

COMMUNICATION AS A FACTOR OF TRANSPARENCY OF SOCIAL INTERACTION: PSYCHOLOGICAL, HISTORICAL, LEGAL, ECONOMIC AND POLITICAL DIMENSIONS

**COMMUNICATION AS A FACTOR OF
TRANSPARENCY OF SOCIAL INTERACTION:
PSYCHOLOGICAL, HISTORICAL, LEGAL,
ECONOMIC AND POLITICAL DIMENSIONS**

**COMMUNICATION AS A FACTOR
OF TRANSPARENCY OF SOCIAL
INTERACTION: PSYCHOLOGICAL,
HISTORICAL, LEGAL, ECONOMIC
AND POLITICAL DIMENSIONS**

editors

Jacek Mrozek, Oksana Koval, Krystyna Ziółkowska

Łk 2022

Scientific Editors

Jacek Mrozek, Oksana Koval, Krystyna Ziółkowska

Reviewers

Jerzy Nikolajew

(University of Rzeszow)

Anatoly Wykhrushch

(I. Horbachevsky Ternopil National Medical University)

Cover design, DTP

Jacek Mrozek

ISBN 978-83-61605-67-6

Centre of Eastern Europe Research UWM in Olsztyn
Centrum Badań Europy Wschodniej UWM w Olsztynie

Printing: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie

Table of Contents

Andriy Krysovatyu <i>Foreword</i>	9
Ольга Шаюк <i>Толерантність у форматі понять та категорій синергетики</i>	11
Olga Podzhynska <i>Tolerance as a value basis for the professional activity of a psychologist</i>	19
Андрій Гірняк, Алла Леліс <i>Психологічні особливості становлення комунікативної зрілості сучасної молоді в умовах дистанційної освіти</i>	27
Алла Сеник <i>Тренінгова робота зі здобувачами вищої освіти: формування комунікативних навичок для толерантної взаємодії</i>	37
Esther Drexler, Christian Rudloff, Verena Gratzler <i>Sustainability in teacher training</i>	45
Ярослава Бугерко, Валентина Банделюк <i>Професійне становлення майбутнього фахівця: ціннісно-сміслові орієнтири як транспарентний чинник толерантної взаємодії</i>	55
Martin Piry, Jakub Ulaher <i>Building a tolerant and open society using the methods of self-government. Theoretical principles and practical experience from Slovakia</i>	75
Марія Бригадир <i>Якість життя батьків, які доглядають за дитиною з аутизмом</i>	85
Тетяна Надвична <i>Психолого-педагогічні умови формування толерантного ставлення до студентів з обмеженими можливостями в умовах ЗВО</i>	95
Karoline Dworschak <i>A digital approach to parent communication in elementary education in urban areas</i> ...	107

Ketevan Devadze, Rusudan Beridze <i>How does information about war effect children in their early adolescence? .....</i>	119
Світлана Миколок <i>Соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану в Україні .....</i>	127
Зоряна Крупник <i>Здоров'язберігаюча культура підлітків як необхідна умова їх особистісного становлення .....</i>	137
William C. Frick, Olga Tsaryk <i>Transparent communication as ethical practise in supporting the best interests and well-being of students .....</i>	147
Марія Корман <i>Спільна реальність як передумова взаєморозуміння .....</i>	161
Tetiana Podkovenko <i>Międzynarodowe standardy mediacji .....</i>	169
Іванна Андрійчук <i>Медіація та освіта: соціально-психологічний вимір .....</i>	183
Галина Свідерська <i>Медіація: соціальні та психологічні аспекти феномену .....</i>	193
Вікторія Піддубна <i>Медіація в корпоративних спорах як альтернативний спосіб вирішення конфлікту .....</i>	203
Оксана Хорошенюк <i>Медіація в договірних відносинах в умовах форс-мажорних обставин: правовий аспект .....</i>	211
Казимир Голдзіцький, Ольга Голдзіцька <i>Медіація в кримінальних провадженнях з іноземним елементом: організаційно-правовий аспект .....</i>	219
Оксана Хабло <i>Забезпечення презумпції невинуватості під час інформування громадськості у засобах масової інформації про розгляд кримінальних проваджень .....</i>	227
Оксана Яремко, Роман Гірняк <i>Правові принципи процесу ведення перемовин з терористами .....</i>	235
Vieroslav Juda <i>Legal aspects of combating extremism and intolerance in the state rule of law .....</i>	245

Оксана Вівчар <i>Нормативно-правовий базис комунікаційних взаємозв'язків економічної безпеки бізнесу: проєктний підхід</i>	259
Ганна Грабовська <i>Інститут медіації – альтернативний шлях порозуміння конфліктуючих сторін</i>	267
Christian Rudloff <i>Communication and the importance of forums in e-learning platforms</i>	275
Rosa Indelicato <i>For a critical integration of information and communication technologies in education</i>	289
Joanna Slyszevska <i>Dyplomacja i komunikacja międzynarodowa: działania Naczelnego Komitetu Narodowego w latach 1914–1918 na rzecz uznania niepodległości Polski</i>	297
Marcin Radziłowicz <i>Komunikacja elektroniczna obywatel – urząd w praktyce polskiej administracji publicznej</i>	307
Marta Kopacz <i>Warunki uznania komunikatywności uzasadnienia decyzji administracyjnej w kontekście prawa do dobrej administracji</i>	319
Salvatore Antonello Parente <i>Information and communication obligations in tax law: a transparency regime in relations between the tax authorities and the taxpayer</i>	331
Jacek Janusz Mrozek <i>Dziennikarski obowiązek rzetelnego informowania w świetle prawa prasowego i kodeksów etyki zawodowej</i>	343
Piotr Kisiel <i>Zarządzanie ryzykiem w informacjach wrażliwych</i>	359
Justyna Krzywkowska <i>Troska o pojednanie małżonków w ramach struktur kościelnych</i>	369
Krystyna Ziółkowska <i>Problemy w komunikacji na linii pracodawca – pracownik w okresie pandemii Covid-19 i w sytuacji postcovidowej</i>	381
Piotr Wojnicz <i>Osobowe źródła informacji jako szczególna forma komunikacji społeczeństwa z organami Policji</i>	389

Sandra Omieczynska <i>Komunikacja w cyberprzestrzeni – wyzwania, bariery i korzyści .....</i>	399
Angelica Pegani <i>Dylematy zarządzania adaptacyjnego projektem w przedsiębiorstwie mediowym .....</i>	411
Grażyna Piwko, Ewa Kupcewicz, Elżbieta Araminowicz-Kierklo <i>Wybrane aspekty komunikacji terapeutycznej w pielęgniarstwie .....</i>	425
Małgorzata Niestępska <i>Rola studenckiego ruchu naukowego w kształtowaniu relacji interpersonalnych .....</i>	435
Mikołaj Mirecki <i>Podstawy prawne funkcjonowania studenckich kół naukowych na polskich uczelniach wyższych. Stosunek interpersonalny w uczelnianych organizacjach studenckich .....</i>	441

Foreword

The modern world suffers from a lack of common rules of mutual understanding, mutual acceptance, and mutual respect among states. Therefore, the issues of openness, transparency, unequivocalness, responsibility in communication and social interaction are highly relevant today.

The monograph is intended for a wide circle of professionals. It presents versatile, re-adapted, and constructively systemized papers of the participants of the First International Scientific and Practical Conference “Communication as a Factor of Transparency of Social Interaction: Psychological, Historical, Legal and Political Dimensions”, organized by the Education and Research Institute of Communications of West Ukrainian National University together with the Elk Branch of the University of Warmia and Mazury (Poland), the Netherlands Business Academy (Netherlands), Shota Rustaveli Batumi State University (Georgia), the Juliusz Slovacki Foundation “Conviventia” (Poland), the Ukrainian-American Association of College Educators (USA), the Department of Education and Sciences of Ternopil Regional State Administration and the Department of Psychology and Social Work of WUNU. The conference was envisioned as an open platform for public debate and professional discussions. It succeeded in its aim of integrating the intellectual capacities of domestic and foreign scholars and practitioners from 40 universities of 15 countries: Ukraine, Poland, the Netherlands, Italy, Spain, Georgia, Slovakia, the USA, Latvia, Azerbaijan, Slovenia, Austria, Canada, Germany, and the UAE.

Some discussions were focused on the new challenges and prospects of studying the role of communication in building and implementing schemes of social interaction in the intercultural and international spaces. Others considered the ways of jointly coordinating the efforts of scientists and practitioners in related fields and studied the best communication practices in this modern globalized world. Participants also debated the development of nonviolent communication, new vectors of development in the field of negotiations and mediation, and the vitally important culture of tolerant interaction.

The monograph is interesting and original. It is centered around innovative approaches, and therefore, constitutes considerable scientific interest. The publication's conclusions offer theoretical and practical recommendations aimed at syner-

gizing the topic of communication as a factor of transparency in social interaction. It should prove appealing to scientists interested in issues of psychology, history, law, economy and political theory.

Through this conference, the staff of the Education and Research Institute of Communications of WUNU and the faculties and partner organizations from other countries developed both professional relationships and sincere friendships. I can confidently say that the outcomes of this important event presented in the monograph will provide a new powerful impetus to open discussions of the issues. I believe it will be a useful aid in building a modern state and strengthening the interaction of modern science and practice due to the thorough scientific investigations and constructive solutions offered therein.

I express my sincere gratitude to everyone who took part in our event and joined the constructive discussion, especially to our foreign colleagues, who have facilitated the expansion and strengthening of scientific and personal ties of our scholars and allowed the Education and Research Institute of WUNU to enter the international educational community.

*With deep respect and best wishes, Rector of
West Ukrainian National University
Andriy KRYSOVATYY*

Ольга Шаюк*

West Ukrainian National University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9015-4219

Толерантність у форматі понять та категорій синергетики

Постановка проблеми. Величезна зацікавленість проблемою толерантності і пошуки практичних рекомендацій та рішень у встановленні толерантних взаємин у суспільстві спричинили її активне обговорення, всебічний аналіз та обґрунтування уже існуючих позицій і підходів до її розуміння: толерантність розглядається в найрізноманітніших аспектах – державно-правовому, етико-філософському, політико-ідеологічному, психолого-педагогічному, соціологічному та інших. Проте така, безумовно, заложена увага і доволі всебічне вивчення проблеми зумовлюють сьогодні чимало складнощів і протиріч, неоднозначність її оцінки, розуміння місця і ролі у сучасному соціумі. Толерантність – це складний, багатоаспектний та багатокомпонентний феномен, що має безліч ліній прояву і розвитку, і тому пронизує всі сфери соціального та індивідуального життя людини. Багатомірність феномена толерантності проявляється як у його інтерпретації, так і у різноманітні видів та форм. З усвідомленням цього стає ясно, що для розуміння багатогранності феномену толерантності є важливим його аналіз у контексті синергетики як міждисциплінарного напряму аналізу світу у всьому його розмаїтті, що як слід очікувати, дозволить розширити загальне поле феноменальної та екзистенційної буттєвості цього актуального феномену сучасності.

---

* Кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету; автор понад 80 наукових та науково-методичних публікацій у фахових і професійних українських та іноземних виданнях; співавтор двох колективних монографій; учасник міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій, семінарів (педагогіка, психологія та соціальна робота); член Тернопільського осередку Соціологічної Асоціації України та громадського об'єднання «Інтелектуальний штаб громадянського суспільства»; член редакційної колегії методологічного альманаху «Вітакультурний млин».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження толерантності мають давню традицію в західній моральній та політичній філософії, починаючи з праць античних мислителів і закінчуючи сучасними ліберальними концепціями (С. Мендус, Дж. Хортон, П. Ніколсон, М. Волцер, Дж. Роулз та ін)^{1 2}.

Особливий інтерес до цієї теми викликаний, з одного боку, її практичною значимістю для суспільства в епоху глобалізації та мультикультуралізму, з іншого боку, – її теоретичною складністю, що породжує багатство філософських проблем, які торкаються неоднозначності її оцінки, розуміння місця і ролі у сучасному соціумі. Дійсно, вчені погоджуються, що толерантність є чеснотою, цінність якої заперечити важко, і умовою збереження стабільності і цілісності сучасного демократичного суспільства, з іншого – дискусії ведуться з приводу меж толерантності, в обґрунтуванні засновків, передумов, чинників та механізмів дії-перебігу цього ковітального явища³. Такі теоретичні труднощі, що виникають під час обговорення феномена толерантності, визначили мету нашого дослідження: здійснити аналіз толерантності у понятійно-категорійній площині синергетики як міждисциплінарного напрямку вивчення світу у його різноманітності.

Виклад основного матеріалу. Синергетика – це новий міждисциплінарний філософсько-науковий напрямок, що започаткований у 70-х років ХХ століття. Одним з його головних завдань є пізнання загальних принципів, що узасаднюють процеси самоорганізації, які реалізуються у системах різної природи: фізичних, біологічних, технічних і соціальних. Інакше кажучи, синергетика – це напрямок у філософії науки, що здійснює міждисциплінарний аналіз наукових ідей, методів й моделей складного багато причинного поводження розвиткових, динамічних систем, розкриття їхнього потенціалу в мисленні про світ і людину⁴. Сам термін «синергетика» походить від грецького слова, яке можна перекласти як «сприяння», «співробітництво», «синтез енергій». У будь-якому разі суттєвим когнітивним аспектом синергетики є вивчення системних і мета системних властивостей предметів та явищ. Важливо, що синергетикою виявлено феномен цілісності (інтегративності, адитивності, емерджентності, тотальності)⁵, де має місце холістичний

---

¹ Милль Дж. О свободѣ; пер. с англ. А. Фридмана. Наука и жизнь. – 1993. №11. 10–15; № 12. 21–26.

² Фурман А.В. Генеза толерантності та перспективи українотворення (комплексний проект). Психологія і суспільство. – 2013. № 1. 6–20.

³ Фурман А. В., Шаюк О. Я. Толерантність як предмет онтофеноменологічного дискурсу. Психологія і суспільство. – 2015. № 3. 31–61.

⁴ Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. – Київ: Абрис, 2002. С. 742.

⁵ Кизима В.В. Тоталогія (філософія оновлення). – К.: ПАРАПАН, 2005. С. 272.

ефект, коли у системі (цілісності) з'являються властивості, що не притаманні її компонентам, тобто маємо такі властивості системи, що не дорівнюють сумі властивостей її складників. Таким чином синергетика вивчає феномен цілого, що виявляє себе у сфері життя, котре існує як принципово цілісна надскладна дійсність. Саме на основі такого розуміння феномену толерантності він набуває соціального змісту й може аналізуватися в контексті як теорії систем, так (що найважливіше) із принципів і підходів системомислєдїяльнїсної методологїї (Г.П. Щєдровицький і його філософська школа)^{6 7}.

Розуміння синергетичних принципів співіснування і «коеволюції» частин у цілому є основою сучасного мистецтва жити разом, підґрунтям для збереження розмаїття в умовах глобалізації та інтеграції^{8 9}. А це означає «жити один з одним, а не один проти одного; жити так, аби не зменшувати шанси інших, у тому числі й майбутніх поколінь, жити також добре; піклуватися про тих, хто бідний і безправний, а також про стан навколишнього середовища, розширювати коло нашої уваги, співчуття і турботи»¹⁰.

Отже, синергійний світогляд обстоює переконання, що жити разом – це мистецтво єдності через розмаїття, це терпима вибудова власної самості, свого неповторного, унікального особистісного Я шляхом одночасного виокремлення з довкілля і поєднання з ним. А це означає, що кожен елемент складної цілісності, будь це особистість, група, етнос, підтримує свою ідентичність, творить себе через ціле, й разом з тим перетворюючи та збагачуючи його. «Він має забути себе, аби знайти себе, зайти свою спорідненість зі світом, аби пізнати себе, виплекати себе по-іншому» [Там само]. До того ж вважається, що цілісність пропадає, коли порушується відповідність компонентів системи, коли деякі з них, так би мовити, в'януть чи сходять із дистанції життя. Проте у сильній системі можлива регенерація ослаблих властивостей, відновлення їх через інші компоненти, так що кожна іпостась здатна виявляти ціле, виконуючи розвивально-компенсаторну функцію.

Неминуча в будь-якій ланці соціальна ентропія, як відомо, дезорганізовує і руйнує соціум (систему), вносить дисгармонію у суспільні відносини і породжує невпевненість у повсякдення самої людини. На думку вчених,

---

⁶ Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: [монографія]. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 378.

⁷ Фурман А.В. Свідомість як рамкова умова пізнання і методологування. Психологія і суспільство. – 2017. № 4(70). 16–38.

⁸ Муздыбаев К. Психология ответственности. – Л.: Наука, 1983. С. 240.

⁹ Столович Л.Н. Плюрализм в философии и философия плюрализма. – Tallinn: Ingri, 2005. – С. 336.

¹⁰ Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Синергетика: нелинейность времени и ландшафты коэволюции. – М: КомКнига, 2011. С. 272.

спроможність існувати мають лише ті соціальні утворення, які здатні спрямовувати свій потенціал на протидію деструктивним процесам і на усунення їхніх негативних наслідків¹¹. Тому реальна здатність складної самоорганізаційної системи відтворювати і розвивати свої власні потенції на протидію ентропійним процесам вказує на ступінь її життєвої успішності та продуктивності, будь це соціум чи особистість. Тому «зіткнення соціальної ентропії і соціальної активної конструктивної дії слушно розглядати як серцевину життєдіяльності суспільства, як епіцентр його боротьби за власне існування»¹², а відтак і як джерело гармонії, порозуміння, соціальної злагоди.

Зазначена ідея особливо плідна в контексті вирішення проблем полікультурного суспільства. Вона спрямовує на пошуки такого балансу етноцентризму та етнічного альтруїзму, який дозволяє зберегти оптимальний рівень психічного напруження: з одного боку, підтримувати етнокультурне розмаїття, з іншого – налагодити міжкультурний діалог і служити всім членам суспільства.

Прагнення людини до гармонії цілого є властивістю людської психіки. Природне бажання цілісності примушує людину вчиняти ірраціонально, алогічно, за принципом прийняття: визнання – співчуття – довіра. Долаючи раціональність, відмовляючись від методу заперечення, вона спроможна без підозри сприймати будь-що незрозуміле, здатна відвикнути «з порога» відкидати все нове, готова перестати бачити ворога у всіх, хто говорить чи мислить по-іншому¹³.

Взаємодія людей вимагає не тільки розуміння та усвідомлення чіткого обґрунтування позицій людини, а й уміння розділяти її почуття – позиціювати співчуття, «подумки стати на місце опонента і з середини, з його допомогою, розглядати будинок, який він побудував»¹⁴. Принцип співчуття тісно пов'язаний із традиційним принципом людської моралі: «Не роби іншому того, чого не хотів би для себе». Адже мораль, як справедливо пише Ю. Шрейдер, починається із розуміння сумірності людей, з того, щоб зуміти поставити себе на місце іншого і подивитися на світ його очима¹⁵.

Співчуття, засноване на любові до людей, до свого довкілля, на любові, яка дає відчуття цінності буття, є складовою успішної соціалізації людини

¹¹ Тернер Дж. Социальные влияния. – СПб.: Петер, 2003. С. 256.

¹² Алтухов В. Философия многомерности мира. Общественные науки и современность. 1992. № 1. 15–27.

¹³ Поппер К.Р. Открытое общество и его враги. Т. 1: Чары Платона; пер. с англ. – М.: Феникс, Междунар. фонд «Культурная инициатива», 1992. С. 448.

¹⁴ Мейен С.В. Принцип сочувствия: размышления об этике и научном. – М: ГЕОС, 2006. С. 210.

¹⁵ Бардиер Г.Л. Социальная психология толерантности: [монография]. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2005. С. 120.

в соціумі, підґрунтям вільного, відкритого діалогу, уможливорює адекватність сприйняття, не спотворену чужими пристрастями, а відрефлексовану, відкритість та ефективність спілкування, готовність до всебічного обговорення проблем, створення атмосфери взаємної довіри і співробітництва¹⁶. Іншими словами, це і є комунікація, толерантність, заміна конфлікту компромісом і консенсусом, це певний рівень цивілізованості під час диспутів, це освіченість громадян. У всіх цих випадках велику роль відіграє довіра. І це закономірно, міра довіри до інших, що властива кожній окремій людині, істотно впливає на процес міжособового пізнання, спричиняє його і визначає своєрідність результату, тобто свідомий образ іншої людини. Особливості образу людини у людини, зумовлені суб'єктивним рівнем довіри до людей, регулюють вироблення у суб'єкта довіри певних форм поведінки, спілкування, вчинення.

Тому бути толерантним без довіри до світу неможливо. Отож висновуємо, що базова довіра до світу є фундаментальною умовою позиції толерантності. Толерантна людина не боїться іншого і готова якщо не взаємодіяти з нею, то, принаймні, його прийняти, спробувати зрозуміти. Іншою фундаментальною умовою позиції справжньої толерантності є наявність довіри до себе. Саме вона дозволяє людині приймати інше, бути терпимим до нього доти, поки це прийняття не суперечить її цінностям і смислам, поки це інше не шкодить їй. Тому самодовіра має гармонійно поєднуватися з довірою до світу, перш за все соціального, з усім його розмаїттям позицій, поглядів, цінностей. Водночас взаємність позицій – це передумова справжньої діалогічності, можливості почути іншого і бути почутим самому. Отож, з одного боку, довіра є важливим чинником толерантності, а з іншого – толерантність являє собою щабель, етап на шляху до взаємної довіри як джерела соціального і психологічного благополуччя суспільства.

Отже, синергетичний підхід є досить інформативним у контексті виникнення і функціонування толерантності, де остання розглядається як сформований механізм, що має своїм призначенням мінімізувати негативні наслідки неминучих конфліктних зіткнень між конкуруючими сторонами та сприяти розгортанню конструктивних можливостей для їх співпраці, зміцнювати взаємну довіру між різними етносоціальними, конфесійними, політичними, іншими спільнотами та групами людей і на цій основі підвищувати рівень соціальної солідарності¹⁷.

¹⁶ Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса. – СПб.: «Ювента», 1999. С. 318.

¹⁷ Ханстантинов В.О. Теоретико-методологічні засади дослідження толерантності. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 5. 36–42.

Висновки. Дослідження толерантності у форматі синергетичних інтерпретацій дозволяє суттєво поглибити розуміння толерантності і презентувати її як концепт, який базується на інтелектуальних ресурсах онтологічних поглядів на реальну дійсність через усвідомлення і прийняття складності і багатомірності як самої життєвої реальності, так і варіативності її сприйняття, розуміння і оцінки різними людьми, а також відносності, неповноти і суб'єктивності власних уявлень, власної картини світу. Такий формат розуміння толерантності мінімізує негативні наслідки неминучих конфліктних зіткнень між конкуруючими сторонами та сприяє розгортанню конструктивних можливостей для їхньої співпраці, зміцнює взаємну довіру між різними етносоціальними, конфесійними, політичними, іншими спільнотами та групами людей і підвищує рівень соціальної солідарності.

Аналіз толерантності в контексті **синергетики** як міждисциплінарного пізнання екзистенції людського буття в усьому його розмаїтті дозволяє розширити загальне поле цього концепту в напрямку розуміння його цілісності, холистичності; тут толерантність постає як мистецтво взаємодії особистості з іншими, тобто як єдність через різноманітність, вона є передумова гуманної мозаїки самості, свого неповторного, унікального особистісного Я шляхом одночасного персонального виокремлення з довкілля й інтенційного поєднання з ним.

* * *

Tolerance in the format of categories and concepts of synergetics

(summary)

The object of the author's research is tolerance as a theoretical construct, the understanding of which is projected into the conceptual plane of synergetics as an interdisciplinary direction of analysis of the world in all its diversity. This made it possible to significantly deepen the understanding of tolerance and present it as a concept based on intellectual resources of ontological views of reality through awareness and acceptance of the complexity and multidimensionality of life itself and the variability of its perception, understanding and evaluation by different people and relativity. Incompleteness and subjectivity of one's own ideas, one's own picture of the world. The study of tolerance in the format of synergetic interpretations has expanded the general field of this concept in the direction of understanding its integrity, cholecticity: here tolerance appears as the art of interaction with others, as unity through diversity, it is a prerequisite for humane simultaneous personal separation from the environment and intentional combination with it,

and thus forms an understanding of tolerance that minimizes the negative consequences of inevitable conflicts between competing parties and promotes the development of constructive opportunities for their cooperation, strengthens mutual trust between different political and groups of people and increases the level of social solidarity.

Список використаних джерел:

- Алтухов В. Философия многомерности мира. Общественные науки и современность. 1992. № 1. 15–27.
- Бардиер Г.Л. Социальная психология толерантности: [монография]. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. С. 120.
- Кизима В.В. Тоталлогия (философия обновления). – К.: ПАРАПАН, 2005. С. 272.
- Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Синергетика: нелинейность времени и ландшафты коэволюции. – М.: КомКнига, 2011. С. 272.
- Мейен С.В. Принцип сочувствия: размышления об этике и научном. – М.: ГЕОС, 2006. С. 210.
- Милль Дж. О свободе; пер. с англ. А. Фридмана. Наука и жизнь. – 1993. №11. 10–15; № 12. 21–26.
- Муздыбаев К. Психология ответственности. – Л.: Наука, 1983. С. 240.
- Поппер К.Р. Открытое общество и его враги. Т. 1: Чары Платона; пер. с англ. – М.: Феникс, Междунар. фонд «Культурная инициатива», 1992. С. 448.
- Столович Л.Н. Плюрализм в философии и философия плюрализма. – Tallinn: Ingri, 2005. – С. 336.
- Тернер Дж. Социальные влияния. – СПб.: Петер, 2003. С. 256.
- Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса. – СПб.: «Ювента», 1999. 318 с.
- Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. – Київ: Абрис, 2002. С. 742.
- Фурман А.В. Генеза толерантності та перспективи українотворення (комплексний проєкт). Психологія і суспільство. – 2013. № 1. 6–20.
- Фурман А. В., Шаюк О. Я. Толерантність як предмет онтофеноменологічного дискурсу. Психологія і суспільство. – 2015. № 3. 31–61.
- Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: [монографія]. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 378.
- Фурман А.В. Свідомість як рамкова умова пізнання і методологування. Психологія і суспільство. – 2017. № 4(70). 16–38.
- Ханстантинов В.О. Теоретико-методологічні засади дослідження толерантності. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 5. 36–42.
- Шрейдер Ю. Лекции по этике: [уч. пособие]. – М. “МИРОС”, 1994. С. 135.

Olga Podzhynska*

West Ukrainian National University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-9086-3018

Tolerance as a value basis for the professional activity of a psychologist

The main characteristic of our daily life when the country continues hostilities and there is a high level of uncertainty, and therefore the individual needs additional internal forces to overcome various difficulties and problems. Most people, according to foreign authors, are afraid of the unknown, obscure, new. Tolerance of uncertainty is a property of the individual that allows him to withstand the crisis associated with the uncertainty of the semantic foundations of their own existence, which arise during the transition to a new identity.

Nowadays, being a psychologist means providing psychological support to people who have seen murders, heard explosions and their emotional stability has been disrupted, be ready to meet a person of any character and temperament with a foreign world, a world in which there is the problem, and no matter how foreign and unpleasant that world may be to him, he must accept it and work with it.

This is a democratic path of development, where the tolerance of the psychologist is manifested, ie the acceptance of another's world as appropriate, but without betraying their principles, statutes, values.

The purpose of this article is to analyze the existing views of scientists who have formed the basis of our theoretical position on ways to develop tolerance in the professional activities of psychologists.

---

* From 2004 to 2010 academic year received higher psychological education in "Psychology of Labor and Management" at Kamyanets-Podilsky National University named I. Ogienko. In 2015 successfully defended PhD work and received the degree of Candidate of Psychological Sciences. In 2019 graduated from the School of Art Therapy Elena Tararina and received a certificate. In 2020 passed the Basic Course of Positive and Transcultural Psychotherapy of Olena Davydenko. Since 2021 I have been working as a senior lecturer at the Department of Psychology and Social Work at the Western Ukrainian National University in Ternopil, mostly with foreign students. I teach disciplines: psychology of social influence, psychology of creativity, methodology of psychological research, axiopsychology. To date, 14 papers have been published in scientific journals. Research interests: psychological features of the formation of personal identity, the formation of the value-semantic sphere of modern youth.

Tolerance as a type of individual and social attitude to social and cultural differences, as tolerance for other people's thoughts, beliefs and forms of behavior can be considered as one of the fundamental features of civilization, the level of political culture.

Tolerance in the culture of the psychologist becomes his principled position in life. It is impossible to separate concepts such as tolerance and psychology. These are two essences that complement each other. It's like you have a desire to study the psyche of the individual and the manifestations of its laws, and help it, as well as what you have and know how to use methods and principles of cultural life (education, help, trust, courtesy, respect, etc.). high morals, you know how to put yourself in the place of another person, that is, it is one of the aspects of the meaning of your life.

Psychologists are sometimes called enlightened people, that is, those who carry light in the spiritual plane. Tolerance of the psychologist is, in fact, a fundamental position in the structure of his life. And it is a basic rule of conduct during any activity in their work, be it experiment, research, consultation, training or processing of diagnostic materials. When personal life complements the professional orientation, and in turn, personal life – it is a striking feature that forms the concept of psychologist.

The urgency of the problem of tolerance is due to the fact that today the values and principles necessary for universal survival and free development (ethics and strategy of nonviolence, the idea of tolerance of others and others, values, culture, the idea of dialogue and understanding, search mutually acceptable compromises, etc.).

The values of tolerance are peace, tolerance for ethnic, religious, political, religious, interpersonal differences, recognition of opportunities equal existence of the "other". In the personal aspect, the values of tolerance are determined by human virtues: it is the art of living in a world of different people and ideas, the ability to have rights and freedoms, without violating the rights and freedoms of others. At the same time, tolerance is not a concession, indulgence or indulgence, but an active position in life based on the recognition of another.

At the psychological level, tolerance is seen as a personal value (A.G. Asmolov), attitude (V.A. Tishkov, M. Walzer, S.L. Bratchenko), a willingness to dialogue with others (R.R. Valitova, V.A. Lectursky), the ability to hear and respect the opinion of others (D. Brodsky), characteristics of individual behavior (S.K. Bondyрева), lack of emotional response to events that reduce sensitivity to the object (E. Yu. Kleptsova), active attitude (E.G. Vynogradova), active moral position and psychological readiness for tolerance (A.A. Pogodin), adaptive capacity of the organism (A.P. Tsukanova), psychological stability, system of positive attitudes and group values (G.U. Soldatova, L.A. Shaigerova, I.B. Shcheburakov).

Analysis of scientific and pedagogical literature suggests that the concept of

“tolerance” is considered as a socially important phenomenon, the norm of life in a democratic society¹.

Tolerance determines the multidimensionality of the environment and diverse views; ensures the harmonious peaceful coexistence of representatives who differ in various respects; acts as a public guarantor of inviolability and non-violence against various minorities and legalizes their position through the law; allows to restrain hostility, offers a constructive way out of a conflict situation; contributes to the normalization of the psychological atmosphere in the group, in the team, in society; supports and develops self-esteem of the individual and the team; is a perfect example of the organization of life in society; provides successful socialization.

Tolerance is defined as an integrative quality of personality that reflects an active moral position and willingness to constructively interact with people and groups regardless of their national, social, religious, gender, views, worldview, style of thinking and behavior; contributes to the successful self-affirmation of the individual and his self-realization in society².

We believe that the main function of tolerance is to direct the development of a potentially conflict situation to its constructive solution. To prevent conflicts in a society based on multiculturalism and diversity, the introduction of tolerance, which includes traits that enhance the effectiveness of citizens and promote peaceful resolution of conflicts, should be at the forefront of relations policy: a sense of unity in diversity; search for compromises; civic mood; patriotism, respect for other people; willingness to listen to the views of others; respect for the rights of others; personal responsibility (to family, community members, the state); self-discipline (voluntary observance of laws and rules); broad worldview; critical mood³.

Analysis of research on tolerance confirms the complexity and multicomponent nature of this phenomenon, which has several parameters of manifestation and development, which can be called the basic dimensions of tolerance. Scholars view tolerance as an integrative quality of personality. Building the concept of the formation of tolerance, they all recognize one of the fundamental starting points of the multifaceted and heterogeneous psychological content of tolerance, which complicates the understanding of the essence of this process.

---

¹ Gryva O.A. (2007) Youth Tolerance in a Multicultural Environment: Monograph. K.: Publishing House of the National Pedagogical University named M.P. Drahomanova, p. 92.

² Lushin P.V. Psychology of personal change / P.V. Lushin – Kirovograd, Printing and Publishing Center LLC «Imex LTD», 2002, p. 218–221.

³ Ball G.O. Current methodological issues of research in morality and moral behavior. Social Psychology, 2007. Spec. output, p. 14–22; Dovgopolova Ja.V. Tolerance as a value paradigm of education in the context of European integration. Pedagogical ways of realization of all-European values in the system of education of Ukraine: Coll. Scient. works. For the head. edited by G.E. Grebenyuk. Kharkiv: Style Publisher, 2005. 326 p. P.88.

N.E. Synyakova in her work “System approach to the formation of tolerance of teachers-psychologists” studies tolerance in many ways and holistically. Tolerance is seen as a mental property, ie stable in time, individual psychological characteristics of the individual. A systematic approach to the study of the phenomenon of tolerance is to take into account its integral nature. Motivational-value, cognitive, emotional-volitional and behavioral components are components of the psychological structure of tolerance. The author’s systematic approach allows to determine the criteria of readiness for tolerant strategies of professional activity of a psychologist on the basis of prescribed components: knowledge, skills, attitudes (K.K. Platonov). N.E. Synyakova identifies the following components of knowledge and skills:

1. “I-tolerance”, which involves self-knowledge, self-esteem, self-criticism, self-regulation, creativity, the breadth of the boundaries of “I”, self-sufficiency, the development of their subjectivity.
2. “You-tolerance”, which involves mutual knowledge, mutual respect, the ability to create a favorable environment for dialogue, strengthening the personality of the partner in the communication process.
3. “We-tolerance”, which involves the ability to facilitate (A.G. Asmolov), the ability to lead, ie to formulate goals and organize people to achieve these goals, create the necessary incentives, the ability to teach (M. Woodcock, D. Francis), sense of novelty, altruism, well-developed repertoire of social roles, the ability to exert influence and resist influence⁴.

In essence, these criteria are considered by the author as the principles of tolerance.

E.N. Dvornikova in her work “Problems of educating a tolerant personality through the formation of cultural identity” emphasizes that the success of the process of forming a tolerant consciousness is associated with overcoming the crisis of cultural identity. The ability to accept a different point of view requires a strong identity. A stable position of a mentally strong and culturally developed personality, as well as its cultural identity provide a tolerant attitude to those who “do not look like me.” Among the psychological technologies most precisely focused on the development of tolerance, the author identifies those that are personality-oriented, reflexive, emotionally rich and create an imitation space⁵.

Analyzing the structure of tolerance, it is necessary to identify the following functions of tolerance:

---

⁴ Lushin P.V. Psychology of personal change / P.V. Lushin – Kirovograd, Printing and Publishing Center LLC “Imex LTD”, 2002, , p.165–169.

⁵ Gryva O.A. (2007) Youth Tolerance in a Multicultural Environment: Monograph. K.: Publishing House of the National Pedagogical University named M.P. Drahomanova, p. 50–74.

- motivational (determines the composition and strength of motivation of social activities and behavior, promotes the development of life experience, because it allows individuals to accept other points of view and vision of the solution);
- information (understanding of the situation, the personality of another person);
- regulatory (tolerance is closely related to the volitional qualities of man: endurance, self-control, self-regulation, which were formed in the process of education);
- adaptive (allows individuals to develop in the process of joint activities a positive, emotional, stable attitude to the activities carried out by the individual, to the object and subject of joint relations)⁶.

We find interesting the opinion of the philosopher V. Lektorsky, according to which tolerance can be represented in four possible forms:

- indifference (tolerant relations in this form are quite sufficient in the case when it comes to differences in traditions, judgments, views);
- respect for others, whom I can not understand and with whom I can not interact (this form of tolerance may exist in science and culture: all scientific views and cultural traditions are equal, but at the same time incompatible);
- indulgence in the weakness of others, which is combined with a certain amount of contempt for them;
- expansion of personal experience and critical dialogue (the ability to look at another from his point of view and thus see the weakness of their own position)⁷.

According to V. Lektorsky, only the last kind of tolerance can lead to a constructive dialogue.

In our opinion, the approach of K. Krutova, who distinguishes such levels of tolerance, deserves attention.

1. The level of restraint of negative reactions to the morally significant factor that transcends violence (the level of tolerance). At least it should be borne in mind that tolerance is an expression of free empathy, can not be born of threat, pleading, imitation. Tolerance can be mistaken for: hope for the automaticity of fate, slow reaction, inability to distinguish values, cynical indifference, indecision. A. Zimbardi identifies the following types of tolerance⁸:

---

⁶ Synyakova N.E. System approach to the formation of tolerance of teachers-psychologists / N.E. Synyakova / Psychology and school. – 2004.– №4, p. 62–63.

⁷ Ball G.O. Current methodological issues of research in morality and moral behavior. Social Psychology, 2007. Spec. output. p. 16–17.

⁸ Dovgopolova Ja.V. Tolerance as a value paradigm of education in the context of European integration. Pedagogical ways of realization of all-European values in the system of education of Ukraine: Coll. Scient. works. For the head., edited by G.E. Grebenyuk. Kharkiv: Style Publisher, 2005. 326 p. 86–87.

- quasi-tolerance – types of restraint that are outwardly demonstrated as tolerance, but are imaginary, false; probable motives for such behavior – self-promotion, belief in the automatism of events, pragmatism, indulgence, conformism;
  - pseudo-tolerance – cases of deliberate misleading of anyone; motivation – pretending;
  - “negative” tolerance – tolerance that is ostentatious, as well as malicious non-interference; motivation – established revenge, malicious restraint;
  - “positive” or true tolerance is defined by such motives as attention, care for the addressee, help, sympathy, understanding.
2. The level of readiness for mutual understanding and understanding of the other on the basis of universal values, as well as the recognition of his right to exist.
  3. The level of critical dialogue and expansion of personal experience based on critical awareness⁹.

Increasing attention to tolerance as a value basis of a psychologist’s professional activity is associated with radical changes in perceptions of psychology and the rapid transformation of society into a multicultural environment.

Psychological tolerance implies recognition by a specialist of the right of each participant in the process to personal opinion, but does not oblige him to accept neither his judgment nor his manner of behavior when expressing this judgment, if he does not like it, or goes in the opposite direction with moral norms.

Thus, the results of our study confirm the importance of tolerance as a value basis for the professional activities of psychologists in a multicultural environment and the need to create a program for the formation of tolerance in the training of future psychologists.

* * *

Tolerance as a value basis for the professional activity of a psychologist

(summary)

This article is devoted to the analysis of the results of the theoretical study of the peculiarities of the value of tolerance. Increasing attention to tolerance as a value basis of a psychologist’s professional activity is associated with radical changes in

---

⁹ Gryva O.A. (2007) Youth Tolerance in a Multicultural Environment: Monograph. K.: Publishing House of the National Pedagogical University named M.P. Drahomanova, p. 18–22.

perceptions of psychology and the rapid transformation of society into a multicultural environment.

Tolerance is defined as an integrative quality of personality that reflects an active moral position and willingness to constructively interact with people and groups regardless of their national, social, religious, gender, views, worldview, style of thinking and behavior; contributes to the successful self-affirmation of the individual and his self-realization in society.

Analysis of research on tolerance confirms the complexity and multicomponent nature of this phenomenon, which has several parameters of manifestation and development, which can be called the basic dimensions of tolerance. Scholars view tolerance as an integrative quality of personality. Building the concept of the formation of tolerance, they all recognize one of the fundamental starting points of the multifaceted and heterogeneous psychological content of tolerance, which complicates the understanding of the essence of this process.

Thus, the results of our study confirm the importance of tolerance as a value basis for the professional activities of psychologists in a multicultural environment and the need to create a program for the formation of tolerance in the training of future psychologists.

Bibliography:

- Ball G.O. Current methodological issues of research in morality and moral behavior. *Social Psychology*, 2007. Spec. output. p. 14–22.
- Dovgopolova Ja.V. Tolerance as a value paradigm of education in the context of European integration. Pedagogical ways of realization of all-European values in the system of education of Ukraine: Coll. Scient. works. For the head. edited by G.E. Grebenyuk. Kharkiv: Style Publisher, 2005. 326 p. P.85–90.
- Gryva O.A. (2007) *Youth Tolerance in a Multicultural Environment: Monograph*. K.: Publishing House of the National Pedagogical University named M.P. Drahomanova
- Lushin P.V. *Psychology of personal change* / P.V. Lushin – Kirovograd, Printing and Publishing Center LLC “Imex LTD”, 2002. – 360 p.
- Synyakova N.E. System approach to the formation of tolerance of teachers-psychologists / N.E. Synyakova / *Psychology and school*. – 2004. – №4, P. 61–66.

Андрій Гіряк*

West Ukrainian National University, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3854-4866

Алла Леліс**

West Ukrainian National University, Ukraine

Психологічні особливості становлення комунікативної зрілості сучасної молоді в умовах дистанційної освіти

Проблема розвитку комунікативно зрілої молоді органічно пов'язана з формуванням всебічно розвиненої та гармонійної особистості, котра, своєю чергою, є ключовою передумовою розбудови гуманно-демократичного суспільства. Чим прогресивнішим є суспільство, тим більш досконалих і зрілих особистостей воно потребує та відтворює для здійснення своїх завдань. З іншого боку, чим вищою є соціальна зрілість людей, тим швидше рухається суспільство в своєму прогресивному розвитку і тим швидше розв'язуються поставлені перед ним завдання¹. Водночас, соціалізації молоді та

---

* Професор кафедри психології та соціальної роботи, доктор психологічних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет Гіряк А.Н. захистив у 2021 році докторську дисертацію на тему «Психологічні засади модульно-розвивальної взаємодії учасників освітнього процесу ЗВО». З цього ж року обіймає посаду завідувача кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету. Автор 134 наукових і навчально-методичних праць серед яких 6 монографій, 2 статті у виданнях Web of Science, 45 статей у фахових вітчизняних і закордонних журналах, 5 брошур та один підручник. Коло наукових інтересів: педагогічна та вікова психологія, психологія впливу, психодидактика, психологічна герменевтика, соціологія, соціалізація молоді та освітня взаємодія.

** Здобувачка ступеня вищої освіти магістр зі спеціальності 053 Психологія, Західноукраїнський національний університет. Леліс А.М. отримала базову вищу освіту в Одеському національному політехнічному університеті за напрямом «Економіка і підприємництво». З 2021 р. здобуває другу вищу освіту зі спеціальності 053 Психологія (ступінь вищої освіти – магістр) у Західноукраїнському національному університеті. З 2021 по 2022 роки пройшла навчання на базі Educational center of «My psychology school» та International educational center «Expert X» й отримала відповідні сертифікати з таких курсів: психоаналіз, практична психологія, дитяча психологія, дитяча психосоматика, клінічна психологія, психосоматика. Сфера професійних інтересів: клінічна психологія, когнітивно-поведінкова терапія (КПТ), схема-терапія і діалектична поведінкова терапія (ДПТ).

¹ Джонсон Д. Соціальна психологія. Тренінг міжособистісного спілкування. Київ: Академія, 2013. 184 с.

формування зрілої особистості в умовах дистанційної освіти має додаткові труднощі й потребує врахування психологічних особливостей становлення комунікативної компетентності сучасних юнаків та юнок.

Основні виклики і потенційні труднощі, які пов'язані саме із переважаням дистанційної форми навчання нами рефлексивно виокремлено, критично проаналізовано і критеріально об'єднано у такі п'ять груп:

I. Матеріально-технічні: 1) відсутність інтернету у сільській місцевості (дві тисячі шкіл в Україні розташовані в населених пунктах, що не мають жодного оптичного провайдера); 2) зв'язок підвисає і губляться уривки сказаних учителем фраз, а це впливає на цілісність сприйняття; 3) сім'ї у яких декілька дітей (особливо багатодітні) або ті, котрі проживають у гуртожитках чи малогабаритних квартирах не мають змоги забезпечити одночасний вихід у ZOOM усім дітям; 4) деяким школярам (особливо молодшим) потрібен постійний технічний супровід одного з батьків, що унеможливорює працевлаштування останніх; 5) можливість хакерського вторгнення в електронну базу даних чи на заняття; 6) домашній простір переповнений факторами, що заважають самоорганізуватися і відволікають учнів (доступ до телевізора, іграшок, гаджетів тощо).

II. Фізіологічні (санітарні норми): 1) лікарі підкреслюють, що не сформований скелет дитини не витримує тривалого сидіння на місці, а потребує фізичних навантажень; 2) офтальмологи не радять молоді перебувати біля екранів моніторів понад дві години на добу, оскільки це негативно впливає на зір та розвиває хронічну втому; 3) у деяких школярів, які перебували в ізоляції та спілкувалися лише з батьками або постійно взаємодіяли з гаджетами, простежується тенденція до розвитку неврозів і навіть підвищення ризику нервових зривів.

III. Психологічні: 1) значно понижуються можливості конструктивної активізації провідного виду діяльності у підлітків – інтимно-особистісного спілкування з ровесниками; 2) за дистанційного навчання важче враховувати в освітньому процесі той факт, що усі ми по-різному сприймаємо та оволодіваємо інформацією (аудіали, візуали, дискрети, кінестетики); 3) повна відсутність тактильного контакту (поглажування по голові, дружнє поплескування по плечу, обійми тощо) часто викликає емоційний дискомфорт і внутрішнє напруження; 4) низька мобілізація, налаштованість (психологічна готовність) учнів до навчання; 5) неможливий розвиток юнацької групи як колективу, підвищення згуртованості класу, а відтак покращення психологічного клімату; 6) інгібіція (перешкоджання) – сама присутність батьків (особливо авторитарних) блокує спонтанні реакції дітей та посилює деструктивні впливи гіперконтролю.

IV. Соціальні: 1) у молоді не відбувається задоволення соціальних потреб (за А. Маслоу) – причетності до групи; подібна ізоляція розглядається в усіх культурах як окрема форма покарання (тюрма, бойкот тощо);

2) утруднене здобуття *soft skills* (гнучкі навички), що стосуються командної роботи, вирішення дітьми конфліктних ситуацій та ефективної взаємодії одне з одним; 3) психоемоційне відчуження (дистанційне навчання нагадує сім'ю заробітчанин «дистантну сім'ю» у якій наявне лише віртуальне спілкування, а не повноцінна взаємодія дорослого і дитини).

V. Педагогічні (особливо методичні): 1) утруднений зворотний зв'язок (feedback) та емоційний відгук (зчитування погляду, міміки, моторики дітей тощо); 2) недостатній контроль над оволодінням учнями відповідними компетентностями; 3) збіднюються можливості поєднання фронтальних, групових та індивідуальних форм роботи; пониження ресурсності взаємного навчання і роботи у групах, яка часто є більш ефективною; 4) середній вік українських вчителів доволі високий, а методику дистанційного навчання за допомогою комп'ютерної техніки не викладали в радянських ЗВО; навіть сьогодні не у всіх освітніх закладах педагоги опанували нові прийоми, які значно відрізняються від безпосередньої взаємодії з класом.

То ж не дивно, що дистанційна освіта рекомендується лише як додатковий інструмент педагога або такий, що може застосовуватися в екстремальних обставинах на кшталт карантину чи війни. Відтак розвиток комунікативних компетентностей та загалом становлення зрілої особистості в умовах онлайн навчання є доволі утрудненим.

Зрілість і дорослість – поняття не тотожні (Б. Анан'єв, А. Бодальов, А. Реан та ін.). Також зрілість не є синонімом дорослості як вікового періоду розвитку людини. Розуміння зрілості як періоду дорослості – це лише один із варіантів використання цього терміну. Поняття «зрілість», вживається у словосполученнях «громадянська зрілість», «соціальна зрілість», «зріла особистість», «особистісна зрілість», «атестат зрілості», «комунікативна зрілість» і т. ін. й характеризує результат дозрівання/ виникнення певної риси/якості².

У межах однієї парадигми проблема зрілості може розглядатись на рівнях індивіда, суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності чи універсуму. У межах іншої системи психологічних понять, мовиться про інтелектуальну, емоційну та особистісну зрілість. В обох системах існує об'єктивна реальність, що окреслюється таким поняттям як «особистісна зрілість». А. Реан наголошує: «...найбільш складним із всіх аспектів зрілості якраз і є особистісна зрілість»³. Психолог Бодальов А. також підкреслює, що вар-

² Потапчук Л.В. Вплив особистісної зрілості на готовність старшокласників до педагогічної діяльності. *Психолого-педагогічні проблеми підготовки вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства*: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції до 80-ї річниці НПУ імені М.П. Драгоманова 18–19 жовтня 2000 р. Вип. 2. Київ: НПУ, 2000. С. 407.

³ Реан А.А. Личностная зрелость и социальная практика. *Теоретические и прикладные вопросы психологии*. СПб.: СПбУ, 1995. С. 34–39.

тим уваги є співвідношення між дорослістю людини та її зрілістю. Якщо людина, яка досягла повноліття, поводить себе в різних ситуаціях згідно з загальнолюдськими нормами моралі й основні цінності життя стали її власними цінностями, тоді можна стверджувати про її особистісну зрілість⁴.

Загалом, зрілість особистості у психології розглядається як стан високого розвитку фізіологічних, інтелектуальних, моральних, вольових і соціальних параметрів людини. В генезі спочатку настає біологічне і фізіологічне дозрівання організму, потім приходить психічна зрілість як показник роботи сенсорних, мнемічних, інтелектуальних функцій людини. Згодом настає моральна і світоглядна зрілість як свідчення соціальної зрілості особистості. Остання формується (грунтується) на ідейних переконаннях і сформованому світогляді.

Особистісна зрілість була предметом розгляду як зарубіжних, так і вітчизняних психологів. Так, наприклад, автор епігенетичної теорії особистості Е. Еріксон зрілість особистості розуміє як її ідентичність. Серед рис зрілої особистості Е. Еріксон виокремлює такі: самостійність, індивідуальність, своєрідність та сміливість бути не схожим на інших. Водночас у гештальттерапії (Ф. Перлз) зрілістю називається стан оптимального здоров'я. Для того, щоб досягти зрілості, індивід має подолати своє прагнення отримати підтримку із оточуючого світу і знайти нові джерела підтримки у самому собі. Якщо індивід не досяг зрілості, то він більш схильний маніпулювати своїм оточенням задля задоволення бажань, аніж брати на себе відповідальність за свої розчарування і намагатися самостійно задовольняти свої потреби. Зрілість настає тоді, коли індивід мобілізує свої ресурси для подолання фрустрації та страху, що виникають за відсутності підтримки з боку оточуючих. При цьому тенденція уникати прийняття відповідальності за самих себе і робити відповідальними інших говорить про те, що людині властиві такі симптоми, які Ф. Перлз назвав «дірками в особистості». За цих умов індивід екстраполює щось ззовні тоді, коли не може це мобілізувати у самому собі⁵.

Зріла структура характеру, з погляду представника гуманістичного напрямку Е. Фромма, є кінцевою метою в розвитку людини. Так, Е. Фромм виокремлює п'ять соціальних типів характеру. Ці соціальні типи, або форми встановлення стосунків з іншими, постають як взаємодія екзистенційних потреб і соціального контексту, в якому живуть люди⁶. Автор зазначає: «Турбота, відповідальність, повага та знання взаємопов'язані. Це сукупність якостей зрілої людини, тобто такої, яка продуктивно розвиває свої сили, яка

⁴ Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 1999. С. 705.

⁵ Оллпорт Гордон В. Личность в психологии. Москва: КСП+, 1998. С. 345.

⁶ Психологія особистості: словник-довідник / за ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ: Рута, 2001. С. 320 с.

хоче мати те, що заробила, яка відмовилася від нарцисичної мрії про визнання та всесилля і яка обрала смирення, що ґрунтується на внутрішній силі, силі, яку може дати лише істинно творча діяльність».

Г.Олпорт у своїй диспозиційній теорії особистості постулює, що поведінка зрілих суб'єктів функціонально автономна й мотивована усвідомленими мотивами. Навпаки, поведінка незрілих індивідів переважно спрямована неусвідомленими мотивами, що випливають із переживань дитинства⁷. При цьому Г. Олпорт розмежовує 6 основних характеристик психологічно зрілої людини:

1. Зріла людина має широкі межі свого «Я» і може подивитися на себе «з боку». Такі особистості активно беруть участь у трудових, сімейних і соціальних стосунках, мають хобі, цікавляться політичними й релігійними питаннями та усім тим, що вони вважають значущим.
2. Зріла людина здатна до теплих соціальних стосунків і переживати любов до сім'ї та близьких друзів. Існує два різновиди теплих стосунків: дружня інтимність та співчуття. Останнє виявляється в умінні людини бути терпимою до відмінностей у цінностях та установках.
3. Зріла людина характеризується емоційною стабільністю, самоприйняттям, позитивно оцінює себе і, таким чином, здатна терпимо ставитися як до того, що розчаровує або драгує, так і до власних недоліків. Вона вміє також долати власні емоційні стани (пригніченість, почуття гніву чи провини).
4. Зріла людина має реалістичне сприйняття, досвід й адекватний рівень домагань. Вона бачить речі такими, як вони є насправді, а не такими, якими б вона їх хотіла бачити. У неї здорове відчуття реальності.
5. Зріла людина демонструє здібності до самопізнання і почуття гумору. У зрілих людей наявне чітке уявлення про свої власні сильні і слабкі сторони.
6. Зріла людина має цілісну життєву філософію. Зрілі люди здатні бачити холистичну картину завдяки послідовному й систематичному виокремленню значущого у власному житті. Відтак людині потрібна система цінностей, що має головну мету і робить її життя значущим.

У гуманістичній психології (К. Роджерс, А. Маслоу) оптимальна психологічна зрілість пов'язується із креативністю. За К. Роджерсом, творчі люди прагнуть жити адаптовано до свого культурного середовища й конструктивно, у той же час вони задовольняють власні глибинні потреби. Вони здатні творчо та гнучко пристосовуватися до мінливого навколишнього середовища⁸. За А. Маслоу, для того, щоб бути креативною, людині не обов'язково писа-

⁷ Оллпорт Гордон В. Личность в психологии. Москва: КСП+, 1998. С. 345.

⁸ Оллпорт Гордон В. Личность в психологии. Москва: КСП+, 1998. С. 345.

ти музику, книги чи створювати художні полотна. Ця кретивність присутня у повсякденному житті, як природній спосіб прояву власної особистості⁹.

Зрілість особистості, за Г. Крайгом, визначається також гармонійністю, розвиненістю Я-концепції індивіда. Я-концепція, як відомо, включає в себе як реальне, так й ідеальне Я – наші уявлення про те, які ми насправді, і про те, якими нам слід бути. Людина, яка сприймає ці два Я як такі, що наближаються один до одного, скоріше стане зрілою і пристосованою до життя¹⁰.

За Б. Ананьєвим, зрілість людини як індивіда – соматична і статева – визначається біологічними критеріями. Проте розвиток не обмежується біологічними критеріями. Інтелектуальний розвиток, який нерозривно пов'язаний з освітою, має власні критерії розумової зрілості, що пов'язані з певним обсягом і рівнем знань, властивих даній системі освіти в дану історичну епоху. Як явище розумової зрілості, так і критерії її визначення є історично детермінованими. Більшим чином такими є численні феномени громадянської зрілості, з досягненням якої людина повністю стає юридично дієздатною особою, суб'єктом громадянських прав (наприклад, виборчих)¹¹. Водночас у суспільному житті велике значення має визначення трудової зрілості (повної дієздатності), критерії якої значним чином пов'язані з урахуванням стану фізичного і розумового розвитку. Б. Ананьєв зазначає, що досягнення людиною зрілості як індивіда (фізична зрілість), особистості (громадянська зрілість), суб'єкта пізнання (розумова зрілість) та праці (працездатність) не співпадають у часі, і така гетерохронність зрілості властива всім формаціям.

Зрілість особистості, за В. Ядовим, характеризується наявністю стійких ціннісних орієнтацій. Саме вони є важливими компонентами структури особистості, що постають своєрідною «віссю свідомості», навколо якої обертаються думки й почуття людини і, з точки зору якої, вирішується багато життєвих питань. Стійкість та несуперечливість ціннісних орієнтацій характеризують цілісність та гармонійність особистості, активність у досягненні цілей, вірність моральним принципам¹². Зрілість особистості характеризується відчуттям ідентичності. Особистість, відмічає Є. Чорний, може існувати і без відчуття ідентичності. Але втрата ідентичності відчувається як душевна дисгармонія, що має вияв у високій тривожності та інших невротичних проявах.

⁹ Психологія особистості: словник-довідник / за ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ: Рута, 2001. С. 320.

¹⁰ Иващенко А.В., Страва Т. Академическая зрелость студентов. Москва: Социум, 2010. С. 164.

¹¹ Джонсон Д. Соціальна психологія. Тренінг міжособистісного спілкування. Київ: Академія, 2013. С. 184.

¹² Мироненко Т.П. Формування громадянської зрілості у майбутніх вчителів: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2001. С. 19.

У психологічно здорової, зрілої людини позитивна індивідуальна ідентичність, що склалася та перешкоджає невротичному самозапереченню, повинна постійно підтримуватися відчуттям групової ідентичності¹³.

Становлення зрілої особистості Г. Воробель розглядає у контексті проблеми свободи вибору. Людина постійно постає перед необхідністю робити великі і малі, вагомі та зовсім неістотні вибори. Людина обирає шлях подальшого життєвого вибору і себе у цьому виборі, свій завтрашній життєвий шлях, свою соціальну позицію. Обмеження для вибору визначаються рівнем психічної, соціальної, політичної та іншої зрілості особистості, яка вибирає, рівнем її мудрості, відповідальності. Для того, щоб робити самостійні життєві вибори, особистість має бути достатньо зрілою^{14 15}.

Зрілі та самостійні люди використовують кону можливість для подальшого росту та самовдосконалення. Джерелом, рушійною силою розвитку, вдосконалення життєвого світу особистості, за Т. Титаренко, є переломні, кризові ситуації, що вимагають реставрації всієї просторово-часової структури, пошуку нових форм суб'єктності, інших, більш складних, глибинних ставлень до себе і до свого життя у цілому. Як особистість розвивається у зв'язку з виникаючими у її житті внутрішніми протиріччями, так її життєвий світ набуває якісних змін у зв'язку з неминучим подоланням криз^{16 17}. Готовність до сприймання власного особистісного становлення, розквіту і згасання у всій його неминучості, суперечності і нерівномірності нікому не дається відначально. Це результат непростого поєднання життєвих обставин, переживання глибинних внутрішніх колізій, що свідчить про досягнення зрілості, певної мудрості. Отож особистісна зрілість може наступити лише внаслідок проходження через серію внутрішньоособистісних конфліктів і кризових станів. Усвідомивши все, що відбувається, як кризу, інтуїтивно усвідомивши внутрішню логіку саморозвитку у всій її складності, суперечливості, нелінійності, людина вчиться вибачати собі і приймати сама себе¹⁸.

Одним із провідних показників зрілості та культури особистості є рівень розвитку самоконтролю. Самовдосконалення самоконтролю – це спеціаль-

---

¹³ Психологія особистості: словник-довідник / за ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ: Рута, 2001. С. 320.

¹⁴ Штепа О.С. Тренінг «Актуалізація особистісної зрілості». *Соціальна робота та практична психологія*. 2005. №2–4. С. 36–45.

¹⁵ Воробель Г. Свобода вибору як критерій зрілої особистості. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2003. №4. С. 132–138.

¹⁶ Оллпорт Гордон В. *Личность в психологии*. Москва: КСП+, 1998. С. 345.

¹⁷ Титаренко Т.М. *Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності*. Київ: Либідь, 2003. 376 с.

¹⁸ Рубинштейн С.Л. *Основы общей психологии*. Санкт-Петербург: Питер, 1999. С. 705.

не завдання у процесі загального саморозвитку особистості, яке потребує мотивації, цілеспрямованості та оволодіння певними психотехніками¹⁹. Так критерієм особистісної зрілості Д. Леонтьєв вважає здатність людини здійснювати свою життєву стратегію, а не вагатися під дією зовнішніх стимулів. Особистісне зростання, на думку автора, – це розвиток і розгортання того, що потенційно закладено в кожній людині. На противагу особистісному зростанню, особистісна зрілість не притаманна кожній людині²⁰.

А. Харитонов критеріально розмежовує рівні особистісної зрілості та описує відповідні їм індикатори: адекватний віку рівень зрілості емоційної, пізнавальної, поведінкової сфер; адаптивність у мікросоціальних взаєминах; узгодженість суб'єктивних образів із зовнішніми подразниками; здатність до саморегуляції; підтримання активності, перспективне планування життєвих цілей. Індикаторами показників низької особистісної зрілості є: наявність внутрішніх конфліктів особистості, невпевненість, тривожність, психічна напруга, симптоми невротичних реакцій, акцентуйовані риси характеру, неповна адаптивність у мікросоціальних процесах, труднощі саморегуляції власних станів, почуттів, поведінки тощо. Отож особистісна незрілість потенційно пов'язана з психічними порушеннями (порушення пограничного, психотичного, психопатичного рівнів)²¹.

Одним з вагомих складових зрілості особистості є комунікативна зрілість, котра, своєю чергою, корелює з комунікативною компетентністю. Останню тлумачать як здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування. Вона передбачає уміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню. Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, а тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей досвід набувається не тільки у процесі безпосередньої взаємодії, а й опосередкованої (літератури, театру, кіно тощо) з якої людина отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії і засоби їх вирішень²². Тому умови дистанційної освіти значно впливають

¹⁹ Джонсон Д. Соціальна психологія. Тренінг міжособистісного спілкування. Київ: Академія, 2013. С. 109.

²⁰ Леонтьєв Д.А. Личностная зрелость как опосредствование личностного роста. *Культурно-историческая психология развития*. Материалы первых чтений памяти Л.С. Выготского. Москва: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2000. С. 287.

²¹ Семиченко В.А. Психологія особистості. Київ: Ешке О.М., 2002. С. 427.

²² Комунікативна компетентність. Вільна енциклопедія Вікіпедія. Доступ до сайту: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.

на становлення комунікативно зрілої молоді та є предметом дослідження психологів, педагогів, методистів, дидактів та інших освітян.

Процес становлення особистісної зрілості має свою генезу, що визначається дією комплексу чинників, які накладаються на вікові та індивідуальні характеристики людини. Різні сфери життєдіяльності (навчальна, професійна, побутова діяльності) також по-різному впливають на процес досягнення людиною особистісної зрілості. Відтак предметом наших подальших досліджень будуть гендерні та онтогенетичні особливості становлення комунікативної зрілості особистості.

* * *

Psychological features of the formation of communicative maturity of modern youth under distance learning mode

(summary)

The work concerns the study of the peculiarities of the communicative maturity formation for modern youth under distance learning. The authors singled out reflexively, critically analyzed and distinguished five groups of potential shortcomings of distance learning i.e. logistical, physiological (sanitary norms), psychological, social and pedagogical. Each of these groups is differentiated into 3–6 challenges (potential flaws) of online learning, which reveal the essence of each of the proposed groups. In the context of remote socialization of youth in educational institutions of Ukraine, we conducted a comparative analysis of the interpretation of the concept of «personality maturity» by national and foreign psychologists, presented the main characteristics and levels of personal maturity, and proposed relevant indicators. It has been substantiated that the development of communicative competencies and in general the formation of a mature personality in online learning is quite difficult, and distance education itself is recommended only as an additional tool for teachers or one that can be used only in extreme circumstances such as quarantine or war.

Список використаних джерел:

- Воробель Г. Свобода вибору як критерій зрілої особистості. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2003. №4. С. 132–138.
- Джонсон Д. Соціальна психологія. Тренінг міжособистісного спілкування. Київ: Академія, 2013. 184 с.
- Иващенко А.В., Стрва Т. Академическая зрелость студентов. Москва: Социум, 2010. 164 с.
- Комунікативна компетентність. Вільна енциклопедія Вікіпедія. Доступ до сайту:

- https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.
- Леонтьев Д.А. Личностная зрелость как опосредствование личностного роста. Культурно-историческая психология развития. Материалы первых чтений памяти Л.С. Выготского. Москва: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2000. С. 287.
- Мироненко Т.П. Формування громадянської зрілості у майбутніх вчителів: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2001. С. 19.
- Оллпорт Гордон В. Личность в психологии. Москва: КСП+, 1998. С. 345.
- Потапчук Л.В. Вплив особистісної зрілості на готовність старшокласників до педагогічної діяльності. *Психолого-педагогічні проблеми підготовки вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства*: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції до 80-ї річниці НПУ імені М.П. Драгоманова 18–19 жовтня 2000 р. Вип. 2. Київ: НПУ, 2000. С. 407.
- Психологія особистості: словник-довідник / за ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ: Рута, 2001. С. 320.
- Реан А.А. Личностная зрелость и социальная практика. *Теоретические и прикладные вопросы психологии*. СПб.: СПбУ, 1995. С. 34–39.
- Роджерс К.Р. Становление личности. Взгляд на психотерапию. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. С. 416.
- Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 1999. С. 705.
- Семиченко В.А. Психологія особистості. Київ: Ешке О.М., 2002. С. 427.
- Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. С. 376.
- Штепа О.С. Тренінг «Актуалізація особистісної зрілості». *Соціальна робота та практична психологія*. 2005. №2–4. С. 36–45.

Алла Сенік*

West Ukrainian National University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-6217-7464

Тренінгова робота зі здобувачами вищої освіти: формування комунікативних навичок для толерантної взаємодії

Тематика формування комунікативних навичок здобувачів вищої освіти для толерантної взаємодії привернула нашу увагу через те, що отримуючи освіту, фахівці будь-яких спеціальностей стикаються з проблемою спілкування з людьми, подолання конфліктів, саморегуляцією щодо негативних почуттів тощо. У сучасному суспільстві дедалі розповсюджуються такі ознаки соціального виклику, як інтолерантність. Толерантність та інтолерантність можна розглядати як два полюси: визнання поглядів, звичаїв, цінностей незалежно від згоди з цим та відмова від реальності, не визнання самостійного існування. В межах професійної діяльності нами був розроблений тренінг для здобувачів вищої освіти «Комунікативні навички і толерантність».

Мета тренінгу: в інтерактивній взаємодії ознайомити здобувачів вищої освіти педагогічних і непедагогічних спеціальностей з процесом формування комунікативних навичок для толерантної взаємодії.

Завдання: з'ясувати складові здатності до спілкування; навчитися розрізняти види комунікативної толерантності через сюжетно-рольову гру; проаналізувати види та прийоми слухання у комунікативній діяльності.

Засоби і матеріали: фліпчарт, мультимедійна техніка, маркери, бланки опитувальників (за кількістю учасників), 4 паперові картки з назвами видів

---

* Захистила дисертацію на тему: «Державницьке виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу»; є автором понад 30 публікацій у фахових виданнях України; має публікації у міжнародних виданнях, в т.ч. у наукометричній базі Scopus. Коло наукових інтересів становить виховний процес у сучасному соціумі; інтерактивна взаємодія з здобувачами вищої освіти; розробка технологій професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. Науково-практичний досвід є значущим для сучасної вищої освіти України, що підтверджено свідоцтвами про реєстрацію авторського права («Соціально-виховний проєкт «Дослідник чудес», «Тренінг «Таємниці та скарби комунікативності» тощо).

комунікативної толерантності (ситуативна комунікативна толерантність, типологічна комунікативна толерантність; професійна комунікативна толерантність; загальна комунікативна толерантність), білий папір (формат А-4) по 2 аркуші для кожного учасника, стікери, кольорові олівці.

Цільова аудиторія та кількість учасників: 10–15 здобувачів вищої освіти педагогічних і непедагогічних спеціальностей.

Хід тренінгу:

Привітання та прийняття правил роботи у тренінговому колі.

Вважаємо необхідним на початку тренінгу з'ясувати рівень обізнаності учасників щодо означеної тематики завдяки опрацюванню 9 питань з авторського опитувальника:

1. Від чого залежить ефективність спілкування?
  - а) від зовнішніх обставин;
  - б) від настрою співбесідника, чи хоче він спілкуватися;
  - в) від комунікативних здібностей особистості;
2. Комунікативна толерантність – ...
  - а) це характеристика ставлення особистості до людей, що показує ступінь терпимості нею неприємних та неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей та вчинків партнерів по взаємодії;
  - в) це ставлення особистості до людей;
  - б) це ступінь психічних станів та вчинків у процесі взаємодії;
3. Як на вашу думку, з ким приємніше поспілкуватися?
  - а) з тим, хто володіє ораторським мистецтвом;
  - б) не з тим, хто вміє говорити, а з тим, хто вміє вислухати;
  - в) з тим, хто бажає вислухати;
4. Яке з понять означає назву тенденції ставлення до людей загалом, що зумовлена властивостями характеру, моральними принципами, рівнем психічного здоров'я?
  - а) ситуативна толерантність;
  - б) загальна комунікативна толерантність;
  - в) професійна комунікативна толерантність;
5. Типологічна комунікативна толерантність проявляється ...
  - а) у процесі здійснення професійної діяльності (терпимість лікаря чи медсестри до капризів хворих тощо);
  - б) до представників певної раси;
  - в) щодо певного типу особистості чи певної групи людей (національності, соціального прошарку тощо);
6. У будь-якому висловлюванні...
  - а) існують інформаційний та емоційний рівні;

- б) є два змістовні рівні;
в) не можливо визначити певні рівні;
7. В контексті комунікативної толерантності виділяють кілька видів слухання:
- а) перетворювальне;
б) критичне та емпатичне;
в) спрямоване критичне, емпатичне та активне рефлексивне;
8. Складовою активного рефлексивного слухання є «з'ясування», що означає ...
- а) підсумовування основних ідей і почуттів того, хто говорить;
б) звернення до співрозмовника з метою уточнення (слів тощо);
в) переформулювання того, що повідомляють своїми словами для перевірки розуміння або з метою направлення розмови в потрібний бік;
9. Оберіть найбільш влучну відповідь: важливою тезою є те, що спілкування ...
- а) характеризується тим, що людина в процесі спілкування постійно змінює ролі з того, хто говорить на слухача;
б) не будується на монологах;
в) властиве не всім.

Наступним чином, учасники мають підрахувати бали для визначення результатів. Ключ для підрахунку балів:

№ питання	«а»	«б»	«в»
1.	1	2	3
2.	3	2	1
3.	1	3	2
4.	1	3	2
5.	1	2	3
6.	3	2	1
7.	1	2	3
8.	1	3	1
10	3	2	1

Отриману суму ділимо на 3 та визначаємо рівень:

1–3 балів – низький рівень.

4–6 балів – середній рівень.

7–9 балів – високий рівень.

(*По завершенні тренінгу можна провести повторну роботу з опитувальником для визначення ефективності проведеної тренінгової роботи).

У вступній частині пропонуємо ознайомлення учасників з інформаційною довідкою.

Інформаційна довідка:

Ефективність спілкування залежить від так званого «комунікативного ядра особистості», під яким розуміється все, що відноситься до особистості людини і як впливає на її спілкування з людьми, включаючи риси характеру, емоційні особливості, перцептивні здібності (пізнання об'єкта спілкування), тобто те, що називають комунікативними здібностями (якістю).

Комунікативні здібності – це індивідуально-психологічні особливості особистості, що забезпечують ефективну взаємодію та адекватне порозуміння для людей у процесі спілкування або виконання групою людей певної спільної діяльності¹.

Комунікативні навички – це вміння слухати, говорити, спостерігати та співчувати. Здатність до спілкування (комунікативна здатність) включає три складові, на яких вона ґрунтується і без яких не може існувати. Спробуємо визначити про що йдеться (ведучий демонструє першу частину речення, учасники мають визначити назву складової):

- Коли «я хочу спілкуватися» – це мотиваційна складова.
- Коли «я знаю, як спілкуватися» – це когнітивна складова.
- Коли «я вмію спілкуватися» – це поведінкова складова.

Комунікативна здатність виявляється, коли з'ясовується, наскільки легко людина входить у контакт, підтримує розмову, вміє уважно слухати того, хто говорить.

Комунікативні можливості – це можливості, що можна і необхідно розвивати. Згідно психології толерантність – означає терпимість, поблажливість до когось або чогось. Це настанова на поважне ставлення та прийняття (розуміння) поведінки, переконань, національних та інших традицій та цінностей інших людей, що відрізняються від власних. Толерантність сприяє запобіганню конфліктам та встановленню взаєморозуміння між людьми.

І, нарешті, ключове поняття для тренінгу – *комунікативна толерантність* – характеристика ставлення особистості до людей, що показує ступінь терпимості нею неприємних та неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей та вчинків партнерів по взаємодії.

---

¹ Добровіцька О. О. Підготовка майбутніх соціальних працівників до толерантної взаємодії в умовах інклюзивного середовища. Теоретико-методологічні засади впровадження інклюзії в закладах освіти. 2019. С. 364–464.

Сюжетно-рольова гра «+ та -»

Учасникам пропонується створити 4 команди. Кожна команда отримує картку з назвою одного з видів комунікативної толерантності:

- *ситуативна комунікативна толерантність* – проявляється у відносинах особистості до конкретної людини, низький рівень цієї толерантності проявляється у висловлюваннях на кшталт: «Терпіти не можу цієї людини» тощо;
- *типологічна комунікативна толерантність* – проявляється щодо певного типу особистості чи певної групи людей (представників певної раси, національності, соціального прошарку тощо);
- *професійна комунікативна толерантність* – проявляється у процесі здійснення професійної діяльності (терпимість лікаря чи медсестри до капризів хворих тощо);
- *загальна комунікативна толерантність* – це тенденція ставлення до людей загалом, зумовлена властивостями характеру, моральними принципами, рівнем психічного здоров'я.

Ведучий пропонує кожній команді підготувати та продемонструвати рольову ситуацію відповідно до тої назви, що зазначено у картці. Усі інші команди мають відгадати про яку саме комунікативну толерантність йдеться. Команда, учасники якої відгадали назву виду, має одразу ж відтворити протилежний варіант ситуації (інтолерантність).

Гра триває доки усі команди не продемонструють ситуації толерантності та інтолерантності. Після споглядання кожної ситуації передбачено обговорення в колі (яка роль була комфортнішою, який настрій краще вдавалося передати глядачам, що саме відчували і гравці ролей, і глядачі тощо).

Вправа «Мій комунікативний портрет»

Інформативна довідка:

Слухання складається зі сприйняття, осмислення та розуміння. Коли людина не уважно слухає співрозмовника, один із цих психічних процесів порушується. Тому «слухати» і «чути» – не одне й те саме. Але часто спілкування неефективне внаслідок того, що люди, які спілкуються, чують тільки самі себе. Одним з найважливіших моментів у будь-якому слуханні є момент зворотного зв'язку. У будь-якому висловлюванні існують два змістовні рівні: рівень інформаційний та рівень емоційний². Виходячи з цього, зворотний зв'язок теж

---

² Лапа В. М. Короткий аналіз наукових підходів до структури комунікативної толерантності. Рекомендовано до друку Вченою радою комунального вищого навчального

може бути двох видів – відображення інформації та відображення почуттів того, хто говорить (мета – зрозуміти партнера і поставитися якимось до його повідомлення). Проте шляхи досягнення цієї мети є різними.

Виділяють кілька видів слухання:

- спрямоване критичне (слухач спочатку критично аналізує повідомлення, а вже потім намагається «зрозуміти»),
- емпатичне (слухач спочатку намагається зрозуміти, що каже партнер, а вже потім проводить критичний аналіз почутого),
- активне рефлексивне (партнери перевіряють і уточнюють своє розуміння, спільно з'ясовують ступінь його активності).

Прийоми, що характеризують активне рефлексивне слухання:

- 1) з'ясування – це звернення до співрозмовника з метою уточнення (слів тощо);
- 2) перефразування – це переформулювання того, що повідомляють своїми словами для перевірки розуміння або з метою направлення розмови в потрібний бік;
- 3) відображення емоцій та почуттів партнера – спрямоване на з'ясування правильності його емоційного стану;
- 4) резюмування – це підсумовування основних ідей і почуттів того, хто говорить.

Застосування цих прийомів спілкування дозволяє забезпечити зворотний зв'язок. Але прийоми слухання працюють лише тоді, коли людина враховує ситуацію, зміст розмови та емоційний стан співрозмовника.

Для того, щоб об'єктивно оцінити власні комунікативні навички, ведучий пропонує отримати масштабний зворотний зв'язок здобувачів від групи. Ця вправа передбачає два етапи:

- 1) кожний учасник отримує аркуш паперу (формат А-4) та фіксує на ньому певний перелік відповідей на питання «Як я комунікую з іншими?». Далі, автор своїх висловлювань прикріплює на себе цей аркуш (можна вказувати як позитивні, так і негативні якості, які на думку автора виявляються під час комунікацій), створюємо так званий комунікативний портрет.
- 2) так само учасники отримують ще один аркуш (формат А-4). Цей лист заповнюватимуть інші учасники, ті, з ким ви спілкуєтеся під час навчання.

Якщо бажаєте, щоб вам писали лише компліменти – зробіть позначку у кутку листа у вигляді сонечка. Коли готові сприймати критику – намалюйте

те сонечко і хмару. Цей аркуш потрібно прикріпити за допомогою шпильки на спині. Усі учасники мають вільно пересуватися аудиторією, читати листи самооцінки один одного, реагувати, писати коментарі.

Коли вправа втрачає ритм – час завершувати. Тепер в кожного здобувача є гарна нагода співставити власну самооцінку щодо комунікативних навичок з оцінкою інших.

Заключна частина тренінгу передбачає повторну роботу з опитувальником.

Рефлексія: учасникам пропонується на кольорових стікерах вказати пораду для самого себе щодо покращення комунікативних навичок (наприклад, позбавитися від «брудної» мови, відкласти телефон, слідкувати за мовою тіла співбесідника тощо). Зі стікерів на фліпчарті можна утворити дерево побажань.

Кожна людина бажає бачити у своєму співрозмовнику дружньо налаштованого та уважного слухача, який з радістю підтримує розмову. Тому приємніше поспілкуватися як з тим, хто вміє говорити, так і з тим, хто вміє вислухати. Уміння слухати є одним із головних показників культури людини. Дослідження показують, що не більше 10 % людей уміють вислухати співрозмовника. Зазвичай люди звертають увагу на те, що відповідає їхнім інтересам і потребам, тому співрозмовники часто говорять про те, що цікаво чи важливо для них. Отже, торкнута нами тема потребує глибшого вивчення, перспективу подальшої науково-дослідної діяльності вбачаємо у впровадженні представленого тренінгу та висвітленні результатів.

* * *

Training work with higher education students: formation of communicative skills for tolerant interaction

(summary)

The materials of the article present one of the practical solutions to the problem of the formation of communication skills for tolerant interaction. This publication focuses on such signs of a social challenge as intolerance. Based on professional activities, the author developed a training for students “Communication skills and tolerance”. The purpose of the training is interactive interaction with applicants for higher education in pedagogical and non-pedagogical specialties. In this interaction, the formation of communication skills for tolerant interaction takes place. The components of the training are the author’s questionnaire, role-playing game, as well as creative exercises. All types of exercises in the training provide for informational reference. This element allows students to deepen their knowledge of the

value of communication. In addition, the practical development of communication skills during the execution of tasks will increase the level of professional competence of students. To confirm or refute this aspect, the auto offers participants work with questionnaires at the beginning of the meeting and at its end.

Список використаних джерел:

- Добровіцька О. О. Підготовка майбутніх соціальних працівників до толерантної взаємодії в умовах інклюзивного середовища. Теоретико-методологічні засади впровадження інклюзії в закладах освіти. 2019. С. 364–464.
- Лапа В. М. Короткий аналіз наукових підходів до структури комунікативної толерантності. Рекомендовано до друку Вченою радою комунального вищого навчального закладу «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради (протокол № 9 від 14 червня 2018 р.). С. 272.

Esther Drexler*

University College of Teacher Education Vienna, Austria

Christian Rudloff**

University College of Teacher Education Vienna, Austria

Verena Gratzter***

University College of Teacher Education Vienna, Austria

Sustainability in teacher training

In 2012, a conference of UN member states was held in Rio de Janeiro. The focus was on sustainable development – in economic, ecological and social terms. Following the *Millennium Development Goals (MDGs)*, formulated in 2000, which

---

* Studied at the University College of Teacher Education in Vienna (Bachelor's degree). Further studies were Health Science at UMIT Tyrol/Vienna (Master's degree) and Psychology at University Vienna (Master's degree). In addition completed trainings as a speaker and moderator, furthermore academic courses for mentors of teacher trainees, as well as for acting and drama in education and sports. She is a certified fitness trainer, hiking guide and tour guide with many years of professional experience. Moreover, her profession was also flight attendant and senior flight attendant for two years. Before she became a lecturer at the University College of Teacher Education, she worked as a primary teacher, later as training teacher and mentor for students. The main focus of her lectures lies in the areas of science and health and school practice. In addition, works at the International Office of the University College of Teacher Education in Vienna. She is responsible for traineeships, event planning, event moderation and homepage maintenance. E-mail: esther.drexler@phwien.ac.at

** Studied mathematics, computer science and physical education at the Pedagogical Academy in Baden. This was followed by studies in social and health management in cooperation with the KMU Akademie und Management AG, in economics at the International University Brčko and in applied knowledge management at the FH Burgenland. Subsequently, he completed training as an academic university didactician and academic writing consultant. In 2019, he was awarded a doctorate in organisation and management of information processes. Before becoming a university lecturer at the Vienna University of Teacher Education, he worked as a school teacher for mathematics, computer science, and sport. Has been working at the Vienna University of Teacher Education at the Institute for Higher Education Management since 2014, teaching at the Institute for Elementary and Primary Education as well as at the Institute for Advanced Qualifications and Educational Cooperation in the Department of Physical Activity and Sports. Since 2020, he has been director of the Institute for Elementary and Primary Education at the Vienna University of Teacher Education. His research focuses on the planning, development and implementation of new didactic concepts in physical education at universities as well as the use of *Bewegtes Lernen* (a concept where students switch between still and concentrated learning phases) in primary education. A core focus of his work is the development, implementation and evaluation of e-learning models in the field of physical education and sport in a university context. Christian Rudloff was awarded the 2019 *Ars Docendi* State Prize in the Digital Transformation category. E-mail: christian.rudloff@phwien.ac.at

*** Studied education for children with special needs at the Pedagogical Academy Vienna (Bachelor's degree) with additional qualifications for teaching in classes for children with severe disabilities, course leading authorizations in skiing, ice skating, swimming, vaulting (perform exercises on horseback) and is a certified fitness trainer. Furthermore, she has the qualification for being a training teacher and mentor for students. In addition, studied Health Sciences at UMIT Tyrol/Vienna (Master's degree) with the focus on management for non-profit organizations. Before she became a lecturer at the University College of Teacher Education, she worked as a teacher for children with special needs in inclusion classes and in classes for children with severe disabilities. Now is the coordinator of the Health Promotion Center at the University College of Teacher Education. Her research focus as well as the focus of her lectures are health promotion in teacher education and salutogenesis. E-mail: verena.gratzter@phwien.ac.at

were valid only for developing countries, 17 *Sustainable Development Goals (SDGs)*¹ were defined, relevant to all countries for a period of 15 years from 2016. These targets are²:

- 1) no poverty
- 2) zero hunger
- 3) good health and well-being
- 4) quality education
- 5) gender equality
- 6) clean water and sanitation
- 7) affordable and clean energy
- 8) decent work and economic growth
- 9) industry, innovation and infrastructure
- 10) reduced inequalities
- 11) sustainable cities and communities
- 12) responsible consumption and production
- 13) climate action
- 14) life below water
- 15) life on land
- 16) peace, justice and strong institutions
- 17) partnerships for the goals

The *2030 Agenda for Sustainable Development* refers to the implementation and evaluation of the SDGs at national, but also regional and local levels.

Austria is also committed to implement the SDGs, with education systems playing an important role. Therefore, student teachers should deal with sustainable contents already in their professional training in order to be prepared and work on these topics later on in their lessons with pupils.

The corresponding UNESCO program³ on *Education for Sustainable Development (ESD)* starts at this point and aims to counteract impending resource scarcity and resulting distribution difficulties⁴ by empowering pupils to make responsible decisions and to reflect on their actions and their possible impacts.

It is necessary to raise awareness in order to strive for peaceful coexistence as

¹ United Nations: Sustainable Development Goals. Source: <https://sdgs.un.org/> (05.05.2022).

² United Nations: Sustainable Development Goals. Communications materials. Source: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/news/communications-material/> (05.05.2022).

³ Unesco: Education for sustainable development for 2030 Toolbox. Source: <https://en.unesco.org/themes/education-sustainable-development/toolbox> (05.05.2022).

⁴ Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Forschung: Bildung für Nachhaltige Entwicklung. Source: <https://www.bmbwf.gv.at/Themen/schule/schulpraxis/ba/bine.html> (26.04.2022).

well as freedom, solidarity and prosperity as a responsible member of society and to take precise action in this regard.

Environmental and political education, global and social learning and strategies on gender equality issues have already been setting cross-curricular priorities since 2013, in line with the Federal Constitutional⁵ legislation.

Fridays for Future and Open your Course for Climate Crisis

Since 2018, the *Fridays for Future* movement⁶ – based on the initiative of Swedish climate protection activist Greta Thunberg – has established itself throughout Europe and worldwide. In actions such as school strikes, pupils drew attention to the problems of impending climate change. This brought the participants a lot of criticism, but also attention and approval for their political actions.

In addition – as another initiative of Fridays for Future – since 2019, the campaign *Open your Course for Climate Crisis (OC4CC)*⁷ should specifically address the issues of environmental and climate protection into lectures. Since then, actions took place once per semester. Schools, as well as universities and colleges, are welcome as participating organizations.

Initial situation – the evaluation of two lectures for students of the University College of Teacher Education Vienna

Since winter term 2018/2019 the lecture *Lehrveranstaltung Erfinder/innenwerkstatt – Lernumgebungen im naturwissenschaftlich-technischen Bereich gestalten* (engl.: Inventor's workshop – designing learning environments in the scientific and technical field) provides students how to work in and establish a learning workshop. Using an exemplary unit on the topic of litter with a focus on linear and circular economy as well as consumer behavior and sustainability, but also sharing and repairing – the participants deal with ecological topics, but also waste and planned obsolescence. Practical activities include disassembling old electrical appliances, examining them and recycling usable components, as well as creatively reusing discarded items and giving them a new function. In addition, the students learn about useful and inexpensive teaching materials, such as free theme boxes

---

⁵ Bundesministerium für Digitalisierung und Wirtschaftsstandort: Bundesverfassungsgesetz über die Nachhaltigkeit, den Tierschutz, den umfassenden Umweltschutz, die Sicherstellung der Wasser- und Lebensmittelversorgung und die Forschung. Source: <https://www.ris.bka.gv.at/eli/bgbl/I/2013/111> (05.05.2022).

⁶ Fridays for Future (2022): Fridays for Future. Source: <https://fridaysforfuture.org/> (26.04.2022).

⁷ Fridays for Future: OC4CC. Open your Course for Climate Crisis. Source: <https://fridaysforfuture.at/oc4cc> (26.04.2022).

from the *Bibliothekspädagogische Zentrum Wien* (engl.: Library education center Vienna)⁸ with numerous books, but also suitable films and download materials – for students and teachers.

Another unit, entitled *Patente Frauen – Erfinderinnen* (engl.: Patent women – inventors) with current, but also historical content on the topic of women, equality and the gender gap, serves as food for thought for discussions and political topics in the classroom.

As work assignments in the required independent study, students are to design their own learning workshop in workgroups on given topics – electricity, water and hydropower, wind and wind power, and construction – and share their elaborations with all their colleagues.

Another individual work *Meine Erfindung* (engl.: My invention) is to be completed in solitary work in a completely free chosen format. The goal for students is to gain knowledge in inquiry based learning from a meta-level perspective, from their pupil's view. In doing so, students develop ideas but also encounter difficulties and are thus encouraged to solve them. This work also must be shared with all colleagues in order to achieve the greatest possible benefit by reveal the elaborations for further use by all.

In joint excursions, students get to know the maker scene at *Maker Austria*⁹, and the *Wiener Bundesmuseen* (engl.: Vienna Federal Museums)¹⁰, which are free of charge for pupils and school classes. In addition, the institutions *Wissensraum* (engl.: Knowledge Space)¹¹, *Vienna Open Lab*¹² and *Science Pool*¹³ are visited. The aim of these institutions is to work pre-scientifically with young people in a non-profit and low-threshold way.

The lecture *Praxisbezogene Wahlpflichtveranstaltung: Lernwerkstatt: erfahren – erproben – reflektieren* (engl.: Learning workshop: experience – test – reflect), which has been held since the winter semester 2020/2021, supplies theo-

---

⁸ Stadt Wien Büchereien: Bibliothekspädagogisches Zentrum. Source: <https://buechereien.wien.gv.at/B%C3%BChereien-Wien/Standorte-%C3%96ffnungszeiten/Bibliotheksp%C3%A4dagogisches-Zentrum> (09.05.2022).

⁹ Maker Austria: Biggest Maker Space in the middle of Vienna. Source: <https://www.makeraustria.at/> (09.05.2022).

¹⁰ Bundesministerium für Kunst, Kultur, öffentlicher Dienst und Sport: Bundesmuseen. Source: <https://www.bmkoes.gv.at/Kunst-und-Kultur/kulturinstitutionen-des-bundes/Bundesmuseen.html> (09.05.2022).

¹¹ Verein Science Center Network: Wissensraum. Source: <https://www.science-center-net.at/type-projekte/wissensraum/> (09.05.2022).

¹² Vienna Open Lab: Das molekularbiologische Mitmachlabor am Vienna Bio Center. Source: <https://www.viennaopenlab.at/de/> (09.05.2022).

¹³ Verein Science Center Network: Science Pool VIF. Interessensförderung von Kindern und Jugendlichen. Source: <https://www.science-center-net.at/partner/science-pool-vif/> (09.05.2022).

retical content, but also provides extensive practical experience on the topic of *Alltagsgegenstände* (engl.: everyday objects)¹⁴ with a focus on production chains and life cycles of products and devices, purchasing decisions of various actors as well as ESD. Students work specifically on the topic of SDGs and develop scenarios of learning workshops as group work on self-selected focal points. All elaborations are available for fellow students to work on it and use it in their lessons.

For 5. Jahrestag der Forschung im PH Verbund NO (engl.: 5th Anniversary of Research in PH association NO)¹⁵ both courses were analyzed¹⁶ under the aspects relevance of the content that was offered and the potential use of the materials, to examine if students feel well prepared for their teaching career.

Research questions

Do the lectures cover the topics of sustainability, environmental protection and implementation of the SDGs sufficiently?

Can the contents and materials of the lectures – regarding sustainability, environmental protection and SDGs – be easily treated in school lessons?

Research method

Both lectures were held in three separate groups per semester with a maximum of fifteen participating students. Using the *PH online*¹⁷ computer system of the University College of Teacher Education Vienna, all students who had attended and successfully completed the lectures could be contacted by e-mail. They received a link with the request to participate in a survey.

A questionnaire developed specifically for this purpose on *SoSci Survey*¹⁸

¹⁴ Bachiorri, Antonella; Bortolon, Paola; Fontechiari Maria A.; McKeon, Frankie; Pascucci, Anna: Everyday Objects. Linking IBSE and ESD. Sustain. Source: https://www.fondation-lamap.org/sites/default/files/upload/media/minisites/sustain/Everyday_objects_handbook.pdf (09.05.2022).

¹⁵ Kirchlich Pädagogische Hochschule Wien/ Krems: 5. Jahrestag der Forschung im PH Verbund NO. Source: https://kphvie.ac.at/datacollection/news/newsdetail.html?tx_news_pi1%5Bnews%5D=42425&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=b6e4ce79a80932a718825e87dbcadbad (10.05.2022).

¹⁶ Drexler, Esther (2022): Lehrveranstaltungen unter der Lupe. Nachhaltigkeit und Umweltschutz für PH Wien Studierende. In: R & E Source. Source: <https://journal.ph-noe.ac.at/index.php/resource/article/view/1046> (05.05.2022).

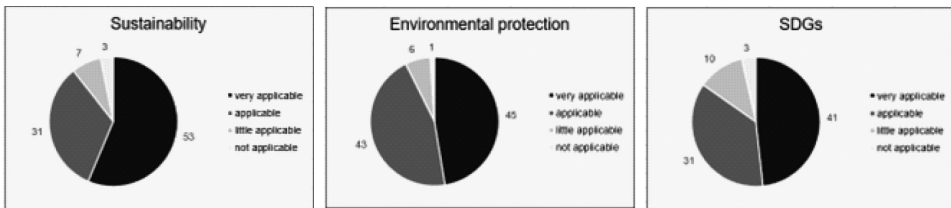
¹⁷ Pädagogische Hochschule Wien: PH online. Source: <https://www.ph-online.ac.at/ph.wien/ee/ui/ca2/app/desktop/#/login> (09.05.2022).

¹⁸ Leiner, Dominik (2019): SoSci Survey. Version 3.1.06. <https://www.socisurvey.de/> (10.05.2022).

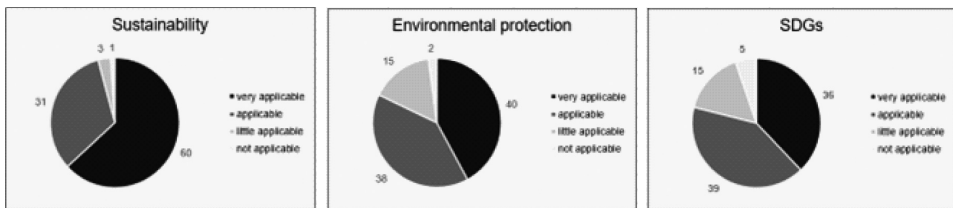
served as a tool. It contained questions on demographic data, selection questions with four answer categories each, and open questions with a free response format.

Results

The response rate was 95 questionnaires, 54 of them showed missing answers. These topics were covered in the lectures:

These contents can be implemented in the classroom:

The answers to open questions were mostly related to the contents of the lectures. Other topics included, for example, electricity and water consumption and conservation, increased soil sealing, regionality and problems caused by fast fashion. The students showed special interest in veganism and compensation of inequalities and would like to work more intensive on concrete projects.

Demographics

Participants ranged in age from 21 to 54. 32 participants were female, 9 male, and 0 diverse. 22 students were studying part-time and 18 full-time.

54 participants did not indicate gender or occupation.

Discussion

The responses to the questionnaires largely reflected the content of the lectures. Good applicability, practicability in the classroom and practical relevance were cited. In general, there was a very high to high level of satisfaction, with one feedback giving consistently poor criticism.

Due to COVID 19, both lectures had to be held predominantly in distance learning since 2020. Only since winter term 2021/22 regular face-to-face teaching takes place again. Nevertheless, the contents could be conveyed well, although face-to-face teaching naturally allows far more interaction possibilities, clarity and practical relevance. Some excursions had to be cancelled at short notice and the content was taught online. Also, the learning workshop room of the University College of Teacher Education could not be visited, which was offered voluntarily at another date.

It was advantageous that students who were currently in quarantine nevertheless by own choice and interest attended lectures online. This shows additional benefits for the future through teaching in a hybrid form.

The demand for even more practical relevance can also be met well in face-to-face teaching.

Extension – Sustainability from the few of the Department of Elementary and Primary Education at the University College of Teacher Education

In teacher training at the primary level, the topicality of sustainability in connection with do-it-yourself is also evident in teaching concepts in the subject of textile work at the Vienna University of Teacher Education. Especially at a time when young people are getting involved in activities of Fridays for future for a different climate policy, the importance of sustainable teaching is gaining in significance. Upgrading old textiles by repairing and repurposing them is becoming increasingly important. The topic of upcycling is included in teaching¹⁹. Sung²⁰ defines upcycling as follows: “*Upcycling is a process in which used materials are converted into something of higher value and/or quality in their second life.*” In this way, ecological awareness is imparted to students in the field of textile work. Therefore, future teachers can acquire competences in teaching contents, related to sustainability. By acting in this way, it is possible to bring ecological thinking into everyday school life²¹.

---

¹⁹ Schartner, Astrid (2022): Upcycling – Der rebellische Dilettantismus. In: JEP-Journal für Elementar und Primarbildung. Wien: Mattersburger Kreis für Entwicklungspädagogik.

²⁰ Sung, Kyungeun (2015): A review on upcycling: current body of literature, knowledge gaps and a way forward. In: The ICECESS 2015: 17th International Conference on Environmental, Cultural, Economic and Social Sustainability. Venice, Italy. Source: https://www.academia.edu/14163325/A_Review_on_Upcycling_Current_Body_of_Literature_Knowledge_Gaps_and_a_Way_Forward_Kyungeun_Sung (17.05.2022).

²¹ Schartner, Astrid (2022): Upcycling – Der rebellische Dilettantismus. In: JEP-Journal für Elementar und Primarbildung. Wien: Mattersburger Kreis für Entwicklungspädagogik.

Prospect – SDGs at Health Promotion Center at University College of Teacher Education Vienna

In the field of *Health Promotion Center*, there are two ways to deal with the achievement of the SDGs.

On one hand two special further trainings on SDGs 3,4 and 15 – starting in summer term 2023 – are provided. Both work with methods from environmental education, nature education and systemic approaches. Topics in the first further training are forest, biodiversity, biosphere, park, deadwood-meadow, insects, bees, animals in the forest and finding traces of life. The health-promoting effect of the forest on humans is proven and participants will be able to implement a nature education concept and health-promoting measures in school. The way we deal with our environment determines our health insofar, as it makes an implicit statement about the environment, we want to live in. A climate conducive to learning can only be embedded in the setting of a mindful approach to our living environment.

The second further training deals with the arguments and background knowledge about water, health, ecology, quality and origin of our water. Participants get to know proven methods that motivate adolescents and young adults to consume tap water and achieve experiences from schools of secondary level I and II, which rely on tap water as a school drink – known as *water schools*. They even learn how to implement that concept in their own schools.

Furthermore, Health promotion Center is part of the steering group to achieve the *Eco-Label* which is an instrument of the European Union for communicating the environmental commitment at the University College of Teacher Education Vienna by a qualified independent testing.

* * *

Sustainability in teacher training

(summary)

Now that the Sustainable Development Goals (SDGs) have been defined and the “Fridays for Future” movement has gained prominence around the world, these approaches must also be considered in the educational sector.

Using an example of littering, focusing on linear and circular economy, as well as on consumer behavior and sustainable development, on sharing and repairing, participants deal with ecological topics, but working on “Workshop of inventors of the subject – design of educational environments in the field of science and technology” (Erfinder / innenwerkstatt – Lernumgebungen im naturwissenschaftlich-technischen Bereich gestalten).

It is checked out whether the teaching units sufficiently cover the issues of sustainable development, environmental protection and SDG implementation. The responses to the questionnaires largely reflected the content of the presentation. Possibility of good applicability, possibility of use in the classroom and practical importance were mentioned. Overall, the level of satisfaction was very high or high. In basic teacher education, the topicality of sustainable development in conjunction with DIY is also reflected in the teaching concepts of the subject “textile” at the Pedagogical University of Vienna. Two further training courses on the Sustainable Development Goals were presented at the Health Promotion Center of the University Teacher Training College in Vienna.

Bibliography:

- Bachiorri, Antonella; Bortolon, Paola; Fontechiari Maria A.; McKeon, Frankie; Pascucci, Anna: Everyday Objects. Linking IBSE and ESD. Sustain. Source: https://www.fondation-lamap.org/sites/default/files/upload/media/minisites/sustain/Everyday_objects_handbook.pdf (09.05.2022).
- Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Forschung: Bildung für Nachhaltige Entwicklung. Source: <https://www.bmbwf.gv.at/Themen/schule/schulpraxis/ba/bine.html> (26.04.2022).
- Bundesministerium für Digitalisierung und Wirtschaftsstandort: Bundesverfassungsgesetz über die Nachhaltigkeit, den Tierschutz, den umfassenden Umweltschutz, die Sicherstellung der Wasser- und Lebensmittelversorgung und die Forschung. Source: <https://www.ris.bka.gv.at/eli/bgbl/I/2013/111> (09.05.2022).
- Bundesministerium für Kunst, Kultur, öffentlicher Dienst und Sport: Bundesmuseen. Source: <https://www.bmkoes.gv.at/Kunst-und-Kultur/kulturinstitutionen-des-bundes/Bundesmuseen.html> (09.05.2022).
- Drexler, Esther (2022): Lehrveranstaltungen unter der Lupe. Nachhaltigkeit und Umweltschutz für PH Wien Studierende. In: R& E Source. Source: <https://journal.ph-noe.ac.at/index.php/resource/article/view/1046> (05.05.2022).
- Fridays for Future: OC4CC. Open your Course for Climate Crisis. Source: <https://fridaysforfuture.at/oc4cc> (26.04.2022).
- Fridays for Future (2022): Fridays for Future. Source: <https://fridaysforfuture.org/> (26.04.2022).
- Kirchlich Pädagogische Hochschule Wien/ Krems: 5. Jahrestag der Forschung im PH Verbund NO. Source: https://kphvie.ac.at/data.collection/news/newsdetail.html?tx_news_pi1%5B-news%5D=42425&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=b6e4ce79a80932a718825e87dbcadbad (10.05.2022).
- Leiner, Dominik (2019): SoSci Survey. Version 3.1.06. <https://www.sosicisurvey.de/> (10.05.2022).
- Maker Austria: Biggest Maker Space in the middle of Vienna. Source: <https://www.makeraustria.at/> (09.05.2022).
- Pädagogische Hochschule Wien: PH online. Source: <https://www.ph-online.ac.at/ph-wien/ee/ui/ca2/app/desktop/#/login> (10.05.2022).
- Schartner, Astrid (2022): Upcycling – Der rebellische Dilettantismus. In: JEP-Journal für Elementar und Primarbildung. Wien: Mattersburger Kreis für Entwicklungspädagogik.

- Sung, Kyungeun (2015): A review on upcycling: current body of literature, knowledge gaps and a way forward. In: The ICECESS 2015: 17th International Conference on Environmental, Cultural, Economic and Social Sustainability. Venice, Italy. Source: https://www.academia.edu/14163325/A_Review_on_Upcycling_Current_Body_of_Literature_Knowledge_Gaps_and_a_Way_Forward_Kyungeun_Sung (17.05.2022).
- Stadt Wien Büchereien: Bibliothekspädagogisches Zentrum. Source: <https://buechereien.wien.gv.at/B%C3%BChereien-Wien/Standorte-%C3%96ffnungszeiten/Bibliotheksp%C3%A4dagogisches-Zentrum> (09.05.2022).
- Unesco: Education for sustainable development for 2030 Toolbox. Source: <https://en.unesco.org/themes/education-sustainable-development/toolbox> (09.05.2022).
- United Nations: Sustainable Development Goals. Source: <https://sdgs.un.org/> (05.05.2022).
- United Nations: Sustainable Development Goals. Communications materials. Source: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/news/communications-material/> (05.05.2022).
- Verein Science Center Network: Science Pool VIF. Interessensförderung von Kindern und Jugendlichen. Source: <https://www.science-center-net.at/partner/science-pool-vif/> (09.05.2022).
- Verein Science Center Network: Wissensraum. Source: <https://www.science-center-net.at/type-projekte/wissensraum/> (09.05.2022).
- Vienna Open Lab: Das molekularbiologische Mitmachlabor am Vienna Bio Center. Source: <https://www.viennaopenlab.at/de/> (09.05.2022).

Ярослава Бутерко*

West Ukrainian National University, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9138-5350

Валентина Банделюк**

West Ukrainian National University, Ukraine

Професійне становлення майбутнього фахівця: ціннісно-сміслові орієнтири як транспарентний чинник толерантної взаємодії

Швидке входження України в європейський та світовий простір характеризується запозиченням світових та європейських стандартів освіти, їх співвіднесенням із цінностями власної культури. Змішування культур, процеси індивідуалізації, значне розмаїття релігійних та ідеологічних переконань сучасної людини, поліетнічність, інтенсифікація комунікативних інтеракцій із зростанням усвідомлення «інакшості» з особливою гостротою ставлять питання формування толерантності. Ця важлива загальнолюдська цінність

---

* Кандидат психологічних наук, доцент, кафедри психології та соціальної роботи, Західноукраїнський національний університет (Україна). Кандидат психологічних наук, доцент, авторка понад 160 наукових та навчально-методичних праць, активний учасник різноманітних методичних, методологічних семінарів, конференцій. Працювала практичним психологом Чортківського державного медичного коледжу (1995–2008 рр.), заступником директора Інституту педагогіки, психології та інклюзивної освіти РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» м. Ялта, Крим (2009–2014), з 2015 року – доцент кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету. Член редакційної колегії методологічного альманаху „Вітакультурний млин” (додаток до соціогуманітарного часопису „Психологія і суспільство”). Коло професійних інтересів: методологічні підходи вивчення психодуховної реальності людини, духовні виміри ціннісно-сміслові сфери особистості, рефлексія як інтегративна філософсько-психологічна проблема та засаднича умова самобуття людини, професійне становлення майбутнього психолога.

** Бакалавр спеціальності «Психологія» Західноукраїнського національного університету, авторка 5 публікацій з проблематики ціннісно-сміслові сфери особистості, самореалізації та особистісного розвитку. Наукові інтереси: аксіосфера особистості, умови та фактори особистісного і професійного розвитку студентів в умовах навчання у закладі вищої освіти, вплив психосоматики на загальний стан людини, особливості міжкультуральної свідомості.

є основою людського взаєморозуміння і конструктивної взаємодії на різних рівнях: у взаєминах між окремими особистостями, між різними соціальними групами, культурами тощо.

Поняття «толерантність» увійшло в освітній процес закладів вищої освіти порівняно недавно. Однак воно є провідним орієнтиром демократичного суспільства, без якого неможливо уявити собі сучасний освітній процес, адже саме толерантність сприяє подоланню різнопланових і різнорівневих конфліктів. Освіта, як сфера трансляції культури, сприяє створенню необхідних умов навчанню молоді людини продуктивним способом вирішення конфліктних ситуацій і напруженості, що виникають через відмінності поглядів, подолання різних форм прояву нетерпимості та досягнення згоди і безконфліктного спілкування у суспільстві. Водночас нерозвиненість толерантного мислення в учасників освітнього процесу, недосконалість регулятивних, організаторських, управлінських, комунікативних навичок з позиції толерантної взаємодії, умінь саморегуляції в ході міжособистісного спілкування, недостатнє володіння способами вирішення напружених чи конфліктних ситуацій призводять як до зниження ефективності освітнього процесу, так і до виникнення конфліктних відносин безпосередньо в освітньому процесі¹.

Сьогодні все чіткіше викристалізовується розуміння того, що головним завданням професійної освіти майбутніх фахівців є формування їх філософсько-світоглядної і професійної позиції, котра містить конкретні професійно-мотиваційні установки і орієнтації та опирається на професійно-особистісну Я – концепцію. Особливо важливим зазначене є при підготовці майбутніх психологів та соціальних працівників. Для забезпечення високого рівня професіоналізму майбутніх фахівців даних спеціальностей потрібно врахувати два аспекти підготовки, які стосуються проблеми толерантності. По-перше, толерантність є професійно важливою властивістю спеціаліста, яка відкриває шлях до пізнання індивідуальних особливостей, позицій, переконань інших людей та побудови успішного спілкування з ними. А відтак, формування толерантності є невід'ємною й важливою частиною розвитку професійної компетентності майбутнього фахівця. По-друге, психолог чи соціальний працівник повинен бути готовим до розв'язання проблем нетерпимого ставлення людей один до одного та розвитку толерантності у них. Робота фахівців даних спеціальностей – це перш за все робота з людьми, які мають дуже різні погляди, установки, переконання, цінності, моральні норми, характери, здібності і котрі потребують допомоги у вирішенні певних особистісних, соціальних чи професійних проблем. А тому велике значення

---

¹ Молчанова А.О., Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. С. 150.

у професійній підготовці має культивування особистісної толерантності як здатності до терплячого та наполегливого вивчення особливостей Іншого. Вкрай важливим є формування *толерантного мислення*, яке передбачає врахування наявності поруч себе значимого Іншого, спрямованості уваги на іншу людину, поєднання інтересів особистісного Я та інтересів Іншого.

Професійна толерантність психолога чи фахівця із соціальної роботи означає визнання права на існування різноманітності поглядів, переконань, цінностей клієнтів та терпимість до проявів цієї різноманітності. Очевидно, що толерантність є важливою професійною якістю фахівців соціогуманітарних професій, яка формується і розвивається у процесі їх навчання у ЗВО. Толерантність, як «здатність до визнання або практичне визнання та повага переконань та дій інших людей»², як «взаємна повага різних культур і традицій, визнання самоцінності інших культур»³ це перш за все, моральна якість особистості, яка характеризує ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичок та поведінки інших людей. Вона виражається «в прагненні досягти взаємного розуміння та узгодження різнорідних інтересів та точок зору без застосування тиску, переважно методами роз'яснення та переконання...»⁴. Окрім того, що толерантність є соціально важливою якістю особистості, вона є і одним з принципів роботи та важливою умовою психологічної відкритості та довіри, доброзичливого ставлення співрозмовників під час спілкування, сприяє більш глибокому пізнанню, без упередженості та негативних стереотипів, внутрішнього світу іншої людини.

Сучасні психологічні дослідження показують, що відносини, які ґрунтуються на принципах толерантності, це по-перше, атрибут високоморального життя людства; по-друге, взаємовідносини поваги, доброти, гуманності стосовно іншої людини, країни, культури; по-третє, прояви відкритої та щирої зацікавленості Іншим (людиною, країною, цивілізацією); по-четверте, розширення власних інтелектуальних та моральних горизонтів, вихід за межі індивідуального та колективного егоїзму та нарцисизму; врешті, нагромадження та інтеграція найкращого з багатоговікового досвіду людських інтерсуб'єктивних та міжнародних відносин⁵. Проблема толерантності

² Уэйн К. Образование и толерантность. *Высшее образование в Европе*. 1997. № 2. С.14–28.

³ Хеффе О. Плюрализм и толерантность: к легитимации в современном мире. *Философские науки*. 1991. № 12. С.16–28.

⁴ Докукіна О.М. Толерантність у вихованні. *Енциклопедія освіти* Акад. пед. наук України / за ред. В.Г.Кременя. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С.912.

⁵ Довгополова Я.В. Толерантність як ціннісна парадигма освіти в контексті євроінтеграції. *Педагогічні шляхи реалізації загальноєвропейських цінностей у системі освіти України*: Зб. наук. праць / за ред. Г.Є.Гребенюка. Харків: Стиль Іздат, 2005. С.85 – 90.

є проблемою особистісних установок, цінностей, смислів, оскільки, з одного боку, вони складають внутрішній світ людини, її переживання, а з іншого – відповідають за мотиваційну регуляцію реальної поведінки людини⁶. Саме останнє є вкрай важливим в контексті нашого дослідження.

Ціннісно-смилова сфера особистості займає провідне місце на перетині двох великих структур: світоглядної та мотивації. Вона є внутрішнім ядром особистості з її неповторною картиною світу. Як підсистема саморегуляції ціннісно-смилова сфера містить:

- ціннісні орієнтації – причинні засади поділу людиною подій за ступенями їх значущості;
- спрямованість особистості – систему стійких бажань та спонукань людини (до чого прагне, чого уникає, що бажає, як розуміє світ, суспільство та проти чого готова боротися);
- особистісні смисли – індивідуалізоване відображення справжнього ставлення особистості до тих об'єктів, задля яких спрямовується її діяльність.
- репертуар референтних груп – соціальні групи, які слугують для людини певним своєрідним стандартом, системою відліку для себе та інших, джерелом формування соціальних норм і ціннісних орієнтацій⁷.

Український науковець проф. А. А. Фурман слушно вважає аксіосферу складним та водночас вкрай важливим компонентом гармонійного розвитку особистості. На його думку ця сфера особистості повинна включати в себе вивчення потребо-мотиваційних характеристик, структуру самосвідомості, та соціально-психологічні умови її формування. Таким чином вона охоплює чотири складники-компоненти: *потребо-мотиваційний* (інтереси й потреби, установки та цілі, емоції й потяги, ідеали та вартості), *діяльно-операційний* (прийняття групових цінностей, норм, які можуть призвести до їхньої асиміляції у вигляді інтеріоризованих механізмів регуляції діяльності ціннісно-смилової сфери особистості), *особистісну самореалізацію* (спонукає людину обирати свою позицію щодо напрямку власних ціннісних орієнтацій та знаходження свого місця в суспільстві), *ціннісно-орієнтаційний* (характеризується цілісністю та гармонійністю особистості, її активністю у досягненні власних цілей та відданістю суспільним настановам та моральним принципам)⁸.

⁶ Бондар В. С. Особливості формування толерантності майбутніх психологів у вищих навчальних закладах. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»* 2015. №11. С.33.

⁷ Пісоцька М. Е. Питання індивідуалізації в соціологічних дослідженнях. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Випуск 42 (95). 2015. С. 240.

⁸ Фурман А.А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості: монографія. Тернопіль, 2017. С. 508.

Серед усіх властивостей та рис-якостей повнофункціональної особистості провідне місце займає ціннісно-смістова сфера. Вона виконує функцію фундаменту, є базою та основою ціннісних смисложиттєвих орієнтацій людини. Аналіз наукової літератури дозволяє виділити дві головні складові цієї сфери особистості – систему особистісних смислів та систему ціннісних орієнтацій. Вони виконують регулятивну функцію та можуть піддаватися змінам. У своїй праці «Людина і світ» С. Рубінштейн зосереджує увагу на тому, що цінності не первинні, а є похідними від співвідношення світу і людини, висловлюючи те, що в світі значимо для людини. На його думку, *цінність* це ідея, ідеал, який спрямовує внутрішню та зовнішню активність людини. Через смисловий аналіз поведінки визначається те, що для людини значимо, відбувається зміна акцентів, переоцінка цінностей – все, що складає історію духовного життя людини. Функція взаємозв'язку людини зі світом здійснюється індивідуальними цінностями за рахунок процесу інтеріоризації. За твердженням Б. Братуся, смисл виступає у свідомості людини як те, що безпосередньо відображає та несе у собі її власні життєві відношення. Вчений виокремлює смислові утворення як цілісну динамічну систему, що втілює взаємовідносини, які реалізують смислове ставлення особистості до світу і є основою майбутнього, що опосередковує сьогодення.

У сучасних психологічних дослідженнях зазначається, що ціннісно-смістова сфера – складна, багаторівнева, ієрархічна структура, котра містить сукупність цінностей, ціннісних орієнтацій та особистісних смислів, які у своєму тісному взаємозв'язку впливають на різноманітні складові життєдіяльності людини. При цьому особистісні смисли часто розуміються як наслідок усвідомлення, осмислення та привласнення певною конкретною особистістю вироблених суспільством цінностей⁹. Щоб цілісно охарактеризувати ціннісні орієнтації В. В. Гаврилюк та Н. О. Трикоз виділяють чотири основних типи систем цінностей:

- 1) *смисложиттєва система*, яка визначає загальнолюдські цінності: цінність свободи, правди, краси, цілі буття, сенс людської сутності тощо;
- 2) *вітальна система* – цінність збереження та підтримки повсякденного життя, здоров'я, комфорту, безпеки;
- 3) *інтераційна система* – складання власних суджень та цінностей, які є досить важливими у груповому та міжособистісному спілкуванні (взаємодопомога, спокійна совість, взаємоповага, гарні відносини, влада, ін.);

---

⁹ Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 98–120.

4) *соціалізаційна система* – цінності, що визначають процес формування особистості¹⁰.

На думку переважної більшості науковців, саме ціннісно-сміслова сфера є провідною та формоутворюючою в структурі особистості. Сенси та цінності визначають внутрішню сутність людини: її прагнення, інтереси, переконання, бажання, мотиви, поведінку, відношення до оточення та самої себе, її дії та вчинки. Як стверджує О. М. Невмержицька, цінності виконують функції, що визначаються за сферами впливу на світогляд і діяльність людини¹¹. Узагальнимо їх у формі таблиці 1.

Таблиця 1

Функції цінностей за сферами впливу на світогляд і діяльність людини

<i>Сфери</i>	<i>Функції</i>
<i>Аксіологічна цінність</i>	<i>умова процесу життєдіяльності людини та етап оформлення людського знання</i>
<i>Світоглядна цінність</i>	<i>форма відображення дійсності та важливий чинник формування світогляду в силу своєї людськомірності</i>
<i>Соціальна цінність</i>	<i>інструмент або ж форма міжособистісних відносин у соціумі; сфера та спосіб пристосування людей до умов існуючої соціальної дійсності; своєрідний алгоритм й програм творчого перероблення суспільства, яка безпосередньо впливає на характер та напрямок змін</i>
<i>Культурно-репродуктивна цінність</i>	<i>спосіб репродукції та передачі матеріалів культури. Це можливість для їх розповсюдження, збереження та відтворення</i>
<i>Культурно-формотворча цінність</i>	<i>джерело та засіб створення нових культурних форм і типів культури взагалі</i>
<i>Комунікативна цінність</i>	<i>спрямована на комунікацію, що є важливою умовою існування та реалізації цінностей, завдяки якій комунікація та мова в цінності онтологізуються</i>
<i>Транс-історична цінність</i>	<i>виникає через часову тривалість цінностей. Якщо ж цей проміжок часу є досить тривалим, то деяка цінність може сприйматися в якості абсолютної</i>

У дослідженнях природи ціннісних орієнтацій стверджується, що вони є важливим компонентом структури особистості, у якому власне акумулюється весь життєвий досвід та, водночас, стійкою установкою особистості

¹⁰ Гаврилюк В. В., Н. А. Трикоз. Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации (поколенный подход). *Социологические исследования*. 2002. №1. С. 96–105.

¹¹ Невмержицька О. М. Цінність як поняття: теоретичні основи. *Філософія*. 2015. № 7 (123). С. 114–117.

на духовні чи матеріальні цінності культури соціуму¹². Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що цінності, ціннісні орієнтації, особистісні смисли та мотиваційно-сміслові структури свідомості утворюють ціннісно-сміслову сферу особистості. Дві головні складові – система особистісних смислів та система ціннісних орієнтацій виконують регулятивну функцію та можуть піддаватися змінам. Ціннісно-смістова сфера особистості визначає мету, цілі, завдання та внутрішню готовність особистості до здійснення конкретних дій задля задоволення своїх інтересів та потреб, визначає спрямованість поведінки. Відтак, структурно-функціональну модель аксіосфери особистості можна представити наступним чином (рис. 1):

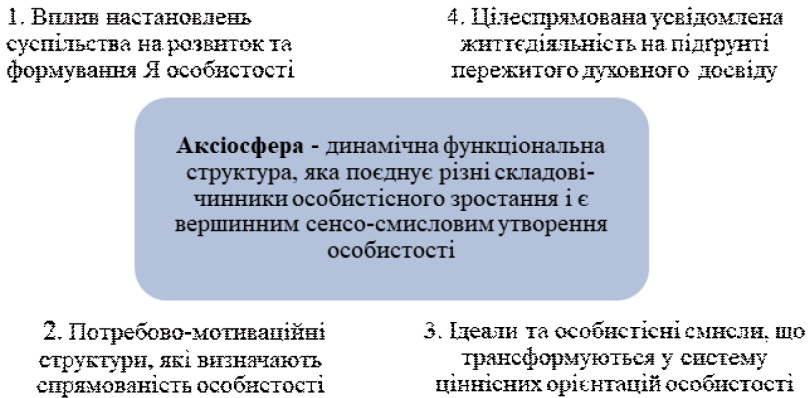

Рис. 1. Структурно-функціональна модель розвитку аксіосфери особистості

Загалом можна стверджувати, що цінності, ціннісні орієнтації та мотиваційно-сміслові структури свідомості у своєму нерозривному взаємозв'язку утворюють основу розвитку аксіосфери особистості і у вирішальній мірі визначають прагнення людини до пошуку і реалізації себе у співдії та співпраці з оточуючими. Відмітимо той факт, що саме визнання гідності іншої людини, повага до її поглядів, цінностей та ідеалів (навіть за умови відмінності їх від власних) лежить в основі толерантної взаємодії і, власне, визначає людину суб'єктом толерантних відносин. Цікавим в даному ракурсі є аналіз поглядів представників гуманістичної психології, зокрема Гордона Олпорта, який вважав толерантність важливою особистісною характеристикою людини демократичного суспільства, що поєднує знання

¹² Єрмоленко А. О., Єрмоленко І.В. Проблема цінностей та ціннісних орієнтацій особистості в сучасних умовах. *Соціологічні науки*. 2017. № 9 (49). С. 109–112.

себе, відповідальність, почуття гумору, автономність, здатність до емпатії. Дослідник виділив *два шляхи особистісного розвитку*: толерантний та інтолерантний. *Толерантний шлях* обирає людина вільна, доброзичлива, з позитивною Я-концепцією. *Інтолерантний шлях* характеризується уявленням про власну винятковість, прагненням перенести відповідальність на оточення, потребою в порядку, бажанням сильної влади¹³.

Можна констатувати, що різні смисли утворюють важливу структуру психіки особистості – смислову сферу, яка складається із трьох основних рівнів. Перший містить особистісні смисли та смислові настановлення, другий – мотиви, смислові конструкти та смислові диспозиції. Останні структури відповідають за смислоутворення і впливають на складові першого рівня. Третій рівень утворюють вищі смисли, до яких належать цінності і сенси. Важлива роль у психологічному вивченні проблеми сенсу належить Віктору Франклу. В опублікованій у 1946 році книзі «Людина в пошуках справжнього сенсу», він проаналізував свій екстремальний досвід виживання в концтаборі. Цей досвід став філософсько-емпіричною основою для створення нового методу екзистенційної психотерапії – логотерапії. Головна думка полягала у тому, що розвиток особистості зумовлений прагненням до пошуку і реалізації свого унікального сенсу життя¹⁴.

Відмітимо, що саме в юнацькому віці, який є достатньо тривалим періодом життя людини та поділяється на ранню (від 14–15 до 18 років) та пізню юність (до 25 років) набувають особливої гостроти зазначені питання. В цей період молода людина вибудовує свою власну стратегію поведінки, відбувається становлення більш широкого сприйняття світу та своєї ролі в ньому, загальнолюдські цінності залишають свій відбиток в самосвідомості юнаків та дівчат і спонукають до утворення власних переконань, суджень, особистісних смислів, котрі з часом трансформуються у власну систему ціннісних орієнтацій особистості. Молоді люди кожного дня переживають новий досвід у різних сферах життєдіяльності. На етапі вибору майбутньої фахової професії провідними стають потреби та особистісна мотивація. Потреби визначають в подальшому діяльність та вчинки досягнення власної мети, а рівень мотивації взаємопов'язаний з бажанням досягти успіху в задоволенні власних потреб. Інтенсивний розвиток суспільства та загальних цінностей сприяє новому осмисленню вже існуючого досвіду, розвитку та зміні ціннісно-смислових орієнтацій. Саме цей період є надважливим завершальним етапом становлення людської особистості,

¹³ Allport G.W. Personality. Apsychological interpretation, New York; 1987. p. 558.

¹⁴ Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2020. С. 160.

підготовки молодшої людини до дорослого життя та важливим етапом особистісного та професійного самовизначення. Процес соціалізації та індивідуалізації відіграє основну роль в становленні особистості, оскільки охоплює всі сфери її життєдіяльності.

В юнацькому віці відбувається становлення таких важливих компонентів структури особистості як світогляд, переконання, здібності, характер. Усі вони є психологічними передумовами для того, щоб юнаки і юнки успішно ввійшли в самостійне доросле життя з багажем навичок толерантної чи інтолерантної взаємодії. Саме навички даного штибу є одними з найважливіших явищ і поведінкових показників індивідів у плані суспільних відносин. Треба враховувати, що кількість причин для толерантності, а ще більше – інтолерантності, у світі неухильно зростає. При цьому «активна життєва позиція», «громадянськість», «патріотизм» та інші важливі та цінні якості безпосередньо пов'язані саме з небайдужістю людини до навколишнього, з її зацікавленням, пристрастним ставленням.

У процесі навчання та соціалізації молодь на основі життєвих орієнтацій вибудовує свої взаємини з навколишнім світом, самовизначається з цінностями, толерує власні ціннісно-сміслові настановлення. Відмітимо, що толерантність та інтолерантність – це взаємозворотні поняття: чим більше людина толерантна, тим менша вона інтолерантна, і навпаки. Водночас, толерантність та інтолерантність – це особливі відносини, які формуються (як і будь-які відносини) на основі оцінки певного об'єкта (частіше – іншого індивіда) завдяки постійному зв'язку з об'єктом. Отже, тут справедлива формула: зв'язок – оцінка – ставлення – поведінка (толерантна та інтолерантна).

В ієрархії відносин толерантність та інтолерантність відіграють роль базисних. Толерантність як ставлення породжує ставлення довіри, готовність (установку) до компромісу та співпраці, а також радість, товариськість, дружелюбність. Відповідно, інтолерантність як ставлення породжує негативізм, недобррозичливість, тенденцію «виникати» з приводу та без приводу, а також негативні емоції – гнів, досаду, злобу та злість. У найбільш загальному плані толерантність визначається як здатність індивіда сприймати без агресії думку, що відрізняється від власної, а також особливості поведінки та зовнішності інших індивідів.

Отже, толерантність та інтолерантність як властивості індивіда пов'язані принаймні з двома факторами: здатністю до гальмування (стримування) несприятливих реакцій та здатністю справедливо оцінити значимість тієї чи іншої ситуації. Іноді переоцінка ситуації, переведення її в інтелектуальний контекст, в іншу площину усуває підстави для негативної реакції. Тому люди з гнучким мисленням зазвичай більш толерантні: вони здатні поглянути на ситуацію і з «іншого боку», подумки стати на думку опонента, увійти в його

становище і прийняти систему його аргументів і тільки на підставі всього цього визначити свою остаточну реакцію¹⁵.

Для того, щоб особистість всебічно розвивалася та досягла внутрішньої гармонії необхідно, щоб в процесі цілеспрямованої діяльності та навчання відбулося становлення відповідної системи ціннісних орієнтацій. На нашу думку, завдання закладу вищої освіти полягає не тільки в наданні знань, професійних умінь та навичок, а й у забезпеченні особистісного зростання, розвитку та формуванні цінностей котрі сприяють самоактуалізації особистості та водночас формують дієве толерантне ставлення до оточуючих їх людей.

Наше дослідження проводилося на базі кафедри психології та соціальної роботи соціально-гуманітарного факультету Західноукраїнського національного університету. Дослідницьку вибірку склали студенти I та IV курсів спеціальності «Психологія» та «Соціальна робота». На діагностичному етапі експериментального дослідження усім учасникам дослідження було запропоновано виконати методику М. П. Фетіскіна «Експрес-діагностика соціальних цінностей особистості». За допомогою даної методики вдалось виявити ключові спрямованості молодих людей. При цьому ми враховували, що морально-етичні цінності поєднують в собі естетичну, духовну та раціонально-логічну складову, а на рівні вищого розвитку вони виявляються у формі ідеалів та суджень, цілей діяльності та життєвих позицій особистості. Їх головне завдання – спрямовувати особистість, бути орієнтиром життєактивності людини. Результати проведеного опитування подані у вигляді діаграми (рис. 2).

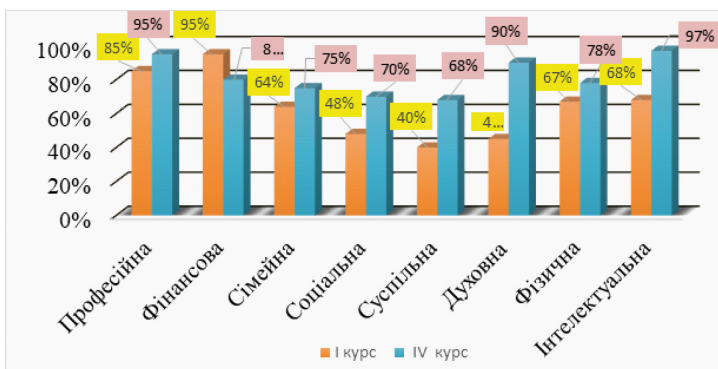

Рис. 2. Порівняльна діаграма спрямованості цінностей студентів I та IV курсів (Експрес-діагностика соціальних цінностей особистості М. П. Фетіскіна, лютий 2021 р.)

¹⁵ Павленко В. М. Мельничук М. М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія. Полтава: ФОП Мирон І. А., 2014. С. 244.

Аналізуючи одержані дані, бачимо відмінності у спрямованості ціннісних орієнтацій студентів різних курсів. Так, старшокурсники більше спрямовані на інтелектуальний (97%), професійний (95%) та духовний (90%) розвиток, першокурсники – на майбутню високооплачувану професію. В студентів-випускників у основі зазначеного можна припустити, що великий вплив на становлення особистості здійснює навчальний заклад та вимоги соціуму. Саме під їх впливом молода людина усвідомлює свої можливості, формує незалежність та зорієнтованість на власні сили, розвиває толерантні здібності і навички.

Дещо тривожним є той факт, що у новонабраних студентів досить низький рівень спрямованості на соціальні, суспільні та духовні цінності, адже саме вони є засадничими для формування толерантного ставлення до інших. Якщо врахувати, що важливою метою соціальної роботи є турбота про добробут та розкриття можливостей особистості, сім'ї та суспільства, соціальну роботу правомірно розглядати як особистісну службу допомоги людям. Така допомога з необхідністю передбачає високий рівень толерантності соціального працівника, оскільки вирішити багатофункціональні завдання, проблеми професійної діяльності можливо лише встановивши діалог, співпрацю та виявивши повагу до моральних цінностей клієнта.

У світі існують загальноприйняті цінності соціальної роботи – врахування звичаїв, етичних стандартів та принципів, суттєвих для даної культури, групи людей або індивіда. Серед специфічних цінностей соціальних працівників як професійної групи пріоритетними вважаються надання переваги індивіду над суспільством, повага до конфіденційності у відносинах з клієнтами, готовність до передачі знань та умінь іншим; повага до індивідуальних та групових відмінностей; прагнення розвитку здібностей підопічного допомагати собі самому та іншим. Таким чином чітко проявляється необхідність у діяльності спеціаліста з соціальної роботи такої властивості особистості як толерантність.

Не менш значущою дана якість є і в професійній діяльності психолога, для котрого важливим є установка на прийняття особистості людини, на розуміння цієї людини, на відверте спілкування. Засадничою основою толерантної взаємодії є повага до особистості, терпляче ставлення до найрізноманітніших її проявів, до наявних поглядів і навіть недоліків та помилок. А тому ставлення до іншої людини, в якому немає осуду, але є співчуття, співпереживання, розуміння цінності людської особистості і бажання допомогти засвідчує реальний прояв толерантності у роботі фахівця. Важливо, що психолог не нав'язує своєї точки зору, не намагається повчати, домінувати, а намагається допомогти людині зрозуміти свої помилки, змінити свою поведінку та погляди, але тільки через бажання самої людини змінитись,

через її усвідомлення застарілості й помилковості своїх переконань та вчинків. Власне, як зазначає В. С. Боднар, і корекційну роботу психолог проводить на основі прийняття „інаковості” кожної людини як джерела її неповторності й індивідуальності.

Важливою складовою освітнього процесу є *мотивація особистості*. Вона безпосередньо пов'язана з ефективністю оволодіння знаннями та особистісним розвитком. Методика О. О. Реана і В. О. Якуніна в модифікації Н. Ц. Бадмаєвої «Діагностика мотивів навчальної діяльності студентів» дозволяє виявити ступінь прояву таких важливих навчальних мотивів як комунікативні, професійні, соціальні, навчально-пізнавальні, мотиви уникнення небезпек, престижу і творчої реалізації. Отримані дані представлені на рис. 3.

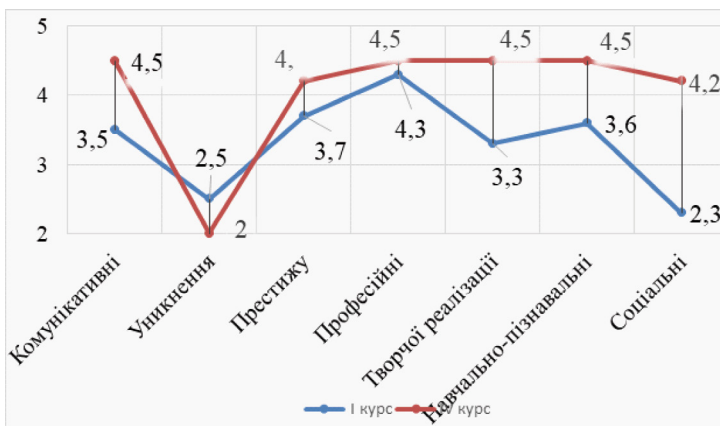

Рис. 3. Розподіл чинників мотивації навчальної діяльності студентів за методикою «Діагностика мотивів навчальної діяльності студентів» О. О. Реана і В. О. Якуніна в модифікації Н. Ц. Бадмаєвої, лютий 2021 р.

На графіку представлено усереднені показники (у балах) розподілу мотиваційних чинників освітньої діяльності студентів першого та четвертого курсів. Результати дослідження показали, що ці показники студентів різних курсів мають подібну тенденцію. Студенти найбільше керуються професійними мотивами (для них є важливим інтерес до професії, бажання стати висококваліфікованим фахівцем), творчої самореалізації та навчально-пізнавальними мотивами. Водночас спостерігаються відмінності у значимості комунікативних та соціальних мотивів, котрі значно переважають в студентів-четвертокурсників. Особливо важливим виявився той факт, що існує чітка відповідність між високим рівнем комунікативних, соціальних установок і реальними поведінковими проявами толерантної взаємодії. З огляду на за-

значене, зауважимо, що толерантність особистості може виявлятися у двох аспектах – *діяльнісному* (у формах поведінки, діях людей стосовно один одного) і *комунікативному* (у формах міжособистісного, міжнаціонального, міжгрупового спілкування)¹⁶. Комунікативний аспект толерантності – це здатність особистості і суспільства в цілому до нормативного, етикетного, безконфліктного спілкування; формування вміння слухати співрозмовника і поважати його думку, зберігати спокій під час суперечки і конфлікту; вміння спокійно й етично проводити міжособистісну суперечку та публічну дискусію.

Відмітимо ще один важливий момент – *активний характер толерантності*, на який вказує П.Гарнсей, підкреслюючи, що її «не варто змішувати з індиферентністю, апатією чи пасивною поступливістю»¹⁷. Зазначене перекликається з твердженням філософа В. Лекторського, який виділив чотири різновиди можливих форм толерантності:

- байдужість (достатній рівень толерантності, коли справа стосується відмінностей у традиціях, судженнях, поглядах);
- повага до іншого, якого я не можу зрозуміти але з яким не можу не взаємодіяти (форма толерантності наукових поглядів та культурних традицій, котрі є рівноправними, але водночас несумісними);
- поблажливість до слабкості інших, котра поєднується з певною часткою презирства до них;
- розширення особистого досвіду та критичний діалог (здатність подивитися на іншого з його точки зору й тим самим побачити слабкість власної позиції).

Зазначмо, що лише останній вид толерантності, на думку науковця, може привести до конструктивного діалогу.

Оскільки на формування ціннісно-сміслові сфери особистості впливають соціально-психологічні та ціннісно-мотиваційні фактори, для більш повного розкриття ціннісно-сміслові орієнтації студентів була використана методика діагностики соціально-психологічних установок особистості в потребово-мотиваційній сфері О. Ф. Потьомкіної. Отримані результати представлені на рис. 4.

---

¹⁶ Фурман, А. В., Шаюк, О. Я. Толерантність як предмет онтофеноменологічного дискурсу. Психологія і суспільство. 2015. № 3. С. 31.

¹⁷ Garnsey P. Religious toleration in classical antiquity. *Persecution and toleration*. Padstow, 1984. p. 11.

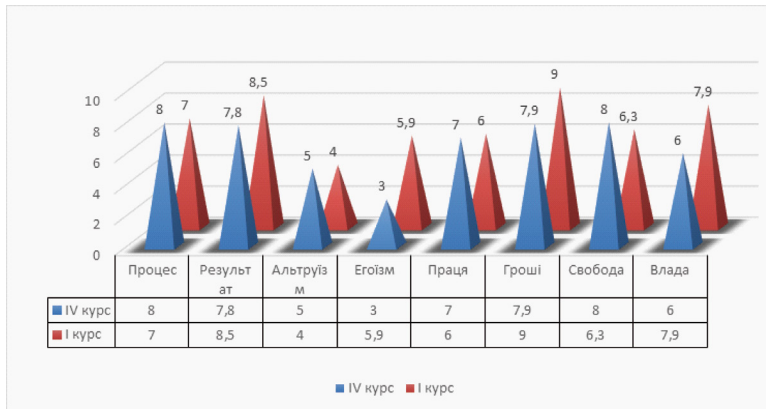

Рис. 4. Порівняльний аналіз спрямованості установок особистості студентів I та IV курсів (діагностика соціально-психологічних установок особистості в потребо-мотиваційній сфері О. Ф. Потьомкіної, березень 2021 р.)

Аналіз діаграми показав, що проявляється рівномірний розподіл чинників та поєднання протилежних тенденцій. Це засвідчує гнучкість самої особистості та її здатність швидко пристосовуватися до умов, які суспільство ставить перед нею. Порівняння результатів визначень серед студентів-першокурсників та випускників бакалаврату показує, що вплив ЗВО на професійне становлення майбутнього фахівця максимально сприятливий за умов створення особливого освітнього середовища, в котрому не лише декларуються, а й реально використовуються принципи толерантної взаємодії. Тому нашим наступним завданням стало підбір системи впливів і умов формування толерантної особистості та створення відповідної програми розвитку зазначених можливостей, які містяться у соціальному та просторово-предметному просторі освітнього закладу.

Розроблена та впроваджена розвивальна програма, спрямована на вдосконалення та розвиток такої складової ціннісно-сміслової сфери студентів як толерантна свідомість, ґрунтується на стимулюванні системи індивідуальних цінностей та смислів толерантної взаємодії. Ключовим фактором став *принцип прозорості*, який змістовно поєднує в собі такі поняття як «прозорість», «відкритість», «повнота інформації», «гласність», «публічність». У перекладі з латинської «*transparere*» дослівно перекладається як «щось прозоре та зрозуміле»¹⁸. Саме цей принцип є провідним у культивуванні толерантних взаємовідносин у діяльності соціальних працівників, психологів та загалом фахівців соціономічних професій.

¹⁸ Dalcourt G. J. Tolerance. *New Catholic Encyclopedia*, second edition, 2003. Vol. 14. p. 11.

Основна мета створеної програми полягала у здійсненні систематичного та цілеспрямованого впливу на формування ціннісно-сміслових орієнтацій толерантної взаємодії шляхом створення й реалізації спеціальних психологічних умов у процесі позааудиторної роботи. При розробленні розвивальної програми ми керувалися основами екзистенційно-гуманістичного підходу, який розглядає людину з точки зору її життєвих цілей та цінностей, свободи вибору та відповідальності, здатності до самоздійснення. Основна позиція такої моделі полягає в тому, що люди здатні розширювати власну самосвідомість, а це, своєю чергою, сприяє більшій свободі й відповідальності через подолання екзистенційних тривог і страхів. Саме тому було важливо використовувати принцип транспарентності, серед основних ознак якого – повнота інформації, своєчасність її отримання, реальна можливість впливати на те чи інше рішення, цілісність інформації¹⁹.

Зауважимо, що існують певні відмінності у тлумаченні понять прозорості та відкритості інформації. Так, за визначенням С. С. Єсімова, «природа прозорості інформації полягає переважно в її кількості, а відкритість інформації – в її якості. У першому випадку йдеться про збільшення або зменшення обсягу інформації (зловживання закритістю властиве тоталітарній і авторитарній владі). У другому – щодо її достовірності, правдивості, регулярності, оперативності та надійності для подальшого використання»²⁰. Наша програма містила елементи інформаційних повідомлень, рольових вправ, кінотерапії, психодрами, проєктивних технік та практичних вправ, спрямованих на актуалізацію у свідомості студентів універсальних цінностей та формування їх цілісного образу й утворення на цьому підґрунті системи індивідуальних смислів толерантної взаємодії.

Дієвим засобом досягнення наміченого було використання комплексу тренінгових занять як особливої форми навчання, під час якої студент максимально оволодіває новими знаннями, отримує нові навички, переглядає власні цінності та пріоритети, коригує, удосконалює та розвиває певні якості та властивості своєї особистості, обирає для себе толерантні форми та методи поведінки. Така форма навчання дозволяє максимально швидко і ефективно засвоїти отриману інформацію. Ще Конфуцій казав: «Послухайте – і ви забудете, подивіться – і ви запам'ятаєте, зробіть – і ви зрозумієте». На тренінгових заняттях учасникам випадає саме така нагода – практично оволодіти певними навичками або моделями поведінки, узагальнити свій та колективний досвід,

¹⁹ Наливайко Л., Романов М. Поняття та ознаки транспарентності в контексті євроінтеграції. *National law journal: theory and practice*. 2016. p. 27–29.

²⁰ Єсімов С. С. Транспарентність як принцип діяльності органів публічного управління в умовах використання інформаційних технологій. *Соціально-правові студії*. 2018. Вип. 1. С. 43.

діючи, помиляючись і навчаючись на помилках, відшліфувати вміння і навички, котрі будуть професійно необхідними в майбутній фаховій діяльності.

Важливою перевагою організації навчальних занять на принципах транспарентності є набуття такого компоненту професіоналізму особистості та діяльності як *відкритість особистості* фахівця для самопізнання, саморозвитку, саморефлексії, самооцінки, самокритичності. Уміння аналізувати себе, свої дії і вчинки, усвідомлювати результати, успіхи, недоліки і невдачі – необхідний показник професійної свідомості та самосвідомості та запорука адекватності поведінки майбутнього фахівця у різних виробничих ситуаціях. Запропонована нами програма розвитку, яку ми застосували до експериментальної групи (ЕГ) студентів I курсу показала досить високу ефективність. Так, порівнюючи дані одержані до та після корекційної програми ми констатували зміни в розвитку ціннісно-сислової сфери обстежуваних, зокрема, здатність до відкритого діалогу, що на думку С. Братченка є внутрішньою умовою толерантності, більш виражену установку на доброзичливе сприйняття Іншого, бажання не тільки зрозуміти, а й, наскільки можливо, прийняти переконання, вірування, інтереси, цінності тощо цього Іншого. При цьому зазначена установка виступає своєрідним категоричним імперативом для суб'єкта будь-якої справді толерантної поведінки і дії, а не має лише миттєвий, привнесений або своєкорисливий характер. У спілкуванні учасників групи склались такі відносини, коли людина прагне досягти взаєморозуміння та реалізації власних цілей шляхом досягнення узгодженості своїх дій з діями інших людей без застосування будь-яких заходів насильства, примусу та тиску, а лише за допомогою взаємодискусії, переконання та взаємної кореляції поведінкових актів та дій, що засвідчує внутрішнє прийняття толерантної позиції. Водночас, відбулись зміни у спрямованості соціальних цінностей в студентів (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка змін показників спрямованості соціальних цінностей в студентів експериментальної групи після формуючого експерименту

Показники	Спрямованість соціальних цінностей особистості (за методикою експрес-діагностики соціальних цінностей особистості М. П. Фетіскіна)							
	Профе-сійна	Фінан-сова	Сімейна	Соціальна	Суспільна	Духовна	Фізична	Інтелектуальна
До експерименту	85%	95%	64%	48%	40%	45%	67%	68%
Після експерименту	90%	96%	71%	59%	52%	59%	72%	78%

Аналіз результатів дослідження показав, що в студентів контрольної групи показники практично не змінилися, а в експериментальній групі (ЕГ), завдяки розробленій програмі, відбулися зміни практично в усіх сферах. Однак, найбільш істотним виявився розвиток професійних цінностей (на 15%), духовних (на 14%), суспільних (на 12%), соціальних (на 11%), інтелектуальних (на 10%). Інші установки залишилися без істотних змін.

Окрім зазначених, важливі зміни в учасників експериментальної групи стосувалися такого показника професіоналізму, як *професійна об'єктивність і нейтралітет*. Це важливо з огляду на те, що якщо психолог чи соціальний працівник занадто «солідаризується» з ситуацією клієнта, то існує небезпека втратити перспективу і об'єктивність у відносинах, в пошуку і визначенні оптимальних методів і прийомів соціальної чи психологічної допомоги людині. І навпаки, недостатня зацікавленість фахівця у вирішенні проблеми клієнта не викликає у нього емоційної енергії, необхідної для зміни, дозволу або виходу з даної ситуації. Професіоналізм працівника виражається в умінні зберігати баланс контрольованого емоційного включення в практичну ситуацію.

Іншим важливим умінням, котрому приділялась увага на наших заняттях було вміння займати позицію повноважного партнерства, що спонукає майбутнього фахівця (психолога чи соціального працівника) володіти ситуацією, бачити різницю між роллю «підтримка і турбота» і роллю «регулювання і контроль» та відповідно до цього визначати і виявляти адекватну лінію своєї поведінки. Акцент робився на тому, що професіоналізм працівників даної сфери проявляється в їх здатності не сліпо слідувати теорії, а проявляти гнучкість, враховуючи обставини.

У практиці соціально-психологічної роботи часто складно визначити відмінність між якістю наданої послуги (допомоги, підтримки) і якісно-ефективним рівнем взаємин, що складаються між клієнтом і фахівцем. Саме характер взаємин часто дозволяє отримувати зворотний зв'язок «клієнт – соціальний працівник», «клієнт – психолог», рефлексувати їх адекватність і відповідність етичним нормам і принципам, а відтак є одним з показників якості роботи спеціаліста та результативності толерантної взаємодії.

Реалізація розробленої програми сприяла розвитку таких важливих блоків (компонентів) толерантності майбутнього фахівця як 1) установка на толерантність (готовність, мобілізація, мотивація); 2) знання, уявлення студента про толерантність як властивість особистості та принцип роботи фахівця; 3) система толерантних ставлень до світу (реальні вчинки, поведінка, прийняття, реалізація); 4) саморегуляція; 5) оцінкове аналізування.

Впровадження розроблених тренінгових занять в навчальну програму, зокрема роботу психологічної лабораторії «Акме» Західноукраїнського на-

ціонального університету сприяє гармонійному становленню особистості студентів спеціальності «Психологія» та «Соціальна робота» та позитивно впливає на розвиток таких відносин, коли людина прагне досягти взаєморозуміння та реалізації власних цілей шляхом досягнення узгодженості своїх дій з діями інших людей без застосування будь-яких заходів насильства, примусу та тиску, а лише за допомогою взаємодискусії, переконання та взаємної кореляції поведінкових актів та дій. Саме це є результатом практичної реалізації принципу транспарентності у професійній підготовці майбутнього фахівця соціогуманітарного профілю. При цьому толерантність не є непохитним правилом, певним готовим до вживання рецептом чи примусовою вимогою під загрозою покарання, а саме вільним і відповідальним вибором людиною ціннісного толерантного ставлення до життя.

* * *

Professional development of the future specialist: value semantic landmarks as a transparent factor of tolerant interaction

(summary)

Education is considered in the article as a field of cultural transmission, the main task of which is the formation of philosophical, ideological, and professional positions for future professionals. It is shown that the formation of tolerance is an integral and essential component of developing the professional competence of the future specialist in the socio-humanitarian sphere. Tolerance is analyzed as a socially important quality of personality and one of the principles of work of a psychologist and social worker. It is emphasized that the problem of tolerance is a problem of personal attitudes, values, and meanings, which, on the one hand, constitute the inner world of man, and his experiences, and on the other hand are responsible for the motivational regulation of real human behavior.

Comparative analysis of the orientation of values of students majoring in «Psychology» and «Social Work» at Western Ukrainian National University, studying the distribution of factors motivating their learning activities and comparing the orientation of attitudes in the motivational sphere shows that the impact of the institution of higher education on the professional development of the future specialist is the most favorable under conditions of creating a special educational environment aimed at forming, improving and developing tolerant consciousness of participants in the educational process, cultivating a system of individual values and meanings of tolerant interaction. An important factor is the principle of transparency, which meaningfully combines such concepts as «transparency»,

«openness», «completeness of information», and «publicity». The advantage of organizing classes on the principles of transparency is the acquisition by students of such components of professionalism as the openness of the specialist's personality for self-knowledge, self-development, self-reflection; more pronounced attitude to the benevolent perception of the Other; ability to open dialogue; the ability to take the position of a partnership, which is the internal conditions of tolerance and the key to the adequacy of the behavior of the future specialist in different production situations.

Список використаних джерел:

- Бондар В. С. Особливості формування толерантності майбутніх психологів у вищих навчальних закладах. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»* 2015. №11. С. 32–34.
- Гаврилюк В. В., Н. А. Трикоз. Динамика цінностних орієнтацій в період соціальної трансформації (поколенийний підхід). *Соціологічні дослідження*. 2002. № 1. С. 96–105.
- Довгополова Я. В. Толерантність як ціннісна парадигма освіти в контексті євроінтеграції. *Педагогічні шляхи реалізації загальноєвропейських цінностей у системі освіти України*: 36. наук. праць / за ред. Г. Є. Гребенюка. Харків: Стиль Іздат, 2005. С. 326.
- Докукіна О. М. Толерантність у вихованні. *Енциклопедія освіти Акад. пед. наук України* / за ред. В. Г. Кременя. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 912 – 913.
- Єрмоленко А. О., Єрмоленко І. В. Проблема цінностей та ціннісних орієнтацій особистості в сучасних умовах. *Соціологічні науки*. 2017. № 9 (49). С. 109–112.
- Єсімов С.С. Транспарентність як принцип діяльності органів публічного управління в умовах використання інформаційних технологій. *Соціально-правові студії*. 2018. Вип. 1. С. 42–49.
- Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. С. 150.
- Наливайко Л., Романов М. Поняття та ознаки транспарентності в контексті євроінтеграції. *National law journal: theory and practice*. 2016. р. 27–29.
- Невмержицька О. М. Цінність як поняття: теоретичні основи. *Філософія*. 2015. № 7 (123). С. 114–117.
- Павленко В. М. Мельничук М. М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія. Полтава: ФОП Мирон І. А., 2014. С. 244.
- Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 98–120.
- Пісоцька М. Е. Питання індивідуалізації в соціологічних дослідженнях. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. Випуск 42 (95). С. 239–246.
- Уэйн К. Образование и толерантность. *Высшее образование в Европе*. 1997. № 2. С.14–28.
- Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. *Психолог у концтаборі*. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2020. С. 160.
- Фурман А. А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості: монографія. Тернопіль, 2017. С. 508.

- Фурман, А. В., Шаюк, О. Я. Толерантність як предмет онтофеноменологічного дискурсу. *Психологія і суспільство*. 2015. № 3. С. 31–61.
- Хеффе О. Плюрализм и толерантность: к легитимации в современном мире. *Философские науки*. 1991. № 12. С.16–28.
- Allport G.W. *Personality. Apsychological interpretation*, New York; 1987. p. 558.
- Dalcourt G. J. Tolerance. *New Catholic Encyclopedia*, second edition, 2003.Vol. 14. p. 11.
- Garnsey P. Religious toleration in classical antiquity. Persecution and toleration. Padstow, 1984. p. 111.*

Martin Piry*

Matej Bel University, Banská Bystrica, Slovakia

ORCID: 0000-0002-3810-0416a

Jakub Ulaher**

Pavol Jozef Šafárik University, Košice, Slovakia

Building a tolerant and open society using the methods of self-government. Theoretical principles and practical experience from Slovakia

Introduction

Despite the great experience of the last century, the issue of the democratic form of government and its communication with the citizens remains a challenge for the scientific world of law and the humanity. There are many possible approaches to this problem. Our hypothesis is that the partnership approach is the most effective one.

Western democracy is based, among other things, on the requirement of the greatest possible self-government of the territory, but also the management of groups¹. Therefore our presentation focuses on the possibilities offered by the local government in resolving those conflict situations. In the Slovak legal system, we recognise two types of self-government, namely territorial, determined precisely by the determination of the territory, and interest determined by the existence of common goals, regardless of the territory. The first part of the paper deals with the issue of understanding self-government and community self-government in other

---

* Graduated in law from the University of Matej Bel Banská Bystrica, author of the monograph *Catholic Social Thought as a Source of Law* and the monograph *Public Interest*, member of Supreme Administrative Court SR

** Graduated in law from the University of Košice, where he earned both his Master's and PhD degrees. Has worked in public administration his whole career, out of which he spent ten years as a lawyer for the City of Žilina and eight years out of that as the head of the city's legal department. Currently (among others) publishes expert articles focused on local self-administration. Participated in Council of Europe's project 'Delivering Good Governance in Slovakia' in 2020.

¹ Tocqueville, A. de, *Demokracie v Americe*. Voznice: Leda, 2018. ISBN 978-80-7335-539-5.

words, and the second part of the paper presents the possibilities of territorial self-government.

If we are looking for an answer to question why self-government is a method of building a tolerant society and open government, it is necessary to say that this is a question of approach. We see two approaches in political view:

a.) Authoritarian, which relies on the fact that through laws and especially the coercive authority of the state it is possible to create a better and more open society. It is best known for the large number of bans and opportunities to punish opposition courses across the political spectrum. However, such approach can only work if we talk about democracy solely in a crisis situation and with the consent of the majority of the governed group (nation). Sooner or later, it will grow into a problem if the government, despite the opinion of the majority, is still in a peaceful situation.

The form of partnership that is most represented in the form of decentralization of government and greater support for self-government.

According to Article 2 para. 1 of the Constitution of the Slovak Republic, citizens are a source of power. If a citizen is able to form a specific government through elections, the president or municipal government should, in our view, he/she is able to be a partner for power and not just a governed entity. Thus, what is possible in terms of the existence of the state should be decided by the citizen himself. We also call this principle the principle of subsidiarity.

Theoretical principles

The whole model of the functioning of the European Union is based on the principle of subsidiarity. If we examine in detail where the sources of this thinking lie, we will probably reach the old Christian communities. A certain form of self-government can be seen within monastic orders such as the Benedictines and their Cistercian followers². One of the most important founders of the European Union, Robert Schuman, was directly influenced by Christian social teaching. In the book³, which deals with his work and views from the point of view of neo-scholastic, it is possible to see several points common with the teachings of the popes of the last hundred years on the issue of social doctrine. It must be said that when we talk about this issue, we are talking exclusively about the social aspect and not about the theological or spiritual level. In particular, we can summarize the three basic principles that are also relevant to our topic.

² Compare organization by Regula Benediktova. Brno: Benediktínske arcidiocetství sv. Vojtecha a sv. Markéty v Praze, 1998. ISBN 80238 2676 X.

³ Fimister A. *Robert Schuman: neo scholastic humanism and the reunification of Europe*. Brussels, Belgium: P.I.E. Peter Lang, c2008. ISBN 978-905-2014-395.

- a.) The principle of freedom,
- b.) The principle of taking the personal initiative,
- c.) Responsibility for the common good.

The principle of freedom. As I have already said, the government has the opportunity to deal with negative views and pressure in society also in the form of bans and orders. However, it must be said that even the most perfect totalitarian power, for example in the form of a Nazi or communist dictatorship, has not been able to completely control the thinking of the people. A gray zone is emerging and can have a very strong effect in the age of the Internet and social networks. Any ban on a certain opinion, expression and similar encourages conspiracy theories and undermines democracy as a system. Especially in critical situations such as the COVID-19 pandemic or the war in Ukraine, it is extremely important that the citizens trust the government. Western democracies are mostly based on the government's trust in its citizens and the citizens' limited trust in the government.

The principle of taking a personal initiative. The socialist model of country governance is a "caring state" approach. Our countries are very affected by the idea that the state should take care of them. In contrast, Western democracies seek to create as much scope for individual initiative as possible. It is a historical experience that our families, neighbourhoods and nations can really be built best if the initiative comes from below. Of course, I do not reject state intervention when it comes to situations where collective power solves the problem more effectively than the individual. For example, in the case of defence, security, public health or cultural heritage protection issues.

Two great authors of the last century John Paul II. and Michael Novak⁴ presented the need to create the widest possible range of individual initiative as a matter of human dignity. A statement from the work *Centessimus annus* of John Paul II. is well known as a strong so-called welfare state, limited by the initiative of the individual, creates room for corruption and misguided social behaviour of the constant need for social benefits.

If we want to summarize the personal initiative, it was beautifully summed up by US President J.F. Kennedy in his inaugural speech: "Don't ask what America can do for you but what you can do for your country."

Responsibilities for the common good. Social interaction is important. Thus, the individual exists in society not only for the benefits that the community gives him but also for the duty it has towards the community. In his book *Natural Law and Law*, author John Finnis understands the common good as a synonym for a group of goods, but they do not have to show an element of uniformity. It does

---

⁴ Novak M.. *Duch demokratického kapitalismu*. Praha: Občanský institut, 1992. ISBN 80-900-1901-3.

not claim that all members of the community must have uniformity, but it presupposes the need to unite divisions in order to achieve the majority of good⁵. This rule is known within the European Union as unity in diversity.

Methods of public administration applicable in building an open society

Within the Slovak legal science in the field of public administration, we deal many times with theoretical level of what we call the methods of public administration⁶. These are theoretical ways leading to the application of the principles of construction or activity of public administration, including self-government. Accordingly, we are talking about organizational methods that seek answers to the topics of optimal construction of public administration and methods of activity. In Slovak law, organizational methods are associated only with entities that have the authority and power to enforce their decision by law. So we are talking about a public authority. In this case, we are talking about self-government about:

- a.) Territorial self-government (municipality and higher territorial unit)
- b.) Interest self-government (professional chambers by law, eg lawyers).

The reason why public administration is understood in this way within its organization is, in particular, the fact that decisions of public administration bodies must be enforceable.

The second category of methods are methods of public administration. Thus, the ways in which the tasks of public administration are fulfilled and the public interest are realized. Good science distinguish here between methods of coercion and methods of persuasion. Methods of coercion are known rather than ultima ratio, when the law is violated or the obligation is not voluntarily fulfilled.

Persuasion methods are based on partnership with the citizen and therefore their basis is communication with the citizen and his involvement in the responsibility for the whole. These methods should be the rule in the context of a democratic state and transparent state leadership. They are at the same time the realization of all three principles of freedom, personal activity and responsibility for the common good. In this case, the state does not have to carry out its tasks through these methods only directly or through a subject of public enforcement. On the contrary, modern society, as mentioned above, envisages a number of community solutions. We can divide them into several categories.

---

⁵ Finnis J., *Prirodzený zákon a prirodzené práva*. Přeložil Matúš SITÁR. Krásno nad Kysou: Absynt, 2019. Exempla iuris. ISBN 978-80-89916-78-8. s. 244

⁶ Vrabko M., *Správne právo hmotné: Všeobecná časť. 2*. Bratislava: C.H.Beck, 2018. ISBN 978 80 89603 68 8.

- a.) With legal personality such as the system of civic associations registered with the Ministry of Interior of other non-governmental organizations and the like. Their subject of activity can be different. For example, environmental protection, community work with marginalized people and groups, education.
- b.) Without legal personality but required by law. It is an informal association that sets out, for example, our international commitment in the form of the Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters. We are talking about citizens' initiatives, petitions committees and so on. Although they do not have legal personality, their existence is presumed by law.
- c.) Informal communities such as neighbourhood patrols, communities emerging in terms of green infrastructure elements, community gardens, ad hoc volunteers to clean up public spaces and the like.

All three forms of community self-government create a space for dialogue and mutual support of the population.

The role of the state and public authority (such as local government) is

- a.) Create an opportunity for the effective existence of communities,
- b.) Facilitate their widest participation in public affairs
- c.) Inform them of matters of public interest,
- d.) Economically support these communities, either in the form of direct subsidies in the form of grants, or in the form of indirect motivation, such as tax breaks, or the possibility of free use of municipal property.

In particular, the possibility of so-called community gardens and agriculture can create a very lively and effective community self-government, which also carries out tasks of public interest⁷.

Practical experience

In the conditions of the Slovak Republic and community self-government, I would like to present two examples of effective use of community self-government methods. The first example is a large community in the small village of Kláštor pod Znievom. It is a community of homeless people, former prisoners or socially critical individuals. They are legally covered by the civic association "Dobrý pastier". It must be said that this is a community of about 600 people. During the entire pe-

---

⁷ Compare: Lin, B. B., S. M. Philpott, S. Jha a H. Liere. Urban Agriculture as a Productive Green Infrastructure for Environmental and Social Well-Being. *Greening Cities*. Singapore: Springer Singapore, 2017, 2017-03-30, 155-179. Advances in 21st Century Human Settlements. ISBN 978-981-10-4111-2. Dostupné z: doi:10.1007/978-981-10-4113-6_8

riod of almost 20 years of existence, problematic behaviour has never been solved with the help of state police authorities. The community operates through agricultural production, division of labour, and under the guidance of priests of the Roman Catholic Church. It was the self-regulation of mutual relations and the voluntary membership of the community that caused many individuals to re-socialize. Not to mention that food production in this community is beyond their consumption, so homeless people help with food, for example, refugee centres and other public entities before the aggression.

The second example of the activity and effectiveness of community self-government is directly related to the events of aggression against your country. With the onset of the conflict, without any regulation by public authorities on the border with Ukraine, communities began to self-organize to help the refugees. In particular, these communities provided food, clothing, sorting gifts and assistance. Community organizations with some form of subjectivity, such as the Red Cross and the Knights of Malta, have only partially organized some tasks, especially of a medical nature or the logistics of inland transport. The phenomenon of borders and humanitarian aid as well as personal aid deserves special research. In a small area in the self-regulation of the division of tasks, people of different political orientation, age, social status or nationality were present at once, with the sole purpose of helping refugees. This community has existed for more than two weeks without the support of public authorities and the regulation of the relevant authorities. This fact confirms one of the hypotheses of our contribution – the need to increase the state's trust in citizens in decision-making processes, which do not necessarily have to be of a public power nature.

Local self-government in Slovakia

The local self-government in Slovak Republic is mostly regulated by the Constitution of the Slovak Republic (Act No. 460/1992 Coll.) and by the Act of Municipal Establishment (Act No. 369/1990 Coll.).

It is based on two levels:

1. cities/municipalities/villages (analogy with „mista/sela“ in Ukraine) – for simplification we can use above mentioned terms in this paper,
2. self-governing regions (analogy with „oblast“ in Ukraine).

There is also a level of districts („raions“) in Slovakia but this is level of local state administration not the local self-government. In Slovakia there are long time discussions about the need of merger of the first level of local self-government. There are 2890 cities and villages in Slovakia (while Slovakia has 5,4 mil. inhabitants and 49 035 sq. km of surface).

Every city/village has compulsory these two bodies:

1. mayor (analogy with „mer“ in Ukraine),
2. council (analogy with „rada“ in Ukraine) which is a collective body composed of deputies.

These two bodies are on the same hierarchical level, i. e. there is no subordination between mayor and council and vice versa.

Legal aspects of interactions and potential conflicts in communication and interactions

As can be seen there are several sources of potential conflicts based on:

- large quantity of local self-administration units,
- two governing bodies of each municipality (mayor and council) which are on the equal level while each of them has different powers,
- participation of civil society of each municipality in public life,
- need of cooperation between the local self-administration units and the state as there are some powers of state which are executed on behalf of the state by cities/villages.

For this paper issue these main differences between these bodies can be shown:

- mayor is an executive body while council is a representative body,
- council decides in the most important issues of a city/village, mayor is executing those decisions (he shall execute it),
- mayor is making “daily operative”, council is adopting strategic decisions.

The mayor has a right to put a veto on the decisions of the council. He has no legal obligation to explain his reasons but as a part of political culture it is recommended to do so.

If the veto is put by the mayor then the council can break this veto within 2 months by re-adoption of this vetoed decision. However there is a higher quorum needed – as for „usual“ conclusion the single majority is needed, for breaking the veto there is a three-fifths of all deputies quorum needed.

The other potential place of the conflict in communication of these two bodies is holding of session of the council. The mayor is in the chair of the council’s session and conducts it although he is not a part of a council (he is not a deputy – member of the council).

Concrete issues of holding and conducting session of the council shall be regulated by the rules of procedures. This includes also the questions as a time and sequence of each discussion post, reactions on it, conclusion of the discussion...

If the mayor rejects:

- to allow ballot for the programme of the session,
- to allow the speech (discussion post) of the member of council, he is losing his right to preside and conduct the session.

There are also two legal platforms for the communication „from the bottom to the top“ – i. e. among the inhabitants and the local self-administration.

Assembly of inhabitants is informal and its results are not binding for local self-administration. It is used rarely and in fact only in smaller villages. It can be said that assembly of inhabitants is a specific form of opinion research, incorporated by the law.

Local referendum is an institute of the direct decision making process by the inhabitants (not only opinion research) with binding effects. It can be:

- obligatory (e. g. dividing or merging of the municipality, name changing of the municipality, withdraw of the mayor if it is requested by at least of 30% of inhabitants),
- optional (on other important issues of the local self-government).

As the municipalities execute also some state powers on behalf of the state (e. g. issuing of the building permits) there is also a need of adequate communication between the state and the municipality. These powers shall be paid by the state and controlled by the state. That is why the state needs to know how these powers are governed by the municipality.

If the local self-administration is at least six months passive then the local state authority can revoke the power of municipality in concrete issue and decide alone.

But on the other hand the powers executed by the municipality on behalf of the state shall be also be paid by the state. In fact this is a permanent problem. Hence there are some academic disputes if local self-government is entitled to suspend executing of these state powers until it will be adequate paid by the state.

Conclusion: Both forms of self-government offer a wide range of civil society opportunities. Citizen as a partner for public administration means a better form of governance and day-to-day decision-making than authoritarian governments. This rule, as the experience of Slovakia shows, can also be applied in matters of building tolerance and open government.

* * *

Building a tolerant and open society using the methods of self-government. Theoretical principles and practical experience from Slovakia

(summary)

The issue of self-government and its usage to solve various social problems is very actual. Both forms of self-government, territorial and community, in the world they are an effective tool for democratizing society and involving the widest possible population in the responsibility for the common good. The authors tried to present the possibilities offered by this management model in the field of building a tolerant society and mutual relations. The common name that also forms the basic hypothesis of our approach is a partnership.

Bibliography:

- Compare organization by Regula Benediktova. Brno: Benediktínske arcipatství sv. Vojtecha a sv. Markéty v Praze, 1998. ISBN 80238 2676 X.
- Compare: LIN, Brenda B., Stacy M. PHILPOTT, Shalene JHA a Heidi LIERE. Urban Agriculture as a Productive Green Infrastructure for Environmental and Social Well-Being. Greening Cities. Singapore: Springer Singapore, 2017, 2017-03-30, 155-179. Advances in 21st Century Human Settlements. ISBN 978-981-10-4111-2. Dostupné z: doi:10.1007/978-981-10-4113-6_8
- Fimister, Alan. Robert Schuman: neo scholastic humanism and the reunification of Europe. Brussels, Belgium: P.I.E. Peter Lang, c2008. ISBN 978-905-2014-395.
- Finnis, John. Prirodzený zákon a prirodzené práva. Přeložil Matúš SITÁR. Krásno nad Kysucou: Absynt, 2019. Exempla iuris. ISBN 978-80-89916-78-8. s. 244
- NOVAK, Michael. Duch demokratického kapitalismu. Praha: Občanský institut, 1992. ISBN 80-900-1901-3.
- Vrabko, Marián. Správne právo hmotné: Všeobecná časť. 2. Bratislava: C.H.Beck, 2018. ISBN 978 80 89603 68 8.
- Tocqueville, Alexis de. Demokracie v Americe. Voznice: Leda, 2018. ISBN 978-80-7335-539-5.

Марія Бригадир*

West Ukrainian National University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-1101-7479

Якість життя батьків, які доглядають за дитиною з аутизмом

Постановка проблеми

Поява в родині дитини із розладами фізичного чи психіатричного спектру є завжди проблемою, оскільки порушує звичне функціонування сім'ї на системному рівні. Так зачіпаються звичні схеми взаємодії між подружжям, дитиною і сиблінгами, дитиною з порушеннями та батьками, сім'ї з оточенням. Багато наукових досліджень та спостережень присвячені проблемам лікування, соціальної та психологічної роботи саме з дітьми, адаптації їх до умов соціального середовища. Проте поза увагою залишаються батьки, їх психоемоційний стан у час повідомлення новини про присутність вад у дитини та в часі догляду і виховання своїх дітей. Ментальне благополуччя батьків є передумовою сприятливих та гармонійних взаємин у сім'ї, доброю

---

* Кандидат психологічних наук доцент кафедри психології та соціальної роботи директор Школи професійного розвитку «АКМЕ» навчально-наукового інституту комунікацій Західноукраїнського національного університету, психолог, консультант, тренер. Автор більше 109 публікацій у фахових та професійних виданнях України, Польщі, Словаччини. Брала участь більше ніж 50 міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях, семінарах (психологія, соціальна робота). Співкоординатор та тренер проектів: «Перезавантаження» – тренінгу-інтенсиву розвитку soft- та hard-skills; тренінгу-інтенсиву з підвищення кваліфікації працівників структурних підрозділів медичних установ, які відповідають за надання медичних послуг. Співавтор та ведуча тренінгових занять в школі професійного розвитку «Акме» для студентів спеціальностей «Психологія» та «Соціальна робота» ЗУНУ. Ведуча тренінгових занять з соціально-психологічної реабілітації та адаптації воїнів АТО та їх сімей. Член Всесвітньої організації Позитивної та транскультурної психотерапії; Громадської спілки «Національна психологічна асоціація»; Громадської організації «Асоціація психологів України «Разом заради майбутнього»; Соціологічної Асоціації України; редакційної колегії наукового часопису «Вітакультурний млин». Заступник редактора науково-практичного альманаху «Акме». Нагороджена відзнакою Національної Академії прокуратури України – 2018 р. Сертифікований консультант у напрямку «Позитивна психотерапія», сертифікований арт-терапевт.

основою у вихованні, навчання дітей. Тому, важливою обставиною є піклування про психічне здоров'я опікунів дітей із розладами.

Розуміння якості життя є важливим для покращення полегшення симптомів, догляду та реабілітації за дітьми із аутизмом. Проблеми, виявлені під час самооцінки якості життя опікунів, можуть призвести до модифікацій та покращення лікування, догляду, психологічної, соціальної допомоги або можуть показати, що деякі заходи не приносять користі. Оцінка якості життя також використовується для визначення кола проблем, які можуть вплинути на опікунів та дітей із аутизмом. Таку інформацію можна передати батькам, у яких є діти-аутисти, щоб допомогти їм передбачити та зрозуміти наслідки розладу, способи його лікування, методи адаптації та ін.

Мета статті: дослідити чинники та передумови підвищення якості життя батьків дітей-аутистів.

Виклад основного матеріалу

Догляд за дітьми з розладами аутичного спектру (РАС) є складним завданням і впливає на сімейне життя. РАС – це складні неврологічні стани, що порушують соціальну взаємодію та комунікацію, наприклад труднощі реагування на соціальні контакти або дефіцит розуміння невербальної комунікації. Більше того, люди з діагнозом РАС мають обмежені поведінкові функції, такі як стереотипна поведінка або нездатність пристосуватися до нових ситуацій (Strock 2007)¹.

Незважаючи на численні дослідження, досі не з'ясовано, що саме є причиною появи аутизму, він характеризується певними, добре відомими симптомами, які можуть проявлятися на різних рівнях й різною мірою. Ці ознаки впливають на розумову діяльність, фізичний стан та емоції дитини, але в багатьох своїх проявах кожна така дитина – унікальна особистість, індивідуальність якої приховує узагальнений діагноз, що перетворився на стигму.

Діти з аутичними розладами відчувають складний спектр соціальних, емоційних і поведінкових труднощів, які представляють значні й постійні занепокоєння батьків². Виховання дитини з хронічною інвалідністю розглядається як унікальний досвід, який суттєво відрізняється від соціального та

¹ Strock M. Autism spectrum disorders (pervasive developmental disorders) Bethesda: National Institute of Mental Health (NIMH); 2007.

² Tehee, E., Honan, R. and Hevey, D. (2009) Factors Contributing to Stress in Parents of Individuals with Autistic Spectrum Disorders. Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 22, 34-42. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-3148.2008.00437.x>.

культурного контексту³. Таким чином, ці батьки часто піддаються стресу⁴. Опікуни дітей з аутичними розладами відчують більше негативного психологічного стресу, ніж батьки з дітьми, які розвиваються в межах норми. Цей психологічний стрес може варіюватися від розгубленості, почуття безпорадності, розчарування, смутку до гніву, страху⁵.

Люди з аутизмом самі по собі зазвичай не мають впізнаваних характеристик обличчя, наприклад, як при синдромі Дауна, і вони зазвичай не використовують такі пристрої, як інвалідні візки або тростини, щоб попередити інших про наявність інвалідності. В результаті їхню незвичайну поведінку можуть прийняти за жадливе виховання, небезпечну відсутність самоконтролю або психічне захворювання. Це може збільшити тягар стигми. Одне ізраїльське дослідження показало, що особи, які доглядають за людьми з аутизмом (переважно батьки) відчують себе більш стигматизованими, ніж особи, які доглядають за людьми з фізичними чи інтелектуальними вадами⁶.

Забезпечення високих вимог догляду за дітьми з аутизмом вимагає багато часу, зусиль і терпіння. Це часто призводить до психологічного розладу, депресії, тривоги та інших проблем із психічним або фізичним здоров'ям їхніх батьків⁷. Більше того, багато опікунів зустрічаються з фінансовими проблемами через високі власні витрати на охорону здоров'я, неповну зайнятість або втрату роботи⁸. Не дивно, що батьки дітей з РАС часто відчують напруження через догляд⁹.

---

³ Dardas, L.A. (2014) Stress, Coping Strategies, and Quality of Life among Jordanian Parents of Children with Autistic Disorder. *Autism*, 4, 127. <http://dx.doi.org/10.4172/2165-7890.1000127>.

⁴ Seymour, M., Wood, C., Giallo, R. and Jellett, R. (2013) Fatigue, Stress and Coping in Mothers of Children with an Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 43, 1547-1554. <http://dx.doi.org/10.1007/s10803-012-1701-y>

⁵ Tomanik, S., Harris, G.E. and Hawkins, J. (2004) The Relationship between Behaviours Exhibited by Children with Autism and Maternal Stress. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 29, 16-26. <http://dx.doi.org/10.1080/13668250410001662892>.

Pisula, E. (2007) A Comparative Study of Stress Profiles in Mothers of Children with Autism and Those of Children with Down's Syndrome. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 20, 274-278. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-3148.2006.00342.x>.

⁶ Werner, S. & Shulman, C. Subjective well-being among family caregivers of individuals with developmental disabilities: The role of affiliate stigma and psychosocial moderating variables. (2013). *Res Dev Disabil*, 2013 Nov;34(11):4103-14.

⁷ Khanna R, Madhavan SS, Smith MJ, Patrick JH, Tworek C, Becker-Cottrill B. Assessment of health-related quality of life among primary caregivers of children with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2011;41(9):1214-1227.

⁸ Kuhlthau K, Kahn R, Hill KS, Gnanasekaran S, Ettner SL. The well-being of parental caregivers of children with activity limitations. *Maternal and Child Health Journal*. 2010a;14(2):155-163.

⁹ Stuart M, McGrew JH. Caregiver burden after receiving a diagnosis of an autism spectrum disorder. *Research in Autism Spectrum Disorders*. 2009;3(1):86-97.

Опікуни, які доглядають за дітьми з аутизмом, перебувають часто у стресі, який може вплинути на їхнє психічне, фізичне, соціальне та фінансове благополуччя. Короткочасне перебування в стресовій ситуації, зазвичай діє мобілізуючи, активізуючи людину до дій. Оскільки аутизм не є розладом, який лікується, то батьки перебувають у постійному стресовому середовищі, що може мати негативні наслідки у психічному, фізіологічному та соціальному аспектах. Коли ми стикаємося зі стресовою ситуацією, наша нервова система генерує гормони, які дають поштовх до реакцій бий або втікай. Так прискорюється серцебиття, дихання, напружуються м'язи і посилюється потовиділення. Ця реакція має тимчасовий характер і в нормальних умовах організм швидко відновлюється.

Якщо система залишається активною протягом тривалого періоду часу або, якщо вона наражається на більший стрес, ніж вона може витримати, результатом є стресове перевантаження, яке з часом стає хронічним. Згодом такий стан може призвести до вигорання. Навіть невеликий стресовий чинник може викликати серйозні проблеми, якщо він постійний. **Одна з найбільших небезпек стресу – це його кумулятивний характер.** Найбільш поширені фізичні, психологічні та емоційні ознаки хронічного стресу включають: прискорене серцебиття; підвищений артеріальний тиск; відчуття перевантаження; втоми; труднощі зі сном; неефективне вирішення проблем; страх, що стресор не зникне; постійні думки про один або кілька стресових факторів; зміни в поведінці, включаючи соціальне відсторонення, почуття смутку, розчарування, втрату емоційного контролю, нездатність відпочивати.

Можемо розмежувати такі різновиди стресу: психологічний, фізичний, соціальний, фінансовий. Основою такої класифікації є причини, які спричиняють стресові ситуації.

Психологічний стрес, зумовлюється тим, задоволення потреб дитини з аутизмом може підвищити ризик виникнення в опікунів депресії, тривоги чи інших видів психічних розладів; **фізичний стрес** – хронічний дистрес може зробити батьків дітей з аутизмом більш вразливими до серцево-судинних, імунних і шлунково-кишкових захворювань, через високий рівень гормону стресу кортизолу, вони можуть страждати від підвищеної втоми, безсоння; **соціальний стрес** – велика частина громадськості не освічена щодо розладу аутичного спектру і люди можуть звинувачувати або ганьбити батьків неправильно розуміючи поведінку дитини, це може створити стигму, яка може призвести до того, що батьки відчують себе соціально ізольованими, вони можуть почати уникати громадських зібрань або проводити час з друзями та родиною; **фінансовий стрес** – батьки дітей з аутизмом можуть заробляти менше грошей або працювати менше, можуть зіткнутися з додатковими витратами, такими як терапія, медичне лікування, догляд за дітьми.

Група науковців здійснивши системний огляд наукових публікацій присвячених проблемі стресу батьків дітей із РАС, дійшли такого висновку: у всіх дослідженнях було виявлено, що існує шість основних факторів пов'язаних зі стресом у батьків – соціальна підтримка, тяжкість симптомів аутизму, фінансові труднощі, сприйняття та розуміння батьків щодо РАС, занепокоєння батьків щодо майбутнього своєї дитини та релігійні переконання¹⁰.

Дослідження в області втручань з РАС, які присвячені батьків, часто вимірюють їх здоров'я, наприклад, з точки зору стресу, тривоги та психічного здоров'я. Недоліком цього підходу є зосередженість на одному аспекті якості життя опікунів, пов'язаному зі здоров'ям. Інші важливі сфери, на які можуть вплинути ситуація постійного догляду за дитиною-аутистом, такі як соціальні чи фінансові проблеми, стосунки між батьками та дітьми або функціонування сім'ї загалом, не розглядаються. На відміну від якості, пов'язаної зі здоров'ям, загальна якість враховує всі аспекти. Хоча в літературі ведуться дебати щодо визначення «загальної якості», більшість трактувань розглядають його як багатовимірну концепцію, що охоплює такі субдомени, як фізичне, матеріальне, соціальне та емоційне благополуччя¹¹.

Якість життя – це багатовимірне поняття, яке вказує на добробут людини. Обговорення та використання цього показника в останньому десятилітті перейшло із медичної сфери до широкого системного трактування з межах біопсихосоціальної моделі. Відтак, відбулась переорієнтація та розширення в категорійному описі якості життя, від здоров'я до добробуту.

На сьогодні в науковій літературі єдиного визначення «якості життя» не існує¹², причиною цього є індивідуальна, культурна, цивілізаційна різноманітність. Означена категорія поєднує в собі суб'єктивний контекст, так як для кожної людини є свої критерії добробуту. А також, якість життя, завжди забарвлена соціальними характеристиками – культурними традиціями, цінностями, цивілізаційними досягненнями. Така обставина, вказує на те, що важко виміряти якість життя та створити для цього стандартизований інструментарій¹³.

---

¹⁰ Kartini Ilias, Kim Cornish, Aurette S. Kummar, Miriam Sang-Ah Park and Karen J. Golden Parenting Stress and Resilience in Parents of Children With Autism Spectrum Disorder (ASD) in Southeast Asia: A Systematic Review. *Front. Psychol.*, 09 April 2018.

¹¹ Aaronson NK. Quantitative issues in health related quality of life assessment. *Health Policy*. 1988. 10; 3:217–230.

¹² Post MWM. Definitions of Quality of Life: What Has Happened and How to Move On. *Top Spinal Cord Inj Rehabil*. 2014. 20; 3: 167–180. Accessed 26 February 2020.

¹³ Carr AJ, Thompson PW, Kirwan JR. Quality of life measures. *Br J Rheumatol*. 1996. 35; 3:275–81. Accessed 27 February 2020.

Аналізуючи наукові дослідження, які присвячені якості життя, можемо зустріти використання понять такого синонімічного ряду: «здоров'я», «усвідомлене здоров'я», «стан здоров'я», «добробут». Можемо констатувати чотири домени пов'язані із здоров'ям: фізичне, психічне, соціальне та функціональне¹⁴.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) якість життя визначає як: «...сприйняття людиною своєї життєвої позиції в контексті культури, систем цінностей, у яких вона живе та стосовно її цілей, очікувань, стандартів і проблем. Це широкомасштабне поняття, на яке комплексно впливають фізичне здоров'я людини, її психологічний стан, особисті переконання, соціальні стосунки та їхній зв'язок з характерними особливостями оточення»¹⁵.

Для вимірювання якості життя використовують питальник WHOQOL-BREF (скорочена версія WHOQOL-100). Обидва були розроблені Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) і опубліковані в 1995 році. Вони розроблялися протягом кількох років у 15 центрах по всьому світу. Питання випливають із численних тверджень про якість життя, здоров'я та благополуччя людей із захворюваннями та без них, а також медичних працівників¹⁶.

WHOQOL-BREF — це анкета, яка містить 26 запитань щодо уявлення людини про своє здоров'я та самопочуття за попередні два тижні. Відповіді на запитання представлені за шкалою Лайкерта від 1 до 5, де 1 означає «не згоден» або «ні», а 5 означає «повністю згоден» або «так».

WHOQOL-BREF охоплює чотири домени, кожен з яких має певні аспекти¹⁷:

1) Фізичне здоров'я

- Якість діяльності у повсякденному житті
- Залежність від лікарських речовин та медичних засобів
- Енергія та втома
- Мобільність
- Біль і дискомфорт
- Сон і відпочинок
- Працездатність

---

¹⁴ Aaronson NK. Quantitative issues in health related quality of life assessment. *Health Policy*. 1988. 10; 3:217–230.

¹⁵ World Health Organisation. WHOQOL: Measuring Quality of Life. Available from: <https://www.who.int/healthinfo/survey/whoqol-qualityoflife/en/> (accessed 26 February 2020).

¹⁶ Centers for Disease Control and Prevention. HRQOL Concepts. Available from: <https://www.cdc.gov/hrqol/concept.htm> (accessed 27 February 2020).

¹⁷ World Health Organisation. Introduction, Administration, Scoring and Generic Version of the Assessment. 1996. Available from: https://www.who.int/mental_health/media/en/76.pdf. Accessed 23 April 2020.

- 2) Психічне здоров'я
  - Тілесний образ і зовнішній вигляд
  - Негативні відчуття
  - Позитивні відчуття
  - Самооцінка
  - Духовність / Релігія / Особисті переконання
  - Мислення, навчання, пам'ять і концентрація
- 3) Якість соціальних відносин
  - Особисті стосунки
  - Соціальна підтримка
  - Сексуальна активність
- 4) Якість довкілля
  - Фінансові ресурси
  - Свобода, фізична безпека
  - Медичне та соціальне обслуговування: доступність та якість
  - Домашнє середовище
  - Можливості для отримання нової інформації та навичок
  - Можливості для відпочинку/дозвілля
  - Фізичне середовище (забруднення/шум/трафік/клімат)
  - Транспорт

Є також ще два окремих питання, які стосуються 1) загального сприйняття індивідом свого здоров'я та 2) загального сприйняття індивідом якості свого життя.

На основі кількісного та якісного аналізу результатів, робляться висновки та визначення проблемних сфер «якості життя» опитаних респондентів. Водночас, питальник WHOQOL-BREF є діагностичним інструментом та методикою розробки стратегічних напрямків організації діяльності для батьків дітей із РАС.

Самостійно батькам впоратися зі стресовою ситуацією доволі складно. Досліджуючи це питання Lazarus та Folkman¹⁸, говорять про доцільність наявності копінгів. Останні – це поведінкові, когнітивні та емоційні стратегії, які дають змогу подолати стресові ситуації. Вони можуть бути акцентованими на проблемі, або на емоціях. В першому випадку – копінг передбачає виявлення джерела стресу та впровадження стратегій усунення або зміни стресора. В другому – змін потребують емоції, які пов'язані із стресовим чинником.

Копінги, які часто демонструють батьки, доглядаючи за своєю дитиною з РАС, формуються залежно від присутності підтримки з боку сім'ї, друзів,

---

¹⁸ Lazarus RS, Folkman S. Stress, appraisal, and coping. New York: Springer; 1984.

груп соціального супроводу, інших батьків дітей з РАС, постачальників послуг, пропаганди та релігії¹⁹. Крім того, здатність батьків впоратися з високим рівнем стресу залежить від ефективності та кількості механізмів подолання, які вони використовують для управління стресовими чинниками, які пов'язані з дитиною з РАС

Для покращення якості життя батьків дітей із РАС, доцільно навчати їх прийомам самопомоги в аспекті моментів подолання негативних наслідків стресових ситуацій. З приводу цього, можемо говорити про ще один напрямок в організації комплексної системи підтримки батьків дітей з інвалідністю. А саме, створення та проведення тренінгових занять психоедукаційного змісту, які спрямовані на розвитку резильєнтності.

Вище, ми означили різновиди стресу та складові якості життя, то відповідно розвиток стресостійкості доцільно розвивати за такими напрямками: психологічна, емоційна, фізична, соціальна.

Психологічна стійкість – здатність розумово протистояти або адаптуватися до невизначеності, викликів і труднощів. Люди, які демонструють такий різновид резильєнтності, розвивають стратегії та здібності, які дозволяють їм залишатися спокійними та зосередженими під час кризи та рухатися далі без довгострокових негативних наслідків.

Емоційна стійкість – вказує наскільки добре людина емоційно справляється зі стресом і негараздами. Емоційно резильєнтні люди розуміють, що вони відчувають і чому. Вони користуються реалістичним оптимізмом, навіть коли мають справу з кризою, і активно використовують як внутрішні, так і зовнішні ресурси. В результаті вони здатні керувати стресовими факторами, а також своїми емоціями здоровим, позитивним способом.

Фізична стійкість – здатність організму адаптуватися до викликів, бути витривалим і мати силу швидко й ефективно відновлюватися. Здоровий спосіб життя, розподіл часу на відпочинок та відновлення, глибоке дихання та заняття приємними видами діяльності – все це відіграє роль у формуванні фізичної стійкості.

Соціальна **стійкість** – здатність груп людей реагувати на несприятливі ситуації, володіти інформацією щодо організаційних механізмів надання соціальних послуг, соціального захисту, соціального обслуговування та ін.

---

¹⁹ Siah PC, Tan SH. Relationships between sense of coherence, coping strategies and quality of life of parents of children with autism in Malaysia: a case study among chinese parents. *Disabil, CBR & Incl Deve.* 2016;27:78–91.

Висновки та перспективи подальших розвідок

«Якість життя» – це комплексний показник, який відображає фізичний, психічний, соціальний добробут людини. Добре почуття, відчуття наповненості, самореалізації і т. ін. батьків є основою взаємовідносин із дітьми, їх виховання та навчання. Опікуни дітей з РАС мають вищі показники рівня стресу, ніж інші групи батьків, оскільки щоденно зустрічаються із проблемами догляду за дитиною, що відображається на всіх аспектах життя, а також на їхньому психічному здоров'ї і здатності керувати потребами дитини та сім'ї загалом. Дослідження «якості життя» опікунів дасть більше розуміння проблем, з якими вони стикаються та буде доброю основою для створення тренінгів психоедукаційного змісту й розвитку їхньої резильєнтності. Нами пропонується модель формування таких заходів, яке містить чотири сфери: психічне, емоційну, фізичну та соціальну.

* * *

The quality of life for parents caring for a child with autism

(summary)

Having a child with a physical or psychiatric disorder in the family is always a problem because it disrupts the normal functioning of the family at the systemic level. This affects the usual patterns of interaction between spouses, children and siblings, children with disabilities and parents, families with others. «Quality of life» is a complex indicator that reflects the physical, mental and social well-being of a person. Parents with good feeling, feeling of fullness, self-realization, etc. make the basis of relationships with children, their upbringing and education. Guardians of children with ASD have higher levels of stress than other groups of parents because they face daily childcare problems that affect all aspects of life, as well as their mental health and ability to manage the needs of the child and the family as a whole. Research on the «quality of life» of caregivers will provide a better understanding of the problems they face with and will be a good basis for creating psycho-educational training and developing their resilience. We propose a model for the formation of such activities, which contains four areas: mental, emotional, physical and social ones.

Список використаних джерел:

- Aaronson NK. Quantitative issues in health related quality of life assessment. *Health Policy*. 1988. 10; 3:217–230.
- Carr AJ, Thompson PW, Kirwan JR. *Quality of life measures*. *Br J Rheumatol*. 1996. 35; 3:275–81. Accessed 27 February 2020.
- Centers for Disease Control and Prevention. HRQOL Concepts. Available from: <https://www.cdc.gov/hrqol/concept.htm> (accessed 27 February 2020).
- Dardas, L.A. (2014) Stress, Coping Strategies, and Quality of Life among Jordanian Parents of Children with Autistic Disorder. *Autism*, 4, 127. <http://dx.doi.org/10.4172/2165-7890.1000127>
- Kartini Ilias, Kim Cornish, Aurette S. Kummar, Miriam Sang-Ah Park and Karen J. Golden Parenting Stress and Resilience in Parents of Children With Autism Spectrum Disorder (ASD) in Southeast Asia: A Systematic Review. *Front. Psychol.*, 09 April 2018
- Khanna R, Madhavan SS, Smith MJ, Patrick JH, Tworek C, Becker-Cottrill B. Assessment of health-related quality of life among primary caregivers of children with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2011;41(9):1214–1227.
- Kuhlthau K, Kahn R, Hill KS, Gnanasekaran S, Ettner SL. The well-being of parental caregivers of children with activity limitations. *Maternal and Child Health Journal*. 2010a;14(2):155–163.
- Lazarus RS, Folkman S. *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer; 1984.
- Pisula, E. (2007) A Comparative Study of Stress Profiles in Mothers of Children with Autism and Those of Children with Down's Syndrome. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 20,274–278.<http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-3148.2006.00342.x>.
- Post MWM. Definitions of Quality of Life: What Has Happened and How to Move On. *Top Spinal Cord Inj Rehabil*. 2014. 20; 3: 167–180. Accessed 26 February 2020.
- Seymour, M., Wood, C., Giallo, R. and Jellett, R. (2013) Fatigue, Stress and Coping in Mothers of Children with an Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 43, 1547–1554., <http://dx.doi.org/10.1007/s10803-012-1701-y>
- Siah PC, Tan SH. Relationships between sense of coherence, coping strategies and quality of life of parents of children with autism in Malaysia: a case study among chinese parents. *Disabil, CBR & Incl Deve*. 2016;27:78–91.
- Strock M. *Autism spectrum disorders (pervasive developmental disorders)* Bethesda: National Institute of Mental Health (NIMH); 2007.
- Stuart M, McGrew JH. Caregiver burden after receiving a diagnosis of an autism spectrum disorder. *Research in Autism Spectrum Disorders*. 2009;3(1):86–97.
- Tehee, E., Honan, R. and Hevey, D. (2009) Factors Contributing to Stress in Parents of Individuals with Autistic Spectrum Disorders. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 22,34–42.,<http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-3148.2008.00437.x>
- Tomanik, S., Harris, G.E. and Hawkins, J. (2004) The Relationship between Behaviours Exhibited by Children with Autism and Maternal Stress. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*,29,16–26.,<http://dx.doi.org/10.1080/13668250410001662892>
- Werner, S. & Shulman, C. Subjective well-being among family caregivers of individuals with developmental disabilities: The role of affiliate stigma and psychosocial moderating variables. (2013). *Res Dev Disabil*. 2013 Nov;34(11):4103–14.
- World Health Organisation. Introduction, Administration, Scoring and Generic Version of the Assessment. 1996. Available from:https://www.who.int/mental_health/media/en/76.pdf. Accessed 23 April 2020.
- World Health Organisation. WHOQOL: Measuring Quality of Life. Available from: <https://www.who.int/healthinfo/survey/whoqol-qualityoflife/en/> (accessed 26 February 2020).

Тетяна Надвинична*

West Ukrainian National University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-7286-2150

Психолого-педагогічні умови формування толерантності ставлення до студентів з обмеженими можливостями в умовах ЗВО

Актуальність дослідження. За даними Держстату України станом на 1 січня 2021 року в нашій державі налічується 2 мільйони 703 тисячі людей з обмеженими можливостями, з них 163,9 тисячі – дітей. З початком активної фази війни їхня кількість буде лише зростати, а відтак соціальна потреба не тільки в їх адаптації до життя, а й пошук можливостей залучення до активної та максимально продуктивної життєдіяльності стане надважливою. Одним з пріоритетів у цій роботі є професійна підготовка (в тому числі і у ЗВО) таких громадян, адже перспектива самостійного працевлаштування та самозабезпечення не лише уможливить вирішення їх особистих проблем (вимушена ізоляваність, відсутність соціальних контактів та можливостей самореалізації тощо), а значно підсилить економіку нашої країни, яка на етапі відбудови буде відчувати велику потребу у фахівцях. Відтак організація доступності всього спектру освітніх послуг для студентів з обмеженими можливостями – важливий напрямок роботи багатьох соціальних інститу-

---

* Доцент кафедри психології та соціальної роботи, керівник психологічної служби ННІК кандидат психологічних наук, Західноукраїнський національний університет, авторка більше 100 наукових публікацій: статті у професійних виданнях України, Росії, Вірменії, Польщі, Грузії тощо; розділів у колективних монографіях; наукових та навчально-методичних посібників (психологія, педагогіка, соціологія). Учасниця більш ніж 60 міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій, семінарів (психологія, педагогіка). Наявний досвід ведення тренінгів для осіб, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, для учасників освітньої програми «Публічне адміністрування у сфері молодіжної політики» та для учасників ШПР «АКМЕ»; організації міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових, навчально-методичних, виховних, розважальних заходів, нарад, тренінгів, турнірів, воркшопів, інтерактивних лекцій, зустрічей із відомими практиками тощо; організації візитів делегацій студентів та викладачів у різні установи України та за кордон. Член Національної психологічної асоціації, Асоціації психологів вищої школи України, Соціологічної Асоціації.

цій (врегулювання законодавчої бази, підготовка відповідної інфраструктури освітніх закладів, розробка та впровадження інноваційних технологій навчання тощо).

Незважаючи на визначені технологічні та процедурні складнощі, які пов'язані з налагодженням цілої системи роботи з такими здобувачами освіти, одним із найактуальніших питань, пов'язаних із даною проблематикою, залишається питання про толерантність ставлення до них інших учасників освітнього процесу, і як наслідок – створення комфортних психолого-педагогічних умов для їх навчання, особистісного та професійного розвитку.

Нині термін «толерантність» міцно увійшов у наш повсякденний лексикон та не лише утвердився на рівні побутової свідомості, а й став предметом всестороннього дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців (Г. Бардієра, О. Бичко, Н. Бахарева, І. Беха, М. Вебера, Ж. Вірної, Е. Дюркгейма, Л. Засекіної, З. Карпенко, О. Кихтюка, О. Клепцова, П. Лушина, Г. Міда, В. Москальця, В. Рибалки, Г. Спенсера, Г.Сельє, О. Стрельцова, О. Шаюк, М. Шугай, Т. Щербан та ін.), котрі вивчали його у широкому міждисциплінарному спектрі – гендерному, культурному, релігійному, етнічному тощо. Незважаючи на значні теоретичні та емпіричні здобутки у вивченні цієї проблематики, у ній ще залишається доволі багато питань, які потребують свого детального дослідження.

Мета статті – дослідження психолого-педагогічних умов формування толерантного ставлення до студентів з обмеженими можливостями в умовах ЗВО з позицій об'єктивного їх сприйняття викладачами і іншими здобувачами освіти та власної готовності та адаптивності до безконфліктної взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що загалом проблема толерантності так чи інакше цікавила представників різноманітних наукових напрямків доволі давно, предметом прискіпливого аналізу вона стала лише наприкінці ХХ століття, що було зумовлено значними соціальними трансформаціями, яку переживав увесь цивілізований світ. Так, в науковий обіг поняття «толерантність» було введено англійським імунологом П. Б. Медоваром, який визначав його як «...зниження або повну відсутність нормальної реакції на будь-який лікарський засіб або іншу речовину, що викликає прояв в організмі певних симптомів»¹. Зважаючи на медичне походження цього терміну, він довго не міг закріпитися у інших науках, а особливо складним став шлях його утвердження та узагальнення у рамках психоло-

---

¹ Толерантность в современном обществе: опыт междисциплинарных исследований: сборник научных статей. Под научн. ред. М. В. Новикова, Н. В. Нижегородцевой. Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2011. 357 с.

гії. Вперше це вдалося зробити Г. У. Олпорту, котрий у своїй книзі «Природа упередження», розглянув толерантність як окремих психологічний феномен та охарактеризував інтолерантний та толерантний типи особистості і наділив останній визначеними характеристиками: орієнтація на себе; потреба у визначеності; відносно менша потреба в порядку; здатність до емпатії; прагнення до свободи, демократії; знання самого себе; відповідальність; захищеність². Але міжнародного та міждисциплінарного значення цей термін набув після прийняття ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року Декларації принципів толерантності, у якій чітко було визначено, що «Толерантність – це повага, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності; гармонія в різноманітті; перш за все активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини»³. Відтак, на думку провідних науковців сучасності, саме толерантність сьогодні може стати основним моральним та духовним орієнтиром розвитку та зміцнення цілісності та різноманітності людської спільноти.

У контексті пріоритетних завдань нашого дослідження – у змістовлення та визначення особливостей психолого-педагогічних умов, які сприяють формуванню толерантного ставлення до студентів з обмеженими можливостями в освітньому просторі ЗВО необхідно, насамперед, чітко визначити сам термін «толерантність» і проаналізувати різні підходи до нього з позицій наукової психології та педагогіки, адже ґрунтовний аналіз цілої низки таких джерел засвідчив, що єдності серед дослідників щодо цього питання досі немає.

Так, у теорії та практиці педагогіки поняття «Толерантність» з'явилося відносно недавно, тому виникла потреба в новому наповненні змістовного аспекту освітнього процесу, що базується на розумінні необхідності спільного існування різних, несхожих одна на одну соціальних груп. Ця потреба була особливо актуальною у зв'язку зі зниженням рівня моральності у молодого покоління, наявністю ескалації насильства та нетерпимості у всьому світовому просторі. Відтак дослідниками, які працювали над цією проблематикою, було запропоновано декілька варіантів цього поняття, найбільшої популярності серед яких набули наступні: – толерантність може бути інтерпретована: як індивідуальна форма міжособистісних відносин, заснована на розумінні, прийнятті та усвідомленні об'єктивної необхідності співіснування соціокультурного різноманіття суспільства; як терпимість і допустимість будь-якої форми «інакшості»; як здатність індивіда до захисту від несприятливих зовнішніх впливів; – осо-

² Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія. В. М. Павленко, М. М. Мельничук. Полтава: ФОП Мирон І. А., 2014. 244 с.

³ Ризрдон Б. Э. Толерантность – дорога к миру. М.: Бонфи, 2001. 303 с

бистісна толерантність розглядається як дворівнева характеристика індивіда, що на першому рівні відображає особливості особистісного ставлення до чого – або кого-небудь, а на другому – як поведінка, виражене у вчинках; – базовою і основною ознакою толерантності є здатність суб'єкта до відкритості та діалогу, вироблена в результаті сталого розуміння об'єктивності соціального різноманіття; – толерантності, як особистісній якості, властива динаміка, як необхідна властивість індивіда для сталої взаємодії із суспільством⁴.

Щодо психології, то в зарубіжному досвіді склалися 3 основні підходи до дослідження толерантності: класичний, некласичний та проміжний. Згідно з першим, толерантність містить в собі здатність дотримуватися власних переконань за умови прийняття права інших дотримуватися їхніх. Другий – підкреслює, що усі переконання, цінності, спосіб життя та світосприйняття кожного індивіда є рівноцінними. Автентична толерантність полягає у проміжній позиції між класичним і некласичним способами, тому що базується на повазі до різноманіття особистісних проявів⁵.

У пострадянському науковому просторі С. Л. Братченком була зроблена спроба структуризації підходів до розуміння толерантності: – екзистенційно-гуманістичний: задля чого, заради чого суб'єкт діє толерантно, які цінності відстоює і який в цьому сенс для нього; – диверсифікаційний: з яких компонентів складається толерантність (когнітивний, емоційний, поведінковий); – особистісний: особистість носія толерантності як точка відліку для інших структурних компонентів толерантності; – діалогічний: міжособистісна толерантність; – фасилітативний: формування толерантності⁶.

Сучасні українські психологи запропонували власні підходи до розуміння толерантності: психофізіологічний (природна толерантність робить особистість адаптивною і стійкою), інтеракційний (взаємодія), диверсифікаційний (складність та багатоаспектність толерантності), особистісний (потреба і здатність індивіда бути толерантним), екзистенційно-гуманістичний (вибір людини), соціально-психологічний, ситуаційний (здатність адекватно оцінювати реальну ситуацію)⁷.

---

⁴ Коростелева, Н.А. Программа психолога – педагогического сопровождения студентов – инвалидов в процессе получения высшего образования при интегрированном обучении. Караганда: МБА, 2012. 54с.

⁵ Король Л. Д. Феномен толерантності: аналіз концептуальних підходів у площині зарубіжної. Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія. 2013. Т. 18, вип. 22, ч. 2 С. 149–158.

⁶ Братченко С. Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании. Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление. Красноярск, 2003. С. 104–117.

⁷ Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): Монографія. В. М. Павленко, М. М. Мельничук. Полтава: ФОП Мирон І. А., 2014. 244 с.

У зв'язку з таким різностороннім та повномасштабним дослідженням даної проблематики у сучасній психолого-педагогічній практиці достатньо ґрунтовно представлені та описані різновиди толерантності, механізми її формування та встановлені параметри, які визначають рівень толерантного ставлення до тих чи інших людей, подій чи явищ.

Зважаючи на те, що толерантність – важливий компонент життєвої позиції зрілої особистості, який розвивається під впливом певних умов і обставин, особливу увагу, на нашу думку, необхідно приділити саме процесу його формування, як цілеспрямованому та організованому акту оволодіння соціальними суб'єктами цілісними, стійкими рисами та якостями, необхідними їм для успішної життєдіяльності. Так як основною метою функціонування будь-яких освітніх закладів, зокрема і ЗВО є забезпечення такого складного процесу, то саме на них покладається значне сподівання щодо не лише розвитку толерантності у учасників освітнього процесу, а й створення відповідного простору, у якому вона буде плекатися та підтримуватися.

Зрозуміло, що ставлення на рівні суспільної свідомості до тих чи інших подій і явищ – складний та багатогранний процес, який залежить від об'єктивних та суб'єктивних обставин. Але, надзвичайно важливим аспектом, який підкріплює та утворює певні позитивні тенденції у ньому є правове врегулювання питань, які стосуються організації та практичного втілення ідей та наративів. Так, розглядаючи психолого-педагогічні умови формування толерантного ставлення до студентів з обмеженими можливостями у ЗВО звернемося до тих здобутків, які за останні роки не лише отримали суспільне схвалення, а були закріплені на законодавчому рівні у нашій країні. Зокрема, у відповідності до Законів України “Про освіту”, “Про вищу освіту” та інших нормативних актів, зокрема Постанови Кабінету міністрів «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти», від 10.07 2019 р. та відповідними доповненнями внесеними до неї у липні 2021 р., визначено основні шляхи та механізми реалізації права на отримання освітніх послуг всіх без винятку громадян, незалежно від стану їх фізичного чи психічного здоров'я у закладах вищої освіти різних рівнів акредитації. Відтак, визначений порядок зарахування таких вступників до ЗВО, умови забезпечення їх якісними освітніми послугами та перелік вимог до різноманітних форм, засобів та методів, які використовуються у навчальному процесі та роблять їх доступними для даної категорії студентів. У зв'язку із оголошеним воєнним станом, ці документи були модернізовані та доповнені певними положеннями, які врегульовують нагальні питання можливості організації інклюзивного навчання для осіб, які цього потребують⁸.

⁸ <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>

За визначення інклюзивне навчання – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахуванні багатоманітності людини, ефективного залучення та включення (інтеграцію) до освітнього процесу всіх його учасників. При цьому інтеграція має проходити в умовах, які забезпечують формування толерантного ставлення до осіб з обмеженими можливостями та їх долучення до всіх соціальних процесів (навчання, дозвілля тощо) на всіх освітніх рівнях, що сприяють реалізації всіх їх можливих соціальних функцій.

Щодо педагогіки, термін «інтеграція» означає процес та його результат, за яких люди, які мають обмежені можливості фізичного та психічного здоров'я, не є соціально відокремленими чи ізольованими від соціуму, а беруть участь ось всіх сферах соціальної життя разом і нарівні з рештою членів товариства. У системі освіти, інтеграція означає реальну можливість для людей з проблемами розвитку навчатися у звичайній освітній установі⁹. Змістовий аспект інклюзії при цьому включає практичні дії щодо включення індивіда або окремої категорії громадян до більш масової спільноти, у тому числі групи осіб з інвалідністю, до загальної системи освітнього процесу.

Детальне вивчення різноманітних аспектів практичного впровадження інклюзії в освітній процес ЗВО показало, що нині існує доволі широке коло факторів, які перешкоджають її ефективному функціонуванню: – непідготовленість інфраструктури ЗВО до потреб студентів з обмеженими можливостями (відсутність пандусів, ліфтів, переобладнаних місць спільного користування тощо); – відсутність або недостатня кількість адаптованих навчальних освітніх програм, які побудовані з врахуванням індивідуального та диференційованого підходів; – недосконалість програмово-методичного забезпечення, яке має бути підготоване з врахуванням фізичних та психічних особливостей таких здобувачів (доступність навчальних матеріалів шрифтом Брайля чи їх аудіозаписів для слабозорих, можливість навчатися дистанційно у зручному форматі тощо); – слабка підготованість професорсько-викладацького складу кафедр до роботи зі студентами з обмеженими можливостями; – недостатнє фінансування процесу впровадження технології інклюзивного навчання до звичайних навчальних закладів з боку держави; – достатньо низький рівень толерантності до студентів з обмеженими можливостями як з боку педагогів, які не мають досвіду викладання в інклюзивних групах так й інших учасників освітнього процесу, котрі мають налагодити комфортний для обох сторін рівень взаємодії; – психологічна неготовність самих молодих людей з інклюзією до навчання серед здорових однолітків.

⁹ Українській педагогічний словник. С. У. Гончаренко. К.: Либідь, 1997. 375 с.

Так як метою нашого дослідження стало питання не стільки самого обґрунтування необхідності впровадження технології інклюзивного навчання у ЗВО, а скільки усунення перешкод, які заважають створенню належних психолого-педагогічних умов, що сприяють формуванню толерантного освітнього середовища, ми зосередили свою увагу на критеріях, за допомогою яких можна оцінити успішність інтегрованості студентів з обмеженими можливостями у цей процес: – рівень власної адаптованості таких здобувачів, який відображається у позитивному відношенні до себе, соціокультурного освітнього середовища, до міжособистісних відносин з викладачами та студентами; – рівень їх включеності в освітній процес, що визначається загальною соціальною активністю (в тому числі участь у різноманітних навчальних заходах) та достатньою навчальною мотивацією; – рівень психологічної комфортності студентів з обмеженими можливостями, як психічного стану особи, визначається наявністю позитивного соціального статусу у студентській інклюзивній групі¹⁰.

Що ж до самого визначення психолого-педагогічних умов, то принциповим у цьому питанні є трактування самого поняття «умови». На нашу думку, найбільш доцільно розглядати їх як такі, що цілеспрямовано створюються в освітньому процесі та мають на меті найбільш продуктивне протікання останнього у контексті навчального, розвиткового та виховного потенціалу. Крім того, це ще й така сукупність необхідних заходів, під впливом яких підвищується ефективність процесу формування толерантності по відношенню до студентів з особливими потребами в основних суб'єктів інклюзивного навчання.

В результаті аналізу сучасних наукових публікацій за тематикою дослідження та накопиченого світового практичного педагогічного досвіду впровадження технології інклюзивного навчання було виділено такі психолого-педагогічні умови, що сприяють формуванню толерантності основних суб'єктів системи вищої освіти (викладачів та студентів ЗВО) стосовно студентів з обмеженими можливостями: – організація належної психолого-педагогічної підготовки викладачів до здійснення педагогічної діяльності в умовах інклюзивного навчання; – забезпечення психолого-педагогічної підготовки студентів до спільної навчальної та позанавчальної діяльності зі студентами з обмеженими можливостями; – адаптація самих здобувачів з обмеженими можливостями до інклюзивного навчання, яка здійснюється за допомогою довузівської підготовки та подальшого психолого-педагогічного супроводу.

---

¹⁰ Коростелева, Н.А. Программа психолого – педагогического сопровождения студентов-инвалидов в процессе получения высшего образования при интегрированном обучении. Караганда: МБА, 2012. 54с.

Так, першою і необхідною психолого-педагогічною умовою формування толерантності до студентів з особливими потребами є належна підготовки викладачів до здійснення професійної діяльності в умовах інклюзивного навчання, іншими словами мовиться про т.з. педагогічну толерантність, як особистісно-професійну якість педагога¹¹. Зауважимо, що сучасні викладачі, працюючи в інклюзивних студентських групах, беруть на себе велику відповідальність: навчати всіх без винятку студентів, які до них приписані; приймати гнучкі рішення у питаннях викладання та здійснення моніторингу їх рівня знань; забезпечувати навчання в відповідно до типової навчальної програми, адаптуючи деталі в тому випадку, коли прогрес, що досягається студентами з обмеженими можливостями тощо, а відтак потрапляють у ситуацію додаткового фізичного, інтелектуального та емоційного навантаження, з яким не завжди можуть впоратися, особливо коли немає належних знань та досвіду роботи з такими здобувачами та підтримки з боку фахівців-психологів.

Другою психолого-педагогічною умовою формування толерантності до студентів з обмеженими можливостями визначено практичну реалізацію належної підготовки студентського контингенту до спільного навчання та позанавчальної діяльності. Остання включає набір певних комунікативних, регуляторних та моральних властивостей особистості, її ціннісно-сміслових установок, особливостей свідомості, самосвідомості та системи відносин особи. Студентське середовище – це одна з найінтенсивніших зон соціальних контактів, де стикаються різні системи світосприйняття і світорозуміння молодих людей. Відтак одночасне існування толерантного і інтолерантного ставлення до інших може дуже швидко похитнути морально-психологічний клімат студентського колективу у той чи інший бік. Якщо перевага опиниться на якомусь боці (особливо негативному), то впоратися з такими проявами буде дуже нелегко. Відтак ретельний моніторинг настроїв серед студентів та вчасна реакція на них – важлива психолого-педагогічна умова, яка забезпечує комфортну взаємодію усіх учасників освітнього процесу.

Загалом виділяють два основних механізми формування толерантності здобувачів освіти до студентів з обмеженими можливостями. Перший – регламентуючий, пов'язаний із необхідністю дотримання усіма учасниками освітнього процесу норм і правил щодо попередження їх негативних, агресивних або ворожих реакцій у ставленні до інших, прописаних у статуті чи інших регламентуючих документах ЗВО. Другий, виражається в створенні

---

¹¹ Сергеева Н.Н., Демчук А.В. Комплексный подход к проблеме формирования профессиональной толерантности будущих учителей к детям с ограниченными возможностями здоровья. Специальное образование. 2011. № 3.

умов, необхідних для здійснення рівноправного навчальної та позанавчальної співпраці зі студентами з обмеженими можливостями в умовах інклюзії. Він розрахований на усвідомлене ставлення усіх учасників освітнього процесу до потреб і можливостей останніх, попередження конфліктних ситуацій та пошуку шляхів налагодження толерантної взаємодії. Звичайно, другий механізм є найбільш конструктивний та продуктивний, але інколи його варто суміщати з першим, особливо коли виникають ситуації інтолерантності.

Відтак, толерантність викладачів та студентів до студентів з обмеженими можливостями слід розглядати як певну комплексну особистісну характеристику, яка поєднує емоційну, світоглядну, вольову і саморегулюючі складові. Аналіз сучасних літературних джерел з цього питання уможливив виокремлення найбільш значимих компонентів толерантності та їх обґрунтування: – ціннісно-смысловий (мотиваційно-ціннісний) компонент відображає властивість особистості з реалізації та визнання інших етичних, філософських, педагогічних, психологічних, релігійних поглядів, відбивають гуманізм, моральність, добро тощо. При цьому провідними мотивами, які спонукають людину до його дотримання стає потреба у допомозі, співробітництві, коханні, співпоступливості, поблажливості; – емоційно – вольовий компонент забезпечує адекватну емоційну оцінку своєї поведінки та поведінки інших людей, необхідність усунення бар'єрів на шляхи агресивності і дратівливості, виховання сили волі, емоційного самовладання, витримки та дисципліни, самоконтролю. Основою цієї сторони толерантності є т.з. асертивна поведінка: поблажливість, поступливість, переконання, роз'яснення, узгодження, співпраця, допомога, пояснення, терпіння, стійкість, врівноваженість тощо.

Розглядаючи дане питання О. Я. Шаюк¹² пропонує додати ще й рефлексивний компонент, психологічною основою якого є процеси смислоутворення, смислоусвідомлення і смислопобудови. Усвідомлення наявності певних внутрішніх регуляторів, у тому числі й толерантного ставлення, дозволяє особистості відкрити потенційні можливості для свідомої перебудови свого відношення до явищ та подій буденності, включаючи ситуації толерантності/інтолерантності. Важлива передумова саморозвитку особистості – вміння переосмислити досвід своєї діяльності. Коли людини усвідомлює зміст і способи здійснення своїх дій, то вона у ставленні до них стає вільною, а відтак може змінювати, вдосконалювати, переосмислювати і перетворювати власний досвід життєреалізування. Розвиток рефлексивності сприятиме усуненню психологічних бар'єрів і блоків, а також буде допомагати людині у процесі «виведення

---

¹² Шаюк О. Я. Психологічні особливості формування професійної толерантності у майбутніх економістів. дис... канд. психологічних наук: спец. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Тернопіль, ТНЕУ, 2011. 216 с.

самої себе в реальність буття» (за Д. Леонтьєвим)¹³. Тому рефлексивність не орієнтує особистість на конкретні соціальні еталони, а вчить її шукати або самостійно формувати власні життєві взірці. Іншими словами, навіть якщо у людини на певному етапі життєдіяльності були сформовані певні стереотипи чи сформувалися установки щодо певних подій чи явищ, вона завжди зможе їх змінити, усвідомивши хибність своєї позиції.

Як третя педагогічна умова, що сприяє формуванню толерантності у викладачів та здобувачів освіти ЗВО до студентів з обмеженими можливостями, було визначено адаптацію останніх до особливостей інклюзивного навчання, що здійснюється за допомогою довузівської підготовки і подальшого психолого-педагогічного супроводу. Обґрунтування даної педагогічної умови, пов'язано з вивченням процесів адаптації у соціум і базується на гуманістичних теоріях К. Роджерса, А. Маслоу, В. Франкла та ін., які розглядали розвиток особистості та її самореалізацію лише на основі активної взаємодії всіх членів суспільства. Відповідно до цього напрямку, необхідною умовою для формування толерантності в освітньому просторі ЗВО є наявність у студентів з обмеженими можливостями власної активної життєвої позиції, спрямованої на здійснення навчальної та суспільно-корисної діяльності у тісній взаємодії з усіма іншими суб'єктами освітньої системи. На думку цих авторів, позиціонування людей з обмеженими фізичними можливостями у суспільстві залежить не тільки від стереотипу, що склався у навколишнього соціуму, але й від того, як сама людина сама позиціонує себе в конкретній ситуації. Відтак істотним видається не тільки відношення соціуму до такої людини, але і її власне активне подолання суспільних стереотипів.

У цьому контексті довузівська підготовка абітурієнтів може розглядатися як деякий пропедевтичний етап професійного становлення особистості, метою якого є розвиток пізнавальних інтересів, корекція рівня освіченості, розвиток комунікативних навичок та особистісна адаптація до умов вищої освіти. Як свідчить напрацьований педагогічний досвід – недостатність такої підготовки значно ускладнює адаптацію як самих студентів з обмеженими можливостями, так і процес формування толерантного ставлення з боку інших учасників освітнього процесу. Але й такої роботи частіше всього виявляється недостатньо. Практика свідчить про те, що для підтримання належного рівня комфорту таких молодих людей, необхідна особлива система їх подальшого комплексного психолого-педагогічного супроводу, яка включає постійну діагностику особистісного і психофізіологічного розвитку абітурієнтів і студентів з обмеженими можливостями та психолого-педаго-

---

¹³ Леонтьев Д. А. Динамика смысловых процессов. Психологический журнал. 1997. Т. 18, №6. С. 13–27.

гічну профілактику негативних психоемоційних реакцій у процесі навчання в інклюзивних студентських групах тощо.

Висновок. Толерантність – складний соціально-психологічний феномен, в якому відображається специфічна форма особистісного ставлення людини до певних соціальних груп, заснована на розумінні та прийнятті іншої культури та самості, самого факту існування соціокультурного різноманіття, усвідомлення багатомірності суспільного буття та передбачає сформованість певного рівня терпимості щодо «інакшості», «відмінності» в чомусь (зовнішності, статевої чи культурній приналежності тощо). Толерантність до студентів з обмеженими можливостями в умовах ЗВО виражається в адекватності сприйняття останніх як рівних суб'єктів взаємодії та готовності до активної співпраці в спільній навчальній і позанавчальній діяльності за умов інклюзивного навчання, яка формується під цілеспрямованим впливом спеціально створених психолого-педагогічних умов інклюзивного навчання. Серед цілої низки умов було виокремлено три найбільш значимі – реалізація спеціальної психолого-педагогічної підготовки викладачів та студентів до здійснення професійної діяльності та налагодження ефективної взаємодії в умовах інклюзивного навчання та адаптація самих здобувачів освіти з обмеженими можливостями умов та вимог ЗВО, яка може бути здійсненою за допомогою довузівської підготовки та психолого-педагогічного супроводу. Створення таких умов можливе в ситуації актуалізації та розвитку основних компонентів толерантності усіх учасників освітнього процесу – ціннісно-сміслового (прийняття загальнолюдських цінностей); емоційно-вольового (переживання дій та сприйняття студентів з обмеженими можливостями); когнітивно-конативного (розуміння і знання особливостей особистості та поведінки таких здобувачів, що визначають характер спілкування з ними) та рефлексивного (усвідомлення та переосмислення хибних чи стереотипних позицій щодо людей з обмеженими можливостями).

* * *

Psychological and pedagogical conditions for formation of tolerant attitude towards students with disabilities in the conditions of the university

(summary)

In terms of general historical, psychological, and pedagogical approaches, the concept of «tolerance» is analyzed and defined in the article. Based on the actualized recognition of the importance and priority of issues related to the need to form a responsible and tolerant attitude to various manifestations of «otherness»

regarding representatives of different social groups (including people with disabilities), events, and phenomena. There is an urgent need to create an appropriate socio-cultural space to be maintained and developed. It reveals that the more remarkable efficiency and effectiveness can be achieved in a purposeful and organized educational process in educational institutions, in particular in HEI. It notes the main psychological and pedagogical conditions for the formation of a tolerant attitude to students with disabilities are the following the implementation of special psychological and pedagogical training for teachers and students for the implementation of professional activities; the establishment of effective interaction in an inclusive learning environment; the adaptation of the students themselves with disabilities of the HEI conditions and requirements. Proper psychological and pedagogical support can be implemented throughout the study with the help of pre-university training and organization. The creating of such conditions is possible within the actualization and development of the main tolerance components such as value-semantic, emotional-voluntary, cognitive-native, and reflective of all participants in the educational process.

Список використаних джерел:

- Братченко С. Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании. Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление. Красноярск, 2003. С. 104–117.
- Король Л. Д. Феномен толерантності: аналіз концептуальних підходів у площині зарубіжної. Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія. 2013. Т. 18, вип. 22, ч. 2 С. 149–158.
- Коростелева, Н.А. Программа психолога – педагогического сопровождения студентов – инвалидов в процессе получения высшего образования при интегрированном обучении. Караганда: МБА, 2012. 54с.
- Леонтьев Д. А. Динамика смысловых процессов. Психологический журнал. 1997. Т. 18, №6. С. 13–27.
- Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія. В. М. Павленко, М. М. Мельничук. Полтава: ФОП Мирон І. А., 2014. 244 с.
- Риэрдон Б. Э. Толерантность – дорога к миру. М.: Бонфи, 2001. 303 с
- Сергеева Н.Н., Демчук А.В. Комплексный подход к проблеме формирования профессиональной толерантности будущих учителей к детям с ограниченными возможностями здоровья. Специальное образование. 2011. № 3.
- Толерантность в современном обществе: опыт междисциплинарных исследований: сборник научных статей. Под научн. ред. М. В. Новикова, Н. В. Нижегородцевой. Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2011. 357 с.
- Українській педагогічний словник. С. У. Гончаренко. К.: Либідь, 1997. 375 с.
- Шаюк О. Я. Психологічні особливості формування професійної толерантності у майбутніх економістів. дис... канд. психологічних наук: спец. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Тернопіль, ТНЕУ, 2011. 216 с.

Karoline Dworschak*

University College of Teacher Education Vienna, Austria

A digital approach to parent communication in elementary education in urban areas

The role of the City of Vienna in the globalised world

Considering that the herein discussed project on digital parental communication and digital, multilingual educational services was implemented in Vienna, it is crucial to first discuss why the implementation of this project has a sustainable added value for Vienna and its population.

Every year, the City of Vienna publishes a brochure called “Vienna in Figures”¹, in which the most important facts and figures are summarised in a very compact form.

As of 1.1.2021, Vienna had reached a population of 1,920,949. 51.2% of them are men and 48.8% are women².

Although the Austrian Constitutional Court in its ruling³ of 15.6.2018, following the ruling of the European Court of Human Rights issued already in 2003,

---

* BEd MA, Lecturer at the Department of Elementary and Primary Education, University College of Teacher Education Vienna.

Studied primary education at the University of Teacher Education in Vienna. She subsequently completed a Master’s degree in Leadership in NPOs at the Kirchliche Pädagogische Hochschule Wien/Krems and a university course to train as a mentor. She is also currently working on her Master’s degree in Gender Studies.

Has been working at the Institute for Elementary and Primary Education at the University of Teacher Education Vienna since 2020. She teaches at the Department of German and Diversity and is responsible for supervising academic theses.

Her research focuses on the educational disadvantage of children and young people. A core focus of this research is the development of concepts to promote equity and quality in education.

¹ Stadt Wien (2021). Wien in Zahlen 2021. Wien: Dezernat Statistik Wien (MA23).

² Ibid.

³ Verfassungsgerichtshof Österreich (19. Mai 2022). Intersexuelle Personen haben Recht auf adäquate Bezeichnung im Personenstandsregister. Von https://www.vfgh.gv.at/medien/Personenstandsgesetz_-_intersexuelle_Personen.php.

explicitly allows the registration of “inter” in the civil status register, it is not yet reflected as a gender category in the statistics of the City of Vienna.⁴

90% of all Viennese people like living in Vienna, according to statistics from 2018.⁵

Vienna also ranks among the top when compared to other cities internationally. In 2019, Vienna was named the world’s most liveable city for the 10th time in a row by the international consulting agency.⁶

It is thanks to an outstanding infrastructure with a broadly developed and reliable network of public transport, an excellent health and water supply and a wide range of educational and cultural offerings, that Vienna repeatedly achieved this top ranking. In addition, Vienna has a very low crime rate, a wide range of leisure activities and very affordable housing. No ranking was made in 2020 and 2021 due to the COVID 19 pandemic.⁷

As an example of the broad range of education offered by the City of Vienna, this paper explores the role of people with a migration background in education in Vienna.

The brochure “Vienna Population: Facts and Figures on Migration and Integration 2021”, which provides detailed facts and figures about the citizens of Vienna is published annually. In 2021, 31.5% of the population of Vienna did not have Austrian citizenship. In addition, 37.1% of the people living in Vienna were born in a country other than Austria. Furthermore, 41.9% of the Viennese people have another citizenship or were not born in Austria.⁸

The topics of migration and integration play a significant role in Vienna. Among Viennese people between the ages of zero and four, about a third have another citizenship despite being born in Austria. There are even greater differences among residents between the ages of 30 and 49. About half of them were either born in a country other than Austria and have citizenship or hold another citizenship.⁹

With reference to these data, a glaring problem arises with regard to democratic co-determination. Since persons without Austrian citizenship can hardly

⁴ Stadt Wien (19. Mai 2022). Anerkennung der dritten Geschlechterkategorie in Österreich. Von <https://www.wien.gv.at/menschen/queer/intersexualitaet/anerkennung-oesterreich.html>.

⁵ Stadt Wien (2021). Wien in Zahlen 2021. Wien: Dezernat Statistik Wien (MA23).

⁶ Mercer (19. Mai 2022). Quality of living city ranking. Von <https://mobilityexchange.mercer.com/Insights/quality-of-living-rankings>.

⁷ Stadt Wien (19. Mai 2022). Lebensqualität – Wien ist und bleibt Nummer eins. Von <https://www.wien.gv.at/politik/international/vergleich/mercerstudie.html>.

⁸ Stadt Wien (2021). Wiener Bevölkerung 2021: Daten und Fakten zu Migration und Integration. Von <https://www.wien.gv.at/menschen/integration/daten-fakten/bevoelkerung-migration.html#:~:text=Anfang%202021%20hatten%2031%2C5,Ausland%20geborene%20Menschen%20mit%20C3%B6sterreichischer>.

⁹ Ibid.

participate in democratic political processes such as elections at the provincial or federal level, there is a major problem, which is also addressed in the context of the report.¹⁰

In addition to the area of political participation, the area of educational opportunities is also very deficient for people with a migration background. Especially if they come from a third country, as can be clearly seen in a 2015 study on the topic of “Participation of Viennese women with a migration background”.¹¹

Young Viennese people with a third-country migration background even have above-average educational goals. Viewed one-dimensionally, many of them do not achieve them due to poor performance in school. In Austria, however, good performance in school is also a question of support, which parents can either provide themselves or finance. Parents with a third-country migration background have fewer support options in both respects.

Particularly with regard to the second generation of Viennese women with a third-country migration background, the results presented in this section thus harden the already existing findings: the Austrian school system does not succeed to a sufficient degree in compensating for the different starting conditions that the children bring with them into the system.¹²

The City of Vienna deals intensively with this issue and explicitly addresses the topic of education in the “Integration and Diversity Monitor of the City of Vienna”, which was published in 2020.¹³

Education is a crucial prerequisite for participation in society and an enormously important vehicle for social advancement. A successful education system must therefore be able to reduce social and economic disadvantages and compensate for different preconditions at the beginning of an educational career. In a city of immigration like Vienna, this can only succeed if the diversity of society is understood as normality, equality is strived for regardless of origin, and multilingualism is seen as a resource and competence.¹⁴

---

¹⁰ Ibid.

¹¹ E. Larcher, M. Zandonella (2015). Partizipation und Partizipationsmöglichkeiten von Wienerinnen mit Migrationshintergründen: Zugänge und Barrieren. Wien: MA 57 der Stadt Wien. Von <https://www.wien.gv.at/menschen/frauen/stichwort/migrantinnen/>.

¹² Ibid.

¹³ Stadt Wien (2020). Integrations- und Diversitätsmonitor der Stadt Wien 2020. Von <https://www.wien.gv.at/menschen/integration/daten-fakten/monitoring.html>.

¹⁴ Ibid.

It also addresses the precarious situation of persons with a migration background in the education sector:

In Vienna, as in the whole of Austria, people with a migration background are disadvantaged when it comes to acquiring education. They are overrepresented in lower levels of education and are less likely to achieve higher education from the Matura onwards. However, it is not the origin that is decisive for this, but factors such as the socio-economic starting situation of the children entering school or the educational level of their parents.¹⁵

However, educational injustice does not start in school, but already before that in the elementary education sector. Based on the fact that a lack of knowledge about the school system in Austria has a significant influence on the educational success of children, this is particularly evident among parents with a migration background. According to statistics, this fact applies to about one third of parents of children under the age of 15 living in Vienna.¹⁶

In that regard, the origin and consequently also the native language of its citizens is seen as a very important factor for the City of Vienna. These facts are not seen as an obstacle, but as a valuable contribution to society. Looking at the figures from the school year 2019/20, 52.7% of all pupils in Vienna have a native language other than German. In an Austria-wide comparison, this figure is far above the values of other capitals such as Eisenstadt with 16.1% or Innsbruck with 22.3%. This clearly shows why it is particularly important in a globalised city like Vienna to deal with this matter intensively from the time of entry into the first educational institution.¹⁷

As one of the largest private providers in the field of elementary education, the Wiener Kinderfreunde are rising to this challenge and responded to a funding call from the MA17 of the City of Vienna for Integration and Diversity on the topic of “Parental Education and Parental Work in an Intercultural Context” at the beginning of 2021.

The Kinderfreunde

Since its foundation in 1908, the Kinderfreunde have been campaigning for better living conditions and equal opportunities for all children in Austria. Starting as an association of about 50 parents in Graz on 26 February 1908, the Kinderfreunde

---

¹⁵ Stadt Wien (2020). Integrations- und Diversitätsmonitor der Stadt Wien 2020. Von <https://www.wien.gv.at/menschen/integration/daten-fakten/monitoring.html>.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

are an organisation active in all of Austria today. The Kinderfreunde offer many services on a voluntary as well as on a full-time basis. The focus is always on children and their families.¹⁸

The fundamental values of freedom, equality, justice, solidarity, peace and diversity run like a thread through the work of the Kinderfreunde. They can be found both in their mission statement,¹⁹ its value manifesto,²⁰ their child protection concept²¹ and its focal theme “Children’s Rights.”²²

In Vienna, about 2100 people work full-time and more than 2000 people work on a voluntary basis for the Wiener Kinderfreunde. They offer activities that reach more than half a million children, young people and adults every year. In approximately 155 kindergartens and after-school care centres, their full-time staff educate and care for about 12,000 children according to the highest pedagogical standards.²³

The Wiener Kinderfreunde’s Project „ELA“

Based on the funding call on the topic of “Parental Education and Parental Work in an Intercultural Context”, the Wiener Kinderfreunde have launched a project that is unique in Vienna. In cooperation with external experts and partners, they have created the parent education app “ELA”. On the one hand, it serves digital communication and work with parents and, on the other hand, it offers digital, multilingual parental education in the field of elementary education.²⁴

Initial situation and previous experience

The starting point for the project is the Wiener Kinderfreunde’s decades of experience in kindergartens and after-school care centres, parent counselling centres and in the parent education programmes they offer.

---

¹⁸ J. Ackerl (Hrsg.), B. Dobesberger, G. Rammer (2008). *Bilder der Freundschaft*. St. Stefan: Theiss.

¹⁹ Kinderfreunde (2020). *Unser Leitbild!* Wien: Österreichische Kinderfreunde – Landesorganisation Wien.

²⁰ Kinderfreunde (2015). *Unser Wertemanifest*. Wien: Kinderfreunde Österreich Bundesorganisation.

²¹ Wiener Kinderfreunde (23. Mai 2022). *Unser Kinderschutzkonzept*. Von <https://kinderfreunde.at/ueber-uns/themen/kinderschutzkonzept>.

²² Kinderfreunde (08. Mai 2022). *Kinderrechte*. Von <https://kinderfreunde.at/ueber-uns/themen/kinderrechte>.

²³ Wiener Kinderfreunde (23. Mai 2022). *Willkommen bei den Kinderfreunden*. Von <https://kinderfreunde.at/>.

²⁴ Wiener Kinderfreunde (23. Mai 2022). *Unsere Eltern-App ELA ist da!* Von <https://kinderfreunde.at/news/wien/elternbildungs-app-ela>.

In the course of my full-time and voluntary work at the Wiener Kinderfreunde, I was also able to gain a lot of experience in this field myself and thus contribute my expertise to the project.

In addition, the project utilises scientific findings such as the results of the study commissioned by MA17 on parent education in Vienna,²⁵ which was published in December 2020 and the research report on parent education in the digital age²⁶ which was published in November 2020.

The Wiener Kinderfreunde's experience has shown that educationally disadvantaged parents with a migration background could only be reached insufficiently through "traditional" analogue parent education. As already mentioned, there is a high proportion of children and parents with a migration background in Vienna. New, innovative, and low-threshold parent education offers are needed for this target group. Strengthening parental competences should enable all children to have better educational opportunities in the long term, regardless of where their parents come from or what their socio-economic status is. In order to get closer to achieving this goal, the Kinderfreunde have launched the project as an addition to the "traditional" analogue parent education.

A study on the topic of "Parental Education in the Digital Age"²⁷ reinforces the approach of mixing analogue and digital parent education.

"Banning digital media and resources from parent education (again) seems just as strange and counterproductive as the extensive shift of parent education into the virtual space. A synopsis of the results from literature, parent surveys and the statements of experts in the field of parent education and/or media provides many indications that not only the "peaceful coexistence" of analogue and digital possibilities will shape parent education in the future, but that one is not possible without a meaningful integration of the other".²⁸

The Kinderfreunde's long-standing experience, also coincides with the results of the study on the topic of "Parental Education in Vienna".²⁹

In the study, some hurdles and problems in the field of parent education and communication in schools are mentioned, which are also experienced by the Wiener Kinderfreunde in the elementary education sector.

²⁵ P. Schweifer-Ruff, F. Weber (2020). Elternbildung in Wien. Evaluative Studie. Wien: Prospect.

²⁶ S. Buchebner-Ferstl, C. Geserick, M. Kaindl (2020). Elternbildung im digitalen Zeitalter: Chancen – Risiken – Grenzen. Wien: Österreichisches Institut für Familienforschung.

²⁷ S. Buchebner-Ferstl, C. Geserick, M. Kaindl (2020). Elternbildung im digitalen Zeitalter: Chancen – Risiken – Grenzen. Wien: Österreichisches Institut für Familienforschung.

²⁸ Ibid.

²⁹ P. Schweifer-Ruff, F. Weber (2020). Elternbildung in Wien. Evaluative Studie. Wien: Prospect.

- *Inappropriate preparation or dissemination of information*
  - *Language barriers: Information only in German or not in simple language*
- *The parents' fears*
  - *Inhibitions to deal with the children's behaviour and to have to bring about changes*
- *Misunderstandings*
  - *About information and procedures*
  - *Due to language barriers*
- *Cultural or milieu-related differences*
  - *Different appreciation of education*
- *Socio-economic hurdles*
  - *Little familiarity with the education system*
  - *Limited living space*
  - *Limited financial and time resources*
- *Structural factors*
  - *Time and organisational framework are designed in such a way that events are perceived as an additional burden*
  - *Parents' evenings and course times are arranged in such a way that they are not compatible with working hours or childcare obligations.*³⁰

Description of the project on parental work and digital, multilingual parental education offers

The newly developed app “ELA” can translate messages and content very well into 60 languages and well into 130 languages. Using the app, parents with a different first language are given the low-threshold opportunity to communicate with the kindergarten teachers and thus to better fulfill their role within the framework of a functioning educational partnership. In addition to breaking down barriers through the possibility of translation, ELA also offers the possibility to deal with digital communication starting in kindergarten. This is then continued in primary school and thus also offers parents support in the transition from kindergarten to school.

In addition to the possibility of multilingual communication between parents and educators, “ELA” also offers digital multilingual services for parent education. The Kinderfreunde have developed their own so-called “learning tidbits”, which are intended to convey parent education content to parents in a fun and low-threshold way. In 2021 the focus of these self-designed learning snacks was on the topic of multilingualism.

---

³⁰ P. Schweifer-Ruff, F. Weber (2020). Elternbildung in Wien. Evaluative Studie. Wien: Prospect.

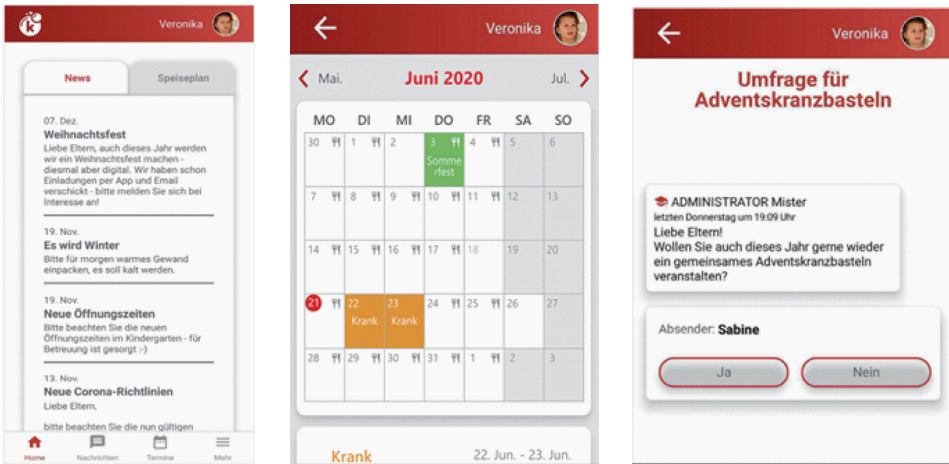

Figure 1 – Functions of the parent education app ELA

Figure 2 – Example of a digital, multilingual parental education offer

To use the app, parents receive a QR code personalised for their child, which they can use to log in after downloading the app. Afterwards, the parents can access all areas of the app.

What happens next?

By summer 2022, the app will be available in all Kinderfreunde kindergartens in Vienna. This will make it possible to reach up to 12,000 parents. When the pilot project finishes, the parent education app will remain a part of the communication between the kindergarten and the parents. In future, parents will pay a small contribution to cover the costs.

Even if digital communication cannot replace personal exchange, it makes an indispensable contribution to a functioning communication with parents and enables better cooperation between educators or leaders and parents in the long term.

In addition, by evaluating the usage data, even more targeted analogue and digital offers for parent education can be created in future.

As the topic of sustainability is very important for the Kinderfreunde's work, they also see their project as a contribution to achieving the SDGs.³¹ More concretely, the following goals are particularly strongly reflected here:

- *Goal 1: No poverty*
- *Goal 3: Good Health and well-being*
- *Goal 4: Quality education*
- *Goal 5: Gender equality*
- *Goal 10: Reduced Inequalities*
- *Goal 16: Peace, justice and strong institutions.*³²

It can thus be said that due to the many perspectives and points of view included in this project, it represents the Wiener Kinderfreunde's pioneering work in the field of digital communication and parent education in elementary education.

* * *

A digital approach to parent communication in elementary education in urban areas

(summary)

The article describes the project of digital communication with parents and digital, multilingual educational offer in Vienna in the field of elementary education. At the beginning, mention is made of the population structure of the city of Vienna. Educational opportunities in Austria often depend on the socioeconomic status of the parents, which is closely related to their own educational experienc-

---

³¹ United Nations (23. Mai 2022). The 17 goals. Von <https://sdgs.un.org/goals>.

³² Ibid.

es and qualifications. As the organization Kinderfreunde has been working for a better world for all children and their families for over 110 years, it has been launched the educational app for parents “ELA” in 2021. The purpose of the app is to improve children’s educational opportunities in the long term by strengthening parenting skills. The functions of the application are divided into two areas. The parent communication function enables messages and content to be translated into almost 200 different languages. This is to remove language barriers to communication between parents and primary school teachers. The second area of application is related to parent education. Here you can find educational offers for parents by Viennese Children’s Friends, the so-called “snippets”, as well as offers from external partners. These offers focus on empowering parents to lead low-threshold education in the digital space. Many of these offers are also available in several languages. By summer 2022, the educational app for parents “ELA” will be available in all 160 kindergartens and nurseries of the Vienna Society of Children’s Friends, making it available to parents of up to 12,000 children.

Bibliography:

- Ackerl (Hrsg.), J., Dobesberger, B., & Rammer, G. (2008). *Bilder der Freundschaft*. St. Stefan: Theiss.
- Buchebner-Ferstl, S., Geserick, C., & Kaindl, M. (2020). *Elternbildung im digitalen Zeitalter: Chancen – Risiken – Grenzen*. Wien: Österreichisches Institut für Familienforschung.
- Kinderfreunde. (08. Mai 2022). *Kinderrechte*. Von <https://kinderfreunde.at/ueber-uns/themen/kinderrechte>.
- Kinderfreunde. (2015). *Unser Wertemanifest*. Wien: Kinderfreunde Österreich Bundesorganisation.
- Kinderfreunde. (2020). *Unser Leitbild!* Wien: Österreichische Kinderfreunde – Landesorganisation Wien.
- Larcher, E., & Zandonella, M. (2015). *Partizipation und Partizipationsmöglichkeiten von Wienerinnen mit Migrationshintergründen: Zugänge und Barrieren*. Wien: MA 57 der Stadt Wien. Von <https://www.wien.gv.at/menschen/frauen/stichwort/migrantinnen/>.
- Mercer. (19. Mai 2022). *Quality of living city ranking*. Von <https://mobilityexchange.mercer.com/Insights/quality-of-living-rankings> abgerufen
- Schweifer-Ruff, P., & Weber, F. (2020). *Elternbildung in Wien. Evaluative Studie*. Wien: Prospect.
- Stadt Wien. (19. Mai 2022). *Anerkennung der dritten Geschlechterkategorie in Österreich*. Von <https://www.wien.gv.at/menschen/queer/intersexualitaet/anererkennung-oesterreich.html>.
- Stadt Wien. (19. Mai 2022). *Lebensqualität – Wien ist und bleibt Nummer eins*. Von <https://www.wien.gv.at/politik/international/vergleich/mercerstudie.html>.
- Stadt Wien. (2020). *Integrations- und Diversitätsmonitor der Stadt Wien 2020*. Von <https://www.wien.gv.at/menschen/integration/daten-fakten/monitoring.html>.
- Stadt Wien. (2021). *Wien in Zahlen 2021*. Wien: Dezernat Statistik Wien (MA23).
- Stadt Wien. (2021). *Wiener Bevölkerung 2021: Daten und Fakten zu Migration und Integration*. Von <https://www.wien.gv.at/menschen/integration/daten-fakten/bevoelkerung-migration.html#:~:text=Anfang%202021%20hatten%2031%2C5,Ausland%20geborene%20Menschen%20mit%20C3%B6sterreichischer>.

- United Nations. (23. Mai 2022). *The 17 goals*. Von <https://sdgs.un.org/goals>.
- Verfassungsgerichtshof Österreich. (19. Mai 2022). *Intersexuelle Personen haben Recht auf adäquate Bezeichnung im Personenstandsregister*. Von https://www.vfgh.gv.at/medien/Personenstandsgesetz_-_intersexuelle_Personen.php.
- Wiener Kinderfreunde. (23. Mai 2022). *Unser Kinderschutzkonzept*. Von <https://kinderfreunde.at/ueber-uns/themen/kinderschutzkonzept>.
- Wiener Kinderfreunde. (23. Mai 2022). *Unsere Eltern-App ELA ist da!* Von <https://kinderfreunde.at/news/wien/elternbildungs-app-ela>.
- Wiener Kinderfreunde. (23. Mai 2022). *Willkommen bei den Kinderfreunden*. Von <https://kinderfreunde.at/>.

Ketevan Devadze*

Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia

ORCID: 0000-0001-5967-0816

Rusudan Beridze**

Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia

ORCID: 0000-0001-5374-2815

How does information about war effect children in their early adolescence?

Introduction

The war effects to physical and psychological wellness of many people in the 21st century too. In 2022 we are witnesses of the war in Ukraine. Such traumatic events influence people all around the world, children, and adults, as directly, also indirectly.

There are many studies regarding how war effects the well-being and development of children in different ages. It is evident that war influences infants, children, and adolescents in all the ways it affects adult people, and there are some other influences as well¹, such as attachment with their caregivers, dependence on adults, and the vulnerability of their emotional state.

The more tragic impact of war on children is losing loved ones, losing homes, losing the chance for education, delay of development, injuries, or death².

---

* Psychologist, MA of Clinical Psychology, Batumi Shota Rustaveli State University, PhD student. She is a child and adolescent psychotherapist and a lecturer at Batumi Shota Rustaveli State university. She is a member of Georgian Association for Body Psychotherapy and board member of NGO «Saorsa».

Field of scientific interests: Psychotherapy with Children and Adolescent; Psychotraumatology, Violence against Children.

** PhD, Associated Professor, Batumi Shota Rustaveli State University Field of scientific interests: social Psychology, Conflictology, Legal Psychology, Psychosomatics

¹ Santa Barbara, J. (2006). Impact of war on children and imperative to end war. Croatian medical journal, 47(6), 891.

² Pfefferbaum, B., Tucker, P., Varma, V., Varma, Y., Nitiéma, P., & Newman, E. (2020). Children's Reactions to Media Coverage of War. Current Psychiatry Reports, 22(8), 1-14.

The traumatic event of war can impact people who are directly influenced by war or those people who indirectly result when they hear about the traumatic experiences of other people³ and may experience secondary traumatic stress.

Nowadays information about the war in Ukraine is a daily discussion subject worldwide and especially in Georgia, the county which had been attacked by Russia in 2008. Information about ongoing events in Ukraine, the death of children and etc. is easily available for children of almost all ages.

In our study we are trying to see how does information about war effect young adolescents. Our target group is children of 11–14 ages, pupils of secondary public schools in Batumi, Georgia. We study the stress level of 91 pupils with the Stress in Children (SiC) Questionnaire⁴ and the impact of the stressful event by The Children's Revised Impact of Event Scale (CRIES-8)⁵. We compared the gained information with the additional information including the frequency of receiving information about the war and the source of information.

Literature review

War impact on children worldwide is a serious problem that families, caregivers, health professionals, and teachers see every day.

On 26 August 1996, the Secretary-General of the United Nations presented to the General Assembly a study entitled „The Impact of Armed Conflict on Children”, which formed the basis of the Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflicts (OSRSG-CAAC). Interestingly, the study was prepared by Grassa Machel, a former teacher and Mozambican Minister of Education⁶. The study showed the negative impact of armed conflicts on children and named them the biggest victims. Accordingly, the creation of the mandate of the Special Representative was aimed at enhancing the safety of children in armed conflicts, raising public awareness of these issues, and promoting the protection of children's rights.

---

³ National Child Traumatic Stress Network, Secondary Traumatic Stress Committee. (2011). Secondary traumatic stress: A fact sheet for child-serving professionals. Los Angeles, CA, and Durham, NC: National Center for Child Traumatic Stress.

⁴ Stallknecht, S. E., Strandberg-Larsen, K., Hestbæk, L., & Andersen, A. M. N. (2017). Spinal pain and co-occurrence with stress and general well-being among young adolescents: a study within the Danish National Birth Cohort. *European Journal of Pediatrics*, 176(6), 807–814.

⁵ Perrin, S., Meiser-Stedman, R., & Smith, P. (2005). The Children's Revised Impact of Event Scale (CRIES): Validity as a screening instrument for PTSD. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 33(4), 487–498.

⁶ Adamkiewicz, T., & Goldhagen, J. (2021). Mitigating armed conflict casualties in children. *Pediatrics*, 147(2).

The Special Representative shall submit an annual report to the General Assembly and the Human Rights Council. According to 2020 data, the most serious violations of children's rights during armed conflicts were recorded in Afghanistan, the Democratic Republic of the Congo, Somalia, Syria, and Yemen. Over the years, observations and reports have revealed the 6 most serious violations against children⁷:

- Wounding and murder;
- Child soldiers;
- Sexual violence;
- Abduction;
- Restriction of access to humanitarian aid;
- Violation of the right to education and health.

The war stress negatively impacts the emotional functioning of children who live in a conflict region, but not only. Children who may suffer from PTSD are refugees or even those who do not have any direct contact with the war situation, but just receive information about it⁸.

There are numerous studies that prove that watching TV coverage of violent or tragic events is associated with an increased rate of post-traumatic symptoms (anxiety, sleep disorders, etc.). That's why it's important to monitor children's access to TV shows. It is especially important to limit the display of graphic images depicting violence against young children.

Researchers have been studying the effects of media violence on antisocial attitudes for decades. For example, in 1972 Dominick and Greenberg found that children who watched violence on television were more likely to believe that violence was an acceptable way to solve problems⁹. Researchers have found that using similar cross-methods, media violence reinforces beliefs about the appropriateness of violent behavior¹⁰.

Researchers also suggest that exposure to violent media may affect attention span and control impulses. Violent video games show unstable cognitive control, impulsivity, and attention deficit disorder.

A child's reactions to war information can be varied. Various factors are considered to influence a child's potential reaction and the absence of long-term impact in the future. These may be gender, previous traumatic experiences, environmen-

---

⁷ Adamkiewicz, T., & Goldhagen, J. (2021). Mitigating armed conflict casualties in children. *Pediatrics*, 147(2).

⁸ Zivcic, I. (1993). Emotional reactions of children to war stress in Croatia. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 32(4), 709–713.

⁹ Dominick, J. R., & Greenberg, B. S. (1972). of Television Exposure, Family Attitudes, and Social. *Television and social behavior: Television and adolescent aggressiveness*, 3, 314.

¹⁰ Möller, I., & Krahé, B. (2009). Exposure to violent video games and aggression in German adolescents: A longitudinal analysis. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 35(1), 75–89.

tal support, socioeconomic status, cultural backgrounds, religious beliefs, political ideology, and more .

Nor should we omit the content of the information itself that the child receives about the war: the context, the intensity of the coverage, and so on.

Study

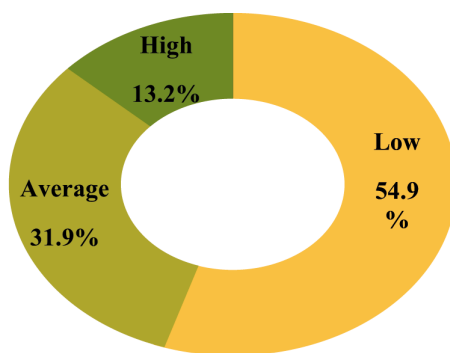
In our study, we are trying to see how information about war may affect young adolescents living in Batumi, Georgia.

Our target group was adolescents of 11–14 ages, pupils of secondary public schools in Batumi, Georgia. With the pre questionnaire, we received information that none of the children of the target group has any connection with Ukraine or Russia (nationality of these two countries, family members living in these countries, family members are soldiers in these countries).

We studies the stress level of 91 pupils with the Stress in Children (SiC) Questionnaire and the impact of the stressful event by The Children's Revised Impact of Event Scale (CRIES-8) . We compared the gained information with the additional information including the frequency of receiving information about the war and the source of information.

The study showed that the stress level in 54,9 % of adolescents was low; in 31,9% – on average and 13,2% high.

Stress level (Stress in Children (SiC) Questionnaire):

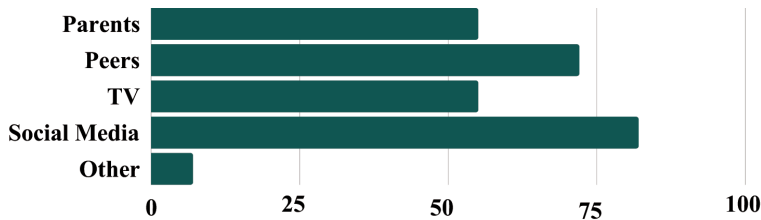

The impact of the stressful event was measured with the Children's Revised Impact of Event Scale (CRIES-8). The results show that 85% of adolescents have a low risk for PTSD development. It is interesting to notice that the average point for intrusion was 2,3 (low), but the average point of avoidance shows 9,3. We may think that adolescents try to deal with the stress of war by avoiding the information and thoughts about it.

To the question: who often do you receive information about the ongoing war in Ukraine, adolescents noticed, that 67% of them receive the news daily, 24% – weekly, and 7% – rarely.

It was interesting for us to know the source of information for adolescents regarding the ongoing war. Results show that 80% of our target group receive information from Social Media; 72% – from peers; 54% – from parents; 53% – from TV programs; and 9% – from other sources.

I receive information about ongoing war in Ukraine from:

The result of the stress level in adolescents and the risk for PTSD shows a positive correlation (0,56). Also, there was a negative correlation (-0,6) between the Risk for PTSC and the receiving information from the parent. We may think that the uncontrolled flow of information from media or peers might be the risk factor for PTSD development.

Summaries and Recommendations

Our study shows that adolescents in Batumi, Georgia actively receive information about the ongoing war in Ukraine. The source of the information is mostly social media.

There are some recommendations developed for the social environment of adolescents and how to support them in such crisis. Watching TV coverage of violent or tragic events is associated with an increased rate of post-traumatic symptoms such as anxiety, eating or sleep disorders, etc. That's why it's important to monitor children's access to social media and TV shows.

However, most adolescents regularly use social media, it is recommended that a parent or other caregivers discuss this information with them. Collaborative conversation and discussion will help children to correctly perceive, comprehend and sensitize the event.

It is especially important to limit the display of graphic images depicting violence against young children as well.

* * *

How does information about war effect children in their early adolescence?

(summary)

This article can be useful for the preparation of research or essays on a topic regarding the influence of war and stress on human's psychology and emotional state. It is divided into several chapters and there is information about research currently underway. Emphasis has been given to the fact of ongoing war in Ukraine, such traumatic events influence people all around the world, children, and adults, as directly, also indirectly. The authors have made research concerning the results of the stress level in adolescents, the effect of violent media on antisocial attitudes, the importance of monitoring children's access to social media and TV shows and the rate of post-traumatic symptoms. There are also represented and analyzed studies of National Child Traumatic Stress Network, "The Impact of Armed Conflict on Children", which formed the basis of the Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflicts and others.

Bibliography:

- Adamkiewicz, T., & Goldhagen, J. (2021). Mitigating armed conflict casualties in children. *Pediatrics*, 147(2).
- Bailey, K., West, R., & Anderson, C. A. (2010). A negative association between video game experience and proactive cognitive control. *Psychophysiology*, 47(1), 34–42.
- Dominick, J. R., & Greenberg, B. S. (1972). of Television Exposure, Family Attitudes, and Social. *Television and social behavior: Television and adolescent aggressiveness*, 3, 314.
- Möller, I., & Krahé, B. (2009). Exposure to violent video games and aggression in German adolescents: A longitudinal analysis. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 35(1), 75–89.
- National Child Traumatic Stress Network, Secondary Traumatic Stress Committee. (2011). *Secondary traumatic stress: A fact sheet for child-serving professionals*. Los Angeles, CA, and Durham, NC: National Center for Child Traumatic Stress.
- Perrin, S., Meiser-Stedman, R., & Smith, P. (2005). The Children's Revised Impact of Event Scale (CRIES): Validity as a screening instrument for PTSD. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 33(4), 487–498.
- Pfefferbaum, B., Tucker, P., Varma, V., Varma, Y., Nitiéma, P., & Newman, E. (2020). Children's Reactions to Media Coverage of War. *Current Psychiatry Reports*, 22(8), 1–14.
- Salari, R., Malekian, C., Linck, L., Kristiansson, R., & Sarkadi, A. (2017). Screening for PTSD symptoms in unaccompanied refugee minors: a test of the CRIES-8 questionnaire in routine care. *Scandinavian journal of public health*, 45(6), 605–611.
- Santa Barbara, J. (2006). Impact of war on children and imperative to end war. *Croatian medical journal*, 47(6), 891.

- Stallknecht, S. E., Strandberg-Larsen, K., Hestbæk, L., & Andersen, A. M. N. (2017). Spinal pain and co-occurrence with stress and general well-being among young adolescents: a study within the Danish National Birth Cohort. *European Journal of Pediatrics*, 176(6), 807–814.
- Zivcic, I. (1993). Emotional reactions of children to war stress in Croatia. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 32(4), 709–713.

Світлана Миколок*

West Ukrainian National University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-8447-6409

Соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану в Україні

Державна соціальна політика України формується на основі соціальних мінімумів: мінімальна пенсія, мінімальна зарплата, прожитковий мінімум тощо. Саме на базі прожиткового мінімуму сформовано систему соціальних стандартів.

На сьогодні аналітики зазначають, що розміри мінімальних державних соціальних стандартів значно занижені. Перш за все це стосується прожиткового мінімуму, особливо для дітей, який необхідно розрахувати на основі сучасних потреб. Адже усі соціальні виплати на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування залежать від розміру прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку. Тому встановлення соціальних стандартів, удосконалення методичних підходів для їх обрахунків досить актуальним завданням.

Основними законодавчими та правовими актами у сфері встановлення та регулювання державних соціальних стандартів є Конституція України, Закони України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні

---

* Доцент кафедри психології та соціальної роботи, кандидат економічних наук. 17 червня 2016 року захистила дисертаційну роботу на тему: «Організаційно-економічний механізм управлінської діяльності в сфері соціального влаштування дітей в регіоні» за спеціальністю 08.00.05 – «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» в Тернопільському національному економічному університеті та здобула науковий ступінь кандидата економічних наук. Світлана Миколаївна є авторкою понад двадцяти наукових та методичних праць із проблем соціальної сфери. Світлана Миколок приймає активну участь у міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, успішно поєднує науково-дослідну та викладацьку діяльність, а також проявляє активну громадянську позицію. За сумлінне виконання обов'язків та високий професіоналізм нагороджена низкою грамот та подяк, у тому числі подяками від Ректора Західноукраїнського національного університету, Управління освіти і науки Тернопільської ОДА, Міністерства соціальної політики України.

гарантії”, “Про прожитковий мінімум”, Постанова Кабінету Міністрів “Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг основних соціальних і демографічних груп населення” тощо.

При характеристиці рівня життя населення показник величини прожиткового мінімуму являється одним із ключових показників державних соціальних стандартів. Саме цей показник є державним нормативом, що використовується при визначенні більшості показників соціального блоку бюджету.

Прожитковий мінімум як державний соціальний стандарт застосовується для:

- загальної оцінки рівня життя в Україні, стратифікаційного розподілу суспільства та визначення критеріїв бідності;
- установлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальних допомоги, в тому числі допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю та інших соціальних виплат;
- визначення права на призначення соціальної допомоги;
- визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціально-го обслуговування тощо¹.

На даний час світова практика для розрахунку розміру прожиткового мінімуму використовує такі методи розрахунку прожиткового мінімуму:

статистичний – прожитковий мінімум встановлюється на рівні доходів, які мають 10–20% найменш заможних громадян певної держави. Цей метод найчастіше використовують у країнах з досить високим рівнем доходів населення;

- *ресурсний* – розмір прожиткового мінімуму визначається, виходячи з можливостей самої економіки країни;
- *суб'єктивний або соціологічний* – прожитковий мінімум розраховується на базі соціологічних опитувань населення про необхідний мінімальний дохід;
- *медіанний або відносний* – визначається за медіанним доходом – таким доходом за якого половина населення має більший дохід, а половина – менший. Цей підхід здебільшого застосовується у державах з розвинутою ринковою економікою;
- *умовних розрахунків* – на основі оцінки рівня вартості спеціально сконструйованого продовольчого набору та в подальшому, виходячи

---

¹ Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії.: Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>.

з умовного співвідношення між величиною прожиткового мінімуму та вартістю набору продовольчого кошика як 1: 3 (один до трьох), визначається розмір прожиткового мінімуму;

- *нормативний* – прожитковий мінімум визначається за фактичною вартістю споживчих товарів та послуг, які входять до складу споживчого кошика;
- *комбінований або нормативно-статистичний* – поєднує у собі кілька методів, прожитковий мінімум визначається за фактичною вартістю споживчих товарів та послуг, які входять до складу споживчого кошика, де наповнення продовольчого кошика визначається за національними нормативами, житлово-комунальні послуги-за фактом, а інша складова споживчого кошика (непродовольчі товари та послуги) – за їх відсотковою часткою в загальних витратах².

В Україні цей показник встановлюється нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу окремо для основних соціальних і демографічних груп населення³. Розмір прожиткового мінімуму розраховується, виходячи з вартості мінімальних наборів:

- 1) набір продуктів харчування;
- 2) набір непродовольчих товарів;
- 3) набір послуг⁴.

Перші два набори визначаються в натуральних показниках, третій – у нормативах споживання. Набір продуктів складений на основі нормативів фізіологічної потреби організму людини в продуктах харчування, враховуючи хімічний склад, енергетичну цінність кожного продукту та рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я. Споживчий кошик українців продуктів харчування потребує модернізації, з обов'язковим врахуванням структури споживання, щорічного зростання цін та підходів до забезпечення здоров'я українців. Адже саме збереження здоров'я населення є одним із пріоритетних завдань держави. Збалансоване та раціональне харчування — неодмінна складова формування здоров'я людини. Саме якість вживаної їжі відіграє головну роль у зміцненні та збереженні її здоров'я, обумовлює нормальний розвиток організму, фізичну і розумову працездатність .

---

² Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика: Монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2007. 476 с.

³ Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07. 1999. № 966-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>.

⁴ Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016. №780. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text>.

Набір непродовольчих товарів сформований відповідно до нормативів забезпечення засобами гігієни, медикаментозними засобами, засобами захисту організму людини від впливу навколишнього середовища, а також засобами для влаштування побуту. Непродовольчі товари діляться на товари індивідуального користування (верхній зимовий одяг, верхній демісезонний одяг, костюм (сукня), натільна білизна, панчішно-шкарпеткові вироби, головні убори, галантерейні вироби, взуття) та загально – сімейного користування (текстильні вироби, білизна, посуд, побутові прилади, меблі, предмети першої потреби, предмети санітарії та ліки). Справедливості ради, варто наголосити, що набір непродовольчих товарів також бажає бути кращим. Набір непродовольчих товарів взагалі не забезпечує багатьох потреб сучасної людини. Так, наприклад, одяг, який розрахований на кілька років зноситься дуже швидко. Кількість засобів особистої гігієни досить обмежена. Канцтоварів не вистачає для школяра, а розвиваючих іграшок для дітей взагалі не передбачено. Хронічні захворювання, які несуть за собою щоденне лікування не враховані. В побутових приладах гарантія закінчиться раніше ніж передбачено в кошику, отже ремонтувати прилади прийдеться за власні кошти або ж обходитись без них.

Набір послуг включає в себе житлово-комунальні, транспортні, побутові послуги, послуги зв'язку, закладів культури, освіти, охорони здоров'я та інші.

Як правило, з віком потреби людини змінюються. Тому прожитковий мінімум встановлюється окремо для кожної соціально-демографічної групи. Для розрахунку прожиткового мінімуму основних соціально-демографічних груп населення використовується мінімальний споживчий кошук. Основну частину якого складає набір продуктів харчування в розрахунку на одну особу на місяць.

Відповідно до Законодавства України є чотири основні соціально-демографічні групи населення.. Це діти віком до 6 років; діти віком від 6 до 18 років; працездатні особи; особи, які втратили працездатність. Кожній із цих перерахованих груп визначена окрема величина прожиткового мінімуму.

Максимальний розмір допомоги становить:

- діти до 6 років –
  - з 01.01.2022 – 5250,00 грн.,
  - з 01.07.2022 – 5502,50 грн.,
  - з 01.12.2022 – 5680,00 грн.
- діти від 6 до 18 років –
  - з 01.01.2022 – 6545,00 грн.,
  - з 01.07.2022 – 6860,00 грн.,
  - з 01.12.2022 – 7082,00 грн.
- діти з інвалідністю до 6 років –

- з 01.01.2022 – 7350,00 грн.,
- з 01.07.2022 – 7703,50 грн.,
- з 01.12.2022 – 7952,00 грн.
- діти з інвалідністю від 6 до 18 років –
  - з 01.01.2022 – 9163,00 грн.,
  - з 01.07.2022 – 9604,00 грн.,
  - з 01.12.2022 – 9915,50 грн⁵.

Державна соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, призначається батькам-вихователям на кожну дитину-вихованця і прийомним батькам на кожну прийомну дитину в грошовій формі. Грошове забезпечення розподіляється між батьками-вихователями рівними частинами за їх згодою і одному з прийомних батьків.

Надається державна соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в розмірі, що становить:

- 2,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку;
- для дітей з інвалідністю – 3,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку;
- для осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років, які навчаються у закладах загальної середньої освіти, за денною формою навчання у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, до закінчення відповідних закладів освіти розмір державної соціальної допомоги становить 2,5 прожиткового мінімуму для працездатної особи, для осіб з інвалідністю – 3,5 прожиткового мінімуму для працездатної особи⁶.

В Україні проживають майже сім мільйонів дітей, постраждали під час війни всі. Хтось постраждав у прямому сенсі, катастрофічно і незворотно, бо втратив батьків, втратив домівку, втратив звичний ритм життя. Хтось, можливо, живе на більш безпечній території України, але поруч, знову ж таки, є діти, які приїхали з територій, де неможливо зараз адаптуватися.

⁵ Про Державний бюджет України на 2022 рік.: Закон України від 02.12. 2021.

№ 1928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>.

⁶ Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, у тому числі з інвалідністю, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом "гроші ходять за дитиною", оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки малих групових будинків: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.06. 2019 . № 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2019-%D0%BF#Text>.

Вони бачать це горе, цю біду дитячу і батьків, які неспроможні в повному обсязі дати дітям щасливе дитинство.

Цьогоріч Міжнародний день захисту дітей в Україні відзначався в умовах дії воєнного стану. За даними ювенальних прокурорів, унаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації в Україні постраждало щонайменше 689 дітей, зокрема загинули 243 дитини, ще 446 були поранені. Ці цифри не остаточні, оскільки триває робота з їх встановлення в місцях ведення активних бойових дій, на тимчасово захоплених та визволених територіях⁷.

В Україні не дивлячись на воєнний стан підвищили виплати на дітей відразу в п'яти категоріях

- фінансова допомога на дітей з тяжкими захворюваннями: на дітей віком до 6 років тепер будуть виплачувати 4200 грн (було 1934 грн), а на дітей від 6 до 18 років будуть виплачувати 5236 грн;
- надбавка з догляду за дитиною, яка має інвалідність групи А: на дітей віком до 6 років виплати підвищили до 4200 грн, а на дітей від 6 до 18 років допомога збільшилася до 5236 грн;
- збільшився також і рівень забезпечення прожиткового мінімуму при призначенні соціальних виплат малозабезпеченим родинам для працездатних осіб: тепер він становить 11 16,45 грн (було 868,35 грн);
- підвищили розмір допомоги на дітей, які виховуються в багатодітних родинях: відтепер він 2100 грн (а не 1700 грн як було раніше);
- максимальний розмір тимчасової допомоги дітям, місцепроживання батьків яких невідоме, або вони ухиляються від сплати аліментів чи не мають можливості утримувати дитину: на дітей віком до 6 років тепер буде становити 2100 грн, а на дітей від 6 до 18 років - 2618 грн.

Міністерка соціальної політики Марина Лазебна також заявила, що до тих дітей, які стали сиротами під час війни Росії проти України або постраждали через бойові дії, може бути застосований окремий підхід⁸.

Отже, соціальні допомоги продовжують виплачуватись в умовах воєнного стану в Україні. Хоча викликає величезні сумніви адекватність самого набору послуг мінімального споживчого кошика. Загострилась проблема включення до складу прожиткового мінімуму мінімальних витрат на послуги охорони здоров'я, освіти, транспорту, зв'язку, що у дедалі більшому обсязі стають

⁷ Кожна дитина України від цієї війни постраждала: скільки маленьких життів забрала та покалічила Росія. Факти / Україна.: веб-сайт. URL: /fakty.com.ua/ua/ukraine/20220601-kozhna-dytyna-ukrayiny-vid-cziyeyi-vijny-postrazhdala-skilky-malenkyh-zhyttiv-zabrала-ta-pokalichyla-rosiya/ (дата звернення 02.06.2022).

⁸ Виплати на дітей підвищили: на скільки і хто буде отримувати більше: веб-сайт. ТСН Україна . URL: <https://tsn.ua/ukrayina/viplati-na-ditey-pidvischili-na-skilki-i-hto-bude-otrimuvati-bilshe-2078617.html> (дата звернення 04.06.2022).

платними. На наш погляд, слід до складу прожиткового мінімуму обов'язково включати витрати на освіту, оздоровлення, утримання дітей у дошкільних навчальних закладах, платні медичні послуги тощо. Адже отримання освіти чи базовий набір лікарняних послуг – це той мінімум, на який має право розраховувати кожна людина у цивілізованому суспільстві. Саме тому, набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, що складають теперішній споживчий кошик, можна вважати недоукомплектованим. Варто звернути увагу і на те, що в розрахунках наводяться усереднені величини потреб основних харчових речовин для дітей, дорослого населення України, різних груп фізичної активності та вікових категорій без урахування особливостей стану здоров'я населення в регіонах, кліматичних умов проживання, ведення традиційного побуту і національних традицій в харчуванні. В результаті чого склад споживчого кошику не задовольняє мінімальні потреби сучасної людини. Так наприклад, у частині набору продовольчих товарів спостерігається невідповідність медичним нормам споживання продуктів харчування. На наш погляд, неприпустимо в розрахунки закладати усереднені величини потреб основних харчових речовин та енергії, так як вони одним групам розраховуються в надлишку, іншим – навпаки. Таким підходом ми наперед прогнозуємо «недоїдання» основних харчових речовин та недоотримання енергії для нормального життя. Така методика особливо шкодить дітям, тому що тільки якісне харчування забезпечує дитині гармонійний розвиток.

Усі ці недоліки мають місце при формуванні мінімального прожиткового мінімуму для нарахування державних соціальних допомог в Україні, особливо, для забезпечення соціальних гарантій дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та виплати їм соціальних допомог. Але, в умовах воєнного стану в Україні надважливо вчасно, в повному обсязі та без бюрократичних перепон виплачувати соціальні виплати згідно чинного законодавства. Саме тому державна соціальна допомога виплачуватиметься протягом дії воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скасування. Під час воєнного стану не потрібно звертатися за її перепризначенням або підтвердженням права на її отримання.⁹ Повномасштабне вторгнення Росії в Україну стало викликом для соціальної сфери. Війна – надскладне випробування, але Україна, із допомогою країн котрі підтримують нашу державу, проходить його з честю, дбаючи за усіх своїх громадян, особливо за найменш захищених – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

---

⁹ Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03. 2022. № 214. . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text>

* * *

Social assistance for orphans and children deprived of parental care in the conditions of maritime state in Ukraine

(summary)

The article analyzes the formation of social assistance for orphans and children deprived of parental care in Ukraine. Today, analysts note that the size of the minimum state social standards is significantly underestimated. First of all, this applies to the subsistence level, especially for children, which must be calculated on the basis of modern needs. After all, all social benefits for orphans and children deprived of parental care depend on the subsistence level for a child of the appropriate age. That is why the problems of formation of the basic social standard – the subsistence level are considered, in particular the basic lacks of the existing technique of its calculation are defined. The use of the subsistence level as a state social standard has been clarified. Methods of calculating the subsistence level are highlighted. The values of the subsistence level for children according to age categories for the formation of social benefits are considered. The focus is on social benefits for Ukrainian children in five categories during hostilities. Changes in the current legislation on the payment of social benefits in martial law in Ukraine are analyzed.

Список використаних джерел:

- Виплати на дітей підвищили: на скільки і хто буде отримувати більше: веб-сайт. ТСН Україна. URL:<https://tsn.ua/ukrayina/viplati-na-ditey-pidvischili-na-skilki-i-hto-bude-otrimuvati-bilshe-2078617.html> (дата звернення 04.06.2022).
- Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, у тому числі з інвалідністю, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом "гроші ходять за дитиною", оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки малих групових будинків: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.06. 2019 . № 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2019-%D0%BF#Text>.
- Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03. 2022. № 214. . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text>.
- Кожна дитина України від цієї війни постраждала: скільки маленьких життів забрала та покалічила Росія. Факти / Україна.: веб-сайт. URL: [/fakty.com.ua/ua/ukraine/20220601-kozhna-dytyna-ukrayiny-vid-cziyeyi-vijny-postrazhdala-skilky-malenkyh-zhyttiv-zabrала-ta-pokalichyla-rosiya/](https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220601-kozhna-dytyna-ukrayiny-vid-cziyeyi-vijny-postrazhdala-skilky-malenkyh-zhyttiv-zabrала-ta-pokalichyla-rosiya/) (дата звернення 02.06.2022).

- Про Державний бюджет України на 2022 рік.: Закон України від 02.12. 2021. № 1928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>.
- Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії.: Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>.
- Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016. №780. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text>.
- Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07. 1999. № 966-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>.
- Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика: Монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2007. 476 с.

Зоряна Крупник*

West Ukrainian National University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-5915-9345

Здоров'язберігаюча культура підлітків як необхідна умова їх особистісного становлення

Сказані давньогрецьким філософом Сократом слова «Здоров'я – не все, але все без здоров'я – ніщо», дуже актуальні, оскільки сучасний інформаційний світ є стартовим майданчиком для формування нової науково-технологічної цивілізації. Великі зміни, що відбуваються в суспільстві, не тільки приносять людині блага, що якісно покращують життя, але й здійснюють негативний вплив на здоров'я людини. Останнє є динамічним цілісним утворенням, що змінюється під впливом як зовнішніх так і внутрішніх чинників та виявляє себе в самозбереженні, зміцненні та підтримці життя людини. Здоров'я є необхідною умовою повноцінного вільного людського життя, вищою цінністю суспільних відносини.

Сучасний стан здоров'я людства викликає обґрунтовану тривогу, що підкріплюється статистично достовірною тенденцією до її погіршення. У зв'язку з цим пильної уваги вимагають проблеми здоров'язбереження молодого покоління. Збереження та зміцнення здоров'я дітей і молоді в суспільстві за будь-яких соціально-економічних умов є найважливішим питанням, адже саме молодь визначає майбутнє країни, а вирішення даної проблеми забез-

---

* Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи. Автор більше 50 наукових та науково-методичних публікацій у фахових і професійних українських та іноземних виданнях. Учасник більше 20 міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій, семінарів (педагогіка, психологія та соціальна робота). Член Соціологічної Асоціації та Асоціації психологів вищої школи України. Керівник студентської проблемної групи з питань соціального проектування. Науковий керівник студента, який зайняв призове місце на II етапі Всеукраїнської студентської олімпіади 2018–2019 навчального року зі спеціальності «Соціальна робота» Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Консультант Тернопільського районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з питань соціального проектування, а також комунальної установи «Інклюзивно-ресурсний центр №1» Тернопільської міської ради щодо організації освітнього процесу та запровадження інноваційних технологій психолого-педагогічних форм навчання дітей з особливими потребами.

печує збереження генофонду нації, підвищення потенціалу всього суспільства. Молодь є базовим елементом мобільності, конкурентоспроможності та моральної зрілості особистості, показником їх готовності до активної життєдіяльності у сучасних умовах життя.

Як відомо, спосіб життя кожної особистості включає три основні категорії¹: рівень життя, якість життя та стиль життя. При цьому рівень життя, насамперед, виступає економічною категорією, що відтворює ступінь задоволення матеріальних, духовних та культурних потреб особистості, а під якістю життя розуміється ступінь комфорту в задоволенні людських потреб (переважно соціальна категорія). Варто зазначити, що стиль життя характеризує поведінкові особливості життя людини, певний стандарт, під який підлаштовується психологія та психофізіологія особистості (соціально-психологічна категорія).

Якщо оцінювати роль кожної з наведених категорій способу життя у формуванні здоров'язберігаючої культури, то можна сказати, що перші дві носять громадський характер, де здоров'я людини буде, насамперед, залежати від стилю життя, який більшою мірою носить персоніфікований характер та визначається історичними, національними традиціями, особистісними нахилами, реалізацією в практиці і досягнення максимального рівня яких, можлива у разі підтримки здорового способу життя. Культура здоров'я² є інтегративним особистісним утворенням, що відтворюється у гармонійності, ціннісному багатстві та цілісності особистості, універсальності її зв'язку з навколишнім світом і людьми, а також здатністю до творчої та активної життєдіяльності.

Аналіз психолого-педагогічної та іншої літератури показує, що аксіологія, педагогіка та психологія зосереджують свою увагу на формуванні ціннісного ставлення до світу як основного завдання освіти, оскільки вони визначають емоційний, психологічний стан, задоволеність життям, а система цінностей регулює поведінку та діяльність, визначаючи мотиваційну сферу та спрямованість особистості. При цьому реалізація здоров'язберігаючих стратегій не можлива без вироблення єдиного підходу системи освіти та сім'ї як інститутів, що забезпечують весь процес соціалізації особистості до становлення її як повноцінного члена суспільства. При цьому основною метою здоров'язберігаючої освіти в цілому є виховання культури здоров'я

---

¹ Здоровий спосіб життя як цінність: проблеми формування URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13029/30-Fedko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15. 05. 2022).

² Малярчук Н. Н. Валеологія. Навчальний посібник, 2008 URL: <http://medbib.in.ua/valeologiya-nauka-zdorove.html> (дата звернення: 15. 05. 2022).

в основі якої лежить свідомо вироблене ціннісне ставлення дитини, підлітка до свого здоров'я та мотивації до оздоровчої діяльності.

У зв'язку з цим, особлива роль у формуванні здоров'язберігаючої культури особистості-підлітка, належить системі гуманістичних цінностей, орієнтованих на вирішення завдань, що сприяють поступовому переходу до нових форм освіти, з метою впровадження в освітній процес основ здоров'язберігаючих технологій, підготовку сучасних підлітків до життя в новому інформаційному суспільстві. З цих позицій для ефективної здоров'язберігаючої діяльності в межах держави та, зокрема, в умовах освітнього закладу необхідно впроваджувати сформовані валеологічні стереотипи поведінки, мотиваційні способи до здоров'язберігаючої культури та стилю життя з проведенням профілактики асоціальної поведінки підлітків.

У зв'язку із затвердженням нових державних освітніх стандартів сучасний заклад освіти являється пріоритетною структурою з формування здоров'язберігаючої позиції підлітків. Важливим результатом освоєння основних освітніх програм передбачає формування установки на безпечний та здоровий спосіб життя. Серед предметних результатів освоєння освітніх програм є вміння організувати здоров'язберігаючу життєдіяльність, навички систематичного спостереження за своїм фізичним станом, величиною фізичних навантажень, даних моніторингу здоров'я, показників розвитку основних фізичних якостей. Нові освітні стандарти мають бути орієнтовані на:

- виховання в дітей та підлітків бажання дбати про своє здоров'я;
- формування установки використання здорового харчування;
- використання оптимальних рухових режимів для дітей та підлітків із врахуванням їх вікових, психологічних та інших особливостей, розвиток потреби у заняттях фізичною культурою та спортом;
- застосування рекомендованого лікарями режиму дня;
- формування знання негативних чинників ризику для здоров'я підлітків (знижена рухова активність, паління, алкоголь, наркотики та інші психоактивні речовини, інфекційні захворювання);
- становлення навичок протистояння залученню до тютюнопаління та вживання алкоголю, наркотиків та сильнодіючих речовин;
- формування потреби підлітка безбоязно звертатися до лікаря з будь-яких питань, пов'язаних з особливостями зростання та розвитку, стану здоров'я, розвиток готовності самостійно підтримувати своє здоров'я на основі використання навичок особистої гігієни.

Варто зауважити, що формування здорового, фізично активного способу життя молодій людині має починатися з дитинства, на основі прикладу її батьків. Основними засадами формування фізично активного способу життя має бути доступність, необхідність, інтерес, а також усвідомлення того,

що даний спосіб життя нерозривно пов'язаний із взірцем культурної, соціально успішної людини. Формування здоров'язберігаючої моделі поведінки підлітків має відбуватися за допомогою роз'яснювально-просвітницької роботи, а особливо в питаннях дбайливого ставлення до репродуктивного здоров'я, сексуальної поведінки, що дозволить знизити ризик переходу неповнолітніх громадян до групи ризику щодо захворюваності на ВІЛ, гепатит та інші захворювання, що передаються статевим шляхом.

В рамках роботи з сім'єю важливим напрямком є формування у сім'ї принципів «відповідального батьківства»³, що спонукатиме батьків до відповідальності не лише за особисте здоров'я, а й за здоров'я своїх дітей.

Важливим аспектом з формування здоров'язберігаючої культури підлітків є інформування про чинники ризику для здоров'я та формування мотивації до здорового способу життя, що має здійснюватися через засоби масової інформації (телебачення, інтернет, радіо, друковані видання), зовнішню рекламу, твори мистецтва (кіно, театр, книги), підручники та навчальні посібники. Особливе місце у цьому процесі займає соціальна реклама⁴. Велике значення має не лише пропаганда позитивної поведінки, а й мінімізація демонстрації на телебаченні, в інших засобах масової інформації, а також у творах мистецтва прикладів нездорового способу життя.

Проведення навчань для медичних працівників первинних підрозділів охорони здоров'я (у тому числі освітніх закладів) та педагогів щодо вивчення методів та засобів профілактики та виявлення ранніх ознак споживання підлітками тютюну, алкоголю, наркотичних засобів сприятиме підвищенню рівня професійних знань фахівців медичного і немедичного профілю та популяризації знань про шкідливий вплив на здоров'я споживання тютюну, алкоголю, психоактивних речовин, підвищенню відповідальності населення за збереження здоров'я загалом.

Важливим та необхідним є впровадження щорічного моніторингу основних поведінкових ризиків, небезпечних для здоров'я дітей та підлітків в освітніх установах; моніторингу оцінки якості життя дітей, включаючи емоційний, комунікативний та психосоматичний компоненти.

Очікуваним результатом в межах реалізації ефективних заходів державної здоров'язберігаючої політики в умовах освітнього закладу та в державі цілому є:

- сформованість уявлень про значущість фізичної культури для зміцнення здоров'я людини (фізичного, соціального та психологічного),

---

³ Відповідальне батьківство: теоретичний аспект URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/25/5.pdf> (дата звернення: 15. 05. 2022).

⁴ Соціальна реклама: навчальний посібник / Д. О. Олтаржевський – Київ: Центр вільної преси, 2016. 120 с.

- про її позитивний вплив на розвиток людини, культури та здоров'я як чинників успішного навчання та соціалізації;
- оволодіння вміннями організовувати здоров'язберігаючу життєдіяльність (режим дня, ранкова зарядка, оздоровчі заходи, рухливі ігри та ін.);
  - сформованість практики систематичного спостереження за своїм фізичним станом, величиною фізичних навантажень, даних моніторингу здоров'я (ріст, маса тіла та ін.), показників розвитку основних фізичних якостей (сили, швидкості, витривалості, координації, гнучкості);
  - формування негативного ставлення до чинників ризику для здоров'я дітей (знижена рухова активність, куріння, алкоголь, наркотики та інші психоактивні речовини, інфекційні захворювання);
  - вміння протистояння залученню до тютюнопаління, вживання алкоголю, наркотичних та сильнодіючих речовин;
  - безбоязне звернення дитини до лікаря з будь-яких питань, пов'язаним з особливостями зростання та розвитку, стану здоров'я, розвиток готовності самостійно підтримувати своє здоров'я на основі використання навичок особистої гігієни;
  - інтерес до прогулянок на природі, рухливих ігор, участі у спортивних змаганнях, туристичних походів, занять у спортивних секціях;
  - правильні уявлення про чинники навколишнього природно-соціального середовища, що негативно впливають на здоров'я людини, способи їх компенсації, уникнення, подолання;
  - збільшення кількості дітей, які демонструють активну життєву позицію, самостійність та творчу ініціативу у творчій діяльності, відповідальне ставлення до життя, навколишнього середовища, відданих позитивним моральним та естетичним цінностям;
  - збільшення кількості освітніх установ, що запровадили здоров'язберігаючі технології навчання, технології «школа здоров'я», є територіями, вільними від тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотиків;
  - скорочення кількості дітей та підлітків, які вживають тютюнову та алкогольну продукцію, наркотики, психотропні та інші токсичні речовини;
  - скорочення кількості дітей та підлітків із ВІЛ-інфекціями, вірусними гепатитами В та С;
  - доступність фізкультурно-спортивної, туристичної інфраструктури для усіх категорій дітей з урахуванням їхніх індивідуальних потреб;
  - збільшення частки дітей та підлітків, які систематично займаються фізичною культурою та спортом;
  - доступність відпочинку та оздоровлення для всіх категорій дітей з урахуванням їхніх індивідуальних потреб;

- створення системи раннього виявлення чинників ризику розвитку наркологічних захворювань серед молоді;
- створення системи раннього виявлення споживачів психоактивних речовин серед учнів шкіл;
- формування в молоді усвідомленого стійкого, негативного ставлення до вживання психоактивних речовин;
- організація волонтерських груп серед молодих людей для проведення профілактичної роботи у форматі здоров'язберігаючої культури.

Отже, необхідною умовою технології формування здоров'язберігаючої культури підлітків виступає включення їх у здоров'язберігаючу діяльність⁵ шляхом організації необхідних умов навчального життя, де сукупність педагогічних дій щодо оволодіння знаннями, вдосконалення фізичних якостей та пов'язаних з ними здібностей, забезпечується фізкультурно-оздоровчою та просвітницько-виховною діяльністю, орієнтованою на формування іміджу здоров'я та здорового способу життя. Тому варто зауважити і на основних педагогічних умовах що сприятимуть найбільш ефективному формуванню культури здоров'я старших підлітків, а саме:

- організація навчально-виховної роботи на основі науково-обґрунтованої системи, що характеризується поетапністю, цілісністю змісту, що включає комплекс взаємопов'язаних компонентів: як мети, завдання, особистісної орієнтованості, діагностики культури здоров'я;
- формування мотивації, умінь, навичок, що характеризує культуру здоров'я та її значущість у повсякденному житті;
- використання інноваційних форм та методів (інтегровані уроки та програми на основі міжпредметних зв'язків; форми та методи олімпійської освіти, оздоровчі технології);
- відповідна професійна підготовленість вчителів, спрямована на формування культури здоров'я старшого підлітка в навчально-виховному процесі.

Велика кількість дослідників одноставні в тому, що ціннісні орієнтації⁶ являють собою найважливішу характеристику особистості й визначають ставлення до навколишнього світу.

На думку науковців, включення здоров'яціннісних орієнтацій у структуру особистості дозволяє вловити найбільш загальні культурно-соціальні

---

⁵ Здоров'язберігаюча діяльність учителя початкової школи: навчальний посібник / Б. Т. Долинський. – Одеса: вид-во вид. М. П. Черкасов, 2010. 187 с.

⁶ Матяж С.В., Березянська А.О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія. Сер.: Соціологія», 2013. Миколаїв. Т. 225, вип. 213.С. 27-30.

детермінанти мотивації поведінки, витоки якої варто шукати в соціально-економічній природі суспільства, моралі, ідеології, культурі, особливостях соціально-групової свідомості найближчого оточення, в якому формується особистість у повсякденній життєдіяльності людини. При цьому здоров'язціннісні орієнтації не перманентні, не вкладені у генетичний код людини, а в цілому є найважливішими елементами внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда (вітальним циклом), всією сукупністю його емоційних переживань. Слід зазначити, що саме вони на сучасному етапі стають предметом цілеспрямованого впливу, а їх розвиток виступає ознакою цілісності (холістичності) особистості, показником міри її соціальності. При цьому, тільки стійка і несуперечлива структура ціннісних орієнтацій зумовлює такі якості особистості, як цілісність, надійність, вірність певним принципам та ідеалам, здатність до вольових зусиль в ім'я ідеалів та цінностей. Тому не випадково у форматі питань формування здоров'язберігаючої культури підлітків важливим є завдання розвитку в дітей духовної культури відповідно до законів здорового способу життя. А норми їхньої поведінки прищеплюються на основі прикладів морального способу життя батьків, педагогів, кумирів, видатних земляків, діячів культури, науки, мистецтва, відомих спортсменів.

Таким чином, культура здорового способу життя особистості – це частина загальної культури людини, яка відтворює її системний та динамічний стан, зумовлений певним рівнем соціально-духовних цінностей, набутих внаслідок виховання та самовиховання, освіти та самоосвіти, мотиваційно-ціннісних орієнтацій, втілених у практичній життєдіяльності, а також у соматичному (фізичному), психічному (душевному благополуччі), духовному (духовно-моральному) та соціальному (соціальному благополуччі) компонентах здоров'я. Ставлення до здоров'я – динамічний процес, що припускає можливість цілеспрямовано керувати ним. Саме тому освітній заклад має стати «школою здорового стилю життя» дітей і підлітків, де будь-який формат діяльності (навчальний, спортивний, дозвілля та ін.) носитиме оздоровчо-виховну спрямованість та орієнтуватиметься на формування навичок і потреб до здорового способу життя. При цьому реалізація здоров'язберігаючих стратегій не можлива без вироблення єдиного підходу системи освіти та сім'ї як інститутів, що забезпечують процес соціалізації особистості дитини до становлення її як повноцінного члена суспільства. Тому з ранніх років необхідно формувати культуру поведінки та відповідний стиль життя. Знання, вміння та навички, закладені у дитячому віці, стануть міцним фундаментом для створення позитивної мотивації до охорони свого здоров'я у дорослому житті і таким способом сприятиме формуванню високого інтелектуального потенціалу особистості зокрема та покоління загалом.

* * *

Health-preserving culture of adolescents as necessary condition for their personal development

(summary)

The issues of health of the young generation as a necessary condition for a full and free human life and as the highest value of social relations are studied. The problem of health education is being actualized, the main vector of which should be aimed at educating the culture of health, which is based on the consciously developed value attitude of the child, adolescent to their health and motivation for health activities. Particular attention is paid to the system of humanitarian values, focused on solving educational problems, which will promote step by step switchover to new forms of education in order to introduce into the educational process the basics of health technologies, preparation of modern teenagers for life in new informational society.

It is proved that an important condition of forming a healthy culture technology among adolescents is their inclusion in health activities by organizing the necessary conditions for educational life where a set of pedagogical actions for the acquisition of knowledge, improvement of physical qualities and related abilities, is provided with physical culture and health-improving and educational activities aimed at forming the image of health and a healthy lifestyle.

The result of familiarization with the new educational programs is the formation of adolescents' skills in the organization of healthy lifestyle, skills of systematic monitoring of their health and indicators of development of basic physical qualities.

Список використаних джерел:

- Realizing the value: ten actions to put people and communities at the heart of health and wellbeing. Finnis A, Khan Khan, H. H., Ejbye Ejbye, J J, Wood Wood, S S, Redding D. http://www.nesta.org.uk/sites/default/files/realising-the-value-ten-key-actions-to-put-people-and-communities-at-the-heart-of-health-and-wellbeing_0.pdf 2016.
- Svalastog AL, Allgaier J, Gajović S. Navigating knowledge landscapes: on health, science, communication, media, and society. *Croat Med J.* 2015;56:321–3. doi: 10.3325/cmj.2015.56.321.
- Відповідальне батьківство: теоретичний аспект URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/25/5.pdf> (дата звернення: 15. 05. 2022).
- Здоров'язберігаюча діяльність учителя початкової школи: навчальний посібник / Б. Т. Долинський. – Одеса: вид-во вид. М. П. Черкасов, 2010. 187 с.
- Здоровий спосіб життя як цінність: проблеми формування URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13029/30-Fedko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15. 05. 2022).

Малярчук Н. Н.. Валеологія. Навчальний посібник, 2008 URL: <http://medbib.in.ua/valeologiya-nauka-zdorove.html> (дата звернення: 15. 05. 2022).

Матяж С.В., Березянська А.О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія. Сер.: Соціологія», 2013. Миколаїв. Т. 225, вип. 213. С. 27-30.

Соціальна реклама: навчальний посібник / Д. О. *Олтаржевський* — Київ: Центр вільної преси, 2016. 120 с.

William C. Frick*

University of Oklahoma Norman, USA

ORCID: 0000-0002-7391-727X

Olga Tsaryk**

West Ukrainian National University, Ukraine

ORCID: 0000-0003-0169-7009

Transparent communication as ethical practice in supporting the best interests and well-being of students

The relationship between communication studies or communication science and education has been long established¹. As an academic discipline focused on the processes of human communication derived through the giving, receiving, and exchange of ideas, its import for the expression of moral commitment, ethical knowledge, and the cultural signaling and messaging of what is right, true, good, and praiseworthy cannot by any means be ignored².

---

* Ph.D., Rainbolt Family Endowed Presidential Professor, University of Oklahoma (Norman, USA). He is a former 2016–17 Core Fulbright U.S. Scholar to the Republic of Georgia and currently a Fulbright Public Policy Fellow to Côte d'Ivoire. A doctoral graduate of the Pennsylvania State University, USA, his research interests include the philosophy of administrative leadership, school system reform within urban municipality revitalization efforts, and broader cultural studies exploring the intersection of identity and schooling. His recent book with Jacqueline A. Stefkovich, "Best Interests of the Student: Applying Ethical Constructs to Legal Cases in Education" is now in its third edition with Routledge.

** Professor of the Department of Foreign Languages and Information and Communication Technologies, Director of the School of International Communications NNIC, Doctor habil. of Pedagogical Sciences, Professor, West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine). Scientific and pedagogical experience in universities of III–IV levels of accreditation is 24 years.

Olga Tsaryk has 125 publications, including 8 textbooks, 13 international publications, 5 publications in periodicals, which are included in the scientometric databases Web of Science and Scopus. She holds membership on two editorial boards.

¹ Jürgen Sammet (2004). *Kommunikationstheorie und Pädagogik. Studium zur Systematik „Kommunikativer Pädagogik“*. Würzburg; A. Baram-Tsabari, J. Osborne (2015). Bridging Science Education and Science Communication Research. *Journal of Research in Science Teaching*. VOL. 52, NO. 2, PP. 135–144. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/tea.21202>.

² K. Eder (1985). *Geschichte als Lernprozess? Zur Pathogenese politischer Modernität in Deutschland*. Frankfurt-a.M.: Suhrkamp; M. V. Tryniak (2010). *Interkulturalna komunikatsi-*

Of particular importance for our argument is how the interests of students in schools can be realized through communicative processes that advance their well-being. This communication can be intimate and proximate through face-to-face conversation that is targeted toward individual agency; and likewise, be grandly visionary through use of persuasive media and systemic approaches at the macro level. These various manifestations of the linkages between communication and moral ends can be illustrated by example through Habermas's discourse ethics³.

Our assertions presented here rely mostly on the linguistic and cultural turns of the mid-20th century that have led to interpretative and philosophic approaches towards the analysis of communication⁴, whereby inquiry and discovery reside at the interplay between social communication structures and individual and group agency⁵.

“Best Interests” and Educational Purposes

The best interests of the student focuses our attention on the moral imperative of acting on behalf of each child and implicates school workers of all kinds whether at the classroom level or administrative agency super-ordinates. In this sense, an educational professional ethic grounded in determining the best interests of students means “weighing what is owed to children against all else”⁶. Rather than navigating the uncertainty of conflicting demands and expectations of various stakeholders and invested parties, or acting out of expediencies and efficiencies, or using rhetorical manipulations to mask self-interest, taking a position of doing

---

ia: osvithniy vymir: monohrafiia [Intercultural communication: educational dimension: monograph]. Khark. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody. Kh.: Vyd-vo KhNADU; N. M.Boichenko (2012). Suspilna znachushchist akademichnykh tsinnosti: moralnyi aspekt osvithnoi komunikatsii. Buttia liudyny v suspilstvi: vidnosyny, spilkuвання, dukhovnist: systemnyi vyklad: Monohrafiia / I.V. Boichenko, M.I. Boichenko ta in. [Social significance of academic values: the moral aspect of educational communication. Human existence in society: relationships, communication, spirituality: systematic presentation: Monograph]. K.: Promin.

³ J.Habermas (1991). *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge: MIT Press.

⁴ S. W. Littlejohn (1996). *Theories of Human Communication*. Belmont, CA: Wadsworth; Andrew F. Hayes, (2005). *Statistical methods for communication science*. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.

⁵ E. Goffman (1959). *The presentation of self in everyday life*. Garden City, New York: Anchor Books; V. V. Rizun (2008). *Teoriia masovoi komunikatsii [Theory of mass communication]*. K.: VTs «Prosvita».

S. Walzik (2015): *Kommunikation & Sozialkompetenz (Positionspapier)*. URL:http://www.walzik.de/downloads/sw_position_kommunikation_und_sozialkompetenz.pdf.

⁶ J. P. Spillane & R. Lowenhaupt (2019). *Navigating the principalship: Key insights for new and aspiring school leaders*. Alexandria, VA: ASCD p. 45.

what's right by students involves keeping them at the heart of decision making. This ethical anchoring means coming to a place of moral insight and sensitivity, active inquiry, and self-reflection on each student's interests, how those interests may be unique to the child, converge or diverge with interests of other students, or be congruent or incongruent with more distal and broader interests of society in general⁷.

Interests are bound up with the student as an agent and participant in schooling. Students are not mere spectators; rather they are implicated by what is going on and therefore the treatment and outcomes of schooling make a difference. There is something at stake for the child in school: 1) their whole state of active development, 2) objective results that are foreseen and wanted, and 3) their personal emotional inclination. You simply cannot get around this. "Interests and aims, concern and purpose, are necessarily connected"⁸. Interests occupy a dynamic place in educative development because recognizing a student's interests necessarily leads to considering the individual child's capabilities, needs, habits, and preferences.

What is more, recognizing the importance of interests ultimately focuses the educator on the differentiation that exists between students' claims and appeals. To paraphrase Dewey⁹, not all children work in the same way just because they have the same teacher, textbook, school setting, and resources. The variability of method and approach are significant for each child depending on a range of personal characteristics and life circumstances. Students' interests and their consideration hold a significant place of value for the schooling enterprise, and with this, clear aims toward the intellectual, emotional, and physical formation of children and the enlargement of their dignity and purposes.

As students' interests hold ethical importance in schooling, a notable project in the philosophy of education has been the effort to address the ambiguity about those interests by attempting to define them more clearly. Dewey¹⁰ presaged this challenge by addressing the need to consider the nature and range of interests students have. Interests that are psychological in nature and formed through "appreciative realization" hold intrinsic value to a student and serve as their own ends, whereas interests that are sociologically normative are part of the "operation of living" where education is synonymous. Either way, there are a diversity of interests that encroach on one another and in any given situation those interests "compete

---

⁷ G. Fenstermacher & M. Amarel (1983). The interests of the student, the state, and humanity in education. In L. Shulman & G. Sykes (Eds.), *Handbook of teaching and policy* (pp. 392–407). New York: Longman.

⁸ J. Dewey (1922). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. New York: Macmillan, p. 147.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

or conflict". As a result, choices need to be made and with those choices the comparison of value enters decision making¹¹.

Psychological interests are important (what students prefer, are disposed to, take notice of, or occupy their attention with). But Peters¹² clearly establishes the normative sense of interests as the significant concern for the effectively ethical operation of schools. He defines interests this way:

In the normative sense 'interests' is used both in a legalistic sense to speak of spheres of action or activity to which a person has a right and in a more general sense to speak of those things which are both worthwhile and in some way appropriate for the individual in question, i.e. beneficial to [them]. When we speak of considering a person's interests we are using "interest[s]" in...the normative sense¹³.

By clarifying students' best interests in this way, Peters allows for a closer examination of the nature and range of students' interests that must be considered.

When it comes to the nature of interests, those who are invested in a problem on behalf of others (namely students) they are "said [to be] concerned about what is in [sic] that person's interest"¹⁴. That investment on behalf of students is then a twofold concern: 1) protecting a student in what they think they have a right to pursue, and 2) ensuring that a student pursues what is worthwhile, beneficial, and fitting for their individual ends. Therefore, some interests can be specific to the unique person, or be of a general nature for any student, such as the promotion of health and security – conditions that are not relative, but certainly apply to everyone. So, there are interests that can be unique to the individual student as well as interests that are legitimately claimed by all students. Ultimately, these interests are directed toward "a quality of life"¹⁵.

Peters¹⁶ continues an examination of interests by explaining that any school conscious of its role in society must assist the family and other institutions of democracy in helping students realize that interests comingle. As such, "consideration of interests is presupposed by the general practice of discussion directed towards discovering what is good or what ought to be done...discourse distinguished by its function of reconciling [sic] independent aims and wills of a community of people"¹⁷. Within this analysis of students' interests is a clear distinction between taking account of both self-regarding and other-regarding alternatives. In the most direct sense, what interests a student may have individually can be realized, but

---

¹¹ Ibid, p. 280–81.

¹² R. S. Peters (1970). *Ethics and education*. London: George Allen & Unwin Ltd.

¹³ Ibid, p. 168.

¹⁴ Ibid, p. 168.

¹⁵ Ibid, p. 178.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid, p. 172.

only in relation to the interests that other students have generally. Or stated differently, what interests are held in common by all students generally may provide the “rules” by which individual interests are either realized, modified, or curtailed.

With this assertion in mind, students clearly have interests of their own. These interests may be defended by students, or a student, themselves; or those interests may be adopted on behalf of students or a particular student in question. Either way, the reality of those interests returns us to the Spillane and Lowenhaupt¹⁸ assertion that acting in best interests is essentially “weighing what is owed to children”¹⁹. Therefore, students’ interests in the “normative sense” can be understood as claims that are made to hold the school and its leadership accountable for addressing in some way. The status of children in a just society obliges an acknowledgment and the taking up of these claims as protected by our system of self-governance. School-based decisions (either by, with, or for the student) are then firmly established upon their health and welfare, pursuing the least detrimental alternative²⁰, but also assuredly made with a concern for well-rounded growth into full maturity as citizens within a democracy²¹. This kind of stance includes then a sensitivity to the presumption of the student’s rationality and own ability to decide increasingly over time what are their best interests²².

These valid claims of students give rise to rights. Developing persons are participants in the social contract of the consent of the governed that entitles the government and its institutions to possess legal authority and exert power through rules that are just²³. As such, “children cooperate in the maintenance of a just society” and have “rights to fair treatment in the educational process”²⁴. Schools are responsible for guaranteeing those valid claims understood as rights, and those rights can be defined as civil, social, or more fundamentally as natural or human. The responsibility corollary of rights falls to both the school and the students themselves. To

---

¹⁸ J. P. Spillane & R. Lowenhaupt (2019). *Navigating the principalship: Key insights for new and aspiring school leaders*. Alexandria, VA: ASCD

¹⁹ *Ibid*, p. 45.

²⁰ J. Goldstein, A. J. Solnit, S. Goldstein & A. Freud (1998). *The best interests of the child: the least detrimental alternative*. New York: The Free Press.

²¹ J. Feinberg (1980). *The child’s right to an open future*. In W. Aiken & H. LaFollette (Eds.), *Whose child? Children’s rights, parental authority, and state power* (pp. 124–153). Totowa, NJ: Littlefield, Adams & Co.

²² *Ibid*; V. L. Worsfold (1980). *Students’ rights: Education in the just society*. In W. Aiken & H. LaFollette (Eds.), *Whose child? Children’s rights, parental authority, and state power* (pp. 254–273). Totowa, NJ: Littlefield, Adams & Co.

²³ J. Rawls (1971). *A theory of justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

²⁴ V. L. Worsfold (1980). *Students’ rights: Education in the just society*. In W. Aiken & H. LaFollette (Eds.), *Whose child? Children’s rights, parental authority, and state power* (pp. 254–273). Totowa, NJ: Littlefield, Adams & Co, pp. 84–85.

be educated means the school must carry out its legal and moral commitment to students' interests while students, over time, come to assume increasing awareness and responsibility for acting according to a personal conception of their own best interests, but not at the expense of the legitimate interests of other persons, for no one should be made "to serve as an instrument of the interests of others"²⁵.

Interests, claims, and rights can feel lopsided without the acceptance of responsibility, both institutionally as the school with its personnel and policies, or personally as the student. Part of the ethical work of school leadership is to advance moral education that seeks to form in students the development of responsibility as described above. Of equal importance is a deep appreciation of what responsibility holds for doing what is in the best interests of students. For responsibility is not ultimately an obligated, cold legal response to the interests of children to accomplish just treatment. Rather, as Worsfold²⁶ relates, to realize that "students' rights begin where teachers' acceptance of their responsibility towards their students begins"²⁷ implies a profound moral insight, not only for teachers but for the entire leadership work of schooling. Interests, claims, causes, projects, or rights are most fully recognized when there is held a compassionate awareness of the student and "not simply an imaginative construction of their desires"²⁸. To remain unmoved by a student spells moral disaster (not to mention possible legal detriment). The profound significance of students' rights comes from the acknowledging response of "sympathetic representation in imagination of another's interests which we can help to satisfy"²⁹. The ethical crux concerning interests then is for school workers to think of themselves as obligated to their students not simply by the thought of the students having rights against them but by representing students' ends to themselves as if they were their own...coming to view their students as persons like themselves³⁰.

Students' interests cast as civil, social, and human rights lends itself to the formulation of the inherent dignity of the person and the legal claims of the individual as established through the core humanizing principle of Universalism within the Enlightenment project³¹.

---

²⁵ Ibid, p. 82.

²⁶ V. L. Worsfold (1980). Students' rights: Education in the just society. In W. Aiken & H. LaFollette (Eds.), *Whose child? Children's rights, parental authority, and state power* (pp. 254–273). Totowa, NJ: Littlefield, Adams & Co, pp. 84–85.

²⁷ Ibid, p. 88.

²⁸ Ibid, p. 88.

²⁹ D. Raphael (1955). *Moral judgement*. London: George Allen and Unwin, pp. 124–125.

³⁰ V. L. Worsfold (1980). Students' rights: Education in the just society. In W. Aiken & H. LaFollette (Eds.), *Whose child? Children's rights, parental authority, and state power* (pp. 254–273). Totowa, NJ: Littlefield, Adams & Co, p. 88.

³¹ M. Taylor (2010). *Twenty-first century enlightenment*. RSA: London.

Rethinking the principal of Universalism can help to formulate important perspectives that are more relevant for today and bring expanded application to students, much like what has been hinted at through Worsfold³² and others. Part of the professional work of educational leaders is to closely consider the “best interests” principle³³ that underlies decision making and practice. For the best interests of students are inherently compromised by professionals and others who hold positions of power in relation to children. Therefore, a meaningful antidote is required for failing to enthusiastically take up the normative claims of students. How can school leaders responsibly come to a fuller acknowledgement and appreciation of students’ rights and thereby act accordingly? One remedy can be understood as intrapersonal and the other as practice activity.

First, the intrapersonal. The foundation of rights is empathy. Seeking to understand and acquiring awareness by taking up another’s point of view is, as Taylor³⁴ suggests, “a core competency for twenty-first century citizens”³⁵. It can easily be asserted that the competency is especially significant for the school administrator who decides and acts in the best interests of students. The highest stages of human development signal a deeper level of self-awareness and expression, a self-authoring aspiration for empathic functioning to meet the demands of, and successfully navigate within, a richly pluralistic society³⁶. Of the many attributes we would hope to develop in ourselves, our innate capacity for empathy may matter most for acknowledging and responding to the rights of students.

Taylor³⁷ reminds us that valuing empathy and developing it within ourselves does not necessarily mean supporting a certain ideology, rather empathy works against unconscious bias, indifference, disparagement, indignation, or worse. Empathy helps us “to have a relationship to our own reactions rather than be captive to them”³⁸ to “resist our tendencies to make ‘right’ or ‘true’ that which is mere-

---

³² V. L. Worsfold (1980). Students’ rights: Education in the just society. In W. Aiken & H. La-Follette (Eds.), *Whose child? Children’s rights, parental authority, and state power* (pp. 254–273). Totowa, NJ: Littlefield, Adams & Co.

³³ S. Parker (1994). The best interests of the child – principles and problems. *International Journal of Law and the Family*, 8(1), 26–41.

³⁴ M. Taylor (2010). *Twenty-first century enlightenment*. RSA: London.

³⁵ *Ibid*, p.16.

³⁶ R. Kegan (2001). Competencies and working epistemologies: Ways we want adults to know. In D. S. Rychen & L. H. Salganik (Eds.), *Defining and selecting key competencies* (pp. 192–204). Kirkland, WA: Hogrefe & Huber Publishers.

³⁷ M. Taylor (2010). *Twenty-first century enlightenment*. RSA: London.

³⁸ R. Kegan (2001). Competencies and working epistemologies: Ways we want adults to know. In D. S. Rychen & L. H. Salganik (Eds.), *Defining and selecting key competencies* (pp. 192–204). Kirkland, WA: Hogrefe & Huber Publishers., p. 199.

ly familiar and ‘wrong’ or ‘false’ that which is only strange”³⁹. Empathic capacity is required in order to appreciate and insightfully respond to the claims of others. The foundations of the capacity are certainly developed in infancy and early childhood through a developing social sense, but empathy needs to mature over a lifetime where consciousness and intentionality are directed toward “reasons and opportunities to appreciate similarities and respect differences”⁴⁰. The character strengths of a professional educator provide a moral basis for the realization of the “best interests of the student.”

Possessing empathy and its related strengths of holding self-interest in check through an altruistic commitment to reciprocity and relationships yields a “felt connection and identification in some way to the persons or group whose welfare [is of] concern”⁴¹. And although empathy is biased toward the immediate encounters of those who are like oneself, compassion, empathy and social responsibility can be developed and made integral to one’s identity if exercised in action. Perspective taking is critical. To “imaginatively place yourself in the proverbial shoes of another”⁴² is foundational for moral deliberation, and more specifically, the source for what “drives us to act on the principle of universalism”⁴³. This intrapersonal capacity melds the cognitive (evaluation of a person’s general position, situation, and obligations) and the affective (attending to the particularity of a person’s perspective, experience, and projects) bringing about fuller knowledge of others and their standing⁴⁴. The result for the school leader is more open-mindedness and the result for the student is the likely realization of their interests.

Practice activity is another way to realize and act upon students’ interests. Stated previously, empathy can increase and become part of who one is if the character quality is exercised in action. In relation to practice, schools and their systems are rich developmental spaces in which to form empathic disposition, not only for oneself but for an entire community of practice. Acknowledging and responding to students’ interests means taking their rights and responsibilities seriously (cognitively and affectively) as an entire educational system. Depending on the

---

³⁹ R. Kegan (1994). In *Over Our Heads: The Mental Demands of Modern Life*. Cambridge, MA: Harvard University Press, p. 302.

⁴⁰ M. Taylor (2010). *Twenty-first century enlightenment*. RSA: London, p. 18.

⁴¹ N. Eisenberg (1986). *Altruistic emotion, cognition, and behavior*. New York: Hillsdale, NJ: Erlbaum; C. Peterson & M. E. P. Seligman (2004). *Character strengths and virtues. A handbook and classification*. New York: Oxford University Press, p. 373.

⁴² C. Peterson & M. E. P. Seligman (2004). *Character strengths and virtues. A handbook and classification*. New York: Oxford University Press., p. 403.

⁴³ M. Taylor (2010). *Twenty-first century enlightenment*. RSA: London, p. 15.

⁴⁴ C. Peterson & M. E. P. Seligman (2004). *Character strengths and virtues. A handbook and classification*. New York: Oxford University Press.

issue, this means enculturing a commitment to creating the space to listen and put forward the views of all participants within a network of relationships concerning a student or students. What emerges is collective empathy coalescing in advocacy.

Depending on the problem, this means cultivating a commitment to creating a space for all network members to listen and express their views. Effective pedagogical activity is realized based on observance of humanistic principles. This is due to the following rules: first, the main task of the teacher is to fill the lives of students with positive emotions, significance, interesting educational and cognitive activities; secondly, the teacher should be a model in interaction, communication, because students are only at the stage of learning this and take responsibility for the results of pedagogical interaction; thirdly, the teacher is obliged to carry out explanatory work among students on the responsibility for words and deeds⁴⁵.

The personality-oriented approach plays an important role in effective pedagogical activity, and such an approach creates conditions for the formation of an individual trajectory of professional and personal formation and development of pedagogical communication.

It is known that every person in the process of his development resolves several contradictions. The first contradiction is between the social stereotypes that it imitates and the desire to maintain its own autonomy. Therefore, empathic culture is the result of one's individual professional and personal development, as well as a kind of tool for the development of the individuality of each child. The second contradiction is between a person's focus on material goods and striving for an ideal personality. Empathic culture determines what level the focus on ideal attitudes are formed. The third contradiction is between the presence of the individual in constant social communication and the desire to preserve one's own individuality. Therefore, the empathic culture of the teacher helps to establish effective communication with students⁴⁶. The axiological approach is important in the formation of empathic culture. This is due to the fact that the necessary condition for the manifestation of empathy is the formation of professional orientations and personal values, where a person is defined as the highest value of society. Scientist N. Tkachova believes that the axiological approach is a link between psychological and pedagogical theory and pedagogical

---

⁴⁵ Semychenko, V. A. (2004). *Psykhologhiia pedahohichnoi diialnosti* [Psychology of pedagogical activity]. K.: Vyshcha shkola.

⁴⁶ S. I. Podmazin (1997). *Osobystisno oriientovanyi osvittinii protsesy: pryntsyipy, tekhnolohii* [Personality-oriented educational process: principles, technologies]. *Pedahohika i psykhologhiia*, 2;

S. L. Yatsenko(2002). *Pedahohichni umovy ta chynnyky osobystisno oriientovanoho navchannia (teoretichniy aspekt)* [Pedagogical conditions and factors of personality-oriented learning (theoretical aspect)]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 9; O. Ya. Savchenko (2008). *Osobystisno oriientovane navchannia* [Personality-oriented learning]. *Entsyklopediia osvity*. K.: Yurinkom Inter.

practice, because it encourages teachers to search for the ideal and its achievement, because the manifestations of empathic culture require such human values regarding health, education, manifesting creativity⁴⁷.

A communicative action space is a “dialogical social learning model of participation” where a democratic orientation invites “adults as co-enquirers or interpretive learners” with the student “rather than [ostensibly] acting in their ‘best interests’”⁴⁸. Fundamental in the process is a clear recognition of power relations that exist among social and organizational parties and that “flexibility, mutual respect and reciprocity are...essential aspects of participation” toward discovery and later advocacy⁴⁹. What is at stake are children and youth participating – being part of decision making that is characterized by “dialogue and exchange [so] those involved are able to develop creative answers to challenges...that are meaningful”⁵⁰. This is a distinctive characteristic of a culture of advocacy where the school is a place and space championing outcomes that are deliberative, integrative, and focused on child-centred practices.

Educational administration necessarily leads the empathy and advocacy agenda among teachers and staff. The work cannot simply be left to the school counselor, school social worker, school resource officer, or other school personnel including external community agencies and services. As Melton⁵¹ states, the advocacy vision aims to:

Raise the status of children and increase the responsiveness and accountability of the institutions affecting them. Advocacy consists of social action on behalf of children whether to increase their self-determination or to enhance the social, educational and medical resources to which they are entitled⁵². Realizing students’ best interests are subject first to our requirement to respect and ensure their rights⁵³.

---

⁴⁷ N. O. Tkachova (2006). *Aksiologichnyi pidkhid do orhanizatsii pedahohichnoho protsesu v zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi* [Axiological approach to the organization of the pedagogical process in a secondary school]. Luhansk: LNPU imeni T. H. Shevchenka; Kh.: Vydavnytstvo «Karavela».

⁴⁸ J. Boylan, & J. Dalrymple, (2011). *Advocacy, social justice and children’s rights*. Practice: *Social Work in Action*, 23(1), p. 26.

⁴⁹ *Ibid*, p. 26.

⁵⁰ B. Percey-Smith (2006). *From consultation to social learning in community participation with young people*. *Children, Youth and Environments*, 16(2), p. 169.

⁵¹ G. Melton (1987). *Children, politics and morality: The ethics of child advocacy*. *Journal of Clinical Psychology*, 16(4), pp. 357–367.

⁵² *Ibid*, p. 357.

⁵³ M. Freeman (2007). Article 3. *The best interests of the child*. In A. Allen, J. Vande Lanotte, E. Verhellen, F. Ang, E. Berghmans, & M. Verheyde (Eds.), *A commentary on the United Nations Convention on the rights of the child* (pp. vii–79). Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

Conclusion

The analysis of scientific views on the problem of communication as an ethical practice of supporting the best interests of students suggests that this process is relevant to the modern education system and is defined as systematic, holistic, and dependent on several factors that acknowledge and contribute to the claims that students have as participants in schooling.

It is established that the research and implementation of the process of forming transparent communication should be carried out from the standpoint of taking into account the interests of the child, as recognizing the interests of the student necessarily considers individual capabilities, needs, habits and preferences. Communicative processes are realized both through personal conversation and use of systemic approaches at the macro level.

* * *

Transparent communication as ethical practice in supporting the best interests and well-being of students

(summary)

An analysis of the scientific views of scientists on the problem of communication as an ethical practice of supporting the well-being and well-being of students is carried out. This process is important for the implementation of the tasks of the modern education system and is defined as systemic, holistic and dependent on many factors.

The examination and implementation of the process of shaping transparent communication should take place from the point of view of taking into account the interests of the child. Identifying the interests of the student necessarily takes into account the individual abilities, needs, habits and preferences of the child.

Bibliography:

- Baram-Tsabari, A., Osborne, J. (2015) Bridging Science Education and Science Communication Research. *Journal of Research in Science Teaching*, Vol. 52, No 2, pp.135–144. 52, NO. 2, PP. 135–144.
- Boichenko N. M.(2012). *Suspilna znachushchist akademichnykh tsinnosti: moralnyi aspekt osvitnoi komunikatsii. Buttia liudyny v suspilstvi: vidnosyny, spilkuvannia, dukhovnist: systemnyi vyklad: Monohrafiia / I.V. Boichenko, M.I. Boichenko ta in. [Social significance of academic values: the moral aspect of educational communication. Human existence in society: relationships, communication, spirituality: systematic presentation: Monograph]. K.: Promin, 452–474. In Ukrainian.*

- Boylan, J., & Dalrymple, J. (2011). Advocacy, social justice and children's rights. *Practice: Social Work in Action*, 23(1), 19–30.
- Dewey, J. (1922). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. New York: Macmillan.
- Eder K. (1985). *Geschichte als Lernprozess? Zur Pathogenese politischer Modernität in Deutschland*. – Frankfurt-a.M.: Suhrkamp,.– 614 S.
- Eisenberg, N. (1986). *Altruistic emotion, cognition, and behavior*. New York: Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Feinberg, J. (1980). The child's right to an open future. In W. Aiken & H. LaFollette (Eds.), *Whose child? Children's rights, parental authority, and state power* (pp. 124–153). Totowa, NJ: Littlefield, Adams & Co.
- Fenstermacher, G., & Amarel, M. (1983). The interests of the student, the state, and humanity in education. In L. Shulman & G. Sykes (Eds.), *Handbook of teaching and policy* (pp. 392–407). New York: Longman.
- Freeman, M. (2007). Article 3. The best interests of the child. In A. Allen, J. Vande Lanotte, E. Verhellen, F. Ang, E. Berghmans, & M. Verheyde (Eds.), *A commentary on the United Nations Convention on the rights of the child* (pp. vii–79). Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Garden City, New York: Anchor Books.
- Goldstein, J., Solnit, A. J., Goldstein, S., & Freud, A. (1998). *The best interests of the child: the least detrimental alternative*. New York: The Free Press.
- Habermas, J. (1991). *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge: MIT Press.
- Hayes, Andrew F. (2005). *Statistical methods for communication science*. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates. ISBN 978-1-4106-1370-7. OCLC 320950289.
- Kegan, R. (1994). In *Over Our Heads: The Mental Demands of Modern Life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kegan, R. (2001). Competencies and working epistemologies: Ways we want adults to know. In D. S. Rychen & L. H. Salganik (Eds.), *Defining and selecting key competencies* (pp. 192–204). Kirkland, WA: Hogrefe & Huber Publishers.
- Littlejohn S. W. (1996). *Theories of Human Communication*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Melton, G. (1987). Children, politics and morality: The ethics of child advocacy. *Journal of Clinical Psychology*, 16(4), 357–367.
- Parker, S. (1994). The best interests of the child – principles and problems. *International Journal of Law and the Family*, 8(1), 26–41.
- Percey-Smith, B. (2006). From consultation to social learning in community participation with young people. *Children, Youth and Environments*, 16(2), 153–179.
- Peters, R. S. (1970). *Ethics and education*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Peterson, C., & Seligman, M. E. P. (2004). *Character strengths and virtues. A handbook and classification*. New York: Oxford University Press.
- Podmazin, S. I. (1997). Osobystisno oriietovanyi osvittii protses: pryntsypp, tekhnolohii [Personality-oriented educational process: principles, technologies]. *Pedahohika i psykholohiia*. 2, pp. 37–43. In Ukrainian.
- Raphael, D. (1955). *Moral judgement*. London: George Allen and Unwin.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rizun V. V. (2008). *Teoriia masovoi komunikatsii [Theory of mass communication]*. K.: VTs «Prosvita». In Ukrainian.

- Sammet, Jürgen (2004). *Kommunikationstheorie und Pädagogik. Studium zur Systematik „Kommunikativer Pädagogik“*. Würzburg.
- Savchenko, O. Ya. (2008). Osobystisno oriiientovane navchannia [Personality-oriented learning]. *Entsyklopediia osvity*. K.: Yurinkom Inter, 626–627. In Ukrainian.
- Semychenko, V. A. (2004). *Psykholohiia pedahohichnoi diialnosti* [Psychology of pedagogical activity]. K.: Vyshcha shkola. 335 s. In Ukrainian.
- Spillane, J. P., & Lowenhaupt, R. (2019). *Navigating the principalship: Key insights for new and aspiring school leaders*. Alexandria, VA: ASCD.
- Taylor, M. (2010). *Twenty-first century enlightenment*. RSA: London.
- Tkachova, N. O. (2006). *Aksiolohichniy pidkhid do orhanizatsii pedahohichnoho protsesu v zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi* [Axiological approach to the organization of the pedagogical process in a secondary school]. Luhansk: LNPU imeni T. H. Shevchenka; Kh.: Vydavnytstvo «Karavela». 300 s.
- Tryniak M. V. (2010). *Interkultura komunikatsiia: osvitnii vymir: monohrafiia* [Intercultural communication: educational dimension: monograph]. Khark. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody. Kh.: Vyd-vo KhNADU. 247 p. In Ukrainian.
- URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/tea.21202>
- Walzik, Sebastian (2015): *Kommunikation & Sozialkompetenz (Positionspapier)*. URL: http://www.walzik.de/downloads/sw_position_kommunikation_und_sozialkompetenz.pdf.
- Worsfold, V. L. (1980). Students' rights: Education in the just society. In W. Aiken & H. LaFollette (Eds.), *Whose child? Children's rights, parental authority, and state power* (pp. 254–273). Totowa, NJ: Littlefield, Adams & Co.
- Yatsenko, S. L. (2002). *Pedahohichni umovy ta chynnyky osobystisno oriientovanoho navchannia (teoretichniy aspekt)* [Pedagogical conditions and factors of personality-oriented learning (theoretical aspect)]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 9, 195–197. In Ukrainian.

Марія Корман*

West Ukrainian National University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-9670-2733

Спільна реальність як передумова взаєморозуміння

Комунікативна сфера діяльності людини – це та сфера дослідження, яка ніколи не перестає бути актуальною. Тенденції розвитку сучасного суспільства, бізнес-середовища та соціальних інститутів поставили особистість в умови безперервного спілкування і взаємодії з оточенням. На додаток до широких можливостей, які відкриває сучасність, активність у соціальних мережах особистість стикається з серйозними проблемами, до яких відноситься величезний обсяг інформації, як наслідок – емоційне напруження, роздратування, негативізм, конфлікт, агресивність. До цих ускладнень додається і той факт, що не всі оточуючі прагнуть конструктивно будувати свої відносини з іншими у прямому спілкуванні. Відповідно до взаємовигідного співробітництва, життя сучасної людини часто вкладається в простір маніпуляцій, подвійні стандарти, інформаційна двозначність, непорозуміння як у міжособистісному спілкуванні, так і у діловому.

Постановка проблеми. Тема досягнення взаєморозуміння у спілкуванні достатньо широко вивчена та висвітлена у наукових публікаціях, підручниках та, не дивлячись на це, ми часто стикаємось із непорозуміннями як у міжособистісному спілкуванні так і у діловому. Тому, на нашу думку, важливо виокремити поняття спільної реальності у спілкуванні та визначити його важливість у досягненні взаєморозуміння.

---

* Автор понад 50 наукових публікацій у фахових видання України; має публікації у міжнародних виданнях, в т.ч. у наукометричній базі Scopus. У співавторстві підготувала «Матеріали навчально-тренінгової програми з педагогічної майстерності для молодих викладачів ТНЕУ», «Словник педагогічних термінів», навчальний посібник з грифом МОН України «Психологія управління», підручник «Креативний менеджмент», колективну монографію «Якість університетської освіти: актуальні питання теорії і практики». Як сертифікований бізнес-тренер активно працює у напрямку розробки тренінгових програм та проведення тренінгів. Коло наукових інтересів: психологія усвідомленого управління, емоційний інтелект, креативне управління, ефективне спілкування.

Метою статті є визначення поняття спільної реальності як важливого чинника досягнення взаєморозуміння у спілкуванні як міжособистісному так і у діловому.

Взаєморозуміння визначають як таке розшифрування партнерами повідомлень і дій один одного, яке відповідає їх значенню з погляду їхніх авторів¹. Тут важливим є саме «погляд» авторів, адже саме через різний погляд і розуміння одних і тих же слів різних людей виникає непорозуміння.

Існує багато технік та прийомів для налагодження взаєморозуміння. Серед них, важливим є поєднання нерефлексивного і рефлексивного слухання. До прийомів рефлексивного слухання належать такі: ²

- ехо-техніка – повторювання висловленої партнером по спілкуванню думки, твердження, почуття з метою уточнення інформації;
- повідомлення про сприйняття іншого – за допомогою цієї техніки можна допомогти співбесіднику виразити його емоції, сприяти виникненню у нього відчуття психологічного комфорту, а отже – підвищити ймовірність отримання достовірної інформації;
- розвиток ідеї – це виведення логічних зв'язків зі слів партнера з метою уточнення суті сказаного та отримання інформації без прямих запитань;
- резюмування – відтворення у загальному вигляді низки висловлювань партнера і коротке формулювання найбільш суттєвого в них;
- розпитування – постановка зрозумілих запитань до співрозмовника з метою активізації комунікаційного процесу, уточнення інформації та з'ясування суперечностей.

Нерефлексивне слухання – спосіб уважного зосередженого слухання без власних мовних реакцій. Цей вид слухання передбачає невтручання в хід висловлювання думок співрозмовника. При цьому допускається використання немовних засобів: кивок головою, наближення до партнера по спілкуванню і т. ін.

Оскільки люди, які взаємодіють між собою, впливають на сприймання і очікування один одного, міжособистісне спілкування можна визначити як будь – яку вербальну чи невербальну поведінку, яка сприймається іншим учасником спілкування. Тому застосування усіх відомих прийомів може не привести до взаєморозуміння, за умови, якщо вже у першому циклі спіл-

---

¹ Етика ділового спілкування: навч. посіб.; Т. К. Чмут, Г. Л. Чайка. 6-е вид., виправл. і доповн. – К.: Знання, 2007. – С. 230.

² Креативний менеджмент: підруч. для вивч. дисципліни студ. денної та заочної форм навч. екон. спец.; проф., д. е. н. В. Я. Брич, к. іст. н. М. М. Корман. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 220.

кування (налагодження контакту) не враховується спільна реальність співбесідників, чи наявна вдавана згода у чомусь, чи на рахунок чогось, тобто присутнє лицемірство.

У побутовому рівні налагодження першого контакту спілкування (у купе поїзда, у ліфті, автобусі) починається завжди із спільної реальності (про погоду, ситуацію у країні, і т.д.), і не дивлячись на те, який статус, положення у суспільстві, матеріальне забезпечення у співбесідників – виникає взаєморозуміння, і навіть зацікавленість. Відтак, явна реальність для однієї людини може виявитись абсолютно протилежною для іншої, зазвичай до таких відносять теми політики, релігії, та ін.. ось іншого існує безліч, оскільки, скільки людей – стільки їхніх думок на речі. Зав'язати спілкування з будь-якою людиною часто не вдається із запропонованої нами теми для розмови саме через те, що реальності не співпадають.

Л.Рональд Хаббарт описав трикутник взаєморозуміння АРС, де три поняття: аффініті (емоційне притягнення, емпатія), реальність (однакове бачення речей, спільні умови, оточення...) і спілкування є складовими взаєморозуміння. Вони тісно взаємопов'язані. Коли знижується рівень одного, то інші рівні також знижуються, зникає один – нівелюються інші. Якщо підвищується рівень однієї вершини, то також підвищується рівень двох інших³.

Трикутник АРС має безліч способів застосування для покращення різних станів життя. І хоча Р. Хаббарт описував його з огляду покращення стосунків через спілкування у подружньому житті, ця закономірність працює на усіх рівнях спілкування. Вона пояснює, як розмовляти з людиною: якщо в бесіді використовувати технологією АРС і вибирати предмет розмови (з приводу якого людина, ймовірно, має таку ж думку), аффініті підвищується і комунікація покращується. Використовуючи принцип, який полягає в тому, що, підвищуючи рівень будь-якої вершини цього трикутника, можна підвищити рівень двох інших, можна порозумітися будь з ким, та необхідно врахувати – технологія не працює на нещирості, лицемірстві [рис.1].

Встановити контакт допомагає зворотний зв'язок, тобто отримання відповіді отримувача на повідомлення відправника інформації. Мета запиту і отримання зворотного зв'язку – переконання в тому, що повідомлення отримане і розтлумачене з тієї ж точки зору, яка і малася на увазі. Якщо ж наявні спотворення інформації – є можливість внести роз'яснення і переконатись про розуміння.

³ L.Ron Hubbard The Affinity-Reality-Communication Triangle 1990.

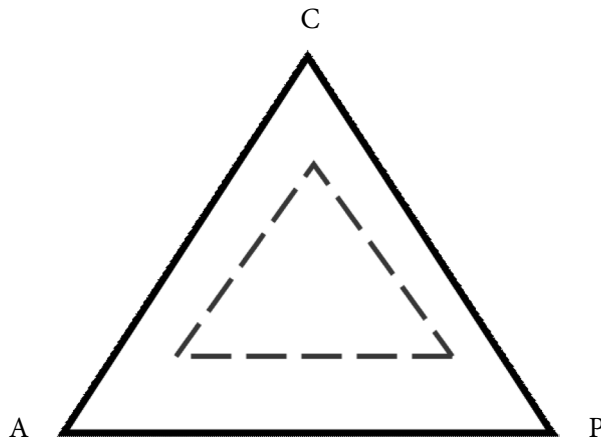

Рис. 1. Трикутник взаєморозуміння

Навиками необхідними для отримання зворотного зв'язку є:

1. Запит у отримувача зворотного зв'язку: це дозволяє переконатись у тому, що вас зрозуміли.
2. Відмова від звинувачень: якщо є сумніви у достовірності отриманого зворотного зв'язку, якщо ви раціоналізуєте свої дії і критикуєте почуття та сприйняття отримувача, це анулює його бажання співпрацювати з вами.
3. Підведення підсумків почутого, коротке повторення слів отримувача: інакше кажучи, надайте зворотний зв'язок отримувачу, щоб переконатися в тому, що правильно зрозуміли його зворотний зв'язок, адресований вам.
4. Перевірка прихованих припущень: якщо зворотний зв'язок, отриманий вами від співбесідника, говорить про те, що вас неправильно зрозуміли, причина може бути у наявності в отримувача скритих припущень про ваші наміри, очікування і мотивацію; проясніть ситуацію, задаючи отримувачу прямі запитання чи підкреслюючи, що це всього лиш ваші припущення, пропонуючи отримувачу підтвердити їх чи спростувати.
5. Відслідковування невербальних сигналів співбесідника: люди виражають своє позитивне чи негативне сприйняття інформації за допомогою мови тіла, що є надійним зворотним зв'язком і дозволяє робити висновки про реакцію на ваші висловлювання.
6. Уточнюючі запитання: уточнюючі запитання дозволяють позбавитись від будь-якої неточності у сприйнятті, допомагають зрозуміти висловлювання, прояснити всі вербальні, звукові і візуальні сигнали.

Якщо перший цикл спілкування відбувся (тобто повідомлення відіслане отримувачу, отримувач – прийняв, зрозумів, відправник – підтвердив) відбувся взаємообумовлений і взаємозрозумілий (релевантно інтерпретований) обмін.

У всіх випадках невід'ємним атрибутом контакту є і психологічний момент (інтенція, мотив, установка, спрямованість і т. д.). У протилежному випадку неможливий наступний рівень спілкування, інформація і надалі може передаватися, але не сприйматися співбесідником. Він застрягає у першому циклі спілкування, де він не прийняв вашу думку, не погодився з вами, чи не отримав підтвердження, що його почули, зрозуміли чи погодились з ним.

Залежно від стилю спілкування конкретної людини (системи принципів, норм, методів, прийомів взаємодії та поведінки індивіда) та незалежно від її офіційного статусу існують передбачувано сприятливі комунікації для налагодження взаєморозуміння і передбачувано несприятливі. Відтак, людині з переважаючим директивним стилем спілкування важко та і не важливо знайти розуміння і переконливу підтримку інших, важливо – настояти на своєму [табл.1].

Зазвичай, порозумітися з людиною легше за умов наявності особистого бажання, зацікавленості. Оскільки за свободою вибору партнера по спілкуванню воно є:

- ініціативне спілкування (співрозмовники мають змогу вибрати своїх партнерів, уникати спілкування з неприємними людьми);
- вимушене спілкування (особа спілкується незалежно від своїх бажань), то, звичайно, порозумітися з людиною, яку ви не хочете ні бачити, ні чути – складно. Мова іде про вимушене спілкування. У різних сферах життєдіяльності сучасної людини багато міжособистісних контактів мають вимушений характер і здійснюються нестільки в силу позитивної мотивації, скільки в силу певної необхідності, коли людина орієнтується при взаємодії з іншим не на модель «хочу», а на моделі «треба».

Вимушені міжособистісні контакти – явище актуальне для великої кількості дорослого населення. Основним місцем їх виникнення є професійна сфера, а також вони можуть бути присутні і у сім'ї, в спілкуванні з деякими родичами, на масових заходах і т.д. В професійній діяльності вимушені контакти виникають у випадках спілкування з різного роду керівниками, з колегами, з клієнтами і ін. Для подібних ситуацій властиві негативні очікування, недовіра, стан роздратованості, розгубленості, очікування використання маніпуляцій і психологічних пасток.

Табл.1

Стилі спілкування

Стиль спілкування	Коротка характеристика
Директивний	заснований на жорсткому спілкуванні без обговорення прийнятих рішень, важливіше відстояти свою позицію, чим досягнути порозуміння
Конвенційний	заснований на принципі домовленості, узгодження різних позицій, слідування загальноприйнятим правилам загального спілкування.
Консолідуєчий	заснований на створенні власних позицій без порушень чужих: учасники спілкування можуть вести себе цілком по-різному, залежно від індивідуальних особливостей співбесідників, стараючись сприяти спільному узгодженню, особисті переконання не заважають їм знаходити переваги альтернативних точок зору

Відтак, це є ще однією широкою, важливою і цікавою темою для нашого подальшого дослідження – налагодження взаєморозуміння у випадку вимушеного спілкування. Оскільки, сфер наявності даної проблеми – вимушеного налагодження комунікації існує багато, особливо це стосується професійної сфери, зокрема, нав'язані ззовні, без внутрішньої мотивації послуги консультантів, коучів, медіаторів, і т.д. вона вимагає окремого дослідження у кожній сфері зокрема.

Висновки. Міжособистісне спілкування - поняття набагато ширше, ніж звичайний обмін словами. Міжособистісні повідомлення передаються від людини до людини за допомогою всіх форм поведінки. Тому застосовуючи різноманітні прийоми для встановлення взаєморозуміння необхідно враховувати, що вже у першому циклі спілкування (налагодження контакту) потрібно брати до уваги і враховувати спільну реальність співбесідників, і пам'ятати, що наявність вдаваної згоди у чомусь, чи на рахунок чогось, тобто присутність лицемірства не призводить до порозуміння, а тільки збільшує бар'єр у комунікації.

* * *

Joint reality as a prerequisite of mutual understanding

(summary)

The article highlights the concept of «common reality» as an important condition for achieving mutual understanding in interpersonal communication. R. Hubbard's Mutual Understanding Triangle (APC) is described; basic techniques and techniques of mutual understanding, skills of feedback. The peculiarities of

personality communication depending on the style of communication (system of principles, norms, methods, methods of interaction and behavior of the individual) are revealed.

The peculiarities of the types of communication on the freedom to choose a communication partner are briefly outlined. It was found that interpersonal communication is a much broader concept than the usual exchange of words. Interpersonal messages are transmitted from person to person through all forms of behavior. Therefore, using various techniques to establish mutual understanding in the first cycle of communication (establishing contact), it is necessary to take into account the common reality of the interlocutors, and remember that the presence of consent in something does not lead to understanding, but only increases the barrier to communication.

Список використаних джерел:

- Етика ділового спілкування: навч. посіб.; Т. К. Чмут, Г. Л. Чайка. 6-е вид., виправл. і доповн. – К.: Знання, 2007. - С. 230.
- Креативний менеджмент: підруч. для вивч. дисципліни студ. денної та заочної форм навч. екон. спец.; проф., д. е. н. В. Я. Брич, к. іст. н. М. М. Корман. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 220.
- L.Ron Hubbard The Affinity-Reality-Communication Triangle 1990.

Tetiana Podkovenko*

West Ukrainian National University, Ukraine

ORCID: 0000-0003-0344-3010

Międzynarodowe standardy mediacji

Wprowadzenie. W dzisiejszym świecie mechanizmy samoregulacji są szczególnie ważne, gdy podmioty stosunków społecznych mają możliwość samodzielnego ustalania zasad postępowania i monitorowania ich przestrzegania. Wzrost aktywności i odpowiedzialności uczestników stosunków prawnych pozwala państwu na delegowanie części swoich uprawnień w określonych obszarach na instytucje społeczeństwa obywatelskiego. Doświadczenia zagraniczne pokazują, że rozwiązywanie i rozstrzygnięcie sporów prawnych należy do jednej z tych dziedzin. Analiza wyników reform sądownictwa przeprowadzonych w drugiej połowie XX wieku w Europie kontynentalnej, potwierdza konieczność powszechnego odejścia od «paternalizmu państwowego» (gdy spory prawne rozstrzygane są wyłącznie w sferze egzekwowania prawa, m.in. przyjęcia odpowiedniej decyzji podjęcie odpowiedniej decyzji, która jest wiążąca) oraz przejście do «podejścia pluralistycznego», tj. uznania potrzeby zapewnienia skonfliktowanym stronom prawa do wyboru sposobu rozwiązania różnic między nimi poprzez umożliwienie korzystania z procedur pojednawczych¹.

---

* Profesor nadzwyczajny na Wydziale Prawa w Katedrze Teorii i Historii Państwa i Prawa Zachodnioukraiński Uniwersytet Narodowy Tarnopol, Ukraina / PhD in Law, Associate professor of Department of Theory and History of State and Law, Western Ukrainian National University (Ukraine).

Od września 2004 roku do chwili obecnej pracuje jako pracownik naukowo-dydaktyczny Katedry Teorii i Historii Państwa i Prawa na Wydziale Prawa Zachodnioukraińskiego Uniwersytetu Narodowego na stanowisku docenta. Jest specjalistą (ze strony Zachodnioukraińskiego Uniwersytetu Narodowego) Szkoły Prawa Polskiego i Europejskiego (wspólny program Uniwersytetu Jagiellońskiego i Zachodnioukraińskiego Uniwersytetu Narodowego).

W lutym 2016 r. odbyła praktykę zawodową w kancelarii adwokackiej «Kubas, Kos, Gałkowski – Adwokaci, spółka partnerska» w Krakowie. W maju 2017 r. otrzymała stypendium z Funduszu Stypendialnego im. Królowej Jadwigi w Krakowie na prowadzenie badań naukowych. Bierze udział w licznych konferencjach krajowych i międzynarodowych. Jest utorką wielu publikacji z dziedziny filozofii prawa, praw człowieka, alternatywnego rozwiązywania sporów. Opublikowała ponad 100 prac naukowych.

¹ Калашникова С. И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции. URL: <http://mosmediator.narod.ru/index/0-1604>.

Kwestia ta jest podejmowana na szczeblu Organizacji Narodów Zjednoczonych, Unii Europejskiej, Międzynarodowego Banku Odbudowy i Rozwoju oraz Międzynarodowej Izby Handlowej. Przejście naszego kraju na rynkowe stosunki gospodarcze, których regulacja prawna odbywa się na podstawie jakościowo nowego ustawodawstwa, otwiera większe możliwości wykorzystania pozapaństwowych form rozwiązywania konfliktów, co z kolei znacznie odciąży system sądownictwa państwa. Metody te są uważane za alternatywę dla wymiaru sprawiedliwości i dlatego nazywane są alternatywnymi metodami rozwiązywania sporów (ADR).

W praktyce międzynarodowej do rozwiązywania konfliktów prawnych stosowane są następujące procedury pojednawcze: rozstrzyganie sporów przez same strony w drodze negocjacji (negotiation); rozwiązywanie sporów przez niezależnego mediatora, który ułatwia stronom osiągnięcie porozumienia (mediation, conciliation); rozstrzygnięcie sporu przy pomocy mediatora-arbitra, który w przypadku braku porozumienia jest uprawniony do rozstrzygnięcia sporu na drodze arbitrażu (med-art); rozwiązywanie sporów z udziałem liderów biznesu, ich prawników oraz trzeciej niezależnej osoby, która przewodniczy w rozprawie (mini-trial)².

Jak pokazują doświadczenia krajów europejskich, w warunkach rozwiniętej wolności gospodarczej i współpracy biznesowej, podmioty stosunków prawnych coraz bardziej zainteresowane są elastycznymi, szybkimi formami rozwiązywania sporów, niż długotrwałymi, kosztownymi postępowaniami sądowymi. Dlatego instytucja mediacji może stać się skutecznym i wydajnym środkiem rozwiązywania sporów prawnych oraz stać się pełnoprawnym mechanizmem funkcjonującym w holistycznym systemie alternatywnego rozwiązywania sporów. Praktyka światowa pokazuje, że obecnie mediacja jest jedną z najpopularniejszych form alternatywnego rozwiązywania sporów, ponieważ prawie 90% wszystkich procedur mediacyjnych kończy się pomyślnie dla skonfliktowanych stron³.

Alternatywne rozwiązywanie sporów to zestaw różnych procedur pojednawczych mających na celu kompleksowe, pełne i bezstronne rozstrzyganie konfliktów prawnych za pomocą mechanizmów i metod pozarządowych, które zapewniają szybkie i skuteczne rozwiązywanie sporów. Takie rozwiązywanie sporów jest oparte na pogodzeniu stanowisk i interesów stron, przy minimalnych nakładach czasu i środków osób zainteresowanych. Pogodzenie stanowisk skonfliktowanych stron, znalezienie kompromisu w sporze prawnym, gotowość do porozumienia i pewne-

---

² Кузьмина М.Н. Медиация как альтернативная форма разрешения правовых конфликтов. Развитие альтернативных форм разрешения правовых конфликтов в России: практика, проблемы, перспективы // Тезисы участников Всероссийской конференции 19–21 октября 1999г. URL: www.lawclinic.ru.

³ Адамантис Е. Медиация в Украине: «за» и «против». *Юрист & Закон*. 2011. №42. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/EA002546.html.

go ustępstwa to ważne zasady alternatywnych sposobów rozwiązywania sporów. Takie podejścia tworzą realne i szersze możliwości pojednania stron i rozwoju ich dalszej współpracy. Badanie praktyki międzynarodowego egzekwowania prawa pozwala wnioskować o postępie i skuteczności instytucji mediacji w stosunku do innych istniejących alternatywnych form rozwiązywania sporów oraz o potrzebie jej wdrożenia na Ukrainie. Znaczenie mediacji jako szczególnej procedury pojednawczej polega na wycofaniu się z konfliktu, wyniesieniu społeczeństwa na jakościowo nowy poziom współpracy i demokracji, tworzeniu rządów prawa i skuteczności społeczeństwa obywatelskiego.

Przedstawienie głównego materiału. Niezależne, wydajne i przejrzyste funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości jest podstawą wdrażania praworządności i ważnym elementem gwarantowania i ochrony podstawowych praw i wolności człowieka. Pośród standardów Rady Europy i Unii Europejskiej, dotyczących niezawisłości i skuteczności sądownictwa, pierwszym dokumentem jest Europejska Konwencja Praw Człowieka, a w szczególności art. 6 Konwencji, który chroni prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy i zawiera następujące zobowiązanie dla Państw: «Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzyganiu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej»⁴.

Coraz bardziej popularna idea sprawiedliwości naprawczej ma swe odzwierciedlenie w instytucji mediacji. Choć nie zawsze istnieje możliwość jej przeprowadzenia, daje wiele pozytywnych uzasadniających wprowadzenie mediacji do ustawodawstwa. W prawie międzynarodowym, jak i w legislacjach krajowych brakuje jednolitej definicji normatywnej mediacji. Istnieją natomiast definicje szczegółowe różnych rodzajów mediacji⁵. W celu wsparcia i harmonizacji zadań państw członkowskich w tym zakresie, oprócz Konwencji od lat 70 XX wieku, Komitet Ministrów Rady Europy przyjął szereg rekomendacji określających ogólne zasady wymiaru sprawiedliwości i proponują rządów opracowywanie odpowiedniego ustawodawstwa, a także do podejmowania innych środków w celu wspierania, rozwijania i wzmacniania takich zasad.

Znana od wieków, lecz funkcjonująca w sferze «prawnie obojętnej», mediacja staje się współcześnie istotnym komponentem systemu prawa i wymiaru sprawiedliwości. Zjawisku temu towarzyszy rosnące zainteresowanie mediacją ze strony usta-

---

⁴ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19930610284>.

⁵ Broński W. Europejskie regulacje dotyczące mediacji w sprawach cywilnych i gospodarczych. *Roczniki nauk prawnych*. 2011. Tom XXI. № 1. s. 44.

wodawców krajowych, a także rozmaitych instytucji i organów państwowych oraz międzynarodowych, takich jak Unia Europejska, Rada Europy czy Komisja Narodów Zjednoczonych ds. Międzynarodowego Prawa Handlowego (UNCITRAL)⁶.

Wdrożenie «pozasądowego rozwiązywania sporów» jest jednym z celów następujących rekomendacji: Rekomendacja nr R (98) 1 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie mediacji rodzinnej (przyjęta przez Komitet Ministrów 21 stycznia 1998 r.); Rekomendacja nr R (99) 19 Komitetu Ministrów w sprawie mediacji w postępowaniu karnym (zatwierdzone przez Komitet Ministrów 15 września 1999 r.); Rekomendacja Rec (2002) 10 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie mediacji w postępowaniu cywilnym (przyjęta przez Komitet Ministrów 18 września 2002 r.).

To były pierwsze dokumenty tego rodzaju, w których uznano znaczenie mediacji dla społeczności europejskiej. Ponadto są one również istotne, ponieważ zachęcają państwa członkowskie do wdrażania i wzmacniania mediacji w trzech obszarach: prawa rodzinnego, karnego i cywilnego⁷. Mediacja jest bardzo praktyczną i elastyczną metodą rozwiązywania sporów. W niektórych przypadkach może być ona szybsza, efektywniejsza i tańsza niż rozstrzygnięcie sporu na drodze sądowej.

W kilku dokumentach Rada Europy oraz Europejska Komisja na rzecz Skutecznego Wymiaru Sprawiedliwości (CEPEJ) uznały, że działania zachęcające do korzystania z mediacji mogą ułatwić dostęp do wymiaru sprawiedliwości. W oparciu o Rekomendacje CEPEJ opracował wytyczne i konkretne środki w celu zapewnienia efektywnej realizacji rekomendacji Komitetu Ministrów ds. Mediacji. I tak, w dniu 7 grudnia 2007 r. przyjęto «Wytyczne dotyczące skuteczniejszej realizacji istniejących zaleceń dotyczących mediacji w postępowaniu karnym CEPEJ (2007) 13»⁸ [5] oraz «Wytyczne dotyczące skuteczniejszej realizacji istniejących zaleceń dotyczących mediacji w sprawach rodzinnych i mediacji w sprawach cywilnych CEPEJ» (2007) 14»⁹.

---

⁶ Morek R. Mediacja w sprawach cywilnych. Stan prawny na 1 grudnia 2012. Warszawa, Wydawca: Ministerstwo Sprawiedliwości, 2012. s. 3.

⁷ Доклад экспертов по результатам заседания рабочей группы по вопросу: Механизмы внесудебного урегулирования споров (ВУС) с акцентом на следующие вопросы: уголовное восстановительное правосудие и процедура медиации в гражданском процессе г. Страсбург, 26 сентября 2016 года. С. 9-10. URL: <https://rm.coe.int/1680700fd3>.

⁸ Керівні принципи для кращого виконання наявної Рекомендації про медіацію в кримінальних справах (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЄКЕП-СЕПЕJ) Страсбург, 7 грудня 2007 р. – СЕПЕJ (2007) 13) Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. С.489-496.

⁹ Керівні принципи для кращого виконання наявних рекомендацій про медіацію в сімейних справах і медіацію в цивільних справах (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЄКЕП-СЕПЕJ), Страсбург, 7 грудня 2007 р., СЕПЕJ (2007) 14) // Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. С. 472-480.

Niniejsze wytyczne są praktycznym narzędziem dla państw członkowskich (ustawodawców krajowych, polityków, sędziów i ogólnie wszystkich zainteresowanych stron), aby pomóc im dostosować wytyczne i znaleźć podstawę w istniejących instrumentach międzynarodowych i regionalnych, określając, w jaki sposób takie przepisy można najlepiej wdrożyć w zakresie rozwoju nowych standardów w tych obszarach, w których istnieją luki prawne.

Wytyczne opierają się na trzech pojęciach: «obecności», «dostępności» i «świadomości», znanych jako „trzy główne elementy schematu mnemonicznego”. W rzeczywistości są to trzy elementy, na których opierają się schematy rozwoju mediacji.

Tym samym w celu zwiększenia poziomu stosowania mediacji konieczne jest podjęcie działań zmierzających do opracowania i stworzenia rzeczywistych schematów na jak największym obszarze geograficznym. Aby rozwijać dostępność, mediacja musi być korzystna dla klientów pod względem kosztów, czasu, lokalizacji, informacji i łatwości dostępu do mediatora. Wreszcie, nawet jeśli mediacja istnieje i jest dostępna dla wszystkich, nie wszyscy wiedzą o niej, jej cechach i korzyściach. Podnoszenie świadomości wszystkich interesariuszy jest również ważnym warunkiem rozwoju instytucji mediacji.

Istnieje stosunkowo niewiele międzynarodowych aktów prawnych regulujących kwestie mediacji. Przede wszystkim to Europejska Konwencja o Wykonywaniu Praw Dziecka z dnia 25 stycznia 1996 r. (art. 13), Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich (Reguły Pekinśkie), przyjęty rezolucją nr 40/33 Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 29 listopada 1985 r., Deklaracja podstawowych zasad sprawiedliwości dla ofiar przestępstw i nadużycia władzy, przyjęta rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 40/34 z dnia 29 listopada 1985 r.

Należy również zwrócić uwagę na szereg dokumentów Komisji Narodów Zjednoczonych ds. Międzynarodowego Prawa Handlowego (UNCITRAL), w tym: Rozporządzenie pojednawcze UNCITRAL z dnia 4 grudnia 1980 r. oraz Ustawę modelową UNCITRAL z dnia 19 listopada 2002 r. dotyczącą międzynarodowej procedury pojednawczej w sprawach handlowych.

Jednak problematyka mediacji, technologii i mechanizmów mediacji znajdują odzwierciedlenie i rozwijana głównie w dokumentach tzw. «miękkiego prawa międzynarodowego», przede wszystkim są to dokumenty Parlamentu Europejskiego i Rady. Przykładem są Dyrektywa № 2008 / 52 / UE z dnia 21 maja 2008 r. w sprawie niektórych aspektów mediacji w sprawach cywilnych i handlowych oraz Rekomendacja Komitetu Ministrów Rady Europy.

Jedną z pierwszych jest Rekomendacja nr R (98) 1 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich z dnia 21 stycznia 1998 r. w sprawie mediacji rodzinnej, przyjęta przez XXI Komitet Ministrów na 616 spotkaniu wiceministrów. W dokumencie tym podkreślano takie korzyści z mediacji, jak poprawa

porozumiewania się członków rodziny, ograniczenie konfliktów, doprowadzenie do polubownych rozwiązań, pomoc w utrzymaniu ciągłości osobistych kontaktów pomiędzy rodzicami i dziećmi, obniżenie społecznych i ekonomicznych kosztów separacji i rozwodu – zarówno ponoszonych przez same strony, jak i przez Państwa oraz skrócenie czasu potrzebnego do rozstrzygnięcia sporu¹⁰.

W Rekomendacji zwraca się także uwagę na skomplikowanie sporów rodzinnych z uwagi na umiędzynarodowienie relacji rodzinnych (spory transgraniczne) i wskazuje, iż to właśnie mediacja powinna być uznawana za właściwą procedurę umożliwiającą rodzicom organizowanie oraz reorganizowanie opieki i kontaktów lub rozstrzyganie sporów powstających w następstwie decyzji podejmowanych w tych sprawach¹¹.

Rekomendacja Komitetu Ministrów Rady Europy nr I (99) 19 z dnia 15 września 1999 r. dla państw członkowskich w sprawie mediacji w sprawach karnych stwierdza, że ze względu na swoją elastyczność i zaangażowanie stron, mediacja jest czymś więcej niż kompleksowy wymiar sprawiedliwości rozwiązywania problemów spowodowanych przestępstwami. Ustalono, że mediacja w sprawach karnych może istnieć zarówno jako alternatywa dla tradycyjnego postępowania karnego, jak i jako uzupełnienie takiego postępowania i stosowania kary, mediacja może również zmniejszyć liczbę wyroków i ostatecznie obniżyć koszty systemu więziennictwa¹². Stwierdza, że mediacja może podnieść świadomość w odniesieniu do znaczenia roli jednostki i społeczności w zapobieganiu i zajmowaniu się przestępstwem oraz rozwiązywaniu związanych z nim konfliktów, a w ten sposób wpłynąć na rozwój bardziej konstruktywnych i mniej represyjnych efektów wymiaru sprawiedliwości¹³. Definiuje ona mediację jako proces, w którym ofierze i sprawcy daje się możliwość dobrowolnego aktywnego uczestniczenia w rozwiązywaniu problemów powstałych wskutek przestępstwa – przy pomocy bezstronnej osoby trzeciej lub mediatora.

Kluczowym etapem rozwoju systemu ADR w Unii Europejskiej było wydanie przez Komisję Europejską – w ramach jej kompetencji do zagwarantowania właś-

---

¹⁰ Rekomendacja nr R (98) 1 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich na temat mediacji rodzinnej oraz memorandum wyjaśniające (przyjęta przez Komitet Ministrów 21 stycznia 1998r. na 616 spotkaniu wiceministrów URL: <https://www.tarnobrzeg.so.gov.pl/sites/default/files/Rekomendacja.pdf>.

¹¹ Gójska A. Mediacja w sprawach rodzinnych. Stan prawny na 1 września 2011 r. Warszawa, Wydawca: Ministerstwo Sprawiedliwości, 2011. s. 4.

¹² Rekomendacja Nr R (99) 19 Komitetu Ministrów [Rady Europy] dla Państw Członkowskich o mediacji w sprawach karnych (przyjęta przez Komitet Ministrów 15 września 1999 r. na 679 posiedzeniu przedstawicieli Ministrów i Komentarz) URL: <https://www.gov.pl/attachment/564d806f-b2cc-4ebc-8721-981dac850ddc>.

¹³ Rekomendacja Nr R (99) 19 Komitetu Ministrów [Rady Europy] dla Państw Członkowskich o mediacji w sprawach karnych (przyjęta przez Komitet Ministrów 15 września 1999 r. na 679 posiedzeniu przedstawicieli Ministrów i Komentarz).

ciwego funkcjonowania i rozwoju jednolitego rynku – dwóch zaleceń dotyczących kryteriów, jakim powinny podlegać ciała rozstrzygające w trybie pozasądowym: Rekomendacji Komisji 98/257/WE z dnia 30 marca 1998 r. dotyczącej zasad stosowanych przez instytucje odpowiedzialne za pozasądowe rozstrzygnięcie sporów konsumenckich, Rekomendacji Komisji 2001/310/WE z dnia 4 kwietnia 2001 r. dotyczącej zasad stosowanych przez instytucje pozasądowe odpowiedzialne za polubowne rozstrzygnięcie sporów konsumenckich. Oba akty prawne określają zestaw zasad, które ciała pozasądowe włączone w ugodowe rozwiązywanie sporów konsumenckich powinny stosować w celu zapewnienia minimalnego standardu wspólnego dla obszaru całej Unii Europejskiej¹⁴.

Podstaw podjęcia działań ustawodawczych ukierunkowanych na wprowadzenie mediacji w postępowaniu administracyjnym należy upatrywać w rozwoju polubownych metod (z innych określeń: środków, technik, instrumentów, form) rozwiązywania sporów prawnych. Taki kierunek rozwoju regulacji prawa administracyjnego, w tym procesowego, podkreśliła jednocześnie Rekomendacja Rec (2001) 9 Komitetu Ministrów Rady Europy o alternatywnych środkach rozstrzygnięcia sporów sądowych pomiędzy organami administracji a stronami prywatnymi, w której zalecono wprowadzenie do systemów prawnych państw członkowskich alternatywnych form rozwiązywania konfliktów w postaci: wewnętrznej kontroli aktów administracyjnych, concyliacji, mediacji, ugody, arbitrażu¹⁵. W dokumencie stwierdza się, że korzystanie z tych narzędzi może być warunkiem wstępnym prowadzenia postępowań sądowych. Proponuje się korzystanie z takich alternatywnych sposobów rozstrzygnięcia sporów poza sądem jako całością, przed rozprawą lub w jej trakcie. Głównymi zaletami alternatywnych sposobów rozwiązywania sporów administracyjnych mogą być, w zależności od przypadku, prostsze i bardziej elastyczne procedury, które umożliwiają szybsze i tańsze rozstrzygnięcie sporów, polubowne rozstrzygnięcie sporów, rozstrzygnięcie sporów z udziałem ekspertów, rozstrzygnięcie sporów na zasadzie wymiaru sprawiedliwości, a nie tylko w zgodzie z surowymi normami prawnymi, oraz szersze granice swobody dyskrekcji¹⁶.

W dniu 7 grudnia 2007 r. Europejska Komisja na rzecz Efektywności Wymiaru Sprawiedliwości (CEPEJ) Rady Europy przyjęła Wytyczne nr 15 w celu lepszego wdrożenia Rekomendacji w sprawie alternatyw w postępowaniu sądowym między

---

¹⁴ Raport Polubowne rozstrzygnięcie sporów konsumenckich w Polsce. Warszawa, kwiecień 2014. s. 9-10

¹⁵ Kocot-Łaszczyca A., Łaszczyca G. Mediacja w ogólnym postępowaniu administracyjnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2018. s. 15.

¹⁶ Рекомендація Rec (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами - приватними особами (ухвалена Комітетом Міністрів 5 вересня 2001 р. на 762-ому засіданні заступників міністрів) URL: http://sc.gov.ua/uploads/tiny_mce/files/13.pdf.

organami administracyjnymi a poszczególnymi stronami. Europejska Komisja na rzecz Efektywności Wymiaru Sprawiedliwości zwróciła uwagę na następujące przeszkody we wprowadzaniu alternatywnych metod rozstrzygnięcia sporów między organami administracji a podmiotami prywatnymi: brak świadomości potencjalnej użyteczności i skuteczności alternatywnych metod rozwiązywania sporów między organami administracji a podmiotami prywatnymi; niewystarczające wyjaśnienie organom administracyjnym korzyści płynących z alternatywnych modeli rozwiązywania sporów, które mogą prowadzić do niekonwencjonalnych, skutecznych i racjonalnych rezultatów; nieufność sądów w zakresie rozwoju pozasądowych alternatyw dla sądowego rozstrzygnięcia sporów w sferze administracyjnej; brak świadomości różnych alternatywnych metod rozwiązywania sporów w tym konkretnym obszarze; brak specjalnie przeszkolonych neutralnych pośredników w tym zakresie; niewielka ilość badań nad alternatywami rozstrzygnięcia sporów administracyjnych w sądzie. Rolą sądów w Wytycznej nr 15 jest zalecenie stronom alternatywnych do postępowania sądowego metod, w tym postępowania pojednawczego, mediacyjnego i negocjacyjnego dla ugody oraz prowadzenie odpowiednich działań informacyjnych. Na rozprawie sędziowie powinni brać pod uwagę porozumienie osiągnięte przez strony, z wyjątkiem przypadków, gdy jest to sprzeczne z interesem publicznym¹⁷.

Rekomendacja Rec (2002) 10 Komitetu Ministrów Rady Europy z dnia 18 września 2002 r. skierowana do państw członkowskich w sprawie mediacji w sprawach cywilnych stanowi, że mediacja odnosi się do procesu rozwiązywania sporów, w trakcie którego strony negocjują, przy pomocy jednego lub kilku mediatorów, sporne kwestie w celu osiągnięcia ugody¹⁸. Mediacja może być wykorzystana szczególnie wówczas, gdy same procedury sądowe nie są odpowiednie dla stron, zwłaszcza z powodu kosztów, i formalnego charakteru, albo też gdy istnieje potrzeba utrzymania dialogu lub kontaktu między stronami. Państwa powinny rozważyć możliwość stworzenia i prowadzenia mediacji całkowicie lub częściowo swobodnej albo wprowadzenia podstawy prawnej dla mediacji, zwłaszcza wtedy, gdy interesy jednej ze stron wymagają szczególnej ochrony¹⁹.

---

¹⁷ Керівні принципи для кращого виконання наявної Рекомендації про альтернативні методи розв'язання спорів між адміністративними органами і приватними сторонами (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЕКЕП-СЕПЕJ) Страсбург, 7 грудня 2007 р., СЕПЕJ (2007) 15) // Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. С. 481-488.

¹⁸ Rekomendacja Rec (2002)10 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie mediacji w sprawach cywilnych z 18 września 2002 r. URL: <https://www.arch.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/mediacje/publikacje-akty-prawne-statystyki/>.

¹⁹ Rekomendacja Rec (2002)10 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie mediacji w sprawach cywilnych z 18 września 2002 r. URL: <https://www.arch.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/mediacje/publikacje-akty-prawne-statystyki/>.

Wyraźnie widać, że odzwierciedlenie kwestii mediacji w powyższych dokumentach jest odmienne. W przeciwieństwie do dokumentów poświęconych w całości mediacji, większość z tych dokumentów dotyczy jedynie mediacji w pewnym stopniu. Jednocześnie analiza treści tych dokumentów międzynarodowych oraz dokumentów organizacji międzynarodowych, w tym definicji «mediacji» oraz mechanizmów promowania integracji mediacji z ustawodawstwem krajowym, potwierdziła duże znaczenie, jakie przywiązuje się do mediacji na poziomie międzynarodowym – która ma znaczny potencjał w zakresie zmniejszenia liczby konfliktów i obciążenia sądów, skrócenia czasu trwania, obniżenia kosztów finansowych oraz ułatwienia procedury rozwiązywania sporów i rozwiązywania konfliktów w różnych obszarach (cywilne i arbitrażowe postępowania, postępowanie karne, postępowanie administracyjne, stosunki międzynarodowe, spory rodzinne i pracownicze, sprawiedliwość światowa itp.).

Ważnym etapem służącym prawnemu uregulowaniu mediacji gospodarczej była również przyjęta przez Komisję Narodów Zjednoczonych ds. Międzynarodowego Prawa Handlowego w dniu 24 czerwca 2002 roku Ustawa Modelowa o międzynarodowej koncyliacji handlowej. W Ustawie pojednanie rozumiane jest nie tylko jako mediacja. Artykuł 1 Ustawy zawiera formalną definicję mediacji (lub ugody), zgodnie z którą mediacja jest «procesem, w którym strony angażują osobę lub osoby trzecie, aby pomóc im w pokojowym załatwieniu spory wynikające w związku z z treścią umowy lub innym stosunkiem prawnym. Mediator nie ma prawa narzucać stronom sposobów rozwiązania sporu»²⁰.

W praktyce procedury, w których jakakolwiek osoba trzecia udziela stronom sporu pomocy w jego rozstrzygnięciu, nazywa się różnymi terminami – postępowanie pojednawcze, mediacja, neutralna ocena, minisąd i tak dalej. Zakres tej ustawy jest bardzo szeroki, obejmuje zagadnienia wynikające z wszelkich stosunków o charakterze handlowym, zarówno umownych, jak i pozaumownych (wszelkie umowy handlowe na dostawę towarów lub świadczenie usług lub wymianę towarów lub usług; umowy dystrybucyjne; przedstawicielstwo handlowe lub relacje agencyjne, faktoring, leasing, budowa obiektów przemysłowych, usługi konsultingowe, inżynieria, licencjonowanie, inwestycje, finansowanie, usługi bankowe, ubezpieczenia, umowy operacyjne lub koncesje, joint venture i inne formy współpracy przemysłowej lub biznesowej, transport towarów lub pasażerów drogą powietrzną, morską, kolejową lub drogową). W komentarzu do Ustawy Modelowej stwierdza się, że powstała ona w kontekście uznania coraz powszechniejszego stosowania procedury pojednawczej jako metody rozstrzygania sporów gospodarczych. Ustawa Modelowa ma również na

---

²⁰ Про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру. Типовий закон Комісії Організації Об'єднаних Націй по праву міжнародної торгівлі. Міжнародний документ від 24.06.2002 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117.

celu zapewnienie jednolitych zasad postępowania pojednawczego²¹. Zgromadzenie Ogólne ONZ dnia 19 listopada 2002 roku przyjęło Rezolucję rekomendującą wszystkim państwom rozważenie przyjęcia tej ustawy do własnego systemu prawnego.

W latach 2003-2004 grupa inicjatywna praktykujących mediatorów, przy wsparciu Komisji Europejskiej, opracowała Europejski Kodeks Postępowania Mediatorów, przyjęty na konferencji w Brukseli w dniu 2 czerwca 2004 r. i przeznaczony do stosowania we wszystkich rodzajach mediacji w sprawach cywilnych i handlowych. Europejski Kodeks Postępowania Mediatorów zawiera zbiór zasad etycznych działania mediatora, których przestrzeganie jest kryterium profesjonalizmu. W szczególności podkreśla się, że mediator zobowiązany jest do «monitorowania zgodności wyników swojej pracy z interesami społeczeństwa jako całości, dążenia do profesjonalizacji i humanizacji stosunków zarządczych oraz podnoszenia poziomu kultury w społeczeństwie»²². Zgodnie z postanowieniami Kodeksu, mediację definiuje się jako jakikolwiek proces, w którym dwie lub więcej stron zgadzają się zaangażować stronę trzecią do pomocy w rozwiązaniu ich sporu poprzez osiągnięcie porozumienia bez orzeczenia sądu, niezależnie od tego, jak może się to nazywać lub scharakteryzowane w konwencjonalnym sensie w każdym z krajów członkowskich. Odniesienia do Kodeksu pozostają bez uszczerbku dla krajowych przepisów ustawowych lub wykonawczych regulujących niektóre obszary działalności.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/52/WE z dnia 21 maja 2008 r. w sprawie niektórych aspektów mediacji w sprawach cywilnych i handlowych określa główne cele lepszego dostępu do wymiaru sprawiedliwości w ramach unijnej polityki budowania obszaru wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości. Taka polityka obejmuje dostęp zarówno do sądowych i pozasądowych metod rozwiązywania sporów²³. Niniejsza dyrektywa powinna przyczynić się do prawidłowego funkcjonowania rynku wewnętrznego, w szczególności w zakresie dostępności usług mediacyjnych. Mediacja może zapewnić szybkie i efektywne kosztowo rozwiązanie sporów cywilnych i handlowych poprzez procesy dostosowane do potrzeb stron. Bardziej prawdopodobne jest, że porozumienia osiągnięte w wyniku mediacji zostaną dobrowolnie dotrzymane, a między stronami utrzymane będą przyjazne i trwałe relacje. Korzyści te stają się jeszcze bardziej widoczne w sytuacjach międzynarodowych.

---

²¹ Про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру. Типовий закон Комісії Організації Об'єднаних Націй по праву міжнародної торгівлі. Міжнародний документ від 24.06.2002 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117.

²² Europejski Kodeks Postępowania Mediatorów, dokument nieformalny, przyjęty na konferencji w Brukseli 2 lipca 2004 r. przez Komisję Europejską URL: <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/miedzynarodowe-i-polskie-standardy-dotyczace-mediacji>.

²³ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/52/WE z dnia 21 maja 2008 r. w sprawie niektórych aspektów mediacji w sprawach cywilnych i handlowych URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/LSU/?uri=CELEX:32008L0052>.

W dniu 21 maja 2013 r. Rada UE przyjęła Dyrektywę w sprawie pozasądowego rozwiązywania sporów konsumenckich. Przyjęcie Dyrektywy 2013/11/UE wynika z konieczności uzupełnienia luk w prawnej regulacji pozasądowego rozwiązywania sporów konsumenckich. Przedmiotem regulacji prawnej Dyrektywy 2013/11/UE są stosunki powstające pomiędzy konsumentem, obywatelem UE a przedsiębiorcą (rezydentem UE) na poziomie krajowym i transgranicznym. Dokument ten ma na celu stworzenie prostej, szybkiej i taniej procedury rozwiązywania sporów między konsumentami a przedsiębiorcami²⁴. Pozasądowe mechanizmy rozwiązywania sporów konsumenckich istnieją już w wielu krajach UE, ale wszystkie mają inny status i inaczej się rozwijają. Nowy system ma na celu harmonizację tworzenia tej instytucji. Dyrektywa dotyczy zarówno krajowych, jak i międzynarodowych sporów konsumenckich w praktycznie wszystkich obszarach, w tym w handlu elektronicznym. Określa minimalne standardy bezstronności, przejrzystości i skuteczności instytucji ADR.

Projektanci Dyrektywy zwrócili uwagę na dwa problemy, które niniejszy dokument ma rozwiązać. Po pierwsze, przed pojawieniem się nowego paneuropejskiego rozporządzenia, procedury ADR nie istniały we wszystkich krajach UE: w niektórych krajach tego typu instytucje od dawna są częścią kultury prawnej (np. Europa Północna), w innych zupełnie nieznaną (Południe i Wschodnia Europa). Z tego powodu art. 5 ust. 1 Dyrektywy zobowiązuje kraje UE do ustanowienia organizacji ADR (przynajmniej jednej) dla wszystkich sporów konsumenckich objętych Dyrektywą²⁵.

Po drugie, nawet tam, gdzie takie instytucje istnieją, świadomość konsumentów o nich jest dość niska. Dyrektywa zobowiązuje zatem przedsiębiorstwa do informowania konsumentów, które ADR są właściwe do rozstrzygnięcia sporów wynikających z umowy.

Podsumowanie. Alternatywne rozstrzygnięcie sporów w prawie UE oznacza pozasądowe rozwiązywanie sporów poprzez zaangażowanie niezależnej strony trzeciej, która proponuje lub podejmuje decyzję lub doprowadza strony do obopólnie korzystnego rozstrzygnięcia sporu. Regulacje prawne tej instytucji są aktywnie rozwijane zarówno na poziomie regionalnym (UE), jak i uniwersalnym (UNCITRAL). O tym, że pewne prawne regulacje pewnych aspektów mediacji stały się obecnie międzynarodowym «standardem», w znacznej mierze zdecydowały wyniki prac in-

---

²⁴ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/11/UE z dnia 21 maja 2013 r. w sprawie alternatywnych metod rozstrzygnięcia sporów konsumenckich oraz zmiany rozporządzenia (WE) nr 2006/2004 i dyrektywy 2009/22/WE (dyrektywa w sprawie ADR w sporach konsumenckich) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A32013L0011>.

²⁵ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/11/UE z dnia 21 maja 2013 r. w sprawie alternatywnych metod rozstrzygnięcia sporów konsumenckich oraz zmiany rozporządzenia (WE) nr 2006/2004 i dyrektywy 2009/22/WE (dyrektywa w sprawie ADR w sporach konsumenckich) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A32013L0011>.

stytucji międzynarodowych i ponadnarodowych, takie jak: Rekomendacja Komitetu Ministrów Rady Europy Rec (2002) 10 z 18 września 2002 r. o mediacji w sprawach cywilnych, Ustawa wzorcowa z 2002 r. o międzynarodowej koncyliacji handlowej przyjęta przez Komisję Międzynarodowego Prawa Handlowego ONZ (UNCITRAL), czy Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/52/EC z dnia 21 maja 2008 r. w sprawie niektórych aspektów mediacji w sprawach cywilnych i handlowych²⁶.

Podsumowując należy podkreślić, że Rada Europy i Unia Europejska dostrzegają w mediacji formę rozwiązywania sporów, która jest lepiej dostosowana do wymogów współczesnych i demokratycznych społeczeństw. Jak pokazuje światowa praktyka, każdy demokratyczny kraj, który szuka sposobów na zaspokojenie rosnącego zapotrzebowania społeczeństwa na sprawny i bezstronny system wymiaru sprawiedliwości, musi stworzyć pełny zestaw różnych skutecznych procedur rozwiązywania sporów. Pod tym względem ruch mediacyjny stał się bardzo popularny w Europie, o czym świadczy duża liczba instrumentów międzynarodowych Wspólnoty Europejskiej i Rady Europy. Mediacja to rzeczywistość uznana na całym świecie, skuteczny sposób rozwiązywania konfliktów, alternatywna forma rozwiązywania sporów, która pozwala znaleźć realne rozwiązanie, które najlepiej odpowiada potrzebom stron sporu. U podstaw mediacji leży przekonanie, że bez odwoływania się do rozstrzygnięć sądu można za jej pomocą pogodzić zwaśnione strony i doprowadzić do osiągnięcia wzajemnego, korzystnego porozumienia uwzględniającego ich interesy (potrzeby). Postrzegając mediację, jako jedną z podstawowych form ADR, należy przyjąć, że służy ona nie tylko rozwiązywaniu sporów na drodze porozumienia, ale jest także szczególnego rodzaju dyskursem, skoncentrowanym na potrzebach i interesach stron, wymianie ich stanowisk i argumentacji. Naszym zdaniem Ukraina powinna brać pod uwagę pozytywne doświadczenia krajów europejskich w zakresie szerokiej możliwości alternatywnego rozwiązywania sporów, zwłaszcza mediacji. Dzisiejszy ruch mediacyjny otrzymuje wsparcie z różnych źródeł ideologicznych i nurtów myślenia. Jest stymulowany zarówno wewnątrz systemu wymiaru sprawiedliwości jak i poza nim. To sposób na zmniejszenie napięć społecznych, zrozumienia i konsensusu w różnych sferach życia publicznego.

---

²⁶ Morek R. Mediacja w sprawach cywilnych. Stan prawny na 1 grudnia 2012. Warszawa, Wydawca: Ministerstwo Sprawiedliwości, 2012. s. 4-5.

* * *

International standards of mediation

(summary)

The aim of the scientific article is to analyze international standards that define the basic principles of mediation as an alternative way to resolve legal conflicts.

As the experience of European states shows, in the conditions of developed economic freedom and business cooperation, the subjects of legal relations are increasingly interested in flexible, prompt forms of dispute resolution, rather than in lengthy, expensive court proceedings. That is why the institution of mediation is able to become an effective and efficient means of resolving legal disputes and a fully functioning mechanism in a holistic system of alternative dispute resolution.

The author emphasizes the need to give the parties to the conflict the right to choose how to resolve their differences, allowing them to use conciliation procedures. This issue is being addressed at the level of the United Nations, the European Union, the International Bank for Reconstruction and Development, and the International Chamber of Commerce. Legal regulation of certain aspects of mediation has now become an international “standard” and is enshrined in the Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe and the Directives of the European Parliament and the Council. One of the most characteristic trends in the development of modern mediation is to provide it with a legal framework.

Wykaz literatury:

- Broński W. Europejskie regulacje dotyczące mediacji w sprawach cywilnych i gospodarczych. *Roczniki nauk prawnych*. 2011. Tom XXI. № 1. s. 43-57.
- Gójska A. Mediacja w sprawach rodzinnych. Stan prawny na 1 września 2011 r. Warszawa, Wydawca: Ministerstwo Sprawiedliwości, 2011. 16 s. URL: https://www.zabrze.sr.gov.pl/userfiles/broszury/Med_w_spr_rodz.pdf.
- Kocot-Łaszczycza A., Łaszczycza G. Mediacja w ogólnym postępowaniu administracyjnym. Warszawa: Wolters Kluwer, 2018. s. 160.
- Morek R. Mediacja w sprawach cywilnych. Stan prawny na 1 grudnia 2012. Warszawa, Wydawca: Ministerstwo Sprawiedliwości, 2012. 14 s.
- Адамантис Е. Медиация в Украине: «за» и «против». *Юрист & Закон*. 2011. №42. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/EA002546.html.
- Доклад экспертов по результатам заседания рабочей группы по вопросу: Механизмы внесудебного урегулирования споров (ВУС) с акцентом на следующие вопросы: уголовное восстановительное правосудие и процедура медиации в гражданском процессе г. Страсбург, 26 сентября 2016 года. 52 с. URL: <https://rm.coe.int/1680700fd3>.

Калашникова С. И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции. URL: <http://mosmediator.narod.ru/index/0-1604>.

Кузьмина М.Н. Медиация как альтернативная форма разрешения правовых конфликтов. Развитие альтернативных форм разрешения правовых конфликтов в России: практика, проблемы, перспективы // Тезисы участников Всероссийской конференции 19 - 21 октября 1999 г. URL: www.lawclinic.ru.

Іванна Андрійчук*

Terнопil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8668-0179

Медіація та освіта: соціально-психологічний вимір

Постановка проблеми

Реалії сучасного життя висувають нові вимоги до керівників закладів освіти аби зуміти вистояти та бути надійним тилом в країні в період війни. Звичних навиків управління в сучасних реаліях буває замало, щоб сфокусуватися на цілому спектрі нових завдань, які з'явилися сьогодні.

У теперішніх умовах воєнного стану відбувається різка зміна звичного стану речей, загострення становища безлічі взаємопов'язаних функцій, що підвищують складність і ризик освітніх процесів, впливають на прийняття рішень. У закладах освіти оновлюються, перебудовуються соціально-економічні та соціально-психологічні системи, можливе загострення непорозумінь, виникнення чималої кількості конфліктів та суперечок нового зразка, визначається траєкторія освіти. Війна змінює напрямок життєдіяльності системи, порушує її стійкість, докорінно її оновлює, спонукаючи до розвитку.

Соціально-політичні та соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні сьогодні, висувають до працівників освітніх організацій нові, більш

---

* Кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології розвитку та консультування Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, психолог-консультант. Є автором понад 60 наукових публікацій у фахових та професійних виданнях України та Польщі, навчально-методичних праць, посібника «Математична статистика для психологів», співавтором навчально-методичних посібників «Практика в системі професійної підготовки психологів», «Державна атестація бакалаврів психології: збірник тестових завдань», «Основи науково-психологічних досліджень» та колективних монографій «Становлення культури життєвого самовизначення сучасної молоді: психологічна теорія і практика», «Актуальні проблеми управління закладами освіти в контексті стратегії модернізації освітньої галузі», «Territories' development: social, economic and humanitarian issues». Брала участь у більше ніж 50 міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях, семінарах, вебінарах (психологія, освіта). Член української асоціації сімейних психологів. Сертифікований консультант у напрямку «Позитивна психотерапія». Завершила навчання на програмі «Базові навички медіатора» та отримала сертифікат.

складні вимоги, що, безумовно, впливає на їх психологічний стан та обумовлює виникнення емоційного напруження. Через перенасиченість діяльності такими стресогенами, як відповідальність за розвиток підростаючого покоління, активна міжособистісна взаємодія, підвищена емоційна напруга, невизначеність ситуації тощо, особливо помітним є вплив стресів у педагогічній діяльності.

Як показує аналіз літератури та власний досвід у процесі реформування закладів освіти з метою оптимізації соціально-психологічного клімату, вирішення непорозумінь виникає потреба акцентувати увагу на створенні нових можливостей для якісних перетворень у їх діяльності. На часі розмова про сучасні технології соціального навчання, соціально-психологічної взаємодії, що спрямовані на становлення автономії особистості, її здатності до управління конфліктами. Однією із таких технологій є медіація.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз наукових досліджень феномену медіації та можливостей упровадження медіації у закладах освіти, виявлення її процедурних механізмів.

Виклад основного матеріалу

Феномен медіації, як соціально-психологічної технології комунікації, знайшов своє відображення у роботах зарубіжних і вітчизняних вчених різних галузей. Аналізуючи першоджерела робимо висновок, що переважна більшість сучасних публікацій присвячені юридичним, а не соціально-психологічним аспектам медіації. Зокрема, теоретико-правові аспекти запровадження медіації в кримінальному процесі України (З. Красіловська, Ю. Микитин, М. Яковенко), застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів (О. Будяченко, В. Кириченко, Н. Мазараки, Я. Литвинюк), імплементації процедури медіації в українське законодавство (Л. Крупнова, Н. Нестор, Г. Єрмоєнко, О. Шепель) та ін.

Найбільш поширене визначення поняття «медіація» у психології, як інструменту вирішення конфлікту проаналізовано у працях О. Брижинського, Л. Паркінсон, В. Самохвалов. І це одна із головних відмінностей у підході до сприйняття медіації між юриспруденцією та психологією. Вітчизняна дослідниця Г. Огречук, зазначає, що під час медіації ми стикаємось одночасно з двома аспектами цієї діяльності: у правовому аспекті вирішується суперечка, у психологічному – розв'язується конфлікт¹.

---

¹ Огречук Г. О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів: дис. канд. юридичних наук. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1449/1/%d0%9e%d0%b3%d1%80%d0%b5%d0%bd%d1%87%d1%83%d0%ba%20%d0%94.pdf>.

Медіація є доволі актуальною темою в Україні. Такий інтерес відповідає прагненням України інтегруватися до Європейського Союзу й адаптувати своє законодавство до європейського. Можливостям впровадження медіації в закладах освіти присвячені праці В. Андреєнкової, Б. Бройс, О. Дацко, А. Гусева, М. Матвійчук, А. Мостового, К. Муліки, Н. Лунченка, В. Панка та ін. 16 листопада 2021 року в Україні прийнято Закон про медіацію. Цей Закон визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою.

Згідно із Законом, медіація - позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Медіація – це особливий механізм вирішення конфліктів, який за правильного використання може допомогти ефективно і назавжди врегулювати той чи інший конфлікт. Медіація – це метод примирення, який базується на тому, що незалежна і нейтральна третя сторона – медіатор – допомагає сторонам конфлікту в стислі терміни спільними зусиллями і з урахуванням взаємних інтересів прийти до рішення, бажаного або, щонайменше, прийняттого для кожної зі сторін².

Як зазначає Н. Мазаракі, впровадження інституту медіації в Україні змістовно пов'язує сучасний розвиток правової системи України з європейськими правовими системами, цінностями та пріоритетами розвитку сучасного цивілізованого світу. Абстрагуючись від конкретних процедур і принципів дії, вироблених практикою, теоретико-правові дисципліни, як наголошує дослідниця, вивчають медіацію як один із суб'єктивно-об'єктивних правових феноменів, які є забезпеченням дії права. Медіація у цьому випадку є одним із інструментів організації ефективного правопорядку.

Узагальнюючи наявні правові трактування поняття медіації в сучасній юридичній літературі, можна позначити основні підходи до його визначення, при цьому основою кожного з них буде «вирішення конфлікту». Зокрема, нормативний підхід, за яким медіація розглядається як один з мирних засобів вирішення спорів і конфліктів. Комунікативний підхід, де медіація розглядається як процес тристоронніх переговорів та обміну інформацією, який зумовлює вигідний компроміс сторін спору. Функціональний підхід, за яким медіація є комплексом тактичних прийомів, діяльність, спрямована на досягнення взаємовигідного вирішення конфлікту. Виділяють ще «Гарвардський» підхід, згідно з яким медіація є консультативним варіантом вирішення конфлікту. І психологічний підхід, в рамках якого медіація вва-

² Закон України про медіацію. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

жається методом вирішення конфлікту, коли відбувається переосмислення та ліквідація причин його виникнення³.

Звернемо увагу, що медіація з точки зору психології передбачає здебільшого роботу з конфліктами, які знаходяться в емоційній сфері, а не формально-правовій. Медіація розглядається як вміння допомогти вирішенню конфлікту тоді, коли сторони спору не в змозі вести продуктивний діалог. Мабуть, найважчим у роботі медіатора є виявлення реальних мотивів, якими керуються учасники конфлікту за межами спору. Саме медіатор допомагає виявити усі ці причини та зрозуміти, як можна вирішити поставлені завдання соціально прийнятними методами.

Доступ до справедливості та правосуддя залишається глобальним викликом сьогодення і прагненням людей по всьому світу. Особливо в умовах військової агресії, ми акцентуємо увагу на тому, що хочемо бачити світ у якому забезпечено всезагальну повагу до прав людини та людської гідності, верховенство права, справедливість, рівність і недискримінацію, повагу до расового, етнічного і культурного різноманіття, рівні можливості, що дають змогу повною мірою розкрити людський потенціал та сприяють процвітанню всього людства. Світ, який здійснює інвестиції у своїх дітей і в якому кожна дитина росте, не знаючи, що таке насильство та експлуатація. Справедливий, рівноправний, толерантний, відкритий та вільний від соціальних бар'єрів світ, у якому задовольняються потреби найбільш уразливих груп населення. Саме так зазначено у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» від 25 вересня 2015 року.

Найбільш повне дослідження щодо забезпечення права на справедливий суд у процедурі присудової медіації опублікувала вітчизняний науковець Н. Грень. Практично тут йдеться про категорію справедливості як одну із базисів побудови суспільства, забезпечення справедливості у суспільстві і у, свою чергу, слугує утвердженню верховенства права, що є ключовим завданням держави. При виникненні спору щодо своїх прав, свобод та законних інтересів людина повинна мати право отримати справедливе рішення: чи шляхом звернення до незалежного суду, чи шляхом мирного вирішення спору⁴.

Орієнтиром для розбудови держави є створення мирного середовища як умови встановлення демократичних цінностей. Беручи до уваги сучасний

---

³ Мазаракі Н. Медіація в Україні: теорія та практика: монографія. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjlxNw==/01ffc81126fede4df411eb651af38c1.pdf>.

⁴ Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2016. С. 250.

етап соціокультурного розвитку України, необхідно констатувати зміну уявлень про шляхи вирішення конфліктів. Надзвичайно гостро проблема мирного врегулювання конфліктів виділяється в аспекті реформування системи освіти. Заклади освіти ставлять за мету всебічний розвиток дитини, створення умов для засвоєння ефективних моделей поведінки з ровесниками, проте часті явища булінгу та високий рівень конфліктності серед однолітків не дозволяє в повній мірі досягти поставлених цілей. Тому значних змін потребує система середньої загальної, професійної (професійно-технічної), позашкільної освіти, які мають забезпечити дотримання загальнолюдських прав; формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками; створення атмосфери безпеки в дитячому та молодіжному колективі, забезпечення процесу конструктивної комунікації учнівської молоді з оточуючими.

Вирішення означених проблем актуалізує питання побудови безпечного, мирного освітнього простору, який передбачає впровадження в систему освіти технології вирішення конфліктів шляхом співробітництва. Важливими кроками в цьому напрямку є: формування у здобувачів освіти здатності протистояти булінгу, навичок ненасильницької поведінки, побудови конструктивного діалогу, розуміння поняття «мир», усвідомлення власної значущості у миробудуванні, усвідомлення конфлікту як важливої та невід'ємної частини життя, створення особистої мирної стратегії поведінки в конфлікті⁵.

Як показало дослідження, вагомим кроком у побудові мирного освітнього простору та зменшенні рівня конфліктності в учнівському середовищі можна вважати розробку і впровадження освітньої програми «Базові навички медіатора в навчальному закладі та громаді». Зазначена програма успішно апробована з 2015 року. За цією програмою фахівцями ГО «Ла Страда-Україна» у співпраці з Міністерством освіти і науки України підготовлено більше 200 педагогів-медіаторів та медіаторок. Також означена програма стала підґрунтям для розробки і впровадження навчальної програми для підвищення кваліфікації педагогічних працівників «Базові навички медіатора в навчальному закладі. Забезпечення участі жінок і дітей у вирішенні конфліктів та миробудуванні» (Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах Науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Міністерства освіти і науки України (протокол

---

⁵ Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти: навчально-методичний посібник. Київ, 2018. С. 174.

№ 3 від 04.10.2016 р.)), яка діє в межах країни на базі регіональних інститутів підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Різні дослідження та спостереження показують, що конфлікти є поширеним явищем. У закладах освіти – це найчастіше міжособистісні конфлікти, сторонами яких є учні або ж педагоги. Тож мета створення служб порозуміння в закладах освіти полягає в тому, щоб вчити та формувати ненасильницьку поведінку, вміння уникати конфлікту, а в разі його виникнення – не дати конфлікту перерости в насильство. Власне діяльність служб порозуміння у своїй практиці реалізують два суспільно значущі стратегічні завдання: зменшення соціального напруження міжособистісних взаємин у шкільному колективі засобами медіації (посередництва); формування навичок безконфліктного спілкування та навичок виходу з конфліктних ситуацій в усіх учасників освітнього процесу.

Окремо хочемо наголосити на необхідності чіткого визначення кола конфліктних ситуацій, в яких є правомірним застосування медіації. Так, вчителям, медіаторам, усім учасникам освітнього процесу потрібно враховувати, що медіація використовується як інструмент вирішення конфлікту, але в ситуації насильства вона не може використовуватись як інструмент.

Як зазначає К Левченко, така ж норма щодо неприпустимості застосування медіації в ситуаціях насильства, відображена в Державному стандарті соціальної послуги посередництва (медіації), затвердженому наказом Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 № 892. Тож умовою ефективної роботи служб порозуміння є не лише опанування практиками примирення, але й вміння ідентифікації типів конфліктів та виокремлення серед них таких, які вже підпадають під визначення насильства. Їх робота врешті решт націлена на формування активної життєвої позиції дітей та молоді, прищеплення демократичних та гуманістичних цінностей⁶.

Сьогодні, в процесі реформування системи освіти, конфлікти між різними учасниками освітнього процесу, проблеми цькування (булінгу) і насильства в шкільному середовищі найчастіше стають перепоною для досягнення мети всебічного розвитку дитини. Як показує досвід, мирні взаємовідносини потрібно навчитись вибудовувати, а для цього необхідно навчитись попереджувати конфлікти, а якщо ж вони все таки виникли, то вміло їх розв'язувати. Тому одним із шляхів досягнення поставленої мети є впровадження відновних практик у навчально-виховний процес закладів освіти.

---

⁶ Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти: навчально-методичний посібник. Київ, 2018. С. 174.

Безперечним є той факт, що медіація - це ефективний інструмент відновного підходу, який поєднує цінності, принципи, практики і методи вирішення конфліктів. Саме ціннісний підхід став поштовхом до запровадження ГО «Ла Страда-Україна» медіації в закладах освіти України в 2015 році.

Період навчання для дітей і молоді – це період, коли формуються ті самі цінності, що створюють свідомість людини, і яких вона буде дотримуватись усе своє життя. Формування таких цінностей як толерантність, повага, підтримка, порядність тощо – є запорукою для навчання молоді життєво важливої стратегії гармонійного спілкування та співіснування у суспільстві. Під впливом конфлікту і медіації цей набір цінностей підтверджується і затверджується, що в свою чергу допомагає освіті досягти своєї мети – виховати гідну особистість зі стійкими навичками ненасильницької поведінки та прагненням створювати мирні стратегії поведінки у суспільстві. Саме тому, шкільна медіація – це метод вирішення конфліктів у школі ненасильницьким шляхом, шляхом переговорів за допомогою нейтрального неупередженого посередника – медіатора.

Розглянуті приклади доводять, що одним із варіантів вирішення конфліктних ситуацій в учнівському середовищі з максимальним залученням до процесу безпосередніх учасників конфлікту є створення системи служб порозуміння у закладах освіти. Шкільна служба порозуміння – це команда учнів, яка працює під керівництвом педагога, психолога та вирішує конфлікти, що виникають у шкільному колективі. У службі порозуміння основними дійовими особами є учні старших класів – медіатори-ровесники, які пройшли спеціальне навчання з психології конфлікту та практичної медіації. Саме медіація однолітків, на нашу думку, використовуючи відновні практики через запровадження діяльності служб порозуміння допоможе подолати прояви насильства та непорозуміння у закладах освіти.

Метою діяльності шкільної служби порозуміння є сприяння вирішенню конфліктів мирним шляхом, розбудові миру, протидії насильству та жорсткому поводженню з дітьми, формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, до дискримінації за будь-якими ознаками.

Завданнями служби порозуміння можуть бути:

- допомога сторонам конфлікту знайти взаємоприйнятний варіант вирішення ситуації при використанні медіаційних компетенцій;
- формування вмінь та навичок в учасників освітнього процесу вирішувати конфлікти ефективно та професійно;
- сприяння налагодженню позитивних стосунків між учасниками освітнього процесу;
- профілактика та поширення культури медіації в освітньому середовищі тощо.

Організуючи роботу шкільних служб порозуміння варто дотримуватись наступних базових принципів: перевага цінностей медіації, самостійність, відкритість та розвиток. Основна увага акцентується на добровільності та конфіденційності процесу, неупередженості посередника. Медіатор відповідає за ефективне проведення процесу медіації, водночас делегуючи сторонам конфлікту відповідальність за результативність вироблення взаємоприйняттого рішення. Варто звернути увагу на правильне розуміння суті медіації як певної психологічної процедури або як процесу обов'язкових взаємних поступок. У службах порозуміння має бути постійний професійний супровід, який забезпечує безперервне навчання та супервізії. А самі служби завжди повинні залишатись гнучкими та готовими до змін.

Висновки

Підводячи підсумок, слід зазначити, що медіація як один із видів альтернативного вирішення спорів має стати невід'ємною складовою частиною соціальної та психологічної культури суспільства. Створення та організація діяльності шкільних служб порозуміння – це надзвичайно важливий та відповідальний етап впровадження у закладах освіти процесу миробудування та включення філософії відновлення та медіації до шкільної культури. Реалізуючи основні завдання медіатори-волонтери професійно допомагатимуть, у разі потреби, зменшити соціальну напруженість міжособистісних взаємин у колективі, формувати навички безконфліктного спілкування та виходу з конфліктних ситуацій серед усіх учасників освітнього процесу, інформувати педагогічну спільноту щодо питань шкільної медіації. Перспективним напрямком дослідження вважаємо вивчення поінформованості педагогічної спільноти щодо питань шкільної медіації, медіації серед однолітків та її затребуваності.

* * *

Mediation and education: socio-psychological dimensions

(summary)

The article analyzes the essence of the mediation process and its role in the education system. This article also analyzes the literature on scientific research on mediation phenomenon and its use in pedagogical practice, and provides new possibilities for qualitative transformation of educational institutions. School mediation is described as a method of resolving school conflicts by non-violent

means, through negotiations with the help of a neutral impartial mediator. It is noted that mediation is an effective tool for a restorative approach that combines values, principles, practices and methods of conflict resolution. Modern technologies of social learning, socio-psychological interaction aimed at the formation of individual autonomy, its ability to manage conflicts are considered. An explanation of the activities of the understanding service in the educational institution is provided, including promoting peace, combating violence and mistreatment of children, respecting human rights and freedoms, and intolerance of humiliation and discrimination of any kind. The main focus is made on the basic principles: the benefits of mediation, independence, openness and development. It is stated that mediation as one of the types of alternative dispute resolution should become an integral part of the social and psychological culture of society.

Список використаних джерел:

- Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2016. С. 250.
- Закон України про медіацію. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
- Мазаракі Н. Медіація в Україні: теорія та практика: монографія. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjIxNw==/01ffc81126fede4df411eb651af38c1.pdf>.
- Огречук Г. О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів: дис. канд. юридичних наук. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1449/1/%d0%9e%d0%b3%d1%80%d0%b5%d0%bd%d1%87%d1%83%d0%ba%20%d0%94.pdf>.
- Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти: навчально-методичний посібник. Київ, 2018. С. 174.

Галина Свідерська*

Terнопil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-5654-3512

Медіація: соціальні та психологічні аспекти феномену

Постановка проблеми Невід'ємною складовою нашого життя завжди були і будуть конфлікти як зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій чи поглядів членів людської спільноти. Автор найбільш фундаментальної монографії з проблем соціології конфліктів Андрій Здравомислов пише, що «конфлікт - це найважливіша сторона взаємодії людей у суспільстві, своєрідна клітина соціального буття. Це форма стосунків між потенційними й актуальними суб'єктами соціальної дії, мотивація яких обумовлена протилежними цінностями і нормами, інтересами і потребами»¹.

З позиції психологічної науки, конфлікти - це природні, досить закономірні процеси в життєдіяльності людей та організацій, які є неминучими умовами їх розвитку. Відтак вже багато століть у цивілізованому світі мусить розвиватися спосіб мирного вирішення та врегулювання конфліктів

---

* Кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології розвитку та консультування Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, психолог-консультант. Автор близько 50 наукових публікацій у фахових та професійних виданнях України, Польщі і Латвії, автор монографії «Психологія чуйності», співавтор навчально-методичних посібників «Практика в системі професійної підготовки психологів», «Державна атестація бакалаврів психології: збірник тестових завдань» та колективної монографії «Становлення культури життєвого самовизначення сучасної молоді: психологічна теорія і практика». Коло наукових інтересів: психологічна допомога особистості в кризових ситуаціях, гендерна проблематика, дослідження з психології релігії, психологія медіації.

Брала участь у більше ніж 50 міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях, семінарах, вебінарах (психологія, освіта). Член Української спілки психотерапевтів (УСП), Всесвітньої організації Позитивної та транскультуральної психотерапії (WAPP). Сертифікований консультант у напрямку «Позитивна психотерапія». Кандидат у психотерапевти у напрямку «Позитивна психотерапія». У 2021 році завершила навчання на програмі «Базові навички медіатора» в Українському Центрі Медіації при Києво-Могилянській бізнес школі.

¹ Здравомыслов А.Г. Фундаментальные проблемы социологии конфликта и динамика массового сознания. *Социологические исследования*. 1993. №8.С.12-21.

між людьми, спільнотами, різними соціальними групами. Таким ефективним способом розв'язання вказаної проблеми є медіація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначає Ольга Тронько², медіація має довгу історію існування в багатьох культурах і цивілізаціях і давно використовується в різних сферах людської діяльності для стимулювання ефективного спілкування між сторонами та надання допомоги в пошуку взаємоприйнятних рішень. Ще в Давньому Китаї Конфуцій рекомендував сторонам, які конфліктували, зустрітися у присутності нейтрального миротворця, котрий допоможе їм досягти згоди. У стародавніх культурах Північної Америки одним із зобов'язань вождів індіанських племен було виступати в ролі миротворця і медіатора в разі виникнення будь-яких непорозумінь у племені. У кінці 60-х років XVIII століття в Англії були створені перші спеціальні ради примирення, завданням яких було надання допомоги у вирішенні конфлікту в галузях промисловості. Медіація має також глибоке коріння в єврейській історії.

На думку Владислави Каневської³, в житті українського суспільства поняття «примирення», «мирова» (угода), «мировий суддя», «полюбовні суди», «примирні суди» та інші подібні терміни існували дуже давно і їх формалізація у тій чи іншій формі була відома ще з часів «Руської правди» Ярослава Мудрого. У XV-XVI століттях, як зазначає Ю.Зазуляк⁴, на території Руського воеводства були поширені процедури «полюбовного примирення» за участю суперарбітра, що застосовувалися для розв'язання конфліктів між шляхтичами. Також на Запорізькій Січі важливі зібрання, зокрема воєнні ради, проходили у формі Кола. Обговорення питань у колі тривали доти, доки громада не досягала консенсусу, прийняттого для всіх її членів⁵. У численних публікаціях і дослідженнях можна знайти багато інформації щодо різноманітних «традицій посередництва» як для сільських громад, так і для міст України, а серед законів «Магдебурзького права» навіть зустрічається

---

² Тронько О. Медіація та сучасний світ // Про медіацію, або як швидко вирішити конфлікт, не звертаючись до суду. Київ: Український центр медіації при Києво-Могилянській Бізнес Школі, 2021. Вид.3-тє, доповн. С.26-28

³ Каневська В. Про медіацію в Україні // Про медіацію, або як швидко вирішити конфлікт, не звертаючись до суду. Київ: Український центр медіації при Києво-Могилянській Бізнес Школі, 2021. Вид.3-тє, доповн. С.18-22.

⁴ Зазуляк Ю. Ремесло суперарбітра, шляхетські конфлікти та полюбовні замирення у Руському воеводстві початку XVI ст. *СОЦІУМ: Альманах соціальної історії*. 2007. № 7. С.43-57.

⁵ Кисельова Т. Історія зародження і розвитку медіації у світі // Про медіацію, або як швидко вирішити конфлікт, не звертаючись до суду. Київ: Український центр медіації при Києво-Могилянській Бізнес Школі, 2021. Вид.3-тє, доповн. С.10.

поняття «медіатор», що, безсумнівно, з'явилося завдяки зближенню із німецькою системою права⁶.

Сьогодні на міжнародному рівні до допомоги медіаторів вдаються в разі необхідності врегулювати конфлікти між різними країнами. Більше того, у сучасному африканському, китайському, японському суспільствах та в країнах ісламського світу, на відміну від західної культури, – як підкреслює Тетяна Кисельова, примирювальні позасудові методи врегулювання суперечок є первинними, тоді як суди вважаються альтернативою щодо них⁷.

Ольга Тронько у своїй статті «Медіація та сучасний світ» наводить приклади, що, зокрема, за участю медіаторів було досягнуто згоди між Ізраїлем і Палестиною про виведення ізраїльських військ з міста Хеврон на березі річки Йордан у січні 1997 року. Навички медіатора допомогли Нельсону Манделі об'єднати зусилля вчених і політиків у боротьбі зі СНІДом у вирішенні конфлікту, що виник в ПАР через поширення цього захворювання. Президент Південної Кореї Кім Де Чжун у жовтні 2000 р. отримав Нобелівську премію миру за участь у врегулюванні конфлікту між Північною і Південною Кореєю. Завдяки навичкам медіатора йому вдалося реалізувати програму возз'єднання 70 млн корейців⁸.

Аналіз наукових публікацій за останні роки свідчить про зростання інтересу до процедури медіації як альтернативного способу вирішення конфліктів і спорів. Дослідженню різних аспектів медіації та ролі медіатора присвячені праці відомих українських і зарубіжних науковців, зокрема: О. Аллахвердової, О.Білозор, А. Біцай, Н.Бондаренко-Зелінської, А. Гайдука, Н. Грень, Н. Давиденко, Г. Добриніної, Г.Єрьоменко, В. Жмудь, С. Калашнікової, В.Каневської, Т. Кисельової, З.Красіловської, Н. Крестовської, Н. Мазаракі, О. Можайкіної, О. Носиревої, М. Поліщука, Ю.Потьомкіної, Д.Проценко, І.Пуна, В.Ряботи, О. Спектор, О.Тронько, О.Хмарук, О.Шепель, Т. Шинкар, В.Юрі, І. Ясиновського, С.Besemer, M.Brigg, E. Gmurzyńska, R.Morek, K.Grem, K.Kovach, S.Merry, M.Pel, L.Riskin, R.Fisher та інших. У них розкриваються особливості історії зародження і розвитку медіації у світі та Україні, види медіації, її принципи, особливості проведення процедури медіації залежно від сфери

---

⁶ Каневська В. Про медіацію в Україні // Про медіацію, або як швидко вирішити конфлікт, не звертаючись до суду. Київ: Український центр медіації при Києво-Могилянській Бізнес Школі, 2021. Вид.3-тє, доповн. С.18-22.

⁷ Кисельова Т. Історія зародження і розвитку медіації у світі // Про медіацію, або як швидко вирішити конфлікт, не звертаючись до суду. Київ: Український центр медіації при Києво-Могилянській Бізнес Школі, 2021. Вид.3-тє, доповн. С.9-17.

⁸ Тронько О. Медіація та сучасний світ // Про медіацію, або як швидко вирішити конфлікт, не звертаючись до суду. Київ: Український центр медіації при Києво-Могилянській Бізнес Школі, 2021. Вид.3-тє, доповн. С.26-28.

конфлікту, компетенції медіатора, закономірності медіації в сфері бізнесу, юриспруденції, освітньому середовищі тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Медіація є сучасним способом вирішення конфліктів і спорів, який все більше завойовує інтерес і прихильність у використанні. А оскільки вона є досить дієвою на практиці, то можемо припустити, що тут не обходиться без певних психологічних чинників, які забезпечують її ефективність. Відтак метою нашої публікації є аналіз медіації не тільки як соціального явища, а й як психологічного феномену.

Виклад основного матеріалу дослідження. Н.В.Шишка вказує на те, що слово «медіація» походить від латинського слова «mediatio», що означає «посередництво», «посередничати», «примирлива процедура». Аналогічне значення мають слова: англійське «mediation», французьке «la médiation», німецьке «die mediation», що перекладаються як «посередництво», «медіація». Англійське слово «mediation» може також трактуватися як «процедура примирення сторін», «втручання з метою примирення», «консультації з урегулювання конфліктів», «процедура примирення і посередництва». Звідси медіація – це міжнародний, загальноживаний термін, що відповідає українському терміну «посередництво» та є процедурою, структурованим процесом, однією із технологій альтернативного врегулювання спорів, в якому сторони спору звертаються за допомогою до третьої нейтральної сторони з метою досягнення домовленості (згоди) в їхньому спорі шляхом перемовин⁹.

Як форма розв'язання конфліктів, медіація є соціально-психологічним феноменом. За означенням О.В.Аллахвердової, суть медіації полягає у створенні відповідних психологічних умов, які призводять до зниження емоційного напруження, прийняття конструктивних рішень і в цілому до врегулювання конфлікту. Діяльність медіатора також характеризується певними психологічними особливостями і має відповідати визначеним психологічним вимогам¹⁰. Спробуємо детальніше окреслити цей психологічний аспект.

Перш за все, медіація – це структурно організований процес групової взаємодії, в якому один із учасників взаємодії (медіатор) полегшує комунікацію між двома (чи більше) учасниками (сторонами), котрі перебувають в емоційному протистоянні один з одним і не здатні самостійно здійснити конструктивну комунікацію. Безперечно, медіація відрізняється від психологічного тренінгу, консультування чи психотерапії як форм надання допомоги клієнту.

⁹ Шишка Н.В. Поняття «медіація» як альтернативна форма вирішення спорів: до проблеми праворозуміння. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №4. С.298.

¹⁰ Аллахвердова О.В. Медиация как социально-психологический феномен. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2007. Сер.6. Вып. 2. Ч.1. С.151-159.

Сама по собі процедура медіації спрямована не на розв'язання психологічних проблем учасників, а на врегулювання проблем взаємодії. У медіації ми не вирішуємо внутрішньоособистісні конфлікти, не розвиваємо комунікативні вміння чи навички стресостійкості, не підвищуємо самооцінку чи рівень домагань, не знижуємо тривожність чи страх, не формуємо нові знання.

По-друге, медіація – це спілкування, в результаті якого знижується не тільки емоційна й когнітивна напруга між тими, хто конфліктує. Учасники отримують сатисфакцію «в термінах задоволення потреб» не лише духовних, психологічних, а й матеріальних¹¹. У процесі медіації знімається негативне ставлення до іншої сторони, учасникам допомагають налагодити конструктивну комунікацію, підводять їх до усвідомлення власних інтересів, зняття психологічних бар'єрів протистояння і дають змогу побачити в іншій стороні не ворогів чи опонентів, а партнерів, без яких не можуть бути задоволені насущні потреби. Усе це забезпечується завдяки ефективній роботі медіатора у правильно організованій медіаційній процедурі.

По-третє, медіація - це гнучкий процес, в якому медіатор допомагає конфліктуючим сторонам якнайкраще провести процес переговорів та знайти те рішення, яке задовольнятиме інтереси кожної з цих сторін. При цьому сам медіатор не має повноважень приймати будь-які рішення, щось радити чи схилити до певного визначеного рішення (так, як і психолог). Його завдання - якісне та професійне вибудовування процесу переговорів між партнерами по конфлікту з метою пошуку нових рішень. Медіатор є нейтральною стороною, яка не має власної компетенції приймати рішення або генерувати варіанти різних рішень, медіатор є посередник, який не висловлює своїх уподобань, не є арбітром та суддею, а тому під час процесу він не виказує будь-яких оцінювальних суджень щодо жодної зі сторін та їх позицій, його завдання - рухатись між сторонами, бути перекладачем, передавачем та каталізатором, що сприяє ефективному пошуку найкращих рішень, враховуючи та виявляючи справжні інтереси кожної зі сторін¹².

Отож, медіатор виступає і грамотним організатором. З того моменту, як клієнти прийшли в процес, медіатор ознайомлює їх із правилами поведінки і слідкує за їх дотриманням, допомагає сторонам домовитися про процедуру ведення переговорів і протягом усієї медіації підтримує як виконання досягнутих процедурних погодженостей, так і коректні стосунки між сторонами.

---

¹¹ Аллахвердова О.В. Медиация как социально-психологический феномен. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2007. Сер.6. Вып. 2. Ч.1. С.153.

¹² Головченко А.В. Медіація як один із ефективних альтернативних способів вирішення конфліктів [електронний ресурс]. Режим доступу: <https://rtpp.com.ua/news/mediatsiya-instrument/> <https://rtpp.com.ua/news/mediatsiya-instrument/>.

Ще один важливий нюанс: медіатор повинен бути активним слухачем, що зближує його з психологом. Йому треба розуміти як змістову, так і емоційну складову мовлення представників конфлікту, і постійно давати зворотний зв'язок про те, що він їх дійсно чує та розуміє їхні емоції та переживання. Для цього медіатор застосовує техніки активного слухання: мовчання, перефразування, роботу із відкритими, закритими та гіпотетичними запитаннями, резюмування та ін. Усе це допомагає встановити психологічний контакт і привернути співрозмовника до себе, зрозуміти його точку зору.

До компетенцій медіатора, які виділяють Галина Єрмоєнко та Ольга Шепель, належать налагодження стосунків, забезпечення процесу і робота зі змістом¹³. Для налагодження стосунків медіатор вибудовує довіру на трьох рівнях: до процесу, до себе як професіонала, між сторонами. Він відновлює комунікацію між тими, хто конфліктує, забезпечуючи емпатійне ставлення, розпізнавання емоцій, відокремлення людини від проблеми. Своєю ненапруженістю, самовладанням, енергійністю, ентузіазмом, спокоєм і впевненістю допомагає сторонам встановлювати контакт, відновлювати баланс сил, переводити розмову з емоційного контексту в раціональний.

Для забезпечення процесу медіатор проводить попередні зустрічі, укладає договори, пояснює ролі, правила, сфери відповідальності. При цьому дотримується принципів конфіденційності, нейтральності та безоціночності суджень. Грамотно керує процесом, використовуючи різні формати для зустрічей, піклується про сторони під час очікування, організовує умови для комфортного і безпечного процесу.

При роботі зі змістом медіатор вміло збирає теми для обговорення, працює із пропозиціями, досліджує інтереси сторін, стимулюючи їх брати відповідальність за вироблення рішення і наслідки медіації. Він заохочує креативність сторін при пошуку варіантів розв'язання проблеми, працює з об'єктивними критеріями, аналізує ризики, управляє очікуваннями і допомагає вибрати найкращі рішення. Таким чином, роль медіатора - допомогти сторонам налагодити процес комунікації і проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який би задовольняв інтереси і потреби усіх учасників.

Як підкреслює Ольга Тронько, медіація – це вихід із конфліктної ситуації з позиції: «Чого ви хочете?», «Що для вас важливо?», «Чому для вас це важливо?». Цей підхід орієнтований на вирішення спору з точки зору справедливості з обов'язковим урахуванням розуміння справедливості кожної зі сторін. Під час проведення медіації медіатор створює емоційно комфорт-

---

¹³ Єрмоєнко Г., Шепель О. Робочий зошит «Базові навички медіатора». Київ: Український Центр Медіації при КМБШ, 2021. С. 40.

ні умови для усіх сторін, а основною метою процесу медіації є досягнення взаємовигідного вирішення конфлікту, одночасно зберігши або відновивши стосунки між суб'єктами соціальної взаємодії, які знаходяться у стані конфлікту. Звідси медіатора можна назвати людиною, яка професійно береже і забезпечує позитивний психологічний клімат.

Важливо пам'ятати, що для проведення медіації необхідні наступні умови: наявність мотивації у всіх учасників конфлікту; готовність до відкритого обговорення суті спору; готовність уважно вислухати опонента та прийняти зважене рішення. Оскільки медіація є процедурою добровільною, то вона може відбутися тільки за умови, що сторони прийшли на переговори з наміром домовитися. Добровільність проявляється і в тому, що сторони та посередник у будь-який час можуть припинити переговорний процес без пояснення причин або, за взаємної згоди, – поновити його (принцип добровільності). Тобто перевагами медіаційного процесу, безперечно, є конфіденційність, добровільність участі, гнучкість, незалежність і неупередженість медіатора, економія часу, захист та збереження репутації сторін, їх іміджу та взаємостосунків.

Як бачимо, медіація – це послідовний і цілеспрямований процес, у якому змінюється поведінка людей. У цьому полягає її основний соціально-психологічний феномен: ситуація взаємодії конфліктуючих сторін, яка здавалася важкою і нездоланною, перетворюється із деструктивної на конструктивну, відновлюючи нормальні стосунки та почуття між учасниками спілкування.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, медіація робить наше життя простішим, суть речей зрозумілішою, стосунки більш прозорими і здоровими. Вона є соціально-психологічним феноменом, суть якого полягає у створенні відповідних психологічних умов, котрі призводять до зниження емоційної напруженості учасників процесу, прийняття ними конструктивних рішень і в цілому до врегулювання конфлікту між сторонами завдяки професійній діяльності медіатора. Медіація вчить вибудовувати взаєможносунки та знаходити рішення, опираючись на інтереси, цінності, потреби, почуття іншої людини, а не виходити лише з її емоційних реакцій, поведінки чи принципових позицій. Завдяки медіації нівелюється негативне ставлення один до одного, налагоджується комунікативний процес, усвідомлюються свої та чужі інтереси, знімаються психологічні бар'єри протистояння, що дає можливість побачити в іншому не ворога чи опонента, а партнера.

Проведене нами теоретичне дослідження медіації як соціально-психологічного феномену не вичерпує усіх аспектів проблеми. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямку можуть стати питання ефективної співпраці медіатора та юриста, використання навичок фасилітації у роботі медіатора, психологічні чинники налагодження конструктивного діалогу тощо.

* * *

Mediation: social and psychological aspects of the phenomenon

(summary)

The article presents an analysis of the phenomenon of mediation from a socio-psychological perspective. An etymological and semantic analysis of the concept of “mediation” has been followed by a brief historical overview of the practical application of mediation in a conflict resolution and a theoretical analysis of the modern research on the issue of mediation.

The process of mediation, its structure and principles have been described in comparison to negotiation and facilitation as forms of mediation, and to psychological counselling and psychotherapy as forms of providing assistance to a client. The advantages of the mediation process have been provided in the research paper, they include confidentiality, voluntary participation, flexibility, independence and impartiality of a mediator, saving time, protection and preservation of the parties' status, their image and relationship.

Emphasis has been given to the fact that mediation is a socio-psychological phenomenon, which is aimed at creation of the appropriate psychological conditions that reduce emotional tension of the participants in the process of mediation; they also promote constructive decision-making and overall conflict resolution between the parties by means of mediator's professional activities, which are attributed with specific psychological features. It has been argued that the purpose of mediation is to transform negative attitudes, help the parties to establish constructive communication, raise awareness of their interests, remove psychological barriers of confrontation and address other party not as an enemy or opponent, but a partner.

Список використаних джерел:

- Аллахвердова О.В. Медиация как социально-психологический феномен. Вестник Санкт-Петербургского университета. 2007. Сер.6.Вып. 2. Ч.1. С. 151-159.
- Головченко А.В. Медиация як один із ефективних альтернативних способів вирішення конфліктів [електронний ресурс]. Режим доступу: <https://rtpp.com.ua/news/mediatsiya-instrument/>.
- Єрвоменко Г., Шепель О. Робочий зошит «Базові навички медіатора». Київ: Український Центр Медіації при КМБШ, 2021. С. 40.
- Зазуляк Ю. Ремесло суперарбітра, шляхетські конфлікти та полюбовні замирення у Руському воеводстві початку XVI ст. Соціум: Альманах соціальної історії. 2007. № 7. С.43–57.

- Здравомыслов А.Г. Фундаментальные проблемы социологии конфликта и динамика массового сознания. Социологические исследования. 1993. №8. С.12-21.
- Каневська В. Про медіацію в Україні // Про медіацію, або як швидко вирішити конфлікт, не звертаючись до суду. Київ: Український центр медіації при Києво-Могилянській Бізнес Школі, 2021. Вид.3-те, доповн. С.18-22.
- Кисельова Т. Історія зародження і розвитку медіації у світі // Про медіацію, або як швидко вирішити конфлікт, не звертаючись до суду. Київ: Український центр медіації при Києво-Могилянській Бізнес Школі, 2021. Вид.3-те, доповн. С.9-17.
- Тронько О. Медіація та сучасний світ // Про медіацію, або як швидко вирішити конфлікт, не звертаючись до суду. Київ: Український центр медіації при Києво-Могилянській Бізнес Школі, 2021. Вид.3-те, доповн. С.26-28.
- Шишка Н.В. Поняття «медіація» як альтернативна форма вирішення спорів: до проблеми праворозуміння. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. №4. С.297-301.

Вікторія Піддубна*

Yaroslav Mudryi National Law University Kharkiv, Ukraine

ORCID: 0000-0001-6532-9884

Медіація в корпоративних спорах як альтернативний спосіб вирішення конфлікту

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні актуальним питанням залишається захист прав і законних інтересів учасників корпоративних відносин. Останнім часом законодавство в сфері корпоративного права зазнало значних змін. Прийняті нормативно-правові акти, зокрема Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», діють нові процесуальні кодекси, вносяться зміни до діючого законодавства, наприклад законів України від 07.04.2015 № 289-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів», від 06.10.2016 № 1666-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності» і інші. Разом з тим, корпоративні спори є однією зі складних і поширених категорій господарських спорів. Складності в правозастосуванні полягають у віднесенні того чи іншого правового спору до корпоративного, а також у питанні розмежування адміністративної та господарської юрисдикцій у спорах щодо оскарження реєстраційних дій учасників корпоративних відносин. Все це обумовлює актуальність дослідження

---

* Кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права № 2, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. У 2009 році успішно захистила дисертацію у спеціалізованій вченій раді Д 64.086.02. Рішенням Вищої атестаційної комісії України 14 жовтня 2009 року № 054930 Міністерства освіти та науки було присвоєно вчене звання доцента. У науковому доробку понад 60 наукових праць, з яких 50 робіт опубліковано у провідних фахових виданнях, 6 навчально-методичних праць, 3 статті індексовані у науково-метричній базі Web of science. Проходила міжнародні стажування маю відповідні сертифікати. Крім цього підтвердила знання англійської мови на рівні B2. На сьогодні працюю над докторською дисертацією з теми «Правові форми участі юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах». Коло наукових інтересів: римське приватне право, цивільне право, договірне право, сімейне право, порівняльне цивільне право, доктрина приватного права.

питань застосування процедури медіації до корпоративних спорів, аналіз діючого законодавства в сфері медіації і корпоративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сучасних правових проблем в сфері корпоративних відносин висвітлюють такі відомі вчені як: І. Спасибо-Фатеева, Ю. Жорнокуй, О. Кібенко, Р. Сабодаш, В. Кравчук, О. Гарагонич, Д. Ломакін, О. Беяневич, О. Кологойда і інші. В сфері застосування процедури медіації до корпоративних спорів дослідження здійснюють такі молоді вчені як: М. Карташов, Н. Костова, С. Йосипенко, В. Матат і інші.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування застосування процедури медіації до вирішення конфліктних ситуацій в корпоративних спорах.

Виклад основного матеріалу. В 2014 році Україна підписала Угоду про Асоціацію з Європейським Союзом. Згідно зі ст. 1 Угоди, Україна і ЄС мають посилювати співпрацю у сфері правосуддя, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини й основоположних свобод (п. d ст. 1 Асоціації)¹ Країни Європейського Союзу погодилися, що забезпечення верховенства права та кращого доступу до правосуддя повинно включати доступ як до судових, так і до позасудових методів врегулювання спорів. 21 травня 2008 р. Європейським Союзом було прийнято Директиву 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу, метою якої є спрощення доступу до методів альтернативного врегулювання спорів і сприяння мирному вирішенню спорів через стимулювання використання медіації та забезпечення збалансованих взаємовідносин медіації та забезпечення збалансованих взаємовідносин між медіацією та судовим провадженням. В п. 8 Преамбули до Директиви 2008/52/ЄС встановлено, що положення цієї Директиви застосуватимуться лише до медіації у міжнародних спорах, але ніщо не повинно заважати Державам-членам застосовувати ці положення також у внутрішніх медіаційних процесах². Згідно з ч. 5 ст. 55 Конституції України вказується про те, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору (ст. 124 КУ України). В 2021 році в Україні був прийнятий Закон України «Про медіацію» в якому закріплюються правові підстави здійснення діяльності з медіації³.

¹ Угода про асоціацію. Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

² Директива № 2008/52/ЄС Европейского парламента и Совета о некоторых аспектах посредничества (медиации) в гражданских и коммерческих делах. 21.05.2008 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95#Text.

³ Про медіацію Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

Під медіацією розуміють позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт шляхом переговорів. На рівні закону закріплюються принципи медіації, зокрема, добровільність, конфіденційність, нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора, самовизначення та рівність прав сторін медіації. Закон має достатньо широкий спектр дії, зокрема запобігання виникненню конфліктів в цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним. Вважаємо що діючий Закон про медіацію має рамковий характер, визначає загальні правові орієнтири для учасників відносин і його положення можуть застосовуватися у різних сферах правових відносин включаючи і цивільні в т. ч. і в корпоративних спорах.

Медіація як правовий інститут має давню історію. Так, батьківщиною виникнення такого соціально-правового інституту як медіація пов'язується з проведенням в США Паундської конференції у 1976 році, яка була присвячена питанням причин невдоволеності населення адмініструванням системи правосуддя в США. Відома промова судді Верховного Суду США У. Бергера про те, що американське суспільство досягло вже тієї точки, коли наша система правосуддя як на рівні штатів так і на федеральному рівні може розвалитися на частини ще до кінця століття, незважаючи на значне збільшення кількості суддів і адміністраторів та величезні фінансові вливання. Він вказував на дуже серйозні проблеми судової системи – дуже високі судові витрати, тривалі терміни розгляду справ, надмірна легалізація та формалізація процедур, що вимагають великих витрат на юридичне обслуговування громадян і запропонував звернутися до неформальних альтернатив, зокрема до процедури медіації. Процедура медіації є досить поширеною у світі. Так, зокрема, у сучасному африканському, ісламському, китайському чи японському суспільстві, на відміну від західної культури, примирливі несудові методи врегулювання спорів є основними, тоді як суди сприймаються як альтернатива їм⁴.

Чи можна застосувати процедуру медіації до корпоративних спорів. Вважаємо що так. Сьогодні в умовах реформування судової системи, переважання судами в т. ч. і цивільними справами, тривалість судових процесів, витрати сторін, всі ці обставини створюють позитивні умови для застосування процедури медіації в корпоративних спорах. В юридичній лі-

---

⁴ Ковальчук О.С., Самілик Л.О. Інститут медіації як альтернативна форма вирішення спорів про розлучення URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32737/1/%D0%86%D0%9D%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%A2%D0%A3%D0%A2%20%D0%9C%D0%95%D0%94%D0%86%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%87.pdf>.

тературі термін «корпоративний спір» вживається і є усталеним на сьогодні разом з тим поняття, ознаки, види корпоративних спорів не визначені ні в законодавстві ні в доктрині права. Виникають на практиці проблеми з визначенням юрисдикції окремих категорій справ які впливають з корпоративних відносин.

Дослідженням правових питань із застосування медіації до корпоративних спорів присвятили свої роботи такі вчені як

Під корпоративними відносинами розуміють відносини що виникають, змінюються та припиняються щодо прав особи на частку у статутному капіталі господарської організації, правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку даної організації та активів у разі ліквідації останньої а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами (ч. 1 ч. 3 ст. 167 ГК України⁵).

Дискусійним питанням сьогодні в науці є питання щодо включення корпоративних відносин до предмету цивільного права. В науці цивільного права можна виділити три основних підходи до правової природи корпоративних відносин. Одна група вчених відносить корпоративні відносини до особливого виду правовідносин (Ломакін Д.В., Белов В.А., Козлова Н.В. і інші), друга група вважає що корпоративні відносини повинно співвідносити з традиційними групами: речовими та зобов'язальними відносинами (Галов В.В., Сперанський В.К., і інші), третя група вчених здійснює спроби розкрити сутність корпоративних прав через сукупність різних прав: секундарний або акцесорний характер окремих прав, які надаються акціонеру, через співвіднесення з усіма іншими категоріями догми цивільного права (Пахомова Н.Н., Сердюк Є.Б.)⁶. Вважаємо що можна приєднатися до наукової позиції про те, що корпоративні відносини за своєю природою є відносними, зобов'язальними, майновими але разом з тим, вони виникають із специфічних юридичних фактів⁷. Про специфічність корпоративних відносин вказується і в юридичній літературі, так зокрема Вінник О.М. під корпоративними відносинами розуміє різновид господарських відносин, що виникають у процесі створення, функціонування та припинення господарських товариств та характеризуються складним складом учасників – носіїв різних типів приватних і публічних інтересів⁸.

⁵ Господарський Кодекс України від 27.05.2022 № 2253-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

⁶ Степанов Д.И. От субъекта ответственности к природе корпоративных отношений. М. Вестник ВАС РФ № 1. 2009. С. 20-75.

⁷ Там же С. 56, 59.

⁸ Вінник О.М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах URL: <http://www.disslib.org/teoretychni-aspekty-pravovoho-zabezpechennja-realizatsiyi-publichnykh-i-pryvatnykh.html>.

Аналізуючи норму ст. 20 ГПК України можна вказати про те, що під корпоративним спором розуміють спір що виникає з корпоративних відносин між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичною особою або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), в т. ч. учасником який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів⁹. Корпоративні спори розглядаються у господарських судах, вказана підвідомчість закріплюється в п.3.2 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 24.10.2011 № 10 «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам»¹⁰. На сьогодні актуальним є питання щодо розмежування адміністративної та господарської юрисдикції у спорах щодо оскарження реєстраційних дій¹¹. В науці цивільного права науковцями розроблені класифікації корпоративних спорів. Так, зокрема за суб'єктним складом виділяють 1) спори, що виникають між учасниками, в т. ч. учасником, який вибув, з приводу створення, діяльності, управління та припинення діяльності товариства; 2) спори між господарським товариством та його учасником; 3) спори між корпорацією чи учасником корпорації та будь-яким іншим учасником відносин; в залежності від об'єкту розрізняють майнові (наприклад, отримання частини прибутку товариства у вигляді дивідендів) або організаційні (брати участь у загальних зборах акціонерів); договірні та позадоговірні, зокрема договірні це ті що виникають з договору¹², позадоговірні всі інші спори які не відносяться до договірних¹³. До видів корпоративних спорів зокрема можна віднести такі: 1) між юридичною особою та її учасником (акціонером, членом), пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи; 2) спори за позовом учасника (засновника, акціонера, члена) юридичної особи, в тому числі учасника, який вибув, до юридичної особи про оскарження дій, бездіяльності, актів (рішень) суб'єктів господарювання та їх органів, прийнятих до виходу учасника, якщо відповідні вимоги об-

⁹ Господарський процесуальний кодекс України від 07.05.2022 № 2079-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

¹⁰ Постанова Пленуму ВГС України від 24.10.2011 № 10 «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-11#Text>.

¹¹ Корпоративне право крізь призму судової практики: монографія/за ред. І. В. Спасько-Фатеевої. Х: ЄКУС, 2021. С. 424.

¹² Ковалишин О.Р. Корпоративний спір: характерні особливості та класифікація URL: [file:///C:/Users/HOME/Downloads/apvchzu_2009_21_17%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/HOME/Downloads/apvchzu_2009_21_17%20(1).pdf).

¹³ Мельник О.О. Корпоративне право України. Навчально-практичний посібник із зразками документів. К. ФОП Мельник О.О. 2008. С. 368.

грунтуються порушенням його корпоративних прав на момент прийняття такого рішення, наприклад, про визнання недійсним рішення загальних зборів, оформленого протоколом загальних зборів, 3) спори щодо обрання, припинення повноважень (відсторонення, звільнення, відкликання), поновлення на посаді керівника, члена органу управління та інших посадових осіб, 4) спори за позовом учасника, який вибув зі складу юридичної особи, щодо визначення та стягнення належної йому до сплати вартості частки майна юридичної особи, спори про виключення учасника із товариства з обмеженою відповідальністю, про визнання недійсними рішень про виключення його зі складу юридичної особи якщо відповідні вимоги обґрунтовуються порушенням його корпоративних прав, викуп, обов'язковий викуп, обов'язкове придбання та обов'язковий продаж акцій.

В основі будь-якого корпоративного спору лежить корпоративний конфлікт. Під корпоративним конфліктом розуміють порушення прав та інтересів учасників в результаті дій з боку інших учасників або менеджменту юридичної особи. Якщо проаналізувати співвідношення понять «корпоративний спір» і «корпоративний конфлікт» то вказані поняття не є тотожними. В літературі з приводу такого співвідношення є думка про те, що «корпоративний конфлікт» є початковим поняттям по відношенню до спеціального – корпоративного спору¹⁴. Причинами виникнення корпоративних конфліктів можуть виступати зокрема, різні підходи до подальшого розвитку компанії, виникають між основними акціонерами або між акціонерами та менеджментом компанії; проблема розподілу прибутку, в цьому випадку може відбуватися протистояння між міноритарними акціонерами і основними з питання доплати дивідендів; особистісні взаємини між акціонерами, наприклад, продаж великих пакетів акцій без проведення необхідної процедури і інші¹⁵. Як бачимо самі по собі корпоративні відносини є конфліктними в силу своєї правової природи. Тому на сьогодні важливим завданням держави і суспільства є знаходження певного балансу інтересів і акціонерів і суспільства для того щоб були створені певні умови для попередження і врегулювання корпоративних спорів чи конфліктів¹⁶. Більшість корпоративних спорів чи конфліктів розглядається сьогодні в господарських судах. Разом з тим, розгляд у судах подібних спорів веде до розкриття інформації про ту чи іншу юридичну особу, що може зашкодити її діловій репутації, такий розгляд пов'язаний з витратами часу і матеріальних витрат

---

¹⁴ Біляк Ю.В. Корпоративні конфлікти в сучасному акціонерному товаристві: методика розпізнання URL: http://www.agrosvit.info/pdf/16_2013/8.pdf.

¹⁵ Там же С. 38.

¹⁶ Там же С. 38.

учасників процесу. На противагу цьому, є альтернативний шлях вирішення подібних спорів через застосування процедури медіації. Згідно з Законом України «Про медіацію» учасники юридичної особи можуть обрати медіатора, професійну особу яка здійснює медіацію, укласти відповідну угоду про надання послуг щодо врегулювання конфлікту. Особливістю процедури медіації є те що вона є позасудовою, добровільною і конфіденційною процедурою. Медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу (ч. 2 ст. 3 Закону).

Висновок. Таким чином, застосування процедури медіації до корпоративних спорів є ефективним і дієвим способом захисту інтересів учасників, оскільки будь яка юридична особа збереже свою ділову репутацію, уникне публічності розголошення конфіденційної інформації, вибір процедури забезпечить більш швидке вирішення конфліктної ситуації, остання буде вирішена без пошуку винуватців ситуації, учасники будуть позбавлені необхідності в судових витратах.

* * *

Mediation in corporative disputes as an alternative way to resolve the conflict

(summary)

The article is devoted to the application of the method of mediation to corporate disputes between participants in relations. The author analyzes the legislation in the field of mediation and corporate relations. The concept of corporate relations, conflicts, disputes is analyzed. The article deals with the issue of attributing corporate relations to the subject of civil law, analyzes scientific approaches to the legal nature of corporate relations, examines the relationship between the concepts of corporate conflict and corporate dispute. The author analyzes the provisions of the Law of Ukraine «On mediation» and the application of its provisions to resolve corporate disputes. The author substantiates the idea that the current Mediation Law has a framework character, within which it is possible and necessary to apply the provisions of the law to the resolution of conflict situations in many areas of legal relations. Mediation relations are relations of self-regulation of the participants in the process. The article gives examples of corporate disputes, examines the grounds for the emergence of conflict situations in companies regarding the distribution of dividends, property, issues of remuneration of participants, the per-

formance of certain duties by company managers, etc. Corporate relations by their nature are a priori conflict because they are based on market economic mechanisms, they are a mechanism of subordination or subordination to certain decisions of the economic society. Most corporate disputes today are considered in courts. According to the author of the article, the use of the mediation procedure for resolving corporate disputes is effective and correct, since for any economic company it is an important point in maintaining a business reputation, resolving a conflict quickly and at minimal cost for a legal entity. Therefore, mediation is a universal way to resolve conflict situations that arise in corporate disputes.

Список використаних джерел:

- Біляк Ю.В. Корпоративні конфлікти в сучасному акціонерному товаристві: методика розпізнання URL: http://www.agrosvit.info/pdf/16_2013/8.pdf.
- Вінник О.М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах URL: <http://www.disslib.org/teoretychni-aspekty-pravovoho-zabezpechennja-realizatsiyi-publichnykh-i-pryvatnykh.html>.
- Господарський Кодекс України від 27.05.2022 № 2253-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
- Господарський процесуальний кодекс України від 07.05.2022 № 2079-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
- Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради о некоторых аспектах посредничества (медиации) в гражданских и коммерческих делах. 21.05.2008 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95#Text.
- Ковалишин О.Р. Корпоративний спір: характерні особливості та класифікація URL: [file:///C:/Users/HOME/Downloads/apvchzu_2009_21_17%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/HOME/Downloads/apvchzu_2009_21_17%20(1).pdf).
- Ковальчук О.С., Самілик Л.О. Інститут медіації як альтернативна форма вирішення спорів про розлучення, URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32737/1/%D0%86%D0%9D%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%A2%D0%A3%D0%A2%20%D0%9C%D0%95%D0%94%D0%86%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%87.pdf>.
- Корпоративне право крізь призму судової практики: монографія/за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Х: ЄКУС, 2021. С. 424.
- Мельник О.О. Корпоративне право України. Навчально-практичний посібник із зразками документів. К. ФОП Мельник О.О. 2008. С. 368.
- Постанова Пленуму ВС України від 24.10.2011 № 10 «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-11#Text>.
- Про медіацію Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
- Степанов Д.И. От субъекта ответственности к природе корпоративных отношений. М. Вестник ВАС РФ № 1. 2009 URL: <file:///C:/Users/HOME/Downloads/SSRN-id2713759.pdf>.
- Угода про асоціацію. Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

Оксана Хорошенюк*

Khmelnitsky Cooperative Trade and Economic Institute, Ukraine

ORCID: 0000-0001-6682-1299

Медіація в договірних відносинах в умовах форс-мажорних обставин: правовий аспект

Постановка проблеми та її актуальність. Доктрини форс-мажору являються юридичними інструментами для управління наслідками непередбачуваних подій та змін обставин, особливо в довгострокових угодах. У світовій спільноті науковців й практиків на сьогодні та в останні роки особлива увага приділяється дослідженню ризиків та засобів урегулювання договірних відносин за форс-мажорних обставин. В умовах останніх світових подій це є очевидним та надзвичайно актуальним.

Збройна агресія російської федерації проти України унеможливила або ускладнила виконання багатьох договірних зобов'язань не лише в межах країни, а й кожного, хто має правові взаємини з українцями або українськими компаніями.

Із запровадженням країнами загальнонаціональних карантинів у зв'язку із пандемією коронавірусної хвороби (COVID-19) однією із найбільш обговорюваних тем в правовому аспекті став форс-мажор. Як відзначають К.П. Бергер та Д. Форс, пандемія COVID-19, враховуючи її глобальні та беспрецедентні масштаби, смертоносний потенціал та серйозні наслідки для міжнародних контрактів, потягне за собою роки, якщо не десятиріччя постпандемічних судових та арбітражних розглядів¹.

Вибір правових інструментів, спрямованих на врегулювання дій контрагентів в умовах обставин непереборної сили, є важливим для мінімізації не-

---

* Кандидат наук з державного управління, доцент кафедри права Хмельницького кооперативного торговельно – економічного інституту. Здійснює адвокатську діяльність. Бере участь в діяльності Хмельницької обласної громадської організації «Діалог та закон». Є автором понад 30 наукових публікацій. Нагороджена почесними грамотами Хмельницької обласної ради, Хмельницької обласної державної адміністрації, Ради адвокатів Хмельницької області, а також подякою Міністерства юстиції України.

¹ Berger K.P., Behn D. Force Majeure and Hardship in the Age of Corona: A Historical and Comparative Study/ 6 McGill Journal of Dispute Resolution. 2019/2020. № 4. p. 80.

гативних наслідків форс-мажору та оптимізації подальших економічно-правових відносин сторін договору. Важливу роль у цьому відіграє медіація, яка спрямована на визначення цінностей кожної сторони в договірних відносинах, балансування їх інтересів та спроможностей, ефективного використання ресурсів, збереження ділової репутації, відносин тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концепціям договірного права, які застосовуються міжнародними арбітражними судами при вирішенні спорів, пов'язаних із настанням форс-мажорних обставин, присвячено дослідження К. П. Бергера та Д. Бена. Питання аналізу законодавства та його застосування в договірних відносинах в умовах дії форс-мажорних обставин досліджувались О. Мельник, Г. Смишляєвою, Т. Сторожук, А. Рекуном.

Метою дослідження є законодавчий аналіз цивільно-правової категорії «форс-мажор» та ролі медіації як інструменту оптимізації договірних відносин в умовах дії обставин непереборної сили.

Виклад основного матеріалу. Поняття форс-мажорних обставин в національному законодавстві визначено ст. 14 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні»².

Форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами, а саме: загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безладу, вторгнення, блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення, введення комендантської години, карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, громадська демонстрація, блокада, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибух, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, закриття морських проток, ембарго, заборона (обмеження) експорту/імпорту тощо, а також викликані винятковими погодними умовами і стихійним лихом, а саме: епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, буревій, повінь, нагромадження снігу, ожеледь, град, заморозки, замерзання моря, проток, портів, перевалів, землетрус, блискавка, пожежа, посуха, просідання і зсув ґрунту, інші стихійні лиха тощо.

² Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. *Офіційний вісник України*. 1997. № 52. С. 13–18

Цивільний кодекс України не містить визначення поняття форс-мажор. Разом з тим, ст. 617 Цивільного кодексу України встановлює можливість для особи, яка порушила зобов'язання, бути **звільненою від відповідальності** за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили³. Такі самі наслідки передбачено й у **ст. 218** Господарського кодексу України, яка передбачає, що суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, **тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності**⁴.

Звільнення від відповідальності внаслідок дії форс-мажорних обставин встановлює також Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 р⁵. Стаття 79 Конвенції передбачає, що сторона не несе відповідальності за невиконання будь-якого із своїх зобов'язань, якщо доведе, що воно було викликано перешкодою поза її контролем і що від неї нерозумно було очікувати прийняття до уваги цієї перешкоди під час укладення договору або уникнення чи подолання цієї перешкоди чи її наслідків.

Звільнення від відповідальності, передбачене цією статтею, залишається лише на той період, протягом якого існує дана перешкода.

Принципи європейського договірного права передбачають тимчасове зупинення договору, якщо його невиконання викликано перепоною (форс-мажором) та носить тимчасовий характер⁶. При цьому сторона не несе відповідальності за збитки іншої сторони. Якщо ж період невиконання стає нерозумним і являю собою суттєве невиконання, інша сторона може вимагати відшкодування збитків та розірвати договір.

Зокрема, у відповідності до ст. 79 Конвенції ООН сторона, яка не виконує свого зобов'язання, повинна повідомити іншу сторону про перешкоду і про її вплив на її здатність здійснити виконання. Якщо це повідомлення не отримане іншою стороною протягом розумного строку після того, як про цю перешкоду стало чи повинно було стати відомо не виконуючій свого зобов'язання стороні, ця остання сторона несе відповідальність за збитки, які

³ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Голос України. 2003. № 45. С. 212–320.

⁴ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. С. 303

⁵ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів: Міжнародний документ від 11.04.1980. *Офіційний вісник України*. 2006. № 15. С. 438.

⁶ «Принципи європейського договірного права. Коментарі та рекомендації» / [пер. з англійської ТОВ «Асоціація експортерів і імпортерів «ЗЕД»]. – Київ: Асоціація «ЗЕД», 2013. С. 46.

є результатом того, що таке повідомлення не було отримане. Аналогічні положення містяться у Принципах європейського договірного права.

Отже, як і законодавство (національне, міжнародне), умови договорів, так й уніфіковані збірки договірного права ставлять перед стороною, яка опинилась у форс-мажорних обставинах, обов'язок повідомити про такі обставини контрагента.

Строк, протягом якого необхідно повідомити контрагента про настання форс-мажору, може встановлюватись договором.

Юристи-практики, досліджуючи питання впливу форс-мажору на виконання зобов'язань, зауважують, що в ряді договорів є умови, відповідно до яких форс-мажор не застосовується, якщо повідомлення про його настання не направлене в строк. Якщо форс-мажор триває більше строку, вказаного в договорі, то його може бути розірвано або сторона може відмовитись від договору⁷.

За українським законодавством форс-мажор завжди повинен підтверджуватися сертифікатом Торгово-промислової палати України або регіональної торгово-промислової палати. Такий сертифікат видається за умови доведення таких фактів:

- настав момент виконання зобов'язання за договором;
- форс-мажорні обставини призвели до неможливості такого виконання у визначений договором строк.

Сертифікат видається на запит суб'єкта господарювання окремо під кожний договір.

28 лютого 2022 року Торгово-промислова палата України видала документ під № 2024/02.0-7.1, який адресувала всім, кого це стосується, і яким підтвердила існування форс-мажорної обставини військової агресії Російської Федерації проти України та введення воєнного стану в Україні.

Остаточно правовий статус цього документа не визначений, оскільки по-вноважень видавати універсальні сертифікати про форс-мажор щодо необмеженого кола осіб Торгово-промислова палата не має. Практикуючи юристи розглядають зазначений документ як універсальне роз'яснення, яке дасть можливість отримати сертифікат будь-кому⁸.

Однак, підстави стверджувати, що напад Росії є форс-мажором для кожного договору по всій Україні відсутні, оскільки військові дії відбуваються

---

⁷ Смишляева Г. Вплив форс-мажорних обставин на договірні відносини бізнесу. URL: https://dniprorada.gov.ua/upload/editor/2022_04_14_dlya_dmr_fors_mazhor.pdf (дата звернення 20.05.2022).

⁸ Сторожук Т., Рекун А. Виконання договірних зобов'язань та форс-мажор. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/209873_vikonannya-dogovornikh-zobov'язan-ta-fors-mazhor (дата звернення 20.05.2022).

не на всій території України, а воєнний стан (принаймні, досі) не передбачає значного обмеження прав і свобод.

З аналізу законодавства вбачається, що форс-мажор не надає беззаперечного звільнення від відповідальності за невиконання договору, тим більше не звільняє в цілому від його виконання.

Тому, незалежно від тривалості форс-мажору сторони так чи інакше постають перед необхідністю вирішувати питання, пов'язані із виконанням договору, та його подальшої дії. Цивільний кодекс України у ст. 652 передбачає зміну або розірвання договору за згодою сторін у разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору. Одночасно законодавець визначає ознаки істотної зміни обставин. Так, зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах.

Форс-мажор (непереборна сила) може бути причиною істотної зміни обставин, що є підставою для розірвання або зміни договору і, у кінцевому рахунку, призводить до припинення зобов'язання (його розірвання) або збереження зобов'язання у зміненому вигляді⁹.

Досить часто одночасного вирішення потребує й конфлікт, уникнути якого за таких обставин досить часто неможливо.

Якщо сторони окрім вирішення питання подальшої дії договору та його виконання зорієнтовані на майбутнє (збереження відносин, репутації тощо) важливу роль поряд із правовими інструментами відіграє медіація.

Медіація спрямована на вирівнювання балансу сил в переговорах через роботу з інтересами і потребами кожної сторони договору, включаючи психологічні та особисті.

Регулюючи процес проведення медіації Закон України «Про медіацію» в ст. 16 встановлює, що перед початком проведення медіації медіатор або суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, здійснює підготовчі заходи із сторонами наявного або можливого конфлікту (спору), разом або окремо, для з'ясування можливості проведення медіації з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору), зокрема зустрічі, збирання та обмін інформацією, документами, необхідними для прийняття рішення сторонами конфлікту (спору) та рішення медіатора про участь в медіації, а також інші заходи, узгоджені між сторонами конфлікту (спору) та медіатором або суб'єктом, що забезпечує проведення медіації¹⁰.

⁹ Мельник О. Зміна та розірвання договору у випадку дії обставин форс-мажору внаслідок пандемії. *Проблеми цивільного, господарського, трудового права та права соціального забезпечення: часопис Київського університету*. 2020. № 4. С. 239.

¹⁰ Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. *Голос України*. 2021. № 236. С. 20–27.

На даному етапі кожній стороні договору за допомогою медіатора важливо визначити:

- чи важливо для сторони зберегти дію договору, на який строк та на яких умовах,
- якщо виконання договору на таких умовах тимчасово не можливо, чи розглядає сторона можливість призупинити їх дію на погоджений сторонами строк;
- чи можливе зупинення дії умов договору без здійснення обов'язкових платежів та додаткової відповідальності,
- без яких умов виконання договор втрачає для сторони актуальність,
- чи можливо договір переукласти/змінити на інших умовах та яких саме,
- якщо договір було виконано стороною частково (здійснено предоплату, виконано частину заіовлення тощо) яким чином розпорядитись цією частиною виконано зобов'язання;
- якщо призупинення договору неможливо, то на яких умовах можливе розірвання договору.

Такі дії при підготовці для проведення медіації дають можливість з'ясувати чи дозволяє характер спору позиційну варіабельність у рамках інтересів сторін, що на думку Н. Мазаракі є важливим критерієм для визначення медіабельності спору¹¹. Пропрацювання зазначених питань дає можливість стороні об'єктивно оцінити ситуацію, глибше та з урахуванням усіх можливих чинників зрозуміти свою позицію та можливості, бути готовим до активного заслуховування іншої сторони, конструктивного діалогу та прийняття рішення.

В процесі проведення медіації сторони з урахуванням інтересів та балансу обох позицій можуть дійти спільних домовленостей у вигляді сформульованих змін до договору або ж прийняти рішення про його розірвання відповідно до положень ст. 652 Цивільного кодексу України.

Висновки

Медіація є обґрунтовано доцільною альтернативою судовому розгляду, часто дозволяє розв'язати спір швидше та конфіденційно. Крім того, рішення в процесі приймаються сторонами, не лише виходячи з юридичних прав, але й враховуючи інші інтереси, такі як репутація, майбутні відносини, наявність чи відсутність необхідних ресурсів тощо. В умовах невизначеності, непередбачуваності внаслідок форс-мажорних обставин важливим інструментом вирішення договірних відносин виступає медіація.

---

¹¹ Мазаракі Н. Щодо поняття медіабельності спору. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 261.

* * *

Mediation in contractual regulations in case of force-majeure: legal aspects

(summary)

Force majeure (irresistible force) can cause a significant change in circumstances, which is the basis for termination or change of the contract and, ultimately, leads to the termination of the obligation or preservation of the obligation in a modified form.

The choice of legal instruments aimed at resolving the actions of counterparties in circumstances of force majeure is important to minimize the negative consequences of force majeure and optimize further economic and legal relations of the parties to the agreement. Mediation, which is aimed at determination the values of each party in the contractual relationship, balancing their interests and capabilities, efficient use of resources, maintaining business reputation, relationships and more, plays an important role.

Mediation is justifiably a viable alternative to litigation, often resolving disputes quicker and more confidentially. In addition, decisions in the process are made by the parties, not only based on legal rights, but also taking into account other interests, such as reputation, future relationships, the presence or absence of the necessary resources and so on. In conditions of uncertainty and unpredictability due to force majeure, mediation is an important tool for resolving contractual relations.

Список використаних джерел:

- «Принципи європейського договірного права. Коментарі та рекомендації» / [пер. з англійської ТОВ «Асоціація експортерів і імпортерів «ЗЕД»]. – Київ: Асоціація «ЗЕД», 2013. С. 304.
- Berger K.P., Behn D. Force Majeure and Hardship in the Age of Corona: A Historical and Comparative Study/ 6 McGill Journal of Dispute Resolution. 2019/2020. № 4. p. 79–130.
- Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 11. С. 303.
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів: Міжнародний документ від 11.04.1980. Офіційний вісник України. 2006. № 15. С. 438.
- Мазаракі Н. Щодо поняття медіабельності спору. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 12. С. 258–261.
- Мельник О. Зміна та розірвання договору у випадку дії обставин форс-мажору внаслідок пандемії. Проблеми цивільного, господарського, трудового права та права соціального забезпечення: часопис Київського університету. 2020. № 4. С. 238–242.
- Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. Голос України. 2021. № 236. С. 20–27.

- Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. Офіційний вісник України. 1997. № 52. С. 13–18.
- Смишляева Г. Вплив форс-мажорних обставин на договірні відносини бізнесу. URL: https://dniprorada.gov.ua/upload/editor/2022_04_14_dlya_dmr_fors_mazhor.pdf (дата звернення 20.05.2022).
- Сторожук Т., Рекурн А. Виконання договірних зобов'язань та форс-мажор. URL: https://biz.ligazakon.net/analytcs/209873_vikonannya-dogovrnikh-zobovyazan-ta-fors-mazhor (дата звернення 20.05.2022).
- Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Голос України. 2003. № 45. С. 212-320. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 11. С. 303.

Казимир Голдзіцький*

Khmelnysky National University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-9563-4724

Ольга Голдзіцька**

голова Громадської організації

«Діалог і Закон»

ORCID:0000-0002-0399-3525

Медіація в кримінальних провадженнях з іноземним елементом: організаційно-правовий аспект

Ключові слова: кримінальне провадження, злочин, іноземець, особа без громадянства, медіація, примирення.

Постановка проблеми та її актуальність. За даними Офісу Генерального Прокурора у 2018 році в Україні було розпочато 2302 кримінальних провадження, фігурантами яких є іноземці, у 2019 році кількість таких проваджень зросла й становила – 2452, в 2020 році – 1655, а у I-му півріччі 2021 року – 679¹.

Міграційні процеси завжди впливають на хід суспільного розвитку. Соціально-економічні і політичні кризи, міжнаціональні і військові конфлікти породжують якісно нові процеси в міграції, що в свою чергу має значний вплив на кримінологічні характеристики на тій чи іншій території.

---

* Старший викладач кафедри права Хмельницького національного університету. Викладацькій діяльності у вищих навчальних закладах присвятив уже більше як 25 років, впродовж яких щорічно бере участь у Міжнародних та Всеукраїнських конференціях. Є співавтором навчального посібника «Кримінальне право. Особлива частина» за редакцією доктора юридичних наук, професора В.К. Грищука, доктора юридичних наук, професора О.М. Омельчука, 2016 року (Розділ 8.Злочини у сфері господарської діяльності).

** Адвокат. Очолює Громадську організацію «Діалог і Закон», одним із напрямів діяльності якої є сприяння поширенню в суспільстві інформації про медіацію як інструменту позасудового врегулювання спорів. З 2020 року бере участь з реалізації пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» в якості медіатора.

¹ Скільки кримінальних правопорушень скоїли в Україні іноземці. Слово і діло. 2021. URL:<https://www.slovoidilo.ua/2021/06/17/infografika/suspilstvo/skilky-kryminalnyh-pravoporushen-skoilyl-ukrayini-inozemczi> (дата звернення 20.05.2022).

Склад мігрантів різниться по мотивах і цілях приїзду, терміну перебування, демографічним, етнічним і соціально-психологічним характеристикам. Такі відмінності визначають, зокрема, вплив міграційних процесів на стан криміногенної ситуації на певній території.

Розбудова демократичної правової держави, де найвищою цінністю є людина, вимагає особливої уваги до охорони прав, свобод та інтересів усіх учасників кримінального провадження.

Тенденції сучасної міжнародної і європейської концепції захисту прав людини зосереджені на відмові від виключно каральної реакції на злочин, яка не може належним чином забезпечити як права осіб, які його вчинили, так і потерпілих.

Такий підхід до кримінального процесу у світовій, зокрема європейській спільноті реалізується саме через концепцію відновного правосуддя.

Імплементация інституту медіації в кримінальних провадженнях за участю іноземних громадян передбачає максимального врахування усіх чинників, які впливають на ефективність медіації та на досягнення самої сутності цього процесу.

Важливим є як однакове розуміння термінів, так й в цілому процедури медіації усіма її учасниками.

Дослідження й формулювання пропозицій щодо розвитку міжнародного правового співробітництва, вдосконалення нормативно-правового регулювання у сфері медіації в кримінальних провадженнях сприятиме ефективному застосуванню медіації по відношенню до осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності або потерпають від кримінальних правопорушень, на території іноземних держав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання медіації в кримінальних провадженнях широко досліджується світовою спільнотою науковців та практиків. Інститут медіації в кримінальному провадженні глибоко та різнобічно досліджено в працях Р. Аркелян, Н. Крестовської та інших. Порядку застосування медіації в кримінальному процесі України присвячені праці І. Звягіної. Механізм впровадження відновного правосуддя в кримінальне судочинство проаналізовано в дослідженнях А. Горової, Р. Ковалю тощо. Разом з тим, особливості медіації в кримінальних провадженнях за участю іноземних осіб, є малодосліджуваною темою.

Метою дослідження є визначення особливостей та правового регулювання проведення процедури медіації в кримінальних провадженнях за участю іноземців.

Виклад основного матеріалу. Особливістю медіації в кримінальному провадженні з іноземним елементом є те, що хоча б один з її учасників не являється громадянином країни, на території якої здійснюється кримінальне

провадження. Чи має цей якийсь вплив на процедуру проведення медіації та чим це обумовлюється?

Національне законодавство визначає поняття іноземець в статті 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»² та в статті 1 Закону України «Про громадянство»³, згідно яких іноземець – це особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав.

Правовий статус іноземних громадян в Україні визначається на основі міжнародних договорів, Конституції України та іншого законодавства, яке регулює правове положення іноземних громадян на території держави.

У відповідності до ст. 26 Конституції України⁴ іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Окрім особливостей правового статусу іноземців, в кримінальному провадженні важливе значення також мають такі фактори як: незвичайність обстановки для іноземця; необізнаність в правовому регулюванні тих чи інших обставин на території країни перебування; традиції, віросповідання, мова спілкування іноземного громадянина, що впливає на розбіжності у розумінні та сприйнятті тих чи інших обставин, фактів, інформації тощо. Перелічені та інші чинники можуть нести значний вплив на процедуру проведення медіації та власне на її результати.

Застосування процедури медіації в кримінальних провадженнях законодавство різних країн визначає по-різному.

Міжнародні угоди про взаємну правову допомогу в кримінальних справах, учасницею яких є Україна, не регулюють питання відновного правосуддя. Окремі міжнародні документи визначають рекомендації для надання можливостей як жертві, так і правопорушнику брати активну участь за допомогою нейтральної третьої сторони (медіатора) у вирішенні питань, пов'язаних зі скоєним злочином.

Рекомендації № R (99) 19 Комітету Ради Європи⁵ державам – членам

---

² Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. Офіційний Вісник України. 2011. № 83. С. 7.

³ Про громадянство: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. Офіційний Вісник України. 2001. № 9. С. 1.

⁴ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Офіційний Вісник України. 2010. № 72/1. С. 15.

⁵ Рекомендації № R (99) 19 Комітету Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах: Міжнародний документ

Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах, визначаючи правову основу медіації встановлюють, що законодавство країн має сприяти розвитку медіації у кримінальних справах. Мають існувати певні вказівки, які визначали використання медіації у кримінальних справах. Такі вказівки мають характеризувати умови передання справ на медіацію (зустріч), а також висвітлювати підходи до вирішення питань, які можуть виникнути після закінчення процесу медіації. Мають бути дотримані певні застереження; сторони повинні мати право на правову допомогу та, у разі необхідності, на тлумачення, роз'яснення. Підлітки повинні мати право на допомогу батьків.

В Основоположному рішенні Ради Європейського Союзу «Про місце жертв злочинів в кримінальному судочинстві»⁶ зауважується, що країни-учасниці повинні наблизити своє законодавство до такого рівня, який необхідний для забезпечення жертв злочинів високим ступенем захисту незалежно від того, в якій країні-учасниці вони знаходяться.

Основоположне Рішення визначає медіацію в кримінальних справах як пошук, до або під час кримінального судочинства, прийнятного рішення між жертвою та правопорушником за посередництвом компетентної особи. Зі змісту Основоположного Рішення вбачається, що кожна країна наділяється самостійністю в регулюванні процедури медіації. Зокрема, у відповідності ст. 10 Основоположного Рішення, кожна країна – учасниця повинна намагатися сприяти медіації в кримінальних справах для правопорушень, які вона вважатиме відповідними для такого заходу.

Отже, встановлюючи критерії процедури медіації в кримінальних провадженнях, міжнародні документи визначають самостійність країни у законодавчому регулюванні цієї процедури, в тому числі й у випадку, коли правопорушник або потерпіла сторона є іноземцями.

Медіація в Україні, як законодавчо визначений процес, знайшла своє відображення із прийняттям 16 листопада 2021 року Закону України «Про медіацію»⁷. Відповідно до статті 3 дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації, з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських,

---

від 15.09.1999 № R(99)19. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_828 (дата звернення 20.05.2022).

⁶ Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві. Основоположне рішення Рада Європейського Союзу: Міжнародний документ від 15.03.2001 № 2001/220/JHA. URL: https://issuu.com/uccg/docs/16_fr_decision_ukr (дата звернення 20.05.2022).

⁷ Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. Голос України. 2021. № 236. С. 20–27.

адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим).

На даний час у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України відсутні норми, які б регулювали процес вирішення конфлікту шляхом використання медіації, в тому числі й коли стороною кримінального провадження являється іноземець.

Отже, питання законодавчого врегулювання в процесі впровадження медіації у кримінальне судочинство залишається відкритим.

Із цієї метою важливим є доповнення Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України нормами, які закріплять визначення та завдання відновного правосуддя в контексті кримінального процесу в Україні та забезпечать мінімальні процедурні норми, які гарантуватимуть збереження принципів відновного правосуддя і створюватимуть можливість взаємодії органів кримінального правосуддя та організацій, що надають послуги з проведення програм відновного правосуддя.

А. Горова аналізуючи механізми впровадження медіації в кримінальному судочинстві, зауважує, що для вдосконалення механізму впровадження відновного правосуддя потрібно дотримуватися комплексного системного алгоритму взаємодії, затвердити Механізми відомчими нормативно-правовими актами, розширити перелік справ, які можна передавати на програми відновного правосуддя, запрошувати медіатора на перше судове засідання, а також змінити підхід до реагування на злочини з карального на відновний⁸.

Зважаючи на соціальні, культурні, національні, правові та інші особливості кримінальних проваджень, учасником яких є іноземець, важливу роль при проведенні медіації відіграє обізнаність медіатора про ці особливості та їх вплив на сприйняття, розуміння обставин, реагування на них тощо.

Стаття 20 Рекомендацій № R (99) 19⁹ встановлює, що медіаторів відбирають з різних верств суспільства, які мають хороші знання щодо тієї чи іншої спільноти та її культурних особливостей.

Ураховуючи проаналізовані положення нормативно-правового регулювання та особливостей медіації в кримінальному провадженні за участю

---

⁸ Кінах М. Чи існує життя після призначення покарання, або відновне правосуддя як шлях до зцілення. Юридична газета. 2021. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/chisnie-zhittya-pislya-priznachennya-pokarannya-abo-vidnovne-pravosuddya-yak-shlyah-dozcilennya.html> (дата звернення 20.05.2022).

⁹ Рекомендації № R (99) 19 Комітету Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах: Міжнародний документ від 15.09.1999 № R(99)19. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_828 (дата звернення 20.05.2022).

іноземця, вважаємо, що на ефективність медіації може вплинути участь медіатора із країни громадянства іноземця. Саме в такому випадку широке знання та розуміння медіатором національно-культурних особливостей спільноти, представником якої являється іноземець – сторона кримінального провадження, максимально надасть можливість досягнути завдань та мети відновного правосуддя.

Таким чином, при розробленні та вдосконаленні нормативно-правового регулювання процедури медіації, на нашу думку важливо врахувати та визначити можливість залучення медіатора із держави громадянства іноземця – сторони кримінального провадження.

Висновки. Визначення засад успішного впровадження відновного правосуддя в Україні передбачає максимальне врахування усіх чинників, які впливають на ефективність медіації та на досягнення самої сутності цього процесу. Дослідження й формулювання пропозицій щодо розвитку міжнародного правового співробітництва у сфері медіації в кримінальних провадженнях сприятиме ефективному застосуванню медіації по відношенню до осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності або потерпають від кримінальних правопорушень на території іноземних держав.

* * *

Mediation in criminal proceedings with a foreign element: organizational and legal aspect

(summary)

Building of a democratic State governed by the rule of law where the highest value is a human person requires special attention to protection of the rights, freedoms and interests of all participants in criminal proceedings.

Peculiarities of pre-trial investigation and trial of criminal proceedings involving foreign citizens are in particular in legal status of persons, their ethnic and national characteristics. These peculiarities have a significant impact on mediation in criminal proceedings.

Implementation of institution of mediation in criminal proceedings in Ukraine requires maximum consideration of all factors that influence the effectiveness of mediation and achievement of the very essence of this process.

Research and formulation of proposals for the development of international legal cooperation in the field of mediation in criminal proceedings will promote the effective use of mediation in relation to persons who are prosecuted or suffer from criminal offenses on the territory of foreign countries.

Список використаних джерел:

- Кінах М. Чи існує життя після призначення покарання, або відновне правосуддя як шлях до зцілення. Юридична газета. 2021. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/chisnue-zhittya-pislya-priznachennya-pokarannya-abo-vidnovne-pravosuddya-yak-shlyah-do-zcilennya.html> (дата звернення 20.05.2022).
- Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Офіційний Вісник України. 2010. № 72/1. С. 15.
- Про громадянство: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. Офіційний Вісник України. 2001. № 9. С. 1.
- Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. Голос України. 2021. № 236. С. 20–27.
- Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві. Основоположне рішення Рада Європейського Союзу: Міжнародний документ від 15.03.2001 № 2001/220/JHA. URL: https://issuu.com/uiccg/docs/16_fr_decision_ukr (дата звернення 20.05.2022).
- Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. Офіційний Вісник України. 2011. № 83. С. 7.
- Рекомендації № R (99) 19 Комітету Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах: Міжнародний документ від 15.09.1999 № R(99)19. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_828 (дата звернення 20.05.2022).
- Скільки кримінальних правопорушень скоїли в Україні іноземці. Слово і діло. 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/06/17/infografika/suspilstvo/skilky-kryminalnyx-pravoporushen-skoyily-ukrayini-inozemcz> (дата звернення 20.05.2022).

Оксана Хабло*

National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-3923-275X

Забезпечення презумпції невинуватості під час інформування громадськості у засобах масової інформації про розгляд кримінальних проваджень

Презумпція невинуватості є одним із основоположних прав людини, яке задеклароване як у міжнародно-правових документах, так і в національному законодавстві усіх демократичних країн світу. Положення презумпції невинуватості закріплені у пункті 2 статті 6 Європейської конвенції з прав людини, статті 62 Конституції України та статті 17 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України. Так, відповідно до частин 1, 5 статті 17 КПК України особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК України, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Поводження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою¹.

---

* Професор кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ (Україна).

У 2009 році захистила дисертацію на тему «Зловживання у сфері кримінального процесу» та здобула науковий ступінь кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». У 2015 році отримала вчене звання – доцент кафедри кримінального процесу. Є автором та співавтором понад 50 наукових та навчально-методичних праць, серед них: одна монографія, один підручник «Кримінальний процес», десять навчальних посібників, наукові публікації у виданнях, що включені до наукометричних баз Web of Science, та у періодичних наукових виданнях, що включені до переліку фахових видань України.

Сфера наукових інтересів: зловживання кримінальними процесуальними правами, запобіжні заходи, заходи забезпечення кримінального провадження, публічні та приватні інтереси у кримінальному процесі.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>.

Втім, розгляд кримінальних проваджень може тривати роками. Тому громадськість, особливо у справах, які мають суспільний резонанс, потребує інформування про хід та результати розслідування та судового розгляду. Висвітлення інформації про кримінальне правопорушення, осіб, які його могли вчинити, рух кримінального провадження має важливе значення для досягнення завдань кримінального судочинства. Це сприяє гласності та відкритості судового провадження, що, в свою чергу, є складовим елементом справедливого судового розгляду.

Разом з цим, передчасне (до винесення вироку, який набрав законної сили) оприлюднення інформації про хід досудового розслідування чи судового провадження може негативно впливати на досягнення завдань кримінального провадження. Адже необ'єктивне висвітлення інформації про кримінальне провадження може сформувати як у громадськості, так і в учасників провадження, думку про винуватість певної особи, ще до визнання її такою вироком суду, який набрав законної сили.

На цю проблему неодноразово зверталася увага у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Зокрема, у пункті 38 рішення у справі «Аллєне де Рібемон проти Франції» вказано, що принцип презумпції невинуватості не забороняє органам влади повідомляти громадськості про розслідування, які ведуться, але влада зобов'язана робити це обережно та делікатно, як того вимагає повага до презумпції невинуватості. Більше того, свобода вираження своєї думки, що гарантується ст. 10 Конвенції, поширюється і на свободу отримання і поширення інформації. У зв'язку з цим пункт 2 статті 6 Конвенції не може бути перешкодою для влади щодо інформування громадськості про розслідування, які здійснюються².

Разом з цим, у рішеннях ЄСПЛ наголошується, що інформування громадськості про незавершені розслідування не повинно порушувати засаду презумпції невинуватості. Зокрема, у пункті 47 рішення у справі «Довженко проти України» Суд повторює, що пункт 2 статті 6 Конвенції у її відповідному аспекті спрямований на запобігання негативному впливу на справедливий судовий розгляд кримінальної справи упереджених заяв, зроблених у тісному зв'язку з цим судовим розглядом³.

Втім, аналіз практики ЄСПЛ свідчить про системність проблеми порушення вимог пункту 2 статті 6 Конвенції при інформуванні представника-

---

² Справа «*Allet de Ribemont v. France*» (Заява № 15175/89): рішення Європейського суду з прав людини від 10 лют. 1995 р. *ІПС ЛІГА: ЗАКОН*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01116>.

³ Справа «Довженко проти України» (Заява № 6650/03): рішення Європейського суду з прав людини від 12 січ. 2012 р. ; остаточне 12 квіт. 2012 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_845?find=1&text.

ми влади громадськості, в тому числі і за допомогою засобів масової інформації, про хід розслідування чи судового розгляду. Так, у рішенні в справі «Криволапов проти України» вказано, що заяви слідчих та посадових осіб Служби безпеки України, зроблені в засобах масової інформації, були далекими від розсудливості та обачності. Це були очевидні заяви про винуватість заявника, навіть без уточнення стадії, на якій знаходилося провадження, зокрема: громадськості була розкрита вся інформація про особу, він був названий вбивцею та фальсифікатором надзвичайно важливої кримінальної справи. Ці твердження неодноразово розповсюджувалися у документальному фільмі, створеному за прямої підтримки державних органів високого рівня, який містив уривки із відеозапису зізнання заявника працівникам міліції. Вищенаведене дозволило ЄСПЛ дійти висновку, що такі заяви посадових осіб держави спонукали громадськість повірити у винуватість заявника та вплинули на оцінку фактів відповідним судовим органом, чим було порушено вимоги пункту 2 статті 6 Конвенції (пункти 130–132) ⁴.

Узагальнення практики ЄСПЛ з цього питання дозволило Т. І. Фулей виділити такі типові приклади порушення вимог презумпції невинуватості при інформуванні громадськості про кримінальні правопорушення та осіб, які підозрюються у їх вчиненні:

- повідомлення комісара поліції на прес-конференції про те, що заявник є «підбурювачем вбивства» (справа «Аллене де Рібемон проти Франції»);
- твердження, які містилися в інтерв'ю судді, що вона ще не знає, «чи вирок буде обвинувальним, чи частково виправдувальним», та інше її інтерв'ю, що містило пропозицію обвинуваченим довести свою невинуватість (справа «Лавентс проти Латвії»);
- твердження у пресі генерального прокурора про наявність «достатньо твердих доказів вини» міністра оборони Литви, а також заяви голови парламенту, що в нього «немає сумнівів» щодо отримання міністром хабаря за «обіцянку протизаконних послуг», та що міністр «хабарник» (справа «Буткевічус проти Литви»);
- твердження про вину заявника у вчиненні злочину, відображену в наказі Генерального прокурора про звільнення заявника з посади одразу після порушення кримінальної справи і до вирішення її судом (справа «Кузьмін проти Росії»);

---

⁴ Справа «Криволапов проти України» (Заява № 5406/07): рішення Європейського суду з прав людини від 02 жовт. 2018 р. ; остаточне 02 січ. 2019 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d94#Text.

- висловлювання посадових осіб органів офіційної влади про вину особи всупереч виправдувальному вироку (справа «Мінеллі проти Швейцарії»);
- участь працівників прокуратури у телевізійній програмі та їхня характеристика вчинених заявником дій як «злочинів», і про те, що вони є винуватими у їх вчиненні (справа «Хужин та інші проти Росії»);
- заява заступника прокурора Києва, яку процитували три різні газети і яку було зроблено задовго до складання обвинувального висновку у справі заявника, про те, що заявник був «фактичним керівником» групи кілерів і «його розпорядження [вбивати] мали систематичний характер» (справа «Шагін проти України»);
- заяви керівників міського відділу та обласного управління МВС, які давали коментарі ЗМІ щодо кримінальної справи заявника, містили недвозначні твердження щодо вини у вчиненні інкримінованих йому злочинів до ухвалення вироку (справа «Довженко проти України») ⁵.

Отже, проблемним питанням правозастосовної практики є визначення балансу суспільних інтересів щодо гласності та відкритості кримінального провадження та інтересів окремої особи, якій має забезпечуватися презумпція невинуватості. Важливо розрізнити, які висловлювання під час коментування чи оприлюднення інформації про кримінальне провадження не порушують правила презумпції невинуватості, а які є недопустимими.

Аналіз практики ЄСПЛ дозволяє виділити такі правила оцінювання висловлювань щодо дотримання вимог презумпції невинуватості: 1) враховується реальний зміст тверджень, а не їх буквальне формулювання; 2) відрізняється повідомлення про підозру та повідомлення про вчинення особою кримінального правопорушення; 3) враховуються обставини, за яких заява була оприлюднена.

Зокрема, у рішенні ЄСПЛ у справі «Лавентс проти Латвії» звертається увага на те, що на думку Уряду, пані Штейнерте ніколи офіційно не говорила про винуватість заявника. Втім Суд зазначив, що у своєму першому інтерв'ю пані Штейнерте заявила, що вона ще не знає, «чи буде вирок обвинувальним чи частково виправдувальним». Таке твердження чітко показує, що суддя вже була переконана у винуватості заявника, принаймні щодо одного з пунктів обвинувачення, і що вона виключила можливість визнати його абсолютно невинуватим. Щодо другого інтерв'ю, то в ньому пані Штейнерте висловила своє велике здивування тим фактом, що обвинувачений продовжував не визнавати свою вину за всіма пунктами обвинувачення. Зокрема, вона звернула увагу журналістів та читачів на один пункт (незаконне заволодіння зброєю), де став-

---

⁵ Фулей Т.І. Презумпція невинуватості: концептуальні підходи. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1 (1). С. 48–49.

лення заявника здавалося їй найбільш незрозумілим та нелогічним. Ці твердження Суд також розцінив як такі, що свідчать про визнання вини заявника, а той факт, що ці зауваження зроблені в запитальній або сумнівній формі Суд вважає недостатнім для того, щоб стверджувати про відсутність порушення пункту 2 статті 6 Конвенції, адже в іншому випадку такому висловлюванню бракувало б ефективності. Більше того, Суд висловив своє здивування тим фактом, що під час останнього інтерв'ю пані Штейнерте запропонувала заявнику довести свою невинуватість, та зауважив, що таке висловлювання суперечить принципу презумпції невинуватості (пункти 126–129) ⁶.

У прецедентній практиці ЄСПЛ також неодноразово зверталася увага і на те, що слід принципово розрізняти повідомлення про те, що когось підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, та чітку заяву про те, що особа вчинила кримінальне правопорушення, зроблену за відсутності остаточного вироку суду. При цьому підкреслюється важливість добору посадовими особами слів у публічних виступах, якщо вони оприлюднюють такі заяви ще до завершення судового розгляду та визнання особи винуватою у встановленому законом порядку.

Окрім цього, вирішувати питання про те, чи порушує заява посадової особи державного органу принцип презумпції невинуватості, слід в контексті конкретних обставин, за яких ця заява була зроблена. Необхідно враховувати всі обставини, а саме: ким та за яких обставин була зроблена заява, настільки вона дозволяє зробити висновок про кого саме йдеться. Так, у рішенні в справі «Довженко проти України» вказано, що Суд врахував твердження Уряду про те, що високопоставлені працівники міліції не називали заявника на ім'я. Але особа, якої стосувалась така заява, могла бути визначена і без зазначення її імені. Адже враховуючи тяжкість злочинів, у вчиненні яких підозрювався заявник, і особливий інтерес засобів масової інформації до цієї справи, ім'я заявника було добре відоме громадськості. Тобто, ЄСПЛ констатував, що заяви високопоставлених працівників міліції, процитовані в газетних статтях, явно стосувалися заявника, навіть без згадування його імені. Чітке згадування імені заявника в цьому випадку не було необхідним, щоб підпадати під дію гарантій пункту 2 статті 6 Конвенції (пункти 49–51) ⁷.

Отже, можливість отримання відомостей про фактичні обставини справи забезпечує гласність та відкритість судового розгляду. Посадові особи можуть

---

⁶ Affaire «Lavents c. Lettonie» (Requête № 58442/00): Arrêt Strasbourg, 28 novembre 2002; définitif 28.02.2003. HUDOC. *European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-65362>.

⁷ Справа «Довженко проти України» (Заява № 6650/03): рішення Європейського суду з прав людини від 12 січ. 2012 р.; остаточне 12 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_845?find=1&text.

інформувати громадськість про розслідування кримінальних проваджень, наприклад, розкриваючи інформацію про вручення повідомлень про підозру, затримання та зізнання, якщо вони роблять це розсудливо та обачно. Вибір слів є важливим (пункт 129 рішення у справі «Криволапов проти України»)⁸.

Разом з цим, слід звернути увагу і на те, що сфера застосування принципу презумпції невинуватості розповсюджується не лише на осіб, які здійснюють кримінальне провадження, а і на всі інші органи держави (п. 33 рішення ЄСПЛ у справі «Аллєне де Рібемон проти Франції»)⁹.

Особливої уваги заслуговують правила висвітлення інформації про кримінальні провадження в засобах масової інформації. Зокрема, у Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо порядку надання інформації про розгляди у кримінальних справах через засоби масової інформації» презумпція невинуватості визнана окремим принципом висвітлення такої інформації. Думки та інформація, що стосуються поточних розглядів, можуть бути повідомлені через засоби масової інформації, якщо вони не порушують принципу презумпції невинуватості підозрюваного чи обвинуваченого¹⁰.

Слід звернути увагу на те, що засоби масової інформації відіграють важливу роль у формуванні громадської думки щодо винуватості чи невинуватості певної особи у вчиненні кримінального правопорушення. Це може використовуватися недобросовісними учасниками кримінального провадження для досягнення протиправної мети. Зокрема, у рішенні ЄСПЛ у справі «Криволапов проти України» Суд констатував, що заяви посадових осіб держави спонукали громадськість повірити у винуватість заявника та вплинули на оцінку фактів відповідним судовим органом (пункт 131)¹¹. Проте, судові та правоохоронні органи не несуть відповідальності за дії засобів масової інформації (пункт 83 рішення у справі «Шагін проти України»)¹².

---

⁸ Справа «Криволапов проти України» (Заява № 5406/07): рішення Європейського суду з прав людини від 02 жовт. 2018 р.; остаточне 02 січ. 2019 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d94#Text.

⁹ Справа «Allenet de Ribemont v. France» (Заява № 15175/89): рішення Європейського суду з прав людини від 10 лют. 1995 р. *ІПС ЛІГА: ЗАКОН*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01116>.

¹⁰ Рекомендація NR (2003) 13 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо порядку надання інформації про розгляди у кримінальних справах через засоби масової інформації»: прийнята 10 лип. 2003 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_870#Text.

¹¹ Справа «Криволапов проти України» (Заява № 5406/07): рішення Європейського суду з прав людини від 02 жовт. 2018 р.; остаточне 02 січ. 2019 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d94#Text.

¹² Справа «Шагін проти України» (Заява № 20437/05): рішення Європейського суду з прав людини від 10 груд. 2009 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text.

Вищенаведене дозволяє стверджувати, що інформування громадськості, зокрема і за допомогою засобів масової інформації, про кримінальні провадження, по яких ще не винесено остаточного судового рішення, повинно відбуватися з дотриманням вимог презумпції невинуватості. Прилюдне висловлювання представників державних та правоохоронних органів про винуватість особи до набрання вироком суду законної сили є поширеною проблемою як для України, так і багатьох інших держав Європи.

Разом з цим, інформування суспільства про хід та результати кримінальних проваджень є гарантією дотримання засади гласності та відкритості судового розгляду. Але недопустимо використовувати засоби масової інформації для формування громадської думки щодо винуватості чи невинуватості особи до визнання її такою у встановленому законом порядку.

Отже, дотримання як публічності (гласності) судового розгляду, так і презумпції невинуватості, є гарантією основоположного права людини на справедливий суд, задекларованого у статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Під час оприлюднення інформації про рух та результати кримінального провадження необхідно дотримуватися балансу суспільних інтересів, які передбачають інформування про кримінальні провадження, особливо щодо злочинів, які викликали суспільний резонанс, та інтересів підозрюваного, обвинуваченого, якому має забезпечуватися право на презумпцію невинуватості.

* * *

Ensuring the presumption of innocence in the course of informing the public in mass media about the conduct of criminal proceedings

(Summary)

The presumption of innocence is enshrined in part 2 of article 6 of the European Convention of Human Rights, in article 62 of the Constitution of Ukraine and in article 17 of the Criminal Code of Ukraine. According to these regulations every person accused of any crime is considered innocent and cannot be punished until proven guilty according to the procedure stipulated in the Criminal Code of Ukraine and established in a guilty verdict handed down by a court that came into force.

Before the end of the criminal proceedings, the public, especially in high-profile cases, needs information about the course of the investigation or criminal proceedings. Media coverage of these proceedings is a guarantee of transparency and publicity of the criminal proceedings.

It is stated in the decisions of European Court of Human Rights that the principle of the presumption of innocence does not forbid the authorities to inform

the public of the investigation in process but the authorities are obliged to do it with utmost care and caution, as it is required by respect for the presumption of innocence. The rules of assessment of statements concerning compliance of the requirements are the following: the contents of the statements, but not their literary wording, is taken into consideration; informing of the suspicion should be distinguished from informing of committing a criminal offence; circumstances under which the statement was made public are taken into consideration.

The rules of coverage of criminal proceedings are defined in NR Recommendations (2003) of the Committee of Ministers of the Council of Europe "As to the procedure of providing information on criminal cases through the mass media", where it is stated that the thoughts and information concerning current proceedings may be covered through the mass media if they do not violate the principle of the presumption of innocence

Список використаних джерел:

- Affaire «Lavents c. Lettonie» (Requête № 58442/00): Arrêt Strasbourg, 28 novembre 2002 ; définitif 28.02.2003. HUDOC. *European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-65362>.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>
- Рекомендація NR (2003) 13 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо порядку надання інформації про розгляди у кримінальних справах через засоби масової інформації»: прийнята 10 лип. 2003 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_870#Text.
- Справа «Allenet de Ribemont v. France» (Заява № 15175/89): рішення Європейського суду з прав людини від 10 лют. 1995 р. ІПС ЛІГА: ЗАКОН. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01116>.
- Справа «Довженко проти України» (Заява № 6650/03): рішення Європейського суду з прав людини від 12 січ. 2012 р. ; остаточне 12 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_845?find=1&text.
- Справа «Криволапов проти України» (Заява № 5406/07): рішення Європейського суду з прав людини від 02 жовт. 2018 р. ; остаточне 02 січ. 2019 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d94#Text.
- Справа «Шагін проти України» (Заява № 20437/05): рішення Європейського суду з прав людини від 10 груд. 2009 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text.
- Фулей Т.І. Презумпція невинуватості: концептуальні підходи. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1 (1). С. 39–53.

Оксана Яремко*

West Ukrainian National University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-6083-4379

Роман Гірняк**

Vyacheslav Chornovil Halytskyi College, Ukraine

Правові принципи процесу ведення перемовин з терористами

Постановка проблеми. В основі тероризму лежить конфлікт, вирішення якого, однозначно, має здійснюватися у правових рамках. У той же час тип праворозуміння, що домінує в тій чи іншій державі, визначає зміст антитерористичної політики, законодавства і практики. Україна, прагнучи відійти

---

* Доцент, к.ю.н., доцент кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету, адвокат (Україна).

27 лютого 2009 році захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Контамінація раціонального та гуманістичного вимірів у генезі інституту покарання в контексті європейської правової традиції» та здобула науковий ступінь кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 «Філософія права».

17 січня 2014 року рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України присвоєно вчене звання доцента кафедри публічного права.

Автор понад 80 публікацій, у тому числі статей, опублікованих у провідних фахових виданнях, у виданнях, що індексуються у Scopus, у провідних наукових іноземних виданнях, а також праць навчально-методичного характеру.

З квітня 2010 року і по даний час здійснює адвокатську діяльність.

Коло дослідницьких інтересів: альтернативні способи вирішення спорів; правове регулювання перемовин; запобігання та протидія домашньому насильству; розвиток системи надання соціальних послуг в Україні.

** Здобувач спеціальності 081 Право (молодший спеціаліст) Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола (Україна)

Гірняк Р. є здобувачем освітньо-кваліфікаційного рівня вищої освіти молодший спеціаліст зі спеціальності 081 «Право» (денна форма навчання) Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола (м. Тернопіль). Брав участь у ролі інтерв'юера (на громадських засадах) у виконанні грантового проекту «Соціальне партнерство між громадськістю та судами Тернопільської області», що фінансувався Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) у межах програми «Справедливе правосуддя». Член Громадської організації «Інтелектуальний штаб громадянського суспільства» в межах котрої активно займається дослідницькою та волонтерською діяльністю. Автор двох наукових публікацій у збірках Міжнародних науково-практичних конференцій. Основним захопленням є гра у шахи (у 2022 році здобув перший розряд).

Коло дослідницьких інтересів: конфліктологія, медіація, криміналістика, юридична психологія.

від досвіду замовчування про факти терористичних актів і приховування від громадськості за кількома замками документів про них, має надавати перевагу перемовному, а не силовому вирішенню терористичних конфліктів. Для цього необхідно, щоб правове регулювання і практику процесу ведення перемовин з терористами пронизували аксіологічні принципи права юснатуралістичного типу праворозуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважно українські науковці досліджують у загальному правові, теоретичні, психологічні, соціальні аспекти перемовин і перемовної діяльності (Вайнагій М., Василичин В., Ващенко І., Кармазова О., Кляп М., Леонов Б., Павленко О., Рахліс В. та ін.), тоді як у правових дослідженнях мало звернено увагу на особливості ведення перемовин з терористами.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження правових принципів процесу ведення перемовин з терористами у контексті аналізу антитерористичного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Національне законодавство України не містить чіткого переліку правових принципів процесу ведення перемовин з терористами. У ст. 3 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» закріплена система основних принципів боротьби з тероризмом¹, а не процесу ведення перемовин з терористами. Дану систему можна запропонувати, беручи до уваги загальнолюдські цінності, міжнародно-правові стандарти, як з основоположних прав людини і громадянина, так і із запобігання та протидії тероризму, а також напрацьовані практикою та закріплені у законодавстві України загальноправові принципи, кримінально-правові та окремі принципи антитерористичного законодавства.

Насамперед, у систему правових принципів процесу ведення перемовин з терористами, вважаємо, за доцільне включити наступні принципи права: законності та верховенства права; гуманізму; пріоритетності попереджувальних заходів; пріоритетності захисту життя і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності; правомірності завдання шкоди терористу; невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності.

Принцип законності і верховенства права. Принцип законності забороняє ведення перемовин з терористами, порушуючи законодавчі норми, та зобов'язує неухильно дотримуватися прав і свобод людини і громадянина. На сьогоднішній день в Україні існує низка нормативно-правових актів про запобігання і боротьбу з тероризмом (фінансування; здійснення безпосе-

---

¹ Закон України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV від 20 березня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15/card2#Card> (дата звернення: 30 травня 2022 р.).

редньої терористичної діяльності тощо): Кримінальний кодекс України², Закон України «Про боротьбу з тероризмом»³, Закон України «Про національну безпеку України»⁴, Закон України «Про Національну поліцію»⁵, Закон України «Про Службу безпеки України»⁶, Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»⁷ тощо.

У значній мірі вони відповідають міжнародно-правовим стандартам в даній сфері, як універсального (Глобальна контртерористична стратегія ООН⁸, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму ООН⁹ та ін.), так і регіонального (Європейській конвенції про боротьбу з тероризмом Ради Європи¹⁰, Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму¹¹, Резолюції № 51/210 Генеральної Асамблеї ООН «Декларація, що доповнює Декларацію про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму 1994 року»¹² та ін.) характеру.

---

² Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/card2#Card>.

³ Закон України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV від 20 березня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15/card2#Card>.

⁴ Закон України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/card2#Card>.

⁵ Закон України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 02 липня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/card2#Card>.

⁶ Закон України «Про Службу безпеки України» № 2229-XII від 25 березня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/card2#Card>.

⁷ Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» № 361-IX від 06 грудня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20/card2#Card>.

⁸ Глобальна контртерористична стратегія ООН від 08 вересня 2006 р. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/504/90/PDF/N0550490.pdf?OpenElement>.

⁹ Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму ООН від 09 грудня 1999 р. (ратифікована в Україні 12 вересня 2002 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518/card2#Card

¹⁰ Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом Ради Європи від 27 січня 1977 р. (ратифікована в Україні 17 січня 2002 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331/card2#Card.

¹¹ Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р. (ратифікована в Україні 31 липня 2006 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712#Text.

¹² Резолюція № 51/210 Генеральної Асамблеї ООН «Декларація, що доповнює Декларацію про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму 1994 року» від 17 грудня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_370#Text.

Варто пам'ятати, що більш детальна регламентація діяльності, що здійснюється у сфері антитерористичної діяльності, відбувається на рівні відомих нормативно-правових актів, що у своїй більшості мають грифи обмеження доступу¹³.

Процес ведення перемовин з терористами жодним чином не повинен здійснюватися в супереч вище згаданих міжнародних і національних законодавчих актів. Але зауважимо, що в українському законодавстві, окрім однієї статті, що міститься в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» (ст. 16 «Умови ведення переговорів з терористами»), відсутні будь-які інші, які б регламентували перемовний процес з терористами. Дана стаття включає положення, які стосуються лише: мети ведення переговорів з терористами; осіб, що можуть вести переговори; умов, за яких під час ведення переговорів можливе знешкодження терористів (з попередженням/без попередження), а також чіткої заборони розглядати як умову «припинення терористичного акту питання щодо видачі терористам будь-яких осіб, предметів та речовин, які безпосередньо можуть бути використані для вчинення актів технологічного тероризму» (ч. 5)¹⁴.

У зв'язку з цим підтримуємо думку Гбур З. і Кошової С., що «створення інституту проведення переговорів для досягнення мети звільнення заручників» – це один з «основних напрямів удосконалення нормативно-правового забезпечення протидії тероризму»¹⁵.

Що стосується принципу верховенства права, то, беззаперечно, законодавство і практика процесу ведення перемовин з терористами мають відповідати загальнолюдським правовим цінностям – справедливості, правовій рівності, свободі тощо.

Принцип гуманізму. Процес перемовин, як і вся антитерористична діяльність, мають мати спрямовання на забезпечення життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності, безпеки, інших основних прав людини. Українське суспільство має відчувати не лише стан повної захищеності держави, але й кожної людини від усіх видів небезпек, в тому числі, й від тероризму.

Стаття 27 Конституції України констатує, що жодна особа не може бути позбавлена життя, а обов'язок держави – захищати життя людини. Це і становить конституційну основу антитерористичної діяльності в Україні¹⁶.

¹³ Гбур Зоряна, Кошова Світлана. Нормативно-правові засади боротьби з тероризмом в Україні. Аспекти публічного управління. 2021. Том 9. № 1. С. 73.

¹⁴ Закон України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV від 20 березня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15/card2#Card>.

¹⁵ Гбур Зоряна, Кошова Світлана. Нормативно-правові засади боротьби з тероризмом в Україні. Аспекти публічного управління. 2021. Том 9. № 1. С. 78.

¹⁶ Гбур Зоряна, Кошова Світлана. Нормативно-правові засади боротьби з тероризмом в Україні. Аспекти публічного управління. 2021. Том 9. № 1. С. 74.

Власне прояв гуманізму в процесі ведення перемовин полягає як у прагненні збереження життя і здоров'я особи (осіб), що стала жертвою терориста, так і у намаганні зберегти життя і здоров'я останнього. Адже однією із заявлених у ч. 1 ст. 16 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», цілей ведення перемовин з терористами є збереження життя та здоров'я людей¹⁷.

У той же час законодавець за чітко визначених обставин наділяє керівника антитерористичної операції «правом на вбивство» терориста у процесі ведення перемовин (ч. 3 і ч. 4 ст. 16 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»)¹⁸.

Що ж стосується жертви тероризму, то тут варто зупинитися на наступному. Право захисту свого життя – це справа не лише уповноважених державою органів, а й кожного громадянина, який може здійснити таку діяльність, реалізуючи ч. 3 ст. 27 Конституції України («право на необхідну оборону»)¹⁹. Право жертви терориста «на необхідну оборону» передбачене і ст. 36 Кримінального кодексу України²⁰.

Успішному протіканню перемовин сприяють бажання терориста залишитися живими і реальна загроза його життю. Імовірність штурму і знищення злочинців групою захоплення робить позицію перемовників сильнішою. Проте у представників певних терористичних груп (зокрема, у прихильників шийтського напрямку в ісламі) прагнення померти за свої переконання може переважати бажання вижити, що робить переговори з ними проблематичними.

Перемовний процес з терористами зобов'язаний протікати із дотриманням прав та свобод людини і громадянина.

Принцип пріоритетності попереджувальних заходів. Міжнародне і національне законодавство покладає на Україну зобов'язання із захисту потенційних жертв, що піддаються реальній і безпосередній загрозі вчинення супроти них терактів, про які відомо або про які зобов'язані були знати правоохоронні органи. Держава за таких обставин повинна вжити усі можливі заходи для введення у дію правил і процедур, спрямованих на запобігання терористичних актів і на максимальне скорочення побічних ефектів контртерористичної діяльності.

У випадку ж, коли діяльності терориста уникнути неможливо, варто тоді подбати про запобігання настанню суспільно небезпечних наслідків, вдаючись до майстерності перемовин з ним.

¹⁷ Закон України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV від 20 березня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15/card2#Card>.

¹⁸ Закон України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV від 20 березня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15/card2#Card>.

¹⁹ Гбур Зоряна, Кошова Світлана. Нормативно-правові засади боротьби з тероризмом в Україні. Аспекти публічного управління. 2021. Том 9. № 1. С. 74.

²⁰ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/card2#Card>.

Принцип пріоритетності захисту життя і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності. Зазвичай жертвами терористичних актів є звичайні люди (цивільне населення, пасажирки залізничного/повітряного транспорту, туристи та ін.). Україна, дотримуючись конституційного принципу рівності у правах (ч. 1 ст. 24 Конституції України)²¹, зобов'язана цінувати і боротися за життя кожної людини, незалежно від її расової, майнової, національної чи іншої приналежності. Дана політики держави має знаходити свій вияв і в переговорному процесі з терористами. У той же час, варто зауважити, політика «поцінування кожної людини» дає терористам можливість використовувати реальні або уявні загрози щодо будь-якої людини або груп осіб для реалізації ними своїх злочинних намірів, робить кожну людину/групу осіб потенційно вразливими до тероризму.

Частина 1 ст. 16 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначає кілька цілей, задля досягнення яких допускається ведення перемовин з терористами:

- збереження життя та здоров'я людей;
- збереження матеріальних цінностей;
- схилення терористів до відмови від протиправних дій,
- справляння на терористів стримувального впливу;
- з'ясування можливості припинення терористичного акту²².

Беззаперечно, що в ієрархії цілей ведення перемовного процесу з терористами саме збереження життя і здоров'я людей є і завжди має бути найбільш пріоритетною ціллю.

Принцип правомірності завдання шкоди терористу. Уже зазначали, що в Україні життя, здоров'я кожної людини задекларовано як найвищі соціальні цінності. А, отже, знаходяться під охороною закону. Не виняток і життя та здоров'я терористів. Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за протиправне позбавлення життя чи ж за протиправне спричинення шкоди здоров'ю кожної, без винятку, особи, а, отже, і терористів.

Частини 3 і 4 ст. 16 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначають умови за яких законним вважатиметься «знешкодження» терористів. Так у «разі, коли мета переговорів з терористами не може бути досягнута через їх незгоду припинити терористичний акт і реальна загроза життю та здоров'ю людей зберігається, керівник антитерористичної операції має право прийняти рішення про знешкодження терориста (терористів)» (ч. 3)²³.

²¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/card2#Card>

²² Закон України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV від 20 березня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15/card2#Card>.

²³ Закон України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV від 20 березня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15/card2#Card>.

У випадку ж, коли явною буде загроза «вчинення щодо об'єкта або особи терористичного акту і неможливості усунення цієї загрози іншими законними способами терорист (терористи) може (можуть) бути за вказівкою керівника оперативного штабу знешкоджений (знешкоджені) без попередження» (ч. 4)²⁴.

Таким чином, коли під час процесу перемовин терорист відмовляється від припинення терористичного акту, а реальна загроза життю і здоров'ю надалі зберігається, тоді законним є знешкодження терориста, попередивши його про це. Коли ж за даних обставин буде явною загроза вчинення щодо потерпілих терористичного акту і цього уникнути іншим шляхом (як знешкодження терориста) не можливо, тоді знешкодження терориста може відбуватися без попередження.

У той же час правова оцінка діянь, пов'язаних із спричиненням шкоди життю і здоров'ю терориста, має здійснюватися також і з врахуванням норм інституту обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, передбаченого Розділом VIII Загальної частини Кримінального кодексу України (ст. 36 «Необхідна оборона»; ст. 38 «Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення»; ст. «Крайня необхідність»; ст. 41 «Виконання наказу чи розпорядження»; ст. 43 «Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації»; ст. 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України»)²⁵.

Принцип невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності. Ведення з терористами переговорів не може бути підставою чи умовою їх звільнення від юридичної відповідальності за вчинені ними злочини. Відповідно до ч. 1 ст. 23 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» «Особи, винні в терористичній діяльності, притягаються до кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому законом»²⁶. Кримінальний кодекс України, визначивши коло злочинних діянь, пов'язаних з терористичною діяльністю, передбачив кримінальну відповідальність за: умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (ст. 209-1); терористичний акт (ст. 258); втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1); публічні заклики

²⁴ Закон України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV від 20 березня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15/card2#Card>.

²⁵ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/card2#Card>.

²⁶ Закон України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV від 20 березня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15/card2#Card>.

до вчинення терористичного акту (ст. 258-2); створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3); сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4); фінансування тероризму (ст. 258-5)²⁷.

Український законодавець визначив «занижений» вік кримінальної відповідальності за вчинення терористичного акту (ст. 258 КК України), передбачивши у ч. 2 ст. 22 Кримінального кодексу України для суб'єкта даного злочину 14 років як мінімальний вік кримінальної відповідальності за нього²⁸.

Перш ніж розпочати процес перемовин, необхідно обов'язково попередити терористів про кримінальну відповідальність за злочинні діяння і спробувати схилити до відмови від подальшого вчинення ними злочинів, роз'яснивши, що це хоч і не звільнить їх від кримінальної відповідальності, проте, буде враховано судом як обставину, яка пом'якшить покарання щодо них, а також впливатиме на юридичну кваліфікацію терористичних діянь.

Схиланню терористів до відмови від продовження вчиняти злочини може сприяти участь в перемовному процесі авторитетних для них осіб, наприклад, близьких родичів, друзів, представників ЗМІ, посадових осіб, громадських діячів тощо.

Варто звернути увагу терориста і на можливість його звільнення від кримінальної відповідальності за діяння, передбачені ч. 1 ст. 258 Кримінального кодексу України («терористичний акт»). Так особа звільняється від кримінальної відповідальності в частині погрози вчинення терористичного акту за наявності наступних умов:

- особа до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею терористичного акту добровільно повідомила правоохоронний орган про цей злочин;
- особа сприяла припиненню або розкриттю злочину;
- у разі якщо внаслідок повідомлення особи правоохоронних органів про злочин та її сприяння припиненню чи розкриттю злочину, а також і вжитих заходів вдалося відвернути небезпеку для життя чи здоров'я людини або ж вдалося відвернути заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків;
- якщо в діях особи немає складу іншого злочину²⁹.

Висновки. Отже, вітчизняне законодавство не містить чітко визначеного переліку правових принципів процесу ведення перемовин з терористами,

²⁷ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/card2#Card>.

²⁸ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/card2#Card>.

²⁹ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/card2#Card>.

що, насамперед, пов'язано з недостатнім розвитком в Україні інституту ведення перемовин з терористами.

Система правових принципів процесу ведення перемовин з терористами має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях, міжнародно-правових стандартах з прав людини і запобігання та боротьби з тероризмом, загальноправових принципах, кримінально-правових і окремих принципах анти-терористичного законодавства.

До її складу доцільно включити такі принципи права як: законності та верховенства права; гуманізму; пріоритетності попереджувальних заходів; пріоритетності захисту життя і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності; правомірності завдання шкоди терористу; невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності.

* * *

Legal principles of the negotiation process with the terrorists

(summary)

The article deals with the study of the legal principles of the negotiation process with the terrorists. Based on the analysis of international and national legislation of Ukraine in the area of prevention and combating terrorism, the authors have made the conclusion that today there is no clear list of legal principles of the negotiation process with the terrorists. A system of basic principles of combating terrorism is provided with the Law of Ukraine «On Combating Terrorism», which cannot be equated with a system of legal principles for negotiating with the terrorists. The authors attribute the current situation to the insufficient development of the institution of negotiations with the terrorists in Ukraine.

The authors believe that the basis for building a system of legal principles for negotiating terrorists should be based on universal values, international legal standards on human rights, prevention and combating terrorism, as well as Common law, Criminal law and certain principles of Anti-terrorism law.

The authors propose to include the following principles of law in the system of legal principles of the negotiation process with the terrorists: legality and rule of law; humanism; priority of preventive measures; priorities for the protection of life and rights of persons at risk as a result of terrorist activities; the legitimacy of inflicting harm on a terrorist; the inevitability of punishment for participation in terrorist activities. The authors reveal the content of each of their proposed principles.

Список використаних джерел:

- Гбур Зоряна, Кошова Світлана. Нормативно-правові засади боротьби з тероризмом в Україні. Аспекти публічного управління. 2021. Том 9. № 1. С. 72–80.
- Глобальна контртерористична стратегія ООН від 08 вересня 2006 р. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/504/90/PDF/N0550490.pdf?OpenElement> (дата звернення: 30 травня 2022 р.).
- Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом Ради Європи від 27 січня 1977 р. (ратифікована в Україні 17 січня 2002 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331/card2#Card (дата звернення: 30 травня 2022 р.).
- Закон України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV від 20 березня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15/card2#Card> (дата звернення: 30 травня 2022 р.).
- Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» № 361-IX від 06 грудня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20/card2#Card> (дата звернення: 30 травня 2022 р.).
- Закон України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/card2#Card> (дата звернення: 30 травня 2022 р.).
- Закон України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 02 липня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/card2#Card> (дата звернення: 30 травня 2022 р.).
- Закон України «Про Службу безпеки України» № 2229-XII від 25 березня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/card2#Card> (дата звернення: 30 травня 2022 р.).
- Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р. (ратифікована в Україні 31 липня 2006 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712#Text (дата звернення: 30 травня 2022 р.).
- Конституція України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/card2#Card> (дата звернення: 30 травня 2022 р.).
- Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/card2#Card> (дата звернення: 30 травня 2022 р.).
- Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму ООН від 09 грудня 1999 р. (ратифікована в Україні 12 вересня 2002 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518/card2#Card (дата звернення: 30 травня 2022 р.).
- Резолюція № 51/210 Генеральної Асамблеї ООН «Декларація, що доповнює Декларацію про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму 1994 року» від 17 грудня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_370#Text (дата звернення: 30 травня 2022 р.).

Vieroslav Juda*

Matej Bel University, Banská Bystrica, Slovakia

Legal aspects of combating extremism and intolerance in the state of rule of law

“Dictatorship arises naturally from democracy, and the worst forms of tyranny and slavery arise from the most extreme freedom.” Plato.

The fundamental principle of democracy is freedom and tolerance. Both freedom and tolerance are not boundless, and democracy is not anarchy. Therefore, in a democratic and legal state, freedom and democracy are limited by constitutional limits. These limits are the formal enshrinement of fundamental human rights and freedoms, in particular freedom of expression. The boundaries determine the procedural activity of courts, including the constitutional court.

The goal of our interest is to define the constitutional and political boundaries of right-wing and left-wing extremism in a democratic and legal state. After the negative experiences with the advent of totalitarian ideologies in the twentieth century, a paradox emerges. Totalitarian ideologies embodied in leading parties have come to power often with the use / abuse of the tools they offered and enshrined in the legal system of the then liberal democracies. We are thinking of the institute of parliamentarism¹. We will try to analyze the types of extremism. We

---

* Doc. JUDr., PhD., has been working at the Faculty of Law of the Matej Bel University in Banská Bystrica since its establishment, from 2011 until today in the position of associate professor. He is the author of more than fifty professional articles and studies published in professional journals and scientific proceedings in the Slovak Republic and abroad. In his publishing activities, he deals with the influence of legal principles on the rule of law, legal certainty, continuity and discontinuity of law and state, retroactivity and aretroactivity of law, the phenomenon of modern slavery, justice in law and protection of fundamental human rights and civil rights and freedoms overlap to the constitutional level. He published a scientific monograph “Legal certainty versus retroactivity in law on this issue”. Banská Bystrica 2006. 203 pp. He is the author of three university textbooks: “Theory of State and Law” (co-authored with M. Slašťan), Nitra: University of Constantine Philosopher in Nitra 2008. 323 pp., “Theory of Law”. Banská Bystrica: Matej Bel University 2011. 160 pp., and “Theory of Law”. 2nd supplemented and substantially revised edition. Banská Bystrica: Belianum 2020. 374 pp.

¹ Joseph Goebbels’s statement is known: “Democracy provides its worst enemies with the means to destroy themselves.” GOEBBELS, Joseph. 1936. *Der Angriff: Aufsätze aus der Kamp-*

will focus on the analysis of the legal aspects of the fight against extremism. We analyze the concept of militant democracy through the case law of the courts.

I. Political and legal aspects of extremism – theoretical background

The theory of extremism is characterized by its overlap with the legislative framework of democratic and rule of law. Seymour Martin Lipset, in his book *The Politics of Unreason: Right-Wing Extremism in America*, co-authored with Earl Raab, characterizes extremism as “a tendency to go beyond the normative procedures that define the democratic process”². Stefan Kailitz contrasts democracy and extremism by calling democratic activities aimed at building or protecting a democratic order, while calling extremist activities efforts to build or protect an authoritarian or totalitarian regime³. Uwe Becket and Eckhard Jesse characterize extremism as a normative concept that represents an antithesis to a democratic and rule of law. It follows that democracy, and its definition is a fundamental criterion based on which we can define extremism. The effort of extremist subjects is the delegitimization of the democratic regime and its replacement by an authoritarian, or totalitarian political regime.

As Lipset stated, what unites left-wing and right-wing political extremism is “that, in short, they include an attempt to abolish or restrict the right to assemble, the right to petition, freedom of association, freedom of movement and freedom to teach and scientific research without complying with any political requirements”⁴.

He further develops these considerations in the monograph “*Political Man: The Social Bases of Politics*”⁵. His theory of extremism is the first and he continues to develop in political science. Eckhard Jesse says that a democratic and rule of law as an opponent of political extremism is defined through two categories: democratic and constitutional. The democratic component represents the recognition

---

fzeiit. München: Zentralverlag der NSDAP 1936 the task of using parliamentarism for the purposes of the Bolsheviks was dealt with by LENIN, V.I. 1950. *Stát a revoluce*. Praha: Svoboda 1950, 106s. O pravicovom a ľavicovom extrémizme vid. JESSE, Eckhard (Hrsg.) 1999. *Totalitarismus im 20. Jahrhundert: eine Bilanz er internationalen Forschung*. 2 erweiterte und aktualisierte Auflage. Baden-Baden: NOMOS Verlagsgesellschaft 624 pp. ISBN 978-3-89331-352- 4.

² LIPSET, Martin, Seymour – RAAB, Earl. 1970. *The Politics of Unreason: Right – Wing Extremism in America*. New York: Harper & Row. 1970, pp. 4–5.

³ KAILITZ, Steffen. 2003. *Stand und Perspektiven politikwissenschaftlicher Extremismusforschung*. Extremismus und Demokratie. On – line <http://www.extremismus.com/texte/extrem3htm>.

⁴ LIPSET, Martin, Seymour – TROW, Martin – COLEMAN, James. 1956. *Union Democracy: The Internal Politics of the Intentional Typographical Union*. Glancoe: The Free Press 1956, p. 176.

⁵ LIPSET, Martin, Seymour. 1981. *Political Man: The Social Bases of Politics*. New York: John Hopkins University 1981, 608 pp.

and affirmation of the principle of sovereign government of citizens and fundamental human equality. The constitutional component is primarily the rule of law. A democratic and rule of law represents a synthesis of new forms of representative democracy and traditional values in the field of security of human rights and freedoms. The principle of a liberal and democratic society is thus a key opposition to political extremism⁶.

According to Backes, the democratic and constitutional dimensions can theoretically be combined within four ideal types within the type of political behavior: Democratic anti-constitutionalism, constitutional anti-democracy, and anti-constitutional anti-democracy present the opposite of the fourth type, constitutional or constitutional state.

In such a division, he represents, according to Backes, the first type, democratic anti-constitutionalism, movement, or ideology, which emphasizes and absolutizes the idea of fundamental equality of human beings, but fundamentally rejects any restrictions on society and the principle of government and monopoly power of a democratic constitutional state. This includes anarchist and communist doctrines declaring egalitarianism as their own ideological basis, whatever may seem diametrically different in the context of historical experience.

According to Backes, the second type, constitutional democracy, is Aristotle's *politeia*, a constitutionally defined form of government based on the principle of human inequality in the form of a slave regime. In addition to the practice of North American states before the Civil War, this includes mainly followers and adherents of South African apartheid.

The third type, anti-constitutional anti-democracy, mainly includes Nazi practice during Hitler's Third Reich and the current National Socialist currents in the ranks of right-wing extremists. It is expressed by the total negation of the fundamental principle of equality of human beings in favor of the superiority of one's own nation and race, combined with the promotion of a totalitarian regime eliminating the system of human rights and freedoms in the process of guiding or unifying society⁷.

To understand the differentiation of non-democratic actors into two basic variants of political extremism: left-wing and right-wing, we present their characteristics according to Eckhard Jesse. According to Jesse, the distinction is that while left-wing extremism is primarily at conflict with the constitutional principle of

---

⁶ JESSE, Eckhard. 2004. Formen des politischen Extremismus. In. *Extremismus in Deutschland. Erscheinungsformen und aktuelle Bestandsaufnahme*. Berlin: Bundesministerium des Innern, pp. 9–10.

⁷ BACKES, Uwe. 2007. Meaning and Forms of Political Extremism in Past and Present. In. *Středoevropské studie*. Vol. 2, No. 4, p. 252, on-line <http://cepsr.com/clanek.php?ID=316>.

BRHLÍKOVÁ, Radoslava. 2020. Autoritarianismus 21. storočia. Časť. 1. In. *Civitas*. – ISSN 1335-2652, Roč. 26, č. 58 (2020), p. 2.

a democratic and constitutional state, right-wing extremism meets mainly with the democratic principle. While right-wing extremism denies the basic democratic presumption of equality for all people, left-wing extremism, on the other hand, seeks to absolutize equality and transfer equality to all areas of human life, completely freeing man from all social constraints and removing the constitutionally defined principles of society⁸.

II. The project of militant democracy

The issue of the theory and practice of democracy protection began to gain attention within the theory of extremism, especially in the German environment influenced by the Nazi party, which in 1933 managed to seize power essentially in a constitutional way. It is in Germany that the discussion about the concept of the so – called. a militant democracy that actively enters the arena of struggles with political extremists and can resist their activities in advance.⁹ If we look at the history of the Federal Republic in the second half of the 20th century, we find that German democracy has had several successes, including the dissolution of the Socialist Reich Party (SRP) and the Communist Party of Germany (KPD), which was supplemented by painful failures, such as the traumatic long-term inability to cope with the growth of the neo-Nazi German National Democratic Party (NPD)¹⁰.

Andreas Klump outlines five approaches to democracy protection:

1. Value-realistic approach, providing in principle, without exception, the same space for all political forces, and thus unlimited freedom for the enemies of democracy. It grants the democratic constitutional state the opportunity to intervene in its defense only when the law is crossed (eg the Weimar Republic).
2. An authoritarian approach that does not guarantee any freedom to the enemies of freedom and involves a principled intransigence against any extremist activity.
3. Anti-communist approach, representing a one-sided focus only on left-wing extremists.

⁸ JESSE, Eckhard. 2004. Formen des politischen Extremismus. In. Extremismus in Deutschland. Erscheinungsformen und aktuelle Bestandsaufnahme. Berlin: Bundesministerium des Innern, p. 10.

⁹ CAPOCCIA, Giovanni. 'Militant Democracy: The Institutional Bases of Democratic Self-Preservation', 9 Annual Review of Law and Social Sciences (2013) p. 207, see too FLÜMANN, Gereon. 2015 Streitbare Demokratie in Deutschland und den Vereinigten Staaten. Wiesbaden: Springer Verlag 2015, XVI, 436 pp. ISBN: 978-3-658-08314-4.

¹⁰ JESSE, Eckhard. Die Diskussion um ein neurliches NPD-Verbotsverfahren – Verbot.: kein Verbot. In Zeitschrift für Politik 59 (2012) 3, 296-313 pp.

4. The anti-fascist approach, similarly, does not grant any freedom only to extremists on the right of the spectrum.
5. A liberal-democratic approach, characterized by the formula ‘no unconditional freedom as an enemy of freedom’, is located between a value-relativistic and an authoritarian approach to the protection of democracy and is fundamentally opposed to any variant of extremism¹¹.

Cas Mudde talks about the so-called American and German models of democracy protection. The American model assumes a guarantee of absolute freedom of political thought. Any views are accepted as part of a democratic “market of ideas”, whether they are democratic in themselves or not. State repression, subjected to demonstrably violent conduct, the ideas which led to it, are inviolable¹².

The concept of militant democracy was used by the Federal Constitutional Court in a judgment which dissolved the Communist Party of Germany and which we will continue to address. The mentioned German militant democracy is described as one of the possibilities of a liberal – democratic approach to the protection of democracy. It is further developed in society within continental political science as an older concept. militant democracies, which were laid by Karl Loewenstein in the late 1930s. Karl Loewenstein, who emigrated to the United States after Hitler came to power in 1933, published two articles in 1937 entitled *The Militant Democracy and Fundamental Rights in The American Science Review*. He opened the door to political science to discuss the dangers posed by the fact that the enemies of democracy use its privileges, despite their determination to come to power if they come to power, to argue those privileges. Loewenstein’s reflections, influenced by his own experience with the Weimar Republic, which failed to prevent Adolf Hitler coming to power, are published at a time when there were still several democracies in Europe facing the rise of various authoritarian or militant fascist movements. Loewenstein considered only Czechoslovakia to be a democratic state in Central Europe¹³.

---

¹¹ KLUMP, Andreas. 2001. Freiheit den Feinden der Freiheit? Die Konzeption der streitbaren Demokratie als demokratietheoretisches Fundament Auseinandersetzung mit politischem Extremismus. *Extremismus und Demokratie*. On-line. <http://www.extremismus.com/texte/streitbar.htm> BRHLÍKOVÁ, Radoslava. 2020. Autoritarianizmus 21. storočia. Časť. 2 In. *Civitas*. – ISSN 1335-2652, Roč. 26, č. 59 (2020), p. 3.

¹² MUDDE, Cas. 2003. Liberal Democracies and the Extremist Challenges of the Early 21st Century. In. *Extremismus und Demokratie*. <http://www.extremismus.com/texte/demo2.htm> see too.

BAHES, Uwe. 2006. Limits of Political Freedom in Democratic Constitutional States: a Comparative Study on Germany, France and the USA, 3 *Totalitarismus und Demokratie* (2006) 265–282 pp., SAJÓ, Andreas. From Militant Democracy to Preventive State. In *Cardozo Law Review* (Vol. 27) 2255 – 2294 pp.

¹³ LOEWENSTEIN, Karl 1937. Militant Democracy and Fundamental Rights, I. In. *The American Political Science Review*, Vol. 31, No. 3, 417–418 pp.

Loewenstein states that fascism is not really a philosophy or even some realistic form of constructive program, but “the most effective political technique in modern history, which can only succeed under the unique conditions offered to it only by democratic institutions. Its success based on effective adaptation to democracy – democracy and democratic tolerance are used to destroy themselves. Hidden behind fundamental human freedoms and the rule of law, the anti-democratic machinery is operating quite legally and lawfully”¹⁴.

Loewenstein says that if the basic principle of democracy is legality, fascism annexes official legality, democracies are fundamentally obliged to accept the growth of anti-parliamentarism and anti-democratic forces, because they have set themselves the condition of respecting a plurality of opinions¹⁵. Thus, according to Loewenstein, the reason for the rise of the Nazi party is democracy itself, because it failed to prevent a non-democratic actor from seizing power, even though she knew in advance that the rule of law, which would be violated in the absence of such intervention destroyed once and for all.

According to Karel Loewenstein, a truly rationalist basis for defending democracy can only be the existence of effective political and at the same time legislative instruments that would enable this defense. Any political will to protect fundamental rights would fail if it could not rely on mechanisms enshrined in constitutional order, and the existence of legislative instruments that no one should use¹⁶. If democracy really wants to defend the fundamental foundations on which it stands, it must deny them all, it must stand up for the fundamental freedoms of the individual by abolishing them if necessary. Thus, according to Loewenstein, democracies find themselves on the thin ice of the dispute between the absolutization of human rights and their de facto restriction to protect freedom – so democracies become militant¹⁷.

Militant democracy in the Federal Republic of Germany is constructed: On the binding of values, ie the fact that the state recognizes certain values that cannot be arbitrarily changed, On readiness for defense, that is to say, the State’s determination to fight for those values¹⁸.

---

¹⁴ LOEWENSTEIN, Karl 1937. Militant Democracy and Fundamental Rights, I. In. The American Political Science Review, Vol. 31, No. 4, p. 423.

¹⁵ LOEWENSTEIN, Karl 1937. Militant Democracy and Fundamental Rights, I. In. The American Political Science Review, Vol. 31, No. 3, p. 424.

¹⁶ LOEWENSTEIN, Karl 1937. Militant Democracy and Fundamental Rights, I. In. The American Political Science Review, Vol. 31, No. 3, p. 428.

¹⁷ LOEWENSTEIN, Karl 1937. Militant Democracy and Fundamental Rights, I. In. The American Political Science Review, Vol. 31, No. 3, p. 430.

¹⁸ SHERB, Armin. 2008. Der Bürger in der Streitbaren Demokratie. Über die normativen Grundlagen Politischer Bildung. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2008, p. 14 a n. see too 70 Jahre Bundesamt für Verfassungsschutz 1950-2020.on-line <https://>

On the preventive protection of the constitutional order, ie. the thesis that the state does not react until the enemies of democracy violate legal norms but intervenes preventively¹⁹.

III. The concept of militant democracy in the case law of the Federal Constitutional Court

In 1952 against the right-wing extremist Socialist Reich Party (SRP)²⁰. In a judgment of 17 August 1956, the Federal Constitutional Court pointed out that the preamble to the Basic Law (German Constitution) had not only political but also legal significance. The Federal Constitutional Court stated that a political party is not unconstitutional unless it recognizes the highest principles order. Rather, there must be an active, militant, aggressive attitude towards the current order²¹.

According to the Federal Constitutional Court or. 2 of the Basic Law, like Article 81 of the Criminal Code; it is sufficient if the political direction of the party is determined by the intention to fight fundamentally and permanently against a free democratic basic order. Intentions which have a party unconstitutional within the meaning of Article 21.2 of the Basic Law include not only those which it intends to carry out in any case, but also those which it wishes to carry out only when the situation is favorable.

The banning of a political party under Article 2 of the Basic Law (Grundgesetz – GG) is the sharpest weapon, albeit a double-edged one, that a democratic state governed by the rule of law has against an organized enemy. Its aim is to deal with the risks arising from the existence of a political party with a fundamentally unconstitutional tendency and from the typical ways in which it can exercise influence as an association.

The requirement that political parties should not interfere with the state (Gebot der Staatsfreiheit) and the principle of a fair trial are necessary about proceedings to ban a political party. The Federal Constitutional Court has refused to repeal the NPD²². The Constitutional Court justified its decision as follows:

- a) The use of police informants and undercover investigators at the executive level of a political party during the ongoing proceedings to ban a political

---

www.verfassungsschutz.de/SharedDocs/publikationen/DE/allgemein/2020-03-jubilaumsbroschuere-70-jahre-bundesamt-fuer-verfassungsschutz-1950-2020.pdf?__blob=publicationFile&v=10.

¹⁹ 70JahreBundesamtfürVerfassungsschutz1950-2020.on-line https://www.verfassungsschutz.de/SharedDocs/publikationen/DE/allgemein/2020-03-jubilaumsbroschuere-70-jahre-bundesamt-fuer-verfassungsschutz-1950-2020.pdf?__blob=publicationFile&v=10.

²⁰ Case from 23. October 1952 – 1 BvB 1/51.

²¹ BVerfGE 2, 1 [12 f.].

²² BVerfG, Nález zo 17.01.2017 – 2BvB 1/13.

party is incompatible with the requirement that there be no informants at the executive level of the party.

- b) The same applies if the request to ban a political party is essentially supported by materials and facts in the development of which informants or undercover investigators played a key role.
- c) According to the principle of a fair trial, political party monitoring must not serve to spy on the party's procedural strategy; the information thus obtained concerning the procedural strategy of the party may not be used in the proceedings in a manner which is detrimental to the defense of the political party.
- d) The obstacle to the suspension of proceedings is the ultimate ratio of possible legal consequences of a violation of the Constitution. To determine whether there is an irremovable procedural obstacle to the procedure for banning a political party, it is necessary to balance the procedural requirements of the rule of law on the one hand with the preventive purpose of this procedure on the other.

In the judgment, the Federal Constitutional Court also ruled on the concept of a free democratic basic order within the meaning of Article 2 of the Basic Law, which covers only those basic principles which are necessary for a democratic state.

- a) The free democratic basic order is primarily rooted in human dignity (Article 1 (1) GG). The guarantee of human dignity is the protection of personal individuality, identity and integrity and elementary equality before the law.
- b) Furthermore, the principle of democracy is a constitutive element of the free democratic basic order. The democratic system requires the possibility of equal participation of all citizens in the process of forming political will, as well as responsibility towards the people for the exercise of state power (Article 20 (1) and (2) of Basic Law).
- c) Finally, the concept of a free democratic basic order is further determined by the principle that state bodies are bound by law (Article 20 (3) GG) – a principle based on the principle of government and independent judicial supervision in this regard. At the same time, the protection of the freedom of individuals requires that the use of physical force be reserved to the authorities of the state, which are bound by law and subject to judicial supervision.

The term “abolition” of the Free Democratic Basic Order describes the abolition of at least one of the constitutional elements of the Free Democratic Basic Order or its replacement by another constitutional order or other system of government. The criterion of “undermining” can be considered fulfilled when a political party, according to its political conception, significantly threatens the free democratic basic order. The fact that a political party seeks to abolish or undermine a basic free democratic order must be clear from its goals or from the behavior of its supporters.

The goal of a political party against a basic free democratic order is not enough to order a party ban. Rather, the party must “come out” of the violation or elimination of a free democratic basic order.

- a) Conceptually, such “going out” presupposes active activity. Banning parties is not a ban on belief or belief. The party needs to cross the threshold for a free democratic basic order.
- b) There must be a systematic procedure which, within the meaning of a qualified preparatory act, seeks to disturb or eliminate the free democratic fundamental order or to jeopardize the existence of the Federal Republic of Germany.
- c) It is not necessary for this to create a specific risk to the legal interests protected or. 2 of the Basic Law. However, concrete evidence of weight is needed to at least enable the success of an action against a basic free democratic order or the existence of the Federal Republic of Germany.
- d) The use of force is sufficiently serious to justify the presumption of the possibility of a successful action against the protected interests under Art. 2 of the Basic Law.

The same applies if a party creates an “atmosphere of fear” in regionally limited areas, which is capable of permanently disrupting the free and equal participation of all in the political decision-making process. Under Article 21 (2) 2 of the Basic Law there is no room to take over unwritten elements. The party’s affiliation with National Socialism does not in itself justify the imposition of a party ban. However, it is of considerable importance in terms of pursuing unconstitutional goals. Separate application of the principle of proportionality is not required.

The requirements laid down to establish the unconstitutionality of a party are compatible with the requirements derived by the European Court of Human Rights from the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR) in its case law on injunctions of the parties²³.

According to these standards, a request for a ban is unfounded: The NPD seeks to eliminate a free democratic basic order in accordance with its objectives and the conduct of its supporters. Its aim is to replace the current constitutional order with an authoritarian “nation state” oriented towards an ethnic “people’s community”. This political concept does not consider the human dignity of all those who do not belong to the ethnic community and is incompatible with the constitutional principle of democracy. The NPD works systematically and competently to achieve its goals, which are directed against the free democratic basic order. However, there is a lack of concrete evidence of weight that would at least seem possible that this

---

²³ Case of Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey (2003) Judgement , February 13, 2003, Applications nos. 41340/98, 41342/98, 41343/98 and 41344/98.

action will lead to success. The German Constitutional Court assesses a proposal to dissolve a political party through the prism of the following criteria. A political party must aim to abolish or undermine one of the basic pillars of a free democratic establishment. The attempt to replace the democratic order with another system of government is also considered a cancellation. Undermining means threatening the basic pillars of the free democratic constitutional order with a political program. The attempt to undermine or abolish the free democratic order is reflected in the goals of the party or the behavior of its representatives. The party's goals are the embodiment of what the party plans to achieve politically. The activities of party leaders are generally attributed to the party. In the statements and activities of ordinary members or supporters, it decides whether their behavior clearly expresses the political will of the party, i.e. their behavior reflects the underlying trends existing in the party or if the party has explicitly accepted such behavior. To undermine or abolish the free democratic order, the party must "exceed" the threshold of a real struggle against a free democratic establishment. This criterion is met if a party actively and systematically acts to undermine or abolish a free democratic establishment. No specific danger to the constitutional order is required, it is sufficient if there are concrete and serious indications that demonstrate the potential for the feasibility of the party's program.

Conclusion

The concept of militant democracy enshrined in the Basic Law against the background of totalitarian experience includes the possibility of banning a party (Article 21 (2) GG) for parties that must be presumed to use democratic freedoms to suppress them. after successful takeover. However, militant democracy does not constitute a license for repressive intervention. In addition to the conditions applicable in every democratic and legal state, the prohibition of parties is subject to higher conditions than the prohibition of association (Article 9 (2) of the Basic Law). Given the elementary importance of party pluralism for the functioning of the democratic political process, it can only be expressed by the highest instance of the judiciary, the Federal Constitutional Court (Article 21 (3) of the Basic Law). For good reason, this has happened only twice in the history of the Federal Republic: in 1952 against the right-wing extremist Socialist Reich Party (SRP), and in 1956 against the left-wing extremist Communist Party of Germany (KPD). The political concept of "well-fortified democracy" in turn restricts democratic rights, as it defines some fundamental decisions as immutable and takes decisions to the relevant majority. This is considered legitimate. This concept protects only the basic free democratic order, which is considered the absolute minimum standard of any free and democratic society. The aim is to prevent the majority from establishing

a legal dictatorship. In addition, the Federal Constitutional Court considers as unconstitutional only steps “which aim to aggressively and systematically disrupt the basic free democratic order with the aim of ultimately removing it”²⁴. Rejection of a free democratic basic order, on the other hand, is not in itself unconstitutional: “A party is not unconstitutional if it does not recognize, reject, or oppose these highest principles of a free democratic basic order. Rather, it must add an actively militant, aggressive attitude to the existing order, plan to disrupt the functioning of that order and, in the future, seek to eliminate it itself”²⁵.

This high obstacle has contributed to the fact that party bans have often been in public demand but have rarely been implemented in practice. In addition, the Constitutional Court has indicated that it is up to the legislature to amend the Constitution with the possibility of less drastic solutions to the constitution of the opposing parties than a ban on their activities. It can be stated that – unlike the KPD judgment of 1956 – this time the federal constitutional tribunal adopted an objective, not subjective, understanding of the premise of the party’s intention to overthrow (or violate) the liberal, democratic systemic order. At present, it is not enough for the party to plan to use democratic institutions in the undefined future to destroy the liberal-democratic order. To decide whether to comply with the Constitution, it is also necessary to prove the existence of circumstantial evidence pointing to the possibility of achieving success in achieving the above objective.

However, it should be noted that many years ago, one of the paradoxes of banning political parties was pointed out, namely that if the ban applied to a group with little social influence, it would become unnecessary and its application to important parties may prove ineffective. On the other hand, the NPD judgment gave impetus to legislative activity which ended with the adoption of the said Act amending the Constitution. It gave the Federal Constitutional Court the power to exclude from state funding parties which, by their objectives or by the conduct of their supporters, seek to violate or overthrow a democratic legal system or jeopardize the existence of the Federal Republic of Germany (Article 21 (4) in conjunction with Article 21 (3), first sentence). As a result of an unfavorable decision for a party in this case, the party’s tax advantage and the tax advantage for gifts cease to exist (Article 21 (3), second sentence). An alternative, legal solution has been found that can prove to be an effective tool in the fight against extremism.

---

²⁴ BVerfGE 5,85, 139.

²⁵ BVerfG, Urteil vom 17. August 1956, Az. 1 BvB 2/51, BVerfGE 5, 85, 141 – Verbot der KPD.

* * *

Legal aspects of combating extremism and intolerance in the state of rule of law

(summary)

The article illustrates the political and legal aspects of extremism – theoretical background. It analyzes the types of extremism, focusing on the analysis of the legal aspects of the fight against extremism and the concept of militant democracy through the case law of the courts. The author draws an analogy between fundamental principles of democracy: freedom and tolerance. It is also given the elementary importance of party pluralism for the functioning of the democratic political process and laid down the requirements that political parties should not interfere with the state. It has been compared the approaches to democracy protection of Andreas Klump, Cas Mudde, Loewenstein and others.

Bibliography:

- BAHES, Uwe. 2006. Limits of Political Freedom in Democratic Constitutional States: a Comparative Study on Germany, France and the USA. 3 Totalitarismus und Demokratie (2006) pp. 265–282.
- BACKES, Uwe. 2007. Meaning and Formsof Political Extremism in Past and Present. In. Středoevropské studie. Vol. 2, No. 4, 143–262 pp.on-line <http://cepsr.com/clanek.php?ID=316>.
- BRHLÍKOVÁ, Radoslava. 2020. Autoritarianizmus 21. storočia. Časť. 1. In. Civitas. – ISSN 1335-2652, Roč. 26, č. 58 (2020), 2–4 pp.
- BRHLÍKOVÁ, Radoslava. 2020. Autoritarianizmus 21. storočia. Časť. 2. In. Civitas. – ISSN 1335-2652, Roč. 26, č. 59 (2020), 2–5 pp.
- CAPOCCIA, Giovanni. ‘Militant Democracy: The Institutional Bases of Democratic Self-Preservation’, 9 Annual Review of Law and Social Sciences 2013, 207–226 pp.
- GOEBBELS, Joseph. 1936. Der Angriff: Aufsätze aus der Kampfzeit. München: Zentralverlag der NSDAP 1936.
- FLÜMANN, Gereon. 2015 Streitbare Demokratie in Deutschland und den Vereinigten Staaten. Wiesbaden: Springer Verlag 2015, XVI, 436 pp. ISBN: 978-3-658-08314-4.
- JESSE, Eckhard (Hrsg.) 1999. Totalitarismus im 20. Jahrhundert: eine Bilanz er internationalen Forschung. 2 erweiterte und aktualisierte Auflage. Baden-Baden: NOMOS Verlagsgesellschaft 624 pp. ISBN 978-3-89331-352-4.
- JESSE, Eckhard. 2004. Formen des politischen Extremismus. In. Extremismus in Deutschland. Erscheinungsformen und aktuelle Bestandsaufnahme. Berlin: Bundesministerium des Innern, 7–24 pp. on-line.
- JESSE, Eckhard. Die Diskussion um ein neurliches NPD-Verbotsverfahren – Verbot.: kein Verbot. In Zeitsrift für Politik 59 (2012) 3, 296–313 pp.
- KAILITZ, Steffen. 2003. Stand und Perspektiven politikwissenschaftlicher Extremismusforschung. Extremismus und Demokratie. On – line <http://www.extremismus.com/texte/extrem3htm>.

- LENIN, Vladimír, Iljič. 1950. *Stát a revoluce*. (State and Revolution) Praha: Svoboda 1950, 106 pp.
- LIPSET, Martin, Seymour – TROW, Martin – COLEMAN, James. 1956. *Union Democracy: The Internal Politics of the Intentional Typographical Union*. Glencoe: The Free Press 1956, xxviii, 512 pp.
- LIPSET, Martin, Seymour – RAAB, Earl. 1970. *The Politics of Unreason: Right – Wing Extremism in America*. New York: Harper & Row. 1970, xxiv, 547 pp. ISBN 978-0060126476.
- LIPSET, Martin, Seymour. 1981. *Political Man: The Social Bases of Politics*. New York: John Hopkins University 1981, 608 pp. ISBN 978-0801825224.
- LOEWENSTEIN, Karl 1937. *Militant Democracy and Fundamental Rights, I*. In. *The American Political Science Review*, Vol. 31, No. 3, 417 – 432 pp.
- LOEWENSTEIN, Karl 1937. *Militant Democracy and Fundamental Rights, II*. In. *The American Political Science Review*, Vol. 31, No. 4, 638 – 658 pp.
- SAJÓ, Andreas. *From Militant Democracy to Preventive State*. In *Cardozo Law Review* (Vol. 27) 2255 – 2294 pp.
- SHERB, Armin. 2008. *Der Bürger in der Streitbaren Demokratie. Über die normativen Grundlagen Politischer Bildung*. 1. Auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2008, 137 pp. ISBN 978-3-531-16074-0.
- STÖSS, Richard. 2000. *Rechtsextremismus im vereinten Deutschland*. 3. überarbeitete Auflagen. Berlin: Friedrich-Ebert -Stiftung. 2000, 188pp. ISBN 978 - 3-86077-940-0.

Оксана Вівчар*

West Ukrainian National University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-9246-2226

Нормативно-правовий базис комунікаційних взаємозв'язків економічної безпеки бізнесу: проектний підхід

Постановка проблеми

В сучасних умовах економічні процеси характеризується основними особливостями фази зростання та кризи, що обґрунтовується необхідністю забезпеченням економічної безпеки бізнесу. В таких умовах функціонування теоретичний базис включає в себе різноманітні методологічні підходи до дослідження даної категорії. На основі проведених досліджень встановлено, що від наукової дефініції економічної безпеки бізнесу залежить кінцевий вибір підприємства відповідного підходу до її забезпечення. Незалежно від обраного підходу кожна система економічної безпеки бізнесу має певний набір елементів, таких як об'єкт, предмет, суб'єкт і суб'єкти протидії, моні-

---

* Доктор економічних наук, професор, професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності, Західноукраїнський національний університет. Рішенням Академії соціального управління 17 лютого 2017 р. № 160 була обрана академіком зі спеціальності "Соціальна політика". Рішенням Академії економічних наук України 28 травня 2018 р. № 1002 була обрана академіком зі спеціальності "Менеджмент" (м. Харків). У 2018 році призначена керівником Центру міжнародної безпеки та співробітництва Тернопільського національного економічного університету (27. 08. 2018 р. № 537). У 2018 році успішно захистила докторську дисертацію у спеціалізованій вченій раді Д 58. 052. 05. Рішенням атестаційної колегії від 16 грудня 2019 р. № 1415 Міністерства освіти та науки України було присвоєно вчене звання професора. У 2020 р. призначена членом редколегій електронного фахового видання (категорії "Б") "Соціально-економічні проблеми і держава"; фахових видань (категорії "Б") "Вісник Хмельницького національного університету" та "Науковий журнал ринок праці" (м. Київ). У науковому доробку понад 200 наукових праць, з яких 90 робіт опубліковано у провідних фахових виданнях, 1 депоновану наукову роботу, а також 20 монографій у тому числі 1 одноосібну, 25 навчально-методичних праць, 3 авторські свідчення. Коло наукових інтересів: безпека бізнесу, безпека економічних агентів, екосистейт, соціогуманітарна компонента економічної безпеки підприємств.

торинг, аналіз і оцінка ризиків, небезпек, викликів та загроз, механізм протидії. Для методологічно вірного розв'язання проблематики забезпечення економічної безпеки бізнесу необхідно чітко розуміння особливостей кожного підходу до визначення даних елементів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сучасної проблематики з економічної безпеки бізнесу висвітлюють такі провідні науковці як Б. Андрушків, О. Ареф'єва, О. Вівчар, М. Войнаренко, В. Геєць, Л. Головка, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, Т. Косянчук, Т. Кузенко, В. Микитенко, В. Мунтіян, В. Храпкіна та ін. У практичній діяльності безпеці бізнесу приділяється надто мало уваги: у більшості випадків проблеми усвідомлюються лише тоді, коли кризові явища набувають суттєвих масштабів або, що значно гірше – незворотного характеру.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування нормативно-правового базису комунікаційних взаємозв'язків економічної безпеки бізнесу, а також практичний механізм забезпечення безпеки в контексті проектного підходу на основі критеріїв оцінки її надійності та ефективності в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Розвиток економічної думки в частині забезпечення економічної безпеки бізнесу ґрунтується на необхідності усунення недоліків, що формує теоретичні підходи до управління підприємством й обліку сучасних тенденцій, викликів та загроз, що впливають на предмет дослідження.

Слід відзначити, що економічна безпека бізнесу є важливим елементом системи стратегічного управління підприємством. На наш погляд, доцільно розглядати підвищення рівня економічної безпеки бізнесу саме як проект, тобто трактувати дану категорію з позицій проектного підходу¹.

Між тим слід відзначити, що проектний підхід формує можливість розв'язку будь-якої технічної проблематики при достатній кількості часу й грошей. У практичній діяльності найчастіше спостерігається дефіцит одного або декількох ресурсів, що визначає необхідність розвитку інструментарію даного підходу. Сутність управління проектами визначається реалізацією проектних рішень з максимально можливою ефективністю при обмеженнях за часом, фінансовим і матеріальним ресурсам, а також високих вимог до якості кінцевих результатів проекту.

Встановлено, що забезпечення проекту буде виступати економічна безпека бізнесу, цільовим вектором проекту – досягнення певного рівня економічної безпеки в контексті класичних обмежень – час і ресурси.

---

¹ Алькема В. Г. Параметри економічної безпеки підприємства як логістичної системи. Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук.-практ. праць. Вип. 29. Харків. 2010. С. 51–59.

Звертаємо увагу, що економічна безпека бізнесу залежить від стану економічної безпеки країни. Загалом безпека бізнесу – це такий стан корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації і технології, техніки та устаткування, прав) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективно їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам. Основними функціональними елементами безпеки підприємств є: захист комерційної таємниці і конфіденційної інформації; комп'ютерна безпека; внутрішня безпека; безпека будівель і споруд; фізична безпека; технічна безпека; безпека зв'язку; безпека перевезень вантажів і осіб; екологічна безпека; конкурентна розвідка тощо ².

Наукові дослідження дають можливість стверджувати, що економічна безпека бізнесу – це такий стан управлінської системи підприємства, за якого досягається управління фінансовими ресурсами і мається можливість адекватно реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі та проектувати можливі загрози і реакцію на них з метою забезпечення безкризового розвитку підприємства. Адже саме управлінська система розпізнає загрози та розробляє заходи щодо їх подолання ^{3 4}.

На основі вищезазначеного виділимо основні ознаки проекту “Економічна безпека бізнесу” на основі застосування ефективних комунікаційних взаємозв'язків:

1. Мета проекту – досягнення певного рівня економічної безпеки бізнесу.
2. Необхідність дотримання фінансових і тимчасових обмежень проекту під впливом зовнішніх і внутрішніх загроз.
3. Унікальність кожного проекту на основі визначення цільової складової (вихід із кризи, підвищення окремих показників, досягнення оптимального рівня).
4. Цілеспрямоване формування системи з існуючого стану в необхідний стан ⁵.

Неможливо залишити поза увагою, що в даних умовах функціонування проектний підхід активно формується на всіх рівнях ієрархії управління. Ефективне застосування інструментів проектного управління спрямоване

---

² Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія. К.: Лібра, 2003. С. 280.

³ Бондарчук Ю., Марущак А. Безпека бізнесу: організаційно-правові основи. К.: Вид-во КНТ. 2008. С. 369.

⁴ Мороз О. В., Карачина Н. П., Шиян А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія. Вінниця: ВНТУ. 2011. С. 241.

⁵ Вівчар О. І. Управління економічною безпекою підприємств: соціогуманітарні контексти: монографія. Тернопіль, ФОП Паляниця В. А., 2018. С. 515.

на створення комплексної методології впровадження даного підходу в діяльність бізнесових структур.

На основі проведених досліджень встановлено, що управління проектами ґрунтується на основі визначення та досягнення цілей в системі безпеки при взаємозв'язку об'єкту, ресурсів, часу, якістю й ризиками. Ключовим фактором успіху проектного управління економічною безпекою є наявність чіткого заздалегідь визначеного плану, мінімізації ризиків і відхилень від плану, ефективного управління змінами. Результатом проекту може бути не тільки продукція, але й розв'язання певних внутрішніх завдань щодо підвищення якості продукції й ефективності організації праці, оптимізація фінансових потоків. Згідно вище зазначеного доведено, що економічна безпека може розглядатися в контексті забезпечення проектних рішень⁶.

На сьогоднішній день управління проектами є невід'ємним елементом системи менеджменту організації. Розглянемо основні підходи управління проектом, виходячи з існуючих методологій, отримані результати представимо в табл. 1.

На наш погляд, найбільш адаптована для цілей проекту "Економічна безпека бізнесу" методологія PRINCE2. Відзначимо основні етапи роботи над даним проектом:

1. Визначення відхилення фактичного показника від цільового.
2. Виявлення загроз економічній безпеці бізнесу.
3. Розрахунки прогнозованих сценаріїв розвитку співвідношення фінансових ресурсів і тимчасових (P/T): а) високий бюджет, короткостроковий період; б) середній бюджет, середньостроковий період; в) низький бюджет, довгостроковий період.
4. Реалізація завдання оптимізації розподілу тимчасових і фінансових ресурсів організації;
5. Складання плану заходів – графік Ганта на три періоди (короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий);
6. Виокремлення економічної безпеки бізнесу відповідно до основних детермінант⁷.

Сучасна теорія проектного управління одержала досить якісне наукове обґрунтування й широке практичне застосування. У цей час основні процедури управління проектом формуються відповідно до традиційної методології й такими методологіями, як IPMA, PMI, PRINCE2.

⁶ Андрушків Б. М., Вівчар О. І., Гевко В. Л. Проблеми теорії і практики менеджменту: навч.-методич. посібн. Тернопіль: Вид. ТзОВ "Терно-Граф". 2009. С. 312.

⁷ Коробчинський О.Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства. URL: <http://www.masters.donntu.edu.ua/2011/iem/kuzenkova/library/statya4.htm>.

Таблиця 1

Основні комунікаційні методології управління проектами

	Традиційна методологія	IPMA	PMI	PRINCE2
ЕТАПИ	Визначення середовища проекту. Формування проекту. Планування проекту. Технічне виконання проекту. Контроль над виконанням проекту.	Системне забезпечення управління проектами IPMA. Національні вимоги до компетенцій фахівців щодо управління проектами	Визначення вимог до проекту. Постановка чітких і перспективних цілей. Балансування вимог щодо якості, можливостей, часу й вартості. Адаптація до специфіки роботи, планів і підходів для зацікавлених осіб	Початок проекту (SU). Запуск проекту (IP). Планування проекту (PL). Управління проектом (DP). Контроль стадій (CS). Контроль життєвого циклу продукції (SB). Управління продукцією (UP). Завершення проекту (ЗП).

Далі адаптуємо основні етапи роботи над проектом на основі комунікаційні методології PRINCE2. Для цього проведемо співвідношення основних складових економічної безпеки бізнесу й процедур проектного підходу. Отримані результати представимо у табл. 2

Таблиця 2

Співвідношення основних складових економічної безпеки бізнесу та процедур проектного підходу

№	Складові системи економічної безпеки	Процедури відповідні до проектного підходу	Реалізація проекту “Економічна безпека підприємства”
1	Визначення рівня економічної безпеки	Початок проекту (SU).	Визначення відхилення фактичного рівня економічної безпеки підприємства від цільового
2	Загрози економічної безпеки		Виявлення загроз економічної безпеки
3	Критерії, показники, індикатори економічної безпеки, граничні значення показників	Планування проекту (PL).	Розрахунки сценарних варіантів співвідношення: а) високий бюджет, короткостроковий період; б) середній бюджет, середньостроковий період; в) низький бюджет, довгостроковий період.
4	Заходи протидії загрозам	Управління проектом (DP).	Складання плану заходів – графік Ганта на три періоди (короткостроковий, середньостроковий, довгостроковий)
5	Механізм протидії	Контроль стадій (CS). Контроль меж стадій (SB). Управління реалізацією продукції (MP).	Реалізація завдання оптимізації фінансових ресурсів на основі методу критичних ланцюгів
6	Моніторинг	Закінчення проекту (CP).	Визначення загроз економічної безпеки підприємства у відповідності із ключовими детермінантами

Заключним етапом буде формування плану, що відображає ключові детермінанти й показники системи економічної безпеки бізнесу, з метою визначення наявних ресурсів, часу й можливостей по підвищенню рівня економічної безпеки.

Слід відзначити, що оцінка рівня економічної безпеки здійснюється в такий спосіб на основі застосування нормативно-правових засад:

- 1) на основі традиційного підходу варто виокремити основні індикатори відповідно до ключових детермінант, що характеризують діяльність конкретної підприємства на макро-, мезо- і мікрорівнях;
- 2) розрахунки фактичних значень показників;
- 3) визначення граничних значень показників;
- 4) порівняння фактичних і граничних значень показників;
- 5) обґрунтування ключових показників;
- 6) визначення мінімального (min), середнього (ave) і максимального (max) часу, необхідного для досягнення цільового значення показників;
- 7) визначення мінімального (min), середнього (ave) і максимального (max) бюджету, необхідного для досягнення цільового значення показників;
- 8) ранжирування загроз економічної безпеки;
- 9) формування плану заходів щодо забезпечення економічної безпеки⁸.

Принципова схема щодо системи показників економічної безпеки підприємства відповідно до проектного підходу представлено в табл. 3.

Таблиця 3

Комплексна система показників економічної безпеки бізнесу відповідно до проектного підходу

Традиційний підхід				Проектний підхід		
Ключові детермінанти (Y)	Індикатори (I)	Значення показника фактичне (Uф)	Граничне значення показника (Uо)	Цільове значення показника (Uц)	Час (T)	Ресурси (P)
Y1	I (Y1)	Uф1	Uо1	Uц1	T {min, ave, max}	P {min, ave, max}
Y2	I (Y2)	Uф2	Uо2	Uц2	T {min, ave, max}	P {min, ave, max}
Y...	I (Y...)	Uф...	Uо...	Uц...	T {min, ave, max}	P {min, ave, max}
Yn	I (Yn)	Uфn	Uон	Uцn	T {min, ave, max}	P {min, ave, max}
Разом						Σ (Pn)

⁸ Вівчар О. І. Специфіка особливостей фінансово-економічної безпеки банківського контролю над економічною злочинністю. **Вісник Дніпропетровського університету. Науковий журнал** № 4. Том 24. Дніпропетровськ, 2013. С. 53–58.

Висновок

Прорезюмувавши вище описане відзначаємо, що запропонована методологія дозволяє адаптувати процес забезпечення економічної безпеки з обліком усіх її складових на основі традиційної методології (виявлення загроз, оцінка, протидія, моніторинг) до проектного підходу (досягнення мети в умовах обмежених ресурсів), що дозволяє використовувати всі переваги для діяльності підприємства в контексті ефективних комунікаційних взаємозв'язків нормативно-правового функціонування. Система показників дозволяє здійснювати моніторинг загроз і застосовувати заходи протидії виходячи із застосовуваної організаційної структури.

* * *

Regulatory basis of communication relations between economic business security: a project approach

(summary)

The purpose of the article is to substantiate the essential characteristics of economic security of business, as well as the formation of the main procedure for assessing the level of economic security with justification of efficiency in modern transformational conditions. A comprehensive study of the substantive characteristics of the project management methodology was conducted. The main stages of work on the project based on the PRINCE2 methodology are substantiated. The practical mechanism of realization of economic security of business in the context of the project approach is also investigated. It is presented that the assessment of the level of economic security of business is based on the use of communication relationships regulatory framework: based on the traditional approach should identify key indicators according to key determinants that characterize the activities of a particular enterprise at macro, meso and micro levels; calculations of actual values indicators; determination of limit values of indicators; comparison of actual and limit values indicators; justification of key indicators; determination of the minimum (min), average (ave) and maximum (max) time required to achieve the target value; determination of the minimum (min), average (ave) and maximum (max) budget required to achieve the target value of the indicators; ranking of threats to economic security; formation of an action plan to ensure economic security

It is proved that the methodological basis based on the use of communication links allows to adapt the process of economic security taking into account all its components on the basis of traditional methodology (threat detection, assessment,

counteraction, monitoring) to the project approach (achieving goals in limited resources). Allows to use all advantages for activity of the enterprise in the context of effective communication interrelations of normative-legal functioning. From a practical point of view, the system of indicators allows monitoring of threats and countermeasures based on the applied organizational structure.

Список використаних джерел:

- Алькема В. Г. Параметри економічної безпеки підприємства як логістичної системи. Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук.-практ. праць. Вип. 29. Харків. 2010. С. 51–59.
- Андрушків Б. М., Вівчар О. І., Гевко В. Л. Проблеми теорії і практики менеджменту: навч.-методич. посібн. Тернопіль: Вид. ТзОВ “Терно-Граф”. 2009. С. 312.
- Бондарчук Ю., Марущак А. Безпека бізнесу: організаційно-правові основи. К.: Вид-во КНТ. 2008. С. 369.
- Вівчар О. І. Специфіка особливостей фінансово-економічної безпеки банківського контролю над економічною злочинністю. **Вісник Дніпропетровського університету**. Науковий журнал № 4. Том 24. Дніпропетровськ, 2013. С. 53–58.
- Вівчар О. І. Управління економічною безпекою підприємств: соціогуманітарні контексти: монографія. Тернопіль, ФОП Паляниця В. А., 2018. С. 515.
- Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія. К.: Лібра, 2003. С. 280.
- Коробчинський О.Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства. URL: <http://www.masters.donntu.edu.ua/2011/iem/kuzenkova/library/statya4.htm>.
- Мороз О. В., Карачина Н. П., Шиян А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія. Вінниця: ВНТУ. 2011. С. 241.

Ганна Грабовська*

National Aviation University Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-4484-8295

Інститут медіації – альтернативний шлях порозуміння конфліктуючих сторін

Різні сфери суспільного життя передбачають пріоритет принципів гуманізму, відновлення справедливості та моральності, підвищується роль мирних (альтернативних) процедур щодо врегулювання конфліктів. Такі альтернативні способи обумовлюють застосування певних методів розв'язання спору, які в найбільшій мірі підходять в тій чи іншій конфліктній ситуації, враховуючи інтереси та вимоги обох сторін. Таким методом розв'язання конфліктного спору є одна із визнаних у світовій практиці медіація (посередництво), яка є найпоширенішим та ефективним альтернативним способом врегулювання правового спору.

Саме слово «медіація» походить з латинської мови (*mediatio*) й означає посередництво. У приватному праві – це один із альтернативних (позасудових) методів вирішення конфліктів, згідно з яким незаінтересований посередник (медіатор) допомагає сторонам досягнути шляхом переговорів добровільної та взаємовигідної угоди.

Е. Ястжебська під «медіацією» розуміє можливість конфліктуючих сторін за допомогою нейтрального, неупередженого і компетентного медіатора досягти згоди¹.

Медіація в сучасному її розумінні почала розвиватися у другій половині ХХ ст. насамперед у країнах англосаксонської системи права – США,

---

* Кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу Національного авіаційного університету.

На викладацькій роботі працює з 2003 р., на посаді доцента кафедри цивільного права і процесу з 2012 р. Коло наукових інтересів є права і свободи людини і громадянина та механізми їх реалізації і захисту, захист трудових прав працівників та способи їх вирішення, медіація як один із альтернативних способів вирішення спорів. Автор понад 70 наукових праць.

¹ Jastrzębska E. Mediacja jako metoda rozwiązywania konfliktów. Mediacja w sprawach rodzinnych i opiekuńczych. *Kwartalnik naukowy*. 2014. С. 165.

Австралії, Великій Британії, пізніше вона поступово почала поширюватися і в інших країнах. Перші спроби застосування медіації, як правило, мали місце лише при вирішенні спорів, що виникали у сфері родинних, сімейних стосунків. Згодом медіація отримала визнання і при вирішенні більш широкого кола спорів, починаючи від сімейних конфліктів і закінчуючи складними багатосторонніми конфліктами у комерційній та публічній сферах.

Польські науковці, зокрема А. Каліш та А. Женкевіч, визначають медіацію як таку форму розв'язання спорів, що ґрунтується на діяльності третьої особи, яка є нейтральною та безсторонньою щодо сторін та предмету їх спору, основні завдання якої полягають у: – сприянні досягненню порозуміння, яке є взаємоприйнятним та враховує інтереси та потреби обох сторін (problem-solving/interest-based paradigm of mediation); – формуванні позитивних взаємовідносин та підстав співпраці між сторонами спору, а також сприяння у самопізнанні, самовдосконаленні і так званому внутрішньому моральному зростанню (transformatiwe paradigm of mediation)².

Відповідно до Закону України «Про Медіацію» від 16 листопада 2021 р. «медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів»³. Медіація проводиться як взаємна участь обох сторін спору – медіація неможлива за відсутності волевиявлення всіх учасників спору та не може зачіпати права й обов'язки третіх осіб;

- добровільність участі сторін – медіація не є обов'язковою, а кожна зі сторін може у будь-який момент її припинити та звернутися до суду за вирішенням спору;
- підтримка фахового та безстороннього посередника (медіатора) – врегулювання спору сторонами шляхом переговорів без посередництва не вважається медіацією;
- самостійне досягнення сторонами згоди щодо врегулювання конфлікту – медіатор не приймає жодних рішень по суті спору та не дає сторонам жодних вказівок чи рекомендацій (крім порад щодо самого процесу медіації), а також не може суміщати свою роль з представництвом інтересів сторін спору, включаючи судовий розгляд;
- конфіденційність і непублічність – на медіацію не поширюються засади гласності судового розгляду, а медіатор не може бути допитаний

² Kalisz A., Zienkiewicz A. Mediacja sądowa i pozasądowa. Zarys wykładu. Warszawa Wolters Kluwer Polska. 2014. – 344 s. s.42

³ Про медіацію: Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2022, № 7, ст.51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

в якості свідка щодо інформації, яка стала йому відома під час підготовки до медіації та її проведення;

- відсутність детального регламенту та гнучкість процедури – медіація є структурованим процесом, але не характеризується жорсткими «правилами гри» аналогічно процесуальному законодавству⁴.

Медіатор допомагає сторонам визначити питання, через які між ними виникають непорозуміння, та розглянути різні шляхи вирішення спору. Він допомагає сторонам досягти домовленостей у конфіденційному форматі, але – і це надзвичайно важлива частина визначення – сам не вирішує питання. Для того, щоб сторони домовилися про варіант врегулювання спору, медіатор може конфіденційно спілкуватися зі сторонами, часом навіть без присутності іншої сторони (чого суддя ніколи не може робити у випадку врегулювання справи в суді).

Якщо в результаті застосування медіації не було досягнуто мирової угоди, медіатор має припинити свою діяльність. Потім інша особа, яка не виступала медіатором у спорі, може продовжувати працювати зі справою. Слід підкреслити, що за жодних обставин особа, яка виступала медіатором, не може продовжувати працювати зі справою в іншій ролі⁵.

Очікується, що альтернативні способи врегулювання спорів, зокрема медіація, будуть інтегровані у процедури прийняття рішень про надання безоплатної первинної та безоплатної вторинної правової допомоги. Це матиме значний вплив на доступ до правосуддя та формування нових стандартів роботи з клієнтом.

Запровадження системи альтернативного вирішення спорів (АВС), зокрема медіації, є одним із пріоритетів Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства в Україні на 2021–2023 роки, затвердженій Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 року №119/2021, та Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затвердженого від 23 червня 2021 року № 756-р тощо, а також низкою міжнародних нормативних актів та директив ЄС.

На думку А. З. Зенкевича, використання медіації призведе до розширення свободи громадян і полегшення доступу до правосуддя. Крім того, така практика підвищує ефективність соціальної комунікації та культури діало-

---

⁴ Антонів Р. Медіації в Україні бути? URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/mediacziyi-v-ukrayini-buti/>.

⁵ Ремко Ван Пі. Медіація в Україні: перспективна альтернатива розгляду справ у суді. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/mediaciya-v-ukrayini-perspektivna-alternativa-rozglyadu-sprav-u-sudi-.html>.

гу, сприяє вирішенню соціальних конфліктів шляхом взаємовигідних угод і стабілізує суспільні відносини, усуває джерела конфліктів. Успішна медіація може назавжди відновити відносини між сторонами і забезпечити їх мирне співробітництво в у майбутньому⁶. Особливістю врегулювання спору із застосуванням процедури медіації є можливість проведення переговорів сторонами, врахування їх інтересів, збереження партнерських відносин між ними, а також добровільність виконання медіативної угоди. Варто погодитися з думкою В. М. Корякіна, який чітко визначає переваги медіації:

- можливість заощадити час, гроші, емоційні сили учасників спору;
- виробити взаємну домовленість сторін;
- взаємний конструктивний пошук рішень за сприяння медіаторів;
- захистити інтереси учасників процедури, оскільки процес медіації – це конфіденційний процес;
- досягти таких домовленостей, які будуть більш тривалими і відповідатимуть реальному стану речей⁷.

З поміж перелічених переваг у медіації, необхідно звернути увагу на форму проведення медіації офлайн та онлайн. Події 2020 року, зокрема COVID-19, дали поштовх вимушеного переходу багатьох суспільних відносин в дистанційний режим, тому багато авторів досліджують розвиток онлайн-медіації, що дозволяє швидко вирішити спір.

Так, на думку С. А. Чванкіна, «Онлайн-медіація – інститут, що має значні перспективи розвитку. Це пояснюється декількома факторами. По-перше, онлайн-медіація є окремими випадком альтернативного вирішення спорів (ADR), а останній інститут набирає все більшої популярності»⁸. Як відмічають дослідники, роль суду у вирішенні спорів не може бути абсолютною, оскільки це суперечить ідеї побудови громадянського суспільства, основними ознаками якого можна назвати якомога більшу його автономію від держави (розмежування компетенції держави та суспільства), наявність інститутів самоорганізації та саморегуляції, динамічність системи, плюралізм тощо⁹. Гарантоване Конституції України право захисту своїх прав і свобод від по-

⁶ Зенкевич А. З. Сравнение действующих правовых норм по медиации в гражданских делах в Польше и Российской Федерации – более широкий контекст и база знаний. *Lex Russica (Русский закон)*. 2014. № 4. С. 474.

⁷ Корякин В.М. Медиация как способ урегулирования споров и возможность ее применения к воинским правоотношениям. *Право в Вооруженных силах*. 2010. № 10. С. 43.

⁸ Чванкіна С. А. Онлайн-медіація – перспективи розвитку в сучасних умовах. Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні: матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 18 грудня 2020 р.) / за заг. ред. д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2020. С.61–64.

⁹ Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів: підручник / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2021. 344 с. С. 3.

рушень і протиправних посягань будь-яким не забороненими законом засобами дозволяє суспільству формувати інститути захисту права, відмінні від судової влади – способи альтернативного вирішення спорів. Вони не складають якогось єдиного механізму, але є загальною назвою для позасудових способів врегулювання спорів – арбітраж, примирення, медіація, переговори та міні-суд – це деякі з них, які називаються АВС. По-друге, форми здійснення АDR змінюються під впливом переходу ділової активності людей та компаній до Інтернету. Якщо спір виник із операції здійсненої за допомогою Інтернету, то і його вирішення логічно має бути вирішений дистанційно. Під впливом цих факторів альтернативні способи вирішення спорів стали здійснюватися засобами Інтернету – онлайн та отримали назву «онлайн вирішення спорів» (ODR – від англ. Online Dispute Resolution). Проведення медіації з використанням Інтернету, в дистанційному режимі, практикується здебільшого в транскордонних спорах або за неможливості сторін перебувати в одному місці. Особливо актуальним дистанційний режим став через COVID-19, коли мирне врегулювання спорів за допомогою медіації вимушено перейшло в Інтернет.

Т. Цвігун зазначає, що онлайн медіація є можлива лише з використанням різних технологій, наприклад, чат-конференцій, відеоконференцій, аудіоконференцій, симультанних або асинхронних повідомлень, електронного листування, голографічних зображень тощо. У випадку використання аудіовізуальних технологій онлайн медіація більше схожа на традиційну медіацію за рахунок аудіовізуального спілкування сторін та медіатора. У такому випадку дві сторони медіації, як правило, мають два конференц-канали: один з яких для зв'язку кожної зі сторін із медіатором, та один для загальної конференції між двома сторонами та медіатором. Сторони отримують доступ від медіатора до цих каналів зв'язку і саме через них відбувається спілкування. У випадку використання текстових методів медіатор спілкується зі сторонами через текстові повідомлення, листування або чат, при чому таке спілкування може бути як симультанним, тобто в режимі реального часу за допомогою чату, а також асинхронним із використанням повідомлень або електронних листів, коли спілкування відбувається із перервами¹⁰.

На думку Л. Д. Романадзе, «для проведення такої медіації окрім медіабельності справи та наміру сторін врегулювати спір шляхом медіації, має бути наявна технічна спроможність учасників брати участь в зустрічах через мережу Інтернет – наявність комп'ютеру, смартфона чи іншого гаджету,

---

¹⁰ Цувіна Т. Онлайн медіація: світовий досвід та перспективи для України. 5 років діалогу і 25 років медіації в Україні: від протистояння до порозуміння: зб. статей /ред.-укл.: А. Гусев, К. Гусева, Г. Похмелкіна; за заг. ред. І. Терещенко. К.: ВАІТЕ, 2019. С. 160. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/6/448168.pdf>.

Інтернету достатньої швидкості для якісного зв'язку та мінімальних знань для завантаження необхідної програми та під'єднання до онлайн зустрічей. По-друге, на медіатора покладається додаткове навантаження та відповідальність. Медіатору, зокрема, потрібно: - проговорити зі сторонами більше аспектів, пов'язаних із специфікою онлайн медіації; - вирішити більше організаційних питань (оцінка реалістичності онлайн медіації, визначення зручної для сторін платформи для онлайн зустрічей, технічна підтримка сторін з завантаження та користування онлайн платформою (у разі необхідності), організація візуалізації тощо); - провести попередні технічні зустрічі зі сторонами для тестування якості зв'язку; - тримати в фокусі уваги більше питань (зокрема, щодо забезпечення технічного та психологічного комфорту сторін медіації). По-третє, запорукою успішності медіації є наявність довіри у сторін – довіри до процедури, довіри сторін одна до одної та довіри до медіатора. В онлайн медіації питання встановлення довіри потребує особливої уваги медіатора та додаткового часу. Медіація є добровільною процедурою і жодна особа не може бути примушеною до участі в медіації. Лише наявність довіри може обумовити згоду сторони на участь в медіації»¹¹.

Ключовими елементами у мирних формах втручання третьої сторони у вирішення конфліктів, таких, як медіація, є характер і рівень згоди, а також рівень примусу, необхідного для того, щоб прийти до угоди. У ході процедури медіації медіатор бере на себе роль нейтральної третьої сторони, яка полегшує спілкування між сторонами спору і сприяє їм у досягненні взаємоприйняттого рішення.

Необхідно вказати на позитивні та негативні сторони, які сприяли запровадженню даного інституту. З одного боку, це істотна зміна напрямів суспільного, державного і політичного розвитку, посилення позицій приватного права, прагнення України займати гідне місце у світовому співтоваристві, у якому система вже давно посідає належне місце у системі захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. З іншого – кризові явища, істотні недоліки державної судової системи, зокрема, перевантаженість судів, тривалість розгляду справ, високий рівень корупції.

Процедура медіації має доволі універсальний характер. Вона не тільки сприяє врегулюванню правових спорів, а й може стати основою соціальних відносин розвитку суспільства, сприятиме гармонізації суспільних відносин. При цьому відносини повинні вибудовуватися на основі співпраці та взаємо-

---

¹¹ Романадзе Л. Д. Онлайн медіація між суб'єктами господарювання: додаткові виклики для сторін та медіатора С. 282–284. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12862/%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D0%B5%20%D0%9B.%20%>

розуміння, а не боротьби та протистояння. Виступаючи в якості організатора, аналітика, інформатора, генератора ідей, а також реалізуючи інші функції, медіатор завжди повинен залишатися незалежним, неупередженим, відповідальним професіоналом, гарантом рівноправності і співробітництва сторін, а також добровільності і конфіденційності процесу медіації¹².

У той же час, необхідна зміна правосвідомості суспільства. Медіатор, як нейтральна особа, може, запобігти назріваючим конфліктам. Звісно ж, що найбільшого результату медіатор може досягти, якщо залучити його на початковій стадії розвитку конфлікту.

Отже, впровадження примирних процедур на сьогоднішній день є необхідним і обґрунтованим. Цей процес має ґрунтуватися на непорушних правових цінностях, що є основою та безумовною запорукою правового порядку та стабільності, – це ідеї гуманізму, справедливості, демократизму. Перспективна форма проведення онлайн медіацій є досить непростою, але необхідною в сучасних умовах розвитку суспільства. Визначальним в цьому сенсі є професіоналізм медіатора, ретельна підготовка до кожної зустрічі та усвідомлене входження сторін в процедуру. Варто пам'ятати і про переваги онлайн медіації, яка не має територіальних обмежень, економить час та кошти на дорогу, а також є дуже гнучкою.

* * *

Institute of mediation – an alternative way of understanding conflicting parties

(summary)

The article is devoted to the analysis of existing alternative ways of resolving private law disputes. The efficiency of the mediation procedure, the meaning and essence of this process, the role of the mediator in making mutually beneficial decisions for the conflicting parties are studied. Carrying out comprehensive reform of the system of protection of human rights and interests, search for qualitatively new methods of protection of violated, unrecognized or disputed rights, freedoms or interests of citizens and legal entities, introduction of private dispute resolution through mediation at the legislative level and creating a real opportunity to exercise the right to alternative dispute resolution, which can be applied outside the state judicial system and within it, is really relevant in the current realities of today

---

¹² Грабовська Г. М., Подковенко Т. О. Сучасні способи врегулювання індивідуальних трудових спорів. Юридичний вісник. 2018. 3 (48). С. 117–123.

and requires a comprehensive analysis. Given the lack of scientific and practical development of so-called «civilized» ways of resolving conflicts, there is a need to examine in detail the existing methods of alternative dispute resolution, which are more or less settled at the legislative level, and to determine the legal nature, nature and benefits of mediation. the most effective forms of resolving private law disputes. An important form of mediation has been revealed: online mediation.

Список використаних джерел:

- Jastrzębska E. Mediacja jako metoda rozwiązywania konfliktów. Mediacja w sprawach rodzinnych i opiekuńczych. *Kwartalnik naukowy*. 2014. c. 165.
- Kalisz A., Zienkiewicz A. Mediacja sądowa i pozasądowa. *Zarys wykładu*. Warszawa Wolters Kluwer Polska. 2014.
- mediacziyi-v-ukrayini-buti/.
- Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів: підручник / за ред. Н.Ю.Голубевої. Одеса: Фенікс, 2021. 344 с.
- Антонів Р. Медіації в Україні бути? URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/>
- Грабовська Г.М., Подковенко Т.О. Сучасні способи врегулювання індивідуальних трудових спорів. *Юридичний вісник*. 2018. № 3 (48). С. 117–123.
- Зенкевич А. З. Сравнение действующих правовых норм по медиации в гражданских делах в Польше и Российской Федерации – более широкий контекст и база знаний. *Lex Russica* (Русский закон). 2014. № 4. С. 474.
- Корякин В.М. Медиация как способ урегулирования споров и возможность ее применения к воинским правоотношениям. *Право в Вооруженных силах*. 2010. № 10. С.43.
- Про медіацію: Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2022, № 7, ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
- Ремко Ван Пі. Медіація в Україні: перспективна альтернатива розгляду справ у суді. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/mediaciya-v-ukrayini-perspektivna-alternativa-rozglyadu-sprav-u-sudi-.html>.
- Романадзе Л. Д. Онлайн медіація між суб'єктами господарювання: додаткові виклики для сторін та медіатора С. 282–284. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12862/%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D0%B5%20%D0%9B.%20%>.
- Цувіна Т. Онлайн медіація: світовий досвід та перспективи для України. 5 років діалогу і 25 років медіації в Україні: від протистояння до порозуміння: зб. статей /ред.-укл.: А. Гусев, К. Гусева, Г. Похмелкіна; за заг. ред. І. Терещенко. К.: ВАІТЕ, 2019. С.160. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/6/448168.pdf>.
- Чванкіна С. А. Онлайн-медіація – перспективи розвитку в сучасних умовах. Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні: матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 18 грудня 2020 р.) / за заг. ред. д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2020. С.61-64.

Christian Rudloff*

University College of Teacher Education Vienna, Austria

Communication and the importance of forums in e-learning platforms

This article describes a cooperative online seminar provided by the Virtual University College of Teacher Education Burgenland¹. Since 2011, the Virtual University College of Teacher Education (VPH) has been offering online in-service training for teachers, student teachers and lecturers. These are in the form of one-hour lectures, online seminars – in which up to twelve people work together on a topic in a course format on a learning platform and coffee cup learning – in

---

* Dr. MA, MBA, BEd., Head of Department of Elementary and Primary Education, University College of Teacher Education Vienna.

Studied mathematics, computer science and physical education at the Pedagogical Academy in Baden. This was followed by studies in social and health management in cooperation with the KMU Akademie und Management AG, in economics at the International University Brčko and in applied knowledge management at the FH Burgenland. Subsequently, he completed training as an academic university didactician and academic writing consultant. In 2019, he was awarded a doctorate in organisation and management of information processes.

Before becoming a university lecturer at the Vienna University of Teacher Education, he worked as a school teacher for mathematics, computer science, and sport.

Has been working at the Vienna University of Teacher Education at the Institute for Higher Education Management since 2014, teaching at the Institute for Elementary and Primary Education as well as at the Institute for Advanced Qualifications and Educational Cooperation in the Department of Physical Activity and Sports. Since 2020, he has been director of the Institute for Elementary and Primary Education at the Vienna University of Teacher Education.

His research focuses on the planning, development and implementation of new didactic concepts in physical education at universities as well as the use of *Bewegtes Lernen* (a concept where students switch between still and concentrated learning phases) in primary education. A core focus of his work is the development, implementation and evaluation of e-learning models in the field of physical education and sport in a university context.

Was awarded the 2019 *Ars Docendi* State Prize in the Digital Transformation category.

¹ VPH. (2022): Online-Seminare. <https://www.virtuelle-ph.at/online-angebot/online-seminare/> 25.04.2022.

which learners can individually complete microlearning units and automatically receive certificates².

The course “FLIPPED CLASSROOM – STELLEN DEN UNTERRICHTEN AUF DEN KOPF!” is held online and asynchronously. In the training course, participants are introduced to the Flipped Classroom Model³. Theoretical basics, but also concrete application possibilities of the Flipped Classroom Model are executed. For example, the creation of short videos or the insertion of questions into a video is presented and tools for cooperative learning are taught.

Abb. 1: Online course dashboard: “FLIPPED CLASSROOM – STELLEN SIE DEN UNTERRICHT AUF DEN KOPF!”⁴

After the participants have registered via the online portal PHO and have obtained a fixed place, they receive an e-mail from the course instructor three days before the start of the training course with the access data and the request to log in to the course. If the participants do not log in within the next two days, they receive an additional request to do so. In this phase, communication takes place exclusively via e-mail.

After initially logging in, participants receive an e-mail informing them that there is a new message in the “Course Meeting Point” forum. In this message, the course participants are welcomed, the course instructor briefly introduces him- or

² M. Miglbauer (2019). Online Lernen mit der Virtuellen PH. In: Online lernen mit Beruf und Familie. Verein Forum neue Medien in der Lehre Austria. S. 18–20, Magazin 01/2019.

³ J. Bergmann, A. Sams (2012). Flip your Classroom: reach every student in every class every day. Washington DC: International Society for Technology in Education.

⁴ VPH. (2022). Online-Seminare. <https://www.virtuelle-ph.at/online-angebot/online-seminare/> 25.04.2022.

herself, gives a short overview of the course and encourages the participants to introduce themselves. This is completed via a short introduction text that is uploaded to the forum and is the first time that participants come into contact and get to know one another. In the forum, the participants are invited to vote on the use of the formal or informal form of address “Sie/du”. Another point of the forum is to provide general information about the three week virtual course as well as the contents and immediate tasks for the first week.

Abb. 2: Course meeting point / forum of the online course: “FLIPPED CLASSROOM – STELLEN SIE DEN UNTERRICHT AUF DEN KOPF!”⁵

Participants have access to the contents for the first week once the teacher activates the platform. At the same time, the e-tivities to be completed in the first week are displayed. e-tivities have to be completed by Thursday 6 pm or by Sunday 6 pm. Some of the e-tivities are forum entries on a certain topic, where it is encouraged to give feedback to one another. This type of assignment creates virtual communication among participants. During the week, the teacher regularly monitors the progress of each participant through the activity “My Course Progress”. If assignments are not completed on time, the person is contacted personally via the chat function in the e-learning course. Additionally, they receive a message not only within the e-learning course, but also by e-mail.

In the event participants need help or want to ask a question, they are invited to post in the “Course Meeting Point” forum. This allows communication not only from the teacher, but also from other participants who are expected to help and provide assistance to one another.

⁵ VPH. (2022). Online-Seminare. <https://www.virtuelle-ph.at/online-angebot/online-seminare/> 25.04.2022.

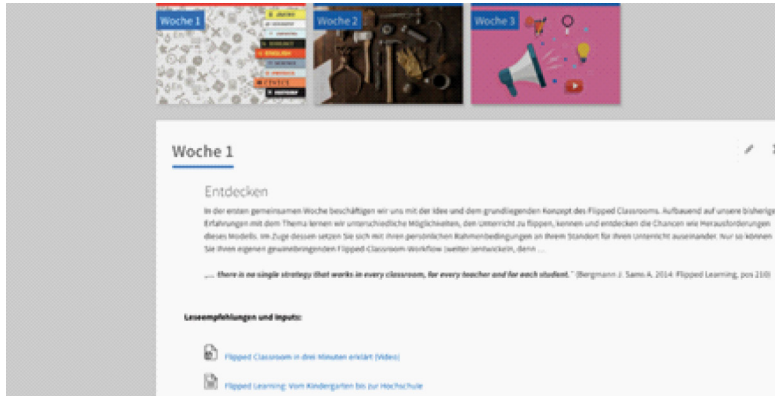

Abb. 3: Week 1 of the online course: “FLIPPED CLASSROOM – STELLEN SIE DEN UNTERRICHT AUF DEN KOPF!”⁶

At the end of the week, a general feedback for the group is written by the teacher. In addition, each participant receives feedback for each completed activity. Before the start of the second week, the new tasks and contents are communicated with the help of the forum. The course lasts a total of three weeks and for a positive completion of the cooperative online seminar, at least 6 out of 7 e-tivities (i.e. 86% of the e-tivities) have to be completed in the designated time periods, whereby eTivity 4 is obligatory. For eTivity 4, participants must design their own flipped classroom workflow. If the cooperative online seminar is completed successfully, the participants receive a certificate that is also valid for the employer as proof of further training.

Cooperative online seminars

Cooperative online seminars of the Virtual University College of Teacher Education are training courses for university teachers, teachers and student teachers from all over Austria. These cooperative online seminars have a set duration of two to four weeks⁷. The Moodle learning platform serves as the learning management system. The virtual University College of Teacher Education Burgenland characterises these seminars by location-independent participation, flexible time management for the daily processing of online tasks, concentrated work and com-

⁶ Ibid.

⁷ VPH. (2022). Online-Seminare. <https://www.virtuelle-ph.at/online-angebot/online-seminare/> 25.04.2022.

munication in a small group, theoretical as well as practice-oriented input, individual support by a trainer and an exchange with colleagues from all over Austria⁸. On the one hand online learning can be described as learning through synchronous and asynchronous interactions with participants in virtual learning spaces and on the other hand as learning through the interactive processing of digital learning media⁹. The possibility of asynchronous learning offers potentials that can contribute to the individualisation and flexibilisation of learning¹⁰. However, Handke¹¹ describes that multimedia materials, video materials or the combination of both alone, even with good quality, do not guarantee the understanding of the contents of the learning subject. Supporting measures such as time support and motivation systems are necessary¹². E-assessments also serve the teacher as information about the personal knowledge level of each learner¹³.

The online seminars provided by the Virtual University College of Education are based on the idea of cooperative learning. Cooperative learning is when a group of learners support each other in order to achieve a common (learning) goal. Using this method learners are able to coordinate on goals and thus achieve a qualitatively higher learning outcome within the group setting compared to what they would be able to achieve on their own. Learning together and active group discussions promote better learning performance and strengthen social competences as well as self-confidence. Furthermore, teamwork and mutual support have shown to increase joy of learning and intrinsic motivation¹⁴.

---

⁸ M.L. Kieberl (2018). Welche Anreize haben Lehrende, sich via eLectures der Virtuellen PH fortzubilden? In: Rektorat der PH Burgenland (Hrsg.), *ph publico 14. Impulse aus Wissenschaft, Forschung und pädagogischer Praxis*. Schriften der Pädagogischen Hochschule Burgenland. Eisenstadt. E. Weber Verlag. S. 53–74.

⁹ P. Arnold, L. Kilian, A. Thilloßen, & G. Zimmer (2018): *Handbuch E-Learning. Lehren und Lernen mit digitalen Medien*. Bielefeld. wbv.

¹⁰ U.-D. Ehlers (2011). *Qualität im E-Learning aus Lernersicht (Medienbildung und Gesellschaft, Bd. 15, 2., überarbeitete und aktualisierte Auflage)*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

¹¹ J. Handke (2012). Voraussetzungen für das ICM. In J. Handke & Sperl Alexander (Hrsg.), *Das Inverted-classroom-Model. Begleitband zur Ersten Deutschen ICM-Konferenz* (S. 39–52). München: Oldenbourg.

¹² J. Handke (2012). Voraussetzungen für das ICM. In J. Handke & Sperl Alexander (Hrsg.), *Das Inverted-classroom-Model. Begleitband zur Ersten Deutschen ICM-Konferenz* (S. 39–52). München: Oldenbourg.

¹³ P. Franke & J. Handke (2012). E-Assessment. In J. Handke & A. M. Schäfer (Hrsg.), *E-Learning, E-Teaching und E-Assessment in der Hochschullehre. Eine Anleitung (Informatik 10-2012, S. 147–208)*. München: Oldenbourg.

¹⁴ J. Walter, F. B. Wember, J. Borchert, H. Goetze (2007). *Sonderpädagogik des Lernens, Band 2 von Handbuch Sonderpädagogik*, Hogrefe Verlag.

Basically, cooperative forms of learning require the motivation and willingness of each individual group member to integrate themselves into the learning process, to take on responsibility and to pursue the learning goal together¹⁵.

Flipped Classroom Model

The basic idea of the Flipped Classroom Model is to exchange the teaching of content, which takes place in the traditional classroom together with the teacher and the students, and the practicing and deepening, which is done in the traditional classroom alone at home. The advantage is to have more time to practice and deepen the theory together. A Flipped Classroom is one where students are introduced to the content at home and apply it at the university¹⁶.

*“The fundamental idea behind flipping the classroom is that more classroom time should be dedicated to active learning where the teacher can provide immediate feedback and assistance.”*¹⁷

The presence phase is particularly important in the Flipped Classroom Model:

*“[...] the real value of face-to-face time is that by being together you have the opportunity to exchange (this means two ways) ideas and information, rather than just receive information. Even better, you generate new ideas and innovations that would not have been created otherwise.”*¹⁸

Lage et.al¹⁹ describes it as follows: *„Inverting the classroom means that events that have traditionally taken place inside the classroom now take place outside the classroom and vice versa.“*

This switch between the two phases of content transfer and practice or consolidation has significant advantages. In this way, the teaching of content can be individualised. Each student can organise his or her learning pace individually, breaks can be taken during learning, content can be studied, and the material can be repeated or skipped. It is not the group or the lecturer who sets the pace, but the learner alone²⁰. By using new media, the teacher can be released from the role

---

¹⁵ Ibid.

¹⁶ J. Bergmann, A. Sams (2012). *Flip your Classroom: reach every student in every class every day*. Washington DC: International Society for Technology in Education.

¹⁷ N. Warter-Perez & D. Jianyu (2012). *Flipping the Classroom: How to Embed Inquiry and Design Projects into a Digital Engineering Lecture*. Proceedings of the 2012 ASEE PSW Section Conference Cal Poly-San Luis Obispo.

¹⁸ K. Daniels (2013). *Professional Development*. In J. Bretzmann & B. Bennett (Hrsg.), *Flipping 2.0. Practical strategies for flipping your class* (1. ed., S. 291–312). New Berlin, Wis.: Bretzmann.

¹⁹ Maureen J. Lage, Glenn J. Platt, Michael Treglia (2000). *“Inverting the Classroom: A Gateway to Creating an Inclusive Learning Environment.”* *The Journal of Economic Education* 31, Nr. 1.

²⁰ A. M. Schäfer (2012). *Das Inverted Classroom Model*. In J. Handke & Sperrl Alexander

of a classical lecturer and thus be directly available to the learners as a coach. The teacher must have pedagogical, didactic and technical experience and expertise in order to transfer the knowledge and make it usable²¹.

“In the concept of the inverted classroom, the role of the teacher changes considerably, from being a facilitator of the learning material to being a learning companion who supports the students in the self-direction of learning processes or the cooperative practice of learning material”²².

In addition to the advantages that can be seen through this design of content transfer, further advantages can be generated in the practice phase, which benefits from the presence of the teacher and the learners. In this phase, solutions can be worked out together (teacher and learners) by putting the theory learned in the content delivery phase into practice with individual support²³.

In order to be able to implement such an interchange of the individual learning phases at all, the teacher must design the content transfer to be independent of time and place so that the students can acquire the learning content before face-to-face sessions²⁴. The development of digital media, especially in recent years, has opened up almost unlimited possibilities for content delivery in this area. Such a didactically demanding teaching and learning scenario can be realised very well with technically sophisticated multi-media learning environments. Multimedia, connectivity and cooperative learning play a very crucial role here²⁵.

Forums

Forums have become an integral part of higher education teaching and have established themselves as a common tool. These are basically platforms in virtual space in which a written exchange about learning content takes place among learn-

---

(Hrsg.), *Das Inverted-classroom-Model. Begleitband zur Ersten Deutschen ICM-Konferenz* (S. 3–11). München: Oldenbourg.

²¹ D. Bernsen (2013). „Inverting the History Classroom – A First-Hand Report“. In J. Handke, N. Kiesler & L. Wiemeyer (Hrsg.), *The inverted classroom model. The 2nd German ICM-Conference – proceedings* (S. 147–153). München: Oldenbourg.

²² K. Wannemacher (2016). *Digitale Lernszenarien im Hochschulbereich (Arbeitspapiere des Hochschulforums Digitalisierung, Nr. 15)*. Essen: Edition Stifterverband – Verwaltungsgesellschaft für Wissenschaftspflege mbH.

²³ A. M. Schäfer (2012). *Das Inverted Classroom Model*. In J. Handke & Sperrl Alexander (Hrsg.), *Das Inverted-classroom-Model. Begleitband zur Ersten Deutschen ICM-Konferenz* (S. 3–11). München: Oldenbourg.

²⁴ J. Bergmann, A. Sams (2012). *Flip your Classroom: reach every student in every class every day*. Washington DC: International Society for Technology in Education.

²⁵ P. Klimsa, L. Issing (2013). *Online-Lernen: Planung, Realisation, Anwendung und Evaluation von Lehr- und Lernprozessen online. 2. Auflage*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag.

ers as well as between teachers and learners. A central aspect of this is the possibility to stimulate exchanges of opinions and experiences, to hold discussions and to ask questions²⁶. Forums can facilitate communication with course participants (students)²⁷. In contrast to chats, which are synchronous communication situations, forums are asynchronous communication situations. This means that there is rarely a flow of conversation. Forums are more suitable for a factual exchange. In general one has the time to write a formulated and content-based contribution, which means that the conversations are strongly content and subject oriented²⁸. The communication processes are visible to all participants and are available in the long term. They become a store of knowledge that is successively developed and serves both active and future participants. Forums can also be used to provide teachers with feedback on the learning outcomes and learning difficulties of students in the last attendance event²⁹.

Forums not only serve as a practical tool in the design of seminars and lectures, but can also demonstrably have a positive effect on the acquisition of knowledge and skills by learners, provided they are handled correctly³⁰. The use of forums in online teaching stimulates a high-quality exchange among learners. Argumentative processes in particular have a high value here. By critically questioning and reflecting on one's own understanding and confronting the views of other students, learning content is viewed on a new level and an argumentative exchange takes place. Misunderstandings can be uncovered and corrected. In the best case, this leads to a deeper understanding of the learning content³¹. In social discourse, knowledge is internalised. This approach leads to deeper understanding, and the generation of knowledge. In a social constructivist way, knowledge is generated and motivation is increased through learning with social contacts. Group work

---

²⁶ E. Mayweg-Paus, N. Enders, M. Zimmermann (2020). Kommunikation und E-Learning: Bedingungen, Gestaltungsmöglichkeiten und Qualitätssicherung beim Einsatz von Foren in der Hochschullehre. die Hochschullehre, Jahrgang 6/2020, 35–60.

²⁷ M. Steiner (2016). Das Flipped Professional Coaching in der prozessorientierten Begleitung von Schulen. In J. Haag & C. F. Freisleben-Teutscher (Hrsg.), Das Inverted Classroom Modell. Begleitband zur 5. Konferenz „Inverted classroom and beyond“ 2016 an der FH St. Pölten am 23. und 24. Februar 2016 (Tagungsbände, 1. Auflage, S. 137–144). Brunn am Gebirge: ikon Verlag.

²⁸ e-teaching.org, <https://www.e-teaching.org/didaktik/kommunikation/forum>, 26.04.2022.

²⁹ E. Mayweg-Paus, N. Enders, M. Zimmermann (2020). Kommunikation und E-Learning: Bedingungen, Gestaltungsmöglichkeiten und Qualitätssicherung beim Einsatz von Foren in der Hochschullehre. die Hochschullehre, Jahrgang 6/2020, 35–60.

³⁰ Ibid.

³¹ E. Mayweg-Paus, N. Enders, M. Zimmermann (2020). Kommunikation und E-Learning: Bedingungen, Gestaltungsmöglichkeiten und Qualitätssicherung beim Einsatz von Foren in der Hochschullehre. die Hochschullehre, Jahrgang 6/2020, 35–60.

in the virtual space has a beneficial effect on learning. It is important that communication among learners is supported³². Visual anonymity can be conducive to this. Without the fear of negative reactions from group members and other social inhibitions, students can express themselves more freely³³.

Another positive effect is the improvement of the participants' media competence. Digital media are playing an ever-increasing role in both private and professional life. The use of forums promotes the ability to communicate virtually and to reflect on one's own communication behaviour. Unfortunately, in contrast to real interaction, non-verbal stimuli are missing in the virtual environment. Therefore, the reactions of the interaction partners are often difficult to interpret. Through communication via the forum, participants are encouraged to develop their digital communication skills and learn to interpret text-based digital communication³⁴.

The fact that all communication takes place online and asynchronously makes forums attractive to so-called non-traditional students, such as students studying part-time, people with family responsibilities and those returning to work. Without media such as forums, distance learning and access to digital learning content would not even be possible for these groups of people³⁵.

Criteria for a successful use of forums in cooperative online seminars

In order to take advantage of the potential of forums in online teaching and to achieve a positive effect on students, there are some basic criteria that must be met. These can present teachers with particular challenges.

Basically, there should be a high level of participation. The exchange between participants is crucial for a positive effect. To achieve lively participation, a relationship and a sense of belonging to the other group members is essential. Often, both are less present in online events than in a face-to-face setting. This presents an opportunity for the teacher to take appropriate action. For example, in the form of a virtual round of introductions. The perceived membership of the learning group has a reciprocal influence. The aspect of actuality and the extent of forum contributions is particularly important. A forum in which there are only a few outdated

---

³² J. Pauschenwein, M. Jandl, A. Sfiri (2009) In: Apostolopoulos, N.: E-Learning 2009 – Lernen im digitalen Zeitalter. Untersuchung zur Lernkultur in Online-Kursen: Münster, Wachsmann.

³³ E. Mayweg-Paus, N. Enders, M. Zimmermann (2020). Kommunikation und E-Learning: Bedingungen, Gestaltungsmöglichkeiten und Qualitätssicherung beim Einsatz von Foren in der Hochschullehre. *die Hochschullehre*, Jahrgang 6/2020, 35–60.

³⁴ Ibid.

³⁵ O. Zawacki-Richter (2015). Zur Mediennutzung im Studium – unter besonderer Berücksichtigung heterogener Studierender. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft* 18(3), S. 527–549.

posts will not have a positive effect. Only when new posts are regularly made and a social presence is noticeable, a lively exchange can take place³⁶.

It can be decisive for the quality that the communication processes are moderated in a suitable form. Only the existence of a forum will not lead to a lively discussion of the course content. The moderator, which is often the teacher, must first open a discussion on a clearly defined topic. During a discussion, it may be necessary to keep stimulating the discussion with new impulses. This can be done, for example, in the form of provocative theses. In addition, compliance with the rules of communication must be ensured. The rules of communication should be adapted to the respective course³⁷.

In addition, students should be informed from the beginning what is expected of them. The expectations of the participants such as the number, scope and timing of their postings must be known³⁸. The structure of a forum should be designed in such a way that all contributions are easily visible. Content connections must be easily recognisable. Often only the most recent postings are noticed and other relevant postings are lost from focus. Comments on other contributions slip into a different place. This often leads to a loss of relevance. This would have a negative effect on the associated learning process³⁹.

Conclusion

Cooperative online seminars have been offered by the Virtual University College of Teacher Education Burgenland for 11 years. These seminars are designed as in-service training formats especially for in-service teachers. The article describes an online seminar with the contents of the Flipped Classroom Model. In the online seminar, the participants learn about the theoretical basics of the Flipped Classroom Model, but also about concrete implementation possibilities of this didactic model.

This cooperative online seminar is held asynchronously. On the one hand, the participants are provided with information in the course and, on the other hand, they are repeatedly asked by the teacher to complete certain tasks via the “Course Meeting Point” forum. Here the forum plays an important role in the course. In

---

³⁶ E. Mayweg-Paus, N. Enders, M. Zimmermann (2020). Kommunikation und E-Learning: Bedingungen, Gestaltungsmöglichkeiten und Qualitätssicherung beim Einsatz von Foren in der Hochschullehre. *die Hochschullehre*, Jahrgang 6/2020, 35–60.

³⁷ e-teaching.org, <https://www.e-teaching.org/didaktik/kommunikation/forum>, 26.04.2022

³⁸ Ibid.

³⁹ E. Mayweg-Paus, N. Enders, M. Zimmermann (2020). Kommunikation und E-Learning: Bedingungen, Gestaltungsmöglichkeiten und Qualitätssicherung beim Einsatz von Foren in der Hochschullehre. *die Hochschullehre*, Jahrgang 6/2020, 35–60.

the course, e-tivities have to be fulfilled at certain dates. Such tasks can also include forum entries for which feedback must be written by the other course participants. This is where the forums play a central role. For certain tasks, an elaboration must be uploaded and commented on by participants in the forum. In this way, cooperative work is to be promoted with the help of the forum.

The forum also plays an important role in providing assistance. Participants are always prompted by the teacher to ask their questions in the forum. In this way, the forum offers the possibility for those seeking help to receive help not only from the teacher, but also from other participants.

The advantage of forums is that the communication processes are visible to all participants and are available in the long term. They serve as a store of knowledge that can be successively developed further.

By critically questioning and reflecting on one's own understanding and that of another participant, there is an argumentative exchange and rather an internalisation of knowledge. Misunderstandings can be uncovered and corrected.

The possibility of asynchronous learning promotes the individualisation and flexibility of learning. However, multimedia or video materials do not guarantee the cognitive comprehension of the subject matter. Further measures such as assistance, incentive systems or assessments are necessary.

Since all communication takes place online and asynchronously, forums are attractive for working people even with family responsibilities.

Of course, there is a risk with forums that they will not be used. Simply offering forums in online seminars is not enough. The didactic embedding of forums in the overall concept of the online seminar is absolutely necessary. Participants must be demonstrably encouraged to use the forum for communication.

* * *

Communication and the importance of forums in e-learning platforms

(summary)

The Virtual University webinar of the College of Teacher Education Burgenland „FLIPPED CLASSROOM – STELLEN SIE DEN UNTERRICHT AUF DEN KOPF!“ was described. During the training, participants will be introduced to the Flipped Classroom model. The webinar is mainly attended by trainee teachers. The theoretical foundations and concrete applicability of the FTC model have been developed. The teacher communicates with participants mainly via the forum. The forum has an introductory round, the content to be developed for the next week and tasks to be done are presented, but some e-classes may be posted on the forum and commented

on by participants (feedback). This online forum stimulates high-quality information exchange between students, especially argumentative processes.

Knowledge is internalized in the social discourse. This approach leads to deeper understanding and knowledge creation. In terms of social constructivism, knowledge is generated and motivation increases through learning in social contacts.

However, there is a risk that the forum will not be used. Installing a forum does not guarantee a deep commitment to learning content. As part of the online seminar, a didactic forum should be planned. A moderator is essential to start discussions and promote success with impetus.

Bibliography:

- Arnold, P., Kilian, L., Thillosen, A., & Zimmer, G. (2018). *Handbuch E-Learning. Lehren und Lernen mit digitalen Medien*. Bielefeld. wbv.
- Bergmann, J.; Sams, A. (2012). *Flip your Classroom: reach every student in every class every day*. Washington DC: International Society for Technology in Education.
- Bernsen, D. (2013). „Inverting the History Classroom – A First-Hand Report“. In J. Handke, N. Kiesler & L. Wiemeyer (Hrsg.), *The inverted classroom model. The 2nd German ICM-Conference – proceedings* (S. 147–153). München: Oldenbourg.
- Daniels, K. (2013). *Professional Development*. In J. Bretzmann & B. Bennett (Hrsg.), *Flipping 2.0. Practical strategies for flipping your class* (1. ed., S. 291–312). New Berlin, Wis.: Bretzmann.
- Ehlers, U.-D. (2011). *Qualität im E-Learning aus Lernericht (Medienbildung und Gesellschaft, Bd. 15, 2., überarbeitete und aktualisierte Auflage)*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- e-teaching.org, <https://www.e-teaching.org/didaktik/kommunikation/forum>, 26.04.2022
- Franke, P. & Handke, J. (2012). *E-Assessment*. In J. Handke & A. M. Schäfer (Hrsg.), *E-Learning, E-Teaching und E-Assessment in der Hochschullehre. Eine Anleitung* (Informatik 10-2012, S. 147–208). München: Oldenbourg.
- Handke, J. (2012). *Voraussetzungen für das ICM*. In J. Handke & Sperl Alexander (Hrsg.), *Das Inverted-classroom-Model. Begleitband zur Ersten Deutschen ICM-Konferenz* (S. 39–52). München: Oldenbourg.
- Kieberl, M.L. (2018). *Welche Anreize haben Lehrende, sich via eLectures der Virtuellen PH fortzubilden?* In: Rektorat der PH Burgenland (Hrsg.), *ph publico 14. Impulse aus Wissenschaft, Forschung und pädagogischer Praxis. Schriften der Pädagogischen Hochschule Burgenland*. Eisenstadt. E. Weber Verlag. S. 53–74.
- Klimsa, P., & Issing, L. (2013). *Online-Lernen: Planung, Realisation, Anwendung und Evaluation von Lehr- und Lernprozessen online*. 2. Auflage. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag.
- Lage, Maureen J., Glenn J. Platt, and Michael Treglia (2000). „Inverting the Classroom: A Gateway to Creating an Inclusive Learning Environment.“ *The Journal of Economic Education* 31, Nr. 1.
- Mayweg-Paus, E., Enders, N. & Zimmermann, M. (2020). *Kommunikation und E-Learning: Bedingungen, Gestaltungsmöglichkeiten und Qualitätssicherung beim Einsatz von Foren in der Hochschullehre*. die Hochschullehre, Jahrgang 6/2020, 35–60.

- Miglbauer, M. (2019). Online Lernen mit der Virtuellen PH. In: Online lernen mit Beruf und Familie. Verein Forum neue Medien in der Lehre Austria. S. 18–20, Magazin 01/2019.
- Pauschenwein, J.; Jandl, M.; Sfiri, A. (2009) In: Apostolopoulos, N.: E-Learning 2009 – Lernen im digitalen Zeitalter. Untersuchung zur Lernkultur in Online-Kursen: Münster, Wachsmann.
- Schäfer, A. M. (2012). Das Inverted Classroom Model. In J. Handke & Sperl Alexander (Hrsg.), *Das Inverted-classroom-Model. Begleitband zur Ersten Deutschen ICM-Konferenz* (S. 3–11). München: Oldenbourg.
- Steiner, M. (2016). Das Flipped Professional Coaching in der prozessorientierten Begleitung von Schulen. In J. Haag & C. F. Freisleben-Teutscher (Hrsg.), *Das Inverted Classroom Modell. Begleitband zur 5. Konferenz „Inverted classroom and beyond“ 2016 an der FH St. Pölten am 23. und 24. Februar 2016* (Tagungsbände, 1. Auflage, S. 137–144). Brunn am Gebirge: ikon Verlag.
- VPH. (2022). Online-Seminare. <https://www.virtuelle-ph.at/online-angebot/online-seminare/> 25.04.2022.
- Walter, J., Wember, F. B., Borchert, J., Goetze, H. (2007). Sonderpädagogik des Lernens, Band 2 von Handbuch Sonderpädagogik, Hogrefe Verlag.
- Wannemacher, K. (2016). *Digitale Lernszenarien im Hochschulbereich* (Arbeitspapiere des Hochschulforums Digitalisierung, Nr. 15). Essen: Edition Stifterverband – Verwaltungsgesellschaft für Wissenschaftspflege mbH.
- Warner-Perez, N. & Jianyu, D. (2012). Flipping the Classroom: How to Embed Inquiry and Design Projects into a Digital Engineering Lecture. Proceedings of the 2012 ASEE PSW Section Conference Cal Poly-San Luis Obispo.
- Zawacki-Richter, O. (2015). Zur Mediennutzung im Studium–unter besonderer Berücksichtigung heterogener Studierender. Zeitschrift für Erziehungswissenschaft 18(3), S. 527–549.

Rosa Indellicato*

Aldo Moro University, Bari, Italy

ORCID: 0000-0001-9585-0726

For a critical integration of information and communication technologies in education

The digital revolution: digital technologies in education

The contemporary debate on the new information and communication technologies in our society has ignited a diatribe in the educational sphere between those who support the potential of the new information media and those who, on the other hand, argue that technologies can annihilate books, mechanise creativity and trivialise the intelligence of young people¹. Many pedagogues and educators reflect on the impact and educational repercussions of technology on the new generations. On closer inspection, attitudes such as a lack of love for reading, study and disorientation are often blamed on the spread of technology, even though they would have emerged even before the spread of technology.

The exponential growth of technological means has led to a 'digital revolution' and it is evident that we have moved from an analogue to a digital model of communication. «The analogue structure is characterised by building relationships between representations [...] on the basis of their similarities, correspondences, if not affinities. The measure that suits it is continuity, linearity, sequentiality; compatible proximity. [...] The digital, on the other hand, is distinguished by an opposite tension, that of segmenting, sampling the indivisible and thus merging, uniting things that custom has handed over to us as divided. What is still defined by most as multimedia is its most 'popular' and evident physical version: different media (from telephone to calculator, camera, recorder, etc.) converge on a single medium, thus creating a new one»².

---

* A research fellow in General and Social Pedagogy at the University of Bari Aldo Moro. University where she completed her studies and obtained her PhD. She deals mainly with the philosophy of education and the ethical-educational aspects of pedagogical reflection. She is the author of two monographs and numerous national and international publications.

¹ Cfr. A. Efreem Colombi, *Tecnologie e mediazione culturale. Per una integrazione critica delle tecnologie digitali nell'educazione*, Edizioni Junior, Bergamo 2003, p. 3.

² L. Toschi, *La deriva comunicativa. Verso un modello generativo della comunicazione*, in

Manuel Castells is an author who has dedicated part of his research to the media galaxy and its unstoppable growth; his most famous work is *The Birth of the Networked Society*³. From this work it is clear what the most relevant elements are for understanding the revolutionary scope of information and communication technology and its economic fallout. In fact, Castells will say: «The peculiarity of the current technological revolution consists not in the centrality of knowledge and information, but in the application of knowledge and information to devices for the generation of knowledge and for the processing/communication of information in a cumulative feedback loop between innovation and uses of innovation»⁴.

The digital now represents the new reality, the new time we are living in, and the human being is realised to the extent that, through technological inventions, he constructs and preserves the human world. This is why the digital should not be isolated, but addressed as part of a vast communicative textuality⁵. So the use and manipulation of nature and the construction of civilisation go hand in hand. The new communication system «is determining both the global refinement of the production and distribution of the words, sounds and images of our culture, and their personalisation according to the tastes of the identities and moods of individuals. Interactive computer networks are developing exponentially, creating new forms and channels of communication, shaping life and at the same time being shaped by it»⁶.

The evolution of our society requires ever more up-to-date and renewed knowledge. For this reason, learning in this historical era will not be limited to particular moments or places in everyone's professional life, but will rather be a continuous process that will accompany man throughout his life. In this sense, information technologies represent an important tool for the creation of a true learning community that allows the full realisation of everyone's potential through interaction, sharing and availability of resources and information.

The attention, not new but more determined and intentional, with which the reform school looks at the use of information technology in the education of students, certainly has a connection with the assessment of the current international economic context, which is characterised by instability and the consequent need to rapidly learn new operational, organisational, entrepreneurial, and productive systems, using increasingly refined, fast and redundant tools, with the prospect that those who are techno-literate will inevitably be in difficulty or lagging behind or marginalised.

F. Cambi-L. Toschi (a cura di), *La comunicazione formativa. Strutture, percorsi, frontiere*, Apogeo, Milano 2006, p. 27.

³ Cfr. M. Castells, *La nascita della società in rete*, Egea, Milano 2014.

⁴ *Ibidem*, p. 32.

⁵ Cfr. L. Toschi, *La deriva comunicativa. Verso un modello generativo della comunicazione*, cit., p. 28.

⁶ M. Castells, *La nascita della società in rete*, cit., p.2.

It is certainly no longer possible to envisage an educational intervention that ignores the significance of this evolution and does not include among its intentions that of ensuring that all students receive a basic preparation, which is also built by using information technology tools on the educational and communicational sides. The indications of the Council of Europe, which calls for combining traditional basic skills with the ability to use information and communication technologies (ICT), go in this direction.

Information technology is transforming all the procedures that structure public services, the programmes and methods of analysis and design of all operational areas, the way of doing research, the way of communicating, with influences on cultures and ways of living. For the school, information technology represents a pivotal element of its innovation, because it involves and affects all the sectors that define it, from administration and accounting to teaching, from research to career guidance⁷.

Therefore, the school of the future⁸ will increasingly be a flexible school that will make continuous innovation its main feature, a school needed to develop interactive learning methods designed for the specific needs of each individual. In this sense, ICT is increasingly seen as a tool capable of creatively expanding the design capacity of teaching activities and, at the same time, enabling the construction of teaching paths capable of providing in-depth study and multidisciplinary links.

It will certainly be one of the school's fundamental objectives to develop the relational competence capable of critically containing and appropriately orienting the IT approach to education.

Information technology in the service of education

Computer technologies, by allowing the use of new communicative and cooperative channels, are defined as facilitating tools that facilitate the pursuit of educational objectives because they facilitate mnemonic and assimilative processes, but also comprehension, let us think of the compensatory tools that are used with the Bes (dsa and disabled) such as voice synthesis and software for the creation and use of conceptual maps, word processing programmes, digital texts⁹. The potentialities offered are multiple and there is no discipline that cannot benefit from them for its own specificity and in connection with decisive aspects that pertain to other teach-

---

⁷ Cfr. D. Felini, R. Trinchero (a cura di), *Progettare la media education. Dall'idea all'azione, nella scuola e nei servizi educativi*, Franco Angeli, Milano 2015.

⁸ Cfr. C. Di Bari, A. Mariani, *Media education 0-6. Le tecnologie digitali nella prima infanzia tra critica e creatività*, Anicia, Roma 2018.

⁹ Cfr. L. Cottini, A. Calvani, (a cura di), *Tecnologie per l'inclusione. Quando e come avvalersene*, Carocci, Roma 2020.

ings. Let us also think about the role that telematics tools can play in teacher training, in fact Law 107/2015 of the “Good School”¹⁰ provided for the adoption of the National Plan for Digital Schools as a tool to address the challenges of innovation in the public system and emphasises the importance of innovation in the school system and the opportunities that digital education offers for the pursuit of this goal.

Paragraph 56 states: “in order to develop and improve students’ digital skills and to make digital technology an educational tool for building skills in general, the Ministry of Education, University and Research adopts the National Digital School Plan, in synergy with European and regional planning and with the National Strategic Project for Ultra Broadband”¹¹.

The aim of the Ministry of Education has been to introduce into schools, actions and strategies aimed at fostering the use of technologies in teaching and enhancing the skills of teachers and students in the digital field. The challenge of innovation in learning processes has been ongoing in Italian schools for some time, but no action has ever fully succeeded within an educational institution. This is why in recent years it has been thought to establish the figure of the “digital animator”, which would be nothing more than a teacher catalyser and coordinator for the training and dissemination of digital skills. To better explain the role of the digital animator, we refer to the model of A. Calvani¹², who emphasises three dimensions in particular:

- the technological dimension: reference is made to basic skills and notions, including those enabling the evaluation, storage, production and exchange of information, integrated with the ability to choose appropriate technologies to tackle real problems;
- the cognitive dimension: which concerns the ability to read, select, interpret and evaluate data, construct abstract models and assess information considering its relevance and reliability;
- ethical dimension: technology implies a relationship model and therefore a social responsibility, which involves establishing commitments and agreements towards oneself and others.

The aim is to bring the world of traditional education closer to the world of digital innovation by understanding the potential of network technologies for the collaborative construction of knowledge¹³.

¹⁰ Cfr. https://www.istruzione.it/scuola_digitale/allegati/Materiali/pnsd-layout-30.10-WEB.pdf, accessed:30.05.2022.

¹¹ Cfr. Il Piano Nazionale Scuola Digitale (PNSD) è stato approvato dal Ministero dell’Istruzione, dell’Università e della Ricerca il 27 ottobre 2015 con decreto prot. N.851, http://www.istruzione.it/scuola_digitale/index.shtml, accessed:30.05.2022.

¹² Cfr. A. Calvani, *La competenza digitale nella scuola*, Erickson, Trento 2010.

¹³ Cfr. L. Galliani, R. Costa, C. Amplatz, B.M. Varisco, *Le tecnologie didattiche*, Pensamulti-media, Lecce 1999.

While allowing for the emergence of ever better living conditions, at the same time the continuous technical evolution has raised a series of problems of such a quality that human reason finds itself unprepared to deal with. It cannot be denied that the Internet is an inordinate source of opportunities for the construction of knowledge, but it will be necessary to take into account the risk of ‘Hermetic intoxication’, as the philosopher James Hillman repeatedly emphasised with reference to the god Hermes-Mercury, which would end up making us slaves of electronic communication, neglecting the other ‘senses’, i.e. the other forms of knowledge and communication. “Hermes is now everywhere. He flies through the ether, he travels, he phones, he crosses every border. In particular, Ermes is in the market, in the stock market, since in today’s capitalist world everyone plays the stock market, everyone trades, goes to the bank, trades, sells, buys. And then, of course, there is the World Wide Web, the global Internet. So we are in a state of communication and information intoxication. It doesn’t matter what the information is, it doesn’t matter who we communicate with, we just do it and that is a hermetic disease – an overdose, a monotheism of Hermes”¹⁴.

Technology can be of help in education and training insofar as it retains the connotation of being a means and never becoming an end. Those who use technology, as an end and not as a means, transforming it into a technique, are forced to lose and nullify control of the learning process and become, with excessive damage to the brain, digital succubi, almost bordering on a pathology that manifests itself precisely with the unlimited use of both information technologies and new media. This new psychopathology was discovered and theorised by the neuroscientist Manfred Spitzer. The German scholar argued that «if we limit ourselves to chatting, tweeting, posting, googling [...] we end up parking our brains, which are now incapable of reflecting and concentrating. The increasingly intensive use of computers discourages studying and learning and, conversely, encourages our children to stay for hours in front of electronic games. Not to mention social networks that give toxic substitutes for real friendships, weakening the ability to socialise in reality and encouraging the onset of depression»¹⁵.

Technological means can help didactics, but they can never replace it because true didactics is above all about relationships, and this can only take place in the school in the presence where interpersonal relationships are important for the purpose of a humanisation process that can never take place with distance didactics alone. The use of educational technologies can only be accepted as valid from a pedagogical and legal point of view if it serves to guarantee human rights for all children and each child, and not be a cause of discrimination and inequality.

---

¹⁴ Cfr. J. Hillman, “*L’intossicazione ermetica; la psicologia archetipica guarda ai media elettronici*” Conferenza Università degli Studi di Torino 1996.

¹⁵ M. Spitzer, *Demenza digitale*, Corbaccio, Milano 2013, p. 13.

As also widely emphasised by Vygotsky's theory, educational practice must emphasise the interactive aspect between educator and learner, between student and student, between students and adults, because without social interaction, internalisation and learning would never take place. The school atmosphere promotes and encourages mutual interaction of the members of the entire educational community¹⁶.

In the face of telematics, increasingly sophisticated technologies, and the hyperbolic evolution of media, man claims his right not to be contaminated in his essence. Since the most powerful medium at man's disposal is communication, it is on this that the teacher must leverage to bring order to complexity.

Today, someone writes, for the power of innovation, that communication is called "perestroika" and everyone knows that the true meaning of "perestroika" is metanoia, that is, the change of man, of anthropological qualities.

However, for this change to occur, a valid education must be implemented. An education is valid when it places 'the person' at the centre; the term education derives from the Latin *educere*, which means 'to bring out' what is inside, and from *educare* (to cultivate), which means that the teacher must draw on and bring out what is inside the child, those faculties, potentialities that constitute his essence, his nature, and cultivate them until they fully bloom. In school language, therefore, education means implementing what is potential, what is in 'germ' (aptitudes, capabilities, faculties, etc.). Education in the authentic sense is that which tends to cultivate and promote the humanisation of the young person in the expression of all their potential¹⁷.

In the past century it was said: education must conform to the universal principles of reason, i.e. accustom the educand to live *convenienter naturae*, and live *convenienter rationi*.

Back then, teachers were guilty of rigorism. Today, in the wake of the social revolutions of the 1960s and 1970s, which set aside the pedagogy of the negative (education through obedience, authority), there is a tendency to embrace the pedagogy that is essentially based on a metessic and dialogical relationship and that does not deduce behaviour from general norms, but is inspired by them and by fundamental values, «incarnates itself in situations and calls the individual to the difficult and irreplaceable job of man»¹⁸.

Certainly technological development cannot be ignored, but the relationship with technology requires critical reflection¹⁹. It would be appropriate today to talk

¹⁶ Cfr. L. Vygotskij, *Psicologia e pedagogia*, tr.it., Editori Riuniti, Roma 1969.

¹⁷ Cfr. M.C. Nussbaum, *Coltivare l'umanità. I classici, il multiculturalismo, l'educazione contemporanea*, Carocci, Roma 1997.

¹⁸ E. Ducci, *Approdi dell'umano. Il dialogare minore*, Anici, Roma 1992.

¹⁹ Cfr. M. L. Genta, *Cosa significa davvero mettere in mano ai nostri piccoli cellulari e device. Rischi e opportunità da 0-6 anni*, Le Comete Franco Angeli, Milano 2021.

wisely about a *philosophy of technology*²⁰, which can reflect on the implications that the use of information could have on human life and to find ways of using it that are compatible with a good politics of existence.

The educational role and the wise use of technology must be able to contribute to the real development of those *capabilities* that, according to Nussbaum, when translated into action, lead to the full flowering of humanity in all its expressions without running the ethical risk of misusing the same technology that from a means becomes an end, as unfortunately has often happened²¹. Well the progress of technology as long as technology retains its nature as a means and does not become an end. Mounier recalls that technology is «for man, if he masters it, a powerful possibility of liberation. What we must therefore reproach the civilisation of technology is not that it is inhuman in itself, but that it is not yet humanised and therefore serves an inhuman system»²². Instead, we believe that, in a society strongly tied to technology and therefore to 'specialisations', such as ours, orientation is a necessity, as well as a duty, as a guarantee of awareness and realism. If everything pushes young people towards the cultivation of isolated worlds, from the technological to the virtual, school²³ is still what safeguards the human, the encounter, relationships, exchanges because the true heart of school «is made up of lesson hours that can be adventures, encounters, intellectual and emotionally profound experiences»²⁴.

It must be admitted, however, that the use of new technologies, with particular reference to Internet use, exposes our pupils to risks that should not be underestimated by teachers and parents. Adults have the task of educating young people to adopt virtuous and responsible behaviour online, such as

Assessing the trustworthiness of sites and the information they contain:

- Use complex passwords for their accounts;
- Protect personal information;
- Protect your computer from viruses and other harmful programs;
- Do not illegally download material from the net;
- Do not abuse the Internet;

Schools face the tough challenge of turning digital natives into 'digitally aware', which means triggering a process of taking responsibility and a critical approach to digital.

---

²⁰ Cfr. L. Taddio, G. Giacomini (a cura di), *Filosofia del digitale*, Mimesis, Milano 2020.

²¹ Cfr. P. C. Rivoltella, *Saggezza digitale: l'educazione mediale una sfida tra etica e scuola di cittadinanza*, AA. VV., *Educare tra scuola e formazioni sociali*, La Scuola, Brescia 2011, pp. 107–119.

²² E. Mounier, *Manifeste au service du personalisme*, in *Oeuvres*, t. I, cit. p. 584.

²³ Cfr. P. C. Rivoltella, *Screen generation. Gli adolescenti e le prospettive dell'educazione nell'età dei media digitali*, Vita e Pensiero, Milano 2006.

²⁴ Cfr. M. Recalcati, *Lora di lezione. Per un'eroticità dell'insegnamento*, Einaudi, Torino 2014, p. 7.

General objective: to develop digital competences, to exploit the advantages and understand the dangers of uncontrolled use of technology, for proper management of digital transformation applied to the school context

It therefore becomes essential to accompany scientific research with the attentive gaze of critical thinking to question the meaning of our actions, the directions that the use of technology takes.

* * *

For a critical integration of information and communication technologies in education

(summary)

The development of information and communication technologies, particularly in the educational system, has produced a veritable digital revolution. The essay aims to analyse, by means of careful reflection and a critical, interpretative and problematising spirit on media and technologies, the evolution, advantages and disadvantages of the digital communication paradigm, also in the light of the consequences from an educational perspective.

Bibliography:

- Calvani A., *La competenza digitale nella scuola*, Erickson, Trento 2010.
- Castells M., *La nascita della società in rete*, Egea, Milano 2014.
- Cottini L., Calvani A. (a cura di), *Tecnologie per l'inclusione. Quando e come avvalersene*, Carocci, Roma 2020.
- Di Bari C., Mariani A., *Media education 0-6. Le tecnologie digitali nella prima infanzia tra critica e creatività*, Anicia, Roma 2018.
- Efrem Colombi A., *Tecnologie e mediazione culturale. Per una integrazione critica delle tecnologie digitali nell'educazione*, Edizioni Junior, Bergamo 2003.
- Felini D., Trincherò R. (a cura di), *Progettare la media education. Dall'idea all'azione, nella scuola e nei servizi educativi*, Franco Angeli, Milano 2015.
- Galliani L., Costa R., Amplatz C., Varisco B.M., *Le tecnologie didattiche*, Pensamultimedia, Lecce 1999.
- Genta M.L., *Cosa significa davvero mettere in mano ai nostri piccoli cellulari e device. Rischi e opportunità da 0-6 anni*, Le Comete Franco Angeli, Milano 2021.
- Hillman J., "L'intossicazione ermetica; la psicologia archetipica guarda ai media elettronici" Conferenza Università degli Studi di Torino 1996.
- Taddio L., Giacomini G. (a cura di), *Filosofia del digitale*, Mimesis, Milano 2020.
- Toschi L., *La deriva comunicativa. Verso un modello generativo della comunicazione*, in F. Cambi-L. Toschi (a cura di), *La comunicazione formativa. Strutture, percorsi, frontiere*, Apogeo, Milano 2006.

Joanna Słyszewska*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4686-4712>

Dyplomacja i komunikacja międzynarodowa: Działania Naczelnego Komitetu Narodowego w latach 1914– –1918 na rzecz uznania niepodległości Polski

Naczelny Komitet Narodowy (w skrócie NKN) utworzono 16 sierpnia 1914 r. w Krakowie jako reprezentację wszystkich działających na terenie Galicji polskich ugrupowań politycznych¹. W intencjach jej założycieli miał być głównym reprezentantem sprawy polskiej na arenie międzynarodowej. Początkowo prace NKN skupiały się wokół tworzenia zbrojnych sił polskich, zajmowano się wówczas przede wszystkim werbunkiem, szkoleniem i ekwipunkiem żołnierzy Legionów Polskich². W samej w strukturze Komitetu nie było jednostki organizacyjnej zajmującej się sprawami zagranicznymi. Pierwsze prace w tym kierunku prowadziło Biuro Prasowe Departamentu Wojskowego. Działalność typowo dyplomatyczną i konsularną NKN rozpoczął dopiero w 1915 r., po wyłonieniu w jego strukturze odrębnej instytucji zajmującej się sprawami z zakresu polityki zagranicznej, mianowicie Sekretariatu Generalnego. Na jego czele stał Konstanty Srokowski, a od listopada 1915 r. Michał Sokolnicki, dotychczasowy komendant I Brygady Legionów i bliski współpracownik Józefa Piłsudskiego³. W sprawach polityki zagranicznej głównym priorytetem działania Sokolnickiego było nadanie sprawie polskiej szerszego wymiaru wykraczającego poza płaszczyznę stosunków z Austrią, ale i dla równowagi – także z Węgrami i Niemcami. Jego najbliższym

---

* Doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Katedrze Teorii i Historii Prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Zainteresowania naukowe: historia prawa polskiego, historia ustroju Polski, historia prawa prywatnego, historia prawa karnego, historia polskiej dyplomacji i polityki zagranicznej.

¹ Szerszej na temat powstania Naczelnego Komitetu Narodowego zob. m.in.: J. Holzer, J. Molenda, *Polska w pierwszej wojnie światowej*, Warszawa 1973, wyd. 3; W. Suleja, *Orientacja austro-polska w latach I wojny światowej (do aktu 5 listopada 1916 roku)*, Wrocław 1992; K. Srokowski, *N.K.N. Zarys historii Naczelnego Komitetu Narodowego*, Kraków 1923.

² M. Drozdowski, *Naczelny Komitet Narodowy: jak uratowano Legiony*, [w:] *Zanim nastąpiła wolność. Droga do niepodległej II Rzeczypospolitej*, red. F. Musiał, M. Wenklar, Kraków 2021, s. 102.

³ J. Sibora, *Narodziny polskiej dyplomacji u progu niepodległości*, Warszawa 1998, s. 18.

i najważniejszym współpracownikiem był Leon Wasilewski, którego głównym obszarem obowiązków było m.in. organizowanie zagranicznych biur NKN oraz kierowanie sprawami prasowymi Komitetu⁴.

Pierwsze placówki zagraniczne Komitet utworzył już z końcem 1914 r. Była to sieć stałych agentów informacyjno-prasowych Biura Prasowego Departamentu Wojskowego powołanych m.in. w Szwajcarii (Rapperswil)⁵, w Niemczech (Monachium i Berlin)⁶ oraz we Włoszech (Mediolan i Rzym)⁷, uzupełniana szeregiem „stosunków okolicznościowych we wszystkich prawie krajach europejskich”⁸. Akcją zagraniczną rozpoczętą przez Departament Wojskowy rozwijał następnie Sekretariat Generalny NKN.

Jednym z ogniw zagranicznych biur NKN i zarazem placówką koordynującą ich działania było utworzone z początkiem stycznia 1915 r. Wiedeńskie Biuro

⁴ J. Sibora, *U źródeł dyplomacji odrodzonej Polski. Wybrane problemy z dziejów polskiej akcji zagranicznej w czasie I wojny światowej*, [w:] *Powrót Polski na mapę Europy*, red. Cz. Bloch, Z. Zieliński, Lublin 1995, s. 152.

⁵ Funkcję agenta informacyjnego w Rapperswilu pełnił Stanisław Zieliński, który już wcześniej kierował tam Biurem Informacyjno-Prasowym galicyjskiej Rady Narodowej. W kwietniu 1915 r. placówkę przekształcono w Polskie Centralne Biuro Prasowe w Rapperswil, powierzając jego kierownictwo Karolowi Baderowi.

⁶ Funkcję przedstawiciela Komitetu w Monachium do 20 marca 1915 r. sprawowała Zofia Daszyńska-Golińska – jej zadaniem miało być propagowanie sprawy polskiej na terenie Bawarii – landu niemieckiego, który nie zawsze zgadzał się z pruską polityką prowadzoną w Berlinie. Natomiast z misją do Berlina wysłano we wrześniu 1914 r. Wilhelma Feldmana (funkcję przedstawiciela NKN sprawował do maja 1918 r.). Głównym zadaniem berlińskiej ekspozytury, początkowo-jednoosobowej, miało być „pouczanie Niemców o dążeniach polskich i o celach N.K.N.” Jak wspomina Konstanty Srokowski, Feldman powierzone mu zadania wykonywał „w sposób zdumiewający” – na miejscu nawiązał szerokie kontakty, wydawał broszury propagandowe oraz periodyczne pismo „Polnische Blätter”, śledził wszelkie antypolskie wystąpienia, a nawet „z niezrozumiałym prawie sprytem wydobywał najtajniejsze druki, przeznaczone do wyłącznie poufnego użytku, raporty różnych agentów niemieckich, i wszystko to już w kopiach, już to w oryginałach drogą konspiracyjną przesyłał do N.K.N. (K. Srokowski, dz. cyt., s. 324–325).

⁷ Do Mediolanu Departament Wojskowy NKN delegował Władysława Baranowskiego, natomiast do Rzymu Stanisława Smolkę. Działalność Baranowskiego skupiała się przede wszystkim na szerokiej akcji propagandowej, pozyskaniu przychylnych sprawie polskiej kontaktów z prasą i politykami włoskimi. Natomiast Smolka w Rzymie otrzymał inne zadanie – jego misja miała charakter ściśle polityczny – kierownictwo NKN wysłało go by interweniował w Kurii Papieskiej w sprawie przymusowego nawracania na prawosławie w Galicji Wschodniej (J. Sibora, *Narodziny...*, s. 122). Ich działalność została jednak wkrótce przerwana (w maju 1915 r. Włochy przystąpiły do wojny po stronie państw Ententy i wypowiedziały wojnę Austro-Węgrom), w rezultacie dalsza akcja polityczna na terenie Włoch delegatów NKN straciła rację bytu.

⁸ M. Nowak-Kielbikowa, *Początki krajowej służby dyplomatycznej*, [w:] *Rok 1918. Odrodzona Polska w nowej Europie*, red. A. Ajnenkiel, Warszawa 1999, s. 31.

Prasowe⁹, a jedną z najważniejszych placówek zagranicznych NKN stała się placówka w Rapperswil, którą w 1915 r. zreorganizowano i przeniesiono do Berna¹⁰. W połowie października 1916 r. kierownictwo nad Polskim Centralnym Biurem Prasowym w Bernie – bo tak brzmiała pełna nazwa tej placówki, powierzono hr. Michałowi Rostworowskiemu, który nieco zmodyfikował organizację i rozszerzył zakres działalności biura¹¹. Liczny personel i szeroki zakres działalności świadczył o wysokiej randze placówki, co najlepiej potwierdzają słowa sekretarza generalnego NKN, Konstantego Srokowskiego, który wyraził przekonanie, że był to już wówczas silny posterunek dyplomatyczny, rozwinięty później „na skalę poselstwa”¹².

Kolejne placówki stałych delegatów NKN utworzono m.in. w Budapeszcie¹³, Sofii¹⁴, Konstantynopolu¹⁵, Bazylei, Lozannie, Fryburgu, a także w Kopenhadze¹⁶,

---

⁹ A. Garlicka, *Organizacja akcji prasowej Naczelnego Komitetu Narodowego*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1964, z. 2, s. 106, 109.

¹⁰ Po przeniesieniu siedziby do Berna, w Rapperswil pozostawiono jedynie agencję NKN (J. Pajewski, *Wokół sprawy polskiej. Paryż-Lozanna-Londyn 1914-1918*. Poznań 1970, s. 120).

¹¹ J. Sibora, *Narodziny...*, s. 93-96.

¹² K. Srokowski, dz. cyt., s. 322.

¹³ Na Węgry Komitet początkowo wysłał nieoficjalnie Studnickiego, a po nim już jako delegata NKN Ludmiła Germana (przebywał w Budapeszcie od 11 do 13 grudnia 1914 r.). W czerwcu 1915 r. jego funkcję przejął Tadeusz Stamirowki (W. Suleja, *Orientacja...*, s. 102).

¹⁴ Ekspozytura Biura Prasowego NKN w Sofii pod kierownictwem Stanisława Tadeusza Grabowskiego rozpoczęła oficjalną działalność 10 września 1915 r. (P. Masłowski, *Relacje polsko-bułgarskie w okresie pierwszej wojny światowej i ich odzwierciedlenie na łamach „Monitora Polskiego”*, [w:] *Z dziejów polskiej służby dyplomatycznej i konsularnej. Księga upamiętniająca życie i dzieło Jana Nowaka-Jeziorańskiego (1914-2005)*, pod red. J. Farysia i M. Szczerbińskiego, Górzów Wielkopolski 2005, s. 397). S. T. Grabowski stał się nieformalnym przedstawicielem nieistniejącego jeszcze państwa polskiego – angażował się publicznie i zdołał pozyskać sympatię wśród wielu wybitnych przedstawicieli bułgarskiej elity politycznej i intelektualnej (*Prehistoria polskiej dyplomacji: starania o udział w rozmowach pokojowych państw centralnych z rewolucyjną Rosją w Brześciu w 1917 r.*, oprac. J. Tomaszewski, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2005, nr 4, s. 154).) Po przystąpieniu Bułgarii do wojny zajął się opieką nad Polakami z zaboru rosyjskiego – dezerterami z armii carskiej, uciekinierami politycznymi, jeńcami z armii rosyjskiej, których w Bułgarii uważano za poddanych rosyjskich. Dzięki wstawiennictwu pracowników biura oraz attaché wojskowego austro-węgierskiego i niemieckiego władze bułgarskie zezwoliły m. in. na zgrupowanie Polaków w jednym obozie w Sofii oraz zwolniły z ciężkich robót (J. Sibora, *Narodziny...*, s. 49).

¹⁵ W Turcji NKN współpracował z przebywającym tam od lat Zygmuntem Maciejewskim.

¹⁶ W Danii Komitet początkowo reprezentował Ernest Łuniński (otrzymał upoważnienie jako delegat prasowy NKN w 1914 r. i sprawował tę funkcję do połowy 1915 r.), jednakże z powodu trudności finansowych oraz pewnych zastrzeżeń co do jego osoby nie otrzymał oficjalnego stanowiska delegata NKN – w tym czasie pełnił funkcję referenta prasy rosyjskiej w poselstwie austro-węgierskim w Kopenhadze. Od połowy 1916 r. jego funkcje przejął Józef Karasiewicz. Głównym zadaniem ośrodka w Kopenhadze było pośredniczenie w utrzymywaniu łączności NKN ze Stanami Zjednoczonymi, skąd otrzymywano pomoc finansową (duże zasługi miał tutaj polonijny Komitet Obrony Narodowej), rekrutacja do Legionów oraz przesy-

Sztokholmie¹⁷ i Hadze¹⁸. Usiłowano też dotrzeć do opinii publicznej w państwach Ententy, które znajdowały się w stanie wojny z Austro-Węgrami. Wysłanie do tych krajów oficjalnych delegatów agitujących na rzecz państw centralnych było niemożliwe, dlatego też do tych państw Komitet wysłał tajnych emisariuszy nie bezpośrednio z Krakowa, a za pośrednictwem swoich biur w Szwajcarii. Ich zadaniem miała być współpraca z neutralnymi politycznie instytucjami pod hasłem pracy na rzecz wolnej i niepodległej Polski¹⁹. W Paryżu interesy NKN reprezentował do kwietnia 1915 r. agent NKN Tadeusz Szpotański²⁰, natomiast w Londynie nawiązano współpracę z Augustem Zaleskim²¹.

Działalność propagandową NKN prowadził nie tylko w Europie, ale również za oceanem – w listopadzie 1914 r. z misją do USA wysłano Artura Hausnera oraz Feliksa Młynarskiego²². Ich zadaniem miała być agitacja i zbiórka pieniędzy w środowisku Polonii amerykańskiej oraz „promocja” idei wolnej Polski w rządzie USA i wśród wpływowych osobistości amerykańskich²³. Po przybyciu na miejsce delegaci nawiązali kontakty z Komitetem Obrony Narodowej, przy pomocy którego organizowano wyjazdy ochotników do Legionów, przekazywano pomoc finansową oraz pomoc żywnościową dla ludności polskiej²⁴.

łanie do Sekretariatu NKN obcej prasy (J. Sibora, *Narodziny...*, s. 53–55). Na początku 1917 r. placówkę zlikwidowano a jej kompetencje przejęło biuro informacyjne w Sztokholmie

¹⁷ W Sztokholmie funkcję przedstawiciela NKN od 14 września 1916 r. pełnił Stanisław Wędkiewicz. Jego praca koncentrowała się głównie na utrzymywaniu kontaktów z antyrosyjskimi organizacjami w Rosji (J. Szymański, *Sprawa polska w Szwecji w czasie pierwszej wojny światowej*, [w:] *Gdańsk i Pomorze w XX wieku*, pod red. M. Andrzejewskiego, Gdańsk 1997, s. 94).

¹⁸ Oficjalnym przedstawicielstwem NKN w Hadze było założone przez Jana Włodka w styczniu 1917 r. Polskie Biuro Korespondencyjne (P. Zajas, *Polskie zagraniczne przedstawicielstwa prasowe w czasie Wielkiej Wojny (1914–1918)*, „Dzieje Najnowsze” 2014, nr 3, s. 41).

¹⁹ M. Drozdowski, *Naczelny Komitet Narodowy (1914–1918). Polityczne i organizacyjne zaplecze Legionów Polskich*, Kraków 2017, s. 351.

²⁰ M. Nowak-Kielbikowa, *Początki...*, s. 32.

²¹ P. Wandycz, *August Zaleski Minister Spraw Zagranicznych R. P. 1926 – 1932 w świetle wspomnień i dokumentów*, Paryż 1980, s. 10–11; W. Suleja, *Orientacja...*, s. 124.

²² Delegacja podróżowała z paszportami austriackimi, do tego z materiałami propagandowymi promującymi Legiony, czyli formację współpracującą z państwami centralnymi. Przez kontrolę angielską na morzu mogło być to potraktowane jako próba dywersyjna na tyłach, za co groziłby niewątpliwie angielski sąd wojenny (F. Młynarski, *Wspomnienia*, Warszawa 1971, s. 90–130).

²³ W. Suleja, *Orientacja...*, s. 99.

²⁴ Technika przerzutu ochotników do Legionów otoczona była ścisłą tajemnicą. Korzystano przy tym z pomocy pracowników austro-węgierskiej i niemieckiej służby zagranicznej (m.in. wicekonsula w austriackim konsulacie generalnym Eugeniusza Rozwadowskiego, radcy poselstwa w Kopenhadze Zdzisława Okęckiego oraz żony A. Dębskiego – Rozalii, która stemplowała i podpisywała dokumenty w konsulacie austro-węgierskim w Nowym Jorku (M. Francić, *Komitet Obrony Narodowej w Stanach Zjednoczonych a obóz niepodległościowy w kraju*

Zakres obowiązków delegatów prasowych NKN określał wydany 6 lutego 1915 r. *Cyrkularz nr 1 do delegatów prasowych za granicą*. Podkreślono w nim, iż delegat nie jest agentem dyplomatycznym i nie posiada uprawnień do nawiązywania jakichkolwiek rokowań politycznych z przedstawicielami rządów. Delegaci, bez uprzedniego porozumienia z NKN nie mieli prawa do zawierania umów i podejmowania jakichkolwiek zobowiązań. Do ich kompetencji należało m.in. prowadzenie działalności propagandowej na rzecz NKN i Legionów, głoszenie programu łączności narodu polskiego z Austro-Węgrami i konieczności przywrócenia państwowości polskiej, jako gwaranta równowagi w środkowej Europie, będącego skuteczną zaporą przeciwko ekspansjonistycznej polityce rosyjskiej, prowadzenie szczegółowej ewidencji wybitnych Polaków zamieszkałych w kraju ich działalności oraz nawiązywanie z nimi kontaktów (bez względu na ewentualne różnice polityczne), tak, aby na zewnątrz wzajemne stosunki przedstawiały wizerunek Polski jako „całości jednolitej”²⁵. Dla ułatwienia pracy delegacji NKN korzystali z „feuille de route” – rodzaju paszportu dyplomatycznego przysługującego urzędnikom poselstw krajów utrzymujących stosunki z Austrią oraz (np. misja w Bernie) z austriackiego kuriera dyplomatycznego²⁶.

Największym problemem w codziennej pracy Biur NKN za granicą był przede wszystkim brak środków finansowych. Fundusze otrzymywane na prenumeratę czasopism, przesyłkę listów, na wyjazdy, nie wspominając o wydatkach na żywność były niewystarczające. Bywało, że pracownicy placówek na ich utrzymanie przeznaczali swe prywatne oszczędności, a po ich wydaniu zastawiali rzeczy w lombardzie. W Bernie misję utrzymywano jedynie ze skromnej pensji profesorskiej Michała Roztworowskiego i równie skromnego funduszu reprezentacyjnego. Jej pracownicy nie otrzymywali żadnych poborów i dopiero pod koniec wojny otrzymali po 400 franków miesięcznego dodatku (utrzymanie kosztowało trzy razy tyle)²⁷. W Berlinie Wilhelm Feldman łącznie z funduszem reprezentacyjnym otrzymywał 300 marek miesięcznie. Konstanty Srokowski, który był pe-

---

w czasie I wojny światowej, [w:] *Polonia wobec niepodległości Polski w czasie I wojny światowej*, red. H. Florkowska-Frančić, M. Frančić, H. Kubiak, Wrocław 1979, s. 124). Przy organizowaniu akcji przesyłania żywności uzyskano nawet zgodę władz okupacyjnych na rozprowadzanie darów na ich terenach, jednak akcję uniemożliwiła brytyjska blokada na przesyłaną do Polski żywność. Londyn obawiał się, że artykuły spożywcze wwożone na terytorium Królestwa i przeznaczone dla ludności polskiej będą rekwirowane przez armię niemiecką. Wszelkie zabiegi i zapewnienia, że pomoc trafi we właściwe ręce nie były przyjmowane do wiadomości (szerzej na temat blokady, zob.: H. Florkowska-Frančić, *Między Lozanną, Fryburgiem i Vevey. Z dziejów polskich organizacji w Szwajcarii w latach 1914–1917*, Kraków 1997, s. 97–104).

²⁵ J. Sibora, *Narodziny...*, s. 19–20; Tenże, *U źródeł...*, s. 154–155.

²⁶ E. Ligocki, *Dialog z przeszłością*, Warszawa 1970, s. 151, 167.

²⁷ Tamże, s. 155, 202.

len podziwu dla osiągnięć Feldmana w pracy na rzecz Komitetu w Niemczech, wspominał, że „nigdy jeszcze chyba tańszej a sprawniejszej zarazem dyplomacji nie było”²⁸. Z powodu złej sytuacji materialnej działalność zagraniczną NKN krytycznie oceniał reprezentant Komitetu w Kopenhadze, Józef Karasiewicz, który w listach do Jaworskiego pisał m.in.: „Co do samej pracy za granicą i placówek naszych skonstatować muszę z przykrością niewysłowioną, że panuje w niej straszny zamęt; pozbawiona jest zasiłków i dyrektyw, co pociąga za sobą brak jednolitości w poczynaniach, zbyteczną utratę czasu z powodu wyczekiwań za tym lub owym i w końcu zupełny brak podziału pracy, co przy braku sił odpowiednich do wszystkiego, pogarsza tylko sytuację i powiększa bezhołowie. (...) Jeżeli kraj, względnie odpowiedzialne czynniki w kraju, nie są w stanie akcji tej wziąć w karby sprężystej organizacji, organów odnośnych należycie wyposażyć i dostarczyć im niezbędnych materiałów wraz ze ściśle określonym zakresem działania, to sporadyczne i przypadkowe przypominanie sobie o ich istnieniu i potrzebach jest, moim zdaniem, bezużytecznym i bezskutecznym wyrzucaniem małych sumek pieniędzy, które z czasem wzrosną do wielkich sum i lepiej bodaj byłoby agendy podobne zwinąć, jak przeciągać ich bezużyteczną vegetację”. „Niech kraj, względnie odnośne i powołane do tego czynniki należycie wyposażyć tak moralnie, jak i materialnie swe placówki i ekspozytury zagraniczne, albo niech te wszystkie agendy pozwija, pozwalając nadal różnym Dmowskim, Piltzom i Rettingerom, albo jakimś uczciwym fantantom, szkodzić lub ośmieszać sprawę polską (...). Wszak nie trzeba być wielkim strategiem, aby zrozumieć i należycie ocenić absolutną bezcelowość wysyłania na front wojska bez broni i amunicji. Na takie rzeczy w dosłownym znaczeniu przestała sobie pozwalać nawet biedna w rozum, a bogata w mięso armatnie Rosja (...). Ludzie nasi za granicą zaś są *sui generis* żołnierzami, jeżeli nie sławą i bohaterstwem ich okrywającymi, to nie mniej pożyteczną służbę pełniącymi, służbę gorzką i niewdzięczną”²⁹.

Naczelny Komitet Narodowy utracił rację bytu po proklamowaniu przez państwa centralne Aktu 5 listopada 1916 r., zapowiadającego możliwość utworzenia uzależnionego od nich państwa polskiego. Ogłoszenie manifestu obu cesarzy oraz powołanie Tymczasowej Rady Stanu oznaczało ostateczną porażkę koncepcji polsko-austriackiej i ostatecznie, 29 stycznia 1917 r. Komisja Wykonawcza NKN podjęła decyzję o zakończeniu działalności Komitetu³⁰. Powołano komisję (złożoną z dotychczasowych kierowników departamentów NKN), która miała czuwać nad pracami likwidacyjnymi. Nie spowodowało to jednak likwidacji ośrodków

²⁸ K. Srokowski, dz. cyt., s. 325.

²⁹ Cyt. za: J. Sibora, *Narodziny...*, s. 55, 286.

³⁰ J. Holzer, J. Molenda, dz. cyt., s. 268. Ostateczną decyzję o rozwiązaniu NKN podjęto 15 października 1917 r. (J. Sibora, *Narodziny...*, s. 44).

zagranicznych – na mocy porozumienia z 11 lutego 1918 r. biura informacyjne i misje NKN w Bernie, Sofii, Sztokholmie, Hadze, Konstantynopolu, Budapeszcie i Berlinie przekazano Radzie Regencyjnej.

Rola i znaczenie Naczelnego Komitetu Narodowego w literaturze przedmiotu jest różnie oceniana. Przez jednych jest krytykowana i postrzegana jako bezwolny aparat zależny od państw centralnych, przez innych jako organ, który był namiastką i krokiem ku stworzeniu organizacji państwowej, w tym przyszłej służby zagranicznej. Na uwagę zasługuje fakt, że NKN podjął działania na mniejszą lub większą skalę w łącznie dwunastu krajach Europy i Ameryki. Agenci informacyjni Departamentu Wojskowego i pracownicy Biur Prasowych Sekretariatu Generalnego, mimo że byli pozbawieni tak ważnych w służbie zagranicznej uprawnień jak prowadzenie rokowań politycznych, prawa zawierania umów i podejmowania zobowiązań, to aktywnie, zależnie od miejscowych warunków prowadzili działalność propagandową, informacyjną, prasową, wydawniczą i w ten sposób propagowali ideę odrodzonej Polski nie tylko na terenie państw centralnych czy neutralnych, ale i nieoficjalnie państw Ententy. Ponadto należy także docenić ich rolę w wykonywaniu czynności stricte konsularnych i wkład na rzecz ochrony ludności polskiej przebywającej w obozach jenieckich, uchodźców itp. Należy też dodać, że działalność tę podejmowali pokonując szereg trudności, w tym najważniejszy problem, jakim był brak wystarczających środków finansowych. Reprezentowali państwo, którego formalnie nie było, w czasie toczącej się wojny, przy braku poparcia ze strony wszystkich organizacji polskich, a najważniejszym świadectwem ich znaczenia jest bez wątpienia fakt, że z chwilą likwidacji NKN jego zagraniczne ośrodki nie zakończyły swej działalności, a wręcz przeciwnie, nadal ją kontynuowały pod agendą Rady Regencyjnej.

* * *

**Diplomacy and international communication:
The activities of the Supreme National Committee in the period of 1914–1918
to recognize Polish sovereignty**

(summary)

The purpose of the study is to introduce some activities of the Supreme National Committee. It was a semi-official organization appointed in September 1914, which through the numerous information offices made first unofficial efforts to rebuild the Polish state, and to maintain the presence of the Polish cause in the politics of the European superpowers and in the consciousness of the then public opinion.

Since the modest scope of this article does not allow for an exhaustive treatment of the subject, the present work is contributory in nature. Only some chosen issues concerning the work of the information agents of the Committee are taken into closer consideration. The agents, depending on local conditions, actively operated in many European and non-European countries as far as propaganda, information, press, and consular spheres are concerned. They undertook such activities and they had to overcome a number of difficulties because they were the representative of the state that formally did not exist. It was the time of war, in the absence of support of all Polish organisations. The most important evidence for their significance was undoubtedly the fact that following the Committee's liquidation at the beginning of 1918, its foreign centres did not cease their activities, and they continued their work under the auspices of the Regency Council, and later the Ministry of Foreign Affairs and its first diplomatic and consular missions which were established in independent Poland.

Wykaz literatury:

- Drozdowski M., *Naczelny Komitet Narodowy: jak uratowano Legiony*, [w:] *Zanim nastąpiła wolność. Droga do niepodległej II Rzeczypospolitej*, (red.) F. Musiał, M. Wenklar, Kraków 2021.
- Drozdowski M., *Naczelny Komitet Narodowy (1914–1918). Polityczne i organizacyjne zaplecze Legionów Polskich*, Kraków 2017.
- Frančić M., *Komitet Obrony Narodowej w Stanach Zjednoczonych a obóz niepodległościowy w kraju w czasie I wojny światowej*, [w:] *Polonia wobec niepodległości Polski w czasie I wojny światowej*, (red.) H. Florkowska-Frančić, M. Frančić, H. Kubiak, Wrocław 1979.
- Florkowska-Frančić H., *Między Lozanną, Fryburgiem i Vevey. Z dziejów polskich organizacji w Szwajcarii w latach 1914–1917*, Kraków 1997.
- Garlicka A., *Organizacja akcji prasowej Naczelnego Komitetu Narodowego*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1964, z. 2.
- Holzer J., Molenda J., *Polska w pierwszej wojnie światowej*, wyd. 3, Warszawa 1973.
- Ligocki E., *Dialog z przeszłością*, Warszawa 1970.
- Masłowski P., *Relacje polsko-bułgarskie w okresie pierwszej wojny światowej i ich odzwierciedlenie na łamach „Monitora Polskiego”*, [w:] *Z dziejów polskiej służby dyplomatycznej i konsularnej. Księga upamiętniająca życie i dzieło Jana Nowaka-Jeziorańskiego (1914–2005)*, (red.) J. Farysia i M. Szczerbińskiego, Gorzów Wielkopolski 2005.
- Młynarski F., *Wspomnienia*, Warszawa 1971.
- Nowak-Kielbikowa M., *Początki krajowej służby dyplomatycznej*, [w:] *Rok 1918. Odrodzona Polska w nowej Europie*, (red.) A. Ajnenkiel, Warszawa 1999.
- Pajewski J., *Wokół sprawy polskiej. Paryż–Lozanna–Londyn 1914–1918*. Poznań 1970.
- Prehistoria polskiej dyplomacji: starania o udział w rozmowach pokojowych państw centralnych z rewolucyjną Rosją w Brześciu w 1917 r.*, (oprac.) J. Tomaszewski, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2005, nr 4.
- Sibora J., *Narodziny polskiej dyplomacji u progu niepodległości*, Warszawa 1998.
- Sibora J., *U źródeł dyplomacji odrodzonej Polski. Wybrane problemy z dziejów polskiej akcji zagranicznej w czasie I wojny światowej*, [w:] *Powrót Polski na mapę Europy*, (red.) Cz. Bloch, Z. Zieliński, Lublin 1995.

- Srokowski K., *N.K.N. Zarys historii Naczelnego Komitetu Narodowego*, Kraków 1923.
- Suleja W., *Orientacja austro-polska w latach I wojny światowej (do aktu 5 listopada 1916 roku)*, Wrocław 1992.
- Szymański J., *Sprawa polska w Szwecji w czasie pierwszej wojny światowej*, [w:] *Gdańsk i Pomorze w XX wieku*, (red.) M. Andrzejewskiego, Gdańsk 1997.
- Wandycz P., *August Zaleski Minister Spraw Zagranicznych R. P. 1926 – 1932 w świetle wspomnień i dokumentów*, Paryż 1980.
- Zajas P., *Polskie zagraniczne przedstawicielstwa prasowe w czasie Wielkiej Wojny (1914–1918)*, „Dzieje Najnowsze” 2014, nr 3.

Marcin Radziłowicz*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Filia w Ełku

ORCID: 0000-0002-5514-3629

Komunikacja elektroniczna obywatel-urząd w praktyce polskiej administracji publicznej

Wprowadzenie

Trwający w Polsce przeszło dwa lata stan epidemii wywołanej koronawirusem SARS-CoV-2 uświadomił różnym podmiotom, jak wiele czynności może być przeprowadzanych z użyciem Internetu. Sprzedaż przez serwisy wysyłkowe, e-handel, praca zdalna czy szkolenia online, to tylko niektóre z pojęć, które rozwinęły się dynamicznie wskutek COVID-u. Administracja publiczna musiała także czynnie zareagować na ciągle nieprzewidywalną rzeczywistość. Od marca 2020 r. obywatele uzyskiwali nowe możliwości kontaktu z urzędami, a idea elektronicznej administracji stawała się coraz bardziej realna.

Niniejszy artykuł ma przede wszystkim przedstawić zakres funkcjonowania na linii obywatel – urząd z wykorzystaniem środków komunikacji elektronicznej. Egzemplifikację tytułowego zagadnienia przedstawią wybrane ogólnopolskie systemy informatyczne, również z punktu widzenia historycznego. Praca ma ukazać, jak wiele udało się już w tej materii osiągnąć, ale także zaprezentować ułomności niektórych rozwiązań.

Podstawowe pojęcia.

Środki komunikacji elektronicznej

Termin komunikacji elektronicznej, który znajduje się w powszechnym użyciu, nie został do tej pory w pełni zdefiniowany¹. Chociaż należy podkreślić, że wpro-

---

* Prawnik, dr nauk humanistycznych w zakresie historii państwa i prawa, asystent dydaktyczny na UWM w Olsztynie – Filia w Ełku, sekretarz miasta Ełku, przewodniczący rad nadzorczych spółek komunalnych, członek Komitetu Sterującego Systemem Rejestrów Państwowych, absolwent Akademii Zarządzania IT w Administracji Publicznej (Lider Cyfrowej Transformacji Administracji Publicznej).

¹ K. Ołpiński, *Komunikacja elektroniczna*, „Ekonomiczne Problemy Usług, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 104 (2013), s. 45.

wadzenie do polskiego ustawodawstwa pojęcia środka komunikacji elektronicznej nastąpiło już dwadzieścia lat temu. Art. 2 pkt 5 ustawy z dnia 18 lipca 2002 r. o świadczeniu usług drogą elektroniczną wskazał, że są to *rozwiązania techniczne, w tym urządzenia teleinformatyczne i współpracujące z nimi narzędzia programowe, umożliwiające indywidualne porozumiewanie się na odległość przy wykorzystaniu transmisji danych między systemami teleinformatycznymi, a w szczególności pocztę elektroniczną*². Trzeba jednak zaznaczyć, że cytowana ustawa nie dotyczy *explicite* działalności administracji publicznej, to inne przepisy odnoszą się do tej definicji³.

Tak rozumiane środki komunikacji elektronicznej stanowią trzon e-usług. Jest to zatem element składowy świadczenia usług drogą elektroniczną przez administrację publiczną. Co do zasady, nie pojawia się wówczas nośnik papierowy, ale zainicjowanie w relacji obywatel – urząd odbywa się przy użyciu elektronicznych kanałów komunikacji. Wszczęcie sprawy drogą elektroniczną ma miejsce z wykorzystaniem udostępnionych systemów teleinformatycznych.

System teleinformatyczny

Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne zdefiniowała system teleinformatyczny jako *zespół współpracujących ze sobą urządzeń informatycznych i oprogramowania zapewniający przetwarzanie, przechowywanie, a także wysyłanie i odbieranie danych przez sieci telekomunikacyjne za pomocą właściwego dla danego rodzaju sieci telekomunikacyjnego urządzenia końcowego w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 16 lipca 2004 r. – Prawo telekomunikacyjne (Dz.U. z 2021 r. poz. 576)*⁴. Pierwotne brzmienie, w art. 2 pkt 25 ustawy z dnia 21 lipca 2000 r. – Prawo telekomunikacyjne⁵ określało z kolei, że urządzenie końcowe to urządzenie telekomunikacyjne lub jego podzespół przeznaczony do współpracy z siecią publiczną, dołączane bezpośrednio lub pośrednio do zakończenia sieci publicznej.

² Dz. U. z 2020 r. poz. 344.

³ Art. 3 pkt 4 ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz. U. z 2021 r. poz. 2070 ze zm.) stanowi bezpośrednio odesłanie do art. 2 pkt 5 ustawy o świadczeniu usług drogą elektroniczną. Od 2020 r. rozpoczęły się prace nad ustawą – Prawo komunikacji elektronicznej (projekt znajduje się w Wykazie Prac Legislacyjnych Ministra Cyfryzacji – UC45). Ustawa ma w założeniu kompleksowo uregulować m.in. kwestie wykonywania działalności polegającej na świadczeniu usług drogą elektroniczną, zastępując Prawo telekomunikacyjne i implementując do polskiego porządku prawnego dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1972 z dnia 11 grudnia 2018 r. ustanawiającą Europejski kodeks łączności elektronicznej (Dz. Urz. UE L 321 z 17.12. 2018, s. 1). Prace nad projektem ustawy – jeszcze na etapie rządowym – nie zakończyły się do czerwca 2022 r. – <https://mc.bip.gov.pl/projekty-aktow-prawnych-mc/projekt-ustawy-prawo-komunikacji-elektronicznej.html> (dostęp: 30.05.2022).

⁴ Art. 3 pkt 3 ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji..., op. cit.

⁵ Dz. U. z 2000 r. Nr 73, poz. 852 ze zm.

Po nowelizacji Prawa telekomunikacyjnego, telekomunikacyjne urządzenie końcowe to *urządzenie telekomunikacyjne przeznaczone do podłączenia bezpośrednio lub pośrednio do zakończeń sieci* (art. 2 pkt 43). Z kolei zakończenie sieci ustawodawca rozumie *jako fizyczny punkt, w którym abonent otrzymuje dostęp do publicznej sieci telekomunikacyjnej; w przypadku sieci stosujących komutację lub przekierowywanie, zakończenie sieci identyfikuje się za pomocą konkretnego adresu sieciowego, który może być przypisany do numeru lub nazwy abonenta* (art. 2 pkt 52 Prawa telekomunikacyjnego)⁶.

E-usługa

Stanowi podstawę funkcjonowania elektronicznej administracji. Jest to usługa, która jest świadczona bez jednoczesnej obecności usługobiorcy i usługodawcy, z wykorzystaniem sieci telekomunikacyjnej⁷. Elementami składowymi tak rozumianej u-usługi są zatem usługobiorca (klient, interesant, strona postępowania), usługodawca (podmiot realizujący zadania publiczne, organ, urząd obsługujący organ), podpisany dokument oraz środki komunikacji elektronicznej, obejmujące mechanizmy potwierdzania przedłożenia lub doręczenia dokumentów (urzędowe potwierdzenie przedłożenia UPP lub urzędowe potwierdzenie odbioru UPD)⁸.

Niekiedy może się wydawać, że e-usługi świadczone są bez tworzenia dokumentów. Występują one jednak zawsze, chociaż może to być niewidoczne ze strony usługobiorcy. Dokument, będąc elementem najtrudniejszym do zdefiniowania w przypadku świadczenia e-usług, bywa określany jako *informacja stanowiąca odrębną całość znaczeniową, wyrażona w dowolnej formie, utrwalona w dowolnej postaci, możliwa do jednoznacznego wielokrotnego odczytania, przesłania i zapisania, której powstanie daje się powiązać z czasem, miejscem i okolicznościami jej wytworzenia, i która jest zabezpieczona przed niekontrolowaną modyfikacją*⁹. Tak rozumiany dokument może składać się z formy wyrażania treści, nośnika treści oraz stosownego zabezpieczenia.

Sposoby uwierzytelniania obywateli – login.gov.pl

W tradycyjnym modelu administracji, rozpoczęcie świadczenia usługi odbywa się poprzez złożenie podpisanego dokumentu przez interesanta do danego organu

⁶ G. Szpor, Cz. Martysz, K. Wojsyk, *Ustawa o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 72.

⁷ R. Flis, J. Szut, B. Mazurek-Kucharska, J. Kuciński, *E-usługi – definicja i przykłady*, s. 4 <https://www.parp.gov.pl/storage/publications/pdf/e128419bc4aca1881822862d9da143f5.pdf>, (dostęp: 27.05.2022).

⁸ <https://epodrecznik.mc.gov.pl/mediawiki/index.php?title=E-us%C5%82uga> (dostęp: 27.05.2022).

⁹ <https://epodrecznik.mc.gov.pl/mediawiki/index.php?title=Dokument> (dostęp: 27.05.2022).

realizującego zadania publiczne. Pewne wymogi formalne stawiane przez usługodawcę muszą zostać spełnione, aby nastąpiła reakcja zwrotna¹⁰. W większości przypadków niezbędne jest przedłożenie swoich danych obejmujących imię i nazwisko oraz adres, a także złożenie własnoręcznego podpisu.

Inaczej wygląda kwestia zapoczątkowania kontaktu za pośrednictwem środków komunikacji elektronicznej. Administracja nadal wymaga potwierdzenia tożsamości przez obywatela inicjującego kontakt. Jest to o tyle istotne, aby podmiot publiczny nie miał żadnej wątpliwości, kto składa dane pismo, podanie czy wniosek.

Ostatnie lata elektroniczacji administracji w Polsce doprowadziły do zwiększenia możliwości zweryfikowania obywateli w systemach informatycznych. Spośród licznych, ale też i płatnych metod uwierzytelniania, należy podkreślić możliwości, jakie wprowadziło pojawienie się m.in. bezpłatnego profilu zaufanego. Jeszcze lepiej zrealizowano to przygotowując platformę login.gov.pl – z założenia będącą *prostym i bezpiecznym dostępem do usług publicznych online*¹¹. Posiadając jeden login i hasło można potwierdzić swoją tożsamość w sieci, logując się do różnych serwisów i usług dostępnych w Internecie.

Ten darmowy system jest bramą dostępową do usług publicznych, która z jednej strony pozwala wykorzystać profil zaufany, ale również możliwości, jakie oferuje dowód osobisty z warstwą elektroniczną. Od 4 marca 2019 r. wydawane są w RP e-dowody, czyli podstawowe dokumenty tożsamości z wbudowanym, bezstykowym chipem, pozwalające ich właścicielom komunikować się elektronicznie z administracją publiczną¹². Mimo zmian, jakie nastąpiły w dowodach osobistych od 7 listopada 2021 r., tj. dodaniem odcisków palców oraz podpisu posiadacza, podstawowe funkcjonalności związane z cyfrowym Państwem nie uległy zmianie.

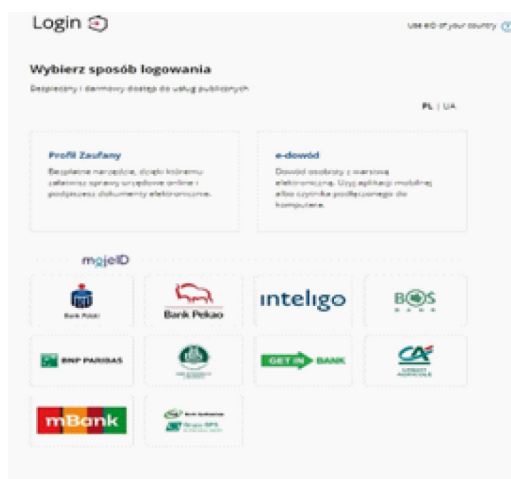
Zasadnym jest przedstawienie bardziej szczegółowo profilu zaufanego, który stał się podstawowym środkiem identyfikacji elektronicznej. Powstał w 2011 r., jednak przez pierwsze pięć lat jego istnienia zarejestrowanych było tylko około 400 tys. użytkowników (przede wszystkim pracowników urzędów). Np. przez cały 2018 r. profil zaufany założyło ponad 1,2 mln obywateli, co stanowiło tyle samo, ile przez pierwsze siedem lat jego działania. Na 1 stycznia 2020 r. z profilu zaufanego korzystało 4 647 391 osób, a równo rok później już prawie 8,8 mln Polaków. Według statystyk z maja 2021 r. profil zaufany posiadało ponad 11 mln osób¹³,

¹⁰ K. Batko, G. Billewicz, *E-usługi w biznesie i administracji publicznej*, „Studia Ekonomiczne, Zszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 136 (2013), s. 50, 56–60.

¹¹ <https://www.gov.pl/web/login/jak-korzystac> (dostęp: 27.05.2022).

¹² <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/e-dowody-osobiste-juz-od-4-marca> (dostęp: 27.05.2022). Szerzej o funkcjach i sposobach użycia dowodu osobistego z warstwą elektroniczną na <https://www.gov.pl/web/e-dowod> (dostęp: 27.05.2022).

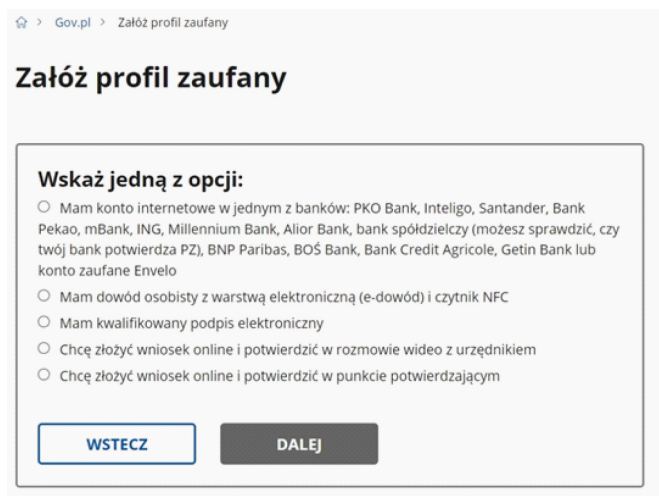
¹³ <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/11-milionow-polakow-z-profilem-zaufanym> (dostęp: 27.05.2022).

Rys. 1. Metody uwierzytelniania w systemie login.gov.pl

Źródło: <https://login.gov.pl/login/login?ssot=6401fwaeu3kexqog0q2i> (dostęp: 27.05.2022).

natomiast w marcu 2022 r. było to już przeszło 14 mln¹⁴. Informacje te świadczą o tym, że ogólnoświatowa pandemia także w Polsce przyczyniła się do wzrostu zainteresowania obywateli cyfrowym Państwem i e-usługami, jakie oferuje administracja publiczna.

Rys. 2. Sposoby założenia profilu zaufanego

Źródło: <https://www.gov.pl/web/gov/zaloz-profil-zaufany> (dostęp: 27.05.2022).

¹⁴ <https://mobirank.pl/2022/03/12/juz-14-mln-polakow-ma-profil-zaufany/> (dostęp: 27.05.2022).

Funkcjonujące obecnie pięć sposobów założenia profilu zaufanego pozwala przyjąć założenie, że niemal wszyscy dorośli Polacy są w stanie posiadać ten system identyfikacji elektronicznej, bez angażowania istotnych sił i środków. Pierwotne, niskie zainteresowanie tą metodą uwierzytelniania mogło wynikać zarówno z konieczności jednokrotnej, ale osobistej wizyty w punkcie potwierdzającym, lecz również z niskiej dostępności e-usług w Polsce. Duże znaczenie miało dodanie możliwości potwierdzania profilu zaufanego przez konto bankowe w największych bankach. Potwierdzenie profilu w rozmowie wideo z urzędnikiem to z kolei efekt ograniczeń pandemicznych w urzędach, które występowały wskutek ogłoszenia stanu epidemii na terytorium RP i obostrzeń, jakie wówczas obowiązywały.

Wybrane ogólnopolskie portale e-usług publicznych

Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej (ePUAP)

Strona internetowa epuap.gov.pl osobom, które interesowały się kwestiami budowania społeczeństwa cyfrowego, nie kojarzyła się pozytywnie. Była to pierwsza z punktu widzenia chronologicznego platforma, która miała stanowić bramę do usług elektronicznych świadczonych w ramach e-administracji. Stanowi miejsce, będące systemem teleinformatycznym, gdzie zgodnie z art. 3 pkt 13 ustawy o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne, *instytucje publiczne udostępniają usługi przez pojedynczy punkt dostępowy w sieci Internet*.

Rys. 3. Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej (ePUAP)
Źródło: <https://epuap.gov.pl/wps/portal> (dostęp: 27.05.2022).

Działająca obecnie platforma ePUAP2 nadal jest wykorzystywana do świadczenia usług elektronicznych. Jednak ze względu na swoje liczne ograniczenia, a przede wszystkim brak intuicyjności, trudny system nawigacyjny i ograniczoną dostępność, obywatele rzadko ją używają. Najczęściej służy podmiotom publicznym – urzędnikom, którzy obsługują w swoich jednostkach m.in. elektroniczną skrzynkę podawczą czy tworzą formularze do e-usług.

Serwis informacyjno – usługowy dla przedsiębiorcy (biznes.gov.pl)

Jednym z częściej wykorzystywanych portali w zakresie e-usług stał się serwis pozwalający osobom fizycznym założyć działalność gospodarczą za pośrednictwem Internetu. Pierwotnie działający pod adresem internetowym <http://ceidg.gov.pl> umożliwiał złożenie wniosku do Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej czy dokonanie zmiany wpisu, w tym zawieszenie, wznowienie oraz zakończenie działalności gospodarczej. Jest także wykorzystywany przez urzędników do obsługi wpisów. Posiada dodatkowo rozbudowaną wyszukiwarkę osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą, w tym prowadzonych w formie spółek cywilnych.

Rys. 4. Serwis informacyjno-usługowy dla przedsiębiorcy
Źródło: <https://www.biznes.gov.pl/pl> (dostęp: 27.05.2022).

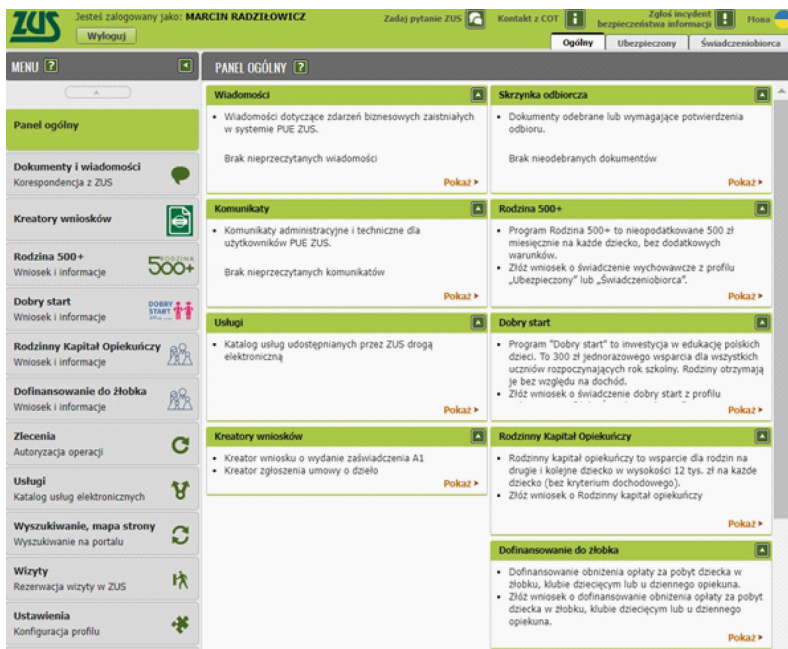
Portal ułatwia funkcjonowanie, z jednej strony obywatelom, którzy prowadzą działalność gospodarczą jako osoby fizyczne, udostępniając informacje o przeszło 300 usługach online¹⁵, a z drugiej strony stanowi bazę przedsiębiorców, z której mogą korzystać mieszkańcy, zapewniając jednocześnie formę pewności obrotu go-

¹⁵ <https://www.biznes.gov.pl/pl/porta/03153> (dostęp: 27.05.2022).

spodarczego oraz źródło wiedzy o posiadanych zezwoleniach lub ograniczeniach. Chociaż jest dedykowany przedsiębiorcom, to przedstawione możliwości serwisu, pozwalają z dużym prawdopodobieństwem założyć intensywne wykorzystywanie go w życiu codziennym obywateli.

Platforma Usług Elektronicznych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (PUE ZUS)

Serwis ten stał się narzędziem ułatwiającym dostęp do usług świadczonych przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Pozwala m.in. przejrzeć zgromadzone dane, przekazać dokumenty ubezpieczeniowe, składać wnioski czy umawiać wizyty w jednostkach. Dodatkowo, osobom ubezpieczonym (np. pracownikom) daje dostęp do informacji o stanie konta ubezpieczonego oraz do informacji o zwolnieniach lekarskich¹⁶.

Rys. 5. Widok po zalogowaniu do systemu PUE ZUS

Źródło: <https://www.zus.pl/portal/obszar-ogolny.npi> (dostęp: 27.0.2022).

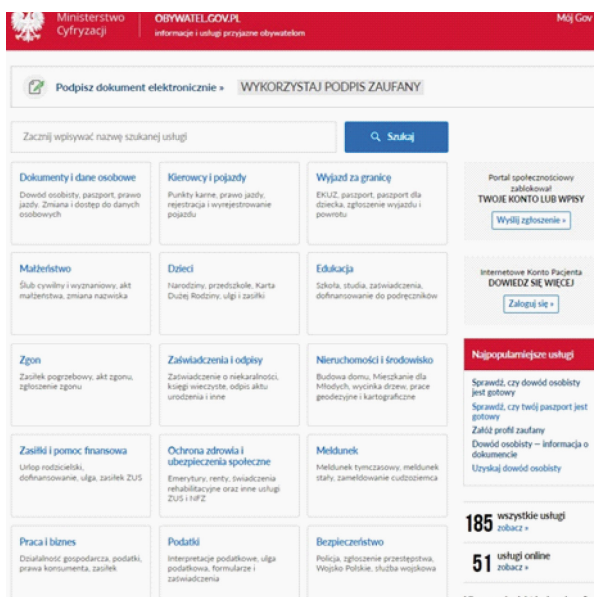
Należy podkreślić, że po zalogowaniu do systemu można wybrać właściwą instancję, tzn. widok ogólny, panel dotyczący ubezpieczonego oraz obszar świadczeniobiorcy. Każda z części zawiera liczne informacje, ale także możliwość składania

¹⁶ <https://www.zus.pl/baza-wiedzy/o-platformie-uslug-elektronicznych-pue-/o-platformie-uslug-elektronicznych-pue-/informacje-dotyczace-pue> (dostęp: 27.05.2022).

wniosek takich, np. jak świadczenie wychowawcze, dobry start czy Rodzinny kapitał opiekuńczy. Pełna obsługa odbywa się w systemie, a korespondencja w poszczególnych sprawach znajduje się w elektronicznej skrzynce odbiorczej. PUE ZUS stał się istotnym narzędziem do realizacji e-usług na linii obywatel-urząd, szczególnie po zmianach w programie „Rodzina 500+”, gdy obsługę wniosków składanych wyłącznie w wersji elektronicznej od początku 2022 r., a wypłatę świadczenia wychowawczego od 1 czerwca 2022 r., przejął Zakład Ubezpieczeń Społecznych¹⁷.

Portal OBYWATEL.GOV.PL

Po niezbyt udanym wdrożeniu platformy ePUAP, zdecydowanie bardziej intuicyjnym oraz dostępnym portalem okazał się być OBYWATEL.GOV.PL Ministerstwa Cyfryzacji. Serwis ten stanowi źródło informacji o usługach świadczonych dla obywateli i powstał, jako część programu pl.ID, współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Zawiera nazwy i opisy usług oraz zamieszczone formularze¹⁸.

Rys. 6. Strona główna portalu OBYWATEL.GOV.PL
Źródło: obywatel.gov.pl (dostęp: 27.05.2022)

¹⁷ <https://www.zus.pl/-/swiadczenie-wychowawcze-500-od-2022-roku> (dostęp: 27.05.2022).

¹⁸ <https://obywatel.gov.pl/o-serwisie> (dostęp: 27.05.2022).

Wskazany system informatyczny powinien stać się podstawową bramą do cyfrowego Państwa z punktu widzenia obywatela. Zawiera nie tylko usługi online, ale również inne, które świadczone są przez różne podmioty publiczne. Dostępnych 51 usług elektronicznych ma różny poziom wykorzystania. Część z nich cieszy się bardzo dużą popularnością, jak np. Rejestr Danych Kontaktowych¹⁹, który według stanu na dzień 04.03.2022 r. zawierał ponad 9,3 mln osób, ponad 9 mln telefonów oraz prawie 4 mln adresów e-mail. Podobnie usługa zgłoszenia urodzenia dziecka online²⁰, z której skorzystało w okresie 01.06.2018-31.03.2022 – 409918 obywateli, a w samym marcu 2022 r. było to 12029 osób.

Na przeciwnym biegunie znajduje się usługa uzyskania odpisu aktu stanu cywilnego online. Od początku jej wdrożenia, tj. 1 kwietnia 2020 r. do końca marca 2022 r. została zrealizowana przez 32160 osób, a zainteresowanie nią w samym marcu 2022 r. wyniosło 2389²¹. Należy jednak podkreślić, że otrzymywany odpis aktu stanu cywilnego, który przesyłany jest na skrzynkę Gov (ePUAP), stanowi dokument elektroniczny (XML lub PDF). Oznacza to, że może być przekazany tylko w takiej formie, a wydruk nie ma mocy prawnej²². Jest to negatywny przykład e-usługi, która została wdrożona, ale bez zmiany dotychczasowego ustawodawstwa. Spowodowało to brak możliwości posługiwania się tego typu elektronicznym odpisem aktu stanu cywilnego w kontaktach z szeroko rozumianą administracją publiczną.

Podsumowanie

Wszechobecne środki komunikacji elektronicznej powodują, że coraz więcej osób chce realizować swoje potrzeby z wykorzystaniem Internetu. Podmioty realizujące zadania publiczne także starają się świadczyć usługi w sposób jak najbardziej dostępny dla obywatela, w tym oferując usługi online. Wpłynęła na to także sytuacja pandemiczna oraz wprowadzane obostrzenia. Działania te wymusiły, aby administracja w Polsce również stała się bardziej cyfrowa.

Przedstawione w pracy praktyczne sposoby realizacji e-administracji w Polsce wskazały, że idea cyfrowego Państwa jest nieustannie rozwijana. Czasami jest wymuszana działaniem prawodawcy, jak w przypadku konieczności składania niektórych wniosków o świadczenia wyłącznie w systemie online. W niektórych zaś sytuacjach dochodzi do odwrotności i prawo nie nadąża za wprowadzonymi usłu-

¹⁹ <https://www.gov.pl/web/gov/skorzystaj-z-rejestru-danych-kontaktowych-rdk> (dostęp: 27.05.2022).

²⁰ <https://www.gov.pl/web/gov/zglos-urodzenie-dziecka> (dostęp: 27.05.2022).

²¹ Statystyki e-usług wdrożonych w ramach projektu Rozwój Systemu Rejestrów Państwowych, Departament Zarządzania Systemami Kancelarii Prezesa Rady Ministrów.

²² <https://www.gov.pl/web/gov/uzyskaj-odpis-aktu-stanu-cywilnego-urodzenia-malzenstwa-zgonu> (dostęp: 27.05.2022).

gami elektronicznymi. Nie zmienia to faktu, że komunikacja elektroniczna obywatel – urząd osiąga coraz lepsze wyniki.

* * *

Electronic communication between citizens and the office in the practice of Polish public administration

(summary)

The ubiquitous electronic means of communication make more and more people want to meet their needs using the Internet. Entities accomplishing public assignments also endeavor to make their services as accessible as possible to citizens, including the provision of e-services. This was also influenced by the pandemic and imposed restrictions. Following actions forced the administration in Poland to also become more digital.

The practical means of implementation of e-administration in Poland presented in this work have indicated that the idea of a digital state is constantly evolving. Sometimes it is forced by employer's actions, as in the case of necessity to lodge some benefit applications via the Internet only. In some cases the situation is reversed and the law is out of touch with introduced e-services. This does not change the fact that the citizen-office electronic communication still outperforms.

Wykaz literatury:

- Batko K., Billewicz G., *E-usługi w biznesie i administracji publicznej*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 136 (2013).
- Flis R., Szut J., Mazurek-Kucharska B., Kuciński J., *E-usługi – definicja i przykłady*, 2022.
- Ołpiński K., *Komunikacja elektroniczna*, Ekonomiczne Problemy Usług, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 104 (2013).
- Szpor G., Martysz Cz., Wojsyk K., *Ustawa o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne. Komentarz*, Warszawa 2015.

Marta Kopacz*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-6649-2314

Warunki uznania komunikatywności uzasadnienia decyzji administracyjnej w kontekście prawa do dobrej administracji

Wprowadzenie

Prawo do dobrej administracji (ang. right to good administration) – jest zbiorem konkretnych uprawnień, którym po stronie właściwego organu administracyjnego przyporządkowane są konkretne obowiązki i odpowiednio do tego jednostka może wymagać stosownego zachowania się organu w danych okolicznościach, mieszczącego się w ramach pojęcia dobrej administracji. Wprowadzone zapisami Karty Praw Podstawowych UE¹, zaliczane jest do tzw. trzeciej generacji praw człowieka. Koncepcja prawa do dobrej administracji wiąże się merytorycznie z koncepcją – dobrego rządzenia (good governance)². Podobnie, jak prawo do sądu, także prawo do dobrej administracji powinno być rozpatrywane bardziej jako standard postępowania o charakterze prawnonaturalnym niż jako ścisła reguła prawa pozytywnego. Takie rozwiązanie legislacyjne wydaje się inkorporować do treści prawa pozytywnego pewne pozaprawne reguły i standardy postępowania³. Jednym z takich standardów, odnoszących się do rozstrzygnięć administracyjnych, jest obowiązek uzasadnienia decyzji administracyjnej.

---

* Doktor habilitowany w dziedzinie nauk społecznych, dyscyplina: nauki prawne, specjalność: prawo i postępowanie administracyjne. Adiunkt w Katedrze Postępowania Administracyjnego i Sądownictwa Administracyjnego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Starszy asystent sędziego w Wojewódzkim Sadzie Administracyjnym w Olsztynie. Autorka kilkudziesięciu publikacji naukowych z zakresu postępowania administracyjnego i sądowno-administracyjnego. Przedmiotem zainteresowań naukowych są przede wszystkim zagadnienia dotyczące kontroli decyzji administracyjnych oraz ochrony praw jednostki w sprawach administracyjnych i sądownoadministracyjnych.

¹ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. U. UE. C. z 2007 r. Nr 303, str. 1 ze zm.); dalej: „KPP”.

² I. Malinowska, *Z Encyklopedii administracji publicznej, Prawo do dobrej administracji*, http://encyklopediaap.uw.edu.pl/index.php/Prawo_do_dobrej_administracji (dostęp 10-04-2022).

³ M. Koszowski, *Prawo do dobrej administracji*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2010, nr 1, s. 48.

W doktrynie wskazuje się, że uzasadnienie decyzji administracyjnej spełnia następujące funkcje: realizuje prawny obowiązek wykazania, na jakiej podstawie decyzja została podjęta; daje podstawę kontroli poprawności decyzji; może odgrywać rolę perswazyjną w stosunku do adresatów decyzji, innych podmiotów oraz wobec organów orzekających, przed którymi sprawa może się toczyć w trybie odwoławczym; może stanowić element wpływający na kształtowanie praktyki precedensowej i przewidywalności decyzji oraz na kształtowanie się postaw oceniających wśród organów orzekających; może stanowić materiał, który uwzględniony przez prawodawcę, będzie wpływał na zmiany stanu prawnego oraz pełni funkcję opisową, gdyż ma odpowiadać procesowi podjęcia decyzji przez organ orzekający⁴. Nie może przy tym budzić wątpliwości, że realizacja tych funkcji możliwa jest tylko wtedy, gdy uzasadnienie decyzji posiada cechę komunikatywności.

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie wymogów, jakie powinno spełniać uzasadnienie decyzji administracyjnej, aby możliwe było przypisanie mu cechy komunikatywności. Z uwagi na ograniczone ramy niniejszego artykułu, przedmiotem analizy w tym obszarze będą regulacje zawarte w ustawie z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego⁵. Przepisy innych aktów prawnych zostaną przytoczone jedynie w takim zakresie, w jakim pozwolą na lepsze zobrazowanie badanej problematyki. Wymaga także zaznaczenia, że komunikatywność uzasadnienia decyzji administracyjnej, podobnie jak jego zupełność, to cechy zrelatywizowane do kompetencji adresata decyzji. Tym samym nie jest możliwe stworzenie zamkniętego katalogu warunków uznania komunikatywności tego składnika decyzji administracyjnej, a jedynie wskazanie pewnych ogólnych wskazówek, których przestrzeganie pozwoli na przypisanie takiej cechy uzasadnieniu decyzji, a które znalazły akceptację w judykaturze i doktrynie.

Źródła i treść prawa do dobrej administracji

Normatywne ujęcie prawa do dobrej administracji znalazło swój wyraz w art. 41 KPP. W świetle tego przepisu „każdy ma prawo do bezstronnego i sprawiedliwego rozpatrzenia swojej sprawy w rozsądnym terminie przez instytucje, organy i jednostki organizacyjne Unii. Prawo to obejmuje:

---

⁴ Zob. H. Knysiak-Molczyk, *Prawo do poznania motywów rozstrzygnięcia*, [w:] *Uprawnienia strony w postępowaniu administracyjnym*, Kraków 2004, LEX [dostęp 26-05-2022 r.], J. Zimmermann, *Motywy decyzji administracyjnej i jej uzasadnienie*, Warszawa 1981, s. 149–150, J. Wróblewski, *Sądowe stosowanie prawa*, Warszawa 1972, s. 306–307, P. Dańczak, *Elementy decyzji – Uzasadnienie*, [w:] *Decyzja administracyjna w indywidualnych sprawach studentów i doktorantów*, Warszawa 2015, LEX (dostęp 26-05-2022).

⁵ T. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 735 ze zm.; dalej: „k.p.a.”

- a) prawo każdego do bycia wysłuchanym, zanim zostaną podjęte indywidualne środki mogące negatywnie wpłynąć na jego sytuację;
- b) prawo każdego do dostępu do akt jego sprawy, przy poszanowaniu uprawnionych interesów poufności oraz tajemnicy zawodowej i handlowej;
- c) obowiązek administracji uzasadniania swoich decyzji”.

Wymienione powyżej elementy prawa do dobrej administracji dotyczą procesowej sfery działania administracji publicznej i stanowią katalog uprawnień proceduralnych przysługujących stronie postępowania administracyjnego w celu ochrony przed nadmierną ingerencją ze strony organu administracyjnego⁶.

Prawo do dobrej administracji zostało uszczegółowione w Europejskim Kodeksie Dobrej Praktyki Administracyjnej (The European Code of the Good Administrative Behaviour), który po raz pierwszy był zatwierdzony przez Parlament Europejski w 2001 r.⁷ Kodeks należy do tzw. miękkiego prawa (soft law), zawiera zasady regulujące zachowanie urzędnika administracji, takie jak: praworządność, niedyskryminowanie, proporcjonalność, zakaz nadużywania uprawnień, bezstronność i niezależność, obiektywność, uczciwość, uprzejmość, stosownego terminu podjęcia decyzji oraz obowiązku uzasadniania decyzji. Parlament Europejski zaleca wdrażanie koncepcji „dobrej administracji” w praktyce państw członkowskich. Stosowne wytyczne w tym zakresie zawiera także Rekomendacja CM/Rec(2007)7 Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich w sprawie Dobrej Administracji z 20 czerwca 2007 r. Należy jednak pamiętać, że zgodnie z art. 51 ust. 1 KPP, „postanowienia Karty mają zastosowanie wobec państw członkowskich wyłącznie w zakresie, w jakim stosują one prawo Unii”. Aby prawo do dobrej administracji stało się standardem postępowania przed organami w pełnym zakresie ich działalności, konieczne jest zatem poszukiwanie stosownych regulacji prawnych na gruncie prawa krajowego.

Prawo do dobrej administracji w polskim porządku prawnym można wyprowadzać w szczególności z preambuły i całokształtu przepisów Konstytucji RP⁸, a w przypadku prawa procesowego – przede wszystkim z zasad ogólnych k.p.a. W Konstytucji RP prawo do dobrej administracji daje się zrekonstruować głównie na podstawie art. 2 (zasada demokratycznego państwa prawnego) i art. 7 (zasada legalizmu), ale także art. 1 Konstytucji (zasady dobra wspólnego). Ponadto znaczenie ma preambuła we fragmencie mówiącym o „pragnieniu zapewnienia rzetelności i sprawności działania instytucji publicznych” oraz art. 153 Konstytucji określa-

---

⁶ D. Sześciło, *Prawo do dobrej administracji w orzecznictwie sądów administracyjnych*, „Przeгляд Prawa Publicznego” 2013, nr 10, s. 9.

⁷ Zob. *Europejski Kodeks Dobrej Administracji (wprowadzenie, tekst i komentarz o zastosowaniu kodeksu w warunkach polskich procedur administracyjnych)*, oprac. J. Świątkiewicz, Warszawa 2007.

⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.).

jący cechy korpusu służby cywilnej jako jednego z gwarantów dobrej administracji. Natomiast wśród przepisów k.p.a., w badanym obszarze istotne znaczenie należy przypisać: art. 6 (zasada legalności), art. 8 (zasada prowadzenia postępowania w sposób budzący zaufanie jego uczestników do władzy publicznej), art. 9 (zasada informowania stron i pozostałych uczestników postępowania), art. 10 (zasada czynnego udziału stron w postępowaniu), art. 11 (zasada przekonywania), art. 12 (zasada szybkości i prostoty postępowania) oraz art. 16 (zasada sądowej kontroli decyzji). Zasady te są następnie uszczegółowione w przepisach regulujących postępowanie administracyjne⁹.

Obowiązek uzasadnienia decyzji w ogólnym postępowaniu administracyjnym

W świetle przepisów k.p.a. sporządzenie uzasadnienia decyzji administracyjnej jest co do zasady obowiązkiem. Świadczy o tym kategoryczne sformułowanie art. 107 § 1 pkt 6 k.p.a. statuującego, że „decyzja zawiera uzasadnienie faktyczne i prawne”. Wyjątki od tej zasady zostały natomiast przewidziane w art. 107 § 4 i § 5 k.p.a.¹⁰, przy czym także w przypadkach opisanych w tych przepisach odstępianie od uzasadnienia decyzji pozostawiono uznaniu organu administracji publicznej.

Pomimo tego, że uzasadnienie decyzji administracyjnej nie jest zaliczane do elementów tworzących tzw. minimum decyzyjne¹¹, w orzecznictwie sądowym ak-

---

⁹ D. Sześciło, op. cit., s. 10. Por. Z. Niewiadomski, *Czy prawo do dobrej administracji jest pojęciem normatywnym?*, [w:] Z. Niewiadomski, Z. Cieślak (red.), *Prawo do dobrej administracji. Materiały ze Zjazdu Katedr Prawa i Postępowania Administracyjnego, Warszawa-Dębe 23-25 września 2002 r.*, Warszawa 2003, s. 15; E. Bojanowski, K. Żukowski (red.), *Leksykon prawa administracyjnego*, Warszawa 2009, s. 286-287; J. Oniszczyk, *Prawo jednostki do dobrej administracji publicznej*, [w:] J. Osiński (red.), *Administracja publiczna na progu XXI wieku. Wyzwania i oczekiwania*, Warszawa 2008, s. 73. Zob. także wyrok TK z 18 grudnia 2007 r., sygn. akt SK 54/05, OTK-A 2007, nr 11, poz. 158; wyrok WSA we Wrocławiu z 29 kwietnia 2021 r., sygn. akt I SAB/Wr 87/21, Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych; dalej: „CBOSA”.

¹⁰ Zgodnie z art. 107 § 4 k.p.a., „można odstąpić od uzasadnienia decyzji, gdy uwzględnia ona w całości żądanie strony; nie dotyczy to jednak decyzji rozstrzygających sporne interesy stron oraz decyzji wydanych na skutek odwołania”. W świetle zaś art. 107 § 5 k.p.a., „organ może odstąpić od uzasadnienia decyzji również w przypadkach, w których z dotychczasowych przepisów ustawowych wynikała możliwość zaniechania lub ograniczenia uzasadnienia ze względu na interes bezpieczeństwa Państwa lub porządek publiczny”.

¹¹ W wyroku z 20 lipca 1981 r. (sygn. akt SA 1163/81, OSP 1982, nr 9, poz. 169), NSA przyjął, że pisma zawierające rozstrzygnięcia w sprawie załatwianej w drodze decyzji są decyzjami, pomimo nieposiadania w pełni formy przewidzianej w art. 107 § 1 k.p.a., jeśli tylko zawierają minimum elementów niezbędnych do zakwalifikowania ich jako decyzji. Do takich elementów należy zaliczyć: oznaczenie organu administracji wydającego akt, wskazanie adresata aktu, rozstrzygnięcie o istocie sprawy oraz podpis osoby reprezentującej organ administracji. Słusznie podnosi A. Skóra (A. Skóra [w:] *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz do art. 61-126. Tom II*, (red.) M. Karpiuk, P. Krzykowski, Olsztyn 2020, art. 104), że konstrukcja ta, zwana

centuje się doniosłość tego składnika decyzji administracyjnej przede wszystkim w kontekście przestrzegania przez organ administracji publicznej przepisów postępowania i ewentualnego istotnego wpływu naruszenia tych przepisów na wynik sprawy. Tytułem przykładu wskazać można na wyrok WSA w Olsztynie z 20 stycznia 2009 r., w którym Sąd zestawiał obowiązek organu pomocy społecznej należytego uzasadnienia decyzji z dyskrejonalnym uprawnieniem tego organu do przyznawania niektórych świadczeń z pomocy społecznej. W tym kontekście podkreślił, że „organ pomocy społecznej przyznając świadczenie w innym niż żądany przez wnioskodawcę rozmiarze, innego rodzaju czy też w innej formie, powinien szczególnie starannie uzasadnić motyw swojej decyzji. Dotyczy to przede wszystkim świadczeń, co do których ustawodawca pozostawił organowi administracji swobodę ich przyznania. Beneficjent powinien zostać bowiem przekonany, że rzeczywiście organ administracji nie miał faktycznej i prawnej możliwości uwzględnienia jego wniosku w całości, a wydana decyzja nie została podjęta w sposób dowolny”¹².

Natomiast w wyroku z 25 marca 2014 r. WSA w Warszawie zestawiał obowiązki organu administracji publicznej w zakresie uzasadnienia decyzji z wszechstronnym i należyтым ustaleniem stanu faktycznego sprawy. Podał bowiem, że „niezebranie materiału dowodowego stanowi o naruszeniu art. 107 § 3 k.p.a. w zakresie uzasadnienia decyzji oraz art. 7 i art. 77 k.p.a. w zakresie ustaleń faktycznych sprawy. Zdaniem Sądu, naruszenia takie mogły mieć istotny wpływ na wynik sprawy, gdyż właściwe ustalenia stanu faktycznego oraz kompletne uzasadnienie prawne stanowi istotny element każdej decyzji administracyjnej. W ocenie Sądu, wadliwe uzasadnienie decyzji uznaniowej, które nie pozwala na jednoznaczne stwierdzenie, że rozstrzygnięcie organu jest rozstrzygnięciem opartym na obowiązujących przepisach oraz stwierdzonym w oparciu o rzetelne dowody, stanie faktycznym zaistniałym w danej sprawie, który odpowiada stanowi faktycznemu określone-
mu w przepisach prawa mających zastosowanie w sprawie, nosi wszelkie cechy rozstrzygnięcia nieprawidłowego, które nie opiera się na przepisach prawa. Takie uzasadnienie decyzji jest w sposób oczywisty sprzeczne także z określoną w art. 8 k.p.a. zasadą pogłębiania zaufania obywateli do organów administracji”¹³.

„minimum decyzyjnym” (minimum decyzji administracyjnej), jest pomocna w przypadkach, gdy organ administracji przesyła stronie „pismo”, „stanowisko”, „opinię” itd., niezawierającą wszystkich elementów wymaganych przez art. 107 k.p.a. lub przepisy szczególne, uniemożliwiając jej w ten sposób rozstrzygnięcie sprawy, a następnie – możliwość wniesienia środka prawnego. Jeżeli w takim „piśmie” można odnaleźć cztery wskazane wyżej elementy, przyjmuje się, że „pismo” jest decyzją administracyjną, wprawdzie wadliwą, lecz kończącą postępowanie i umożliwiającą wniesienie środków prawnych”. Por. postanowienie WSA w Olsztynie z 31 października 2018 r., sygn. akt II SA/OI 683/18, CBOSA.

¹² Wyrok WSA w Olsztynie z 20 stycznia 2009 r., sygn. akt II SA/OI 963/08, CBOSA.

¹³ Wyrok WSA w Warszawie z 25 marca 2014 r., sygn. akt V SA/Wa 562/13, CBOSA.

W kontekście powyższych wywodów należy zatem podzielić pogląd J. Zimmermanna, że prawidłowe uzasadnienie decyzji to zespół elementów prawa i faktów, które legły u podstaw danego rozstrzygnięcia¹⁴. Dlatego też, składnikiem decyzji w myśl art. 107 § 1 k.p.a. jest uzasadnienie faktyczne i prawne. Wymogi takiego zaś uzasadnienia decyzji zostały określone w art. 107 § 3 k.p.a. W świetle tego przepisu, „uzasadnienie faktyczne decyzji powinno w szczególności zawierać wskazanie faktów, które organ uznał za udowodnione, dowodów, na których się oparł, oraz przyczyn, z powodu których innym dowodom odmówił wiarygodności i mocy dowodowej, zaś uzasadnienie prawne – wyjaśnienie podstawy prawnej decyzji, z przytoczeniem przepisów prawa”.

Uwzględniając podane powyżej funkcje uzasadnienia decyzji administracyjnej, a także treść art. 107 § 3 k.p.a., można przyjąć, że uzasadnienie decyzji powinno zawierać następujące elementy:

- 1) opis stanu faktycznego sprawy, ze szczególnym uwzględnieniem środków dowodowych przeprowadzonych w toku postępowania,
- 2) ocenę materiału dowodowego zgromadzonego w sprawie,
- 3) przytoczenie brzmienia przepisów prawa stanowiących podstawę prawną rozstrzygnięcia,
- 4) wykładnię tych przepisów oraz
- 5) subsumpcję ustalonego stanu faktycznego w sprawie pod normy prawne stanowiące podstawę prawną rozstrzygnięcia¹⁵.

Każdy z tych elementów winien być sporządzony w sposób komunikatywny, to znaczy zrozumiały, pozwalający na odkodowanie motywów rozstrzygnięcia oraz mający związek z okolicznościami danej sprawy¹⁶.

Warunki uznania komunikatywności uzasadnienia decyzji administracyjnej

Punktem wyjścia w sporządzeniu komunikatywnego uzasadnienia decyzji administracyjnej powinno być wyraźne oddzielenie jego części faktycznej od prawnej¹⁷. W ten sposób, z jednej strony możliwe jest zweryfikowanie kompletności opisu stanu faktycznego sprawy na podstawie akt sprawy, z drugiej zaś – poznanie motywów działania organu administracji publicznej, które legły u podstaw wydania rozstrzygnięcia w sprawie. Poznanie tych motywów jest zaś niezbędne cho-

¹⁴ J. Zimmermann, *Motywy decyzji administracyjnej...*, op. cit., s. 116–117.

¹⁵ M. Kopacz, *Decyzje weryfikujące nabyte prawo do świadczeń rodzinnych wydawane w trybie pozakodeksowym (na podstawie przepisów szczególnych)*, Olsztyn 2018, s. 147.

¹⁶ Takie znaczenie terminu „komunikatywny” jest zgodne z jego potocznym rozumieniem, zob. *Słownik Języka Polskiego PWN*, dostępny pod adresem: <https://sjp.pwn.pl/sjp/komunikatywny;2564154.html> (dostęp 31.05.2022).

¹⁷ Por. postanowienie NSA z 27 stycznia 2015 r., sygn. akt II OZ 30/15, CBOSA.

ciażby do weryfikacji legalności działania organu administracji publicznej w danej sprawie.

O ile przedstawienie stanu sprawy ze swej istoty powinno być zwarte, o tyle ocena zgromadzonego w sprawie materiału dowodowego, jak i elementy tworzące uzasadnienie prawne, winny być poparte pogłębionymi rozważaniami. W tych elementach niezbędne jest odniesienie się przez organ administracji publicznej do realiów indywidualnej sprawy administracyjnej i powiązanie ich z ustalonym w sprawie stanem faktycznym. Za niewystarczające w badanym obszarze uznać należy zatem przytoczenia istotnych dla sprawy przepisów prawa oraz ogólnych, a nawet prawidłowych w swej istocie, zasad wypracowanych przez judykaturę sądów administracyjnych. Wszelkie konkluzje organu administracji publicznej muszą być bowiem poparte szczegółową argumentacją odnoszącą się zarówno do okoliczności danej sprawy, jak i do konkretnych zarzutów zgłaszanych przez strony postępowania¹⁸.

Należy bowiem przypomnieć, że uzasadnienie decyzji powinno być skonstruowane w sposób umożliwiający realizację zasady przekonywania, o której mowa w art. 11 k.p.a. Jednocześnie uzasadnienie powinno umożliwić sądowi administracyjnemu (a wcześniej organowi odwoławczemu) sprawdzenie prawidłowości toku rozumowania organu wydającego decyzję oraz motywów rozstrzygnięcia. Zasada przekonywania nie jest natomiast zrealizowana, gdy organ pominięciem niektórych twierdzeń lub nie odniesie się do faktów istotnych dla danej sprawy. Wszelkie okoliczności i zarzuty strony, a zwłaszcza te, które mają znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy lub twierdzenia uważane przez strony za istotne dla sposobu załatwienia sprawy, muszą być rzetelnie omówione i wnikliwie przeanalizowane przez organ rozpatrujący sprawę¹⁹. W szczególności decyzje odmowne (negatywne) dla wnioskodawcy powinny być przekonująco i jasno uzasadnione, zarówno co do faktów, jak i co do prawa, tak, aby nie było wątpliwości, że wszystkie okoliczności istotne dla sprawy zostały rozważone i ocenione, a ostateczne rozstrzygnięcie jest ich logiczną konsekwencją. Z uzasadnienia decyzji musi zatem wynikać między innymi, że organ nie pozostawił poza swoimi rozważaniami argumentów podnoszonych przez stronę, nie pominął istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy materiałów dowodowych lub nie dokonał oceny tych materiałów wbrew zasadom logiki lub doświadczenia życiowego²⁰.

Wymaga także podkreślenia, że decyzja administracyjna jest aktem administracyjnym kierowanym na zewnątrz administracji, a zatem do podmiotów spoza administracji. Dlatego też nie wystarczy, żeby uzasadnienie decyzji było zrozumiałe dla jej autora lecz musi być przede wszystkim zrozumiałe dla podmiotu, którego doty-

¹⁸ Por. wyrok WSA w Łodzi z 28 kwietnia 2022 r., sygn. akt II SA/Łd 582/21, CBOSA.

¹⁹ Wyrok WSA w Poznaniu z 2 lipca 2020 r., sygn. akt II SA/Po 1038/19, LEX nr 3032743.

²⁰ Wyrok WSA w Kielcach z 18 listopada 2021 r., sygn. akt I SA/Ke 546/21, LEX nr 3262647.

czy. Uzasadnienie powinno zatem odzwierciedlać tok rozumowania organu, który doprowadził do wydanego rozstrzygnięcia. Prawidłowo zredagowane uzasadnienie wymaga logicznego i czytelnego przedstawienia przez organ swojego stanowiska, a w tym przyjętych reguł prawnych, przeprowadzonych wyliczeń lub działań rachunkowych. Spełnienie tych wymogów umożliwia jego kontrolę nie tylko przez stronę będącą adresatem wydanego rozstrzygnięcia lecz również przez sąd²¹.

Konstrukcja prawidłowego uzasadnienia decyzji powinna zatem spełniać szereg postulatów odnośnie do treści i formy, które powinny być dodatkowo zróżnicowane w zależności od charakteru decyzji oraz stadium i trybu postępowania administracyjnego. W dziedzinie faktów uzasadnienie musi wyjaśniać okoliczności wskazujące na potrzebę lub konieczność wydania decyzji w danej sprawie i wobec określonych podmiotów oraz ich wpływ na treść jej rozstrzygnięcia, a w sferze prawa chodzi o wskazanie normy obowiązującej i jej znaczenia ustalonego w drodze wykładni. Uzasadnienie ma przedstawiać trzy fazy rozumowania tzn. wyjaśnienie zmierzające do ustalenia faktów, ustalenie ich znaczenia według normy prawnej oraz zastosowanie normy prawnej obowiązującej. Prawidłowe uzasadnienie winno cechować się logicznym związkiem i zgodnością z rozstrzygnięciem i jego treścią, brakiem wywodów sprzecznych lub rozbieżnych z rozstrzygnięciem, ścisłością i dokładnością wywodów, ich zwięzłością i prostotą ujęcia oraz kompletnością motywów²².

Na konieczność zachowania spójności uzasadnienia decyzji zwraca się także uwagę w doktrynie. Akcentuje się bowiem, że uzasadnienie decyzji jest odzwierciedleniem przeprowadzonej subsumcji w procesie stosowania prawa w postępowaniu administracyjnym. Na proces ten składają się zasadniczo trzy elementy: ustalenie faktów w sprawie, ustalenie normy prawnej, która obowiązuje w świetle ustalonych faktów, oraz subsumcja pod normę prawną, kończąca się określeniem skutków dla strony postępowania. Te trzy etapy postępowania są nierozzerwalnie powiązane, co prowadzi do budowania decyzji administracyjnej na trzech elementach odpowiadających tym etapom: uzasadnienia prawnego, uzasadnienia faktycznego oraz rozstrzygnięcia. Wspomniane etapy stosowania prawa są określonym procesem myślowym podlegającym nie tylko regułom prawa (a w tym przede wszystkim zasadom ogólnym k.p.a.), ale także regułom logiki²³.

Trafnie podnosi J. Zimmermann, że „podejmowanie decyzji administracyjnej poza swoim oczywistym aspektem proceduralnym, a także materialnym (decyzja

---

²¹ Zob. wyrok NSA z 17 grudnia 2019 r., sygn. akt I GSK 1527/18, LEX nr 2782401; wyrok WSA w Krakowie z 6 lipca 2021 r., sygn. akt I SA/Kr 696/21, LEX nr 3206490, wyrok WSA w Poznaniu z 29 kwietnia 2021 r., sygn. akt III SA/Po 681/20, LEX nr 3174970.

²² Wyrok WSA w Poznaniu z 30 listopada 2010 r., sygn. akt III SA/Po 499/10, LEX nr 757246.

²³ P. Chałas, *Zastosowanie zasad ogólnych postępowania administracyjnego w formułowaniu uzasadnienia faktycznego decyzji administracyjnej*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2009, nr 1, s. 58.

stanowi akt stosowania prawa materialnego), posiada także aspekt intelektualny. Jest to przecież proces myślowy, który powinien być logiczny i spójny, i który powinien zmierzać do uświadomionej konkluzji, opartej o uświadomione motywacje działania. Organ przygotowując decyzję zbiera bowiem i segreguje fakty. Dla organu administracyjnego ustalone fakty otwierają możliwość zastosowania normy prawa materialnego. (...) Motywy działania organu można zaś poznać właśnie na podstawie prawidłowo zredagowanego uzasadnienia. Uzasadnienie decyzji ma stanowić uzewnętrznienie tychże motywów, pokazanie rozumowania organu, a nie tylko wykaz zebranych faktów i norm. Uzasadnienie ma stanowić odpowiedź na pytanie: {dlaczego?}, a nie tylko stwierdzenie {że}. Ono ma nie tylko przekonać adresata decyzji o słuszności rozstrzygnięcia, ale właśnie umożliwić tę pogłębianą kontrolę i ocenę rozumowania”²⁴.

Podsumowanie

Przedstawione w niniejszym artykule rozważania dowodzą spójności europejskiego standardu dobrej administracji, zawartego w KPP oraz europejskim soft law (Europejskim Kodeksie Dobrej Praktyki Administracyjnej, Rekomendacji CM/Rec(2007)7), z krajowymi gwarancjami konstytucyjnymi, czy wynikającymi z przepisów krajowego prawa procesowego. Spójność ta potwierdza doniosłość tego prawa w relacjach jednostki z organem administracji publicznej. Jednym z elementów prawa do dobrej administracji jest obowiązek administracji uzasadniania swoich decyzji. Aby uzasadnienie odpowiadało jednak standardom wyznaczonym przez to prawo musi posiadać cechę komunikatywności. Taką cechę należy natomiast przypisać uzasadnieniu decyzji administracyjnej, które spełnia następujące wymogi: posiada wyraźne oddzielenie części faktycznej od prawnej, odnosi się zarówno do okoliczności danej sprawy, jak i do konkretnych zarzutów zgłaszanych przez strony postępowania, zawiera jasne wywody odpowiadające zasadom logiki lub doświadczenia życiowego, pozostaje spójne z rozstrzygnięciem i jego treścią, zachowuje dyscyplinę rozważań, w tym zwięźłość i prostotę ujęcia oraz kompletność motywów.

---

²⁴ J. Zimmermann, *Znaczenie uzasadnienia rozstrzygnięcia organu administracji publicznej dla orzecznictwa sądowoadministracyjnego*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2010, nr 5–6, s. 512–513.

* * *

Conditions for recognising the communicativeness of the statement of reasons for an administrative decision in the context of the right to good administration

(summary)

The purpose of this article is to indicate the requirements that the justification for an administrative decision should meet in order to be able to attribute to it the characteristic of communicativeness. It has been shown that such a statement of reasons for decisions is a standard of conduct based on the right to good administration. It was found that it is not possible to create a closed catalogue of requirements in this respect. However, guidelines have been formulated to attribute the character of communicativeness to the justification of an administrative decision. Among other things, it was recommended to clearly separate its factual and legal parts. The elements that should be included in the complete justification of the administrative decision are indicated. Attention was drawn to the need to maintain consistency between the justification and the decision of the decision. It was postulated to maintain the discipline of considerations, simplicity of approach and reference to the circumstances of a particular case. The importance of proper justification of an administrative decision for the implementation of the principle of inspiring confidence in public authority was pointed out.

Wykaz literatury:

- Chałas P., *Zastosowanie zasad ogólnych postępowania administracyjnego w formułowaniu uzasadnienia faktycznego decyzji administracyjnej*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2009, nr 1.
- Bojanowski E., Żukowski K. (red.), *Leksykon prawa administracyjnego*, Warszawa 2009.
- Dańczak P., *Decyzja administracyjna w indywidualnych sprawach studentów i doktorantów*, Warszawa 2015.
- Europejski Kodeks Dobrej Administracji (wprowadzenie, tekst i komentarz o zastosowaniu kodeksu w warunkach polskich procedur administracyjnych), oprac. J. Świątkiewicz, Warszawa 2007.
- Knysiak-Molczyk H., *Uprawnienia strony w postępowaniu administracyjnym*, Kraków 2004.
- Kopacz M., *Decyzje weryfikujące nabyte prawo do świadczeń rodzinnych wydawane w trybie pozakodeksowym (na podstawie przepisów szczególnych)*, Olsztyn 2018.
- Koszowski M., *Prawo do dobrej administracji*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2010, nr 1.
- Niewiadomski Z., *Czy prawo do dobrej administracji jest pojęciem normatywnym?*, [w:] Z. Niewiadomski, Z. Cieślak (red.), *Prawo do dobrej administracji. Materiały ze Zjazdu Katedr Prawa i Postępowania Administracyjnego*, Warszawa–Dębe 23–25 września 2002 r., Warszawa 2003.

- Oniszczuk J., *Prawo jednostki do dobrej administracji publicznej*, [w:] J. Osiński (red.), *Administracja publiczna na progu XXI wieku. Wyzwania i oczekiwania*, Warszawa 2008.
- Skóra A., art. 104 [w:] *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz do art. 61-126*. Tom II, (red.) M. Karpiuk, P. Krzykowski, A. Skóra, Olsztyn 2020.
- Sześciło D., *Prawo do dobrej administracji w orzecznictwie sądów administracyjnych*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2013, nr 10.
- Wróblewski J., *Sądowe stosowanie prawa*, Warszawa 1972.
- Zimmermann J., *Motywy decyzji administracyjnej i jej uzasadnienie*, Warszawa 1981.
- Zimmermann J., *Znaczenie uzasadnienia rozstrzygnięcia organu administracji publicznej dla orzecznictwa sądowniczoadministracyjnego*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2010, nr 5-6.

Salvatore Antonello Parente*

Aldo Moro University, Bari, Italy

ORCID: 0000-0002-5426-9043

Information and communication obligations in tax law: a transparency regime in relations between the tax authorities and the taxpayer

The current conformation of the subjective tax relation

To avoid the danger of a rigid authoritarianism, tax law has implemented over time a conspicuous change in the regime of the subjective tax relationship, through the introduction of regulatory instruments emblematic of the progressive transition from a system that conformed the relations between the tax authorities and the taxpayer in the binomial authority-subjection¹ to a model based on the combination of collaboration and trust².

In the relationship between the subjects of the tax obligation, the taxpayer is now required to comply directly with the declaration and payment obligations, while the Tax Administration is charged with a subsequent activity, aimed at checking the correctness of the procedures followed by the taxpayer and, in the event of an irregularity, to exercise mandatory powers of authoritative intervention.

In fact, the current regulatory system is characterized by the direct fulfillment of tax obligations by the taxpayer, according to the self-taxation model, and by

---

* Dr. Hab. in Tax law in the Department of Economics, Management and Business Law of the University of Bari Aldo Moro. He is the Author of 3 monographic works, essays, comments, notes to judgment and Co-author of further works on Tax law issues.

¹ On the evolution of the existing relationships between the financial administration and the taxpayer, comp. S. La Rosa, *Metodi di accertamento e riforma tributaria*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, 1978, p. 225 ss.; A. Fantozzi, *I rapporti tra fisco e contribuente nella nuova prospettiva dell'accertamento tributario*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, 1984, I, p. 216 ss.; L. Ferlazzo Natoli, *Tendenze della normativa tributaria verso un Fisco etico*, in *Riv. dir. trib.*, n. 1/2006, I, p. 3 ss.; M. Carpaneda – S. Dompé – A. Ferraro – A. Longo – M. Orsi – G.B. Stoppani, *Tavola rotonda: verso un nuovo rapporto tra fisco e contribuente*, in *Riv. dott. comm.*, n. 2/2006, p. 93 ss.

² M. Basile, *Il principio di collaborazione tra fisco e contribuente*, Bari, 2010, p. 59.

the subsequent intervention of the financial authority, aimed at checking what is declared and paid by the taxpayer³.

Since the early 1990s, the framework of sources has profoundly changed as a result of significant legislative interventions, which have conformed the relationship between the tax authorities and the taxpayer to a decidedly collaborative model.

The new rules have strengthened the perspective of the progressive participation of the taxpayer in the activity carried out by the Financial Administration, as a specification of the more general phenomenon of private participation in the exercise of administrative functions⁴.

In this perspective, there has been progressively the exhaustion of the legislative policy based on the unilateral power of the financial authority, which created an attitude of mistrust in the taxpayer, sometimes subjected to uneven levies or exposed to the inadequacy of public services, in the context of a culture based on the suspicion of conduct based on tax evasion⁵ and tax avoidance⁶.

³ D. Ciavarella, *Le garanzie del contribuente nel nuovo ordinamento tributario*, Milano, 2002, p. 43.

⁴ F. Parente, *Moduli consensuali di pianificazione del territorio e tutela degli interessi differenziati*, Napoli, 2006, p. 31 ss.; O. Sepe, *Partecipazione e garantismo nel procedimento amministrativo*, in *Riv. trim. dir. pubbl.*, 1992, p. 339 ss.; F. Fracchia, *Manifestazione di interesse privato e procedimento amministrativo*, in *Dir. amm.*, 1996, p. 11 ss.; A. Zito, *Le pretese partecipative del privato nel procedimento amministrativo*, Milano, 1996; G. Virga, *La partecipazione al procedimento amministrativo*, Milano, 1998; P.M. Vipiana – F. Fracchia, *Osservazioni in tema di partecipazione al procedimento amministrativo e tutela delle parti*, in *Dir. pubbl. comp. eur.*, I, 1999, p. 346 ss.; F. Gigliani – S. Lariccia, voce *Partecipazione dei cittadini all'attività amministrativa*, in *Enc. dir.*, Aggiornamento, vol. IV, Milano, 2000, p. 943 ss.; R. Caranta – L. Ferraris, *La partecipazione al procedimento amministrativo*, Milano, 2000.

⁵ R. Lupi, voce *Evasione fiscale*, in *Il Diritto. Enciclopedia Giuridica del Sole 24-Ore*, diretta da S. Patti, vol. 6, Milano, 2007, p. 275 ss.; A. Lovisolo, voce *Evasione ed elusione tributaria*, in *Enc. giur. Treccani*, vol. XIII, Roma, 1989, p. 1 ss.; V. Visco, voce *Evasione fiscale*, in *Dig. disc. priv., sez. comm.*, vol. V, Torino, 1990, p. 291 ss.; E. Gonzalez Garcia, *La cosiddetta «evasione fiscale»*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, 1974, I, p. 52 ss.; A. Brancaccio, *L'evasione delle imposte sul reddito*, in *Dir. prat. trib.*, 1978, I, p. 96 ss.; A. Giorgetti, *L'evasione tributaria*, Torino, 1964; C.F. Grosso, *L'evasione fiscale*, Torino, 1980; I. Caraccioli, *Antieconomicità ed evasione fiscale*, in *Il fisco*, n. 8/2001, p. 3142 ss.

⁶ S. Cipollina, voce *Elusione fiscale*, in *Dig. disc. priv., sez. comm.*, vol. V, Torino, 1990, p. 220 ss.; P.M. Tabellini, voce *Elusione fiscale*, in *Enc. dir.*, Aggiornamento, vol. III, Milano, 1999, p. 545 ss.; R. Lupi – G. Sepio, voce *Elusione fiscale*, in *Il Diritto. Enciclopedia Giuridica del Sole 24-Ore*, diretta da S. Patti, vol. 6, Milano, 2007, p. 1 ss.; P.M. Tabellini, *L'elusione fiscale*, Milano, 1989; P.M. Tabellini, *Libertà negoziale ed elusione di imposta*, Padova, 1995; H.W. Kruse, *Il risparmio d'imposta, l'elusione fiscale e l'evasione*, in *Trattato di diritto tributario*, diretto da A. Amatucci, vol. III, Padova, 1994, p. 207 ss.; P.M. Tabellini, *Elusione della norma tributaria*, Milano, 2007; S. Fiorentino, *L'elusione tributaria*, Napoli, 1996; V. Ficari, *Clausola generale antielusiva, art. 53 della Costituzione e regole giurisprudenziali*, in *Rass. trib.*, 2009, p. 390 ss.; A. Colli Vignarelli, *Elusione, abuso del diritto e applicabilità delle sanzioni amministrative tributarie*, in *Boll. trib.*,

The criteria established by the Statute of the rights of the taxpayer

In relations between the taxpayer and the Financial Administration, the criteria set by the Statute of the taxpayer's rights⁷, approved by law 27 July 2000, n. 212, which sets out the general principles of the tax system⁸ and contains unique self-reinforcement clauses: the Statute can be waived by an express ordinary law, but not by a special law⁹. By virtue of this provision, from the point of view of the hierarchy of sources¹⁰, the Statute is not presented as a constitutional law, but as a reinforced ordinary law¹¹.

The Statute is a guarantee instrument, which aims to stem the power of the tax authorities towards the taxable person and contains, alongside the parameters of subjective protection of the taxpayer, a series of general principles, aimed at out-

---

2009, p. 677 ss.; E. De Mita, *L'anti-elusione trova una base costituzionale*, in *Dir. prat. trib.*, 2009, I, p. 393 ss.; V. Ficari, *Poche luci e tante ombre giurisprudenziali in materia di elusione e abuso del diritto nelle imposte sui redditi*, in *Boll. trib.*, n. 13/2009, p. 997 ss.; A. Lovisolo, *Abuso di diritto e clausola generale antielusiva alla ricerca di principio*, in *Riv. dir. trib.*, 2009, I, p. 49 ss.; A. Marcheselli, *Elusione e sanzioni: una incompatibilità logico giuridica*, in *Corr. trib.*, n. 25/2009, p. 1988; G. Zizzo, *Clausola antielusione e capacità contributiva*, in *Rass. trib.*, 2009, p. 487 ss.; C. Melillo, *Elusione e abuso del diritto: tra ipotesi di integrazione ed esigenze di certezza normativa*, in *Dir. prat. trib.*, n. 3/2010, p. 423; F. Pedrotti, *Il principio giurisprudenziale dell'abuso del diritto nell'imposizione indiretta*, in *Dir. prat. trib.*, n. 4/2010, I, p. 597 ss.; S.A. Parente, *L'elusione come categoria autonoma del diritto tributario*, in *Annali della Facoltà di Giurisprudenza di Taranto*, Anno IV, Bari, 2011, p. 423 ss.; M. Beghin, *L'elusione fiscale e il principio del divieto di abuso del diritto*, II ed., Milano, 2021.

⁷ A. Uricchio, voce *Statuto del contribuente*, in *Dig. disc. priv., sez. comm.*, Aggiornamento, vol. II., Torino, 2003, p. 845 ss.; F. Bianchi – R. Lupi, voce *Statuto del contribuente*, in *Il Diritto. Enciclopedia giuridica del Sole 24-Ore*, diretta da S. Patti, vol. 15, Milano, 2007, p. 419 ss.; G. Marongiu, *Lo Statuto dei diritti del contribuente*, 2^a ed., Torino, 2010.

⁸ C. Monaco, *I principi fondamentali dell'ordinamento tributario tra diritto costituzionale, diritto comunitario e diritto pubblico: indicazioni sistematiche sulla genesi e sul ruolo ad essi attribuibile nel diritto tributario in una recente pronuncia della Cassazione*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, n. 2/2003, II, p. 51 ss.; S. Stufano, *Statuto del contribuente: la clausola di «resistenza passiva» delle norme di principio*, in *Corr. trib.*, n. 34/2001, p. 2548 ss.; A. Ghetti, *Norme fiscali e diritti fondamentali dello Statuto del contribuente*, in *Dir. giur. agr. alim. amb.*, n. 10/2008, II, p. 649.

⁹ V. Mastroiacovo, *La deroga ai principi nello statuto dei diritti del contribuente*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, n. 3/2002, I, p. 516 ss.

¹⁰ M.T. Chimienti – L. Solari, *La Cassazione precisa il valore dello «Statuto»*, in *Dir. prat. trib.*, n. 4/2003, II, p. 904 ss.; M.V. Serranò, *Sulla «sostanziale superiorità» della fonte statutaria nella sentenza della Cassazione, n. 7080/2004*, in *Boll. trib.*, n. 18/2004, p. 1293–1294; E. De Mita, *Lo Statuto del contribuente alla prova della gerarchia*, in *Dir. prat. trib.*, n. 4/2004, II, p. 858 ss.; S. Lombardi, *Statuto dei diritti del contribuente e teoria delle fonti*, in *Riv. dir. trib.*, n. 2/2005, I, p. 165 ss.; M. Bianchi, *Il ruolo dello Statuto dei contribuenti nell'ambito della gerarchia delle fonti (brevi note alla sentenza della Cassazione n. 7080 del 2004)*, in *Contr. imp.*, n. 1/2006, p. 290 ss.

¹¹ F. Bianchi – R. Lupi, voce *Statuto del contribuente*, cit., p. 420.

lining a stable discipline, suitable to protect both the interests of the tax authorities and the rights of the taxpayer¹². The axiological strength of the Statute lies in the ability to permeate the tax system in a profound and lasting way¹³.

In this perspective, the drafting of the Statute represented a concrete opportunity to improve relations between the Financial Administration and the taxpayer, in order to foster a culture of legality, in view of a greater civilization of society¹⁴, by introducing of new principles, of more advanced procedures and of peculiar protection bodies.

The Statute of the taxpayer's rights, therefore, integrates a sort of *Magna Carta* of the tax system, which imposes on the Financial Administration precise obligations of clarity, information, correctness and knowledge, as a guarantee for the citizen, and involves an integral remodeling of the relations between the financial offices and the taxpayer, in order to create a more efficient tax system¹⁵.

Furthermore, the legislation is aimed at interrupting the disorderly flow of tax regulations, which in the past allowed the tax authorities to perpetrate abuses to the detriment of taxpayers, favoring the recovery of efficiency in the functioning of the tax system¹⁶.

The provisions relating to the taxation procedure

In the context of the taxpayer's Statute, the provisions on taxation proceedings, which impose obligations on the taxpayer and provide guarantees for the taxpayer, have particular emphasis.

On the specific point, the basic rule is set out in article 10, paragraph 1, law n. 212/2000, which identifies in collaboration and in good faith the principles that must inform the relationship between the Financial Administration and the taxpayer¹⁷,

¹² M. Loly, *Lo Statuto del contribuente: genesi delle norme e contenuto attuale della legge n. 212/2000*, in *Tributi*, n. 8/2000, p. 977.

¹³ D. Ciavarella, *Le garanzie del contribuente nel nuovo ordinamento tributario*, cit., p. 42.

¹⁴ F. Bianchi – R. Lupi, voce *Statuto del contribuente*, cit., p. 422, nt. 1.

¹⁵ D. Ciavarella, *Le garanzie del contribuente nel nuovo ordinamento tributario*, cit., p. 86.

¹⁶ M. Cicala, *Nel recupero di efficienza dell'Amministrazione una condizione per il successo della Magna Charta*, in *Guida al Diritto de Il Sole 24-Ore*, 26 agosto 2000, n. 31, p. 24 ss.

¹⁷ D. Regazzoni, *Il principio di buona fede nel diritto tributario*, in *Il fisco*, 1994, p. 10015; F. D'Ayala Valva, *Il principio di cooperazione tra amministrazione e contribuente. Il ruolo dello Statuto*, in *Riv. dir. trib.*, n. 10/2001, I, p. 915 ss.; F. D'Ayala Valva, *Lonere della prova ed il principio di collaborazione fra Pubblica Amministrazione e contribuente nella fase amministrativa e nella fase processuale*, in *Riv. dir. trib.*, 2002, p. 279 ss.; D. Stevanato, *Buona fede e collaborazione nei rapporti tra fisco e contribuente*, in G. Marongiu (a cura di), *Lo Statuto dei diritti del contribuente*, Torino, 2004, p. 157 ss.; T. Ficarelli, *La collaborazione Fisco-contribuente nella fase pre-contenziosa*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 2/2005, p. 147 ss.; A. Buscema, *Analisi e prospettive dei principi di buona fede*

such as general postulates, inherent in the Italian legal system, which, for the first time, find solemn enunciation in tax area: to these paradigmatic rules it is essential to conform the rules on tax assessment and tax verification.

The principles set out in article 10 of the Statute integrate a sort of general clause that is implemented in other provisions of the Statute, which impose information obligations on the Financial Administration and recognize rights and guarantees to the taxpayer¹⁸.

This regulatory apparatus helps to limit abuses by public authorities and to encourage effective participation of the taxpayer in the activity carried out by tax offices. In keeping with these principles, therefore, we have moved from a system based on authority to a model based on collaboration and trust.

In complying with the information obligations regime, article 6 of the Statute outlines a series of precepts that must guide the behavior of the Financial Administration: the obligation to guarantee the taxpayer effective knowledge of the documents intended for him, in compliance with the right to confidentiality, through their communication to his home; the obligation to inform the taxpayer of any fact that may result in the failure to recognize a tax debt or the imposition of a penalty; the obligation to also inform the taxpayer residing abroad; the obligation to use a language that can also be understood by those who lack technical-legal knowledge, to allow the taxpayer to effectively collaborate in the activity of the tax offices, through the fulfillment of tax obligations with the lowest number of tasks and in the least expensive and easiest forms; the obligation to prepare and make available to the taxpayer simple and understandable forms; the ban on asking the taxpayer for documents and information already in the possession of the administrative authority, where available pursuant to article 18, paragraphs 2 and 3, law n. 241/1990; the obligation to maintain relations with the taxable person

---

e di collaborazione nel rapporto d'imposta, in *Il fisco*, n. 14/2005, p. 2117 ss.; A. Colli Vignarelli, *Collaborazione, buona fede e affidamento nei rapporti tra contribuente e amministrazione finanziaria*, in *Dir. prat. trib.*, n. 3/2005, I, p. 501 ss.; A. Marcheselli, *Il principio di "buona fede" e gli effetti dell'acquiescenza del contribuente durante il rilievo dei dati utili all'elaborazione delle percentuali di ricarico*, in *Dir. prat. trib.*, 2005, II, p. 1315 ss.; M. Salvatorelli, *Buona fede e affidamento nello Statuto del contribuente*, in *P.Q.M.*, n. 3/2005, III, p. 177 ss.; S. Cannizzaro, *Il principio di reciproca collaborazione tra Amministrazione Finanziaria e contribuente nel procedimento e nel processo*, in A. Fantozzi – A. Fedele (a cura di), *Statuto dei diritti del contribuente*, Milano, 2004, p. 245 ss.; M. Trivellin, *Il principio di collaborazione e buona fede nel rapporto tributario*, Padova, 2008; V. Ficari, *Principio di buona fede, disapplicazione delle sanzioni amministrative tributarie ed abuso del diritto nelle imposte sul reddito*, in *Il fisco*, n. 32/2009, p. 5319 ss.; A. Marcheselli, *Affidamento e buona fede come principi generali del diritto procedimentale e processuale tributario: uno spunto in materia di obbligazioni solidali e plurisoggettività*, in *Dir. prat. trib.*, n. 3/2009, I, p. 439 ss.

¹⁸ M. Basile, *Il principio di collaborazione tra fisco e contribuente*, cit., p. 207.

based on transparency and loyalty in the request for data and information useful for determining the taxable amount¹⁹.

The information and communication obligations in relations between the Financial Administration and the taxpayer

The legislator also provides that the tax office, before proceeding to register the taxes resulting from the declarations, in the event of uncertainty about relevant aspects, must invite the taxpayer to provide the necessary clarifications or to produce the missing documents within thirty days of receipt of the request.

The provision outlines a further form of cooperation between the taxpayer and the Tax Administration: on the one hand, it imposes an activation obligation on the part of the financial office; on the other hand, it allows the active participation of the taxpayer, called to provide clarification regarding the uncertainties resulting from the declaration, to avoid registration in the role.

Equally significant is the provision of article 5 of the Statute²⁰, which requires the Administration to “take appropriate initiatives aimed at allowing complete and easy knowledge of the legislative and administrative provisions in force in tax matters, also by taking care of the preparation of coordinated texts and making them available to taxpayers at each office impositor”. The second paragraph of the provision, in order to ensure the effectiveness of the information obligations, obliges the Financial Administration to bring to the attention of taxpayers the circulars and resolutions issued by it, as well as the acts and decrees concerning the organization, functions and procedures.

The principle of expeditiousness and timeliness of the tax action, which can be inferred from the Statute, is also aimed at protecting the taxpayer, as it allows him to quickly obtain the conclusion of the tax proceedings to which he is subjected or which may concern him²¹.

The provisions of the Statute which specify the procedures for carrying out access²²,

¹⁹ D. Ciavarella, *Le garanzie del contribuente nel nuovo ordinamento tributario*, cit., p. 68–69.

²⁰ N. Chiechi, *Il diritto all'informazione nel rapporto giuridico d'imposta secondo lo Statuto del contribuente*, in *Boll. trib.*, n. 9/2002, p. 645 ss.; V. Guzzanti, *L'informazione del contribuente*, in A. Fantozzi – A. Fedele (a cura di), *Statuto dei diritti del contribuente*, Milano, 2005, p. 145 ss.

²¹ D. Ciavarella, *Le garanzie del contribuente nel nuovo ordinamento tributario*, cit., p. 48.

²² D. Ciavarella, *Le garanzie del contribuente nel nuovo ordinamento tributario*, cit., pag. 84; M. Pisani, *La disciplina del potere di accesso*, in *Corr. trib.*, n. 40/2001, p. 2997 ss.; F.A. Cimino, *L'esercizio del potere di accesso presso il contribuente: tra tutela delle garanzie del cittadino ed interesse fiscale*, in *Dir. prat. trib.*, n. 6/2007, I, p. 1029 ss.; F.A. Cimino, *Il potere di accesso dell'amministrazione finanziaria presso il contribuente*, in *Dir. prat. trib.*, n. 2/2008, II, p. 391 ss. More generally, on tax investigations, comp. F. Bianchi – R. Lupi, voce *Indagini fiscali*, in *Il Diritto. Enciclopedia Giuridica del Sole 24-Ore*, diretta da S. Patti, vol. 7, Milano, 2007, p. 610 ss.

inspections and verifications²³, which establish a series of obligations for the tax offices, aimed at reconciling the need for investigation by the Financial Administration with the need for to avoid excessive disturbances to the taxpayer in carrying out his business²⁴.

These rules tend to raise the level of collaboration and trust of the taxpayer in the tax administration²⁵: they have an integrative function of the discipline of the preliminary activity carried out by the tax offices and by the tax police²⁶.

* * *

Information and communication obligations in tax law: a transparency regime in relations between the tax authorities and the taxpayer

(summary)

Over time, tax law has implemented a significant change in the regime of the subjective tax relationship, through the introduction of regulatory instruments that are emblematic of the progressive transition from a system that conformed the relationship between the taxman and the taxpayer to the binomial authority-subjection to a model based on the combination of collaboration and trust. The taxpayer is required to comply directly with the declaration and payment obligations, while the Financial Administration is charged with a subsequent activity,

---

²³ G. Fortuna, *Statuto del contribuente: diritti della persona sottoposta a verifica fiscale e circolari applicative della Guardia di Finanza*, in *Il fisco*, n. 20/2001, p. 7254 ss.; G. Alice, *Statuto del contribuente: introduzione del contraddittorio alla chiusura della verifica fiscale*, in *Il fisco*, n. 13/2001, p. 4994 ss. On the need for cross-examination in the context of the tax audit, in order to enhance the protection of the taxpayer, see G. Marongiu, *La necessità del contraddittorio nelle verifiche fiscali "tutela" il contribuente*, in *Corr. trib.*, n. 37/2010, p. 3051 ss.

²⁴ E. Della Valle, *La tutela dell'affidamento e della buona fede nei rapporti tra contribuente e fisco*, in *Corr. trib.*, 2002, p. 3969; D. Stevanato – A. Tomassini – A. Tortora, *Verifica fiscale e diritto del contribuente all'informazione*, in *Dial. dir. trib.*, n. 10/2004, p. 1301 ss.

²⁵ On the modalities of the taxpayer's participation in the tax audit, see A. Uricchio, *La partecipazione del contribuente alla verifica*, in AA.VV., *Codice delle ispezioni e verifiche tributarie*, a cura di V. Uckmar – F. Tundo, Piacenza, 2005, p. 593 ss.

²⁶ On the rules of the Statute aimed at the protection of the taxpayer subject to tax audit, see A. Palazzolo – C. Palazzolo, *Il comportamento dei verificatori fiscali. Osservazioni, rilievi e richieste del contribuente*, in *Il fisco*, n. 41/2001, p. 13254 ss.; F. Ritondale, *Lo Statuto del contribuente e l'attività della Guardia di Finanza. Conferme e novità del metodo ispettivo*, in *Il fisco*, n. 39/2001, p. 12955 ss.; A. Amatucci – M. Amatucci, *Le verifiche fiscali e i diritti del terzo*, in *Corr. trib.*, n. 47/2001, p. 3531 ss.; M. Pisani, *La tutela del contribuente sottoposto a verifica fiscale*, in *Corr. trib.*, n. 33/2002, p. 2963 ss.; F. Niccolini, *Il codice di comportamento dei verificatori fiscali alla luce dello Statuto del contribuente*, in *Rass. trib.*, n. 4/2004, p. 1415 ss.; A.R. Ciarcia, *La tutela del contribuente sottoposto a verifiche fiscali*, in *Dir. prat. trib.*, n. 1/2007, I, p. 1 ss.

aimed at checking the correctness of the procedures followed by the taxpayer and, in the event of an irregularity, to exercise mandatory powers of authoritative intervention. In this perspective, the criteria established by the Statute of the rights of the taxpayers, approved by law 27 July 2000, n. 212, which sets out the general principles of the tax system and contains unique self-reinforcement clauses.

Bibliography:

- Alice G., *Statuto del contribuente: introduzione del contraddittorio alla chiusura della verifica fiscale*, in *Il fisco*, n. 13/2001.
- Amatucci A. – Amatucci M., *Le verifiche fiscali e i diritti del terzo*, in *Corr. trib.*, n. 47/2001.
- Basile M., *Il principio di collaborazione tra fisco e contribuente*, Bari, 2010.
- Beghin M., *L'elusione fiscale e il principio del divieto di abuso del diritto*, II ed., Milano, 2021.
- Bianchi M., *Il ruolo dello Statuto dei contribuenti nell'ambito della gerarchia delle fonti (brevi note alla sentenza della Cassazione n. 7080 del 2004)*, in *Contr. imp.*, n. 1/2006.
- Bianchi F. – Lupi R., voce *Statuto del contribuente*, in *Il Diritto. Enciclopedia Giuridica del Sole 24-Ore*, diretta da S. Patti, vol. 15, Milano, 2007.
- Bianchi F. – Lupi R., voce *Indagini fiscali*, in *Il Diritto. Enciclopedia Giuridica del Sole 24-Ore*, diretta da S. Patti, vol. 7, Milano, 2007.
- Branaccio A., *Levasione delle imposte sul reddito*, in *Dir. prat. trib.*, 1978.
- Buscema A., *Analisi e prospettive dei principi di buona fede e di collaborazione nel rapporto d'imposta*, in *Il fisco*, n. 14/2005.
- Cannizzaro S., *Il principio di reciproca collaborazione tra Amministrazione Finanziaria e contribuente nel procedimento e nel processo*, in A. Fantozzi – A. Fedele (a cura di), *Statuto dei diritti del contribuente*, Milano, 2004.
- Caraccioli I., *Antieconomicità ed evasione fiscale*, in *Il fisco*, n. 8/2001.
- Caranta R. – Ferraris L., *La partecipazione al procedimento amministrativo*, Milano, 2000.
- Carpaneda M. – Dompé S. – Ferraro A. – Longo A. – Orsi M. – Stoppani G.B., *Tavola rotonda: verso un nuovo rapporto tra fisco e contribuente*, in *Riv. dott. comm.*, n. 2/2006.
- Chiechi N., *Il diritto all'informazione nel rapporto giuridico d'imposta secondo lo Statuto del contribuente*, in *Boll. trib.*, n. 9/2002.
- Chimienti M.T. – Solari L., *La Cassazione precisa il valore dello "Statuto"*, in *Dir. prat. trib.*, n. 4/2003, II.
- Ciarcia A.R., *La tutela del contribuente sottoposto a verifiche fiscali*, in *Dir. prat. trib.*, n. 1/2007, I.
- Ciavarella D., *Le garanzie del contribuente nel nuovo ordinamento tributario*, Milano, 2002.
- Cicala M., *Nel recupero di efficienza dell'Amministrazione una condizione per il successo della Magna Charta*, in *Guida al Diritto de Il Sole 24-Ore*, 26 agosto 2000, n. 31.
- Cimino F.A., *Lesercizio del potere di accesso presso il contribuente: tra tutela delle garanzie del cittadino ed interesse fiscale*, in *Dir. prat. trib.*, n. 6/2007, I.
- Cimino F.A., *Il potere di accesso dell'amministrazione finanziaria presso il contribuente*, in *Dir. prat. trib.*, n. 2/2008, II.
- Cipollina S., voce *Elusione fiscale*, in *Dig. disc. priv., sez. comm.*, vol. V, Torino, 1990.
- Colli Vignarelli A., *Collaborazione, buona fede e affidamento nei rapporti tra contribuente e amministrazione finanziaria*, in *Dir. prat. trib.*, n. 3/2005, I.
- Colli Vignarelli A., *Elusione, abuso del diritto e applicabilità delle sanzioni amministrative tributarie*, in *Boll. trib.*, 2009.

- D'Ayala Valva F., *Il principio di cooperazione tra amministrazione e contribuente. Il ruolo dello Statuto*, in *Riv. dir. trib.*, n. 10/2001, I.
- D'Ayala Valva F., *L'onere della prova ed il principio di collaborazione fra Pubblica Amministrazione e contribuente nella fase amministrativa e nella fase processuale*, in *Riv. dir. trib.*, 2002.
- Della Valle E., *La tutela dell'affidamento e della buona fede nei rapporti tra contribuente e fisco*, in *Corr. trib.*, 2002.
- De Mita E., *Lo Statuto del contribuente alla prova della gerarchia*, in *Dir. prat. trib.*, n. 4/2004, II.
- De Mita E., *L'anti-elusione trova una base costituzionale*, in *Dir. prat. trib.*, 2009, I, p. 393 ss.
- Fantozzi A., *I rapporti tra fisco e contribuente nella nuova prospettiva dell'accertamento tributario*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, 1984, I.
- Ferlazzo Natoli L., *Tendenze della normativa tributaria verso un Fisco etico*, in *Riv. dir. trib.*, n. 1/2006, I.
- Ficarelli T., *La collaborazione Fisco-contribuente nella fase pre-contenziosa*, in *GT - Riv. giur. trib.*, n. 2/2005.
- Ficari V., *Principio di buona fede, disapplicazione delle sanzioni amministrative tributarie ed abuso del diritto nelle imposte sul reddito*, in *Il fisco*, n. 32/2009.
- Ficari V., *Poche luci e tante ombre giurisprudenziali in materia di elusione e abuso del diritto nelle imposte sui redditi*, in *Boll. trib.*, n. 13/2009.
- Ficari V., *Clausola generale antielusiva, art. 53 della Costituzione e regole giurisprudenziali*, in *Rass. trib.*, 2009.
- Fiorentino S., *L'Elusione tributaria*, Napoli, 1996.
- Fortuna G., *Statuto del contribuente: diritti della persona sottoposta a verifica fiscale e circolari applicative della Guardia di Finanza*, in *Il fisco*, n. 20/2001.
- Fracchia F., *Manifestazione di interesse privato e procedimento amministrativo*, in *Dir. amm.*, 1996.
- Ghetti A., *Norme fiscali e diritti fondamentali dello Statuto del contribuente*, in *Dir. giur. agr. alim. amb.*, n. 10/2008.
- Gigliani F. -Lariccia S., voce *Partecipazione dei cittadini all'attività amministrativa*, in *Enc. dir.*, Aggiornamento, vol. IV, Milano, 2000.
- Giorgetti A., *L'evasione tributaria*, Torino, 1964.
- Gonzalez Garcia E., *La cosiddetta «evasione fiscale»*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, 1974, I, p. 52 ss.
- C.F. Grosso, *L'evasione fiscale*, Torino, 1980.
- Guzzanti V., *L'informazione del contribuente*, in A. Fantozzi - A. Fedele (a cura di), *Statuto dei diritti del contribuente*, Milano, 2005.
- Kruse H.W., *Il risparmio d'imposta, l'elusione fiscale e l'evasione*, in *Trattato di diritto tributario*, diretto da A. Amatucci, vol. III, Padova, 1994.
- La Rosa S., *Metodi di accertamento e riforma tributaria*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, 1978.
- Loly M., *Lo Statuto del contribuente: genesi delle norme e contenuto attuale della legge n. 212/2000*, in *Tributi*, n. 8/2000.
- Lombardi S., *Statuto dei diritti del contribuente e teoria delle fonti*, in *Riv. dir. trib.*, n. 2/2005, I.
- Lovisolò A., voce *Evasione ed elusione tributaria*, in *Enc. giur. Treccani*, vol. XIII, Roma, 1989.
- Lovisolò A., *Abuso di diritto e clausola generale antielusiva alla ricerca di principio*, in *Riv. dir. trib.*, 2009, I.
- Lupi R., voce *Evasione fiscale*, in *Il Diritto. Enciclopedia Giuridica del Sole 24-Ore*, diretta da S. Patti, vol. 6, Milano, 2007.
- Lupi R. -Sepio G., voce *Elusione fiscale*, in *Il Diritto. Enciclopedia Giuridica del Sole 24-Ore*, diretta da S. Patti, vol. 6, Milano, 2007.
- Marcheselli A., *Il principio di "buona fede" e gli effetti dell'acquiescenza del contribuente durante il rilievo dei dati utili all'elaborazione delle percentuali di ricarico*, in *Dir. prat. trib.*, 2005, II.

- Marcheselli A., *Elusione e sanzioni: una incompatibilità logico giuridica*, in *Corr. trib.*, n. 25/2009.
- Marcheselli A., *Affidamento e buona fede come principi generali del diritto procedimentale e processuale tributario: uno spunto in materia di obbligazioni solidali e plurisoggettività*, in *Dir. prat. trib.*, n. 3/2009, I.
- Marongiu G., *Lo Statuto dei diritti del contribuente*, 2ª ed., Torino, 2010.
- Marongiu G., *La necessità del contraddittorio nelle verifiche fiscali “tutela” il contribuente*, in *Corr. trib.*, n. 37/2010..
- Mastroiacovo V., *La deroga ai principi nello statuto dei diritti del contribuente*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, n. 3/2002, I.
- Melillo C., *Elusione e abuso del diritto: tra ipotesi di integrazione ed esigenze di certezza normativa*, in *Dir. prat. trib.*, n. 3/2010.
- Monaco C., *I principi fondamentali dell'ordinamento tributario tra diritto costituzionale, diritto comunitario e diritto pubblico: indicazioni sistematiche sulla genesi e sul ruolo ad essi attribuibili nel diritto tributario in una recente pronuncia della Cassazione*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, n. 2/2003, II.
- Niccolini F., *Il codice di comportamento dei verificatori fiscali alla luce dello Statuto del contribuente*, in *Rass. trib.*, n. 4/2004.
- Palazzolo A. –Palazzolo C., *Il comportamento dei verificatori fiscali. Osservazioni, rilievi e richieste del contribuente*, in *Il fisco*, n. 41/2001.
- Parente F., *Moduli consensuali di pianificazione del territorio e tutela degli interessi differenziati*, Napoli, 2006.
- Parente S.A., *L'elusione come categoria autonoma del diritto tributario*, in *Annali della Facoltà di Giurisprudenza di Taranto*, Anno IV, Bari, 2011.
- Pedrotti F., *Il principio giurisprudenziale dell'abuso del diritto nell'imposizione indiretta*, in *Dir. prat. trib.*, n. 4/2010, I.
- Pisani M., *La disciplina del potere di accesso*, in *Corr. trib.*, n. 40/2001.
- Pisani M., *La tutela del contribuente sottoposto a verifica fiscale*, in *Corr. trib.*, n. 33/2002.
- Regazzoni D., *Il principio di buona fede nel diritto tributario*, in *Il fisco*, 1994..
- Ritondale F., *Lo Statuto del contribuente e l'attività della Guardia di Finanza. Conferme e novità del metodo ispettivo*, in *Il fisco*, n. 39/2001.
- Salvatorelli M., *Buona fede e affidamento nello Statuto del contribuente*, in *P.Q.M.*, n. 3/2005, III.
- Sepe O., *Partecipazione e garantismo nel procedimento amministrativo*, in *Riv. trim. dir. pubbl.*, 1992.
- Serranò M.V., *Sulla «sostanziale superiorità» della fonte statutaria nella sentenza della Cassazione, n. 7080/2004*, in *Boll. trib.*, n. 18/2004.
- Stevanato D., *Buona fede e collaborazione nei rapporti tra fisco e contribuente*, in G. Marongiu (a cura di), *Lo Statuto dei diritti del contribuente*, Torino, 2004.
- Stevanato D. –Tomassini A. –Tortora A., *Verifica fiscale e diritto del contribuente all'informazione*, in *Dial. dir. trib.*, n. 10/2004.
- Stufano S., *Statuto del contribuente: la clausola di «resistenza passiva» delle norme di principio*, in *Corr. trib.*, n. 34/2001.
- Tabellini P.M., *L'elusione fiscale*, Milano, 1989.
- Tabellini P.M., *Libertà negoziale ed elusione di imposta*, Padova, 1995.
- Tabellini P.M., voce *Elusione fiscale*, in *Enc. dir., Aggiornamento*, vol. III, Milano, 1999.
- Tabellini P.M., *Elusione della norma tributaria*, Milano, 2007.
- Trivellini M., *Il principio di collaborazione e buona fede nel rapporto tributario*, Padova, 2008.
- Uricchio A., voce *Statuto del contribuente*, in *Dig. disc. priv., sez. comm.*, Aggiornamento, vol. II., Torino, 2003.

- Uricchio A., *La partecipazione del contribuente alla verifica*, in AA.VV., *Codice delle ispezioni e verifiche tributarie*, a cura di V. Uckmar – F. Tundo, Piacenza, 2005.
- Vipiana P.M. – Fracchia F., *Osservazioni in tema di partecipazione al procedimento amministrativo e tutela delle parti*, in *Dir. pubbl. comp. eur.*, I, 1999.
- Virga, G., *La partecipazione al procedimento amministrativo*, Milano, 1998.
- Visco V., voce *Evasione fiscale*, in *Dig. disc. priv., sez. comm.*, vol. V, Torino, 1990.
- Zito A., *Le pretese partecipative del privato nel procedimento amministrativo*, Milano, 1996.
- Zizzo G., *Clausola antielusione e capacità contributiva*, in *Rass. trib.*, 2009.

Jacek Janusz Mrozek*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Filia w Ełku

ORCID: 0000-0002-7260-3308

Dziennikarski obowiązek rzetelnego informowania w świetle prawa prasowego i kodeksów etyki zawodowej

Wprowadzenie

Wolność prasy (mediów) realizuje prawo obywateli do rzetelnej, czyli prawdziwej, uczciwej, jasnej, niewprowadzającej w błąd i odpowiedzialnej informacji¹. W doktrynie prawa konstytucyjnego dominuje pogląd, iż wolność prasy jest pochodną wolności myśli. Wolność myśli może zaś znaleźć uzewnętrznienie tylko w przypadku istnienia wolności wypowiedzi².

W doktrynie i orzecznictwie wolność wypowiedzi definiowana jest jako wolność prezentacji poglądów w różnej formie, w sposób widoczny dla innych³. Służy temu zaawansowanie techniki, a co za tym idzie, rozwój środków masowego komunikowania. Podążając tym torem rozważań, znaczna część konstytucjonalistów twierdzi, że wolność prasy jest kwalifikowaną postacią wolności wypowiedzi⁴.

Wolność mediów jest jedną z „wolności politycznych”, które w praktyce mogą doznawać ograniczeń z uwagi na konieczność zapewnienia wolności jednostki⁵. Tak więc wolność prasy nie ma i nie może mieć charakteru absolutnego w postaci nieskrępowanej niczym swobody działania, a tym bardziej nie sposób jej traktować jako samoistnego źródła wartości⁶.

---

* Dr, dyrektor Filii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Ełku, profesor Gdańskiej Szkoły Wyższej, Associate Professor Apsley Bussines School of London University, adwokat

¹ Zob. S. Urbanowicz, *Wolność prasy pod względem prawnym*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1929 nr 50, s. 748–749 oraz nr 51, s. 763–764.

² Z. Krupa, *Regulacja wolności prasy w polskim porządku prawnym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2005 nr 67, s. 118 i n.

³ Por. J. Sobczak, *Prawo prasowe*, Warszawa 2000, s. 153 i n.

⁴ Por. A. Frankiewicz, *Regulacja wolności wypowiedzi w polskim porządku prawnym*, [w:] *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Preisner, Warszawa 2002, s. 366.

⁵ Por. M. Potulicki, *Wolność i odpowiedzialność prasy*, „Współczesna Myśl Prawnicza” 1938 nr 4, s. 1 i n.

⁶ *Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12 listopada 2003 roku (V KK 52/03)*, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa” 2004 nr 3, poz. 24; S. Hoc, *Glosa do postanowienia*

Rzetelne informowanie w świetle prawa prasowego

Zgodnie z art. 12 ust. 1 pkt 1 *ustawy z dnia 26 stycznia 1984 roku Prawo prasowe*⁷ dziennikarz jest obowiązany zachować szczególną staranność i rzetelność przy zbieraniu i wykorzystaniu materiałów prasowych.

Niestety, nie ma legalnej definicji staranności. Jedyne przepisy, które traktują o staranności to art. 355 § 1 kodeksu cywilnego, który brzmi: „Dłużnik obowiązany jest do staranności ogólnie wymaganej w stosunkach danego rodzaju”. Przy badaniu przymiotu należytej staranności niezbędne jest odwołanie do trzech mierników. Po pierwsze, będzie to miernik stosunku prawnego, a więc danego modelu obligacyjnego. Po drugie staranność ma być „ogólnie wymagana”, czyli dłużnik ma zachować staranność niezbędną do wykonania zobowiązania. Po trzecie dopuszczalne jest indywidualizowanie miary staranności przez dany stosunek prawny. Jeśli dłużnikiem jest wybitny specjalista, powinien on skorzystać ze specjalistycznej wiedzy jaką posiada. Niedostosowanie się specjalisty do oczekiwanego standardu będzie powodować ocenę jego działania jako niestaranego⁸.

Z pomocą zakresie definicji staranności przychodzi doktryna prawa. W doktrynie staranność to: dokładność, pilność, sumiennosc, troskliwość, gorliwość, dbałość o szczegóły. Staranność w przygotowaniu publikacji prasowych jest jedną z podstawowych zasad działalności prasowej, a jej naruszenie uzasadniać może odpowiedzialność prawną⁹. Pod pojęciem zaś rzetelności należy rozumieć: uczciwość, solidność, obowiązkowość, konkretność, odpowiedzialność za słowo¹⁰.

B. Michalski wymienia trzy stopnie staranności. Najniższym stopniem staranności jest tak zwana niezbędna staranność polegająca na wykonywaniu podstawowych czynności w oparciu o wiedzę i umiejętności niezbędne w konkretnym zawodzie. Średnim stopniem staranności jest tzw. należyta staranność, która polega na dokonywaniu typowych czynności w oparciu o wyższe umiejętności i kwalifikacje zawodowe. Wreszcie najwyższym stopniem staranności jest tzw. szczegól-

---

wienia Sądu Najwyższego z dnia 12 listopada 2003 roku (V KK 52/03), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2005 nr 2, poz. 25 k; Zob. W.Johann, *Wolność wypowiedzi w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, „Trybunał Konstytucyjny. Księga XV-lecia” 2001, s. 134.

⁷ *Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 roku Prawo prasowe* (Dz.U. z 2018 r., poz. 1914).

⁸ Z. Banaszyński, P. Granecki, *O istocie należytej staranności*, „Palestra” 2002 nr 7–8, s. 20 i n.

⁹ *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 13 sierpnia 1991 roku (I ACr 202/91)*, „Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych i Sądu Najwyższego” 1992 nr 1, poz. 5.

¹⁰ J. Sobczak, *Ustawa – prawo prasowe. Komentarz*, Warszawa 1999, s. 153; M. Domagalski, *Przez staranność do prawdy*, „Rzeczpospolita” 2005 nr 295, s. 2; M. Pionkowska, *Rzetelność dziennikarska tak samo ważna jak prawda*, „Gazeta Prawna” 2006 nr 13, s. 21; A. Karpowicz, *Wolność słowa a odpowiedzialność*, „Palestra” 1993 nr 12, s. 59 i n.; B. Kordasiewicz, *Jednostka wobec środków masowego przekazu*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 45.

na staranność mająca charakter wyjątkowy, polegająca na wykonaniu wszystkich możliwych czynności (do granic możliwości) w oparciu o wysokie i specjalistyczne kwalifikacje zawodowe. Ten rodzaj staranności występuje raczej rzadko i jest związany z wykonywaniem zawodu, gdzie skutki błędu lub niedopatrzenia mogą stanowić istotne zagrożenie dla jednostki i społeczeństwa¹¹. Takim zawodem jest między innymi zawód dziennikarza¹².

Wykazanie staranności i rzetelności decyduje o odpowiedzialności prawnej dziennikarzy. Jeżeli dziennikarz działając w obronie interesu społecznie uzasadnionego, zachował szczególną staranność i rzetelność przy zbieraniu i wykorzystaniu materiału prasowego jego opublikowanie nie jest działaniem bezprawnym, także wtedy, gdy okaże się, że materiał ten zawiera informacje nieprawdziwe¹³. Wykazanie tych okoliczności przez dziennikarza uchyla bezprawność jego działania¹⁴.

Należy jednak zauważyć, że nawet prawdziwość informacji zawartych w materiale prasowym nie zawsze wyłącza bezprawność działania dziennikarza, istotne znaczenie mają bowiem właściwa forma i sposób ujęcia wypowiedzi dziennikarskiej¹⁵. Tak samo o wypełnieniu obowiązku staranności i rzetelności nie świadczy sam fakt powołania się dziennikarza na źródło informacji, chociażby informacje były błędne¹⁶.

Niezbędnymi warunkami dla takiej sytuacji musi być łączne spełnienie następujących przesłanek: 1) dziennikarz był przekonany o prawdziwości zarzutu w trakcie zbierania i wykorzystywania zebranych informacji; 2) dziennikarz wykazał, że podjął wszelkie możliwe i racjonalne starania zmierzające do weryfikacji zebranych informacji; 3) zarzut dotyczy osoby pełniącej wysokie funkcje w państwie; 4) za publikacją informacji przemawia uzasadniony interes publiczny¹⁷.

Dla przykładu, za bezprawne w rozumieniu art. 24 § 1 kodeksu cywilnego, nie może być uznane opublikowanie materiału prasowego naruszającego dobra oso-

¹¹ B. Michalski, *Dziennikarski obowiązek poszukiwania i przedstawiania prawdy*, „Prasa Techniczna” 1988 Nr 1, s. 17.

¹² L. Szot, *Wolności dziennikarza w polskim systemie prawnym*, Wrocław 2003.

¹³ W. Gontarski, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 maja 2004 roku (I CKN 463/01)*, „Gazeta Sądowa” 2004 nr 4, s. 35; A. Balon, *Granice między wolnością słowa i prawem do informacji a prawem jednostki do ochrony czci – wybrane zagadnienia*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2005 nr 2, s. 33 i n; I. Lewandowska, *Dziennikarz odpowiada tylko za swoją nierzetelność*, „Rzeczpospolita” 2005 nr 42, s. C1.

¹⁴ M. Warchoł, *Staranność i rzetelność jako kryterium odpowiedzialności*, „Gazeta Prawna” 2005 nr 46, s. 31.

¹⁵ R. Tymiec, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 27 lutego 2003 roku (IV CKN 846/00)*, „Państwo i Prawo” 2005 nr 2, s. 120.

¹⁶ *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 26 maja 2000 roku (I ACa 1421/99)*, „Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych” 2001 nr 11, poz. 60.

¹⁷ Zob. J. Barta, R. Markiewicz, *Bezprawność naruszenia dobra osobistego wobec rozpowszechniania w prasie nieprawdziwych informacji*, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar, Kraków 2005, s. 799.

biste, gdy okaże się, że zawiera on informacje nieprawdziwe, jeżeli dziennikarz, działając w obronie uzasadnionego interesu społecznego, zachował szczególną staranność i rzetelność przy zbieraniu i wykorzystaniu tego materiału¹⁸. Działanie dziennikarza, które nie jest bezprawne, nie może zaś powodować jego odpowiedzialności za naruszenie dóbr osobistych¹⁹.

Wymóg szczególnej staranności należy rozumieć jako zalecenie kierunkowe, wskazujące na zasady oceniania zachowania dziennikarza m.in. przez sądy. Wymóg ten zakłada każdorazową potrzebę konstruowania modelu działania o szczególnie surowych, wymagających kryteriach, stanowiących wzorzec, z którym porównać należy kwestionowane zachowanie dziennikarza podczas wykorzystywania zebranych informacji²⁰.

Za wypełnienie obowiązku szczególnej staranności może być uznane podanie źródła wiadomości, jeżeli wszelkie okoliczności uzasadniają je jako wiarygodne, zwłaszcza gdy osoba lub organ udzielający informacji nie jest bezpośrednio zainteresowany sprawą²¹. W takiej sytuacji dziennikarz nie ma obowiązku przeprowadzania dowodu prawdy – ani w postępowaniu cywilnym, ani w karnym. Jeśli nawet poda nieprawdę i przez to naruszy czyjeś dobra osobiste, będzie mógł powoływać się na prawo do błędu nieodpartego i uniknie wszelkiej odpowiedzialności prawnej²².

Logicznie rzecz biorąc, na podstawie przepisów szczególnych (prawa prasowego) otrzymał on określone prawo podmiotowe nie po to, żeby później nakładać na niego sankcje zawarte w przepisach ogólnych (kodeksu cywilnego czy kodeksu karnego)²³. Działanie dziennikarza z zachowaniem szczególnej staranności

---

¹⁸ K. Świąćka, *Kryterium społecznie uzasadnionego interesu w ramach dozwolonej krytyki*, „Przełęcz Sądowy” 2008 nr 5, s. 101 i n.; E. Nowińska, *Dziennikarz „wyjęty spod prawa”, czyli prawo do błędu*, [w:] *Media a integracja europejska*, red. T. Sasińska-Klas, A. Hess, Kraków 2004, s. 171 i n.

¹⁹ *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 14 maja 2003 roku (I CKN 463/01)*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2004 nr 2, poz. 22; R. Radwański, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 maja 2003 roku (I CKN 463/01)*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2004 nr 2, poz. 22 c; R. Tymiec, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 maja 2003 roku (I CKN 463/01)*, „Państwo i Prawo” 2004 nr 4, s. 120; T. Grzeszak, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 maja 2003 roku (I CKN 463/01)*, „Przełęcz Prawa Handlowego” 2004 nr 3, s. 55 i n.; I. Lewandowska, *Rzetelnie i starannie, choć nie zawsze prawdziwie*, „Rzeczpospolita” 2003 nr 174, s. C4.; Zob. też M. Safjan, *Rzetelnie a więc uczciwie*, „Rzeczpospolita” 2001 nr 152, s. C1 i n.

²⁰ *Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 17 października 2002 roku (IV KKN 634/99)*, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa” 2003 nr 3–4, poz. 33; *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 października 2005 roku (II KK 75/2005)*, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych” 2005, poz. 1873.

²¹ *Prawo prasowe. Pierwsza interpretacja ustawy*, „Rzeczpospolita”, broszura informacyjna, 1984, s. 18.

²² Stann (pseud.), *Prawo do błędu*, „Prasa Polska” 1967, s. 13.

²³ W. Gontarski, *Ile prawdy w prawdzie*, „Rzeczpospolita” 2004 Nr 159, s. C3.

i rzetelności przy zbieraniu oraz wykorzystywaniu materiałów prasowych nie może jednak odebrać prawa do sprostowania nieprawdziwych, a naruszających cześć zarzutów²⁴. Jeżeli zarzut sformułowany przez dziennikarza okaże się nieprawdziwy, dziennikarz zobowiązany jest do jego odwołania²⁵.

Naruszenie przez dziennikarza obowiązku ochrony dóbr osobistych, upoważnia osobę pokrzywdzoną – nawet wówczas, gdy dziennikarz zachował szczególną staranność i rzetelność przy zbieraniu i wykorzystaniu materiałów prasowych – do skutecznego poszukiwania tej ochrony na drodze sądowej²⁶.

Analizując przedmiotowe zagadnienie należy podkreślić, że staranność zawodowa wymaga posiadania odpowiedniego poziomu wykształcenia oraz wysokiego stopnia biegłości osiągniętego dzięki praktyce i dalszemu doskonaleniu zawodowemu²⁷. Są to wymagania dotyczące odpowiedniego poziomu wykształcenia, a nie „minimum wiadomości z danej dziedziny”, co prowadzić może do zaniżania wymagań. Chodzi o wykazanie w działaniu (tj. w obrębie aktywności zawodowej) posiadanych wiadomości odpowiadających stopniowi i profilowi wykształcenia, zarówno ogólnego, jak specjalistycznego. Wymagania dotyczą też kwalifikacji fachowych ponad poziom przygotowania szkolnego, osiągniętych dzięki praktyce, dzięki zaawansowanemu stopniowi technicznej biegłości, dzięki znajomości rozwiązań i metod wypracowanych przez praktykę, czasem praktykę danego zakładu pracy, danego środowiska itd.²⁸.

Szczególna rzetelność i staranność nakazana przez przepisy prawa prasowego wymaga, ażeby dziennikarz był specjalistą w danej dziedzinie. Jeśli jednak nim nie jest,

---

²⁴ J. Sobczak, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 10 września 1999 roku (III CKN 939/98)*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2000 Nr 6, poz. 94, s. 310.

²⁵ *Uchwała Składu Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 2005 roku (III CZP 53/04)*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2005 nr 9, poz. 110; Z. Radwański, *Glosa do uchwały Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 2005 roku (III CZP 53/04)*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2005 nr 9, poz. 110 c; J. Sieńczyło-Chlabicz, *Glosa do uchwały Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 2005 roku (III CZP 53/04)*, „Państwo i Prawo” 2005 nr 7, s. 113–118; P. Sobolewski, *Glosa do uchwały Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 2005 roku (III CZP 53/04)*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2005 nr 12, poz. 144 c; W. Gontarski, *Glosa do uchwały Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 2005 roku (III CZP 53/04)*, „Gazeta Sądowa” 2007 nr 7–8, s. 43.

²⁶ *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 listopada 2002 roku (II CKN 1293/00)*, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 2004 nr 2, poz. 27; J. Sieńczyło-Chlabicz, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 7 listopada 2002 roku (II CKN 1293/00)*, „Państwo i Prawo” 2004 nr 4, s. 116; P. Sobolewski, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 7 listopada 2002 roku (II CKN 1293/00)*, „Przegląd Sądowy” 2005 nr 7/8, s. 246; R. Tymiec, *Wypowiedzi ocenne a ochrona czci*, „Glosa” 2005 nr 1, s. 69; Tenże, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 7 listopada 2002 roku (II CKN 1293/00)*, „Glosa” 2005 nr 1, s. 69.

²⁷ M. Sośniak, *Cywilnoprawna ocena staranności zawodowej*, „Nowe Prawo” 1980 nr 2, s. 21.

²⁸ Tenże, *Należyta staranność*, Katowice 1980, s. 187 i n.

a chce postawić konkretnej osobie zarzut postępowania niezgodnego z przepisami, to powinien przedtem skonsultować się ze specjalistą znającym daną dziedzinę²⁹.

Wymóg szczególnej staranności dotyczy także obowiązku niedopuszczenia do publikacji tych reklam lub ogłoszeń, które w sposób oczywisty naruszają cudze prawa, jak również niepublikowania kolejnej reklamy lub ogłoszenia tej samej treści, jeżeli zainteresowany po opublikowaniu pierwszego wskazuje na jego bezprawność³⁰. Zgodnie z art. 36 ust. 4 prawa prasowego wydawca i redaktor mają prawo odmówić zamieszczenia ogłoszenia i reklamy, jeżeli ich treść lub forma jest sprzeczna z linią programową bądź charakterem publikacji. Prasa korzysta także ze swobody umów i wolności gospodarczej. Może odmówić płatnych ogłoszeń reklamowych nie tylko w sytuacjach, w których jest to wyraźnie nakazane albo dopuszczone przez prawo³¹. Wydawca co prawda nie jest autorem płatnego ogłoszenia reklamowego, jednak odpowiada za jego treść, jeżeli jest ona sprzeczna z prawem lub zasadami współżycia społecznego (art. 36 ust. 2 w związku z art. 42 ust. 2 prawa prasowego)³².

Staranność zawodowa dotyczy również sprawozdawczości sądowej. Dziennikarz dopełnia należytej staranności, gdy jego sprawozdanie sądowe jest zgodne z ustaleniami zawartymi w wyroku sądu lub akcie oskarżenia. Nie musi wtedy obawiać się odpowiedzialności cywilnej z powodu samej zmiany tych ustaleń w ostatecznym rozstrzygnięciu sprawy³³. Cięży jednak na dziennikarzu obowiązek sprostowania informacji, jeżeli oskarżony zostanie uniewinniony. Zgodnie z art. 24 kodeksu cywilnego dziennikarz ma obowiązek dopełnienia czynności potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego³⁴. Przekazywane informacje, nawet prawdziwe i zebrane przez organ do tego powołany, powinny mieć zwią-

²⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 października 2004 roku (IV CK 83/2004), „Rzeczpospolita” 2004 nr 237, s. C1.

³⁰ W. Bryc, *Naruszenie dóbr osobistych w reklamie*, „Palestra” 2001 nr 5–6, s. 57.

³¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 stycznia 2007 roku (I CSK 376/06), „Rzeczpospolita” 2007 nr 16, s. C2.

³² J.M. Karolczak, *Odpowiedzialność prawna za ogłoszenia prasowe (reklamy). Opinia prawna*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych” 2007 nr 2, s. 181; I. Lewandowska, *Wydawca odpowiada za ogłoszenia*, „Rzeczpospolita” 2004 nr 165, s. C1; R. Trzaskowski, *Przyczyny odmowy publikacji ogłoszenia lub reklamy w świetle art. 36 prawa prasowego*, „Państwo i Prawo” 2007 nr 1, s. 79 i n.

³³ T. Kucharski, *Cześć na miarę potrzeb*, „Gazeta Sądowa” 1974 nr 9, s. 7; Zob. też J. Musioł, E. Wóderska, *Różne środki wspólne cele. Sąd a prasa*, „Prawo i Życie” 1977 nr 16, s. 5–6; M. Nawara, *Przestępczość i proces karny w programach informacyjnych polskiej telewizji publicznej w świetle badań empirycznych*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1997 nr 3–4, s. 69–79; S. Waltoś, *Zasada domniemania niewinności a środki masowego przekazu*, „Studia Iuridica” 1997 nr 33, s. 223–232.

³⁴ T. Kucharski, *Komu cześć?*, „Prasa Polska” 1975 nr 12, s. 28; B. Michalski, *Telewizja na sali sądowej*, „Prawo i Życie” 1974 nr 9, s. 13.

zek z toczącym się postępowaniem. W przeciwnym wypadku takiego działania nie można by było uznać za pozbawione znamion bezprawności³⁵.

Rzetelne informowanie w świetle kodeksów etyki zawodowej

Etyka zawodowa należy do etyk stosowanych. Najczęściej etyki stosowane odwołują się do takich wartości jak: dobro publiczne, interes publiczny, sprawiedliwość, równość obywateli wobec prawa, równość szans, wolność, pozostawiając sztukę definiowania tych wartości normatywnym teoriom filozoficznym i moralności. Etyka stosowana obejmuje wiele dziedzin naszego życia i zawiera m.in. etykę profesjonalną (lekarzy, inżynierów, adwokatów, architektów, doradców podatkowych, dziennikarską), a także etykę obywatelską, etykę stosunków międzynarodowych, etykę technologii informatycznych, bioetykę oraz etykę biznesu, etykę publiczną i etykę administracji publicznej³⁶.

Spśród pierwszych etycznych unormowań międzynarodowych dotyczących dziennikarzy należy wymienić Deklarację Zasad Międzynarodowej Federacji Dziennikarzy (FIJ),³⁷ która już po pierwszej wojnie światowej podjęła próby tworzenia międzynarodowych unormowań prasowych. W dążeniach tych federacja ograniczyła się do walki z nieprawdziwymi wiadomościami. W efekcie tych dążeń w dniu 12 października 1931 roku utworzono Międzynarodowy Trybunał Honorowy w Hadze, mający na celu „rozbrojenie moralne” przez zwalczanie nieprawdziwych wiadomości. Trybunał jednak nigdy się nie zebrał i nie podjął żadnego orzeczenia. Stał się więc wspomnieniem historycznym.

W lipcu 1938 roku Związek Wydawców usiłował na kongresie w Rzymie pójść inną drogą w walce z nieprawdziwymi wiadomościami, a mianowicie drogą sprostowań zawierających prawdziwą wersję faktów sfalszowanych i zniekształconych. Sprostowania te miały być przesyłane za pośrednictwem organizacji wydawców (FIADDE)). I ta droga nie dała żadnego rezultatu.

Utworzona na zjeździe w Nicei w marcu 1938 roku (wzięło w nim udział 125 redaktorów z 35 krajów świata) Międzynarodowa Federacja Redaktorów Naczelnych opracowała zasady walki z nieprawdziwymi wiadomościami, które również nie znalazły żadnego zastosowania.

---

³⁵ A. Kopff, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 30 kwietnia 1980 roku (II CR 71/80)*, „Nowe Prawo” 1983 nr 3, s. 146.

³⁶ B. Kudrycka, *Etyka w życiu publicznym*, „Kontrola Państwa” 1998 nr 2, s. 1.

³⁷ *Deklaracja zasad Międzynarodowej Federacji Dziennikarzy (FIJ)* uchwalona podczas II Światowego Kongresu, który odbył się w Bordeaux w dniach 25–28 kwietnia 1954 roku, z poprawką przyjętą podczas XVIII Światowego Kongresu w Helsinkach w dniach 2–6 czerwca 1989 roku.

II wojna światowa przerwała dalsze próby. Odżyły one dopiero w Organizacji Narodów Zjednoczonych, a dokładnie UNESCO³⁸, pod auspicjami którego powstała Deklaracja Meksykańska z 1980 roku i Deklaracja Paryska z 1983 roku, przyjęte na spotkaniach konsultacyjnych międzynarodowych i regionalnych organizacji dziennikarzy³⁹.

W tworzenie systemu etycznego w zawodzie dziennikarza zaangażowało się także Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy, uchwalając w dniu 1 lipca 1993 roku Rezolucję Nr 1003 z w sprawie etyki dziennikarskiej⁴⁰, w której wytyczono zasady etyczne dla dziennikarzy. Wyrażano przy tym przekonanie, że będą one stosowane przez dziennikarzy w całej Europie. Według tych unormowań prawo jednostki do ochrony życia prywatnego musi być przestrzegane. Osoby zajmujące się działalnością polityczną muszą mieć zagwarantowaną ochronę prywatności, z wyjątkiem tych sytuacji, gdy ich życie prywatne może mieć związek z ich działalnością publiczną. Fakt, że osoba piastuje publiczne stanowisko, nie pozbawia jej prawa do poszanowania jej prywatności.

Ponadto w zawodzie dziennikarza nie można stosować zasady, że cel uświęca środki i metody, informacja zatem musi być uzyskana prawnymi i etycznymi metodami. Na żądanie osoby zainteresowanej media zobowiązane są sprostować automatycznie i szybko, z zachowaniem wszelkich formalności, każdą opublikowaną informację lub opinię, która jest nieprawdziwa i zawiera błędy. Ustawodawstwo krajowe powinno stwarzać odpowiednie sankcje w stosunku do dziennikarzy, jak również uwzględnić możliwości odszkodowania⁴¹.

Według zapisów powyższego dokumentu media mają obowiązek obrony wartości demokratycznych – poszanowania ludzkiej godności, tolerancji, pokojowego rozwiązywania sporów, przeciwstawianie się przemocy, językowi nienawiści i konfrontacji, a także dyskryminacji. Media mają odgrywać większą rolę w ograniczaniu napięć, przyczyniać się do wzajemnego zrozumienia, tolerancji i zaufania⁴².

W Polsce kodeksy etyczne uchwalone zostały przez Stowarzyszenia Dziennikarskie i inne podmioty⁴³. Wyjątkowym dokumentem wśród wyżej wymienionych jest „Karta Etyczna Mediów” przyjęta przez wszystkie stowarzyszenia

---

³⁸ M. Krzepakowski, *Z problematyki wolności prasy*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957 nr 1, s. 81 i n.

³⁹ Zob. A. Rusinek, *Podstawowe zasady etyki dziennikarskiej*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1980 nr 3, s. 159–162.

⁴⁰ *Rezolucja 1003 Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z dnia 1 lipca 1993 roku w sprawie etyki dziennikarskiej*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1994 nr 3–4, 158.

⁴¹ *Ibidem*, pkt 23, 24 i 25.

⁴² R. Bartoszcze, *Rada Europy a wolność wypowiedzi*, Kraków 1999, s. 282.

⁴³ Zob. A. Borkowska, *Dziennikarze i organizacje dziennikarskie*, [w:] *Media i dziennikarstwo w Polsce 1989–1995*, red. G. Gerda, I. Rutkiewicz, K. Schliep, Kraków 1996, s. 212–218.

dziennikarskie oraz niektóre organizacje nadawców i wydawców (m.in. Telewizję Polską, Polskie Radio i Unię Wydawców Prasy)⁴⁴. Inspiratorem i propagatorem tego dokumentu było rzymskokatolickie Duszpasterstwo Środowisk Twórczych⁴⁵.

Z takiego pluralizmu unormowań wyłaniają się trzy podstawowe grupy kodeksów etycznych dziennikarzy: 1) podstawowe, odnoszące się do wszystkich dziennikarzy; 2) szczególne, odnoszące się jedynie do członków związku, stowarzyszenia itp.; 3) szczegółowe, odnoszące się do pracowników-dziennikarzy zatrudnionych lub związanych w innej formie z konkretnym pracodawcą⁴⁶.

Z analizy dziennikarskich kodeksów etycznych w Polsce wynika, że podstawowym obowiązkiem etycznym dziennikarza jest poszukiwanie i publikowanie prawdy, przy czym niedozwolone jest manipulowanie faktami. Komentarz własny czy hipotezy autora powinny być wyraźnie oddzielone od informacji. W sytuacjach konfliktowych obowiązuje szczególna staranność w dotarciu do źródeł informacji wszystkich stron sporu. W razie trudności dotarcia do jednej ze stron sporu obowiązuje stwierdzenie, iż są to dane częściowe⁴⁷.

Przy zbieraniu i wykorzystywaniu materiałów dziennikarz nie może posługiwać się metodami nagannymi moralnie i sprzecznymi z prawem. Powinien zachowywać szczególną staranność i rzetelność, zwłaszcza sprawdzić wiarygodność uzyskanych wiadomości lub podać ich źródło⁴⁸.

Autor materiału dziennikarskiego zobowiązany jest przedstawiać rzeczywistość niezależnie od swoich poglądów i rzetelnie relacjonować różne punkty widzenia, przy tym ma dbać o to, by jego prywatne kontakty z politykami lub ludźmi biznesu nie wpływały negatywnie na bezstronność informacji i opinii⁴⁹.

Ponadto, dziennikarz ma rzetelnie ukazywać całą różnorodność wydarzeń i zjawisk w kraju i za granicą. Nie wolno mu manipulować informacją. Obowiązuje go skrupulatna ocena źródeł, sprawdzenie prawdziwości dostępnych informacji oraz rzetelność w ich przekazywaniu. Język jego wypowiedzi powinien być staranny, musi unikać wulgaryzmów i określić obscenicznych⁵⁰.

W celu zachowania szczególnej staranności, rzetelności i uczciwości dziennikarz jest zobowiązany do przestrzegania zasady prawdomówności. Gdy informacja okaże się fałszywa lub nieścisła, zobowiązany jest do sprostowania z własnej

⁴⁴ I. Dobosz, *Prawo i etyka w zawodzie dziennikarza*, Warszawa 2008, s. 131 i nn.

⁴⁵ W. Pisarek, *Kodeksy etyki dziennikarskiej*, [w:] *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków 1996, s. 429.

⁴⁶ B. Golka, B. Michalski, *Etyka dziennikarska a kwestie informacji masowej*, Warszawa 1989, s. 84.

⁴⁷ Zob. J.J. Mrozek, *Kodeksy etyki dziennikarstwa i komunikacji społecznej*, Warszawa 2014.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 63.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 107.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 49.

inicjatywy. Żaden motyw, żadne naciski czy inspiracje nie usprawiedliwiają podania fałszywych czy niesprawdzonych informacji⁵¹.

Zakończenie

Z lektury prawa prasowego i kodeksów etyki dziennikarskiej wynika, że głównym obowiązkiem dziennikarzy jest poszukiwanie i dochodzenie do prawdy w sposób ściśle związany z wymogami prawnymi przewidującymi odpowiedzialność prawną za opublikowanie nieprawdziwych wiadomości⁵². Ten obowiązek w przepisach prawa i kodeksów etycznych powiązany z zasadą rzetelności zawodowej dziennikarza⁵³. Dlatego dziennikarz kłamstwo musi uznać za przestępstwo, a prawdę za wartość najwyższą⁵⁴.

Kryterium działania dziennikarskiego, jakim jest przekazywanie prawdy traci swoje znaczenie wraz z brakiem troski o rozgraniczenie informacji od kształtowania opinii, bliskiego działaniom propagandowym⁵⁵. Dzieje się tak wtedy, gdy relacje zdarzeń bywają ograniczane i zamazywane ich oceną, komentarzem, supozycją, kiedy prasa podporządkowuje swe funkcje informacyjne zadaniom opiniotwórczym zleconym przez władzę⁵⁶.

Podstawową zasadą aktów etycznych jest to, że są dobrowolnie przyjmowane przez członków danej grupy zawodowej. Powoduje to, że w braku akceptacji zasad etycznych przez część członków tej grupy nie można stosować do nich sankcji związanych z tymi zasadami. W związku z tym poziom etyki zawodowej zależy w dużej mierze od akceptacji norm etycznych w kręgu grupy zawodowej, której one dotyczą⁵⁷.

Warunkiem koniecznym (ale nie jedynym) rzetelnego dziennikarstwa jest profesjonalizm podparty dobrym warsztatem⁵⁸. Poziom wykształcenia polskich dziennikarzy jest kwestią drażliwą i wzbudzającą emocje. W świetle polskiego

⁵¹ *Ibidem*, s. 53.

⁵² M. Pionkowska, *Dziennikarz musi odpowiadać za opublikowane informacje*, „Gazeta Prawna” 2007 nr 59, s. 19; Zob. Sobczak J., *Dziennikarskie prawa i obowiązki wobec wyzwań XXI wieku*, „Studia Medioznawcze” 2001 Nr 3, s. 9–14.

⁵³ B. Michalski, *Zakres ochrony dziennikarskiej etyki normatywnej*, „Prasa Techniczna” 1990 nr 3, s. 2.

⁵⁴ K. Czuba, *O odpowiedzialności dziennikarza*, [w:] *Kultura i prawo, T. II, Wolność mediów*, red. J. Krukowski, O. Theisen, Lublin 2000, s. 189.

⁵⁵ Zob. B. Sujka, *Wybrane aspekty prawne działalności propagandowej poprzez środki masowego przekazu*, „Sprawy Międzynarodowe” 1970 nr 12, s. 21–32.

⁵⁶ B. Golka, *Etyka dziennikarska: utopia czy ratunek?*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1995 nr 1–2, s. 25.

⁵⁷ R. Tomczyk, *Etyka dziennikarska w świetle orzecznictwa Naczelnego Sądu Dziennikarskiego SDRP*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1995 nr 1–2, s. 58.

⁵⁸ J. Pleszyński, *Etyka dziennikarska*, Warszawa 2007, s. 132.

prawa prasowego dziennikarstwo jest zawodem otwartym, a więc takim, którego wykonywanie nie jest obwarowane koniecznością legitymowania się dyplomem studiów dziennikarskich. Co prawda przyjmuje się założenie, że dziennikarz powinien mieć wyższe wykształcenie (w jakiegokolwiek dziedzinie), ale nigdy nie przemawiano się zbyt ostrzeżeniem tej zasady ani w przeszłości, ani tym bardziej współcześnie. Ponieważ wielu przedstawicieli elity zawodowej nie ma wyższego wykształcenia, to oni właśnie dość powszechnie lansują tezę, że „dziennikarzem trzeba się urodzić”, że jest to sprawa talentu, a nie wykształcenia⁵⁹.

Zwykle środowiskowe kodeksy, z natury ogólne, dotyczą niesprecyzowanych ideałów i nie przewidują rzeczywistych kar z ich naruszenie. Powody tych łagodnych rozwiązań są oczywiste⁶⁰. Z badań przeprowadzonych przez S. Mocka i jego współpracowników wynika, że większość dziennikarzy nie widzi potrzeby formułowania kodeksów etycznych. Uważają oni, że do wykonywania zawodu dziennikarza wystarczą ogólne, uniwersalne zasady etyczne, dziennikarz zaś powinien kierować się sumieniem i intuicją moralną, której żaden kodeks nie jest w stanie zastąpić. Pojawiają się także obawy, że kodeksy etyczne mogłyby być narzędziem ograniczenia niezależności dziennikarza⁶¹. Z poglądem takim nie sposób się jednak zgodzić. Przede wszystkim zauważyć należy, że zawodowe kodeksy etyczne określają zasady postępowania osób wykonujących dany zawód, jednak ich celem nie jest dobro tych osób, lecz dobro grupy społecznej, dla której przeznaczone są wytwory ich pracy. Zadaniem kodeksu etycznego nie powinno być zabezpieczanie dziennikarzy, tylko zagwarantowanie przestrzegania praw przysługujących odbiorcy⁶².

Warto na zakończenie zwrócić uwagę, że w działalności mediów bardzo niebezpiecznym i powszechnie występującym zjawiskiem jest neocenzura, czyli stosowanie autocenzury wewnątrzredakcyjnej wobec materiałów redakcyjnych⁶³. Jej siła wynika ze słabości systemu prawnego pozwalającego na ubezwłasnowolnienie dziennikarzy⁶⁴.

Takie zjawisko sprzyja stosowaniu manipulacji. Nie jest przecież tajemnicą, że za pomocą informacji można sterować ludźmi⁶⁵, czyli wywierać istotny wpływ nie tyle na opinie ludzkie, ile na kierunki (tj. zakres i hierarchię myślenia). Co praw-

---

⁵⁹ K. Pokorna-Ignatowicz, *Etyka we współczesnym polskim dziennikarstwie*, [w:] *Media a integracja europejska*, red. T. Sasińska-Klas i A. Hess, Kraków 2004, s. 180.

⁶⁰ I. Walters, *Etyka mediów a prawo*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1995 nr 1–2, s. 14.

⁶¹ S. Mocek, *Dziennikarze po komunizmie*, Warszawa 2006, s. 113.

⁶² P. Czarnecki, *Etyka mediów*, Warszawa 2008, s. 29 i n.

⁶³ Zob. A. Młynarska-Sobaczewska, *Wewnątrzredakcyjna wolność wypowiedzi medialnej*, [w:] *Wolność słowa w mediach*, red. D. Górecki, Łódź 2003, s. 113–139.

⁶⁴ B. Michalski, *Neocenzura*, „Jurysta” 1995 nr 8–9, s. 11.

⁶⁵ Zob. J. Kossecki, *Elementy nowoczesnej wiedzy o sterowaniu ludźmi*, Kielce 2001; J. Kossecki, *Cybernetyka społeczna*, Warszawa 1975; J. Kossecki, *Metacybernetyka*, Kielce–Warszawa 2005.

da media nie decydują o tym, co ludzie myślą, ale mają zasadniczy wpływ na to, o czym myślą⁶⁶ – czego przykładem jest współczesny system medialny w Federacji Rosyjskiej w dobie wojny prowadzonej przeciwko Ukrainie.

* * *

Journalistic duty to provide reliable information in the light of press law and codes of professional ethics

(summary)

The aim of this article is an attempt to analyse the provisions of the press law and journalistic codes of ethics in the field of standards requiring reliable information.

The analysis shows that the main duty of journalists is to search and find the truth. This task is closely related to the principle of professional solidity and diligence. The concept of reliability should be understood as: honesty, reliability, duty, concreteness and responsibility for the word. And diligence is: accuracy, urgency, scrupulousness, thoughtfulness, zeal and attention to detail.

In order to maintain solidity and diligence, a journalist is obliged to adhere to the principle of truthfulness. Therefore, when the information provided by him turns out to be false or inaccurate, he is obliged to correct it on his own initiative or at the request of the person concerned.

The quoted sources of legislation, judicature, legal doctrine and codes of journalistic ethics prove that journalists in Poland are legally and morally obliged to provide reliable information to citizens. However, it should be noted that the analysed regulations lack sanctions for journalists' failure to comply with this obligation, which gives them room for abuse in this regard.

Wykaz literatury:

- Balon A., *Granice między wolnością słowa i prawem do informacji a prawem jednostki do ochrony czci – wybrane zagadnienia*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2005 nr 2.
Banaszyński Z., Granecki P., *O istocie należytej staranności*, „Palestra” 2002 nr 7–8.
Barta J., Markiewicz R., *Bezprawność naruszenia dobra osobistego wobec rozpowszechniania w prasie nieprawdziwych informacji*, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar, Kraków 2005.

---

⁶⁶ B. Łódzki, *Agresja, przemoc i terror w telewizyjnych programach informacyjnych w Polsce*, [w:] *Media masowe w demokratyzujących się systemach politycznych. W drodze do wolności słowa i mediów*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wrocław 2006, s. 166.

- Bartoszcze R., *Rada Europy a wolność wypowiedzi*, Kraków 1999.
- Borkowska A., *Dziennikarze i organizacje dziennikarskie*, [w:] *Media i dziennikarstwo w Polsce 1989–1995*, red. G. Gerda, I. Rutkiewicz, K. Schliep, Kraków 1996.
- Bryc W., *Naruszenie dóbr osobistych w reklamie*, „Palestra” 2001 nr 5–6.
- Czarnecki P., *Etyka mediów*, Warszawa 2008.
- Czuba K., *O odpowiedzialności dziennikarza*, [w:] *Kultura i prawo, T. II, Wolność mediów*, red. J. Krukowski, O. Theisen, Lublin 2000.
- Dobosz I., *Prawo i etyka w zawodzie dziennikarza*, Warszawa 2008.
- Domagalski M., *Przez staranność do prawdy*, „Rzeczpospolita” 2005 nr 295.
- Frankiewicz A., *Regulacja wolności wypowiedzi w polskim porządku prawnym*, [w:] *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Preisner, Warszawa 2002.
- Golka B., *Etyka dziennikarska: utopia czy ratunek?*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1995 nr 1–2.
- Golka B., Michalski B., *Etyka dziennikarska a kwestie informacji masowej*, Warszawa 1989.
- Gontarski W., Glosa do uchwały Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 2005 roku (III CZP 53/04), „Gazeta Sądowa” 2007 nr 7–8.
- Gontarski W., Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 maja 2004 roku (I CKN 463/01), „Gazeta Sądowa” 2004 nr 4.
- Gontarski W., *Ile prawdy w prawdzie*, „Rzeczpospolita” 2004 Nr 159.
- Grzeszak T., Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 maja 2003 roku (I CKN 463/01), „Przegląd Prawa Handlowego” 2004 nr 3.
- Hoc S., Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 12 listopada 2003 roku (V KK 52/03), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2005 nr 2, poz. 25 k.
- Johann W., *Wolność wypowiedzi w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, „Trybunał Konstytucyjny. Księga XV-lecia” 2001.
- Karolczak J.M., *Odpowiedzialność prawna za ogłoszenia prasowe (reklamy). Opinia prawna*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych” 2007 nr 2.
- Karpowicz A., *Wolność słowa a odpowiedzialność*, „Palestra” 1993 nr 12.
- Kopff A., Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 30 kwietnia 1980 roku (II CR 71/80), „Nowe Prawo” 1983 nr 3.
- Kordasiewicz B., *Jednostka wobec środków masowego przekazu*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
- Kossecki J., *Cybernetyka społeczna*, Warszawa 1975.
- Kossecki J., *Elementy nowoczesnej wiedzy o sterowaniu ludźmi*, Kielce 2001.
- Kossecki J., *Metacybernetyka*, Kielce–Warszawa 2005.
- Krupa Z., *Regulacja wolności prasy w polskim porządku prawnym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2005 nr 67.
- Krzepkowski M., *Z problematyki wolności prasy*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957 nr 1.
- Kucharski T., *Cześć na miarę potrzeb*, „Gazeta Sądowa” 1974 nr 9.
- Kucharski T., *Komu cześć?*, „Prasa Polska” 1975 nr 12.
- Kudrycka B., *Etyka w życiu publicznym*, „Kontrola Państwowa” 1998 nr 2.
- Lewandowska I., *Dziennikarz odpowiada tylko za swoją nierzetelność*, „Rzeczpospolita” 2005 nr 42.
- Lewandowska I., *Rzetelnie i starannie, choć nie zawsze prawdziwie*, „Rzeczpospolita” 2003 nr 174.
- Lewandowska I., *Wydawca odpowiada za ogłoszenia*, „Rzeczpospolita” 2004 nr 165.
- Łódzki B., *Agresja, przemoc i terror w telewizyjnych programach informacyjnych w Polsce*, [w:] *Media masowe w demokratyzujących się systemach politycznych. W drodze do wolności słowa i mediów*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wrocław 2006.
- Michalski B., *Dziennikarski obowiązek poszukiwania i przedstawiania prawdy*, „Prasa Techniczna” 1988 Nr 1.
- Michalski B., *Neocenzura*, „Jurysta” 1995 nr 8–9.

- Michalski B., *Telewizja na sali sądowej*, „Prawo i Życie” 1974 nr 9.
- Michalski B., *Zakres ochrony dziennikarskiej etyki normatywnej*, „Prasa Techniczna” 1990 nr 3.
- Młynarska-Sobaczewska A., *Wewnątrzredakcyjna wolność wypowiedzi medialnej*, [w:] *Wolność słowa w mediach*, red. D. Górecki, Łódź 2003.
- Mocek S., *Dziennikarze po komunizmie*, Warszawa 2006.
- Mrozek J.J., *Kodeksy etyki dziennikarstwa i komunikacji społecznej*, Warszawa 2014.
- Musioł J., Wóderska E., *Różne środki wspólne cele. Sąd a prasa*, „Prawo i Życie” 1977 nr 16.
- Nawara M., *Przestępczość i proces karny w programach informacyjnych polskiej telewizji publicznej w świetle badań empirycznych*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1997 nr 3–4.
- Nowińska E., *Dziennikarz „wyjęty spod prawa”, czyli prawo do błędu*, [w:] *Media a integracja europejska*, red. T. Sasińska-Klas, A. Hess, Kraków 2004.
- Pionkowska M., *Dziennikarz musi odpowiadać za opublikowane informacje*, „Gazeta Prawna” 2007 nr 59.
- Pionkowska M., *Rzetelność dziennikarska tak samo ważna jak prawda*, „Gazeta Prawna” 2006 nr 13.
- Pisarek W., *Kodeksy etyki dziennikarskiej*, [w:] *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, Chudziński E., Kraków 1996.
- Pleszyński J., *Etyka dziennikarska*, Warszawa 2007.
- Pokorna-Ignatowicz K., *Etyka we współczesnym polskim dziennikarstwie*, [w:] *Media a integracja europejska*, red. T. Sasińska-Klas i A. Hess, Kraków 2004.
- Potulicki M., *Wolność i odpowiedzialność prasy*, „Współczesna Myśl Prawnicza” 1938 nr 4.
- Radwański R., Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 maja 2003 roku (I CKN 463/01), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2004 nr 2, poz. 22 c.
- Radwański Z., Glosa do uchwały Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 2005 roku (III CZP 53/04), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2005 nr 9, poz. 110 c.
- Rusinek A., *Podstawowe zasady etyki dziennikarskiej*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1980 nr 3.
- Safjan M., *Rzetelnie a więc uczciwie*, „Rzeczpospolita” 2001 nr 152.
- Sieńczyło-Chlabicz J., Glosa do uchwały Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 2005 roku (III CZP 53/04), „Państwo i Prawo” 2005 nr 7.
- Sieńczyło-Chlabicz J., Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 7 listopada 2002 roku (II CKN 1293/00), „Państwo i Prawo” 2004 nr 4.
- Sobczak J., *Dziennikarskie prawa i obowiązki wobec wyzwań XXI wieku*, „Studia Medioznawcze” 2001 Nr 3.
- Sobczak J., Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 10 września 1999 roku (III CKN 939/98), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2000 Nr 6, poz. 94.
- Sobczak J., *Prawo prasowe*, Warszawa 2000.
- Sobczak J., *Ustawa – prawo prasowe. Komentarz*, Warszawa 1999.
- Sobolewski P., Glosa do uchwały Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 2005 roku (III CZP 53/04), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2005 nr 12, poz. 144 c.
- Sobolewski P., Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 7 listopada 2002 roku (II CKN 1293/00), „Przegląd Sądowy” 2005 nr 7/8.
- Sośniak M., *Cywilnoprawna ocena staranności zawodowej*, „Nowe Prawo” 1980 nr 2.
- Sośniak M., *Należyta staranność*, Katowice 1980.
- Stann (pseud.), *Prawo do błędu*, „Prasa Polska” 1967.
- Sujka B., *Wybrane aspekty prawne działalności propagandowej poprzez środki masowego przekazu*, „Sprawy Międzynarodowe” 1970 nr 12.
- Szot L., *Wolności dziennikarzy w polskim systemie prawnym*, Wrocław 2003.
- Święcka K., *Kryterium społecznie uzasadnionego interesu w ramach dozwolonej krytyki*, „Przegląd Sądowy” 2008 nr 5.

- Tomczyk R., *Etyka dziennikarska w świetle orzecznictwa Naczelnego Sądu Dziennikarskiego SDRP*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1995 nr 1–2.
- Trzaskowski R., *Przyczyny odmowy publikacji ogłoszenia lub reklamy w świetle art. 36 prawa prasowego*, „Państwo i Prawo” 2007 nr 1.
- Tymiec R., Głosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 maja 2003 roku (I CKN 463/01), „Państwo i Prawo” 2004 nr 4.
- Tymiec R., Głosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 27 lutego 2003 roku (IV CKN 846/00), „Państwo i Prawo” 2005 nr 2.
- Tymiec R., Głosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 7 listopada 2002 roku (II CKN 1293/00), „Głosa” 2005 nr 1.
- Tymiec R., *Wypowiedzi ocenne a ochrona czci*, „Głosa” 2005 nr 1.
- Urbanowicz S., *Wolność prasy pod względem prawnym*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1929 nr 50, s. 748–749 oraz nr 51, s. 763–764.
- Walters I., *Etyka mediów a prawo*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1995 nr 1–2.
- Waltoś S., *Zasada domniemania niewinności a środki masowego przekazu*, „Studia Iuridica” 1997 nr 33.
- Warchoł M., *Staranność i rzetelność jako kryterium odpowiedzialności*, „Gazeta Prawna” 2005 nr 46.

Piotr Kisiel*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Filia w Ełku

ORCID: 0000-0002-2068-9365

Zarządzanie ryzykiem w informacjach wrażliwych

Zastanów się i rozważ, zanim wykonasz ruch
Sun Tzu, *Sztuka Wojny*

Efektywne zarządzanie zasobami w procesie lub projekcie jest od dawna przedmiotem zainteresowania prakseologicznego nurtu nauki i praktyki zarządzania. Zarówno teoretycy nauki jak i menedżerowie – praktycy zgodnie wskazują, iż nie podlegającym wątpliwości warunkiem zapewnienia skutecznego przebiegu procesu zarządzania jest zaopatrzenie go w należyłą ilość i jakość zasobów. Ich zakres powinien być odpowiedni; niedostatek będzie skutkował niepożądanym, odmiennym od zakładanego, niepełnym (lub nawet żadnym) efektem (wynikiem), zaś nadmiar wygeneruje z kolei niepożądane koszty, co w konsekwencji również przełoży się na wynik gorszy od planowanego. Podkreślenia wymaga fakt, iż nieosiągnięcie celu przez proces czy projekt jest nierzadko tożsame (chyba że organizacja przyjmuje politykę, iż *lesson learned* nawet w wypadku nieosiągnięcia bądź niepełnego osiągnięcia założonego celu również stanowi pewną wartość – do wykorzystania w przyszłości, choć naturalnie negatywnie odmienną od pełnej realizacji zaplanowanego uprzednio rezultatu) ze stratą zasobów – należy zauważyć, iż w chwili zaangażowania są one już *de facto* stracone dla organizacji – będąc skonsumowane w ramach tegoż procesu lub projektu. To czy w końcowym rozrachunku przełożą się na wykreowanie wartości dodanej, rozumianej jako dodatnia różnica wartości efektu procesu/projektu oraz wartości zaangażowanych zasobów,

---

* Absolwent Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, obronił pracę doktorską na Wydziale Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej. Adiunkt na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim. W trakcie kariery zawodowej pełnił m.in. funkcję prezesa zarządu spółek kapitałowych z sektora zbrojeniowego, zastępcy prezesa agencji państwowej, kierownika komórki audytu wewnętrznego w centralnej administracji państwowej. Posiada certyfikaty audytora wewnętrznego CIA, CGAP, zaświadczenie złożeniu z wynikiem pozytywnym egzaminu na audytora wewnętrznego wydane przez Ministerstwo Finansów oraz dyplom złożenia egzaminu dla kandydatów na członków rad nadzorczych w spółkach Skarbu Państwa.

zależy naturalnie od wielu czynników, zarówno wewnętrznych jak zewnętrznych – kreujących ryzyka o zarówno pozytywnej jak i negatywnej konotacji, wpływających na zarządzanie przedsięwzięciem a w konsekwencji na osiągnięcie założonego celu – ponadplanowe, pełne, niepełne lub też żadne¹. Niemniej, punktem wyjścia do rozpatrywania wypełniania prakseologicznych aspektów zarządzania jest kwestia zasobów, jakie zostają zaangażowane w proces lub projekt, dla realizacji określonego celu – osiągnięcia pożądanego stanu przyszłego, określanego za pomocą ustalonych i zatwierdzonych wcześniej mierników i wskaźników.

Rozpatrując zarządzanie i ewolucję jaką przeszło na przestrzeni tysiącleci ludzkiej aktywności nie sposób nie dostrzec fundamentalnych zmian jakie zaszły (i nadal zachodzą) w obszarze zasobów uważanych na przestrzeni historii za najcenniejsze. Można śmiało postawić tezę, iż zmiany te są nierozzerwalnie związane z poszczególnymi rewolucjami technicznymi i społecznymi, jakie zachodzą w społeczeństwie ludzkim przez cały czas jego historii. Pierwsza rewolucja – agrarna, związana z przejściem ludzi z etapu łowiectwa i zbieractwa do osiadłego stylu życia spowodowała, iż kluczowym zasobem stała się ziemia. Toczono o nią spory i wojny, była najwyższą formą nagradzania poddanych przez władców, to ona była podstawowym źródłem kreowania i pomnażania bogactwa. Potęgami stały się państwa wielkie obszarowo – starożytny Rzym, imperium Aleksandra Wielkiego, imperium Mongołów bądź Ottomanów. Jednak z chwilą kolejnej rewolucji – przemysłowej okazało się, że to nie ziemia ale maszyna stała się zasobem najcenniejszym. To nie największe, ale najbardziej zindustrializowane państwa stały się najbogatsze a w konsekwencji potrafiły budować imperia, w których metropolie stanowiły jedynie niewielki ułamek powierzchni – jak Wielka Brytania, Holandia czy Portugalia. Jednak i ten stan rzeczy uległ zmianie i w kolejnej fazie rozwoju ludzkości to człowiek – a właściwie jego wiedza, kompetencje – zarówno wynikające z posiadanych cech psychofizycznych jak i nabyte w toku edukacji, pracy oraz oddziaływania społecznego – stały się zasobem ważniejszym od maszyn. Doskonałym przykładem jest choćby Japonia czy Korea Południowa – całkowicie zniszczone w wyniku wojen, stały się w ciągu tylko jednego pokolenia globalnymi gospodarczymi potęgami². Dokonały tego inwestując

---

¹ Z punktu widzenia ekonomiki zarządzania, bezcelowym jest utrzymywanie procesu, który nie kreuje wartości dodanej; takie działania skutkować będzie jedynie pomniejszaniem zasobów organizacji w konsekwencji jej upadkiem. W historii wskazać można wiele przykładów implozji gospodarczej spowodowanej utrzymywaniem działalności, która więcej kosztowała niż kreowała – nawet na poziomie państw; klasycznym jest załamanie gospodarcze ZSRR, który nie wytrzymał wyścigu zbrojeń, narzuconego przez politykę Ronalda Reagana.

² Korea Południowa, jeszcze w latach sześćdziesiątych XX wieku nie wytwarzała karabinów, w wyniku skrupulatnej realizacji planu budowy – de facto od zera – przemysłu zbrojeniowego w oparciu o krajowe *know-how*, dziś jest jednym z producentów najnowocześniejszych rozwiązań w zakresie obronności na świecie.

w ludzi – ich wiedzę i kreatywność, co przyniosło efekty przerastające nawet pierwotne zamierzenia.

Obecnie jesteśmy świadkami kolejnej rewolucji – wraz ze zglobalizowaniem się Internetu oraz powstaniem Przemysłu 4.0 kluczowym zasobem stała się informacja a kluczowym wyzwaniem dla współczesnych menedżerów – zapewnienie jej przepływu i bezpieczeństwa. Jednocześnie rolę państw jako globalnych graczy przejęły korporacje, których powstanie i rozrost do globalnych rozmiarów trwa już nie – jak kiedyś wieki czy choćby pokolenie – ale zaledwie kilkanaście lub co najwyżej dwadzieścia kilka lat³. Co więcej, trudno w ogóle oszacować gdzie znajduje się granica organizacji, których potencjał przekroczył już rząd wielkości budżetów większości krajów świata, szczególnie, iż proces kreowania i wykorzystywania informacji we współczesnym świecie cały czas się dynamizuje⁴. Powyższe pozwala na postawie tezy, iż informacja stała się najważniejszym zasobem XXI wieku, a jej znaczenie, zarówno do wykreowania obrazu sytuacji operacyjnej, jak w procesach produkcyjnych, w ramach Przemysłu 4.0, będzie nieustannie rosnąć⁵.

Będąc świadomym kluczowej roli, jaką zarządzanie informacją pełni w kreowaniu wartości dodanej należy wskazać, iż w ramach jej pełnego spektrum można wyróżnić jej kwalifikowalną formę, którą jest informacja wrażliwa. Ma ona szczególnie istotny charakter dla organizacji, gdyż, oprócz wagi, jaką wskazano powyżej, dotyczy tych danych, które są szczególnie istotne dla realizacji zamierzonych przedsięwzięć. W tym miejscu należy zastanowić się czym z punktu widzenia zarządzania jest informacja wrażliwa? Na pytanie to nie sposób udzielić jednoznacznej odpowiedzi, gdyż przymiot wrażliwości jest nierozzerwalnie związany z konkretną organizacją, jej zakresem i obszarem działania, strukturą, celami i szeregiem innych czynników –

---

³ Facebook powstał w 2004 roku a już w 2010 jego wartość rynkową szacowano na 25 mld USD. Serwis Youtube powstał w 2005 roku; przychody w 2020 roku to 20 mld USD. Inny globalny gracz – Google powstał w 1998 roku, gigant handlu internetowego – Amazon (powstał w 1994 roku) osiągnął w 2021 roku przychody w kwocie 469 mld USD, dla porównania dochody budżetu Polski zaplanowane na 2022 roku to 491,9 mld PLN.

⁴ Szacuje się, że co sekundę w Internecie pojawia się 30 GB nowych danych, mniej więcej tyle „ważył” Internet 20 lat temu. W ciągu kwadransa Internet rozrasta się o średnio o 20 bilionów bitów danych (<https://spec.tech.blog/2019>).

⁵ Analizując przebieg działań wojennych, toczących się w związku z agresją Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w bieżącym roku, traktując wojnę jako meta-projekt zarządzany na szczeblu strategicznym z poziomu państw, można dostrzec efekty konfrontacji systemu zarządzania opartego na zasobach maszyna – człowiek, jaki wykorzystuje agresor, z nowoczesnym podejściem, opartym na zarządzaniu informacją, jaki jest domeną obrońcy. Okazuje się, iż dysponująca znacznie mniejszym potencjałem (szacując w sposób tradycyjny) Ukraina, dzięki skupieniu się na efektywnym zarządzaniu informacją, jest w stanie z powodzeniem realizować założone cele. Można postawić tezę, iż byłoby to niemożliwe przy przyjęciu klasycznego modelu zarządczego – w tym wypadku do prowadzenia działań wojennych.

zarówno wewnętrznych jak i zewnętrznych – kreujących jej otoczenie i sposób funkcjonowania. Z prawnego punktu widzenia informacją wrażliwą jest niewątpliwie informacja poufna, którą może być informacja niejawna, zdefiniowana w przepisach powszechnie obowiązujących⁶, dane osobowe⁷ czy też inne informacje kluczowe z punktu widzenia organizacji⁸. Jednak przepisy nie są jedynym kryterium decydującym o wrażliwości; jako iż, patrząc na tę kwestię z punktu widzenia menedżera-prakseologa, należy uznać, iż wrażliwość w zarządzaniu jest tożsama z kluczowością, cechującą wszelkie elementy niezbędne dla osiągnięcia celu. A to właśnie cel i jego uzyskanie – jest faktycznym wyznacznikiem efektywności działalności organizacji, jej procesów i/lub projektów. Stąd też można wywieść kolejną tezę, iż opracowanie, zorganizowanie a następnie wdrażanie (obejmujące konieczne korygowanie) zarządzania obszarami wrażliwymi – w tym informacyjnymi – jest podstawowym zadaniem – wyzwaniem współczesnego menedżera.

Nie ulega wątpliwości, iż współczesne organizacje – niezależnie od ich wielkości i stopnia skomplikowania bazują przede wszystkim na uprzednio ustalonych celach. To osiągnięcie celu – uzyskanie (w sposób zdefiniowany, jeszcze na wstępnym etapie, jako pełny lub niepełny) zamierzonego stanu faktycznego, mierzone ustalonymi na etapie planowania wskaźnikami, są wyznacznikiem efektywności określonej formy działalności. To określone kryteria realizacji celu wyznaczają zatem granice pomiędzy sukcesem a porażką, przyjmując praktyczne oblicze w postaci zysku lub straty, zwycięstwa lub porażki, pozyskania bądź utraty klienta, itd. Równocześnie zarządzanie przez cele narzuca konieczność zastosowania spojrzenia antycypacyjnego – planując cel, jego mierniki i wskaźniki oraz ich docelowe – pożądane poziomy, których uzyskanie jest tożsame z sukcesem, menedżer zmuszony jest przenieść się w przyszłość, której perspektywę – taktyczną lub strategiczną – wyznacza zamierzone przedsięwzięcie. W inny sposób niemożliwa jest bowiem identyfikacja, choćby częściowa, zmiennych, jakie będą (a także mogą) wpływać na planowane działanie. Bez odpowiedniego pomiaru nie sposób postawić prawidłowej diagnozy co do efektów działań zarządczych, a bez odpowiedniej diagnozy – podobnie jak w medycynie – nie sposób zaaplikować stosownych środków zaradczych. W efekcie cel nie zostaje osiągnięty a zasoby organizacji są bezpowrotnie i bezowocnie zużyte – a *de facto* stracone. Mając to na uwadze, można wysnuć tezę, że współczesne otoczenie organizacji wymusza zarządzanie przyszłością, co w praktycznym odniesieniu prze-

⁶ Np. polskiej ustawie o ochronie informacji niejawnej.

⁷ Chronione polską ustawą o ochronie danych osobowych oraz rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady UE 2016/679 z 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (RODO)

⁸ Jak dane finansowe, kadrowe, wszelkie *know-how* i inne dobra o charakterze intelektualnym.

kłada się na potrzebę znalezienia i zastosowania narzędzia zdatnego do mierzenia i oceniania tego co dopiero się stanie, w kontekście realizacji zaplanowanych celów. Koncepcja ta jest szczególnie widoczna w sferze Przemysłu 4.0, który wymaga podejścia proaktywnego, skupiającego się na wyszukiwaniu rozwiązań pozwalających wybiec w przyszłość, dostarczyć oczekiwane, nierzadko innowacyjne rozwiązanie, wyprzedając jednocześnie konkurencję.

Sam cel, co już wskazano powyżej, rozpatrywany jest w kontekście osiągnięcia stanów założonych; przyszłych i przez to niepewnych. Nie ulega wątpliwości, iż wśród zdarzeń cechujących się przymiotami przyszłości i niepewności znajduje się szereg takich, których ziszczenie się będzie miało odczuwalny wpływ na zamierzenia organizacji. To właśnie ryzyko – czyli możliwość wystąpienia okoliczności o charakterze przyszłym i niepewnym, które jednak – gdyby już do nich doszło – spowodują realne skutki. Co wymaga podkreślenia, rzeczzone prawdopodobieństwo wystąpienia oraz skutek (wpływ), którym może być zarówno zagrożenie jak i dodatkowa, niedostrzeżona na etapie planowania szansa, różnią się, stosownie do indywidualnych przymiotów podmiotu planującego lub już podejmującego działania. Ich cechą wspólną jest jednak – z jednej strony fakt pozostawiania przez cały czas w zakresie prawdopodobieństwa, który matematycznie można określić jako przedział otwarty pomiędzy liczbami „0” a „1”⁹ a z drugiej strony, co jest znacznie istotniejsze w świetle niniejszych rozważań, pozostawianie w nierozzerwalnym związku z przyjętymi do realizacji celami. W świetle powyższych rozważań wskazać należy, iż pochodną każdego celu jest odpowiednie ryzyko; to zaś z kolei rodzi konieczność podjęcia odpowiednich działań zarządczych¹⁰. Pozwala to ponadto na sformułowanie tezy, iż zarządzanie ryzykiem jest narzędziem umożliwiającym zarządzanie przyszłością w kontekście przyjętych do realizacji celów.

Ryzyko jest zjawiskiem obecnym w każdej formie działalności (w tym także bierności) ludzkiej¹¹. Szczególną rolę odgrywa w sferze zarządzania, gdzie każdy

---

⁹ Ryzyko nie może uzyskać wartości „1”, gdyż wtedy stałoby się pewnością i utraciłoby tym samym przymiot prawdopodobieństwa wystąpienia. Z kolei osiągnięcie wartości „0” wskazywałoby na to, iż w konkretnym obszarze ryzyko nie występuje co jest sprzecznością logiczną, gdyż zawsze tam, gdzie podejmowane jest jakiegokolwiek działanie ludzkie istnieje możliwość (choćby śladowa) wystąpienia okoliczności, które na nią wpływają. Stąd też niemożliwe jest pełne wyeliminowanie ryzyka; można je jedynie ograniczać.

¹⁰ Zazwyczaj zawierających się w grupach czynności określanych jako: działanie (wzmocnianie mechanizmów kontroli wewnętrznej), tolerowanie (gdy ryzyko nie stanowi znacznego zagrożenia), wycofanie się z określonych zamierzeń (co oczywiście spowoduje reakcję lustrzaną w postaci wygaśnięcia ryzyka) lub przeniesienie (np. na wyspecjalizowany podmiot trzeci poprzez pozyskanie polisy ubezpieczeniowej lub reasekuracyjnej).

¹¹ Stwierdzenie, iż w określonym obszarze ryzyko nie występuje świadczy o nieznanym pojęć i implikuje, iż osoba wygłaszająca takie stwierdzenia sama jest źródłem ryzyka dla swojej organizacji.

potencjalny błąd jest z reguły znacznie bardziej kosztowny niż w życiu codziennym, choćby z uwagi na zakres oddziaływania decyzji podejmowanych we wskazanych obszarach aktywności. Stąd też potrzeba koncentracji działań zarządczych, których zadaniem jest minimalizowanie ryzyka – poprzez podejmowanie czynności mających na celu zmniejszanie prawdopodobieństwa wystąpienia okoliczności jakiej organizacja pragnie uniknąć oraz zmniejszanie potencjalnego skutku – łagodzenie niepożądanego zjawiska, które, mimo podejmowanych wysiłków, jednak się ziszcilo. Analogicznie, w wypadku zjawisk przyszłych acz niepewnych o pozytywnej konotacji, działanie zarządcze będzie polegało na zwiększaniu szansy ich wystąpienia oraz rozszerzaniu zakresu potencjalnych, niezakładanych początkowo, korzyści. Co warto podkreślić, w ramach procesu zarządzania ryzykiem, obejmującego identyfikację, analizę, ocenę i reagowanie na ryzyko, dokonywana jest weryfikacja procesu bądź projektu, realizowanego w organizacji, w celu wskazania jego kluczowych obszarów, „wąskich gardeł” i obszarów decyzyjnych, gdyż to właśnie z nimi związane są najpoważniejsze ryzyka¹².

Przykładem takiego obszaru jest niewątpliwie alokacja zasobów do procesów i projektów zachodzących w organizacji. Koncepcja procesu zarządzania wpisane go w klasyczne „koło Deminga” dobitnie wskazuje, iż sensem realizacji określonego przedsięwzięcia zarządczego – zarówno w postaci powtarzalnego procesu jak i unikalnego projektu – jest wykreowanie wartości dodanej. Co więcej, w przypadku podmiotów działających w otoczeniu konkurencyjnym sama *added value* już nie wystarczy – do osiągnięcia przewagi a w konsekwencji sukcesu rynkowego niezbędne jest aby wartość ta miała wymiar większy (a więc więcej warty) niż analogiczny, wykreowany przez konkurencję. Odnosząc opisaną prawidłowość do kwestii zarządzania ryzykiem w informacjach wrażliwych należy przypomnieć, iż informacja, a zwłaszcza ta wrażliwa, jest jednym z najważniejszych zasobów angażowanych dla realizacji założonych celów. Zatem, od jej ilości, jakości i efektywności wykorzystania wprost zależna będzie skala wytworzenia wartości do-

---

¹² Ocenę ryzyka stanowi iloczyn prawdopodobieństwa jego wystąpienia oraz skutku (wpływu) na określony cel. Wystąpienie (zidentyfikowanej uprzednio) sytuacji przyszłej i niepewnej w kluczowym dla powodzenia organizacji jej sferze spowoduje negatywne konsekwencje w stopniu nieporównywalnie większym niż w przypadku innych, mniej istotnych obszarów procesów lub projektów. Stąd też znacznie wyższa ocena wartości skutku (wpływu) takich ryzyk. Stosując matematyczny wzór mnożenia, gdy mnożna bądź mnożnik są istotnie wyższe niż przy analogicznie ocenianym działaniu, iloczyn będzie również wyższy i to w stopniu wielokrotnym. Dlatego też ryzyka występujące w obszarach kluczowych cechują się znacznie wyższą oceną od innych ryzyk, nawet przy niewysokiej ocenie prawdopodobieństwa wystąpienia. Tam zaś, gdy i prawdopodobieństwo wystąpienia jest ocenione wysoko – ocena łączna (iloczyn) rośnie do bardzo wysokich poziomów. Ryzyko takie jest największym wyzwaniem dla zarządzającego danym procesem lub projektem.

danej, przesądzająca nie tylko o odniesieniu sukcesu czy też porażce ale nawet, w perspektywie długofalowej, o sensie dalszego istnienia konkretnego procesu/projektu czy też samej organizacji. Należy przy tym nadmienić, iż pojęcie „wartości” w ujęciu zarządczym jest częstokroć zgoła odmienne od „zysku”, wyrażonego li tylko w formie kwot finansowych, będąc zdecydowanie szersze. Wartość dodana, podobnie jak ryzyko, odnosi się przede wszystkim do otoczenia w jakim funkcjonuje dany podmiot i celów jakie sobie wyznaczył¹³. To jakiego rodzaju wartość będzie wyznacznikiem sukcesu – generowanie gotówki, czas, satysfakcja klienta, czy też inna, odpowiednia do charakteru podejmowanych działań – zależy od obszaru aktywności, otoczenia i przyjętych przez organizację założeń funkcjonalnych. Reasumując powyższe, informacja stanowi kluczowy zasób, niezbędny do zarządzania przyszłością – osiągnięcia celów i kreowania dzięki jej właściwemu zaangażowaniu – w proces lub projekt – wartości dodanej. Tym samym ryzyko w obszarze informacji – jej pozyskiwania, zabezpieczania, przetwarzania i wykorzystywania – jest jednym z kluczowych ryzyk, którymi trzeba zarządzać. Dodatkowo należy mieć na uwadze, iż, stosownie do koncepcji ryzyka negatywnego i pozytywnego także w obszarze informacji może ono przyjmować charakter zagrożenia (którego należy unikać) jak i szanse (jaką trzeba starać się wykorzystać), wymagając odpowiedniego podejścia do każdego z nich¹⁴.

W ujęciu praktycznym powyższe wskazanie realizowane jest w drodze identyfikowania źródeł ryzyka w sferze informacji, szacowania prawdopodobieństwa jego wystąpienia i potencjalnych następstw oraz – stosownie do wyników analizy – podejmowania decyzji celem wdrożenia działań je minimalizujących bądź maksymalizujących. Zasadniczym ich przeznaczeniem jest zwiększanie skutecz-

---

¹³ Inny cel będzie przyświecał firmie komercyjnej, nastawionej na zarabianie pieniędzy, inny spółce komunalnej, świadczącej usługi lokalnej ludności a jeszcze inny urzędowi administracji. W konsekwencji w każdym z tych podmiotów cel a co za tym idzie planowana (a potem uzyskiwana) wartość dodana będzie miała zupełnie inny wymiar. Zysk, wyrażony w pieniądzu, szybsza realizacja usług na rzecz ludności czy też sprawniejsza usługa klientów (już nie petentów) – każda z nich w stosownej sytuacji będzie docelową wartością dodaną a co za tym idzie miernikiem sukcesu czy porażki. Z drugiej strony – szybsze działanie czy satysfakcja klienta to również pieniądze, ujmowane w innych wartościach (jako zaoszczędzone wydatki lub czas, który, jak mawiają Anglosasi, *is money*).

¹⁴ Zasadniczą rolę w procesie zarządzania ryzykiem odgrywają menedżerowie ryzyka – *risk managers* – których zadaniem jest podejmowanie decyzji ukierunkowanych na omijanie zagrożeń i eksploataowanie szans. Są to przeważnie osoby z grona średniej kadry zarządzającej (chyba że w grę wchodzi ryzyko o charakterze strategicznym, pozostające w gestii najwyższego kierownictwa), kierujących poszczególnymi procesami lub projektami. Z praktycznego punktu widzenia każdy z pracowników jest – w ramach swoich kompetencji – *risk managerem* – starając się wykonywać swoje zadania z najwyższym poziomem jakości, co automatycznie przekłada się na minimalizowanie ryzyka negatywnego i wykorzystywanie pozytywnego.

ności pozyskiwania, gromadzenia, zabezpieczania i wykorzystywania informacji. Pozwala to na efektywne zarządzanie najważniejszym zasobem, co przekłada się na zwiększenie szansy na wykreowanie faktycznego obrazu jej sytuacji operacyjnej jednostki, umożliwiające realne określenie a następnie osiągnięcie celów. W konsekwencji przekłada się to na wykreowanie w okresach przyszłych, w rezultacie właściwego zaangażowania zasobów, wartości dodanej, pozwalającej na zbudowanie potencjału umożliwiającego dalsze funkcjonowanie i rozwój. Rangę zarządzania informacją podnosi jeszcze posiadanie przez nią przymiotu wrażliwości, który nadaje temu zasobowi charakter kwalifikowany, kluczowy dla konkretnej działalności lub całego podmiotu. Skuteczne zarządzanie tym obszarem jest nieodzowne dla osiągnięcia celów zaplanowanych w przyszłych perspektywach.

Powyższe upoważnia do sformułowania tezy, iż zarządzanie ryzykiem w informacjach wrażliwych jest kwalifikowaną formą zarządzania przyszłością.

* * *

Risk management in sensitive information

(summary)

Information is one of the key resources of every organization, which is necessary to manage the future – to achieve goals and create added value. Thus, risk, considered as the possibility of occurrence of a circumstance that will affect a specific activity, in the area of information – its acquisition, securing, processing and use – is one of the key risks, which need to be managed. According to the concept of negative and positive risk, also in the sphere of information, risk can take on the character of a threat (which should be avoided) as well as an opportunity (which managers should try to use), requiring an appropriate approach to each of them.

In practical terms, this is done by identifying sources of risk in the sphere of information, estimating the probability of its occurrence and potential consequences and, according to the results of the analysis, making decisions to implement actions. In order to minimize or maximize them. Their main purpose is to increase the effectiveness of obtaining, collecting, securing and using information. This allows effective management of the most important resource of the unit, which transfers into an increased chance of creating a real picture of its operational situation, real definition and then achievement of goals. As a consequence, this creates an added value in future periods, as a result of the proper involvement of resources, allowing building the potential, which will enable further functioning and development.

The importance of information management is further increased by its possession of the quality of sensitivity, which gives this resource a qualified character,

crucial for a specific activity or the whole entity. Effective management of this area is essential for achieving the objectives planned in the future perspectives. The above entitles us to formulate the thesis that risk management in sensitive information is a qualified form of future management.

Wykaz literatury:

- Banasik M. (red.), *Informacja czynnikiem warunkującym bezpieczeństwo*, Difin, Warszawa 2021.
- Bogdanienko J. *Ryzyko i kryzys w procesie rozwoju organizacji*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2020.
- Griffin R.W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa, 2001.
- Jajuga K. (red.) *Zarządzanie ryzykiem*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019 r.
- Kowalewski M., Kowalewski J. *Zarządzanie ryzykiem w bezpieczeństwie informacji*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2021.
- Kowalewski M., Kowalewski J. *Zarządzania informacja w cyberprzestrzeni, cyberterroryzm*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2017.
- Makowski P., *Ryzyko jako kryterium wyboru wariantów działań taktycznych i reagowania w sytuacjach kryzysowych*, Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2018.
- Michalski T., Śliwiński A., Pajewska – Kwaśny R., Tomaszewska I., *Ryzyko katastroficzne*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2016.
- Stefański R. (red.), *Człowiek – Społeczeństwo – Świat: Informacja*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2021.
- Thlon M., *Podstawy zarządzania ryzykiem operacyjnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2016.
- Woźniak J., *Ryzyko i kluczowe czynniki sukcesu przedsiębiorstw innowacyjnych w turbulentnym otoczeniu*, Difin, Warszawa 2021.

Justyna Krzywkowska*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Filia w Ełku

ORCID: 0000-0002-0667-6453

Troska o pojednanie małżonków w ramach struktur kościelnych

Wprowadzenie

Normy wewnętrzne (statutowe) Kościoła rzymskokatolickiego uwidaczniają troskę prawodawcy o pokojowe rozstrzygnięcie sporów pomiędzy małżonkami. Działalność własna Kościoła ma charakter duszpasterski, dlatego już na etapie przygotowania do zawarcia małżeństwa, a następnie budowania wspólnoty życia małżeńskiego, widoczna jest dbałość o dobro dusz. Stąd wszelkie środki podejmowane w celu godzenia małżonków służą jedności w społeczności kościelnej. Proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa (przeważający w ramach sądownictwa kościelnego) nigdy nie jest skierowany przeciwko drugiej stronie – współmałżonkowi. W procesie tym docieka się prawdy obiektywnej zachodzącej w chwili zawierania małżeństwa kanonicznego¹.

W ramach struktur Kościoła rzymskokatolickiego istnieją nie tylko sądy kościelne, ale także inne jednostki udzielające pomocy wiernym, których małżeństwo

---

* Stopień doktora nauk prawnych uzyskała w listopadzie 2010 r. na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Stopień doktora habilitowanego uzyskała w listopadzie 2021 r. w Instytucie Nauk Prawnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. W latach 2004–2008 pełniła urząd notariusza Metropolitalnego Sądu Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie. Od 2010 r. współpracuje z Krajową Izbą Adwokatów Kościelnych w Polsce. Od 1 października 2006 r. zatrudniona na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie. Pracuje na stanowisku adiunkta w Filii UWM w Ełku, gdzie prowadzi zajęcia dydaktyczne m.in. z prawa kanonicznego i wyznaniowego, etyki oraz prawoznawstwa. Jest członkiem Komisji Rewizyjnej Stowarzyszenia Kanonistów Polskich oraz członkiem Zarządu Polskiego Towarzystwa Prawa Wyznaniowego.

¹ Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 4.02.1980, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, *Orędzia, przesłania, przemówienia okolicznościowe*, Kraków 2007, s. 639–643; Jan Paweł II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej*, 28.01.1982, [w:] *Jan Paweł II. Dzieła zebrane*, t. 5, s. 647–650.

uległo rozbiciu: parafialne, dekanalne lub diecezjalne poradnie małżeńskie², poradnie prawno-kanoniczne³, wydziały duszpasterstwa małżeństw i rodzin w kuriach diecezjalnych⁴.

W artykule przybliżone zostaną mechanizmy (środki) wykorzystywane przez w/w instytucje, które mają doprowadzić do pojednania skonfliktowanych małżonków. Zgodnie z kan. 1446 § 1 obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego: „Wszyscy wierni, przede wszystkim zaś biskupi, powinni usilnie się starać, by zachowując sprawiedliwość, unikać – na ile to możliwe – sporów w Ludzie Bożym i jak najszybciej pokojowo je rozstrzygać”⁵. Zakres troski spoczywającej na wszystkich wiernych jest uzależniony od pozycji, jaką dana osoba zajmuje we wspólnocie kościelnej, od jej wiedzy i doświadczenia, jakimi dysponuje, jak również od osobistej relacji ze współmałżonkami.

Działalność sądów kościelnych

Celem działalności sądów kościelnych jest sprawiedliwe rozstrzyganie sporów⁶, stąd sam wyrok ma znaczenie pojednawcze. Kodeks Prawa Kanonicznego Jana Pawła II wyróżnia cztery rodzaje procesów małżeńskich: 1. proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa, 2. proces o separację, 3. proces do dyspensy od małżeństwa ważnie zawartego, a niedopełnionego, 4. proces o stwierdzenie domniemanej śmierci współmałżonka (tzw. deklaracja wdowieństwa).

W Polsce istnieje 14 sądów metropolitalnych: Gdański Trybunał Metropolitalny, Gnieźnieński Trybunał Metropolitalny, Metropolitalny Sąd Archidiecezji Warmińskiej, Metropolitalny Sąd Duchowny w Poznaniu, Metropolitalny Sąd Duchowny we Wrocławiu, Sąd Metropolitalny Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej, Sąd Metropolitalny Białostocki, Sąd Metropolitalny Lubelski, Sąd Metropolitalny w Częstochowie, Sąd Metropolitalny w Katowicach, Sąd Metropolitalny w Krakowie, Sąd Metropolitalny w Przemyślu, Sąd Metropolitalny Warszawski oraz Trybunał Metropolitalny Łódzki. Funkcjonuje także 26 sądów diecezjalnych, które sądzą wyłącznie w I instancji: Biskupi Sąd Duchowny w Opolu, Sandomierski Sąd Biskupi, Sąd Biskupi Diecezji Bydgoskiej, Sąd Biskupi

² Np. <https://duszpasterstworodzin.pl/sakramenty/malzenstwo/poradnie-rodzinnel/> (dostęp: 10.07.2022).

³ Np. <https://adwokacikoscielni.org/czlonkowie/> (dostęp: 10.07.2022)/

⁴ Np. <https://drtarnow.pl/> (dostęp: 10.07.2022).

⁵ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, AAS 75 II (1983) 1–317; *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984.

⁶ R. Kantor, *Rola sądów kościelnych w realizacji sprawiedliwości*, [w:] *Struktura i działalność Sądu Diecezjalnego w Tarnowie w latach 1983–2015*, red. R. Kantor, Kraków 2016, s. 9–28.

Diecezji Elckiej, Sąd Biskupi Diecezji Gliwickiej, Sąd Biskupi Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej, Sąd Biskupi Diecezji Pelplińskiej, Sąd Biskupi Diecezji Toruńskiej, Sąd Biskupi Kielecki, Sąd Biskupi Łowicki, Sąd Biskupi Płocki, Sąd Biskupi Siedlecki, Sąd Biskupi w Bielsku-Białej, Sąd Biskupi w Drohiczynie, Sąd Biskupi w Kaliszu, Sąd Biskupi w Łomży, Sąd Biskupi w Rzeszowie, Sąd Biskupi w Sosnowcu, Sąd Biskupi w Świdnicy, Sąd Biskupi w Zamościu, Sąd Diecezjalny w Elblągu, Sąd Diecezjalny w Tarnowie, Sąd Kościelny Diecezji Legnickiej, Sąd Kościelny Diecezji Radomskiej, Sąd Kościelny Diecezji Włocławskiej oraz Sąd Kościelny Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej.⁷

Zdecydowana większość wiernych wnoszących skargę o orzeczenie nieważności małżeństwa kieruje się tym, że chciałyby otrzymać możliwość zawarcia nowego małżeństwa. Nie wystarczy jednak polubowne stwierdzenie małżonków, że ich małżeństwo było zawarte w sposób nieważny. Konieczne jest dostarczenie materiału dowodowego, który pozwoli osiągnąć sędziom tzw. pewność moralną w kwestii nieważności małżeństwa stron. W wielu przypadkach wyrok sądu kościelnego pomógł rozwiązać wiernym ich trudną sytuację życiową. Uregulowany status kościelny umożliwia pełne uczestnictwo w życiu wspólnoty parafialnej⁸.

Podstawowym zabezpieczeniem instytucji małżeństwa kanonicznego jest domniemanie jego ważności, jeżeli zostało zawarte w sposób zewnętrzny (kan. 1060 Kodeksu Prawa Kanonicznego). Wystąpienie na drogę sądową świadczy przeważnie o powadze konfliktu istniejącego między stronami (małżonkami). Zobowiązanie pracowników sądownictwa kościelnego do podejmowania działań skierowanych na pojednanie stron przybiera na intensywności z chwilą, gdy wnioskodawca przedstawia właściwemu sędziemu skargę powodową. Kan. 1446 § 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego stanowi, że „Sędzia na początku sporu, a także w każdym innym momencie, ilekroć dostrzeże jakąkolwiek nadzieję dobrego wyniku, powinien zachęcić strony i dopomóc im, by działając w porozumieniu szukały słusznego rozwiązania sporu, i wskazać im odpowiednie do tego drogi, korzystając także z mediacji osób cieszących się poważaniem”⁹.

Jak słusznie zauważa Agnieszka Romanko mediacja w prawie kanonicznym ma swoje podstawy teologiczne (w Piśmie świętym, uchwałach soborów, nauczaniu papieskim) i prawne (zwłaszcza kan. 221 § 1, 1446 § 1, 1659 § 1, 1713–1716, 1733 czy

⁷ T. Białobrzeski, *Sąd kościelny*, <https://laboratoriumwolnosci.pl/sloownik/sad-koscielny/> (dostęp: 10.07.2022).

⁸ R. Sobański, *Kanoniczny proces o nieważność małżeństwa (uwagi w świetle 50-letniego doświadczenia)*, [w:] *Zagadnienia kościelnego prawa majątkowego i procesowego*, red. E. Szczot, S. Białek, Lublin 2008, s. 93–94.

⁹ M. Nakielska, *Legitymacja czynna i bierna do mediacji w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, [w:] *Mediacje w prawie*, red. J. Czapska, M. Szelań-Dylewski, Kraków 2014, s. 179–190.

1748 Kodeksu Jana Pawła II)¹⁰. Sędzia kościelny powinien najpierw podjąć próbę pojednania zwaśnionych małżonków, zanim przyjmie sprawę do przewodu sądowego. Koniecznie jest zatem wypytanie się stron o przyczyny konfliktu oraz o warunki, pod jakimi strony byłyby gotowe pogodzić się i wznowić wspólnotę małżeńską¹¹. W instrukcji procesowej *Dignitas connubii* istnieją wytyczne dotyczące zachęcenia małżonków, „aby pozostawiawszy wszelkie osobiste pragnienia, szczerze współpracowali, działając w prawdzie i z miłością, w poszukiwaniu prawdy obiektywnej, jak tego wymaga natura spraw małżeńskich” (art. 65 § 2)¹². Zdaniem Wiesława Kiwiora w większości przypadków strony zainteresowane są wyłącznie pozytywnym wynikiem procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa, niż nakłanianiem ich do pogodzenia się¹³. Wynika to z faktu, że strona powodowa/pozwana zawarła już małżeństwo cywilne z inną osobą lub żyje z nią w związku nieformalnym.

Należy pamiętać, że sprawy dotyczące stanu osób nie przechodzą nigdy w stan rzeczy osądzonej, więc niezależnie od wyniku sprawy o nieważność małżeństwa, troska Kościoła o dobre relacje stron jest uzasadniona także po zakończeniu drogi sądowej. Zazwyczaj otrzymanie wyroku negatywnego (stwierdzającego ważność małżeństwa kanonicznego) rodzi kolejne konflikty między małżonkami¹⁴. Słusznie zauważa Ryszard Szytchmiller, że prawodawca kościelny „wyżej stawia pokój między stronami, przywrócenie zerwanej więzi małżeńskiej, niż procesowe dochodzenie prawdy i własnego prawa, które często powodują antagonizowanie stron”¹⁵. Celowe jest zatem podjęcie próby wysondowania możliwości pogodzenia się stron.

Papież Franciszek nowelizując kanony dotyczące procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa, na mocy *Mitis Iudex Dominus Iesus*¹⁶, wprowadził wytyczne dla sędziego kościelnego, który – przed przyjęciem sprawy – winien mieć

¹⁰ A. Romanko, *Teologiczne podstawy mediacji w prawie kanonicznym*, „Roczniki Nauk Prawnych” t. 25 (2015) nr 2, s. 151–169.

¹¹ B. Sitek, *Mediacja szansą na ocalenie małżeństwa? Studium prawa rzymskiego, kanonicznego i cywilnego*, „Journal of Modern Science” t. 1 (2017) 32, s. 122–123.

¹² Pontificium Consilium de Legum Textibus, *Dignitas connubii. Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis et interdioecesanis in pertractantibus causis nullitatis matrimonii*, 25.01.2005, Città del Vaticano 2005.

¹³ W. Kiwior, *Zasady działania sądów*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 124–125.

¹⁴ A. Bitowt, *Concern for the Reconciliation of Parties in the Context of the Implementation of the Right to an Action for Nullity of Marriage*, [w:] *Selected Problems of the European Protection of Human Rights*, ed. J. Czepek, Olsztyn 2011, s. 93–124.

¹⁵ R. Szytchmiller, *Prawa stron procesowych w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Zagadnienia kościelnego prawa...*, s. 113–114.

¹⁶ Franciscus, *Motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus”* «quibus canones codicis iuris canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur, 15.08.2015. tłum. pol.: Franciszek, *List apostolski motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus” reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa*, 15.08.2015, Tarnów 2015.

pewność, że małżeństwo rozpadło się w sposób nieodwracalny, tak iż nie ma możliwości wznowienia wspólnoty życia małżeńskiego (kan. 1675). Istotnym załącznikiem do skargi powodowej jest prawomocny wyrok rozwodowy, bowiem rozwód orzekany jest w sytuacji trwałego i zupełnego rozkładu pożycia małżeńskiego (art. 56 § 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹⁷). Jednak nigdzie w przepisach prawa kanonicznego nie istnieje warunek uzależniający rozpoczęcie procesu kościelnego od przedłożenia wyroku rozwodowego¹⁸, chociaż zdarzają się sądy kościelne w Polsce, które taki wymóg stawiają stronie powodowej.

Wśród mechanizmów sądowych przyczyniających się do łagodzenia konfliktów pomiędzy małżonkami należy zaliczyć m.in.:

- zasadę pisemności procesu kanonicznego,
- wymóg nawiązania przez trybunał kontaktu z obojgiem małżonków,
- brak obecności strony powodowej podczas zeznań strony pozwanej, i odwrotnie,
- brak obecności stron podczas zeznań świadków,
- przyjmowanie przez sąd kościelny dowodów zdobytych w sposób godziwy,
- możliwość wyboru przez strony wspólnego adwokata kościelnego,
- rozmowę z biegłym sądowym bez obecności współmałżonka,
- możliwość zawieszenia procesu kanonicznego z powodu podjęcia próby pojednania małżonków.

Działalność poradni małżeńskich

Jedną z form pomocy małżonkom jest kompetentne poradnictwo rodzinne. W wielu parafiach w całej Polsce istnieją poradnie rodzinne, które zajmują się głównie mediacją, a w dalszej kolejności terapią (zob. tab. 1)¹⁹:

Tab. 1.

Lp.	Diecezja	Liczba poradni parafialnych	Liczba doradców
1.	białostocka	38	42
2.	bielsko-żywiecka	102	143
3.	bydgoska	76	152
4.	częstochowska	4	4
5.	drohiczyńska	8	9

¹⁷ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r., poz. 1359 t.j.).

¹⁸ U. Nowicka, B. Nowakowski, *Od skargi powodowej do decyzji Roty Rzymskiej. Proces o nieważność małżeństwa po Mitis Iudex w pytaniach i odpowiedziach*, wyd. 2, Warszawa 2017, s. 40–41.

¹⁹ Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, *Katolickie poradnictwo rodzinne w Polsce w roku 2016*, Warszawa 2017, s. 2–3 (stan na 2016 r.)

6.	elbląska	brak danych	brak danych
7.	ełcka	32	35
8.	gdańska	101	208
9.	gliwicka	84	104
10.	gnieźnieńska	130	220
11.	kaliska	68	72
12.	katowicka	131	206
13.	kielecka	130	136
14.	koszalińsko-kołobrzaska	117	204
15.	krakowska	83	158
16.	legnicka	15	16
17.	lubelska	95	110
18.	łomżyńska	31	41
19.	łowicka	35	60
20.	łódzka	61	105
21.	opolska	38	67
22.	pelplińska	208	265
23.	płocka	0	0
24.	poznańska	55	brak danych
25.	przemyska	10	22
26.	radomska	108	110
27.	rzeszowska	37	76
28.	sandomierska	50	57
29.	siedlecka	0	0
30.	sosnowiecka	0	0
31.	szczecińsko-kamieńska	105	171
32.	świdnicka	7	15
33.	tarnowska	86	310
34.	toruńska	55	65
35.	warmińska	18	56
36.	warszawska	90	95
37.	warszawsko-praska	30	30
38.	włocławska	78	85
39.	wrocławska	43	115
40.	zamojsko-lubaczowska	14	19
41.	zielonogórsko-gorzowska	73	120
RAZEM		2 446	3 703

Parafialną poradnię rodzinną powołuje proboszcz w porozumieniu z Wydziałem Duszpasterstwa Rodzin kurii diecezjalnej. W takiej poradni pracować mogą zarówno doradcy życia rodzinnego, jak również nauczyciele religii. Wśród licznych zadań parafialnych poradni rodzinnych, Dyrektorium Duszpasterstwa Rodzin (n. 39), wymienia pomoc w rozwiązywaniu konfliktów rodzinnych. Doradca

pracujący w poradni musi posiadać przede wszystkim misję kanoniczną od biskupa diecezjalnego oraz odpowiednie przygotowanie merytoryczne w zakresie psychologii i teologii małżeństwa i rodziny (DDR, n. 40). Za stosowne wynagrodzenie dla doradcy odpowiada proboszcz. Jeżeli funkcjonuje poradnia dekanalna (działająca dla kilku parafii, zob. tab. 2)²⁰, to wówczas za wynagrodzenie doradców odpowiada dziekan, czyli wikariusz rejonowy.

Tab. 2.

Lp.	Diecezja	Liczba poradni dekanalnych	Liczba doradców
1.	białostocka	0	0
2.	bielsko-żywiecka	0	0
3.	bydgoska	0	0
4.	częstochowska	25	40
5.	drohiczyńska	8	11
6.	elbląska	brak danych	brak danych
7.	ełcka	21	34
8.	gdańska	0	0
9.	gliwicka	0	0
10.	gnieźnieńska	0	0
11.	kaliska	3	4
12.	katowicka	4	5
13.	kielecka	0	0
14.	koszalińsko-kołobrzeska	8	32
15.	krakowska	0	0
16.	legnicka	1	2
17.	lubelska	0	0
18.	łomżyńska	23	30
19.	łowicka	0	0
20.	łódzka	2	5
21.	opolska	0	0
22.	pelplińska	0	0
23.	płocka	26	71
24.	poznańska	0	0
25.	przemyska	42	90
26.	radomska	0	0
27.	rzeszowska	22	76
28.	sandomierska	24	100
29.	siedlecka	30	35
30.	sosnowiecka	23	35
31.	szczecińsko-kamieńska	0	0

²⁰ Tamże, s. 4–5.

32.	świdnicka	7	15
33.	tarnowska	0	0
34.	toruńska	1	1
35.	warmińska	0	0
36.	warszawska	0	0
37.	warszawsko-praska	11	20
38.	włocławska	0	0
39.	wrocławska	30	31
40.	zamojsko-lubaczowska	17	21
41.	zielonogórsko-gorzowska	0	0
RAZEM		328	658

Coraz powszechniejsze stają się specjalistyczne poradnie rodzinne (zob. tab. 3)²¹ działające na terenach poszczególnych diecezji. Podstawowym zadaniem poradni katolickich jest obrona życia poczętego, promocja godności kobiety i mężczyzny, wsparcie rodziców w wychowaniu dzieci i młodzieży, ja również właściwe przygotowanie narzeczonych do małżeństwa kanonicznego. Poradnie te, oprócz duchownych, zatrudniają specjalistów z różnych dziedzin wiedzy: psychologa, pedagoga, kanonistę, prawnika, lekarza czy mediatora (DDR, n. 43). Należy pamiętać, że celem mediacji jest nie tylko sanacja małżeństwa, ale także pomoc rozwiedzionym cywilnie małżonkom, aby bez pogardy i nienawiści potrafili współdziałać dla dobra ich wspólnych dzieci. Mediatorzy pracując z małżonkami przeżywającymi rozstanie koncentrują się przede wszystkim na sprawach dotyczących bezpośredniej opieki nad dziećmi, w tym alimentami, częstotliwością odwiedzin dziecka przez rodzica, który wyprowadził się ze wspólnego mieszkania.

Konsultacje w poradniach dają szansę wzajemnego ustalenia przez zainteresowanych, co i jak chcą rozwiązać w swym małżeństwie i rodzicielstwie. Istotne jest to, aby konflikty między małżonkami nie naruszały niczyjego poczucia godności. Badania socjologiczne wskazują, że im dłużej rozpada się związek, tym wyższy jest u małżonków poziom niepokoju i wewnętrznego lęku²². Paweł Landwójtowicz zauważa, że poradnictwo może przebiegać na trzech etapach: przed wystąpieniem negatywnych zjawisk (profilaktyka), w trakcie problemu (terapia) i po ustaniu kryzysu (rehabilitacja więzi małżeńskiej)²³.

²¹ Tamże, s. 8–9.

²² A. Pietrzyk, *Mediacja rozwodowa. Propozycja współpracy psychologów i prawników w reformowaniu prawa rozwodowego*, [w:] *Czy potrzebna jest w Polsce zmiana prawa rodzinnego i opiekuńczego? Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 21 i 22 września 1995 roku w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1997, s. 358–359.

²³ P. Landwójtowicz, *Duszpasterskie poradnictwo małżeńskie w Polsce. Studium pastoralne*, Opole 2010, s. 60–64.

Tab. 3.

Lp.	Diecezja	Liczba specjalistycznych poradni rodzinnych	Liczba doradców	Liczba specjalistów
1.	białostocka	1	1	8
2.	bielsko-żywiecka	1	2	4
3.	bydgoska	5	10	25
4.	częstochowska	1	4	5
5.	drohiczynska	0	0	0
6.	elbląska	1	3	5
7.	ełcka	4	8	9
8.	gdańska	5	10	5
9.	gliwicka	1	2	2
10.	gnieźnińska	1	1	3
11.	kaliska	1	1	5
12.	katowicka	1	1	4
13.	kielecka	1	3	16
14.	koszalińsko-kołobrzaska	8	32	48
15.	krakowska	1	10	7
16.	legnicka	5	10	40
17.	lubelska	2	20	5
18.	łomżyńska	2	2	10
19.	łowicka	0	0	0
20.	łódzka	3	1	5
21.	opolska	1	2	10
22.	pelplińska	4	0	15
23.	płocka	2	15	40
24.	poznańska	1	18	18
25.	przemyska	4	10	45
26.	radomska	1	1	5
27.	rzeszowska	7	7	46
28.	sandomierska	1	2	10
29.	siedlecka	4	4	10
30.	sosnowiecka	1	2	20
31.	szczeecińsko-kamińska	2	1	29
32.	świdnicka	2	3	5
33.	tarnowska	5	5	200
34.	toruńska	1	2	12
35.	warmińska	1	1	9
36.	warszawska	10	brak danych	brak danych
37.	warszawsko-praska	1	1	8
38.	wrocławska	2	7	7
39.	wrocławska	19	25	85
40.	zamojsko-lubaczowska	0	0	0
41.	zielonogórsko-gorzowska	4	0	0
RAZEM		117	227	780

Duszpasterstwo rodzin w strukturach diecezjalnych

Często duszpasterz (proboszcz, wikariusz danej parafii, spowiednik) stają się źródłem informacji dla stron o możliwości podjęcia mediacji. W praktyce pomoc duszpasterska oznacza dialog i rozmowę duszpasterską nie tylko na poziomie teologicznym, ale i psychologicznym. Głównymi źródłami konfliktów pomiędzy małżonkami są: uzależnienia, kryzys wiary, problemy wychowawcze czy bezdzietność²⁴.

W każdej diecezji funkcjonuje jednostka organizacyjna odpowiedzialna za duszpasterstwo rodzin i małżeństw, która przybiera strukturę wydziału lub referatu z dyrektorem na czele, np. Wydział Duszpasterstwa Rodzin Ełckiej Kurii Diecezjalnej (dyrektor: ks. mgr lic. Michał Puczyłowski), Wydział Duszpasterstwa Małżeństw i Rodzin Kurii Diecezjalnej w Tarnowie (dyrektor: ks. dr Piotr Cebula), Wydział ds. Rodzin Kurii Diecezjalnej Płockiej (dyrektor: ks. dr Wojciech Kućko). Jednak to ordynariusz miejsca jest pierwszą osobą odpowiedzialną za duszpasterstwo w danej diecezji. Małżeństwo i rodzina powinny stanowić priorytetowy przedmiot duszpasterskiej troski biskupa diecezjalnego, dlatego też zobligowany jest on do podjęcia działań zmierzających do uczynienia z duszpasterstwa rodzin integralnej części duszpasterstwa diecezjalnego. Biskup mianuje diecezjalnego duszpasterza rodzin, do którego podstawowych obowiązków należy zaliczyć:

- organizowanie duszpasterstwa rodzin w diecezji,
- troskę o wystarczającą liczbę parafialnych poradni życia rodzinnego,
- organizowanie szkoleń, dni skupienia, rekolekcji dla doradców życia rodzinnego,
- czuwanie nad poszczególnymi etapami przygotowania do małżeństwa,
- przygotowywanie pomocy i materiałów w zakresie przygotowania do małżeństwa,
- promowanie rekolekcji dla małżonków i rodzin.

Podsumowanie

Małżeństwo – obok rodziny – należy do najcenniejszych dóbr ludzkości. „Szczęście osoby i społeczności ludzkiej oraz chrześcijańskiej wiąże się ściśle z pomyslną sytuacją wspólnoty małżeńskiej i rodzinnej”²⁵ (KDK, nr 47). Niestety nie brakuje niepokojących objawów degradacji tych dwóch instytucji: stale wzrastająca liczba rozwodów, spadek zawieranych małżeństw sakramentalnych, rozwiązłość seksualna, niezależność małżonków we wzajemnych stosunkach do siebie. Jednym z najpilniejszych zadań duszpasterskich Kościoła rzymskokatolickiego jest

---

²⁴ M. Słowik, *O potrzebie rozwoju poradnictwa rodzinnego opartego na wartościach chrześcijańskich – na przykładzie działalności Kościoła katolickiego w Polsce*, „Paedagogia Christiana” 2 (2012) 30, s. 193–213.

²⁵ Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska „Gaudium et spes” o Kościele w świecie współczesnym*, 7.12.1965, AAS 58 (1966) 1025–1115.

podkreślanie nierozzerwalności małżeństwa, zwłaszcza tym, którzy uważają za niemożliwe związanie się na całe życie z jedną osobą.

Kościół powołując doradców życia rodzinnego i poradnie specjalistyczne daje oparcie narzeczonym, małżonkom i rodzinom, którzy szukają odpowiedzi na trudne pytania. Należy cenić i wspomagać tych małżonków, którzy mimo napotkanych trudności zachowują wierność i wspólnotę małżeńską. Rozwiedzeni katolicy, którzy żyją w nowym związku cywilnym nie przynależą w sposób pełny do wspólnoty kościelnej: nie mogą przyjmować sakramentu Komunii świętej, nie mogą otrzymać rozgrzeszenia w konfesjonale, nie mogą sprawować funkcji chrzestnego czy świadka bierzmowania, jak również obejmować urzędów kościelnych.

Jeżeli nie jest możliwe uważnienie małżeństwa (zwyczajne, nadzwyczajne) i wznowienie wspólnego życia przez strony, to podstawowym celem pojednania staje się zachęcenie małżonków do współpracy w ramach procesu. Wrogie nastawienie stron procesowych może utrudniać, a nawet uniemożliwiać prawidłowe prowadzenie postępowania.

* * *

Concern for the reconciliation of spouses within church structures

(summary)

The internal (statutory) norms of the Roman Catholic Church show the legislator's concern for the peaceful settlement of disputes between spouses. The Church's own activity is pastoral in nature. The care for the good of souls is visible already at the stage of preparation for marriage and then building the community of married life. Therefore, all measures taken to reconcile spouses serve the purpose of unity in the ecclesial community. A process for the declaration of the nullity of marriage (which is the most common one in church judiciary) is never directed against the other party – the spouse. In this process, the objective truth taking place at the time of entering into marriage is looked for. Within the structures of the Catholic Church, there are not only church courts, but also other units providing assistance to the faithful whose marriage has broken up: parish, deanery or diocesan marriage counseling centres, legal and canon counseling centres, the Department of Pastoral Care of Marriages and Families in diocesan curiae. This article presents the mechanisms (means) used by the above-mentioned institutions, which are to lead to the reconciliation of conflicting spouses. According to can. 1446 § 1 of the Code of Canon Law in force: „All the Christian faithful, and especially bishops, are to strive diligently to avoid litigation among the people of God as much as possible, without prejudice to justice, and to resolve litigation peacefully as soon as possible”.

Wykaz literatury:

- Bitowt A., *Concern for the Reconciliation of Parties in the Context of the Implementation of the Right to an Action for Nullity of Marriage*, [w:] *Selected Problems of the European Protection of Human Rights*, ed. J. Czepek, Olsztyn 2011.
- Kantor R., *Rola sądów kościelnych w realizacji sprawiedliwości*, [w:] *Struktura i działalność Sądu Diecezjalnego w Tarnowie w latach 1983–2015*, red. R. Kantor, Kraków 2016.
- Kiwior W., *Zasady działania sądów*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas conu-bii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007.
- Landwójtowicz P., *Duszpasterskie poradnictwo małżeńskie w Polsce. Studium pastoralne*, Opole 2010.
- Nakielska M., *Legitymacja czynna i bierna do mediacji w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, [w:] *Mediacje w prawie*, red. J. Czapska, M. Szelań-Dylewski, Kraków 2014.
- Nowicka U., Nowakowski B., *Od skargi powodowej do decyzji Roty Rzymskiej. Proces o nieważność małżeństwa po Mitis Iudex w pytaniach i odpowiedziach*, wyd. 2, Warszawa 2017.
- Pietrzyk A., *Mediacja rozwodowa. Propozycja współpracy psychologów i prawników w reformowaniu prawa rozwodowego*, [w:] *Czy potrzebna jest w Polsce zmiana prawa rodzinnego i opiekuńczego? Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 21 i 22 września 1995 roku w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1997.
- Romanko A., *Teologiczne podstawy mediacji w prawie kanonicznym*, „Roczniki Nauk Prawnych” t. 25 (2015) nr 2.
- Sitek B., *Mediacja szansą na ocalenie małżeństwa? Studium prawa rzymskiego, kanonicznego i cywilnego*, „Journal of Modern Science” t. 1 (2017) 32.
- Słowik M., *O potrzebie rozwoju poradnictwa rodzinnego opartego na wartościach chrześcijańskich – na przykładzie działalności Kościoła katolickiego w Polsce*, „Paedagogia Christiana” 2 (2012) 30.
- Sobański R., *Kanoniczny proces o nieważność małżeństwa (uwagi w świetle 50-letniego doświadczenia)*, [w:] *Zagadnienia kościelnego prawa majątkowego i procesowego*, red. E. Szczot, S. Białek, Lublin 2008.
- Sztymmler R., *Prawa stron procesowych w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Zagadnienia kościelnego prawa majątkowego i procesowego*, red. E. Szczot, S. Białek, Lublin 2008.

Krystyna Ziółkowska*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0003-4825-0597

Problemy w komunikacji na linii pracodawca – pracownik w okresie pandemii Covid-19 i w sytuacji postcovidowej

Wprowadzenie

Nowe technologie coraz bardziej wkraczają na rynek pracy. Zmiany są nieuniknione, a one spowodują likwidację dotychczasowych stanowisk pracy, w miejsce których zostaną wprowadzone maszyny. Z jednej strony otworzą się nowe perspektywy zatrudnienia, zmienione ścieżki kariery, nowe zawody (stanowiska pracy), zaś z drugiej strony może pojawić się groźba bezrobocia. Niewątpliwie kwestia przekwalifikowania się pracowników jest nieuchronna, inwestycja w swoje nowe umiejętności, rozszerzenie wiedzy, inwestycja w znajomość języków obcych. Dziś z powodu pandemii COVID-19 osoby pracujące za pomocą komunikatorów, platform internetowych, wykorzystując swoją wiedzę technologiczną na podstawie polecenia wydanego przez pracodawcę pracy zdalnej są doceniani. Jednak po ponad dwóch latach pracy zdalnej, która została wprowadzona z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem Covid-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych¹, wraca wykonywanie pracy w trybie stacjonarnym. „Odosobnienie”

---

* Doktor nauk prawnych, pracownik naukowy w Katedrze Katedry Prawa Pracy i Prawa Socjalnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Wieloletni wykładowca na studiach podyplomowych Prawa pracy na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Brała udział w licznych konferencjach krajowych i międzynarodowych. Jest autorką wielu publikacji z dziedziny prawa pracy oraz ubezpieczeń społecznych, także aspektów związanych z prawem wyznaniowym w zatrudnieniu pracowniczym. Główne zainteresowania oscylują wokół uprawnień ochrony rodziny, prawa do prywatności, obowiązków pracowniczych i pracodawców oraz wypadków przy pracy. Członek Polskiej Sieci Naukowej Prawa Pracy i Zabezpieczenia Społecznego COOPERANTE, Polskiego Towarzystwa Prawa Wyznaniowego.

¹ Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych, Dz.U. 2020 poz. 374.

związane z pracą zdalną spowodowało rozluźnianie w relacjach interpersonalnych współpracowników. Praca w zespole okazała się mniej efektywna, zaś negatywny wpływ pracy zdalnej jest coraz bardziej widoczny w relacjach pracowniczych oraz kulturze organizacyjnej zakładu pracy.

Praca zdalna pracownika a komunikacja

Prawny stosunek pracy nawiązuje się między pracodawcą a pracownikiem w momencie zgodnych oświadczeń stron oraz potwierdzenia na akceptację przesłanek zawartych w art. 22 § 1 k.p.² Ze swej istoty stosunek pracy ma formę zobowiązania wzajemnego – każda z jego stron jest jednocześnie zobowiązana i uprawniona względem drugiej strony. Podmiot zobowiązany do wykonywania pracy jest jednocześnie uprawniony do wynagrodzenia (i wielu innych świadczeń), podmiot zobowiązany do wypłaty wynagrodzenia jest natomiast uprawniony do żądania wykonywania pracy podporządkowanej. W ten sposób każda ze stron stosunku pracy jest jednocześnie względem siebie dłużnikiem i wierzycielem. Podstawowe zobowiązanie pracownika wynikające ze stosunku pracy ma charakter zobowiązania do starannego działania, a nie do osiągnięcia określonego rezultatu³. Sumiennosc i staranność wykonywania pracy można uznać za miary należytego wykonywania zobowiązania pracowniczego. Jak się podkreśla, zadania pracownika powinny być tak ustalone, aby przy dołożeniu należytej staranności i sumiennosci mógł je wykonać w obowiązującym go czasie pracy⁴. Sumienne i staranne wykonywanie pracy można utożsamiać ze „zwyczajnym” wykonywaniem obowiązków⁵. Jest to konstrukcja typu zobowiązaniowego oparta na zasadzie równorzędności podmiotów, gdzie dwie strony obowiązane są do wypełniania wzajemnych świadczeń (wykonywanie pracy na rzecz pracodawcy, zapłata za spełnione świadczenie). Pracownik oddaje się do dyspozycji pracodawcy w celu wykorzystania przez pracodawcę jego zdolności do pracy, do wykonywania pracy określonego rodzaju, aby w zamian otrzymać świadczenie pieniężne, nazywane wynagrodzeniem⁶. Stosunek pracy posiada jednakże wiele cech specyficznych, które odróżniają go od zobowiązaniowych stosunków prawa cywilnego (m.in. umowy zlecenia, umowy o dzieło):

² Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r., Kodeks pracy, Dz. U. 2020, Poz. 1320, t.j.

³ J. Stelina, *Komentarz do art. 22 k.p.*, [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. A. Sobczyk, Warszawa 2020, www.legalis.pl, (dostęp: 30.05.2022).

⁴ Wyrok SA w Gdańsku z 14.02.2017 r., III AUa 1262/16, LEX nr 227095.

⁵ Z. Góral, *Komentarz do art. 100 [w:] Kodeks pracy. Komentarz*. Tom I. Art. 1-113, wyd. V, red. K. W. Baran, Warszawa 2020.

⁶ T. Liszcz, *Podporządkowanie pracownika a kierownictwo pracodawcy – relacja pojęć* [w:] red. Z. Góral, *Z zagadnień współczesnego prawa pracy. Księga jubileuszowa Profesora Henryka Lewandowskiego*, Warszawa 2009 s. 150 – 151.

- osobisty charakter świadczenia – pracownik wykonując zobowiązanie na rzecz pracodawcy nie może powierzyć go trzeciej osobie, ani innym podwykonawcom;
- wykonywanie pracy pod kierownictwem pracodawcy, w miejscu i czasie przez niego wyznaczonym; podporządkowanie pracodawcy oraz osobom kierującym zakładem pracy pod kątem wydawanych poleceń, przy czym podporządkowanie nie posiada absolutnego charakteru, a obwarowane jest przepisami prawnymi;
- odpłatność pracy – za wykonaną pracę przysługuje wynagrodzenie, którego nie można się zrzec. Zasada odpłatności stanowi jedną z głównych zasad uwzględnionych w przepisach Kodeksu pracy;
- ciągłość świadczenia pracy (stosunek starannego działania) – zobowiązanie do wykonywania pracy w sposób ciągły, chodzi przede wszystkim o staranne działanie przez cały proces pracy, a nie jednorazowe wykonanie konkretnej czynności (jak np. w umowie o dzieło);
- ryzyko związane z zatrudnieniem, które wpisane jest wyłącznie w działalność pracodawcy (ryzyko osobowe, ekonomiczne, gospodarcze, produkcyjne, socjalne)⁷.

W związku z wybuchem epidemii Covid-19 ustawą z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem Covid-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (w dalszej części u.s.r.z.z.) nadane im zostało od 8.03.2020 r. uprawnienie do kierowania pracowników według decyzji i w terminie im wskazanym przez zatrudniającego do wykonywania pracy poza dotychczasowym miejscem stałego wykonywania – w ramach pracy zdalnej. Zgodnie z pierwotnym brzmieniem art. 3 ust. 1 u.s.r.z.z. obowiązującym do 4.09.2020 r. w celu przeciwdziałania Covid-19 pracodawca mógł polecić pracownikowi wykonywanie, przez czas oznaczony, pracy określonej w umowie o pracę, poza miejscem jej stałego wykonywania (praca zdalna)⁸. Miejsce wykonywania pracy stało się kluczowym elementem w dotychczasowym stosunku pracy łączącego pracownika i pracodawcę. Zgodnie z art. 29 § 1 pkt 2 k.p. jednym z elementów umowy o pracę jest określenie miejsca wykonywania pracy. Powinno ono być tak ustalone, by pracownik miał możliwość wykonywania zadań, wliczając w to czas dojazdu do miejsca ich

---

⁷ Wyrok SN z dnia 7.10.2009r., III PK 38/09, OSP 2010, z. 11, poz. 115; por. A. Drozd, *Przemiany pojęcia „stosunek pracy” – wpływ orzecznictwa czy prawa sędziowskiego* [w:] L. Florek, Ł. Pisarczyk (red.) *Współczesne problemy prawa pracy i ubezpieczeń społecznych*, Warszawa 2011, s. 67 – 79.

⁸ M. Krzyszkowska-Dąbrowska, *Praca zdalna jako prewencja COVID-19* [w:] *Praca zdalna. Praktyczny przewodnik*, Warszawa 2020. (LEX, dostęp 30.05.2022).

wykonywania, w ramach umówionej dobowej i tygodniowej normy czasu pracy w przyjętym okresie rozliczeniowym⁹. Ogólnie pod pojęciem miejsca pracy rozumie się bądź stały punkt w znaczeniu geograficznym, bądź pewien oznaczony obszar, strefę określoną granicami jednostki administracyjnej podziału kraju lub w inny dostatecznie wyraźny sposób, w którym ma nastąpić dopełnienie świadczenia pracy¹⁰. Strony zawierające umowę o pracę mają dużą swobodę w określaniu miejsca pracy. Miejszem świadczenia pracy nie musi być lokal, pomieszczenie czy posesja mające stały adres i znajdujące się w jednej miejscowości¹¹. Natomiast nieważna jest jednak klauzula umowna zawierająca bezwarunkową zgodę pracownika na czasową zmianę miejsca pracy w przypadkach uzasadnionych potrzebami pracodawcy, to jest bez określenia miejscowości, w której praca miałaby być świadczona, jak również okresu, którego te zmiany dotyczą¹². W związku zagrożeniem epidemicznym Covid-19, które objęło cały kraj, pracodawcy decydowali się wprowadzić w zakładach pracy wykonywanie pracy na podstawie polecenia pracy zdalnej w miejscu zamieszkania pracownika. Obecnie istnieją też inne formy wykonywania pracy poza siedzibą pracodawcy, najczęściej w domu pracownika. Potocznie są one określane jako home office lub homeworking. Podobnie jak przy telepracy chodzi o pracę z użyciem nowoczesnych technologii. Home office jest bowiem wytworem praktyki i nie obejmuje go kodeksowa regulacja telepracy. Taka forma aktywności wymaga porozumienia pracodawcy i pracownika. Od uznania stron zależy samo jej wprowadzenie, zakres przedmiotowy i czasowy, w tym ewentualna regularność lub sporadyczność¹³. Należy również wskazać, że w przepisach kodeksu pracy funkcjonuje również telepraca. Instytucja prawną jaką jest telepraca (art. 67ind.5 § 1 k.p.) – stanowi formę regularnego wykonywania pracy poza zakładem pracy. Przy czym należy podkreślić, że pracodawcy nie zatrudniali pracowników na tej podstawie, gdyż przeregulowanie w kodeksie zniechęcało do zatrudniania na tej podstawie. Natomiast praca zdalna jest formą wykonywania pracy o charakterze nadzwyczajnym. Wprowadzona na czas oznaczony, aby realizować określony cel o charakterze publicznym, jakim jest przeciwdziałanie COVID-19 (głównie ze względu na ograniczenie liczby zakażeń COVID – 19 w społeczeństwie). Może być wprowadzona na podstawie jednostronnego polecenia pracodawcy. Polecenie może zostać udzielone w formie ustnej, dokumentowej, elektronicznej, pisemnej lub w inny sposób dostatecznie ujawniający wolę pracodawcy, w tym również jako

⁹ Wyrok SN z 11.4.2001 r., I PKN 350/00, OSNP Nr 2/2003, poz. 36.

¹⁰ Wyrok SN z 1.4.1985 r., I PR 19/85, OSPiKA Nr 3/1986, poz. 46.

¹¹ Wyrok SN z 11.4.2001 r., I PKN 350/00, OSNP Nr 2/2003, poz. 36

¹² Wyrok SN z 16.12.2008 r., I PK 96/08, OSNP Nr 11–12/2010, poz. 138.

¹³ L. Mitrus, *Praca zdalna de lege lata i de lege ferenda — zmiana miejsca wykonywania pracy czy nowa koncepcja stosunku pracy?* Część 1, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2020, t. LXI, Nr 10, s. 4.

czynność konkludentna. Polecenie to nie musi mieć charakteru zindywidualizowanego, ani nie wymaga uzasadnienia. Pracownik nie może się powoływać na niezgodność polecenia z treścią umowy o pracę w zakresie miejsca wykonywania pracy. Możliwe jednak jest powołanie się na niezgodność takiego polecenia z prawem (np. w przypadku, w którym doprowadziłoby to do naruszenia przepisów z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy) lub na jego obiektywną niemożliwość, której nie należy jednak mylić ze zmniejszonym komfortem jej wykonywania. Pracownik w przypadku wydania polecenia przez pracodawcę zlecającego wykonywania pracy w formie zdalnej – wykonywał pracę „poza miejscem jej stałego wykonywania” (mogło to być miejsce zamieszkania pracownika ale nie musiało). Jeśli pracownik nie miał odpowiednich warunków domowych – mógł skorzystać z propozycji pracodawcy, który powinien udostępnić odpowiednie miejsce w pracy.

Po dwóch latach pandemii część zakładów pracy zamierza pozostać przy formule pracy zdalnej lub też hybrydowej. Zwolenników takiego sposobu wykonywania pracy wśród zatrudnionych jest więcej zwolenników niż przeciwników. Toteż przed pracodawcami pojawia się trudny czas powrotu pracowników do zakładu pracy i próby scalenia na nowo zespołów pracowników oraz podjęcia komunikacji. Ponad 86% pracujących zdalnie lub hybrydowo chciałoby móc dalej pracować przynajmniej częściowo spoza biur, zaś 27,5% spośród badanych pracujących zdalnie lub hybrydowo chce wykonywać obowiązki w pełni zdalnie¹⁴. Zauważa się jednak coraz wyraźniej negatywny wpływ pracy zdalnej na kształtowanie się relacji interpersonalnych oraz dbałość o kulturę organizacyjną w zakładzie pracy. Toteż pracodawcy decydują się odwoływanie swoich poleceń dotyczących wykonywania obowiązków pracowniczych na podstawie pracy zdalnej. W obecnej chwili praca stacjonarna stała się powszechna, już tylko nieznaczna ilość pracowników wykonuje pracę w systemie zdalnym. Brak kontaktów między współpracownikami miała negatywny wpływ na komunikację, współdziałanie w zbiorowości pracowniczej, ale również zaburzało tzw. work-life balance, który powodował większy stres i pracę po godzinach pracy. Część zakładów pracy decyduje się na wprowadzenie pracy w systemie hybrydowym, aby stres powrotu do pracy w pewnym stopniu zniwelować u pracownika. Rozwiązanie to pozwala na zachowanie elastyczności i utrzymanie efektywności wykonywanej pracy, a jednocześnie pozwoli na zachowanie dbałości o relacje pracownicze. Taka forma pracy daje pracownikom na możliwość płynnego powrotu do zakładu pracy, zbudowania nowych przyzwyczajzeń oraz relacji.

---

¹⁴ Źródło: badanie Pracuj.pl, „Nowe oblicza pracy”, n=1796, badani pracujący zdalnie lub hybrydowo, marzec 2022 (dostęp:30.05.2022).

Budowanie relacji w pracy na linii przełożony – pracownik

Miejsce pracy oraz jego środowisko mają niebagatelny wpływ na wykonywanie obowiązków przez pracownika na rzecz pracodawcy. Przyjazna atmosfera sprzyja rozwojowi pracownika, dobrym relacjom między współpracownikami, a przede wszystkim komunikacji w zakładzie pracy. Środowisko pracy może też być źródłem konfliktów, które należy rozwiązać. W takich sytuacjach rolą przełożonego (kierownika, dyrektora) jest zapobieganie konfliktom, a jeśli już się pojawią – rozwiązywać poprzez przeprowadzanie rozmów oraz wprowadzenie szkoleń dla zespołu pracowniczego. Psychospołeczne warunki pracy, czyli stosunki międzyludzkie, warunki socjalno-bytowe oraz zaangażowanie pracowników w życie organizacji stanowią ważną grupę czynników środowiska pracy w miejscu zatrudnienia¹⁵. Zagrożeniami związanymi z niewłaściwymi relacjami oraz zaburzoną komunikacją w zakładzie pracy może być stres, wypalenie zawodowe, a w dalszej kolejności mobbing lub dyskryminacja ze strony współpracowników. Stosunki międzyludzkie w pracy obejmują ogół wzajemnych relacji zachodzących między pracownikami danej organizacji na różnych szczeblach, w tym zachowania, normy postępowania, sposób odnoszenia się do innych wyznaczony przez wzajemne powiązania służbowe, wykonywanie wspólnych zadań i troskę o dobro firmy i ludzi w niej pracujących. Mogą to być więzi formalne, związane z organizacją pracy, lub więzi nieformalne, np. przyjaźń¹⁶. Pracownicy w relacjach międzyludzkich oddziałują na siebie, przede wszystkim mając na uwadze strukturę organizacyjną w zakładzie pracy. Właściwa komunikacja między pracownikami zależy od tego jak w jaki sposób są traktowani przez przełożonych, właściciela zakładu pracy, a nawet samych pracowników. Wzajemne zaufanie w relacjach pracowniczych będzie skutkowało umocnieniem więzi zawodowej, rozwojowi interpersonalnemu w miejscu pracy oraz sumienności oraz rzetelności w wykonywaniu obowiązków na rzecz pracodawcy. Prawidłowe relacje powodują, że człowiek czuje się bezpiecznie, chętniej pracuje, czerpie przyjemność ze spotkań z ludźmi i z wykonywania zadań zawodowych. Przez budowanie pozytywnych relacji ma możliwość kształtowania środowiska pracy¹⁷. Uznanie pracowników za pełnowartościowych partnerów w procesie zarządzania owocuje ich zwiększoną identyfikacją z przedsiębiorstwem oraz związaną z tym lojalnością i zaangażowaniem w realizację celów organizacji. Postawy i zachowania zatrudnionych, ukierunkowane na wykorzysta-

¹⁵ J. Jasińska, *Stosunki i warunki pracy*, [w:] *Zarządzanie kadrami*, red. T. Listwan, Warszawa 2010, s. 79 i nast.

¹⁶ B. Jakimiuk, *Środowisko pracy jako obszar budowania poczucia własnej wartości i relacji z innymi*, „Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska” 2016, VOL. XXIX, 4, s. 45.

¹⁷ Ibidem, s. 49.

nie swojej wiedzy i umiejętności dla budowania sukcesu firmy, nie są wówczas ograniczone tylko do wypełniania obowiązków, ale wzbogacone o kreatywność i przekraczanie zobowiązań¹⁸.

Niebagatelną rolę w komunikacji między pracownikami w zakładzie pracy odgrywa przełożony. Powinien cechować się szczególnymi kompetencjami w kierowaniu zespołem, przede wszystkim umiejętnościami empatycznego prowadzenia trudnych rozmów, umiejętności współpracy z zespołem w kryzysie oraz zrozumienia zasad współpracy w kierowanym zespole. Współczesne teorie zarządzania mówią raczej o liderach, a nie zarządcach. Nie ulega wątpliwości, że bycie liderem zespołu wymaga dużych umiejętności z zakresu komunikacji. W pracy zespołowej nie chodzi bowiem tylko o to, aby przydzielić każdemu zadanie do wykonania. Lider musi umieć tak komunikować się z członkami zespołu, aby wykonywali oni jego polecenia tak, jakby robił to sam. W przypadku problemów wynikających z niewłaściwego wykonywania obowiązków przez pracownika (pracowników), przełożony przede wszystkim powinien uzyskać informacje w kwestii przyczyn wynikłego problemu w zakładzie pracy. Zdiagnozować problem, dowiedzieć się jakie pojawiły się przeszkody w pracy pracownika i zaproponować rozwiązanie. Przełożony powinien stworzyć plan działania, znaleźć pomysł na zoptymalizowanie zespołu, żeby był efektywny. Należy jednak podkreślić, że najważniejszą zasadą w komunikacji jest słuchanie. Przełożony nie może z góry zakładać, że jego podwładny będzie myślał w taki sam sposób. Polecenia muszą być wydawane w sposób jednoznaczny, nie pozostawiający pracownikom miejsca na własną interpretację, chyba że celem zespołu jest praca kreatywna. Jeżeli przełożony nie wydaje jednoznacznych poleceń, nie powinien mieć do pracownika pretensji o ich niewłaściwe wykonanie. Pracownik ma bowiem obowiązek dochowania staranności podczas wykonywania pracy i nie można z góry zakładać, że niewłaściwe zinterpretowanie polecenia przełożonego wynika ze złej woli.

Podsumowanie

Komunikacja wewnętrzna czyli dialog w zakładzie pracy spełnia bardzo ważną rolę. Dobra komunikacja przynosi więcej korzyści, co więcej powinna być stałym priorytetem w każdym zakładzie pracy. Jeśli przełożony posiada rozwinięte umiejętności komunikacyjne, może zyskać wiele dla przedsiębiorstwa. Przede wszystkim umacnia swoją pozycję na stanowisku kierowniczym, zyskuje większą lojalność wśród pracowników, unika w większości sytuacji kryzysowych, a jeśli takie się pojawią – może szybko i sprawnie zażegnać kryzys wśród współpracowników.

---

¹⁸ M. Młokosiewicz, *Znaczenie dobrych relacji z pracownikami w praktyce polskich przedsiębiorstw*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2015, nr 39, t. 3, s. 106.

Dobre relacje komunikacyjne na poziomie pracodawcy z pracownikiem wpływają nie tylko na satysfakcję samych pracowników, ale także atmosferę w pracy, tym samym wpływając na rozwój całej organizacji pracowniczej.

* * *

Communication in the relationship between the superior and the employee. Selected Issues.

(summary)

The workplace and its environment have a significant impact on the performance of duties by an employee for the employer. A friendly atmosphere is conducive to the employee's development, good relations between colleagues and, above all, communication in the workplace. The work environment can also be a source of conflicts that need to be resolved. The supervisor plays a significant role in communication between employees in the workplace. The supervisor should create an action plan, find an idea for optimizing the team to make it effective. However, it should be emphasized that the most important rule in communication is listening. The article shows the importance of good communication between the supervisor and the employee.

Wykaz literatury:

- Drozd A., *Przemiany pojęcia „stosunek pracy” – wpływ orzecznictwa czy prawa sędziowskiego* [w:] L. Florek, Ł. Pisarczyk (red.) *Współczesne problemy prawa pracy i ubezpieczeń społecznych*, Warszawa 2011.
- Góral Z., *Komentarz do art. 100 [w:] Kodeks pracy. Komentarz. Tom I. Art. 1-113*, wyd. V, red. K. W. Baran, Warszawa 2020.
- Jakimiuk B., *Środowisko pracy jako obszar budowania poczucia własnej wartości i relacji z innymi*, „Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska” 2016, VOL. XXIX, 4.
- Jasińska J., *Stosunki i warunki pracy*, [w:] *Zarządzanie kadrami*, red. T. Listwan Warszawa 2010.
- Krzyszowska-Dąbrowska M., *Praca zdalna jako prewencja COVID-19* [w:] *Praca zdalna. Praktyczny przewodnik*, Warszawa 2020.
- L. Mitrus, *Praca zdalna de lege lata i de lege ferenda — zmiana miejsca wykonywania pracy czy nowa koncepcja stosunku pracy?*, Część 1, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2020, t. LXI, Nr 10.
- Liszczyński T., *Podporządkowanie pracownika a kierownictwo pracodawcy – relacja pojęć* [w:] red. Góral Z., *Z zagadnień współczesnego prawa pracy. Księga jubileuszowa Profesora Henryka Lewandowskiego*, Warszawa 2009.
- Młokosiewicz M., *Znaczenie dobrych relacji z pracownikami w praktyce polskich przedsiębiorstw*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2015, nr 39, t. 3.
- Stelina J., *Komentarz do art. 22 k.p.*, [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. A. Sobczyk, Warszawa 2020.

Piotr Wojnicz*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Filia w Ełku

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3333-6726>

Osobowe źródła informacji jako szczególna forma komunikacji społeczeństwa z organami Policji

Wprowadzenie

Współcześnie informacja stanowi podstawową przesłankę niezbędną do odniesienia sukcesu w różnych dziedzinach życia. Pozyskiwanie wiarygodnych źródeł informacji jest również fundamentem działalności organów zajmujących się zapewnianiem bezpieczeństwa obywateli. Policja jako formacja umundurowana o charakterze zbrojnym służąca społeczeństwu jest przeznaczona do ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego. Wśród charakterystycznych form i metod pracy Policji należy wymienić czynności operacyjno – rozpoznawcze. Należą one do najskuteczniejszych sposobów pozyskiwania informacji. Jednym z istotnych elementów tego rodzaju czynności są osobowe źródła informacji. Motywy, dla których ludzie decydują się na współpracę z Policją są różne – od poczucia godnego wypełnienia obowiązków obywatelskich po chęć zysku. Należy podkreślić, że stanowią one specyficzną formę komunikowania się obywateli z organami policyjnymi.

Charakterystyka czynności operacyjno – rozpoznawczych

Służby specjalne, w tym również Policja, wykorzystują w ramach swojej działalności informacje pozyskiwane w toku wykonywanych czynności operacyjno-rozpoznawczych. Podstawy takiej działalności wynikają bezpośrednio z uregulowań prawnych. Ustawa o Policji w artykule 14 stanowi, że formacja ta wykonuje czynności tego rodzaju w celu rozpoznawania, zapobiegania i wykrywania prze-

---

* Doktor nauk prawnych w zakresie prawa administracyjnego, adiunkt w Filii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Ełku, pracownik Zespołu do spraw Poszukiwań i Identyfikacji Osób Komendy Miejskiej Policji w Olsztynie, członek Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego z siedzibą w Krakowie, autor publikacji z zakresu prawa karnego materialnego, kryminalistyki, kryminologii.

stępstw, przestępstw skarbowych i wykroczeń, poszukiwania osób ukrywających się przed organami ścigania lub wymiaru sprawiedliwości i zaginionych¹. Pomimo nadania uprawnień do stosowania tego typu form i metod pracy policyjnej ustawa nie zawiera wprost wyjaśnienia pojęcia czynności operacyjno-rozpoznawczych. W związku z powyższym doktryna kryminalistyki sama wypracowała takie definicje.

W Leksykonie policyjnym autorstwa Wiesława Pływaczewskiego i Grażyny Kędzierskiej wskazane pojęcie zostało zdefiniowane jako „ogół działań podejmowanych przez wyspecjalizowanych policjantów służby kryminalnej z wykorzystaniem określonych w ustawie o Policji oraz przepisach wydanych na jej podstawie form, metod i środków pracy operacyjnej”². Z kolei Tadeusz Hanausek twierdzi, że czynności operacyjno-rozpoznawcze to „odrębny system poufnych bądź tajnych działań organów policyjnych (...) prowadzonych poza procesem karnym, zazwyczaj służących aktualnym bądź przyszłym celom tego procesu i wykonywanych dla zapobiegania i zwalczania przestępczości i innych prawnie określonych negatywnych zjawisk społecznych”³. Natomiast Mariusz Kulicki pod pojęciem czynności operacyjno-rozpoznawczych rozumie „kompleksowy system dokumentowanych w sposób pisemny (o charakterze nieprocesowym – przyp. autora), niejawnych działań organów ścigania, w szczególności policyjnych, mających na celu rozpoznanie środowiska kryminalnego oraz zmierzający, z wykorzystaniem taktyki i techniki kryminalistycznej, do wykrycia przestępców i popełnionych przez nich przestępstw”⁴. Jan Widacki zdefiniował ten rodzaj działań jako „poufne i tajne czynności pozaprocessowe, których celem jest pozyskanie informacji, mających znaczenie prewencyjne wobec dokonania przyszłych przestępstw, bądź niewątpliwie istotne w toku już procesu karnego”⁵. Katarzyna Ożóg-Wróbel analizując szereg definicji czynności operacyjno-rozpoznawczych zwraca uwagę na ich cechy charakterystyczne. Zdaniem autorki podstawy działań operacyjnych osadzone są w naukach kryminalistycznych i są prawnie określonym systemem działań organów ścigania. Czynności operacyjno-rozpoznawcze służą zwalczaniu przestępstw oraz polegają na uzyskiwaniu oraz sprawdzaniu informacji związanych z wszelkiego rodzaju działalnością i zjawiskami kryminogennymi z punktu widzenia społecznego i podejmowane są w większości przypadków w sposób tajny”⁶.

¹ Ustawa z dnia 06.04.1990 r. o Policji, Dz. U. z 2022 r. poz. 655.

² W. Pływaczewski, G. Kędzierska, *Leksykon policyjny*, Szczytno 2001, s. 56.

³ T. Hanausek, *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Warszawa 2009, s. 112.

⁴ M. Kulicki, *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia teorii i praktyki śledczo-sądowej*, Toruń 1994, s. 63–64.

⁵ *Kryminalistyka*, red. J. Widacki, Katowice 1984, s. 127.

⁶ K. Ożóg-Wróbel, *Katalog metod prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych*, „Rocznik Nauk Prawnych”, 4(2012), s. 116–117.

Reasumując rozważania na temat definicji czynności operacyjno-rozpoznawczych należy stwierdzić, że jest to szeroko pojęta działalność służb specjalnych, określona w ustawach i przepisach wewnętrznych poszczególnych służb, posiadająca charakter niejawni oraz realizowana poza procesem karnym, mająca na celu pozyskanie informacji o negatywnych zjawiskach społecznych oraz ich zwalczanie i zapobieganie.

Według Tadeusza Hanauska czynności operacyjno-rozpoznawcze spełniają następujące funkcje:

- rozpoznawcze,
- wykrywawcze,
- kierunkujące późniejsze udowadnianie,
- weryfikujące uprzednie ustalenia,
- zapobiegawcze (profilaktyczne),
- ochronne,
- zabezpieczające⁷.

Słusznie zauważa Adrian Szumski, że „czynności operacyjno-rozpoznawcze należą do powszechnych środków walki z przestępczością stosowanych w praktyce Policji oraz innych służb ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego wszystkich państw. Należą one do najskuteczniejszych metod zdobywania informacji istotnych z punktu widzenia późniejszych czynności procesowych. Specyfika tych działań (tajność, znaczna swoboda odnośnie stosowanych form i środków pracy operacyjnej) sprawia, że czynności operacyjno-rozpoznawcze z powodzeniem uzupełniają czynności procesowe”⁸.

Podsumowując rozważania na temat czynności operacyjno-rozpoznawczych należy podkreślić, że efektywne ich wykonywanie zależy od umiejętnej komunikacji pomiędzy organami Policji a społeczeństwem. Przedmiotem tej specyficznej relacji jest wiedza, której nośnikiem jest informacja uzyskiwana w toku wykonywanych czynności. Służy ona Policji do realizacji jej ustawowych zadań, a przede wszystkim do zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego.

Istota komunikacji w procesie pozyskiwania informacji

Prowadzenie właściwej wymiany informacji pomiędzy Policją a społeczeństwem stanowi jeden z gwarantów należytej realizacji zadań wynikających z ustawy. Policja komunikuje się w tym zakresie na wielu obszarach. Natomiast w obrębie samej formacji należy wyróżnić komunikację: wewnętrzną i zewnętrzną.

⁷ T. Hanausek, *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Warszawa 2009, s. 112–113.

⁸ A. Szumski, *Rola czynności operacyjno-rozpoznawczych w uzyskiwaniu dowodów w procesie karnym*, „Naukowa kodyfikacja prawa karnego”, 26(2010), s. 195.

Zdaniem Tomasza Hoffmanna „komunikacja wewnętrzna w Policji stanowi fundament skuteczności jej funkcjonowania, a także określa ramy wewnętrznych procesów w komunikacji zachodzących w tej organizacji. Bez odpowiedniej komunikacji w Policji różne jej zasoby przestają być użyteczne”⁹. W aspekcie wewnętrznym komunikacja w Policji odbywa się na osi przełożony-podwładny. W tym wypadku mamy do czynienia z różnymi formami zatrudnienia: funkcjonariusze mundurowi i pracownicy cywilni, zarówno należący do korpusu służby cywilnej, jak i służby pomocniczej. Ponad komunikowanie się wewnątrzpolicyjne związane jest z przekazywaniem i przetwarzaniem wszelkich informacji związanych z funkcjonowaniem tej formacji, a także z wymianą wiedzy o środowisku kryminogennym.

Komunikacja zewnętrzna w Policji obejmuje między innymi: prewencyjne patrole, przekaz medialny, badania opinii publicznej czy komunikację w sytuacjach kryzysowych, kampanie społeczne, informacyjne i edukacyjne¹⁰. Jedną z form komunikowania się Policji z otoczeniem zewnętrznym jest praca z informacją czyli uzyskanie jej, przetworzenie i wykorzystanie, a także umiejętne jej przekazanie społeczeństwu.

Sam proces komunikowania się jest różnie definiowany, a jego charakter należy rozpatrywać wieloaspektowo. Bogusława Dobek-Ostrowska określa komunikowanie jako „proces porozumiewania się jednostek, grup lub instytucji. Jego celem jest wymiana myśli, dzielenie się wiedzą, informacjami i ideami. Proces ten odbywa się na różnych poziomach, przy użyciu zróżnicowanych środków i wywołuje określone skutki”¹¹. Z kolei według Urszuli Żydek-Bednarczuk „komunikowanie się to proces, w którym interlokutorzy zamieniają się rolami i wspólnie uczestniczą w przekazywaniu informacji, są ze sobą w interakcji. Proces ten jest dwukierunkowy i wymaga bądź styczności fizycznej nadawcy i odbiorcy, bądź medium, które takie sprzężenie zwrotne umożliwia”¹². Zdaniem autorki „komunikowanie (bez zaimka zwrotnego) dokonuje się dzięki mediom i środkom transmisji informacji. Jako proces charakteryzuje się jednokierunkowością. Ważny jest nadawca – odbiorca zaś słucha”¹³.

Bardzo istotnym elementem w procesie komunikacji jest informacja. T. Hanausek określa informację jako „wszelkie dane o świecie zewnętrznym, które uzyskujemy albo przez bezpośrednie poznanie zmysłowe albo przez odbiór podawanego przez inną osobę opisu jakiegoś stanu rzeczy lub zjawiska”¹⁴. Autor jako źródła informacji wy-

⁹ T. Hoffmann, *Komunikacja wewnętrzna w Policji*, „Zeszyty Naukowe WSOWL”, 1(2012), s. 29.

¹⁰ A. Wilk, A. Woźnialis, *Nowoczesny system komunikacji na przykładzie działań policji w Polsce*, „Nowoczesne Systemy Zarządzania”, 2(2018), s. 146–149.

¹¹ B. Dobek-Ostrowska, *Podstawy komunikowania społecznego*, Wrocław 2002, s. 13

¹² U. Żydek-Bednarczuk, *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*, Kraków 2005, s.10

¹³ Tamże, s.10

¹⁴ T. Hanausek, *dz. cyt.*, s. 63.

mienia: osoby, rzeczy, miejsca, zjawiska i zdarzenia, następstwa zdarzeń, dokumenty i zwłoki¹⁵. Stanisław Pikulski podkreśla różnorodny charakter źródeł informacji na płaszczyźnie taktyki kryminalistycznej. W sferze pracy operacyjnej wyróżnił następujące źródła informacji: agenta, poufnego informatora, tajną obserwację, analizę materiałów spraw operacyjnych, wykorzystanie tajnych środków technicznych (np. podsłuch telefoniczny), zbiory archiwalne dotyczące działań operacyjnych. Natomiast w sferze wykonywania czynności procesowych wyróżnia następujące źródła informacji: świadków (pokrzywdzonych), sprawców czynów (podejrzanych, oskarżonych), miejsca zdarzenia, dokumenty, zwłoki ludzkie lub ich szczątki, ewidencję kryminalistyczną (zbiory kryminalistyczne), materiały postępowań karnych¹⁶.

Należy podkreślić, że w praktyce kryminalistycznej osoby występują bardzo często jako źródło informacji. Jednakże zdaniem T. Hanauska taki materiał informacyjny powinien być sprawdzany. Dokonuje się to poprzez myślową analizę uzyskanych informacji w aspekcie ich spójności, wzajemnej harmonii i zgodności z logiką. Informację należy skonfrontować z posiadaną dotychczas wiedzą oraz zasięgnąć konsultacji z fachowcami reprezentującymi daną dziedzinę. Należy również przeprowadzić wywiad w kierunku weryfikacji uzyskanej informacji i sprawdzenia wiarygodności źródła informacyjnego oraz obserwację zdarzeń lub zjawisk, których dotyczą uzyskane informacje¹⁷. Pomimo pewnych niedoskonałości osobowe źródła informacji stanowią bardzo istotny element czynności operacyjno-rozpoznawczych.

Osobowe źródła informacji

W ramach działalności służb mundurowych zajmujących się ochroną bezpieczeństwa i porządku publicznego współpraca ze społeczeństwem zawsze zajmowała centralne miejsce. Działania prewencyjne i informacyjne o potencjalnych zagrożeniach przyczyniają się do podniesienia poziomu świadomości społecznej na temat czynników kryminogennych oraz ułatwiają ich rozpoznanie i wczesne zapobieganie. Jednocześnie informacje dostarczane do organów ścigania stanowią niezbędne narzędzie do likwidowania wszelkich zagrożeń kryminogennych. Motywy takiej współpracy są różne (rys. 1).

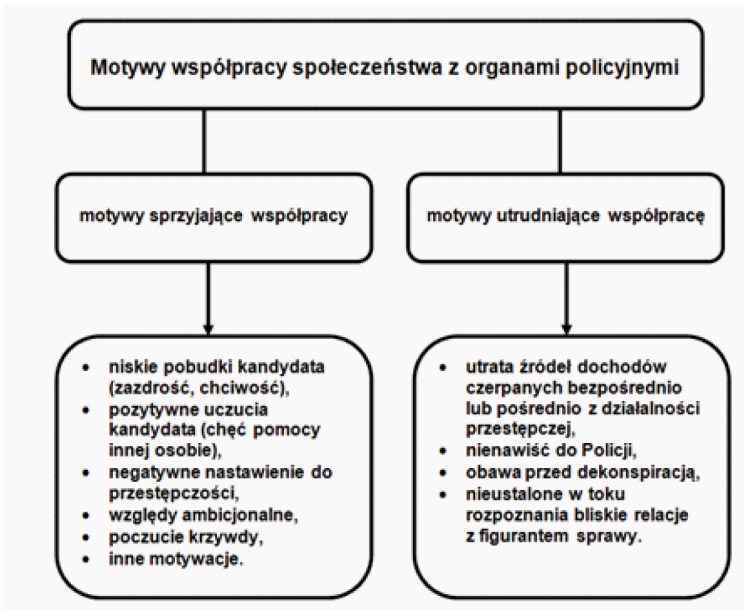
Rafał Teluk jest zdania, że „Policja może skutecznie i sprawnie działać jedynie wówczas, kiedy posiada odpowiednie rozpoznanie środowiska przestępczego, zna jego zamierzenia oraz otrzymuje aktualne informacje o jego działalności. Do tego celu nie wystarczą ewidencje, rejestry i dokumenty uzyskiwane ze źródeł

¹⁵ Tamże, s. 63.

¹⁶ S. Pikulski, *Podstawowe zagadnienia taktyki kryminalistycznej*, Białystok 1997, s. 123–124.

¹⁷ T. Hanausek, *dz. cyt.*, s. 64–65.

oficjalnych”¹⁸. Autor podkreśla, że dopiero bezpośrednia ingerencja Policji w środowisko przestępcze przynosi właściwe efekty. Jest to proces uregulowany prawnie zarówno od strony ustawowej jak i aktów prawa obowiązującego wewnątrz Policji, które mają charakter poufny.

Rysunek 1. Motywy współpracy społeczeństwa z organami policyjnymi

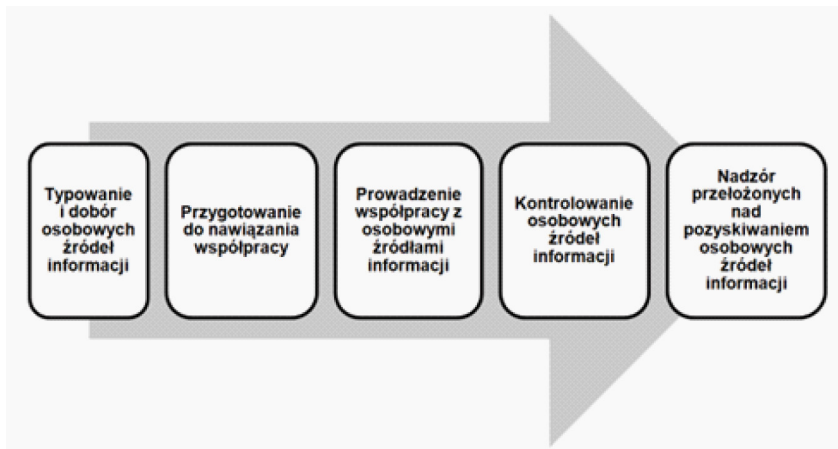
Źródło: T. Hanausek, *Kryminalistyka – zarys wykładu*, Warszawa 2009, s. 72–73, K. Horosiewicz, *Przedsięwzięcia werbunkowe*, „Przegląd Policyjny”, 4(2012), s. 217–218, tenże, *Wybrane elementy taktyki werbowania i współpracy z osobowymi źródłami informacji*, Szczytno 2019, s. 19–20.

Ustawa regulująca kwestię związaną z funkcjonowaniem Policji przewiduje udział osób spoza tej formacji w czynnościach przez nią wykonywanych. Artykuł 22 tego dokumentu stanowi, że „Policja przy wykonywaniu swych zadań może korzystać z pomocy osób niebędących policjantami. Zabronione jest ujawnianie danych o osobie udzielającej pomocy Policji, w zakresie czynności operacyjno-rozpoznawczych”.

W związku z powyższym ustawodawca przewidział możliwość udziału osobowych źródeł informacji w pracy Policji. Stanowią one bardzo ważny element pracy

¹⁸ R. Teluk, *Osobowe źródła informacji jako jedna z metod operacyjnego działania organów policyjnych*, „Zeszyty Prawnicze”, 3(2013), s. 179.

operacyjno-rozpoznawczej (rys. 2). Jednakże, jak podkreśla Krzysztof Horosiewicz „pozyskanie osobowego źródła informacji nie może być działaniem przypadkowym, ale powinno być elementem strategii zmierzającej do zapewnienia możliwości realizacji czynności operacyjno-rozpoznawczych”¹⁹. Właściwy dobór osobowych źródeł informacji rzutuje na jakość i efektywność realizacji powierzonych zadań.

Rysunek 1 Proces współpracy z osobowymi źródłami informacji

Źródło: K. Horosiewicz, *Wybrane elementy taktyki werbowania i współpracy z osobowymi źródłami informacji*, Szczytno 2019.

W doktrynie wyróżnia się dwa kryteria doboru osobowych źródeł informacji: celowość i przydatność. „Oceniając celowość pozyskania należy brać pod uwagę cechy psychologiczne potencjalnego źródła ułatwiające lub przeciwnie – uniemożliwiające ewentualną współpracę, a także dokonać oceny możliwości skutecznego kierowania źródłem w przypadku zwerbowania go do współpracy. Istotne są w szczególności informacje dotyczące cech jego charakteru: lojalności, prawdziwości, zdyscyplinowania, prawdziwości i obiektywizmu w przedstawianiu faktów, samokrytycyzmu”²⁰. Rozpatrując przydatność kandydata należy zbadać ją pod kątem celu jaki zamierza się osiągnąć. „Znając obiekt (miejsce, środowisko, osoby), który jest lub ma zostać objęty zainteresowaniem operacyjnym oraz mając sprecyzowany cel, jaki chcemy uzyskać dzięki zwerbowaniu OZI, należy wyselekcjonować najbardziej odpowiednią osobę do wykonania zakładanych zadań”²¹.

¹⁹ K. Horosiewicz, *Wybrane elementy taktyki werbowania i współpracy z osobowymi źródłami informacji*, Szczytno 2019, s. 11–12.

²⁰ Tamże, s. 16.

²¹ Tamże, s. 15

Tadeusz Hanausek zwraca uwagę na fakt, że niezależnie od nazwy jaką przybiera osobowe źródło informacji – agent, osoba informująca czy informator – zawsze jego współpraca powinna mieć charakter poufny. „Wykorzystanie tych źródeł stanowi pośrednią formę infiltracji środowisk przestępczych i jest niezmiernie cenną metodą zwalczania przestępczości, zwłaszcza w jej zorganizowanej postaci”²². Natomiast taktyka nawiązania współpracy z osobowym źródłem informacji powinna być dostosowana do jego predyspozycji psychofizycznych oraz jego trybu funkcjonowania w społeczeństwie. Dla pierwszego kontaktu ze źródłem bardzo istotny jest charakter i miejsce okoliczności, w których dochodzi do pierwszych spotkań. Należy podkreślić, że po etapie werbunku równie ważny jest kolejny etap – adaptacji i wdrożenia do współpracy. Jego celem jest ugruntowanie pozyskania i usunięcie barier psychologicznych, przygotowanie do efektywnej realizacji zadań oraz zadbanie o zachowanie niejawności współpracy. Etap ten powinien być przemyślany i pozbawiony przypadkowości²³.

Współpraca z osobowymi źródłami informacji to nie tylko jednostronne zdobywanie wiedzy ale też nawiązywanie wzajemnych relacji interpersonalnych oraz dbanie o jakość współpracy i odpowiednie motywowanie do dalszego działania. W doktrynie taktyki kryminalistycznej, a przede wszystkim na płaszczyźnie zarządzania zasobami ludzkimi opracowano wiele metod motywacyjnych. Wśród nich można wyróżnić: podtrzymanie i wzmacnianie motywów pozyskania, zdobycie autorytetu, szacunku i sympatii OZI, właściwe wynagrodzenie czy dbałość o tajny charakter współpracy²⁴.

Krzysztof Horosiewicz podkreśla duże znaczenie kontroli w procesie współpracy organów policyjnych z osobowymi źródłami informacji. Polega ona zadaniem autora na „stosowaniu różnorodnych narzędzi zapewniających dopływ informacji o rzeczywistej działalności źródła, jego lojalności i motywach a nawet o pozycji w środowisku, w którym funkcjonuje. Kontrola osobowego źródła informacji powinna być realizowana już od chwili nawiązania współpracy, towarzysząc jej regularnie bez względu na ocenę wiarygodności źródła i ocenę wiarygodności informacji, wyniki ich weryfikacji i efekty ich wykorzystania”²⁵. Odrębną kategorią weryfikującą współpracę funkcjonariuszy Policji z osobami spoza formacji stanowi nadzór przełożonych nad tego rodzaju pracą operacyjno-rozpoznawczą. Nadzór taki jest sprawowany pod kątem legalności, skuteczności i efektywności oraz stopnia realizacji wyznaczonego celu²⁶. Natomiast zakres czynności nadzorczych na

²² T. Hanausek, *dz. cyt.*, s. 72.

²³ K. Horosiewicz, *Wybrane elementy taktyki werbowania ...*, s. 60.

²⁴ Tamże, s. 85.

²⁵ Tamże, s. 93.

²⁶ Tamże, s. 121–122.

etapie współpracy z OZI powinien obejmować: planowanie pracy ze źródłem poprzez wytyczenie bliższych i dalszych celów współpracy, sposób realizacji zadań, motywowanie, wykorzystanie możliwości operacyjnych OZI, szkolenie, wykorzystanie metod kontrolowania źródła, efektywność prowadzenia współpracy, dbałość o zachowanie tajności, kwalifikacje policjanta prowadzącego współpracę, zawieszenie współpracy oraz jej zakończenie²⁷.

Osobowe źródła informacji stanowią bardzo istotny element pracy operacyjno-rozpoznawczej Policji. Współpraca z OZI jest procesem skonkretyzowanym, celowym i planowym. Począwszy od werbunku takiej osoby, współpracę oraz kontrolę – wszystkie te części są ze sobą powiązane. Normy prawne przewidujące taką formę współpracy wyznaczają kryteria kontroli i nadzoru, co skutecznie eliminuje nadużycia w tej sferze pracy policyjnej. Nie ulega wątpliwości, że osobowe źródła informacji są bardzo ważnym nośnikiem wiedzy, którą wykorzystują funkcjonariusze Policji do zwalczania przestępczości. Wiedza ta jest również wykorzystywana w procesie poszukiwań osób zaginionych, która też jest formą pracy operacyjnej²⁸.

Zakończenie

Osobowe źródła informacji stanowią wyjątkową formę komunikacji społeczeństwa z organami policyjnymi. Niezależnie od motywu podjęcia współpracy podstawowym celem, który przyświeca Policji jest zagwarantowanie bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz ograniczenie wpływu środowisk kryminogennych. Należy podkreślić, że w tym procesie komunikacji stroną dominującą jest Policja, która posiada wewnętrzne procedury określające sposób nawiązania współpracy, jej kontynuację oraz zakończenie. Ponadto wiedza, która jest na tej drodze otrzymywana, podlega weryfikacji pod kątem przydatności, jakości i efektywności. Niezależnie od przyjętych kryteriów oceny osobowe źródła informacji są tą sferą pracy Policji, która bezpośrednio wchodzi w interakcje ze społeczeństwem, mająca na celu eliminację potencjalnych zagrożeń.

²⁷ Tamże, s. 126–127.

²⁸ P. Wojnicz, *Zaginięcia osób. Studium prawne, kryminalistyczne i kryminologiczne*, Olsztyn 2021, s. 35.

* * *

Employer-employee communication problems during the Covid-19 pandemic and in a post-covid situation

(summary)

The police, as a formation whose primary task is to protect safety and public order, perform a number of operational and reconnaissance activities in its activities, aimed at securing the above-mentioned values. Acquiring reliable sources of information is the foundation of law enforcement activities. Among the characteristic forms and methods of work of the Police, operational and reconnaissance activities should be mentioned. They are among the most effective ways of obtaining information. One of the essential elements of this type of activity are personal sources of information. The reasons why people decide to cooperate with the Police vary from the sense of dignified fulfillment of civic obligations to the desire for profit. ICIs are a specific form of communication between citizens and police authorities. In this communication process, the dominant party is the Police, which has internal procedures that define the method of establishing cooperation, its continuation and termination. Regardless of the adopted criteria for assessing personal sources of information, they constitute the area of work of the Police that directly interacts with the society in order to eliminate potential threats.

Wykaz literatury:

- Dobek-Ostrowska B., *Podstawy komunikowania społecznego*, Wrocław 2002.
- Hoffmann T., *Komunikacja wewnętrzna w Policji*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2012, nr 1.
- Hanausek T., *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Warszawa 2009.
- Horosiewicz K., *Wybrane elementy taktyki werbowania i współpracy z osobowymi źródłami informacji*, Szczytno 2019.
- Horosiewicz K., *Przedsięwzięcia werbunkowe*, „Przegląd Policyjny” 2012, nr 4.
- Kryminalistyka*, red. J. Widacki, Katowice 1984.
- Kulicki M., *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia teorii i praktyki śledczo-sądowej*, Toruń 1994.
- Ożóg-Wróbel K., *Katalog metod prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych*, „Rocznik Nauk Prawnych” 2012, nr 4.
- Pikulski S., *Podstawowe zagadnienia taktyki kryminalistycznej*, Białystok 1997.
- Pływaczewski W., Kędzierska G., *Leksykon policyjny*, Szczytno 2001.
- Szumski A., *Rola czynności operacyjno-rozpoznawczych w uzyskiwaniu dowodów w procesie karnym*, „Naukowa kodyfikacja prawa karnego” 2010, nr 26.
- Teluk R., *Osobowe źródła informacji jako jedna z metod operacyjnego działania organów policyjnych*, „Zeszyty Prawnicze” 2013, nr 3.
- Wilk A., Woźnialis A., *Nowoczesny system komunikacji na przykładzie działań policji w Polsce*, „Nowoczesne Systemy Zarządzania” 2018, nr 2.
- Wojnicz P., *Zaginięcia osób. Studium prawne, kryminalistyczne i kryminologiczne*, Olsztyn 2021.
- Zydek-Bednarczuk U., *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*, Kraków 2005.

Sandra Omieczyńska*

(Naukowe Koło Prawo Ubezpieczeń Społecznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)
ORCID: 0000-0002-9832-602X

Komunikacja w cyberprzestrzeni – wyzwania, bariery i korzyści

Wprowadzenie

Podstawowym procesem społecznym zachodzącym w relacjach międzyludzkich jest komunikacja pozwalająca na przekazywanie odbiorcom swojej wiedzy, swoich myśli, uczuć oraz emocji¹. Pojęcie komunikacji wywodzi się z łacińskiego terminu „*communicatio*”. Zdaniem A. Frączka jest to czynność polegająca na przekazywaniu i odbieraniu określonych informacji pomiędzy uczestnikami rozmowy pozostającymi w bezpośrednim kontakcie². Przy czym, w dobie XXI w. bezpośredniość wcale nie oznacza konieczności zachowania fizycznej obecności, bowiem rozwój Internetu oraz sieci telekomunikacyjnej pozwala na bezprzerwane nawiązanie łączności w tym samym momencie między tymi samymi osobami za pomocą tych samych środków przekazu. Proces ten jest bardzo interesującym narzędziem, który może również przybrać formę niewerbalną pozwalającą odbiorcy zrozumieć emocje i uczucia nadawcy. Z kolei nadawca, dzięki możliwości stosowania przy wypowiedzi mimiki oraz gestykulacji, ma możliwość przedstawić swoje zaangażowanie w rozmowę oraz własne samopoczucie. Ponadto gesty niewerbal-

---

* Studentka czwartego roku prawa oraz absolwentka bezpieczeństwa wewnętrznego Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, aktywnie zaangażowana w działalność naukową obejmującą autorstwa artykułów w czasopismach naukowych, udział w symulacjach rozpraw sądowych oraz czynny udział na licznych konferencjach naukowych, zarówno ogólnopolskich jak i międzynarodowych oraz Członek Koła Naukowego Prawa Ubezpieczeń Społecznych, Członek Ochotniczej Straży Pożarnej w Iławie. W 2022 roku nagrodzona przez Marszałka Województwa Warmińsko-Mazurskiego Gustawa Marka Brzezina stypendium naukowym za wyróżniające wyniki w nauce oraz działalność naukową.

¹ B. Kudra, *O komunikacji społecznej* [w:] B. Kudra, E. Olejniczak, *Komunikowanie publiczne. Zagadnienia wybrane*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014, s. 9.

² A. Frączek, *Komunikacja interpersonalna*, „*Studia Gdańskie. Wizje I rzeczywistość*” 2012, nr 9, s. 118.

ne niejednokrotnie pozwalają na poznanie wielu cech osobowościowych uczestnika rozmowy³. Co więcej, komunikacja jest nie tylko narzędziem niezbędnym do tworzenia więzi międzyludzkich, ale również do załatwiania podstawowych spraw życia społecznego, podejmowania zatrudnienia, rozwoju handlu, a także ogólnej współpracy zarówno w świecie prywatnym, jak i finansowo-zawodowym. Z biegiem czasu, na skutek postępu technologicznego powstała możliwość nawiązywania kontaktu w cyberprzestrzeni, od wiadomości tekstowych, po rozmowy wideo głosowe do spotkań w wirtualnej rzeczywistości. Wobec tego, należy stwierdzić, że Internet uzyskał status nowej przestrzeni społecznej, w której uczestnicy realizują i zaspokajają większość swoich potrzeb życiowych⁴.

Istota komunikacji społecznej

Nieodłączną sferą aktywności międzyludzkiej jest komunikacja społeczna⁵. Jest ona fundamentem wszelkich relacji między jednostkami tworzących społeczeństwo. Zdaniem D. Majki-Rostek komunikacja stanowi bezustanne, wszechobecne i intensywne przekazywanie informacji. Uczona utożsamia ją również z rolą procesów komunikacyjnych z życia każdej jednostki, która ma do dyspozycji szeroki zakres symbolicznych i materialnych zasobów kulturowych. Nadto wskazuje, iż procesy komunikacyjne z jednej strony kreują oraz wspierają istniejące już wartości, a z drugiej strony podlegają przemianom na skutek zachodzących w społeczeństwie procesów społeczno-kulturowych⁶. Z kolei E. Marciniak rozumie ją jako obszar doświadczeń poprzez który kształtują się stosunki międzyludzkie bez względu na ich zasięg. W związku z czym komunikacja stanowi zjawisko konstytutywne dla istniejących grup społecznych, organizacji oraz relacji osobistych⁷.

Wbrew pozorom komunikacja społeczna stanowi bardzo złożony proces, który charakteryzuje się ciągłością, interakcyjnością, celowością, dynamicznością, a także niejednokrotnie kreatywnością⁸. Nadto należy podkreślić, iż jest to proces dwukierunkowy, bowiem model komunikacji obejmuje nadawcę, który kieruje określony komunikat w stronę odbiorcy i co do zasady oczekuje komunikatu zwrotnego.

³ Ibidem, s. 129.

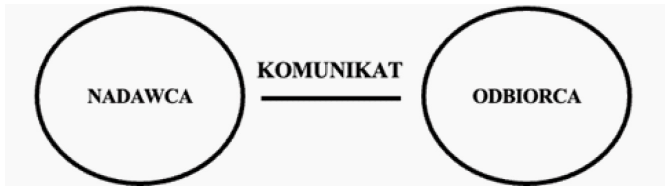
⁴ S. Juszczak, *Internet – współczesne medium komunikacji społecznej*, „Edukacja i Dialog” 2011, nr 5/6, s. 42.

⁵ E. Marciniak, *Komunikacja Społeczna*, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej im. płk. Dypl. Mariana Porwita, Warszawa 2014, s. 11

⁶ D. Majka-Rostek (red.), *Komunikacja społeczna, a wyzwania współczesności*, Difin, Warszawa 2010, s. 8.

⁷ E. Marciniak, *Komunikacja...*, op.cit., s. 9.

⁸ A. Frączek, *Komunikacja...*, op.cit., s. 120–121.

Rysunek 1. Schemat procesu komunikacji

Źródło: Opracowanie własne na podstawie B. Kudra, O komunikacji..., op.cit., s. 13.

W tym miejscu warto zaznaczyć, iż odbiorca może obejmować pojedynczą jednostkę, jak i szerokie grono. Tym samym można wysunąć tezę, iż sposób komunikowania się jest determinowany liczbą jego odbiorców⁹. Zgodnie z klasyfikacją procesów komunikowania według D. McQuaila ze względu na zasięg uczestników wyróżnia się komunikację intrapersonalną, interpersonalną, grupową, międzygrupową, organizacyjną oraz masową¹⁰.

Komunikacja w naszym życiu pełni różnorodne funkcje. W piśmiennictwie utarty został następujący katalog:

- **funkcja integracyjna**, związana z zaciskaniem więzi między jednostkami,
- **funkcja informacyjna**, obejmująca komunikowanie jednostek o konkretnych wydarzeniach,
- **funkcja rozrywkowa**, ściśle połączona z odpoczynkiem, realizowana w czasie spotkań towarzyskich,
- **funkcja edukacyjna**, związana z możliwością przekazywania wiedzy i rozwojem nauki,
- **funkcja identyfikacyjna**, pozwalająca na utożsamianie się z innymi jednostkami oraz na wzmocnienie wzorców określonych zachowań¹¹.

Ponadto komunikacja niejednokrotnie spełnia się jako narzędzie wpływu, za pomocą którego umożliwia oddziaływanie na postępowanie innych ludzi¹².

Istotnym elementem komunikacji, w szczególności komunikacji interpersonalnej, jest siła argumentacji, która wyposaża przekaz nadawcy w logiczny sens budzący w odbiorcy zaufanie. Wskutek czego odbiorca zaczyna spostrzegać coś, co dotychczas było dla niego niewidoczne, a zauważane przez nadawcę¹³. Nie mniej jednak, jest ona często wykorzystywana do manipulacji osób mniej spostrzegawczych, bądź nadmiernie ufnych.

⁹ Ibidem, s. 120.

¹⁰ B. Kudra, O komunikacji..., op.cit., s. 17.

¹¹ A. Frączek, *Komunikacja...*, op.cit., s. s. 121–122.

¹² E. Marciniak, *Komunikacja...*, op.cit., s. 23.

¹³ Ibidem, s. 27.

Internet jako środowisko cyfrowej interakcji

Powstanie Internetu w drugiej połowie XX w. okazało się dla rozwoju technologicznego białym krukiem. Bowiern przyczyniło się to znacznie do globalizacji umożliwiającej błyskawiczne przesyłanie danych i powstania nowej, wirtualnej rzeczywistości. Komunikacja za pośrednictwem sieci internetowej stała się fenomenem z uwagi na jej łatwy i zarazem wygodny sposób przekazywania wiadomości. Nadto umożliwia zaoszczędzenie czasu oraz kosztów ewentualnej przesyłki, bądź transportu¹⁴. Atrakcyjność Internetu sprowadza się również do swobody tworzenia treści, poznawania wielu odległych fizycznie osób, kreowania swojego życia w taki sposób w jaki jednostka chce być postrzegana przez społeczeństwo, a także do jego powszechnej dostępności. W związku z czym sprzyja on zaspokajaniu potrzeb osób z niego korzystających, zaczynając od potrzeb podstawowych do potrzeb rzędu wyższego¹⁵. Użytkownicy podkreślają także znaczenie wiadomości, które urozmaicone w grafikę stają się atrakcyjniejsze i potrafią zobrazować uczucia nadawcy komunikatu. Na uwadze należy mieć również, iż rozwój możliwości cyfrowych przyczynił się do znacznego rozwoju i globalizacji handlu. Zainteresowani mogą dokonać zakupów internetowych, z kolei przedsiębiorcy mają możliwość promowania swojej firmy w sieci na szeroką skalę do nieograniczonego grona odbiorców.

Niestety z biegiem czasu nastąpił zauważalny i niestety utrwalający się w strukturze społecznej proces dysfunkcji w komunikacji interpersonalnej, potwierdzający twierdzenie, iż nadmierne korzystanie z Internetu powinno być postrzegane jako forma patologii oddziałująca negatywnie na proces socjologiczny jednostki. Internet jest ogromnym źródłem wiedzy, a korzystanie z jego możliwości niesie wiele korzyści. Nie mniej jednak należy zachować pewną racjonalność w jego użytkowaniu¹⁶. W niniejszej kwestii bardzo ciekawe stanowisko obrał R. Kraut, który po przeprowadzonych badaniach wskazał na zjawisko zwane „paradoksem Internetu”. Bowiern użytkownicy Internetu, który prowadzi do odosobnienia i alienacji społeczeństwa, zaczęli wykorzystywać go do komunikacji, wskutek której tworzą powierzchowne relacje społeczne¹⁷. Wiele osób dotkniętych takim uzależnieniem rezygnuje z innych form spędzania wolnego czasu, co wpływa pejoratywnie na jego rozwój intelektualny, kulturalny oraz towarzyski, bowiern poczucie wyobcowania sprzyja apatii, wyłączeniu ze społeczeństwa, przesadnemu intrower-

¹⁴ A. Bordolińska, *Internet jako nowa przestrzeń dla przestępstw z nienawiści*, „Człowiek w cyberprzestrzeni” 2017, nr 2, s. 28–29.

¹⁵ S. Juszczyk, *Internet...*, op.cit., s. 46.

¹⁶ M. Paradowski, *Teoretyczne i praktyczne aspekty komunikacji społecznej na przykładzie wybranych zagadnień socjologicznych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas” 2013, nr 1, s. 127.

¹⁷ S. Juszczyk, *Internet...*, op.cit., s. 43.

tyzmu oraz zanikiem potrzeby samorealizacji¹⁸. Co więcej, domatorski tryb życia oraz tendencja do prowadzenia życia odosobnionego oddziałuje bardzo negatywnie na samopoczucie człowieka, a także prowadzi do zaniku większych aspiracji życiowych, rozwoju zaburzeń lękowych, apatii, dystymii, a nawet depresji. Osoby doświadczające takich skutków są narażone na pogłębienie ich zdrowia psychicznego z uwagi na coraz częstsze występowanie kolejnej z wad komunikacji przez sieć internetową, jaką jest szeroko rozumiana mowa nienawiści.

Mowa nienawiści

W skutek rozwoju technologii elektronicznego przetwarzania informacji, niemalże każdy może udostępniać publicznie i rozpowszechniać informacje o własnym i cudzym życiu, bieżących wydarzenia, a także indywidualnych opiniach. W związku z tym każdy może być internetowym dziennikarzem, blogerem, a także wydawcą. Sprzyja temu globalny charakter sieci internetowej, która umożliwia udostępnianie każdej informacji w prawie każdym miejscu na ziemi, bez względu na kraj pochodzenia osoby, która dysponuje daną informacją. Niestety fenomen Internetu został obalony wskutek wykorzystywania go do czynów przestępczych. Wskutek tego pojawiła się potrzeba ograniczenia swobodnego przepływu informacji, które zawierały krzywdzące dla innych treści. Wszelkie formy rozpowszechniania zakazanych treści zyskało miano cyberprzestępstw przeciwko czci, których wspólną cechą jest prezentowanie w sieci treści zakazanych, oddziałujących na psychikę oraz emocje innych osób w celu wywołania poniżenia, wrogości do innych osób albo przekonania do określonych poglądów¹⁹.

Przestępstwa przeciwko czci sprowadzają się do prezentowania szeroko rozumianej mowy nienawiści, obejmującej znieważenie, zniesławienie, agresję, a także poniżenie odbiorcy, którego treść dotyczy. Problematyka tego zjawiska jest odbierana różnorodnie w zależności od indywidualnej wrażliwości człowieka. Niektórzy wyrażają wobec tego obojętność, niektórzy pogardę, a jeszcze inni mogą uznać takie treści za zabawne lub atrakcyjne²⁰. Nie mniej jednak, przestępstwa te ingerują w sferę emocjonalną, częstokroć naruszając dobra osobiste odbiorców. Niejednokrotnie przyczyniają się do wywołania strachu, poniżenia osoby, podważenia jej autorytetu, a nawet utraty zaufania niezbędnego do wykonywania określonego zawodu. Co więcej, zdarzają się sytuacje, w których rozpowszechnianie negatywnych informacji w sieci internetowej skutkowało targnięciem się ofiary

¹⁸ M. Paradowski, *Teoretyczne...*, op.cit., s. 127.

¹⁹ M. Siwicki, *Cyberprzestępczość*, C.H. Beck, Warszawa, 2013, s. 177–178.

²⁰ J. Włodarczyk, *Mowa nienawiści w Internecie w doświadczeniu polskiej młodzieży*, Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa, 2014, s. 1.

na własne życie²¹. Problem ten jest uznawany za szczególnie okrutny i dotkliwy, bowiem Internet jako środek masowego przekazu posiada nieograniczony zakres odbiorców. W związku wymiar kary za taki czyn jest znacznie wyższy.

Prowadząc rozważania, przedstawiciele doktryny wyodrębnili przesłanki prezentowania mowy nienawiści, wśród których wyróżnia się płeć, wiek, pochodzenie etniczne, orientację seksualną lub jej brak, niepełnosprawność, status materialny, upodobania polityczne, samotne rodzicielstwo. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na trafne spostrzeżenie A. Frącz, która rozróżniła mowę nienawiści, od tak zwanego „hejtu”, który jest przez wielu ludzi stosowany zamiennie. Uczona wskazuje, iż mowa nienawiści jest formą skrajnej nietolerancji związanej z odmiennością danej jednostki. Z kolei problematyka „hejtu” obejmuje bezinteresowną nienawiść, którą ciężko jest racjonalnie wytłumaczyć, bowiem ofiarami padają niejednokrotnie osoby posiadające jednakowy status społeczny i nie wyróżniające się praktycznie niczym od oprawcy²².

Internetowi oprawcy, próbując ochronić się przed odpowiedzialnością karną z tytułu zniesławienia lub znieważenia, powołują się na konstytucyjnie zagwarantowaną wolność słowa i wyrażania poglądów. W tym miejscu należy podkreślić, iż wskazana gwarancja nie ma charakteru absolutnego. Zatem wolność słowa nie zapewnia pełnej swobody prezentowania poglądów. Co prawda, wszelkie ograniczenia stanowią wyjątek od zasady, dlatego są każdorazowo analizowane przez pryzmat legalności, niezbędności oraz celowości, zgodnie z art. 31 ust. 3 ustawy zasadniczej²³. Niedopuszczalne jest przekraczanie pewnych granic, szczególnie w zakresie ochrony czci i godności innych osób oraz poszanowania ich praw. Istnieje również pozaustawowy kontratyp prawa do dozwolonej krytyki, jednakże odnosi się on wyłącznie do sytuacji, w których krytyka jest konieczna dla obrony uzasadnionego interesu²⁴. Przy czym, fałszywa informacja nigdy nie może realizować ważnego interesu społecznego²⁵.

Odpowiedzialność karna za przestępstwo zniesławienia oraz zniewagi dokonanych za pomocą środków masowego komunikowania została analogicznie wskazana w art. 212 § 2 KK oraz w art. 216 § 2 KK i przewiduje jednakowo, karę grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku²⁶. Z kolei w art. 213 KK

²¹ M. Siwicki, *Cyberprzestępczość...*, op.cit., s. 212.

²² A. Frącz, *Hejting – przejawy mowy nienawiści w Sieci*, „Studia i Eseje” 2019, nr 2 (12), s. 33.

²³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r., t.j.: Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r., Nr 114, poz. 946.

²⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 maja 2017 r., III KK 477/16, Lex nr 2307112.

²⁵ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 7 lutego 2007r., III KK 236/06, OSNKW 2007/6/50.

²⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, t.j. Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553, z 2022 r. poz. 1138., dalej zwana „KK”.

ustawodawca uregulował przesłanki warunkujące wyłączenie bezprawności zniesławienia. *In concreto* nie można zarzucić dokonania wskazanego czynu, gdy:

- zarzut popełniony publicznie jest prawdziwy,
- zarzut dotyczy życia prywatnego lub rodzinnego odbiorcy oraz ma zapobiec niebezpieczeństwu dla życia lub zdrowia człowieka albo demoralizacji nieletniego,
- prawdziwy i uczyniony publicznie zarzut dotyczył postępowania osoby pełniącej funkcję publiczną, z wyłączeniem jej życia prywatnego lub rodzinnego,
- prawdziwy i uczyniony publicznie zarzut służy obronie społecznie uzasadnionego interesu.

Należy podkreślić, iż powtarzanie pomówień, nawet będąc w pełni przekonany co do ich rzeczywistości, również stanowi zniesławienie. Jednakże, jak wskazuje L. Gardocki, nie dochodzi do pomówienia podczas cytowanej zniesławiającej, gdy cytujący wyraźnie i rzeczywiście dystansuje się do tej wypowiedzi lub przytacza ją po to, aby zwalczyć zawarty w niej pogląd²⁷.

W odróżnieniu od przestępstwa zniesławienia, w przypadku znieważenia brak przepisu wyłączającego odpowiedzialność karną. W art. 216 § 3 KK ustawodawca udzielił tylko możliwość fakultatywnego odstąpienia od wymierzenia kary, jeżeli zniewagę wywołało wyzywające zachowanie pokrzywdzonego albo jeżeli pokrzywdzony odpowiedział naruszeniem nietykalności cielesnej lub zniewagą wzajemną.

Kryterium różnicującym zniesławienie i zniewagę to odmienne okoliczności, zamiar oraz dowód prawdy. Mianowicie zniewaga polega na postawieniu zarzutu obelżywego lub ośmieszającego mającego na celu wyłącznie zranienie uczuć pokrzywdzonego. Z kolei zniesławienie polega na postawieniu zarzutu poniżającego w opinii publicznej. Co więcej zniewaga musi być skierowana bezpośrednio lub pośrednio do pokrzywdzonego, a zniesławienie kierowane jest do innej osoby, niż ta, której docelowo informacja dotyczy²⁸.

Zjawisko groomingu

Wśród wielu zagrożeń rozwijających się w sieci internetowej, należy zwrócić uwagę na niebezpieczeństwo skierowane przeciwko konkretnej grupie społecznej, do której należą małoletni. Cyberprzestrzeń daje wiele możliwości, ułatwia komunikację, zdobywanie wiedzy, umożliwia korzystanie z różnorodnych rozrywek. Niestety tworzy również nowe możliwości dla świata przestępczego. Coraz częściej w Internecie dochodzi do sytuacji, w których dorosłe osoby nawiązują relacje

²⁷ L. Gardocki, *Prawo Karne*, Warszawa 2005, s. 263.

²⁸ M. Siwicki, *Cyberprzestępczość...*, op.cit., s. 235–236.

z dziećmi za pośrednictwem komunikatorów w celu ich wykorzystania seksualnego. Bez wątplenia wskazana dewiacja ma charakter pedofilski. Wykorzystywaniu w taki sposób możliwości cyfrowych sprzyjają warunki sieci internetowej, które umożliwiają nieograniczony dostęp do ofiar i ułatwiają nawiązanie kontaktu. Już w dobie przedinternetowej uwodzenie dzieci było spotykanym niebezpieczeństwem, które przejawiało się osławianiem ofiary za pomocą zabawy, wręczania prezentów oraz słodyczy. Nie mniej jednak widoczna różnica wieku była barierą uniemożliwiającą częste osiągnięcie swoich celów²⁹. Z kolei Internet jest miejscem idealnym dla rozwoju takich zjawisk patologicznych ze względu na jego eksterytorialność, anonimowość oraz powszechność³⁰. Dzieci są niezmiernie łatwym celem dla cyberprzestępców, z uwagi na ich niedojrzałość, brak doświadczenia, naiwność, a także podatność na manipulacje, która sprzyja uzależnianiu się od podstępnego oprawcy³¹. Co więcej, małoletni bardzo często publikują w sieci internetowej wiele informacji na swój temat umożliwiających identyfikację ich w rzeczywistości, co tworzy istotną dla oprawcy bazę danych na temat ofiary. Nagabywaniu ich sprzyja również fakt, iż osoby małoletnie mają nawyk codziennego logowania się na platformy internetowe, od których stają się niemalże uzależnione³².

Wskazana dewiacja została opatrzona mianem „grooming”. Termin ten pochodzi od angielskiego słowa „groom”, który oznacza pielęgnować, opiekować się oraz dbać. Często zamiennie do pojęcia „grooming” stosowane jest „uwodzenie dzieci przez Internet”, „elektroniczna korupcja małoletniego”, jak również „cyberpedofilia”³³. Przedstawiciele doktryny nauk kryminologicznych definiują omawianą parafilię jako wszelkie działania zmierzające do nawiązania kontaktu z dzieckiem za pośrednictwem platform internetowych w celu nawiązania z nim stosunków o podłożu seksualnym za pomocą determinacji i wykorzystania różnorodnych technik manipulacyjnych³⁴. M. Bielski rozszerza wskazaną definicję o manipulacyjny charakter zachowania sprawcy sprowadzający się do pozorowania żłudnej przyjaźni i uzyskania wpływu na ofiarę. Nadto zaznacza, iż oprawca nie potrzebuje posiadać jakiegokolwiek wiedzy psychologicznej, bowiem wystarczająca okazuje się sama przewaga jego doświadczenia życiowego³⁵. Jak wskazu-

---

²⁹ M. Dąbrowska, *Grooming – wybrane aspekty prawne i kryminologiczne*, Rzecznik Praw Dziecka, Warszawa 2018, s. 14.

³⁰ Ibidem, s. 12.

³¹ E. M. Truskolaska, *Grooming, czyli uwodzenie małoletnich przez internet – aspekty kryminologiczne oraz prawne*, „Prawo w działaniu, sprawy karne” 2021, nr 47, s. 72.

³² Ibidem, s. 74.

³³ P. Karlik, *Grooming*, „Edukacja Prawnicza” 2010, nr 1, s. 34.

³⁴ E. M. Truskolaska, *Grooming...*, op.cit., s. 72–73.

³⁵ M. Romańczuk-Grącka, *Grooming- między polityczno-kryminalną potrzebą, a prawnodogmatyczną krytyką*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 19, s. 24.

je E. M. Truskołaska jest ono narzędziem wprowadzającym małoletnich w świat pornografii dziecięcej, a nawet prostytucji³⁶. Definicję legalną groomingu zawarto w art. 23 Konwencji Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych sporządzona w Lanzarote dnia 25 października 2007 r., zgodnie z którą stanowi on umyślne składanie dziecku, które nie ukończyło wieku określonego przez osobę dorosłą za pośrednictwem technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych propozycji spotkania w celu popełnienia przeciwko dziecku któregośkolwiek z przestępstw, jeżeli za taką propozycją idą faktyczne działania ukierunkowane na doprowadzenie do jego odbycia³⁷. Do zdefiniowania omawianego zjawiska przychylił się również Rzecznik Praw Dziecka Marek Michalak, który podkreślił, że „*grooming to swoista gra między dorosłym oprawcą, a dzieckiem jako celem seksualnego zaspokojenia. Możliwość uzyskiwania kontaktu za pośrednictwem sieci skutkuje tym, iż grooming staje się często wykorzystywaną przez pedofilów taktiką*”³⁸.

Wskazać należy, iż nierozłączną cechą groomingu jest jego ciągłość, co oznacza, że nie jest to pojedyncze działanie, a toczący się proces składający się z nawiązania kontaktu z ofiarą, zdobycie zaufania w celu stworzenia relacji o charakterze seksualnym³⁹. Koniecznym jest, aby pierwszy kontakt oprawcy z ofiarą odbył się za pośrednictwem środków łączności internetowej, a następnie kolejne miejsca kontaktu z ofiarą są uzależnione od procesu, który w praktyce może trwać nawet kilka miesięcy. Poszczególne etapy tego procesu uwagę poświęciła W. Wróbel-Delegacz. Zdaniem uczonej kolejnym etapem, po nawiązaniu znajomości, poświęceniu dziecku czasu i stworzeniu przyjacielskiej internetowej relacji, jest ocena ryzyka przez oprawcę, który chce mieć pewność o zachowaniu relacji z małoletnim w tajemnicy. W związku z tym przyjmuje on postawę delikatną oraz ostrożną. Następnie groomer utwierdzając małoletniego w przekonaniu o wyjątkowości ich relacji, wprowadza w konwersację wątki o zabarwieniu erotycznym i dąży do spotkania w rzeczywistości⁴⁰.

Badania kryminologiczne pozwoliły wyodrębnić czynniki ryzyka wiktyimizacyjnego, a więc czynniki zwiększające prawdopodobieństwo stania się ofiarą. Zdaniem A. Jodko oraz K. Fenik dzieci podatne na grooming charakteryzują się następującymi cechami:

³⁶ E. M. Truskołaska, *Grooming...*, op.cit., s. 72–73.

³⁷ Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych sporządzona w Lanzarote dnia 25 października 2007 r., t.j. Dz.U.2 015 poz. 608.

³⁸ Rzecznik Praw Dziecka Michał Pawlak [w:] M. Dąbrowska, *Grooming...*, op.cit, s.7–8.

³⁹ M. Dąbrowska, *Grooming...*, op.cit., s. 12.

⁴⁰ W. Wróbel-Delegacz, *Grooming – zagrożenie dla bezpieczeństwa dzieci*, „Studia Społeczno-Polityczne” 2018, nr 15, s. 342–345.

- posiadające niskie poczucie własnej wartości i brak zaspokojonych potrzeb emocjonalnych,
- samotne, odrzucone przez rówieśników,
- brak silnych i właściwych relacji z dorosłymi lub wychowanie w rodzinie niepełnej,
- uległe, naiwne i podatne na manipulację, niedostrzegające zagrożenia,
- potrzeba ciągłej uwagi⁴¹.

Niniejszym rozważaniom uwagę poświęcił również R. Dziembowski oraz R. Szostak, którzy wskazali na zróżnicowanie zagrożenia tym przestępstwem w zależności od posiadanego przez ofiary wieku. Ich zdaniem dzieci młodsze, z uwagi na swoje zdolności percepcyjne i trudności w ocenie ryzyka są bardziej narażone na ryzyko groomingu⁴².

Zjawisko groomingu zostało spenalizowane dopiero w 2009 r. i wprowadzone do Kodeksu Karnego w rozdziale XXV stanowiącym o ochronie wolności seksualnej i obyczajności. Art. 200a KK skryminalizował dwa typy zachowań sprawcy. W paragrafie pierwszym ustawodawca uregulował odpowiedzialność za nawiązywanie kontaktu przez osobę dorosłą z małoletnim poniżej lat 15 za pomocą systemu teleinformatycznego lub sieci telekomunikacyjnej w celu popełnienia określonego przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności za pomocą wprowadzenia małoletniego w błąd, wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania sytuacji albo przy użyciu groźby bezprawnej. Z kolei paragraf drugi odnosi się do składania małoletniemu poniżej lat 15 za pomocą systemu teleinformatycznego lub sieci telekomunikacyjnej propozycji obcowania płciowego, poddania się lub wykonania innej czynności seksualnej, bądź udziału w produkowaniu lub utrwalaniu treści pornograficznych, jeżeli swym zachowaniem zmierza do realizacji złożonej propozycji. Warto zaznaczyć, iż dokonując oceny istnienia znamion przestępstwa nie istotnym jest stosunek samego pokrzywdzonego do takiej propozycji. Nawet wyraźna zgoda nie eliminuje znamion przestępstwa, bowiem penalizacja niniejszego czynu stanowi pogardę oraz sprzeciw dla wykorzystywania osób, które do aktów seksualnych niedorosły⁴³.

Dobrem chronionym jest nie tylko wolność seksualna małoletniego, ale także jego godność, nietykalność cielesna oraz zdrowie, w tym sfera psychiczna, na którą bez wątplenia wpływa doświadczenie przemocy seksualnej. Budzącym niepokój jest fakt, iż za czyn w art. 200a § 1 KK ustawodawca przewidział karę pozbawienia wolności do lat 3, z kolei w § 2 karę grzywny, ograniczenia wolności

---

⁴¹ Zob. A. Jodko, *Tabu seksuologii. Wątpliwości, trudne tematy, dylematy w seksuologii i edukacji seksualnej*, Warszawa 2008, s. 141; W. Wróbel-Delegacz, *Grooming...*, op.cit., s. 345–346; M. Dąbrowska, *Grooming...*, op.cit., s. 72.

⁴² M. Dąbrowska, *Grooming...*, op.cit., s. 78.

⁴³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 11 kwietnia 2018 r., II AKa 22/18, Lex nr 2611994.

albo karę pozbawienia wolności do lat 2. Zastanawiającym jest, czy wymiar kary nie jest za niski jak na tak poważny czyn, który niesie głębokie, przykre i często długofalowe konsekwencje dla małoletnich ofiar. Moim zdaniem, korzystniejszym rozwiązaniem byłoby zachowanie wyższego wymiaru kary, aby sąd dokonując indywidualnej oceny zgromadzonego materiału dowodowego mógł operować szerokim wachlarzem możliwości. Bardzo często z działania oprawcy można wprost wywnioskować jego intencje. Przy zachowaniu wyższego wymiaru kary, w razie powzięcia wątpliwości co do negatywnych intencji oprawcy, przy uwzględnieniu zasady *in dubio pro reo*, sąd może orzec karę niższą. Tym samym można zapewnić realizację zasady gwarancyjnej, zasady sprawiedliwości społecznej, a także zapewnić prewencję społeczną będącą narzędziem do minimalizacji ryzyka.

Podsumowanie

Sukces Internetu w postaci możliwości komunikowania się na odległość przyniósł dla społeczeństwa wiele korzyści, ponieważ umożliwił utrzymanie relacji między jednostkami, nawiązanie szybkiego kontaktu w razie nagłej sytuacji, poznanie nowych odległych ludzi, przesyłanie plików między użytkownikami, zapewnił oszczędność czasu, a także przyczynił się do rozwoju sklepów internetowych. Mimo, iż Internet stanowi narzędzie komunikacji o szerokiej skali możliwości, to niestety nie zawsze są one wykorzystywane właściwie. W związku z tym korzystanie z sieci internetowej niesie ze sobą również wiele zagrożeń, wśród których mamy do czynienia z rosnącym uzależnieniem wśród użytkowników, coraz częściej występującą mową nienawiści oraz rozwojem zjawiska groomingu, na który narażone są dzieci, a wiek korzystających z możliwości cyfrowych jest coraz niższy. Specyfika czasów, w których żyjemy sprawia, że wraz z rozwojem nauki, rozwojem technologii i różnego rodzaju zabezpieczeń, równolegle rozwija się również technika przestępcza. W związku z tym na każdym z nas spoczywa odpowiedzialność za bezpieczeństwo przy korzystaniu z środków łączności.

* * *

Communication in cyberspace – challenges, barriers and benefits

(summary)

Communication is an indispensable process in interpersonal relationships, which comes down to transmitting your knowledge, thoughts, feelings and emotions to the recipients. Man lives for other people, so to be fully happy he needs to communicate with others. In the 20th century, the phenomenon of the Internet reached its unique

proportions as it became ubiquitous and fully available all over the world. As a result of its development, it was possible to establish contact with other people remotely in cyberspace, ranging from text messages, to video-voice calls, to meetings in virtual reality using VR technology. Therefore, it has become a new, virtual social space where there are numerous interactions. Unfortunately, over time, the Internet began to be used in a manner inconsistent with its original purpose. Due to the specificity of the times in which we live, the criminal practice has also been developed along with the development of technology, evaluation and development. This is because Internet users more and more often encounter the use and dissemination of hate speech generating defamation, insult, aggression and humiliation of the recipient. Moreover, the online world poses a potential threat to minors who are at risk of grooming. Moreover, it should be emphasized that taking care of securing security on the Internet is not a sufficient tool that will ensure the full attractiveness of cyber opportunities. It is necessary to ensure that the use of the Internet is not excessive and that the process of communication dysfunction does not develop in the society.

Wykaz literatury:

- Bordolińska A., *Internet jako nowa przestrzeń dla przestępstw z nienawiści*, „Człowiek w cyber-przestrzeni” 2017, nr 2.
- Dąbrowska M., *Grooming – wybrane aspekty prawnokarne i kryminologiczne*, Rzecznik Praw Dziecka, Warszawa 2018.
- Frącz A., *Hejting – przejawy mowy nienawiści w Sieci*, „Studia i Eseje” 2019, nr 2 (12).
- Frączek A., *Komunikacja interpersonalna*, Studia Gdańskie. Wizje I rzeczywistość, 2012, nr 9.
- Gardocki L., *Prawo Karne*, Warszawa 2005.
- Jodko A., *Tabu seksuologii. Wątpliwości, trudne tematy, dylematy w seksuologii i edukacji seksualnej*, Warszawa 2008.
- Juszczak S., *Internet – współczesne medium komunikacji społecznej*, „Edukacja i Dialog” 2011, nr 5/6.
- Karlik P., *Grooming*, „Edukacja Prawnicza” 2010, nr 1.
- Kudra B., *O komunikacji społecznej* [w:] B. Kudra, E. Olejniczak, *Komunikowanie publiczne. Zagadnienia wybrane*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014.
- Majka-Rostek D. (red.), *Komunikacja społeczna, a wyzwania współczesności*, Difin, Warszawa 2010.
- Marciniak E., *Komunikacja Społeczna*, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej im. płk. Dypl. Mariana Porwita, Warszawa 2014.
- Paradowski M., *Teoretyczne i praktyczne aspekty komunikacji społecznej na przykładzie wybranych zagadnień socjologicznych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas” 2013, nr 1.
- Romańczuk-Grącka M., *Grooming- między polityczno-kryminalną potrzebą, a prawno-dogmatyczną krytyką*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 19.
- Siwicki M., *Cyberprzestępczość*, C.H. Beck, Warszawa, 2013.
- Truskolaska E. M., *Grooming, czyli uwodzenie małoletnich przez internet – aspekty kryminologiczne oraz prawne*, „Prawo w działaniu, sprawy karne” 2021, nr 47.
- Włodarczyk J., *Mowa nienawiści w Internecie w doświadczeniu polskiej młodzieży*, Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa, 2014.
- Wróbel-Delegacz W., *Grooming – zagrożenie dla bezpieczeństwa dzieci*, „Studia Społeczno-Polityczne” 2018, nr 15.

Angelica Pegani*

Politechnika Gdańska

ORCID: 0000-0003-3736-4089

Dylematy zarządzania adaptacyjnego projektem w przedsiębiorstwie mediowym

Wprowadzenie

Przedmiotem badań są dylematy i problemy dotyczące zarządzania adaptacyjnego projektem w przedsiębiorstwie mediowym. Jako problem badawczy przyjęto: jak usprawnić zarządzanie projektem w przedsiębiorstwie świadczącym usługi mediowe przed błędami oraz pojawiającymi się dylematami, wykorzystując rozwiązania oparte na adaptacyjnym zarządzaniu projektami. Dylematy, wynikające z praktyki zarządzania projektem mediowym powodują, że konieczne staje się poszukiwanie takich metod, które pozwalają na osiągnięcie jeszcze bardziej wiarygodnych wyników badań. Zatem jako metodę badawczą przyjęto indywidualny wywiad pogłębiony polegający na analizie kluczowych aspektów postępowania menedżerów w przedsiębiorstwie. Decyzja o posłużeniu się tą metodą jakością lub triangulacji wymaga opracowania szczegółowego planu badań, aby uniknąć pomyłek czy błędów. Założeniem badawczym, czyli hipotezą w artykule było stwierdzenie, czy poprzez wyjaśnienie oraz rozwiązanie dylematów w ZAPM¹ można polepszyć jego skuteczność.

W artykule wykorzystano narzędzie indywidualnego wywiadu pogłębionego, który został przeprowadzony na potrzeby zdiagnozowania ich wiedzy, możliwości i zagrożeń, a przede wszystkim dylematów związanych z adaptacyjnym zarządza-

---

* EMBA, DBA – Absolwentka Wydziału Zarządzania i Ekonomii Politechniki Gdańskiej (2018) oraz studiów menedżerskich dla kadry kierowniczej wyższego szczebla Executive Master of Business Administration (2021). Jej zainteresowania naukowo-badawcze to zarządzanie mediami oraz marketingiem w podmiotach z branży energetyczno-paliwowo-gazowej, zarządzanie międzynarodowymi zespołami, przywództwo oraz rola lidera w przedsiębiorstwie. Członkini prestiżowych międzynarodowych organizacji branżowych w tym: Society of Professional Journalists z siedzibą w Indianapolis, USA (2016–2019), Polskiego Stowarzyszenia Public Relations (2014–2015) IAA Polska. Międzynarodowego Stowarzyszenia Reklamy (2021–2022), Polskiego Towarzystwa Komunikacji Społecznej (2022) oraz Polskiego Naukowego Towarzystwa Marketingu (2022–obecnie).

¹ ZAPM – *Zarządzanie adaptacyjne projektem mediowym*.

niem projektem mediowym. Przedstawione poniżej dylematy były tymi, najczęściej sygnalizowanymi przez menedżerów oraz dyrektorów, co świadczy o ich istotności. Można było spodziewać się luki badawczej w wykorzystaniu zarządzania adaptacyjnego projektem w branży mediowej. Mogło być to spowodowane interdyscyplinarnością tematu lub względnie nową nauką o mediach o nazwie „medioznawstwo” w Polsce oraz innych krajach Europejskich. Zarządzanie adaptacyjne projektem czy rozwojem produktu także jest młodą subdyscypliną, która ma potencjał badać nie tylko najpopularniejszą dotychczas branżę IT ale także branżę mediową. Świadczy to także o potrzebie rozwoju i pewnego rodzaju reorientacji tej branży w kierunku implementacji rozwiązań bardziej skupionych na współpracy z klientem, oczekującej jeszcze bardziej efektywnej współpracy i zapewnienia potrzeb klientów ze strony przedsiębiorstw.

Przegląd literatury

Dziedzina mediów oraz komunikacji społecznej powstała w Polsce, w okolicach 1995 roku, gdy Rada Główna Szkolnictwa Wyższego uznała po raz pierwszy kierunek studiów pod nazwą dziennikarstwo i komunikacja społeczna. Ze względu na jej dynamiczny rozwój, ta dyscyplina naukowa charakteryzuje się szerokimi możliwościami dalszych badań, która sprawia, że ta względnie młoda dziedzina posiada potencjał do jej praktycznego zastosowania w przedsiębiorstwach². Istotą nauk o mediach są środki masowego przekazu czy też środki społecznego przekazu, a badania powinny być zogniskowane właśnie wokół tych pojęć, krążąc wokół polemik dziennikarskich. Jak wskazywał T. Goban-Klas: Dynamiczny rozwój badań w dziedzinie medioznawstwa jest spowodowany „autonomiczną siłą ich oddziaływania w każdym systemie społeczno-polityczno-ekonomicznym”³. O ich istotności pisał także A. Komorowski, który wskazał, że media jako branża stała się, tuż po przemyśle farmaceutycznym, jednym z bardziej istotnych i dochodowych sektorów gospodarki we współczesnym świecie⁴.

W obliczu coraz bardziej popularnego użycia słowa *media* nasuwa się pytanie o jego znaczenie⁵. Należy zatem traktować produkt mediowy i wyodrębnić pojęcia

² Zob. Jak wskazuje T. Goban-Klas, to studia medioznawcze są jednymi z najszybciej rozwijających się dziedzin, które łączą w sobie wiedzę humanistyczną oraz społeczną, jednakże warto dodać do tego także wiedzę ekonomiczną jeśli mowa o zarządzaniu mediami [w:] T. Goban-Klas, *Emergencja nowej dyscypliny: nauki o mediach i komunikacji społecznej*, „Studia Medioznawcze” 4 (39) 2009, s. 13–14.

³ Tamże, s. 15.

⁴ A. Komorowski, *Media za granicą*, [w:] Z. Bauer, E. Chudziński (red.), *Dziennikarstwo i świat mediów*, Kraków 2008, s. 235–236.

⁵ J. W. Adamowski, *O pilnej potrzebie formalnego powołania w Polsce nauki o komunikowaniu i mediach społecznych jako dyscypliny naukowej*, „Studia Medioznawcze” 4 (39) 2009, s. 20.

na trzech płaszczyznach, o których będzie mowa poniżej. Ze względu na interdyscyplinarność przedmiotu nauk o mediach oraz rozwoju technologicznego można starać się połączyć je z innymi dyscyplinami jak zarządzanie mediami czy zarządzanie projektem mediowym⁶. O skorzystaniu z adaptacyjnego zarządzania projektem mówi E. C. Conforto, który wskazuje na skorzystanie z tej subdyscypliny w branżach innych niż tylko w rozwoju oprogramowania⁷. Bardzo często wymienia się właśnie elastyczność oraz adaptację jako odpowiedź na dynamiczne projekty przeprowadzane w zmiennym środowisku projektowym⁸. O efektywności zarządzania adaptacyjnego wskazuje brak badań empirycznych w innych branżach i projektach (poza oprogramowaniem). Adaptacyjne zarządzanie projektem jest zdefiniowane jako koncepcja, która szybko dostosowuje się do zmian, zachowuje regularną współpracę z klientem projektu oraz ogranicza dokumentację projektu do minimum. Jak wskazuje A. Stare, praktyki zwinnego zarządzania projektem mogą być stosowane w projektach o typowo tradycyjnym podejściu⁹. Właśnie te wymienione powyżej to jedno z najtrudniejszych wyzwań kierowników projektów.

Materiał, metoda oraz próba badawcza

Celem przeprowadzenia badania było zidentyfikowanie dylematów w funkcjonowaniu projektów mediowych oraz możliwość eliminacji błędów poprzez udoskonalenie istniejących w przedsiębiorstwie rozwiązań, które mogą być oparte na wykorzystaniu adaptacyjnego zarządzania projektami. Zgromadzony materiał do analizy opierał się w szczególności na przeprowadzonych kwestionariuszach osobowych z kadrą zarządzającą przedsiębiorstwami, w których realizowane są szeroko pojęte projekty mediowe. Charakterystyka respondentów została przedstawiona w tabeli poniżej (Tab.1).

---

⁶ B. Nierenberg, *Zarządzanie mediami*, „Portal Czasopism Naukowych E-Journals EU” 2020 (8) 11.

⁷ E. C. Conforto, *Can Agile Project Management Be Adopted by Industries Other than Software Development?*, „Project Management” 2014, Vol. 45, Nr 3, s. 21.

⁸ S. Biazzo, *Flexibility, structuration, and simultaneity in new product development*, „Product Innovation Management” 2009, 26 (3), s. 336–353.

⁹ A. Stare, *Agile Project Management in Product Development Projects*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences” 119 (2014), s. 295–304.

Tabela 1.

Charakterystyka respondentów.

Charakterystyka demograficzna	Ilość			
	Płeć:	N		%
• Kobieta	34		47.22%	
• Mężczyzna	38		52.77%	
Wiek:	K	M	K	M
• 18–23	1	1	2.94%	2.63%
• 24–34	6	6	17.64%	15.78%
• 35–44	15	19	44.11%	50.00%
• 45–54	8	10	23.52%	26.31%
• 55–64	3	2	8.82%	5.26%
• 65+	1	-	2.94%	-
Wykształcenie:	K	M	K	M
• podstawowe	-	-	-	-
• średnie	2	4	5.88%	13.15%
• wyższe	32	34	94.11%	89.47%
Razem	34	38	100.00%	100.00%
Suma	72		100.00%	100.00%

Źródło: Opracowanie własne.

Badanie zostało wykonane na terenie Polski w czasie od 1 marca do 12 kwietnia 2020 roku za pomocą kwestionariusza osobowego przesyłanego pocztą elektroniczną (CAWI). Celowy dobór próby z populacji składał się z 72 osób, w tym 34 kobiet i 38 mężczyzn w wieku od 18–65+ lat, które kierują pośrednio lub bezpośrednio projektem mediowym w małym, średnim lub dużym przedsiębiorstwie. Były to osoby pełniące stanowisko koordynatorów, szefów biur, menadżerów lub dyrektorów w przedsiębiorstwie. Później przedstawiono wnioski z badań i zaprezentowano ich wyniki w treści pracy.

Dylematy związane z zarządzaniem adaptacyjnym projektem mediowym

Na wstępie rozważań nad projektem mediowym należałoby wyjaśnić czym jest produkt mediowy. Może on przyjąć postać usługi, która jest oferowana odbiorcom przez wydawców. O konwergencyjności mediów pisało wielu medioznawców (McLuhan)¹⁰. O dobru mediowego produktu może świadczyć fakt, że występuje na

¹⁰ M. McLuhan, L. H. Lapham, *Understanding Media: The Extensions of Man*, Massachusetts 2014, s. 7–10; G. Gow, *Marshall McLuhan and the End of the World as We Know It*, „ESC English Studies” Canada 2011, s. 20–21.

rynku jednocześnie w obu powyższych formach. Może to świadczyć o jego odrębności i braku możliwości porównania z innymi produktami¹¹. Należałoby wskazać trzy główne płaszczyzny, na których produkty mediowe występują. Pierwszą z nich będzie ujęcie ekonomii rozumiane jako produkt, który podlega wymianie na rynku dóbr i usług¹² czy jak wskazuje A. Jupowicz-Ginalska, jest to kupowanie pewnego dobra czy usługi pod wpływem jakiegoś impulsu, który jest dostępny na rynku mediowym¹³. Produkt mediowy na drugiej płaszczyźnie będzie rozumiany z perspektywy zarządzania: czyli jak zarządzać produktem mediowym, a w tym jak planować, monitorować i analizować projekt mediowy. Z punktu widzenia inżynierii na trzeciej płaszczyźnie to produkt który jest skonstruowany z minimum dwóch elementów, którymi stają się: przekaznik i zawartość. Owym nośnikiem produktu stanie się papier (w przypadku prasy), w przypadku telewizji będzie to odbiornik telewizyjny, a radia – radioodbiornik. Jeśli mowa jest o Internecie to każdy sprzęt, który „umożliwi połączenie z siecią” czyli komputer stacjonarny, laptop lub komórka, jak wskazuje A. Jupowicz-Ginalska, będzie nośnikiem. Warto zaznaczyć, że nośnik nie jest zależny od nadawcy czy wydawcy tylko odbiorcy, czyli osoba która korzysta z produktu mediowego na wybranym przez siebie nośniku. Zarządzanie adaptacyjne projektem rozwinęło się w odpowiedzi na potrzebę zwinnego oraz elastycznego zarządzania projektem czy chociażby rozwojem produktów innowacyjnych. Przykładowym celem takiego projektu jest przede wszystkim osiągnięcie efektów biznesowych¹⁴.

Tabela 2.

Aspekty projektu na różnych jego poziomach.

Poziom I. Planowanie	Przygotowanie planu projektu aby zostały zrealizowane jego wszystkie części
Poziom II. Wpływ otoczenia	Podjęcie menedżerów projektu powinno być adaptacyjne. W pracy (zadaniach) podejście jest nieprzewidywalne (zmiennie)
Poziom III. Kontrola	Rozpoznaje zmiany i dopasowuje do nich kolejne cele
Poziom IV. Styl kierowania	Charakteryzuje się elastycznością, ponieważ jeden styl nie może pasować do każdego zespołu, a projekty adaptacyjne różnią się między sobą (zarządzanie powinno odbywać się w sposób kompleksowy)
Poziom V. Kultura projektu	Ciągłe doskonalenie wiedzy oraz jej wzajemna wymiana pośród członków zespołu
Poziom VI. Inne aspekty	Uniformizacja narzędzi i działań projektowych; centralne planowanie i alokacja zasobów

Źródło: Opracowanie własne.

¹¹ Tamże. s. 1–2.

¹² J. Altkorn, *Podstawy marketingu*, Kraków 1997, s. 114.

¹³ A. Jupowicz-Ginalska, *Marketing medialny*, Warszawa 2010, s. 12–20.

¹⁴ Tamże; J. M. Lichtarski, *Determinanty zarządzania projektami i procesami w organizacji*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”, t. XVI/5 II, s. 7–16, s. 14.

Przedstawione dylematy są, co warto zaznaczyć, tylko tymi najważniejszymi z perspektywy kadry zarządzającej, spośród wielu innych. Aby umożliwić sprawną realizację projektów, menedżerowie oraz dyrektorzy muszą mieć świadomość o ich istnieniu oraz szukaniu innowacyjnych rozwiązań. Przedstawione dylematy na poziomie zarządzania projektami dotyczą przede wszystkim takich kwestii jak zakresu: czasu, kosztu i jakości, czyli tak zwanego trójkąta ograniczeń. Nie jest zatem możliwe usprawnienie (optymalizacja) tych wszystkich zmiennych, co powoduje konieczność dokonania priorytetyzacji między tymi materiałami. Do najważniejszych dylematów adaptacyjnego zarządzania projektem mediowym zaliczyć można między innymi te ujęte w tabeli poniżej (Tab. 3)¹⁵.

Tabela 3.

Najważniejsze dylematy ZAPM.

D ¹⁶	Wyjaśnienie	LR - K	LR - K %	LR - M	LR - M %	Razem	
D1	problem elastycznego dokonywania zmian oraz brak możliwości przewidywania kolejnych warunków działania przez klienta	7	20.58%	6	15.78%	13	18.05%
D2	mniejsze znaczenie szczegółowego planowania ponieważ nie odgrywa tak istotnej roli dla końcowego sukcesu projektu	6	17.64%	7	18.42%	13	18.05%
D3	specyficzna organizacja pracy, która jest nieprzewidywalna (niepewna)	5	14.70%	7	18.42%	12	16.66%
D4	podjęcie menedżerów do projektu jest adaptacyjne/zmienne oraz brak w nim „sztywnych ram”	4	11.76%	5	13.15%	9	12.50%
D5	otoczenie wewnętrzne i zewnętrzne ma bardzo istotne znaczenie dla samego procesu projektu, które może wywierać silniejszy lub słabszy wpływ na uczestników oraz lidera projektu	3	8.82%	4	10.52%	7	9.72%
D6	wszystkie projekty różnią się między sobą, zatem za każdym razem adaptacja jest inna; zmienia się zgodnie z kierunkiem rozwoju projektu	3	8.82%	3	7.89%	6	5.55%
D7	realizacja działań przebiega w sposób niestereotypowy (zmienny)	1	6.66%	3	7.89%	4	5.55%

¹⁵ J. Highsmith, *Agile Project Management – Creating Innovative Products*, Boston 2004, s. 10–30; R. Kozłowski, *Wykorzystanie zaawansowanych technologii w zarządzaniu projektami*, Łódź 2010, s. 18–20; B. Grucza, K. Ćwik, *Zarządzanie projektami – studia przypadków*, Warszawa 2013, s. 100–107.

¹⁶ D – dylematy.

D8	brak możliwości „uniwersalizacji” stosowanych narzędzi ze względu na zmieniające się otoczenie	5	14.70%	3	7.89%	8	11.11%
S	Razem (kobiety + mężczyźni)	34	47.22%	38	52.77%	72	100.00%
SK	Suma końcowa	72				100.00%	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie J. Auksztol¹⁷.

Zadaniem kadry zarządzającej jest dokonywać analizy bieżącej sytuacji oraz próba wdrażania takich rozwiązań, które mogą pomóc liderom projektów w jeszcze bardziej skutecznym i sprawnym działaniu przy zarządzaniu projektami. Dyskusyjnym stanie się zarządzanie i adaptacja całego obszaru zmian: od zróżnicowanych projektów oraz niespotykanej dynamiki, które zachodzą w otoczeniu organizacji.

Wybrane wyniki badań oraz dyskusja

W tym fragmencie zostały przytoczone wyniki badań, które ukazują kilka dylematów adaptacyjnego zarządzania projektem mediowym. Poniższe badania dotyczyły przede wszystkim ogólnych aspektów związanych z ZAP¹⁸ na każdym etapie oraz jego wyróżnione dylematy. Próba badawcza obejmowała 72 osoby (kobiety i mężczyzn) w wieku od 18 do 65+ z wykształceniem podstawowym, średnim oraz wyższym. Wszyscy menadżerowie oraz dyrektorzy mają do czynienia bezpośrednio lub pośrednio z zarządzaniem projektami mediowymi. Rozmówcy, ze względu na swoje doświadczenie zostali zbadani w formie kwestionariusza osobowego (CAWI). Poszczególne dylematy, w tym przypadku sformułowane jako obawy zostały zaznaczone w nawiasach kwadratowych, tj. [O1,2,3...etc.] z podziałem na liczbę respondentów, w tym kobiety oraz mężczyzn.

Tabela 4.

Wyniki badań własnych.

T.O ¹⁹	Wyjaśnienie	LR.K	LR.K%	LR.M	LR.M %	Razem	
1.O	„Na pierwszym etapie definiowania projektu pojawiają się dylematy związane z samym celem. Często, cel ten jest płynnie modyfikowany chociaż cel finansowy jest osiągnięty.”	2	5.88%	2	5.26%	4	5.55%

¹⁷ J. Auksztol, P. Balwierz, M. Chomuszko, *SAP – Zrozumieć System ERP*, Warszawa 2012, s. 33–34.

¹⁸ ZAP – zarządzanie adaptacyjne projektem.

¹⁹ T.O – typ opinii.

2.O	„Podstawowe założenia projektu zmieniają się, dlatego tak ważna jest owa „zwinność”, „elastyczność” oraz „adaptacja do zmian”.	4	11.76%	2	5.26%	6	8.33%
3.O	„Często na etapie planowania nie są jasno określone odpowiedzi na pytania: „jak?”, „gdzie?” i „kiedy?”, stąd pojawiają się pierwsze problemy ponieważ w trakcie projektu już rozpoczętego, trzeba wracać do zadania podstawowych pytań”.	3	8.82%	2	5.26%	5	6.94%
4.O	„Zdarza się również, że osoba, która jest wybierana na lidera zespołu jest zmieniana w trakcie projektu, co niestety powoduje zamieszanie w tym, kto będzie dalej delegował zadania oraz kto, przejmie tą rolę lidera”.	10	29.41%	9	23.68%	19	26.38%
5.O	„Ważnym jest zatem zbudowanie takiego zespołu oraz przeprowadzanie treningów, aby w razie sytuacji kryzysowej można zastąpić osobę na stanowisku lidera, inną, ale równie kompetentną.”	2	5.88%	3	7.89%	5	6.94%
6.O	„Ze względu na zróżnicowane umiejętności interpersonalne w zespole, niektórzy pracownicy wolą realizować większe zadania, tak jak jest to bardziej popularne w podejściu tradycyjnym niż adaptacyjnym (iteracje).”	3	8.82%	2	5.26%	5	6.94%
7.O	„Czasami należy przekonywać cały zespół, żeby nie korzystać z metody tradycyjnej tylko zwinnej. Jednak może dotyczyć to przedsiębiorstw z innych branż IT oraz tych, mniej zaawansowanych, którzy w swojej kulturze organizacji nie zostali zapoznani z podejściem zwinnym.”	4	11.76%	6	15.78%	10	13.88%
8.O	„Na etapie realizacji projektu można spotkać się z „przeskakiwaniem” niektórych zadań, a nie krok po kroku. Tak istotny jest tutaj harmonogram zadań oraz osoby odpowiedzialne za wykonywanie powierzonych zadań.”	2	5.88%	5	13.15%	7	9.72%

9.O	<i>„W branży mediów bardzo często, gdy zarządza się projektem, jego lider nie kontroluje projektu w trakcie jego realizacji, a to powoduje, że micro błędy czy jakiegokolwiek dysfunkcje wychodzą na ostatnim etapie, gdy jest już bardzo ciężko je poprawić.”</i>	2	5.88%	4	10.52%	6	8.33%
10.O	<i>„Ważna jest chęć do działania, kwalifikacje użytkowników (pracowników) oraz wewnętrzna motywacja, stąd brak ciągłej kontroli kierownika czy menedżera projektu. Staje się rzadkością, że cały zespół jest zmotywowany osiągnięciem wyznaczonych celów w projekcie. Potrzeba kierownika-lidera, a nie kierownika-policjanta.”</i>	2	5.88%	3	7.89%	5	6.94%
S	<i>Razem (kobiety/mężczyźni)</i>	34	100.00%	38	100.00%	72	100.00%
SK	<i>Suma końcowa</i>	72				100.00%	

Źródło: Opracowanie własne.

Jak wskazali moi rozmówcy, już na pierwszym etapie czyli definiowania projektu mogą wystąpić pewne problemy. Zbudowanie silnej koncepcji projektu odgrywa bardzo istotną rolę. O jej istotności świadczą późniejsze cykle. Rozdzielenie zakresu pracy na ich poszczególnych członków oraz odpowiednio nadanie jednej osobie statusu lidera projektu wiąże się z doświadczeniem menedżera projektu. Podstawowe pytania mają na celu pomóc liderowi projektu oraz jego użytkownikom tak, aby jak najodpowiedniej zrealizować projekt z jasno określonymi założeniami ze strony klienta w porozumieniu z kierownikiem projektu.

Iteracyjne podejście charakteryzuje adaptacyjne zarządzanie projektem dlatego tak ważne jest podzielenie projektu na mniejsze części, aby w ramach zmiany planu, mieć możliwość szybkiej i zwinnej poprawki lub usunięcia przeszkody. Stąd nasuwa się pytanie czy planowanie projektu na samym początku nie odgrywa największej roli. Poza tym, przez odejście od autorytarnej roli kierownictwa naczelnego, rola kierownika sprowadza się do eliminacji drobnych przeszkód, błędów oraz zastoju w projekcie. To podejście zwinne zakłada, że każdy z jego członków jest odpowiednio zmotywowany, posiada poziom decyzyjności oraz przede wszystkim chęci do działania. Zatem w eliminacji błędów może pomóc jeden z członków zespołu lub właśnie, w tym przypadku lider – kierownik. Współpraca oraz efektywna komunikacja pozwala menedżerowi projektu na ciągłe doskonalenie przez monitorowanie projektu na każdym jego etapie. Od definiowania, przez planowanie, aż po zamykanie projektu.

Proponowane rozwiązania dylematów służące usprawnieniu zarządzania adaptacyjnym projektem mediowym

W celu wyeliminowania opisanych wyżej dylematów, a tym samym ograniczenia potencjalnych problemów jak i wskazania obszarów krytycznych, wypracowano rozwiązania w zakresie zarządzania adaptacyjnym projektem mediowym, które przede wszystkim mają usprawnić jego działanie. Aktualne propozycje rozwiązań są nawiązaniem do wcześniejszych badań i opracowań autorów z zakresu ZAP. Obecnie wskazywane obszary jako najważniejsze są ściśle z nimi powiązane.

Tabela 5.

Obszary projektu mediowego.

Obszar 1 (O1)	Definiowanie projektu mediowego
Obszar 2 (O2)	Planowanie projektu mediowego
Obszar 3 (O3)	Realizowanie projektu mediowego
Obszar 4 (O4)	Monitorowanie i kontrolowanie projektu mediowego
Obszar 5 (O5)	Zamykanie projektu mediowego

Źródło: Opracowanie własne.

Aktualnie proponowane rozwiązania usprawniające przedstawiono poniżej:

1.1. W obszarze definiowania projektu mediowego, czyli przy tworzeniu zespołu należy wziąć pod uwagę ewentualny brak kompetencji poszczególnych jego członków dlatego należy dobierać zespół projektowy poprzez szczegółowy proces rekrutacji. Na tym etapie trzeba szczególnie zwrócić uwagę, czy aby podejście zwinne będzie zasadne ponieważ raczej dotyczy zespołów nie większych niż kilka osób, co pozwoliłoby uzyskać następujące korzyści:

Tabela 6.

Korzyści w obszarze definiowania projektu.

K1	Wykwalifikowani członkowie zespołu
K2	Mały i dobrze funkcjonujący zespół
K3	Każdy z pracowników jest świadomy swoich obowiązków
K4	Zespół projektowy posiada zadania nie wychodzące poza zakres ich kwalifikacji i doświadczenia

Źródło: Opracowanie własne.

1.2. W obszarze planowania projektu mediowego, gdzie istotną rolę odgrywają także aspekty prawno-formalne czy zarządzania kosztami, a w tej metodzie takie kwestie są często pomijane. Większe znaczenie odgrywa dostarczenie gotowego

produktu do klienta. Mniejsze znaczenie ma szczegółowe planowanie ponieważ nie odgrywa tak istotnej roli dla końcowego sukcesu projektu. Ten obszar zawiera następujące dotąd nieokreślone wcześniej funkcjonalności:

Tabela 7.

Funkcjonalności na etapie planowania.

F 1	Oprócz zespołu projektowego powinny być powołane osoby odpowiedzialne za: aspekty prawno-formalne, księgowości i finansów, logistyki działające w tej samej przestrzeni przedsiębiorstwa
F 2	Dla kierowników projektu współpraca z powyższymi działami w razie nieprawidłowości zgłaszanych przez klienta projektu stanie się pomocne
F 3	Zmniejszy dystans między kierownikami działów w obszarze planowania projektu mediowego

Źródło: Opracowanie własne.

1.3. W obszarze realizowania projektu mediowego, w którym występuje bardzo niski poziom kontroli przy realizacji poszczególnych prac, pojawia się także kwestia elastycznego dokonywania zmian, co pozwoli uzyskać następujące korzyści:

Tabela 8.

Korzyści przy organizacji pracy przy projekcie.

K1	Większa kontrola lidera projektu co przełoży się na bardziej efektywną realizację projektu
K2	Kolejne zadania na etapie projektu będą szybciej wykonane co zwiększy czas na naniesienie ewentualnych poprawek

Źródło: Opracowanie własne.

1.4. W obszarze monitorowania i kontrolowania projektu mediowego, istotne znaczenie odgrywa rola kierownika, który z góry zakłada, że jego zespół jest wystarczająco zmotywowany do działań nad projektem. Otoczenie wewnętrzne zatem wpływa na kierownika zespołu, który porozumiewa się z klientem (otoczenie zewnętrzne) stąd muszą ze sobą ściśle współpracować. Podejście menedżerów może być zmienne, co pozwoli uzyskać następujące korzyści:

Tabela 9.

Korzyści w obszarze monitorowania i kontrolowania projektu.

K1	Indywidualni uczestnicy projektu będą bardziej zmotywowani gdy lider będzie z nimi w stałej komunikacji
K2	Współpraca członków zespołu polepszy się ponieważ będą mieli świadomość, że lider projektu ofiarowuje swoje wsparcie

Źródło: Opracowanie własne.

1.5. Obszar zamykania projektu mediowego to etap końcowy, w którym lider zespołu powinien przygotować raport dla menedżera ze zrealizowanymi zadaniami. Ewentualne poprawki zostaną naniesione zanim skontaktuje się lider z menedżerem zespołu i przekaze gotowy projekt do rąk klienta. Realizacja tychże działań może przebiegać w sposób niestereotypowy i nie ma tutaj możliwości tak zwanej „uniwersalizacji” stosowanych narzędzi, co pozwoli uzyskać następujące korzyści:

Tabela 10.

Korzyści w obszarze zamykania projektu.

K1	Brak „sztywnych” ram narzuconych przez lidera projektu spowoduje większą kreatywność uczestników projektu
K2	Wachlarz możliwości i stosowanych narzędzie przez członków zespołu jest dobrowolny
K3	Przygotowanie zwięzłego oraz skonkretyzowanego raportu dla kierownika projektu, który przekaze go dla klienta pozwoli na jak najszybszą eliminację błędów

Źródło: Opracowanie własne.

Wykorzystanie metody ZAPM (zarządzania adaptacyjnego projektem mediowym) niesie za sobą wiele korzyści ale również kilka dylematów. Model adaptacyjnego zarządzania projektami sprawdza się w takich projektach, gdzie tworzy się elastyczne i innowacyjne produkty. Nie opiera się tylko na wykonywaniu zadań przez zespół, pomijając całkowicie inne etapy jak planowanie (jest równie istotne ale w mniejszym stopniu). Rozpoczyna się od stworzenia wizji, planowania adaptacyjnego, eksploracji, adaptacji oraz zamknięciu projektu. Jak wskazywał E. C. Confronto²⁰, model ZAP może być stosowany w branżach innych niż oprogramowanie, z którego oryginalnie pochodzi. Jednak może to powodować pewne dyskusje, jak np. w których branżach jest możliwe jego zastosowanie, a w których niemożliwe do zastosowania. Dotychczas nie mają one na tyle rozwiniętego eksploracyjnego charakteru, a mogłoby przyczynić się to do rozwoju dalszych badań i sprawniejszego zarządzania adaptacyjnego różnorodnymi projektami. Kierunek badań tego typu jest bardziej rozwinięty w Stanach Zjednoczonych (może świadczyć to o szybszej eksploracji oraz wskazania nauki o mediach, jako przedmiot do badań). Dalszy rozwój problematyki połączenia dwóch dyscyplin czy subdyscyplin naukowych, w tym adaptacyjnego zarządzania projektem z nauką o mediach jest możliwe. Najpierw należy sprawdzić czy środowisko byłoby korzystne i przychylne dla tego typu kierunku rozwoju dalszych badań.

²⁰ E. C. Conforto, *Can Agile Project Management Be Adopted by Industries Other than Software Development?*, “Project Management Journal” 2014, Vol. 45, Nr 3, s. 21–34.

7. Zakończenie

Wskazywanie na różne dylematy, złożone problemy oraz nowatorskie rozwiązania to kwestie wpisane w zarządzanie projektami. Wszelkie działania, które są podejmowane przez kadrę zarządzającą w celu polepszenia jakości zarządzania projektem mają kluczowe znaczenie. Powodują znaczący wzrost skuteczności projektów na tle całego przedsiębiorstwa. Podjęcie takich działań, aby zlikwidować bariery w sprawnym i efektywnym zarządzaniu projektami to przede wszystkim stworzenie odpowiedniego środowiska, czyli warunków do rozwoju, a tym samym ciągłego doskonalenia. W artykule przedstawiono tylko wybrane dylematy oraz problemy dotyczące adaptacyjnego zarządzania projektami, które były najczęściej wskazywane przez menedżerów i dyrektorów przedsiębiorstw. Jednakże autorka jest w pełni świadoma istnienia i znaczenia innych problemów związanych z kwestiami: technicznymi lub personalnymi w zarządzaniu projektami. Wskazywana objętość artykułu nie pozwala na bardziej obszerną analizę zatem wymuszają na pewnego rodzaju selektywność, która obejmuje tylko niektóre elementy wszystkich dylematów.

* * *

Dilemmas of Adaptive Project Management in Media Enterprises

(summary)

This article addresses the issue of dilemmas in the functioning of a media company and the possibility of their elimination by improving existing solutions in the company whilst implementing the adaptive project management. The aim of the study was to analyze irregularities in the project management after conducting the research to determine the possibilities of solving emerging dilemmas. The results of interviews were diverse when it comes to media industry and projects. In order to eliminate the dilemmas described in the article and to limit the potential problems in the most critical zones, the answers have been prepared. The article is therefore a response to the dynamic development of media in business including adaptive project management, which is dynamically developing as a subdiscipline of management sciences and as an area of management practice. The publication with interdisciplinary features can also be a response to the activity of growing needs of the media management market in a theoretical and practical context.

Wykaz literatury:

- Adamowski J. W., *O pilnej potrzebie formalnego powołania w Polsce nauki o komunikowaniu i mediach społecznych jako dyscypliny naukowej*, „Studia Medioznawcze” 2009, nr 4 (39).
- Altkorn J., *Podstawy marketingu*, Kraków 1997.
- Biazzo S., *Flexibility, structuration, and simultaneity in new product development*, „Product Innovation Management” 2009, nr 26 (3).
- Conforto E. C., *Can Agile Project Management Be Adopted by Industries Other than Software Development?*, „Project Management Journal” 2014, Vol. 45, Nr 3.
- Gow G., *Marshall McLuhan and the End of the World as We Know It*, „ESC English Studies” Canada 2011.
- Grucza B, Ćwik K., *Zarządzanie projektami – studia przypadków*, Warszawa 2013.
- Highsmith J., *Agile Project Management – Creating Innovative Products*, Boston 2004.
- Jupowicz-Ginalska A., *Marketing Medialny*, Warszawa 2010.
- Komorowski A., *Media za granicą*, [w:] Z. Bauer, E. Chudziński (red.), *Dziennikarstwo i świat mediów*, Kraków 2008.
- Kozłowski R., *Wykorzystanie zaawansowanych technologii w zarządzaniu projektami*, Łódź 2010.
- Lichtarski J.M., *Determinanty zarządzania projektami i procesami w organizacji*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”, t. XVI/5 II.
- McLuhan M., Lapham L. H., *Understanding Media: The Extensions of Man*, Massachussets 2014.
- Nierenberg B., *Zarządzanie mediami*, „Portal Czasopism Naukowych E-Journals EU” 2020, nr (8) 11.
- Stare A., *Agile Project Management in Product Development Projects*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences” 2014, nr 119 .

Grażyna Piwko*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Filia w Ełku
ORCID 0000-0001-5137-8845

Ewa Kupcewicz**

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Filia w Ełku
ORCID 0000-0002-0641-3979

Elżbieta Araminowicz-Kierklo***

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Filia w Ełku
ORCID 0000-0003-4985-7809

Wybrane aspekty komunikacji terapeutycznej w pielęgniarstwie

Wstęp

Jednym z podstawowych narzędzi osiągnięcia celów terapeutycznych w codziennej pracy pielęgniarek jest komunikacja. Od lat M. Motyka wskazuje na konieczność posiadania przez personel medyczny wiedzy i umiejętności z zakresu znajomości prawidłowych zasad komunikacji i ich stosowania w kontakcie z pacjentem. W pracy

---

* Mgr Grażyna Piwko, pielęgniarka z 25 letnim stażem pracy w zawodzie, specjalistka pielęgniarstwa anestezjologicznego i intensywnej opieki. Asystent Kierunku Pielęgniarstwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie Filia w Ełku. Pielęgniarka hemodynamiczna; od 2016 r. Pielęgniarka Zarządzająca CK Scanmed w Ełku. Nauczyciel zawodów medycznych i społecznych w Szkole Policealnej w Ełku.

** Dr n. med. Ewa Kupcewicz jest dyplomowaną pielęgniarką z tytułem specjalisty w zakresie zdrowia publicznego oraz higieny i epidemiologii. Ukończyła studia podyplomowe z zakresu ekonomiki zdrowia, zdrowia publicznego i zarządzania jakością. Stopień doktora nauk medycznych uzyskała w 2005 roku na Uniwersytecie Medycznym w Łodzi. W latach 2004–2014 była konsultantem w dziedzinie pielęgniarstwa dla regionu warmińsko-mazurskiego (Polska). Obecnie pracuje jako Z-ca Dyrektora ds. Rozwoju Szkoły Zdrowia Publicznego Collegium Medicum Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie pełniąc jednocześnie funkcję pełnomocnika Rektora ds. pielęgniarstwa.

*** Elżbieta Araminowicz-Kierklo – magister pielęgniarstwa, specjalista w dziedzinie pielęgniarstwa chirurgicznego. W zawodzie pielęgniarki pracuje 33 lata. Kierownik ds. pielęgniarstwa w IWSzKzP SPZOZ w Lublinie Filia w Ełku. Od 2020r.zatrudniona w UWM w Olsztynie Filia w Ełku na stanowisku asystent w grupie pracowników dydaktycznych.

przedstawiono wybrane aspekty komunikacji terapeutycznej. Podkreślono znaczenie umiejętności komunikacyjnych, dzięki którym pielęgniarka buduje atmosferę bezpieczeństwa i zaufania. Przedstawiono elementy komunikacji, które pełnią istotną rolę w relacji z pacjentem takie jak: empatia, asertywność, aktywne słuchanie. Dzięki zdolności empatii, pielęgniarkom łatwiej zrozumieć zachowanie pacjenta w sytuacji trudnej, w której aktualnie się znalazł. Asertywność pomaga w sposób rozsądny i adekwatny do sytuacji informować pacjenta o tym co obecnie jest ważne i stawiać przed nim niezbędne wymagania. Umiejętność aktywnego słuchania jest podstawowym narzędziem dobrego kontaktu i porozumiewania się w sytuacjach konfliktowych. Wpływa na zredukowanie destrukcyjnych tendencji w momentach napięcia i silnych emocji. Na podstawie opisów przypadków przedstawiono i omówiono wybrane elementy komunikacji interpersonalnej, terapeutycznej w tworzeniu pozytywnych relacji pacjent – pielęgniarka. Zaprezentowano przykłady wykorzystania zdolności do empatii, asertywności, aktywnego słuchania, które przyczyniły się do osiągnięcia sukcesu terapeutycznego. Doświadczenie zawodowe pielęgniarek, umiejętności komunikacyjne, mają ogromny wpływ na poprawę samopoczucia pacjenta a także wzrost motywacji do walki o własne zdrowie. W dalszej części wymieniono błędy w komunikacji, które mogą zaburzać prawidłowy przekaz informacji i przyczyniać się do braku sukcesu komunikacji terapeutycznej. Stały wzrost poziomu kompetencji zawodowych współczesnych pielęgniarek, wskazuje na konieczność rozwoju i doskonalenia umiejętności komunikacyjnych. W podsumowaniu oraz wnioskach wskazano na potrzebę organizacji szkoleń z zakresu komunikacji terapeutycznej w medycynie. Wiedza i umiejętności komunikacji terapeutycznej wydają się być szczególnie przydatne pielęgniarkom w relacji z pacjentem trudnym. Doskonalenie zawodowe w tym zakresie, może w znacznym stopniu wpłynąć na wzrost jakości świadczonych usług pielęgniarskich i szybszy powrót do zdrowia pacjentów.

Aspekty komunikacji terapeutycznej we współczesnym pielęgniarstwie

Współczesne pielęgniarstwo charakteryzuje holistyczny model opieki nad chorym. Wysoki poziom kompetencji zawodowych, znajomość prawidłowych zasad komunikacji interpersonalnej w znacznym stopniu wpływa na jakość opieki pielęgniarskiej nad pacjentem. Pacjent jest nieodłączną i najistotniejszą częścią zespołu terapeutycznego. Pielęgniarska opieka nad pacjentem nie polega tylko na wykonywaniu zabiegów technicznych i manualnych, obejmuje bardzo szeroki zakres kontaktów interpersonalnych, oddziaływań psychoterapeutycznych i wychowawczych. Współcześni psychologowie postulują, o traktowanie psychoterapii jako jednego z zadań zawodowych pielęgniarki¹.

¹ A. Lesiak, M. Marć, K. Fudali, A. Fąfara, A. Krakowiak, *Pacjent podmiotem opieki pielęgniarskiej*, „МАГІСТР МЕДЦЕСТРИНСТВА” 2021, nr 1 (25), s. 34–38.

Komunikacja w klasycznym ujęciu odbywa się poprzez wymianę informacji wyrażoną odpowiednio znakami: słowami, gestami, mimiką, wyglądem, tonem głosu oraz innymi niewerbalnymi sygnałami. W codziennej pracy pielęgniarka jest nie tylko rozmówcą ale często słuchaczem skarg, narzekań, rozgoryczeń, cierpienia osoby chorej².

Pielęgniarki w relacjach interpersonalnych podczas procesu terapeutycznego szczególnie w opiece nad chorym, wiele czasu przeznaczają na rozmowy terapeutyczne z pacjentem, dzięki którym pacjent odzyskuje poczucie bezpieczeństwa i zaufania. Zdobycie zaufania wymaga od pielęgniarki min. empatii, otwartości, umiejętności wytwarzania ciepłej atmosfery i bliskości. Szczególnie istotna jest autentyczność postaw i zachowań, oraz znajomość celu tych działań³.

Komunikacja terapeutyczna jest pojęciem zawartym w komunikacji interpersonalnej, coraz częściej spotykanym w literaturze. Odnosi się do niespecyficznego oddziaływań o psychologicznym charakterze towarzyszącym leczeniu. Motyka M. od wielu lat proponuje użycie tego terminu komunikacja terapeutyczna jako synonim świadomych i zamierzonych oddziaływań psychologicznych stosowanych przez lekarzy, pielęgniarki i położne, fizjoterapeutów i ratowników medycznych w celu wspomagania terapii medycznej środkami psychologicznymi zintegrowanymi z prowadzoną terapią lub innymi formami opieki medycznej⁴. Historycznie określano ten rodzaj oddziaływań różnymi terminami, w tym mianem: psychoterapii elementarnej, psychoterapii przy łóżku chorego lub oddziaływaniem ekspresyjnym lekarza i pielęgniarki⁵.

Pojęcie komunikacji terapeutycznej, rozumianej jako integralny element każdego leczenia, bliskie jest pojęciu psychoterapii wspierającej⁶.

Zadaniem komunikacji terapeutycznej jest przed wszystkim łagodzenie stresu choroby, wzmacnianie sił obronnych psychiki (wzmacnianie zasobów osobistych pacjenta) i poprawa wzajemnej współpracy z pacjentem⁷.

W budowaniu terapeutycznej relacji podstawowe znaczenie mają między innymi dwie najważniejsze i uzupełniające się umiejętności interpersonalne. Należą do nich

---

² SH. Cheng, CC. Chen, YF. Hou, *A longitudinal examination of continuity of care and avoidable hospitalization: evidence from a universal coverage health care system*, „Arch Intern Med” 2010, nr 170, s. 1671–1677.

³ A. Kaźmierczak, *Wpływ komunikacji z personelem medycznym na doświadczanie choroby przez pacjentów*, „Homo Communicativus” 2011, nr 1 (6), s.21–37.

⁴ M. Motyka, *Komunikacja interpersonalna w opiece medycznej*, „Medycyna Rodzinna” 2013, nr 4, s.91–128.

⁵ Tamże, s. 91–92.

⁶ Tamże, s. 93.

⁷ M. Motyka, *Znaczenie komunikacji terapeutycznej z pacjentem*, „Sztuka Leczenia” 2013, nr 3–4 s. 17–24.

empatia i asertywność. Empatia to umiejętność wczuwania się w stan wewnętrzny drugiej osoby, zdolność rozumienia jej emocji. Często może okazać się kluczowa w kontakcie pielęgniarki z chorym, pozwala pacjentowi poczuć się rozumianym i akceptowanym. Samemu pacjentowi pomaga lepiej zrozumieć siebie⁸. Empatia terapeuty (lekarza, pielęgniarki) pozwala lepiej zrozumieć pacjenta i emocjonalne źródła często niezrozumiałych i irracjonalnych jego zachowań. Niezwykle ważnym narzędziem okazywania pacjentowi empatii jest aktywne słuchanie⁹.

Aktywne słuchanie ma dla praktyki pielęgniarskiej przydatność praktyczną, pomimo jej czasochłonności. Połowę czasu przeznaczanego na porozumiewanie się zajmuje słuchanie. Umiejętność aktywnego słuchania polega na kontrolowaniu zachowań niewerbalnych (gestów, mimiki). Kontakt wzrokowy, gestykulacja, zachęcanie do rozmowy, parafrazowanie, zadawanie dodatkowych pytań, nieprzerywanie rozmówcy to cechy aktywnego słuchania¹⁰. Brak umiejętności aktywnego słuchania jest najczęstszym błędem w porozumiewaniu się, może prowadzić do wielu nieporozumień. Tymczasem zainwestowanie większej ilości czasu w budowanie właściwej relacji z pacjentem i czas poświęcony na rozmowę z nim przekłada się na ocenę jakości opieki pielęgniarskiej w wymiarze komunikowania się z chorym. Umiejętne aktywne słuchanie jest podstawowym narzędziem dobrego kontaktu i porozumiewania się w sytuacjach konfliktowych. Wpływa na zredukowanie destrukcyjnych tendencji w momentach napięcia i silnych emocji. Spośród cech dobrego słuchacza wymienia się motywację do słuchania, obiektywizm, cierpliwość, wnikliwość słuchania, dokładność oraz otwartość, wrażliwość i wsparcie¹¹.

Asertywność to **umiejętność wyrażania własnego zdania, uczuć, postaw** w sposób otwarty, w granicach nienaruszających praw ani psychicznego terytorium innych osób oraz własnego. Zdolność zachowania się równocześnie z szacunkiem dla siebie i dla innych. Zachowania się w sposób nieagresywny, niepowodujący cierpienia innym ani własnego¹². Umiejętność, która pomaga w sposób rozsądny i adekwatny do sytuacji informować pacjenta o tym co obecnie jest ważne i stawiać przed nim niezbędne wymagania, a także stawiać granice często zbyt wybujałym lub nierealistycznym żądaniom i oczekiwaniom¹³.

⁸ I. Michałowska-Olechnowicz, *Komunikacja terapeutyczna*, „Dom Pomocy społecznej” 2020, nr 1 s. 58.

⁹ M. Motyka, *Komunikacja terapeutyczna* [w:] (red.) A. Kwiatkowska, E. Krajewska-Kułak, W. Panek, *Komunikowanie interpersonalne w pielęgniarstwie*, Lublin 2003, s. 158–159.

¹⁰ I. Michałowska-Olechnowicz, op.cit s.59.

¹¹ M. Makara-Studzińska, *Wybrane zagadnienia z komunikowania społecznego*, Lublin 2003, s. 85.

¹² <https://www.centrumdobrejterapii.pl/materialy/asertywnosc-co-to-jest/> (dostęp: 28.05.2022).

¹³ M. Motyka, *Znaczenie komunikacji terapeutycznej z pacjentem*, „Sztuka Leczenia” 2013, nr 3–4 s. 17–24.

Kolejnym bardzo ważnym elementem komunikacji terapeutycznej są tzw. zasoby osobiste pacjenta, czyli te jego cechy osobiste, które pomagają mu lepiej radzić sobie ze stresem w czasie choroby i leczenia. Wśród zasobów, które należy traktować ze szczególną uwagą w związku z tym, że stanowią istotne źródło energii psychicznej, niezwykle potrzebnej w trudnych sytuacjach związanych z chorobą i leczeniem, wymienić można: poczucie siły wewnętrznej (wewnętrzne oparcie się na samym sobie, na które składają się poczucie własnej wartości, poczucie własnej skuteczności i poczucie kontroli), poczucie wsparcia (kontakt z innymi, otrzymane wsparcie płynące z zewnątrz), poczucie sensu, nadzieję, humor, motywację do wyleczenia¹⁴.

Założenia metodologiczne pracy własnej

Celem prezentowanej pracy jest przedstawienie wybranych elementów komunikacji terapeutycznej w pracy na stanowisku pielęgniarki.

Komunikacja terapeutyczna wpływa zarówno na podniesienie jakości opieki jak i na większą jej skuteczność¹⁵. Z raportów rzecznika praw pacjenta wynika, że znaczny procent skarg jakie składają pacjenci wynika bardziej ze złej komunikacji z lekarzem niż z błędów natury czysto medycznej¹⁶.

Znaczenie komunikacji terapeutycznej z pacjentem ujęto w opisie trzech wybranych przypadków.

Przypadek 1 – aktywne słuchanie podstawą relacji terapeutycznej

Fragment dialogu z matką młodocianego pacjenta, u którego podejrzewa się zapalenie opon mózgowych. Niezbędne jest wykonanie zabiegu diagnostycznego, matka nie chce wyrazić zgody na proponowany zabieg.

„Lekarz (L): Co Panią niepokoi w związku z punkcją?

Matka (M): Boję się tego badania.

L: Niech mi Pani powie z czego wynika ten niepokój?

M: Myślę, że synowi poprawi się i bez tego kłucia długą igłą.

L: Niepokoi Panią długość igły?

M: Tak niepokoję się, że to może wywołać krwotok.

L: Co ma Pani na myśli?

---

¹⁴ Tamże, s.20.

¹⁵ P. Mayerscough, M. Ford, *Jak rozmawiać z pacjentem*, Gdańsk 2001, s. 38.

¹⁶ Z. Czernicki, *Wykroczenia zawodowe lekarzy a łamanie praw pacjenta*, Mat. Pokonferencyjne Ogólnopolskiej Konferencji Ochrona Praw Pacjenta w systemie zdrowia Publicznego, Kraków 2004, BRAK STON

M: Ojciec sąsiada miał po punkcji okropne bóle głowy, a mój syn i tak jest już dostatecznie chory.

L: Rozumiem, że chce Pani oszczędzić mu dodatkowych cierpień. Trudno się Pani zdecydować na to, aby skazać go na dodatkowe, przykre przeżycia?

M: Chyba zaczynam się wahać. Może to badanie nie wywoła takich skutków jak u ojca mego sąsiada. Jak długa jest ta igła? ¹⁷.

W przytoczonym przykładzie 1 za T. Gordonem, wykorzystano metodę aktywnego słuchania, dążąc do nawiązania kontaktu z uczuciami, potrzebami matki pacjenta. Stworzono podstawę do wytworzenia relacji terapeutycznej dając jej poczucie, że jest rozumiana, a doświadczane przez nią uczucia, potrzeby są w tym kontakcie zauważane i akceptowane. Jak wynika z powyższej wymiany zdań, powstające w relacji uczucie bezpieczeństwa i zaufania, złagodziło lęk matki i pozwoliło otworzyć się na informacje i zalecenia¹⁸. Wykorzystana umiejętność aktywnego słuchania wpłynęła ostatecznie na zmianę decyzji matki oraz podjęcie działań diagnostycznych, które pozwolą na szybszą diagnozę i podjęcie leczenia. Umiejętność prowadzenia otwartej rozmowy, doprowadzenie do głośnego werbalizowania obaw przez matkę skłoniło ją do refleksji i wywołało poczucie wątpliwości do własnych przekonań. Ton rozmowy, spokój i zrozumienie sytuacji wzmocniło relację i skróciło dystans między rozmówcami.

Przypadek 2 – przekaz informacji podstawą skutecznej komunikacji terapeutycznej

W badaniach Sokołowskiej A.¹⁹, obserwowano wpływ przygotowania psychologicznego na przebieg zabiegu diagnostycznego echokardiografii przezprzełykowej. Z uwagi na dyskomfort pacjenta oraz objawy niepożądane (odruch wymiotny, urazy jamy ustnej i przełyku itp.) badanie wymaga znieczulenia miejscowego. Ocenie poddano przebieg badania echokardiografii przezprzełykowej w dwóch 25 osobowych grupach pacjentów, tj. w grupie eksperymentalnej i kontrolnej. Grupa kontrolna była przygotowywana do zabiegu przez pielęgniarkę w sposób rutynowy, tj. otrzymywała trwającą od 5 do 10 min. informację o zakresie przebiegu badania oraz zalecanym postępowaniu po zakończeniu. W grupie eksperymentalnej rozmowa trwała dłużej, trwała od 15 do 20 min., pielęgniarka wykorzystywała

¹⁷ T. Gordon, S. Edward, *Pacjent jako partner*, Warszawa 1995, s. 152.

¹⁸ M. Motyka, *Znaczenie komunikacji terapeutycznej z pacjentem*, „Sztuka Leczenia” 2013, nr 3–4 s. 17–24.

¹⁹ A. Sokołowska, *Emocjonalne przygotowanie pacjentów do badań echokardiografii przezprzełykowej*, Kraków, Praca magisterska niepubl. za M. Motyka, *Znaczenie komunikacji terapeutycznej z pacjentem*, „Sztuka Leczenia” 2013, nr 3–4 s. 17–24.

zasady komunikacji terapeutycznej, koncentrując swą uwagę na osobie pacjenta, zachęcając go do opisu odczuwanych emocji, stosując elementy aktywnego słuchania i psychicznego wsparcia oraz ćwicząc z pacjentem sposób oddychania zalecany dla złagodzenia odruchu wymiotnego.

Wyniki badania z opisu przypadku 2 wskazywały, iż pacjenci z grupy eksperymentalnej przejawiali niższy poziom stanu lęku (pomiar testem STAI) zarówno tuż przed badaniem jak i po badaniu. Zdecydowanie rzadziej pojawiał się u nich odruch wymiotny (52% pacjentów z grupy eksperymentalnej i 96% z grupy kontrolnej). Rzadziej przejawiali niepokój ruchowy (36% liczby pacjentów z grupy eksperymentalnej i 84% z grupy kontrolnej). Rzadziej występowała u nich konieczność wprowadzenia farmakoterapii (tylko w jednym przypadku w grupie eksperymentalnej i aż w sześciu przypadkach w grupie kontrolnej), częściej rejestrowano dobrą współpracę pacjenta z lekarzem wykonującym badanie²⁰.

Zastosowane techniki aktywnego słuchania, empatii i zrozumienia, przekazywania rzetelnej informacji wpłynęły na zminimalizowanie leku. Opis postępowania w okresie przed, w trakcie i pozabiegowym przedstawiony na wstępie przez pielęgniarkę zminimalizowały uczucie strachu i niepewności. Wymiernym wskaźnikiem komunikacji terapeutycznej jest niskie zapotrzebowanie na środki farmakologiczne stosowane w okresie okołozabiegowym, które często wywoływane są uczuciem spotęgowanego lęku i niepewności, wyostrzonych reakcjach narządów zmysłu i wyobraźni. Bliski kontakt pielęgniarki z pacjentem, nauka ćwiczeń oddechowych, koncentracja na osobie pacjenta stanowiły przejaw troski, co pozwoliło zbudować atmosferę zaufania i bezpieczeństwa.

Przypadek 3 – empatia, asertywność, aktywne słuchanie kluczem do sukcesu w komunikacji terapeutycznej

Pacjent lat 58 przyjęty w okresie przedświątecznym w czasie pandemii Covid-19 do oddziału kardiologii interwencyjnej z rozpoznaniem zawału mięśnia sercowego. W wyniku interwencji w pracowni hemodynamiki stwierdzono 90% zwężenie tętnicy, którą zaopatrzono stentem. Zgodnie z wytycznymi i standardami opieki nad pacjentem z OZW (ostrym zespołem wieńcowym), pacjent po interwencji hemodynamicznej pozostaje w oddziale szpitalnym przez okres 5 dni. W czasie obchodu lekarskiego, chory zgłaszał potrzebę szybkiego powrotu do domu z uwagi na przyjazd dzieci z zagranicy na czas świąt. Pacjent zdenerwowany, rozdrażniony, napięty, pretensjonalny, towarzyszył mu lęk i bezsenność związana z zaistniałą sytuacją. Pacjent gotów, wypisać się na własne żądanie. Po obchodzie lekarskim pielęgniarka podjęła próbę rozmowy z pacjentem. Siadając przy pacjen-

²⁰ Tamże, s. 24

cie, tworząc ciepłą serdeczną atmosferę odpowiadała na pytania pacjenta związane z chorobą, omawiała czynniki ryzyka i postępowanie w okresie pozabiegowym. Pielęgniarka podkreślała potrzebą zmiany stylu życia i dotychczasowych nawyków. Przedstawiała poruszane zagadnienia w sposób graficzny na kartce papieru. W następnych godzinach pobytu lekarz prowadzący przekazał pacjentowi informację odnośnie dalszego sposobu leczenia i możliwości skorzystania z kursu rehabilitacji medycznej. Po rozmowach terapeutycznych pielęgniarki i lekarza pacjent uspokoił się. Rodzina odwiedziła pacjenta w oddziale. Po upływie 5 dni pacjent opuścił oddział pozostawiając wpis w księdze pamiątkowej oddziału.

Pielęgniarka w przypadku 3 zastosowała w kontakcie z pacjentem technikę aktywnego słuchania, okazując empatię, przekonując pacjenta iż obawy i problemy przez niego zgłaszane są ważne i słyszalne przez personel pielęgniarski. Wykazując empatię i zrozumienie pielęgniarka zbudowała przyjazną atmosferę, zdobyła zaufanie. Dzięki zastosowanym technikom pacjent po rozmowie z pielęgniarką i lekarzem uspokoił się, rozpoczął współpracę w zakresie planowanej terapii i rehabilitacji, przejął odpowiedzialność za własne zdrowie. We wpisie do książki pamiątkowej wyraził wdzięczność za udzieloną mu pomoc i uratowanie życia²¹. Aktywne słuchanie, empatia i asertywność pielęgniarki okazały się kluczowe w przyspieszonym tempie powrotu do zdrowia. Motywacja i uczucie odpowiedzialności za własne zdrowie zbudowane u pacjenta dzięki kompetencjom personelu pielęgniarskiego przyczyniły się do szybszego powrotu pacjenta do domu.

Błędy w komunikacji terapeutycznej

W czasie komunikacji terapeutycznej mogą występować trudności i przeszkody o charakterze werbalnym i niewerbalnym. Najczęściej związane są z nakazywaniem, wygłaszaniem morałów, osądzaniem i obwinianiem, pouczeniem, ignorowaniem i przerywaniem sygnałów wysyłanych przez chorego, grożeniem, upominaniem, nadmiernym wypytywaniem, chwaleniem połączonym z oceną, pocieszaniem oraz udzielaniem rad. Komunikacja interpersonalna pomiędzy pielęgniarką i pacjentem spełnia rolę terapeutyczną wówczas, gdy swoją postawą pielęgniarka redukuje niepokoje chorego, zapobiega błędom jatrogennym oraz mobilizuje do walki z chorobą. Od właściwie prowadzonej komunikacji zależy adaptacja chorego do warunków szpitalnych, poprawa samopoczucia oraz powrót do zdrowia.

Komunikacja terapeutyczna, wspierający leczenie i pielęgnację stosunek do pacjenta oraz odpowiedni sposób prowadzenia rozmowy wpływa korzystnie zarówno na jakość kontaktu z pacjentem jak i na efekty terapeutyczne podejmowanych działań medycznych. Prowadzenie rozmowy terapeutycznej nie jest rzeczą łatwą. Należy

---

²¹ Doświadczenia własne autora pracy.

umieć dostrzegać i kojarzyć nie tylko obiektywne fakty, ale też przekonania, uczucia i emocjonalne potrzeby pacjentów. Współczesna pielęgniarka powinna pogłębiać wiedzę z zakresu znajomości zasad i technik skutecznego komunikowania się, brać pod uwagę bariery i błędy, które stają się przeszkodą w prawidłowym jej prowadzeniu. Postulat poszerzenia oferty profesjonalnych szkoleń z zakresu komunikacji terapeutycznej i psychoterapii wspierającej, łączących psychologię z praktyką medyczną, potrzebne są warsztaty doskonalące umiejętność okazywania empatii i asertywności w praktycznych sytuacjach kontaktu z pacjentem i członkami jego rodziny²².

Podsumowanie i wnioski

Komunikacja terapeutyczna w kontakcie pielęgniarka pacjent, jako interakcja międzyludzka ma ogromną moc przywracania zdrowia, łagodzenia napięć i rozwiązywania problemów. Pozwala zrozumieć pacjenta i zbudować z nim dobrą relację opartą na wzajemnej współpracy, wsparciu oraz współdziałaniu z całym zespołem terapeutycznym. W znacznym stopniu potęguje jego zdrowie, poprawia samopoczucie pacjenta w chorobie przyspiesza powrót do zdrowia. Komunikacja terapeutyczna wspomaga procesy psychoterapeutyczne zwłaszcza u osób z trudnościami intrapsychoicznymi. Umiejętności aktywnego słuchania, empatii, asertywności z uwzględnieniem zasobów własnych pacjenta istotnie wspomagają proces budowania relacji z pacjentem przynosząc wymierne korzyści w postaci lepszego samopoczucia podopiecznych, zdobycia zaufania i stworzenia poczucia bezpieczeństwa pacjenta. Działania edukacyjne w ramach kształcenia przed i podyplomowego pielęgniarzek dotyczące doskonalenia komunikacji terapeutycznej, stanowią obecnie jeden z najważniejszych kierunków działań. Kursy poświęcone tematyce komunikacji terapeutycznej mogą wpłynąć na poprawę jakości usług świadczonych przez pielęgniarki.

* * *

Selected aspects of therapeutic communication in nursing

(summary)

Therapeutic communication is a synonym of conscious and deliberate psychological interactions used by nurses and other members of the therapeutic team aimed at calming the patient's negative emotions, fears, doubts, anger, but also at strengthening the internal defenses of the patient's psyche. The aim of the study

---

²² I. Michałowska-Olechnowicz, *Komunikacja terapeutyczna*, „Dom Pomocy społecznej” 2020, nr 1 s. 57.

is to present selected elements of therapeutic communication at work as a nurse. The importance of therapeutic communication with the patient is included in the description of three selected cases. It was pointed out that during therapeutic communication there may be difficulties and obstacles of verbal and non-verbal nature. Effective educational activities of nurses regarding the improvement of therapeutic communication are one of the most important directions of activities that may improve the quality of services provided under the current healthcare system.

Wykaz literatury:

- Cheng SH., Chen CC., Hou YF., *A longitudinal examination of continuity of care and avoidable hospitalization: evidence from a universal coverage health care system*, "Arch Intern Med" 2010, nr 170.
- Czernicki Z., *Wykroczenia zawodowe lekarzy a łamanie praw pacjenta*, Materiały Pokonferencyjne Ogólnopolskiej Konferencji Ochrona Praw Pacjenta w systemie zdrowia Publicznego, Kraków 2004.
- Gordon T. Edward S. *Pacjent jako partner*, Warszawa 1995.
- Każmierczak A., *Wpływ komunikacji z personelem medycznym na doświadczanie choroby przez pacjentów*, "Homo Communicativus" 2011, nr 1 (6).
- Lesiak A. Marć M. Fudali K. Fąfara A. Krakowiak A., *Pacjent podmiotem opieki pielęgniarskiej*, „МАГИСТР МЕДЦЕСТРИНСТВА” 2021, nr 1 (25).
- Makara-Studzińska M., *Wybrane zagadnienia z komunikowania społecznego*, Lublin 2003.
- Michałowska-Olechnowicz I., *Komunikacja terapeutyczna*, „Dom Pomocy społecznej” 2020, nr 1.
- Motyka M., *Komunikacja interpersonalna w opiece medycznej*, „Medycyna Rodzinna” 2013, nr 4.
- Motyka M., *Znaczenie komunikacji terapeutycznej z pacjentem*, „Sztuka Leczenia” 2013, nr 3–4.
- Motyka M., *Komunikacja terapeutyczna [w:]* (red.) Kwiatkowska A., Krajewska-Kułak E., Panek W., *Komunikowanie interpersonalne w pielęgniarstwie*, Lublin 2003.
- Mayerscough P. Ford M., *Jak rozmawiać z pacjentem*, Gdańsk 2001.
- Sokołowska A., *Emocjonalne przygotowanie pacjentów do badań echokardiografii przezprzełykowej*, Kraków, Praca magisterska niepubl. za Motyka M., *Znaczenie komunikacji terapeutycznej z pacjentem*, „Sztuka Leczenia” 2013, nr 3–4.

Małgorzata Niestępska*

(Studenckie Koło Naukowe Prawa Wyznaniowego Fides

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)

ORCID: 0000-0001-5092-5333

Rola studenckiego ruchu naukowego w kształtowaniu relacji interpersonalnych

Studenckie ruchy naukowe funkcjonują na wszystkich polskich uczelniach wyższych nie tylko w Polsce, ale i za granicą. Jedną z najbardziej rozpowszechnionych form studenckich ruchów naukowych są studenckie koła naukowe, które realizują swoje cele za pomocą różnych form działalności naukowych (m.in. konferencji, sympozjów, obozów naukowych, seminariów, wykładów otwartych). Istnienie tego rodzaju organizacji – poza zajęciami dydaktycznymi – pozwala studentom rozwijać swoje zainteresowania, poszerzać wiedzę naukową, realizować formy badawcze oraz przede wszystkim, co jest niewątpliwie bardzo potrzebne – budować i rozwijać relacje interpersonalne. Samo oddziaływanie na siebie studentów (członków ruchów naukowych) jest podstawowym czynnikiem wpływającym na zachowanie równowagi psychicznej studentów i kształt relacji, jakie rozwijają się podczas studiowania i podczas ciągłego rozwoju. Niewątpliwie ważnym jest również rozwój podobnych zainteresowań, któremu towarzyszą: wymiana spostrzeżeń oraz naukowo-badawcza dyskusja.

Wydawać by się mogło, że komunikacja interpersonalna to coś, co każdemu z nas przychodzi naturalnie i jesteśmy w tym kompetentni¹. Jak podają autorzy publikacji pt. „Komunikacja między ludźmi”² jest to zbyt pochopne i błędne stwierdzenie. Mianowicie, aby nazwać się osobą kompetentną, która opanowała techni-

---

* Studentka I roku prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Uczestniczka międzynarodowych i ogólnopolskich konferencji naukowych. Członkini Studenckiego Koła Naukowego Prawa Wyznaniowego FIDES, Studenckiego Koła Naukowego Prawa Rzymskiego ROMANITAS oraz Studenckiego Koła Naukowego Prawników Kanonistów. Zainteresowania naukowe: historia Polski.

¹ Z. Nęcki, *Komunikacja międzyludzka*, Kraków 1996; B. Dobek-Ostrowska, *Komunikowanie publiczne i polityczne*, Warszawa 2006.

² S.P. Morreale, B.H. Spitzberg, J.K. Barge, *Komunikacja między ludźmi. Motywacja, wiedza i umiejętności*, Warszawa 2007.

ki komunikacji, musimy się wielu rzeczy nauczyć i zrozumieć jak działają pewne mechanizmy, gdyż komunikacja interpersonalna jest aspektem na tyle złożonym, że jedynie doświadczenie i poznawanie różnorodnych osobowości pozwolą nam opanować tę technikę dostatecznie³. Komunikacja przebiega jedynie w interakcji z innymi ludźmi, co wydaje się faktem oczywistym. Interakcję należy rozumieć jako proces, w którym uczestniczą co najmniej dwie jednostki, które są w stanie nadawać i odbierać komunikaty⁴. Od najmłodszych lat mamy szansę takową interakcję odbywać i opanowywać dostatecznie jej metodykę. Każdy z etapów edukacji daje możliwość kształtowania własnej postawy⁵. Należy zauważyć, że czas studiowania to etap w życiu człowieka, który jest niezmiernie istotny, aby „rozwinąć skrzydła”. W większości przypadków studia podejmują osoby w wieku 19–20 lat, po ukończeniu szkoły średniej, liceum bądź technikum, i po napisaniu matury. Jest to moment w ich życiu, kiedy budują swój światopogląd, rozwijają się pod względem naukowym. Niezmiernie istotnym aspektem w rozwoju młodych ludzi jest to, aby poznali osoby, z którymi mogą wymieniać się swoimi spostrzeżeniami. Możliwość taką dają wspomniane wcześniej studenckie organizacje naukowe. W tych stowarzyszeniach student może czuć się swobodnie. Koła naukowe nie są jedynie przestrzenią do pogłębiania wiedzy w danej dziedzinie, co jest aspektem niebywale ważnym, ale również jest dobrym polem do otwartej dyskusji w wielu aspektach. Z pewnością każdy student na swojej uczelni wyższej może znaleźć przestrzeń dla siebie, w której odnajdzie swoje zainteresowania i będzie czerpał radość z dokształcania się.

Nieodłącznym elementem komunikacji jest słuchanie. Słuchanie jest nie tylko formą porozumiewania się, ale również zdolnością cenniejszą niż mówienie. Jest to bardzo słuszna teza, na której warto skupić się. Słuchanie jako podstawowy element porozumiewania się jest jedną z najbardziej pożądaných umiejętności na początkowych stanowiskach w pracy⁶. Słuchanie, składające się na komunikację, również wydawałoby się bardzo prostą i wręcz naturalną czynnością, podobnie jak wspomniana na początku sama komunikacja interpersonalna. Faktem jest, że wielu ludzi słucha, ale nie słyszy. Składa się na to wiele czynników. Rozpocząć można od samej dolegliwości, z którą spotykają się niektórzy ludzie, mianowicie ze zdrowotnymi aspektami uszkodzenia narządu słuchu. Na to niestety nie mamy

---

³ B. Sobkowiak, *Procesy komunikowania się w organizacji*, [w:] *Współczesne systemy komunikowania*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wrocław 1997, s. 22–40.

⁴ S. Frydrychowicz, *Sposoby i wymiary komunikowania interpersonalnego a rozwój człowieka*, „Psychologia Rozwojowa” t. 10 (2005) nr 3, s. 93–100; Tenże, *Specyfika komunikacji interpersonalnej w okresie dorosłości. Aspekty rozwojowe*, „Psychologia Rozwojowa” t. 9 (2004) nr 5, s. 61–72.

⁵ J. Jagieła, *Komunikacja interpersonalna w szkole*, Kraków 2004.

⁶ Z. Osiński, *Kompetencje miękkie absolwenta humanistycznych studiów wyższych a metody prowadzenia zajęć*, [w:] *Studia wyższe z perspektywy rynku pracy*, red. B. Sitarska, K. Jankowski, R. Droba, Siedlce 2010, s. 57–66.

wpływu, bowiem jedynie postawienie właściwej diagnozy we wczesnym stadium choroby może uratować osobę dotkniętą takim schorzeniem przed niemożnością właściwego porozumiewania się. Do innych czynników wpływających na jakość i treść odbieranych przez nas dźwięków możemy zaliczyć pewne roztrągnięcie spowodowane względami osobistymi, przemęczeniem bądź panującym dookoła hałasem⁷. Na niektóre z tych czynników nie mamy często wpływu. Mimo wszystko, powinno się ćwiczyć słuchanie ze zrozumieniem. Nauczenie się samodyscypliny w słuchaniu jest sztuką, którą warto nabyć. Dobrym aspektem do samodoskonalenia tej czynności jest aktywne uczestnictwo w zajęciach, których tematyka obejmuje nasze zainteresowania. Do organizacji, które spełniają tego typu zadanie bez wątplenia należą studenckie organizacje naukowe. Na spotkaniach kół naukowych można doskonalić umiejętność dobrego słuchania, co odgrywa bardzo ważną rolę w dorosłym i zawodowym życiu. Omawiając tematykę obejmującą zainteresowania studenci skupiają uwagę na tym co mówią dani prelegenci i uczestnicy spotkania. Oprócz tego, można dokładnie analizować i starać się zadawać pytania na tego typu spotkaniach, dzięki czemu ćwiczy się mózg.

Ważny jest sens relacji interpersonalnych i dlatego należy postawić pytanie: po co nam obecność innych ludzi w codziennej rzeczywistości?⁸ Odpowiedź na to pytanie można odnaleźć w publikacji pt. „Blisko czy na dystans? Psychologiczne aspekty relacji międzyludzkich”⁹ autorstwa naukowców z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Autorki, przywołując badania prowadzone na University of Chicago podkreślają, jak bardzo istotną rolę odgrywają relacje z innymi ludźmi. Wśród nich można wymienić wpływ aktywnego życia towarzyskiego na zdrowie, nie tylko psychiczne, jak i fizyczne. Udowodniono naukowo, że osoby przebywające więcej czasu z innymi ludźmi szybciej wracają do zdrowia. Oprócz tego, warto zaznaczyć jak relacje z innymi ludźmi wpływają na nasze poczucie szczęścia, spełnienia w życiu oraz ogólnego zadowolenia. Kolejne badania, na których opierają się autorki, udowadniają, że dzięki bliskim relacjom i społecznemu wsparciu ludzie spostrzegają trudne sytuacje jako mniej zagrażające.

Można długo wymieniać pozytywne skutki spowodowane przebywaniem w lubianym przez nas gronie i aktywnym życiem towarzyskim. Niestety w 2020 r. pojawił się etap w naszym życiu, który odwrócił je „do góry nogami”. Mowa o pandemii COVID-19. Pierwsze tygodnie były dla wielu ludzi bardzo trudne. Izolacja

⁷ Z. Chodkowski, *Zarys charakterystyki komunikacji interpersonalnej, możliwe zakłócenia i bariery*, „Kultura – Przemiany – Edukacja” t. 5 (2017), s. 282–294.

⁸ M. Weryszko, *Komunikacja interpersonalna jako esencja interakcji społecznych*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” t. 42 (2020), z. 2, s. 253.

⁹ L. Bakiera, M. Obrębska, *Blisko czy na dystans? Psychologiczne aspekty relacji międzyludzkich*, „Człowiek i Społeczeństwo” 51 (2021), s. 9–21.

i zamknięcie zdecydowanie ograniczyło spotkania ze znajomymi, a „życie sprzed pandemii” wydawało się jedynie wspomnieniem. Nowa codzienność, której haśle przewodnim był „dystans”, zdecydowanie oddaliła ludzi od siebie. Codzienne interakcje twarzą w twarz musiały być przeniesione do wirtualnej rzeczywistości. Jedną z grup, która najbardziej to odczuła była cała społeczność szkolna i uniwersytecka. Wszelkie formy nauczania musiały przejść do formy zdalnej. Gdyby zrobić pewnego rodzaju bilans, plusów i minusów tej sytuacji, w jakiej znaleźli się ludzie w czasie pandemii, zdecydowanie przeważałyby skutki negatywne. Te jednak nie powinny przyćmić skutków pozytywnych. Do jednych z pozytywów można zaliczyć zauważalną chęć zaangażowania się studentów niektórych kół naukowych, aby owe spotkania były nadal realizowane mimo pewnych przeszkód. Jak widać, potrzeba żywej dyskusji była bardzo pożądana. Chęć pogłębiania wiedzy, wymiany zdań z innymi członkami organizacji oraz możliwość wymiany zdań i dyskusji na tematy obejmujące zainteresowanie studenta mogły być pewnego rodzaju „terapią”, pewną ucieczką od szarej rzeczywistości. Wsparcie ludzi dookoła oraz nawiązywanie, i co ważne, utrzymywanie relacji z innymi ludźmi może stać się podstawą do skutecznego radzenia sobie z niecodziennymi i kryzysowymi sytuacjami, do których zaliczyć można izolację spowodowaną pandemią COVID-19.

Warto zaznaczyć, że studenckie organizacje naukowe to przestrzeń, gdzie członkowie odbywają swoje zebrania nie z przymusu, ale z własnej potrzeby i własnych chęci. Pogłębianie wiedzy na dany temat (nie patrząc w perspektywie przyszłych zaliczeń) to dowód na to, że istotny jest dla takiej osoby samorozwój. Poszukując informacji oraz przygotowując się do dyskusji na zadany temat, student może być pewny, że w pewien sposób kształtuje swoją postawę badawczą. Samodzielne dociekanie wiedzy, poszukiwanie źródeł oraz późniejsze prowadzenie dyskusji lub też wygłoszenie referatu, zdecydowanie utwierdza członka takiej organizacji, że to co robi jest czymś więcej niż nauką określonych reguł czy zasad. Można to określić jako zdobyte, niebagatelne doświadczenie, które daje podwaliny przyszłych sukcesów zarówno naukowych, jak i zawodowych. Wygłaszając referaty, bądź też przygotowując się do dyskusji, studenci mogą ćwiczyć prezencję oraz udoskonalać sposób wypowiedzania się. Oprócz zdobywania doświadczenia, które jest niezmiernie istotne w życiu każdego młodego człowieka, bardzo ważną sprawą jest to, aby być pewnym w tym co się robi, czyli uświadomić sobie swoją wartość i uwierzyć w swoje możliwości. Pewna grupa ludzi ma problem z „otwarcie się” na innych. Przejawia się to w zauważalnych lękach, jak na przykład w odczuwaniu strachu przed wypowiedzeniem się i wyrażeniu własnego zdania. Jednym ze sposobów, proponowanym przez psychologów, w procesie budowania pewności siebie może być przekroczenie własnych barier. Dla takiej osoby, chcącej zrobić coś dla siebie, zamkniętej w sobie i chcącej wyjść z własnej strefy komfortu dobrym rozwiązaniem może okazać się właśnie dołączenie do organizacji naukowych prowadzonych na danej uczelni. Oprócz rozwijania swojej

wiedzy można nauczyć się pewnej egzystencji wśród innych ludzi. Zmiana otoczenia może stać się dobrym motywatorem do nawiązywania relacji, co idzie w parze z prowadzeniem dyskusji oraz rozszerzaniu swoich kontaktów towarzyskich. Należy również pamiętać, że studenckie koła naukowe opierają się na współpracy, której nieodłącznym elementem jest komunikacja¹⁰. To właśnie komunikacja jest kluczem do dobrych wyników w pracy zespołowej.

Z perspektywy studenta można ocenić, że organizacje będące na uniwersytetach wyższych ukierunkowane na cele naukowo-badawcze odgrywają istotną rolę w kształtowaniu relacji interpersonalnych. Studenci uczestniczący w spotkaniach kół naukowych mogą się rozwijać na różnorodnych płaszczyznach. Wśród tych swoistych dziedzin aktywności należy wyróżnić naukę sztuki wypowiedzania się, czy też rozwój poprawnie prowadzonej komunikacji niewerbalnej¹¹. Dzięki udziałom w konferencjach naukowych młody człowiek jest w stanie nauczyć się technik, które pozwolą mu odpowiednio funkcjonować pod wpływem stresu (jest to niezmiernie istotne i przydatne na dalszych etapach kariery, kiedy to doświadczenie stresu wzrasta). Nie można zapomnieć także o korzyściach wypływających z integracji z innymi ludźmi. Dzięki zmianie otoczenia oraz możliwości poznawania nowych ludzi, młode osoby mogą przełamać wiele barier i uczyć się pewnych relacji z innymi ludźmi. Istotną sprawą w tej kwestii jest również to, że tego rodzaju organizacje pozwalają zbudować „sieć kontaktów”, które mogą okazać się przydatne już w życiu zawodowym. Nie należy zapomnieć jak ważną rolę odgrywają ludzie wokół nas. To właśnie relacje interpersonalne kształtują światopogląd czy ludzką osobowość.

* * *

The role of the student scientific movement in forming interpersonal relations

(summary)

The article focuses mainly on the positives of interactions with other people and involvement in scientific activities. It pays attention to the essence of communication and all related areas, such as giving speeches or listening carefully. It also

---

¹⁰ M. Bednarzak-Libera, *O współpracy nauczyciela akademickiego ze studentami w procesie kształcenia*, [w:], *Nauczyciel akademicki jako ogniwo jakości kształcenia*, red. K. Jankowski, B. Sitarzka, C. Tkaczuk, Siedlce 2003, s. 157–166; B. Grzegorzczak, *Nauczyciel akademicki jako osoba wspomagająca rozwój umiejętności komunikacyjnych studenta*, [w:] *Nauczyciel akademicki jako ogniwo...*, dz. cyt., s. 135–142.

¹¹ A. Chmielowska-Marmucka, B. Górska, *O komunikacji interpersonalnej – werbalnej, niewerbalnej i wokalnej wymianie sygnałów w kontekście edukacyjnym*, „Problemy współczesnej pedagogiki” 1 (2015), s. 25–39.

emphasizes how important it is for a student to engage in the life of student scientific movements, participate in conferences or symposia, or just be with peers. The topic of the pandemic and its impact on interpersonal relations is also discussed, at the same time drawing attention to the important role of scientific circles, which emerged particularly at that time. Namely, the need for discussion and exchange of views on given topics seemed in no way substitutable, so that the student research clubs continued to function during the epidemic.

Wykaz literatury:

- Bakiera L., Obrębska M., *Blisko czy na dystans? Psychologiczne aspekty relacji międzyludzkich*, „Człowiek i Społeczeństwo” 2021, nr 51.
- Bednarzak-Libera M., *O współpracy nauczyciela akademickiego ze studentami w procesie kształcenia*, [w:] *Nauczyciel akademicki jako ogniwo jakości kształcenia*, red. K. Jankowski, B. Sitarska, C. Tkaczuk, Siedlce 2003.
- Chmielowska-Marmucka A., Górską B., *O komunikacji interpersonalnej – werbalnej, niewerbalnej i wokalne wymianie sygnałów w kontekście edukacyjnym*, „Problemy współczesnej pedagogiki” 2015, nr 1.
- Chodkowski Z., *Zarys charakterystyki komunikacji interpersonalnej, możliwe zakłócenia i bariery*, „Kultura – Przemiany – Edukacja” 2017, t. 5.
- Frydrychowicz S., *Specyfika komunikacji interpersonalnej w okresie dorosłości. Aspekty rozwojowe*, „Psychologia Rozwojowa” 2004, t. 9, nr 5.
- Frydrychowicz S., *Sposoby i wymiary komunikowania interpersonalnego a rozwój człowieka*, „Psychologia Rozwojowa” 2005, t. 10, nr 3.
- Grzegorzczak B., *Nauczyciel akademicki jako osoba wspomagająca rozwój umiejętności komunikacyjnych studenta*, [w:] *Nauczyciel akademicki jako ogniwo jakości kształcenia*, red. K. Jankowski, B. Sitarska, C. Tkaczuk, Siedlce 2003.
- Jagiela J., *Komunikacja interpersonalna w szkole*, Kraków 2004.
- Morreale S.P., Spitzberg B.H., Barge J.K., *Komunikacja między ludźmi. Motywacja, wiedza i umiejętność*, Warszawa 2007.
- Nęcki Z., *Komunikacja międzyludzka*, Kraków 1996; B. Dobek-Ostrowska, *Komunikowanie publiczne i polityczne*, Warszawa 2006.
- Sobkowiak B., *Procesy komunikowania się w organizacji*, [w:] *Współczesne systemy komunikowania*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wrocław 1997.
- Osiński Z., *Kompetencje miękkie absolwenta humanistycznych studiów wyższych a metody prowadzenia zajęć*, [w:] *Studia wyższe z perspektywy rynku pracy*, red. B. Sitarska, K. Jankowski, R. Droba, Siedlce 2010.
- Weryszko M., *Komunikacja interpersonalna jako esencja interakcji społecznych*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2020, t. 42, z. 2.

Mikołaj Mirecki*

(Studenckie Koło Naukowe Prawa Wyznaniowego Fides

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)

ORCID: 0000-0003-2976-3565

Podstawy prawne funkcjonowania studenckich kół naukowych na polskich uczelniach wyższych. Stosunek interpersonalny w uczelnianych organizacjach studenckich

Bezsprzeczne i w pełni uzasadnione jest stwierdzenie, że każde sprawnie działające studenckie koło naukowe (SKN) jest swoistą platformą służącą nie tylko do zdobywania wiedzy naukowej, ale również do pogłębiania relacji interpersonalnych, krzewienia prawidłowej komunikacji oraz realizacji podstawowego oddziaływania na siebie jednostek, czyli interakcji społecznej¹. Trzeba też zaznaczyć, że uczelniane organizacje studenckie, a takimi są studenckie koła naukowe, istnieją jako zespoły ludzkie, które działają nie tylko w sferze naukowo-badawczej, ale poza nią kształtują odpowiednią postawę społeczną, ukazują zasady etycznego zachowania środowiska akademickiego, a także rozwijają cechy przywódcze i zespołowe – uczą bycia liderem, wprowadzają w tajniki zarządzania zasobami i potencjałem ludzkim, co niewątpliwie jest bardzo potrzebne w prawidłowym funkcjonowaniu społeczeństwa obywatelskiego². W kole naukowym można poznać ludzi o podobnych zainteresowaniach. Wśród podstawowych wymagań pożądaných od kandydatów do studenckich kół naukowych znajduje się umiejętność współpracy w grupie, a z tym związana jest zdolność uważnego słuchania drugiego człowieka³.

---

* Student I roku prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie; aktywny członek Rady Wydziałowej Samorządu Studenckiego; uczestnik międzynarodowych i ogólnopolskich konferencji naukowych oraz sympozjów; członek Studenckiego Koła Naukowego Prawa Wyznaniowego FIDES, Studenckiego Koła Naukowego Prawa Rzymskiego ROMANITAS, Studenckiego Koła Naukowego Praw Człowieka IUS HOMINI oraz Studenckiego Koła Naukowego Prawników Kanonistów. Zainteresowania naukowe: prawo konstytucyjne, prawo kanoniczne i wyznaniowe.

¹ A. Nizińska, *Uspołecznianie studentów – uspołecznianie uniwersytetów: szkoły wyższe jako instytucjonalne środowiska edukacyjne*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 4 (2012), s. 115–126.

² J. Fazlagić, *Kształtowanie kompetencji przywódczych w sektorze usług jako wyzwanie dla szkolnictwa wyższego*, „Ekonomiczne Problemy Usług” nr 95 (2012), s. 275–290.

³ D. Korpetta, O. Kowalska, B. Porter, *Rola studenckiego ruchu naukowego w procesie kształcenia*, „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk” z. 266 (2017), s. 196–212.

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (UWM) jest doskonałym przykładem uczelni wyższej, która promuje uczelniane organizacje studenckie, a przede wszystkim studenckie koła naukowe. Na UWM zarejestrowanych jest 296 studenckich kół naukowych⁴, z czego najwięcej, bo aż 41, działa w ramach Wydziału Prawa i Administracji (WPiA)⁵.

Od wielu już lat społeczność akademicka UWM organizuje corocznie Międzynarodowe Seminarium Kół Naukowych (MSKN)⁶, które ma charakter interdyscyplinarny. Jego celem jest wymiana myśli naukowej i doświadczeń między studentami i doktorantami zrzeszonymi w kołach naukowych działających na uczelniach wyższych, jak również integracja studenckiego ruchu naukowego działającego w Polsce i za granicą. Wagę temu przedsięwzięciu nadają patroni honorowi: Marszałek Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Prezydent Olsztyna oraz Rektor Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. We wrześniu 2022 r. odbędzie się 51. edycja MSKN pod hasłem „Seminarium innowacyjnych rozwiązań w dobie pandemii”. Obrady MSKN odbywają się w ramach 14 bloków tematycznych: nauki biologiczne, nauki ekonomiczne, nauki humanistyczne, nauki matematyczne i informatyczne, nauki medyczne, nauki polityczno-prawne, nauki rolnicze, leśne i ochrony środowiska, nauki społeczne i pedagogiki, nauki techniczne, nauki teologiczne, nauki weterynaryjne, nauki zootechniczne i rybactwa, nauki o zdrowiu oraz nauki o żywności.

Podstawowym aktem prawnym regulującym funkcjonowanie studenckich kół naukowych jest ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym

---

⁴ Wydział Bioinżynierii Zwierząt – 16 kół naukowych; Wydział Biologii i Biotechnologii – 12; Wydział Geoinżynierii – 19; Wydział Humanistyczny – 32; Wydział Rolnictwa i Leśnictwa – 20; Wydział Lekarski – 31; Wydział Matematyki i Informatyki – 8; Wydział Medycyny Weterynaryjnej – 26; Wydział Nauk Ekonomicznych – 13; Szkoła Zdrowia Publicznego – 11; Wydział Nauk Społecznych – 20; Wydział Nauk Technicznych – 12; Wydział Nauki o Żywności – 13; Wydział Prawa i Administracji – 41; Filia w Elku – 2; Wydział Sztuki – 13; Wydział Teologii – 7, zob. <http://www.uwm.edu.pl/studenci/kola-naukowe> (dostęp: 18.05.2022).

⁵ Np. Koło Naukowe Prawa Konstytucyjnego „VOTUM”, Studenckie Koło Naukowe Praw Człowieka „IUS HOMINI”, Studenckie Koło Naukowe Kryminologii „VESTIGIUM”, Koło Naukowe Prawników – Kanonistów, Koło Naukowe „Studencka Poradnia Prawna”, Koło Nauk Cywilistycznych, Koło Naukowe Prawa Handlowego, Studenckie Koło Naukowe Kryminalistyki, Studenckie Koło Naukowe Miłośników Społeczeństw i Kultury Antyku „Romantias”, Studenckie Koło Naukowe Prawa Wyznaniowego Fides, Studenckie Koło Naukowe Ustrojów Politycznych „Casus”, Koło Naukowe Prawa Ubezpieczeń Społecznych Koło Naukowe Suicydologii czy Studenckie Koło Debat UWM, zob. <https://wpia.uwm.edu.pl/studenci/kola-naukowe> (dostęp: 18.05.2022); J. Krzywkowska, *Studencki ruch naukowy na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie*, [w:] *20 lat Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Księga jubileuszowa (2001–2021)*, red. J. Dobkowski, P. Majer, T. Majer, Olsztyn 2021, s. 215–219.

⁶ www.mskn.olsztyn.pl (dostęp: 06.05.2022).

i nauce⁷, a w szczególności rozdział czwarty poświęcony samorządowi studenckiemu i organizacjom studenckim. W dalszej kolejności należy wymienić statut danej uczelni wyższej, zarządzenia władz, jak również statut (regulamin) koła naukowego, który zawiera szczegółowe informacje na temat działania organizacji studenckiej. Sama hierarchia aktów prawnych jest klarowna i ściśle określona.

Zgodnie z art. 111 w/w ustawy:

- „1. Studenci mają prawo zrzeszania się w uczelnianych organizacjach studenckich.
2. O powstaniu uczelnianej organizacji studenckiej jej organ niezwłocznie informuje rektora.
3. Rektor uchyla akt organu uczelnianej organizacji studenckiej niezgodny z przepisami prawa powszechnie obowiązującego, statutem uczelni, regulaminem studiów lub regulaminem tej organizacji (...).
4. Rektor, w drodze decyzji administracyjnej, rozwiązuje uczelnianą organizację studencką, która rażąco lub uporczywie narusza przepisy prawa powszechnie obowiązującego, statut uczelni, regulamin studiów lub regulamin tej organizacji.
5. Uczelnia może przeznaczać środki na realizację działań uczelnianych organizacji studenckich i działających w uczelni stowarzyszeń zrzeszających wyłącznie studentów lub studentów, doktorantów i pracowników uczelni. Podmioty te przedstawiają uczelni sprawozdanie z wykorzystania środków otrzymanych w danym roku akademickim”⁸.

Cytowany przepis stanowi podwalinę prawną do formowania i istnienia działalności studenckich na uczelniach wyższych. Jest to pewnego rodzaju prawo, którego nikt nie może bez powodu ograniczać. W regulaminie (statucie) danego koła naukowego, oprócz postanowień ogólnych (jak nazwa koła, jego siedziba, cele i zadania), przewidziano regulacje wewnętrzne dotyczące zasad członkostwa, praw i obowiązków członków, składu i zadań Zarządu i Walnego Zebrania, funduszy finansowych, jak również przyczyn rozwiązania koła naukowego.

Wśród podstawowych zadań kół naukowych wymienia się: poszerzanie wiedzy, wymiana poglądów, popularyzacja wiedzy, inicjowanie i realizowanie różnorodnych projektów, współpraca z organizacjami zajmującymi się popularyzowaniem wiedzy czy integracja środowiska akademickiego⁹. Wiele kół naukowych prowadzących działalność na uczelniach wyższych organizuje przede wszystkim spotkania i warsztaty o charakterze naukowym (seminaria naukowe, sympozja, konferencje), jak również wyjazdy na obozy naukowe w kraju i za granicą. Przyjęcie

---

⁷ Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2022 r., poz. 574 t.j.).

⁸ Tamże.

⁹ M. Opiłowska, *Współcześni studenci jako stratedzy własnej kariery zawodowej (w świetle teorii gier i kredencjalizmu)*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 4 (2009), s. 107–126.

studenta czy doktoranta do koła naukowego zazwyczaj odbywa się na podstawie pisemnej deklaracji kandydata, którą rozpatruje Zarząd. Członków kół naukowych dzieli się na członków zwyczajnych, wspierających oraz honorowych. Godność członka honorowego nadaje się osobie szczególnie zasłużonej dla koła naukowego. Najwyższą władzą koła jest Walne Zebranie, które tworzą wszyscy członkowie zwyczajni. Do podstawowych praw i obowiązków członka koła należą: prawo udziału we wszystkich formach działalności koła, czynne i bierne prawo wyborcze do władz koła, obowiązek przestrzegania postanowień statutu (regulaminu) koła. Opiekunem koła naukowego jest nauczyciel akademicki. Dopuszczalne jest istnienie opiekuna pomocniczego.

Procedura utworzenia nowego koła naukowego nie jest skomplikowana ani zawiła. Pierwszym etapem stworzenia SKN jest złożenie wniosku do rektora uczelni z prośbą o wpis nowego koła do rejestru kół naukowych danej placówki akademickiej. Taki rejestr prowadzi zazwyczaj biuro ds. studenckich znajdujące się w rektoracie. Każdorazowo do takiego wniosku należy dołączyć decyzję dziekana wydziału, w ramach którego ma działać koło, o powołaniu opiekuna naukowego koła, statut (regulamin) koła oraz listę chętnych członków, czyli studentów i/lub doktorantów. Wpis koła do rejestru kół naukowych ma charakter deklaratoryjny. Zrealizować go może grupa studentów, która zyska poparcie dziekana wydziału i przedstawi merytoryczne przesłanki uzasadniające powołanie nowego koła. Jak stanowi ustawa z 2018 r. oraz przepisy wewnątrzuczelniane wszystkie koła naukowe są zobligowane do składania sprawozdań ze swojej działalności. Zazwyczaj takie sprawozdanie raz w roku składa się do wyznaczonej przez rektora jednostki organizacyjnej.

Art. 111 ust. 2 ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce świadczy o tym, że powstanie studenckiego koła naukowego ma charakter jawny, bowiem wymagane jest zgłoszenie powyższej inicjatywy władzom uniwersyteckim. Oczywisty jest fakt, że należy rozpropagować, wśród całej społeczności akademickiej, tj. studentów, doktorantów oraz wykładowców danej uczelni, informację o powstaniu nowego koła naukowego. Wówczas SKN będzie mogło realizować postawione sobie cele i zadania.

Ukonstytuowanie się studenckiego koła naukowego dotyczy także pojawienia się nowej płaszczyzny tworzenia stosunków interpersonalnych¹⁰. Potrzebna jest w takim przypadku zbiorowość, a nie jednostka. Całość wymaga też spójnych działań i dążenia do wspólnie wyznaczonego celu. Istotnym jest wówczas kompromis,

---

¹⁰ Np. B. Kromolicka, *Zaangażowanie studentów w proces kształcenia uniwersyteckiego*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 2 (2016), s. 23–36; L. Kurcz, *Rola studenckiego koła naukowego w doskonaleniu kompetencji przyszłego inżyniera*, „Wiadomości Hutnicze” r. 76 (2009) nr 4, s. 3030–305; B. Łukasik, *Edukacja akademicka przestrzeni wdrażania studenta do poznawczej i egzystencjalnej autonomii*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 22 (2013), s. 253–258.

który trwale wpisuje się w prawidłowy stosunek międzypersonowy¹¹. Bez wątplenia koła naukowe pozwalają rozwijać swoje pasje, poszerzać horyzonty, jak również poznawać nowych ludzi, a nawet nawiązywać prawdziwe przyjaźnie. Aktywne uczestnictwo w pracach koła pozwala na sprawdzenie się w roli organizatora.

Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce stanowi o możliwości uchylecia aktu organu uczelnianej organizacji studenckiej. Warto więc zauważyć, że o powołaniu studenckiego koła naukowego decyduje rektor, którego prerogatywą jest odrzucenie aktu organizacji w przypadku jego niezgodności ze statutem uczelni, regulaminem studiów, etc.

Koła naukowe mają prawo występowania z wnioskiem do organów uczelni o dofinansowanie swojej działalności, np. ze środków pozostających w dyspozycji rektora przeznaczonych na działalność dydaktyczną; dotacji celowych otrzymanych na działalność naukową czy środków pozostających w dyspozycji jednostek organizacyjnych (tzw. dotacja dziekana). Ponadto koła naukowe mogą ubiegać się o dofinansowanie projektów z innych źródeł, m.in. od sponsorów czy z programu ministerialnego „Studenckie koła naukowe tworzą innowacje” ustanowionego na podstawie art. 376 ust. 1 i ust. 2 pkt 1 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce¹². Przedmiotem tego programu jest wsparcie studenckich kół naukowych działających w ramach uczelni m.in. „w nabywaniu przez członków tych kół kompetencji miękkich potrzebnych do prowadzenia badań naukowych lub prac rozwojowych i promocji ich wyników, w szczególności w zakresie komercjalizacji tych wyników oraz związanego z nimi know-how, pracy w zespole i wystąpień publicznych”¹³.

Zarząd studenckiego koła naukowego raz w roku, zazwyczaj po zakończeniu roku akademickiego, przedstawia rektorowi sprawozdanie z działalności wraz z rozliczeniem finansowym. Należy wówczas skrupulatnie wykazać przychody i wydatki SKN. Wszystko musi być jawne i nie może wzbudzać żadnych wątpliwości. Władza uniwersytecka może więc przeznaczać środki finansowe na działalność uczelnianych organizacji studenckich, ale jednocześnie obciąża taką organizację do działania w granicach prawa i przyjętych norm oraz do odpowiedniego gospodarowania przeznaczonymi finansami (tzw. zamówienia publiczne).

Kompatybilnie ze studenckimi kołami naukowymi działają rady kół naukowych (RKN), które m.in. wspierają prowadzoną studencką działalność naukową i dydaktyczną, pomagają w komunikacji między kołami, koordynują ich działalność,

---

¹¹ W. Soborski, *Postawy ich badanie i kształtowanie*, Kraków 1987, s. 14–15.

¹² M.in. Komunikat Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 18 września 2020 r. o ustanowieniu programu pod nazwą „Studenckie koła naukowe tworzą innowacje” i naborze wniosków, [w:] <https://www.gov.pl/> (dostęp: 30.05.2022).

¹³ Tamże.

pomagają w pozyskiwaniu środków finansowych na projekty kół naukowych, reprezentują interesy kół przed władzami uczelni. RKN jest organizacją zrzeszającą przedstawicieli wszystkich kół naukowych działających na danej uczelni. Nadzór nad działalnością RKN sprawuje prorektor właściwy ds. studenckich. Działanie RKN reguluje przede wszystkim statut uczelni. Każda rada musi również posiadać swój regulamin (statut) i w ramach niego działać.

Na potrzeby niniejszej publikacji autor przeprowadził w kwietniu 2022 r. ogólnopolskie badania ankietowe weryfikujące odpowiedź na pytanie: czy studenci polskich uczelni wyższych posiadają jakąkolwiek wiedzę na temat podstaw prawnych funkcjonowania studenckich kół naukowych? Wśród ankietowanych byli studenci kształcący się na następujących kierunkach studiów: administracja, aktorstwo, biologia, biotechnologia, budownictwo, chemia, ekonomia, energetyka, filologia polska, filozofia, finanse, geologia, germanistyka, inżynieria kwantowa, inżynieria środowiska, inżynieria zarządzania, kulturoznawstwo, logistyka, matematyka, mechatronika, medycyna, pedagogika, politologia, prawo, psychologia, scenopisarstwo, socjologia, teologia, transport, weterynaria, zarządzanie¹⁴.

Badanie dotyczyło przedstawicieli 18 następujących uczelni wyższych w Polsce: Uniwersytet w Białymstoku, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Gdański, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Śląski, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Szczeciński, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Politechnika Wrocławska, Politechnika Poznańska, Politechnika Gdańska oraz Państwowa Wyższa Szkoła Filmowa, Telewizyjna i Teatralna w Łodzi. Zatem ankietowani zamieszkują różne województwa, mają różne zainteresowania czy predyspozycje naukowe i reprezentują różne społeczności akademickie.

Pierwsze pytanie ankietowe brzmiało: *Czy posiada Pan/Pani jakąkolwiek wiedzę na temat istnienia podstaw prawnych, które umożliwiają działanie studenckich kół naukowych?* Pytanie to było bardzo ogólne i nie dotyczyło żadnych ścisłych informacji; miało jedynie na celu sprawdzenie, czy studenci mają jakąkolwiek wiedzę na temat istnienia podstaw prawnych działalności studenckich kół naukowych. Wyniki odpowiedzi na pytanie przedstawiają się następująco: na *TAK* zagłosowało 30% odpowiadających, a na *NIE* zagłosowało 70% spośród badanych. Te liczby ujawniają, że zdecydowana większość osób studiujących w polskich ośrodkach akademickich nie wie o istnieniu jakichkolwiek regulacji prawnych dotyczących działalności SKN¹⁵.

¹⁴ Wyniki ankiet, [w:] Archiwum własne autora.

¹⁵ Tamże.

Drugie pytanie ankietowe weryfikowało skalę wiedzy na temat istnienia podstaw prawnych SKN: *Jeśli na powyższe pytanie odpowiedział Pan/odpowiedziała Pani „Tak”, to proszę ocenić skalę znajomości podstawy prawnej umożliwiającej działanie studenckich kół naukowych.* Z odpowiedzi studentów klarownie wynika, że nawet jeśli wiedzą o istnieniu podstaw prawnych, to ich wiedza w tej materii jest znikoma. 41,7% badanych stwierdziło, że podstawy prawne są im *bardzo słabo znane*; 6,7%, że prawo dotyczące działania SKN jest im *słabo znane*; żaden z ankietowanych nie odpowiedział też, że ma *szeroką wiedzę* w tym aspekcie. Inni odpowiadali, że *nie wiedzą*, jaka jest skala ich wiedzy.

Trzecie pytanie dotyczyło oceny powszechności wiedzy na temat regulacji prawnych kreujących studenckie koła naukowe w danym otoczeniu akademickim i naukowym. Brzmiało: *Czy uważa Pan/Pani, że podstawa prawna funkcjonowania kół naukowych jest powszechnie znana w Pana/Pani otoczeniu studenckim?* Na TAK głos oddało 10% ankietowanych, a na NIE odpowiedziało 90% spośród badanych studentów. Te dane w sposób oczywisty manifestują brak świadomości studentów co do podstaw prawnych, które ich dotyczą. Wynik badania okazał się dość kłopotliwy dla środowisk akademickich, ponieważ część z ankietowanych należy do studenckich kół naukowych, co więcej, niektórzy są nawet ich liderami lub wchodzi w skład zarządu SKN. Dochodzi więc tutaj do swoistego paradoksu: niektórymi uczelnianymi organizacjami studenckimi władają osoby, które nie mają świadomości granic praw, w jakich działają, nie znają swoich praw, nie mają wiedzy o obowiązkach, które muszą wypełniać.

Konkludując można stwierdzić, że podstawy prawne istnienia i funkcjonowania studenckich kół naukowych są jasne. Niestety zbyt niska jest świadomość studentów w zakresie obowiązywania tych podstaw. Konieczne jest promowanie wiedzy o działalności kół naukowych począwszy wśród studentów I roku.

Należy pamiętać, że uczelniane organizacje studenckie oddziałują na człowieka na różnych płaszczynach¹⁶. Pierwszą relacją jest stosunek student – student. Młodzi ludzie, szczególnie w obecnych czasach (pandemii Covid-19), które wypełnia odizolowanie oraz lęk i wewnętrzna obawa przed rzeczywistością, potrzebują intensywnego kontaktu, wzajemnego zrozumienia, obserwowania siebie nawzajem. To właśnie czas spędzany z rówieśnikami, a szczególnie z rówieśnikami, których interesują te same zagadnienia naukowe, sprawia, że otwieramy się na pewne nowości, które daje nam cywilizacja oraz poszerzamy krąg naszych zainteresowań. Poza tym, płaszczyna ta umacnia w młodych ludziach poczucie wspól-

---

¹⁶ H. Rusek, *Współczesne młode pokolenie jako wyzwanie dla socjalizacji i wychowania*, [w:] T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska (red.), *Przemiany społeczno-cywilizacyjne i edukacja szkolna – problemy rozwoju indywidualnego i kształtowania się tożsamości*, Kraków 2005, s. 255–267.

nej odpowiedzialności za uczelnię, region, ojczyznę i świat. Spotkania w ramach uczelnianych organizacji studenckich, jakimi są studenckie koła naukowe, budują też światopogląd. Przecież nikt nie potrafi przyjąć konkretnego stanowiska w danym temacie bez dyskusji z innymi.

Drugą płaszczyzną jest relacja nauczyciel akademicki – student¹⁷. Ta relacja jest bardziej skomplikowana, ale niesie też szersze skutki. Podczas zajęć dydaktycznych przewidzianych w planie tygodniowym ogranicza się ona do uważnego przyswajania słowa mówionego, przeplatane słowem pisany oraz innymi metodami współczesnej edukacji. To właśnie te działania realizuje program studiów. Studenckie koło naukowe daje jednak o wiele więcej szans na bliższe zapoznanie się z kadrą uczelnianą, która zajmuje się danym kołem. Student, który aktywnie uczestniczy w pracach takiego koła u boku profesjonalistów, a bardzo często też praktyków danej dziedziny nauki, zdobywa potrzebne doświadczenie, obserwuje pracę badacza, dopytuje czy chociażby wysnuwa pewne wnioski. Jest to niezwykle ważne podczas edukacyjnej drogi. Te aspekty umacniają w studentach skłonności do etycznego zachowania i dbania o dany kanon nauki. Relacja między nauczycielem akademickim a studentem uczy też odpowiedniego podejścia do problematyki badawczej, a jest to bezcenna umiejętność.

Środowisko naukowe skupia ludzi skoncentrowanych na pewnej dziedzinie nauki. Język komunikacji jest więc specyficzny¹⁸. Innym językiem posługiwać się będą studenci medycyny, innym – studenci prawa, a jeszcze innym – studenci nauk technicznych czy ekonomicznych. Ważne jednak, by zachowywać etyczność języka i budować jego wartość. Język jest nie tylko najdoskonalszym sposobem komunikowania się członków społeczeństwa, lecz także narzędziem poznawania świata w pojęciu ogólnym i naukowym. Język pełni istotną rolę w myśleniu, wpływa na zachowanie jednostki i zbiorowości, kształtuje międzyludzkie relacje¹⁹. Język jest też rezerwuarem tradycji kulturowych, systemów wartości i przyjętych przez społeczność norm moralnych. W zbiorowości naukowej niezwykle ważny jest system wartości i norm moralnych²⁰. To właśnie dobrze wykształcone osoby tworzą elitę społeczeństwa i w przyszłości decydują o losach naszego kraju czy świata oraz realizują pewną misję, jaką jest niewątpliwie ciągły rozwój człowieka i technologii. Tego wszystkiego nie byłoby bez prawidłowej pracy wielu ludzi, a ta nie byłaby wydajna, gdyby nie odpowiednia komunikacja i relacja interpersonalna.

¹⁷ P. Sztompka, *Autonomia: fundament kultury akademickiej*, [w:] *Autonomia uczelni i środowiska akademickiego – odpowiedzialność i etos akademicki*, Warszawa 2017, s. 29–34.

¹⁸ K. Kowalik-Paluch, *Kultura języka w dyskursie pomiędzy nauczycielem a uczniem*, „Studia Kulturowo-Edukacyjne” t. 11 (2016) nr 1, s. 39–50.

¹⁹ J. Labocha, *Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej*, Kraków 2008.

²⁰ B. Ciupińska, *Doskonalenie relacji międzyludzkich wyzwaniem społeczeństwa XXI wieku*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 1 (2005), s. 153–157.

* * *

Legal basis for the functioning of student research clubs at Polish universities. Interpersonal relationship in university student organizations

(summary)

Student research clubs exist at many universities, implementing their statutory goals. Their aim is to expand the students' knowledge acquired during their studies. Scientific clubs are a good place where interpersonal relations between students and between the tutor and students are developed. The basic legal act regulating the work of student organizations is the Act of July 20th, 2018 – Law on Higher Education and Science. The councils of research clubs operating at individual universities play an important role. These councils coordinate the activities of research clubs, develop student inter-university and international cooperation, and above all shape broadly understood social interactions. The survey conducted by the author is aimed at verifying whether students of Polish universities have sufficient knowledge in the field of legal norms regulating the functioning of student research clubs. Unfortunately, the results of the research are not optimistic. Another noteworthy event is the international seminar of scientific circles that has been organized for many years at the University of Warmia and Mazury in Olsztyn, which is a platform for the exchange of knowledge and experience among members of the student scientific movement.

Wykaz literatury:

- Ciupińska B., *Doskonalenie relacji międzyludzkich wyzwaniem społeczeństwa XXI wieku*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2005, t. 1.
- Fazlagić J., *Kształtowanie kompetencji przywódczych w sektorze usług jako wyzwanie dla szkolnictwa wyższego*, „Ekonomiczne Problemy Usług” 2012, nr 95.
- Korpetta D., Kowalska O., Porter B., *Rola studenckiego ruchu naukowego w procesie kształcenia*, „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk” 2017, z. 266.
- Kowalik-Paluch K., *Kultura języka w dyskursie pomiędzy nauczycielem a uczniem*, „Studia Kulturowo-Edukacyjne” t. 11, 2016, nr 1.
- Kromolicka B., *Zaangażowanie studentów w proces kształcenia uniwersyteckiego*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 2016, nr 2.
- Krzywkowska J., *Studencki ruch naukowy na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie*, [w:] *20 lat Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Księga jubileuszowa (2001–2021)*, red. J. Dobkowski, P. Majer, T. Majer, Olsztyn 2021.

- Kurcz L., *Rola studenckiego koła naukowego w doskonaleniu kompetencji przyszłego inżyniera*, „Wiadomości Hutnicze” r. 76, 2009, nr 4.
- Labocha J., *Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej*, Kraków 2008.
- Łukasik B., *Edukacja akademicka przestrzenią wdrażania studenta do poznawczej i egzystencjalnej autonomii*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2013, nr 22.
- Nizińska A., *Uspołecznianie studentów – uspołecznianie uniwersytetów: szkoły wyższe jako instytucjonalne środowiska edukacyjne*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2012, nr 4 (60).
- Opiłowska M., *Współcześni studenci jako stratedzy własnej kariery zawodowej (w świetle teorii gier i kredencjalizmu)*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2009, nr 4.
- Rusek H., *Współczesne młode pokolenie jako wyzwanie dla socjalizacji i wychowania*, [w:] T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska (red.), *Przemiany społeczno-cywilizacyjne i edukacja szkolna – problemy rozwoju indywidualnego i kształtowania się tożsamości*, Kraków 2005.
- Soborski W., *Postawy ich badanie i kształtowanie*, Kraków 1987.
- Sztompka P., *Autonomia: fundament kultury akademickiej*, [w:] *Autonomia uczelni i środowiska akademickiego – odpowiedzialność i etos akademicki*, Warszawa 2017.

ISBN 978-83-61605-67-6